határhelyzetek IV.

Hagyomány és jövőkép: Anyanyelv(ek) – Oktatáspolitikai stratégiák – Karrierkövetés

Balassi Intézet
Márton Áron Szakkollégium

Digitized by Google

HATÁRHELYZETEK

A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium
Kutatói Szakkollégiumának évkönyve

IV.

Sorozatszerkesztő:
SZARKA LÁSZLÓ

Digitized by Google

HAGYOMÁNY ÉS JÖVŐKÉP

Anyanyelv(ek), oktatáspolitikai stratégiák, karrierkövetés

Szerkesztette
KÖTÉL EMŐKE és SZOTÁK SZILVIA

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium
Budapest, 2013

Digitized by Google

A kötet a Nemzeti Erőforrás Minisztérium pályázata alapján a Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium keretében működő 2010–2011. évi Kutatói Szakkollégium hallgatóinak tanulmányait tartalmazza.

Szerkesztette
KÖTÉL EMŐKE és SZOTÁK SZILVIA

A kötetet lektorálta
Beregszász Anikó, Imre Anna, Kötél Emőke, Lampl Zsuzsa és Szarka László

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Szerzők és szerkesztők, 2013

Borítóterv
Kalonda Bt.

Nyomdai előkészítés
Szabó Viktor

Nyomdai kivitelezés
Virágmandula Kft.

Felelős kiadó
Hatos Pál, a Balassi Intézet főigazgatója

ISBN 978-963-87423-7-7
ISSN 2064-3918

Digitized by Google

Tartalom

ELŐSZÓ (Szoták Szilvia).....7

ANYENYELV(EK) ÉS OKTATÁSPOLITIKAI STRATÉGIÁK

BESZÉDES ÁRPÁD
Államilag garantált nyelvi jogok a Vajdaságban és Dél-Tirolban.....**10**

FERENC VIKTÓRIA
Kétnyelvű jogászképzés a Sapientián.....**45**

SÉRA MAGDOLNA
Oktatás és tannyelvválasztás Kárpátalján.....**71**

GAZDAG VILMOS
Az anyanyelv használati körének módosulásai Kárpátalján.....**94**

FERKI JULIANNA
A beregszászi cigány nemzetiségű magyar anyanyelvű gyerekek iskolázottsági helyzete.....**121**

JÁRY KATALIN
Roma gyermekek iskolázottsági helyzete.....**144**

GRABOVAC BEÁTA
Az érzelmek reprezentációja kétnyelvű személyeknél.....**173**

TÚRI GRÉTA
Oktatásügy Bereg vármegyében a dualizmus első felében.....**204**

KARRIERKÖVETÉS ÉS IDENTITÁSKERESÉS

ROGINER OSZKÁR
A jugoszláviai magyar kulturális tér és a geokulturális identitás viszonya 1992 és 2000 között.....**226**

GÁBOR EMŐKE BLANKA
A Sapientián végzett fiatalok elhelyezkedése a romániai munkaerő-piacon.....**251**

Digitized by Google

HORVÁTH ZOLTÁN
A beregszászi főiskolán végzett hallgatók életpályájának alakulása.....**278**

KÁLLAI IMRE
A kárpátaljai teológusok jövőképe.....**311**

ÁGYAS RÉKA
Vajdasági tanulók Magyarország vonzásában.....**325**

GÖNCÖL CSILLA
A kisebbségi lét és az érvényesülés összefüggései.....**355**

BAJCSI ILDIKÓ
Identitásváltozatok és változások Észak-Komáromban.....**382**

HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA
A kárpátaljai magyarság identitása szociológiai dimenziók mentén.....**415**

MIKLÓS ALPÁR
Sóhagyományból „sóbiznisz"– identitáskeresés a sóvidéki Parajdon.....**440**

MOLNÁR FERENC
A máramarosi görög katolikus papság 1848–1849-es magyarbarátságának főbb okai és bizonyítékai.....**464**

A KÖTET SZERZŐI.....**495**

NÉV- ÉS TÁRGYMUTÓ.....**501**

Digitized by Google

Előszó

A **Hagyomány és jövőkép: Anyanyelv(ek), oktatáspolitikai stratégiák, karrierkövetés** című tanulmány-kötetet a Márton Áron Szakkollégiumi Program negyedik évfolyamának fiatal társadalomtudósai írták, akik a Kárpát-medence négy magyarlakta régiójához − Erdélyhez, Vajdasághoz, Felvidékhez és Kárpátaljához – kötődnek, ezek egyikében nőttek fel.

Kutatómunkájuk során különböző aspektusokból vizsgálták meg szülőföldjük múltjának, jelenének valamely fontos kérdését. Miként a tanulmánycímek is mutatják, legtöbben a nyelv- és oktatáspolitikai, illetve a gazdaságszociológiai és az identitáspolitikai, geopolitikai folyamatok, jelenségek empirikus kutatásával járultak hozzá a szakkollégiumi program sikeréhez. Az általuk vizsgált témakörök fokozott aktualitással bírnak a Kárpát-medencében élő magyarság számára.

Az elmúlt évtizedekben − a szocialista államrendszer felbomlását követően, a szabad utazási, tanulási lehetőségek következtében − felerősödő nemzetközi migrációs folyamatok, illetve a kommunikációs technológia rohamos fejlődése is hozzájárultak kontinensünk megszokott „nyelvi tájképének" megváltozásához. A környező országok, amelyekben a magyar kisebbségi, regionális közösségek élnek, mára vagy az Európai Unió tagországává váltak, vagy folynak a belépésről szóló tárgyalások. Az uniós nyelvpolitikai diskurzusokban a többnyelvűség, a nyelvi sokszínűség, a kisnyelvek tanulása kiemelten jelenik meg, s az 1+2 nyelv ismerete, azaz a többnyelvű kompetencia megszerzése elvben kiemelt támogatást élvez.

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy egészen más relációban jelenik meg az 1+2 nyelv elsajátításának lehetősége többségi és kisebbségi léthelyzetben, mint ahogy hangsúlyos különbségek vannak a nyugati demokráciák vagy a kelet-európai nemzetállamok nyelvpolitikai koncepciói között is.

Hasonlóan fontos különbségeket és hasonlóságokat figyelhetünk meg a Magyarországgal szomszédos országok nyelvpolitikai doktrínái között, illetve az ezekben az országokban élő kisebbségi csoportok etnolingvisztikai vitalitása (demográfiai helyzete, területi eloszlása, státusza, intézményi támogatottsága, stb.) tekintetében.

Egy dologban mindenképpen egyet kell értenünk a kötet szociolingvisztikai szempontú tanulmányainak fő következtetéseivel: a nyelvek ismerete a többségi vagy kisebbségi oktatásban és a karrierépítésben egyaránt meghatározó szerepet kap. Számos nyelvészeti kutatás támasztja alá, hogy a kisgyermek számára az a legtermészetesebb és leghatékonyabb, ha anyanyelvén tanulhat. Kisebbségi létben ugyanilyen fontos az államnyelv elsajátítása, s emellett egy világnyelv ismerete.

Digitized by Google

A kétnyelvűség mindig előny! Mégis sokan félreértelmezik napjainkban ezt a folyamatot és csak az asszimilációt látják benne. A balansz kétnyelvűséget sokan nem tartják megvalósíthatónak kisebbségi léthelyzetben, mégis azt tapasztaljuk, hogy a magyarlakta területeken érvényesülni tudó, magukat magyarnak valló szakemberek magas szinten beszélik anyanyelvüket és annak az államnak a többségi nyelvét is, amelyben élnek. Látjuk, hogy többnyelvűség és karrier, avagy gazdaság és nyelvhasználat szoros kapcsolatban áll egymással.

Hogy a fenti folyamatokat mely tényezők befolyásolják napjainkban a magyarlakta területeken, arra a kötet szerzői sokféle terepen, különböző módszerekkel keresték meg a lehetséges válaszokat. Tanulmányaikból, az általuk bemutatott interjúrészletekből és hipotéziseikből látható, hogy a nyelvnek az eredeti kommunikációs funkciói mellett meghatározó szerepe van az azonosságtudat megőrzésében, a kapcsolatépítésben, és abban is, hogy egy népcsoportnak esélye legyen a megmaradásra, s esélye legyen befolyásolni a világban zajló társadalmi-gazdasági-politikai változásokat.

A kötet és maga a program több szempontból is figyelemre méltó. Óriási jelentőséggel bír, hogy a környező országok egyetemein, szakmai műhelyeiben (a teljesség igénye nélkül: Kolozsvárott, Vásárhelyt, Csíkszeredán, Szabadkán, Nyitrán, Beregszászon) tudatosan folyik az értelmiségi utánpótlás képzése. Ezt a szerepet semmi nem pótolhatja, de a Balassi Intézet a program meghirdetésével mégis hozzájárul a magyar nemzetrészek tudományos utánpótlásának kineveléséhez, segíti az ösztöndíjasokat abban, hogy bekapcsolódhassanak a magyar, s azon belül a magyarországi tudományos élet vérkeringésébe is, és serkenti a fiatal kutatók kapcsolati hálójának kiépülését a Kárpát-medencében. A hallgatók pedig kutatásaikkal gazdagítják a magyarlakta régiókról szóló tudományos eredményeket. A folyamatos tapasztalatcsere végtermékeként megszületett kötet igazi „tudós csemege", szeretettel ajánlom minden érdeklődő figyelmébe.

Szoták Szilvia

Digitized by Google

Anyenyelv(ek) és oktatáspolitikai stratégiák

Digitized by Google

Beszédes Árpád

Államilag garantált nyelvi jogok a Vajdaságban és Dél-Tirolban

Európa sokszínűsége és multietnikus, többnemzetiségű mivolta, és az a tény, hogy az államok határai sokszor nem tükrözik az adott nemzet földrajzi elhelyezkedését – különösen Kelet–Közép–Európában –, rákényszeríti az államokat a saját határaikon belül élő nemzeti kisebbségek jogainak biztosítására. Mint ismeretes, a saját nyelven való gondolkodás, oktatás, nyelvhasználat merőben hozzájárul az adott kisebbségek identitásának megőrzéséhez, ápolásához és fejlődéséhez.[1] Ha a fentiekben említett feltételek, jogi alapok nincsenek megteremtve, a kisebbségekkel szembeni diszkrimináció veszélye növekszik. Ezért szükséges megteremteni Európában a kisebbségek számára a nyelvi és oktatási jogokat, illetve azok kontrollmechanizmusait[2], hiszen a jogi rendelkezések végrehajtásának ellenőrzése nélkül a jogi szabályok csak papíron biztosítják a nemzeti kisebbségi jogokat, ezáltal az egyenlőséget.

Európában a kisebbségek elismerése és jogaik védelme nem egységes: amíg egyes államok nem ismerik el a kisebbségek létezését (pl. Franciaország), addig más államok (pl. Finnország, Ausztria, Svájc) elismerik azokat, és igyekszenek biztosítani a nyelvi és oktatási jogokat.

Ezen tanulmányban a dél-tiroli térség autonómia-koncepcióját vesszük alapul, hogy megvizsgáljuk a Dél-Tirolban (ld. 1. sz. melléklet) élő német kisebbség számára biztosított nyelvi jogokat, és összehasonlítás által tiszta képet kapjunk a Szerbiában élő magyar kisebbséget érintő nyelvi jogok, normák és szabályok minőségéről, hitelességéről.

Ennek jegyében elsősorban az emberi és nyelvi jogok általános ismertetését tartjuk fontosnak, mely keretein belül kitérünk az alapvető kisebbségi jogokra, az autonómia, és az önrendelkezési jog fogalmára is. Vizsgálatunk tárgyát a továbbiakban – ez esetben Vajdaságot (ld. 2.sz. melléklet) és Dél-Tirolt illetően – Szerbia alkotmányának és Olaszország alkotmányának egyes jogi szabályozásait – nyelvi és oktatási jogokra vonatkozóan – hasonlítjuk össze, valamint fontosnak tartjuk a vajdasági statútumot és a Dél-Tirol autonómiáját szabályozó statútum összehasonlítását. A nyelvhasználatról szóló törvények és a nyelvi jogok összehasonlításával rekonstruálni tudjuk azokat a tényeket mindkét térségben, melyek lehetővé teszik a kisebbségekben élők saját nyelvükön való konszolidálódásának lehetőségét, megőrizve fennmaradásukat, saját kultúrájukat, és lehetőségüket a fejlődésre. A nemzetközi szerződések és

1 Szilágyi, 2010: 213.

2 Kovács Péter, 2010: 2.

Digitized by Google

keretegyezmények cikkelyeire, az Európai Unió intézkedéseire és szabályozására – amelyek a tagállamokra nem kötelezően vonatkoznak – illetve a *Kisebbségi és Regionális Nyelvek Chartájára* (továbbiakban: *Charta*)[3], és az *Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezményére* fókuszálva megfigyelhetjük azon nemzetközi szabályozási formákat, amelyek keretet biztosítanak Európában a kisebbségben élő nemzetiségek nyelvhasználati jogai számára. Ezen jogi szabályok összevetése a szóban forgó országok szabályozási kereteivel elengedhetetlen feladat e témát illetően.

Munkám zárásaként egy konklúzió jellegű megállapítást teszek, mely teljes képet ad a nemzetközileg meghozott szabályok és a tagállamok/leendő tagállamok jogharmonizációjának folyamatáról, mely lehetőséget biztosít az érintetteknek az adott ország szabályozásainak számonkérésére.

Emberi és nyelvi jogok, kisebbségek

Fontosnak tartjuk letisztázni azon alapvető fogalmakat, amelyek témánk központi szerepét alapozzák meg. Fontosnak bizonyul az alapfogalmak lefektetése akkor is, ha a szerb jogi szabályozás hiányosságait az emberi és kisebbségi jogokat jobban méltányoló dél-tiroli szabályozással hasonlítjuk össze, vagy esetleg a szerb jogrendszer korlátait és struktúráját vizsgáljuk. Harmadrészt, fontosnak tartjuk ezen alapok lefektetését, mivel az emberi és polgári jogok figyelmen kívül hagyása nem biztosíthatja az embereket megillető alapvető jogokat, ugyanúgy a kisebbségben élők jogait sem.

Az *emberi jogokat* – melyek egyetemesek és megkülönböztetés nélkül vonatkoznak minden emberre – a következőképpen definiálhatjuk; *„Az emberi jogok azok a jogok, amelyek benne rejlenek természetünkben, és amelyek nélkül nem élhetünk emberi lényként."*[4]

Az alapvető emberi jogok védelmét az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* szavatolja (továbbiakban: *UDHR*)[5], mely sajnos nem emeltetett törvényerőre, viszont erkölcsi normákat jelent a világ országaira nézve, amelyek aláírták és ratifikálták azt. A Nyilatkozat az egyenlőség szavatolására és a megkülönböztetés tilalmára két cikkelyt is megfogalmaz: *„Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van."*[6]; *„Mindenki, bármely megkülönböztetésre, nevezetesen fajra,*

3 Magyarország 1998-ban helyezte hatályba, míg Szerbia 2006-ban tette ezt meg. Jelenleg a *Nyelvi Chartá*nak 24 részes állama van.

4 Az ENSZ 1987-es *„Emberi jogok, kérdések és válaszok"* című kiadványának megfogalmazása.

5 Igaz, a *Nyilatkozat* nem tesz említést a nyelvi jogokról; csupán a nyelvi alapon történő diszkrimináció tilalmát hangsúlyozza. A kettő között éles különbség van. A kisebbségi és nyelvi jogokat a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya* említi a 27. cikkelyben. Andrássy –Vogl, 2010: 104.

6 *UDHR* = [The] *Universal Declaration of Human Rights* 1. cikk;

Digitized by Google

színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy bármely más véleményre, nemzeti vagy társadalmi eredetre, vagyonra, születésre, vagy bármely más körülményre való tekintet nélkül hivatkozhat a jelen Nyilatkozatban kinyílvánított összes jogokra és szabadságokra"[7]

Az emberi jogok tehát nem csak a nemzetállamokat alkotó nemzeteket illetik meg, hanem minden embert a Földön. Ebből kifolyólag a kisebbségben élőket is megilletik a fentiekben leírt rendelkezések.
A *kisebbség*[8] fogalmát a híres 1977-es *Capotorti-jelentés*[9] próbálta meghatározni, de annak jogi érvényessége nem valósult meg. A jelentés szerint a kisebbség:
- számát tekintve kisebb, mint az állam lakosságának többi része;
- nincsenek domináns helyzetben;
- etnikai, vallási, és nyelvi sajátossággal rendelkezik;
- tagja a sajátosságaikat, hagyományaikat, nyelvüket, kultúrájukat, vallásukat meg akarja őrizni, s ez teremti meg a közösség szolidáris együvé tartozás érzését.

Másrészt, a kisebbség nem csak szociológiai, hanem jogi fogalom is, amelyet megillet a nemzetközi jog védelme. Bár a nemzetközi közösség által megfogalmazott rendelkezések nem feltétlenül teljesítik az elvárásokat. A „kisebbség"[10] fogalmára számos elnevezés használatos még: nemzetiség, nemzeti és etnikai kisebbségek, etnikai csoport vagy etnikum, de a fogalomra nincs egységes definíció. A kisebbség fogalmával kapcsolatban viszont egységes a vélemény, hogy a „többség" ellenpárjaként jelenik meg, amely számszerűleg – nem feltétlenül – alárendelt szerepet játszik az adott társadalomban. Más nyelvekben „nemzetiség"-nek, német nyelvterületen „népcsoport"-nak (Volksgruppe) nevezik a kisebbségeket, s általában azon kisebbségekre alkalmazzák, melyek anyanemzete az adott országon kívül helyezkedik el.
Pontos jogi megfogalmazását még nem sikerült megalkotni, viszont a nemzetközi jog kisebbségvédelmi főszabályát és a nyelvi jogok alapját a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya* fogalmazza meg, miszerint; etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekről[11] tesz említést, amiből az következik, hogy a csoportidentitás ezen objektív kritériumai fenn kell, hogy álljanak. Továbbá, ugyanezen okmány fogalmazza meg a kisebbségek védelméhez való jogot[12] is, amely elsősorban a nemzeti, etnikai, vallási és nyelvi sajátosságok megőrzésére és ápolására szolgál.

7 *UDHR* 2. cikk;

8 Brunner, 1995: 11.

9 Győri Szabó, 2006: 47.

10 Győri Szabó, 2006

11 Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 27. cikk ; Trócsányi –Juhász, 2010: 47.; Brunner, 1995: 11

12 Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966) 17. cikk.

Digitized by Google

A kisebbségek általában – de nem minden esetben – egy adott földrajzi területen, térségben helyezkednek el. Mivel ilyen helyzetben az összetartozás érzése magas, az őket ért sérelmeket jogi úton közösen próbálják kezelni. Így, nagyon sok esetben az adott közigazgatási területen, egy egységes közigazgatást alakítanak ki, melyet autonómiának nevezünk. Az *autonómia*[13] fogalma, illetve az *autonóm terület* az állami szint alatt elhelyezkedő jogi meghatározást és közigazgatási egységet jelöl, mely önálló területtel, képviseleti rendszerrel és közigazgatási apparátussal rendelkezik, attól függően, hogy milyen típusú autonómiáról van szó. Az autonómia koncepció sokszor megoldást kínál a kisebbségek számára egyes kisebbségi problémák kezelésében az adott államon belül. Önálló alkotmánnyal viszont nem rendelkeznek, mivel azon hatáskört az adott állam alkotmánya gyakorolja. Alkotmány hiánya miatt a „statútum" elnevezéssel illetik meg azon jogi alapot, amely az autonómia legitim garanciáját képezi. Ha a kisebbség egy zárt területen – önkormányzatban – él, akkor az adott önkormányzat kielégítheti a kisebbségi igényeket, viszont ha az adott kisebbség több önkormányzat területén él, akkor lehetőség nyílhat *regionális önkormányzat* létrehozására (ld. *Vajdasági Statútum*). Ezzel utat nyitottunk a regionalizmushoz[14], amely nem feltétlenül nemzetiségi alapokon nyugszik, hanem nyelvi, történelmi, és gazdasági kapcsolatokon. A regionalizmus megvalósulhat az adott állam területének egy részén, vagy magába foglalhatja az állam egész területét, melynek feltétele az állam területének kis méretében rejlik. A regionalizmus megvalósulásának, illetve az adott nemzeti kisebbségeket tömörítő régiók kialakulásának és megmaradásának alapfeltétele a kisebbségeket érintő jogok biztosítása. A legfontosabb jogoknak tekinthetők a nyelvhasználati, vagy *nyelvi jogok*, melyek biztosítása elengedhetetlen, ha egy emberi és kisebbségi jogokat elismerő és tiszteletben tartó demokratikus jogállamra gondolunk, vagy esetleg egy multietnikus Európát képzelünk el. Az anyanyelv a nemzeti identitás egyik legfőbb meghatározója. Ennek ellenére a nyelvi jogok közvetett szabályozása csak a 20. század derekán valósult meg.[15] Az 1966-os *Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmányá*nak 27. cikkelye[16] fekteti le főszabály szerint a nyelvi jogok alapjait. A 21. században viszont már a nyelvi jogok előtérbe kerülése a globális méreteket öltő kisebbségi jogi problémáknak köszönhető *„Európa nemzeteinek rá kell ébredniük, hogy a nyelvek fennmaradása, fejlesztése hozzájárul Európa közös kultúrális örökségének megtartásához."*[17]

---

13 Brunner, 1995: 13.

14 Európában Jacques Delors nevéhez kötődik (Delors-bizottság - 1988); Soós, 1999: 131–132.; Győri Szabó, 2006: 476.

15 *ENSZ Alapokmány* (1945), az *UDHR* (1948. dec. 10.) valamint a *Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányá*ban (1966). (Trócsányi –Juhász, 2010: 47.)

16 A 27. cikkely leszögezi: „Persons belonging to minorities have the right to use his or her language freely, in public as well as in private", vagyis: a kisebbséghez tartozó személyeknek joguk van saját nyelvüket szabadon használni. Varennes, 2001

17 Trocsányi, 2006: 7.

Digitized by Google

A nyelvi jogok kérdése nyitott, olyan tekintetben, hogy kollektív vagy egyéni jognak minősül, esetleg területhez kötött[18] vagy személyhez. A területhez kötött nyelvi szabályozások speciális jogot biztosítanak az adott területen a nyelvhasználat vonatkozásában. A személyhez kötött nyelvi jogok pedig az egész országra vonatkozó nyelvhasználati szabályokat és jogokat teremtenek. Az európai országok szabályozásai e tekintetben eltérőek. Franciaország és Szlovákia nyelvhasználati jogát illetően a nemzeti nyelv prioritását hangsúlyozza, míg Belgium a területiség elvét alkalmazza. Luxemburg e tekintetben a legliberálisabb, mivel nem teremt nemzeti nyelvű dominanciát.

A *Charta*[19] (1992) nem foglal állást az egyéni jogok–kollektív jogok vitájában, viszont annak II. része elismeri a pozitív diszkriminációt a kisebbségi és regionális nyelvi jogokra vonatkozóan. Másrészt, be kell látnia a határon túli magyarságnak is, hogy az anyanyelv biztosítása, és a kiharcolt kisebbségi és nyelvi jogok garanciája egymagában nem teszi lehetővé saját öntudatunk és identitásunk megőrzését, ápolását, és fejlesztését.[20] Sokkal fontosabbnak bizonyul az öntudat és identitás megtartásának, valamint a többséget képviselő politikai elitnek az akarata. A nemzetközi szerződések megkötése nem jelenthet garanciát, ha a partner nem tesz eleget a kötelezettségeknek, illetve ha nem tanúsít konszenzusra törekvő magatartást az adott – partner – állam. A nemzetközi szerződéseket az államok vezetői kötik – vagyis a fentiekben említett politikai elit – amely ha nem hajlandó a kooperációra, nem valósulhat meg a kisebbségi jogok lefektetése és érvényesítése.[21]

Általános alkotmányos keretek – Szerbia

A délszláv-háborút elszenvedő (1991–1995) *Szerb Köztársaság* (akkor még Jugoszlávia) a 21. századba lépve a Miloševič-érát túlélve az európai integráció felé kezdet tendálni, melynek eredményeként Szerbia politikai elitje sokkal toleránsabbnak és szolidárisabbnak mutatkozik – az intézkedéseket tekintve – az emberi- és kisebbségek jogainak biztosítása terén. A szerb döntéshozók Milošević bukása után a magyarság számára pozitív döntéseket hoztak, amelyek az előző időszakhoz képest sokkal jobb lehetőségeket biztosítottak a nemzeti kisebbségek számára[22]. 2000 decemberében a *Vajdasági Képviselőház* elfogadta a többnyelvű anyakönyvi kivonatokról szóló határozatot, valamint a szerb parlament 2001 februárjában hatályon kívül helyezte a miloševič-i időszak tömegtájékoztatási törvényét, lehetővé téve a kisebbségi nyelven való tájékoztatás lehetőségét.

18 Trócsányi–Juhász, 2010: 47.

19 Kovács, 2010: 3.

20 Tabajdi, 1998

21 Kovács, 2010: 133.

22 Nádor – Szarka, 2003: 29.

Digitized by Google

Az oktatás szempontjából 2001 márciusában hozott tartományi határozat értelmében a vajdasági főiskolákon és egyetemeken a nemzetiségek nyelvén is kötelezővé vált a felvételi vizsga megszervezése, amely valóban a *Charta* II. Részének szabályozásával összhangban született, mely biztosítja a pozitív diszkriminációt a nemzeti kisebbségekkel szemben. Ezzel szemben elmondható az a tény is, hogy a sikeres felvételi után a nemzeti kisebbséghez tartozó leendő hallgató kénytelen lesz kurzusait idegen nyelven lefolytatni, majd a számonkérést is – sok esetben – idegen nyelven kell teljesíteni.

Különösen fontos a 2002 júniusában elfogadott *„Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről"*, amelynek 11. cikkelye a kisebbségi nyelvek regionális hivatalos nyelvi státuszát fogalmazta meg.

Annak ellenére, hogy jelenleg Szerbia nemzetállamnak titulálja magát, és nyelvhasználati törvényében kifejezi, hogy a hivatalos nyelv a szerb[23], a nemrég megalkotott szerb alkotmány[24] – szakaszait tekintve – az *Európai Unió*hoz való csatlakozási szándékot tükrözi. Hozzá kell tenni, hogy Szerbia jelenlegi „hintapolitikája" – nyugat és a kelet között – egy külön tanulmányt képezhetne. Ennek ellenére ékes bizonyítékként szolgál az *Európai Unió*hoz való csatlakozási szándékot tükröző – a nemzeti kisebbségeket[25] támogató – *Szerb Köztársaság* alkotmányának 14. szakasza[26], amely kimondja: *„A Szerb Köztársaság védelmezi a nemzeti kisebbségeket. Az állam szavatolja a nemzeti kisebbségek védelmét, azok teljes egyenjogúságát a nemzeti azonosság megőrzésének érdekében."*

Objektíven fogalmazva azt kell mondanunk, hogy a fenti szakasz gyakorlati megvalósítása sok esetben bújtatott formában mutatkozik a mindennapi életben, ha egy-egy attrocitásra, vagy a nyelvhasználati jogokra és szabadságokra gondolunk. Az Alkotmány – II. részében[27] – 18. szakasza[28] azonban folytatja: *„Az Alkotmányban szavatolt emberi- és kisebbségi jogokat közvetlenül alkalmazzák. Az Alkotmány szavatolja a meghozott nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályaival garantált, nemzetközi egyezményekkel és a törvényekkel megerősített emberi- és kisebbségi jogokat. Törvényben előírható ezeknek a jogoknak a megvalósítási módja, de csak akkor, ha ezt az Alkotmány kimondottan előirányozza, vagy, ha ez természeténél fogva egy adott jog érvényesítésének feltétele, a szavatolt jog lényegének megsértése nélkül."*

---

23 30/2010 tv. (1) bekezdés

24 A *Szerb Köztársaság* hatályban lévő alkotmánya 206. szakaszt tömörítő 10 fejezetből áll.

25 Főleg a vajdasági magyar kisebbségre nézve; tekintettel Magyarország segítőkészségére, és jelenlegi soros elnökségére.

26 Nemzeti kisebbségek védelmének szakasza.

27 Az emberi- és kisebbségi jogok és szabadságjogok fejezete.

28 A szavatolt jogok közvetlen alkalmazásának szakasza.

Digitized by Google

A szakasz utal a nemzetközi közösség által megalkotott rendelkezések közvetlen alkalmazhatóságára – amennyiben azt az Alkotmány előirányozza –, melyeket sok esetben „soft law" (puha jog)-ként tartanak számon, vagyis nem kötelező erejűek. Megállapíthatjuk, hogy egymagában a nemzetközi rendelkezések és normák gondolata kényes kérdésnek számít az államok vezetői számára, nemhogy azok gyakorlatba ültetése, törvénybe iktatása. Az alkotmányos célokat garantáló 19. szakasz – a 18. szakasz rendelkezései továbbgondolva – így fogalmaz: *„Az Alkotmányba foglalt eltulajdoníthatatlan emberi- és kisebbségi jogok szavatolása az emberi méltóság, és minden egyén teljes szabadságának és egyenlőségének megvalósítását szolgálja, a joguralom elvén alapuló nyílt és demokratikus társadalomban."*

Ezzel szemben az Alkotmány 20. szakasza[29] már korlátozásokat ír elő, amely megkérdőjelezi a biztosított kisebbségi jogok hitelességét, legitimitását és megvalósulását. A 20. szakasz a megfelelő fordításban így hangzik: *„Amennyiben azt az Alkotmány megengedi, az Alkotmányban szavatolt emberi- és kisebbségi jogok törvényben korlátozhatók, de csak az Alkotmányban is megengedett célból, és olyan mértékben, amely a demokratikus társadalomban a korlátozás alkotmányos céljának eléréséhez szükséges, a szavatolt jog lényegének megsértése nélkül."*

Bármely jog megsértése vagy korlátozása nem enged teret a szavatolt jog érvényesülésének, így ezen jogok alkotmányos korlátozása megengedhetetlen egy demokratikusnak vallott jogállamban. Ellenkező esetben időpazarlásnak és feleslegesnek bizonyul a kisebbségi jogokról értekezni, mivel semmisnek tekinthetők a fentiekben már leírt emberi és kisebbségi jogokat biztosító szakaszok. A 20. szakasz folytatólagosan megjegyzi: *„Az emberi- és kisebbségi jogok elért szintje nem csökkenthető."*

Meg kell állapítanunk, hogy az idézett szakaszok alkotmányosan ugyan szavatolják a kisebbségek jogait Szerbiában, de egyben korlátozhatóak is azok a törvénnyel összhangban, ha azt az alkotmányos cél megköveteli; mindezzel párhuzamosan a szóban forgó kisebbségi jogok szintje nem csökkenthető. A kérdés az, hogy milyen mértékben valósulhatnak meg a kisebbségi jogok, illetve mely szint az, amely nem csökkenthető ilyenfajta alkotmányos korlátozások mellett. Ezen logika arra enged következtetni, hogy az alkotmányos célt szolgáló kisebbségi jogok korlátozásainak megléte a szerb alkotmány hitelességének elvesztését eredményezi, valamint a joguralom elvén alapuló demokratikus és nyílt társadalom koncepciója[30] megkérdőjelezhetővé válik.

Mindenesetre dicsérendő a nemzeti hovatartozás szabad kinyílvánítására való jog biztosítása, amelyet a 47. szakasz így fogalmaz: *„A nemzeti hovatartozás kinyílvánítása szabad. Senki sem köteles nemzeti hovatartozásáról nyilatkozni."*

29 Az emberi- és kisebbségi jogok korlátozásának szakasza.

30 Szerb Alkotmány 19. szakaszának rendelkezése.

Digitized by Google

A faji, nemzeti és vallási egyenlőtlenséget szabályozó 49. szakasz kimondja:*„Tilos és büntetendő minden faji, nemzeti és vallási egyenlőtlenség, gyűlölet és türelmetlenség kiváltása és ösztönzése."*

A 47. és 49. szakasz rendelkezései alkotmányosan ugyan szavatoltak, de azok gyakorlati megvalósítása hiányosságokat hagy maga után. A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogait a 75. szakaszban szabályozták, mely kimondja: *„A nemzeti kisebbséghez tartozó személyek egyéni és kollektív jogokkal is rendelkeznek.*[31] *Az egyéni jogok érvényesítése egyénileg, a kollektív jogok érvényesítése pedig másokkal egyetemben történik az Alkotmány, a törvények és a nemzetközi szerződésekkel összahangban. A kollektív jogok révén a nemzeti kisebbségek képviselőik által részt vesznek a döntéshozatalban*[32]*, illetve maguk döntenek saját kultúrájukkal, oktatásukkal, tájékoztatásukkal, nyelvük és írásuk hivatalos használatával kapcsolatos kérdésekről a törvénnyel összhangban. A nemzeti kisebbségek ennek érdekében nemzeti tanácsokat alakíthatnak a törvénnyel összhangban.*[33]*"*

Az említett kollektív jogok révén a nemzeti kisebbségek részt vehetnek a döntéshozatalban. A döntéshozatalt illetően mindenképp figyelembe kell vennünk, hogy a közigazgatási egységek felosztása merőlegesen befolyásolhatják a nemzeti kisebbséghez tartozók döntéshozatalban való részvételi arányát, mivel a választások eredményeinek függvénye a döntéshozatalban részt vevők nemzetiségi aránya. Ennek fontos jelentősége volt a Milošević-i érában az 1990-es évek elején, amikor a magyar többségű közigazgatási egységeket szétbontva megváltoztatták a lakosság nemzetiségi arányát, befolyásolva ezzel a döntéshozók nemzetiségi arányát is. A nemzeti kisebbségek hátrányos megkülönböztetésének tilalmát az Alkotmány 76. szakasza mondja ki: *„Szavatolt a nemzeti kisebbségek törvény előtti egyenlősége. Tilos a nemzeti kisebbséghez tartozás alapján való hátrányos megkülönböztetés."*

Ezen 76. szakasz kiválóan megfogalmazott alkotmányos garanciájának egyetlen hiányossága, hogy a gyakorlatban nem kielégítő, és nem mérvadó. Ezen sorok elolvasása után gondolnunk kell a „temerini fiatalokként" ismerté vált magyar fiatalokra is, akik egy szerb fiatal bántalmazásáért összesen 60 év letöltendő börtönbüntetést kaptak. Ezzel szemben a többségi nemzet fiataljai által elkövetett bűncselekmények súlyát a korrupció, és a lefizetések összegei egyenlítik ki a szerb igazságszolgáltatásban.

A közügyek terén való egyenjogúságot szavatolja az Alkotmány 77. szakasza, mely kimondja, hogy a nemzeti kisebbségek a többi polgárral azonos feltételek mellett jogosultak a közügyek irányítására. Ezért az állami szervekben, önkormányzatokban és közszolgálatokban, valamint az autonóm tartomány

31 Szerb Alkotmány 75. szakasza.

32 Jelenleg is négy magyar képviselő vesz részt a *szerb parlament* munkájában, ezáltal a döntéshozatalban.

33 Szerbiában a mai nap is működik a *Magyar Nemzeti Tanács*, melynek székhelye Szabadkán, a Magyar Házban található.

Digitized by Google

szerveiben való foglalkoztatáskor figyelembe veszik a lakosság nemzeti összetételét, és a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek megfelelő képviseletét. Az asszimilációt tiltó 78. szakasz[34] kimondja: *„Tilos a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek beolvasztása. A beolvasztásukra irányuló cselekménytől való védelmet a törvény biztosítja. Azokon a területeken, ahol hagyományosan, jelentős számban élnek nemzeti kisebbséghez tartozó személyek, tilos a lakosság nemzeti összetételének mesterséges megváltoztatása."*

A tiltó szakasz gyakorlati megvalósulását egy felméréssel tudnánk bizonyítani. Mindenesetre dicséretre méltó ezen folyamat alkotmányba foglalt tiltása. Ahogy az Alkotmány 79. szakasza[35] is, mely kimondja: *„A nemzeti kisebbségek jogosultak a nemzeti, etnikai, kultúrális és vallási sajátosságaik megőrzésére, ápolására, fejlesztésére, és a nyilvánosság előtti kifejezésre; jelképek használatára, saját nyelvük és írásuk használatára; azokon a területeken, ahol a kisebbségiek az összlakosság jelentős részét képezik, jogosultak arra, hogy az állami szervek, a közhatalmi státusszal rendelkező szervezetek, az autonóm tartomány és a helyi önkormányzat az ő nyelvükön folytasson eljárást. Ezenfelül jogosultak az anyanyelven való oktatásra az állami és tartományi intézményekben, jogosultak magánintézmények létesítésére, saját családnevük eredeti alakban való használatára, hogy azokon a területeken, ahol az adott nemzeti kisebbség képezi az összlakosság nagy arányát, a hagyományos helyi elnevezések, utcák, települések nevei és a topográfiai az ő nyelvükön is ki legyen írva. A teljes körű, idejében történő és pártatlan anyanyelvű tájékoztatásra való jogosultság, valamint a tájékoztatási eszközök létrehozására való jogosultság is biztosított a törvénnyel összhangban."*

A tolerancia jegyében pedig az Alkotmány 81. szakasza[36] kimondja: *„Az oktatás, kultúra és tájékoztatás terén a Szerb Köztársaság serkenti a kultúrák közötti párbeszéd szellemét, a kölcsönös megbecsülés, megértés és együttműködés jegyében."*

Összegzésként elmondható, hogy a szerb Alkotmány központosító logikája, centralisztikus koncepciója és szabályozási kerete nem felel meg a 21. századi európai standardoknak. Szakaszai sok esetben ellentmondásosak – kisebbségi jogok korlátozása – és nem kivitelezhetőek, ráadásul gyakorlati megvalósításuk megkérdőjelezendő. A szerb Alkotmány hitelességének visszanyerését a decentralizáció, a szubszidiaritás elvének betartása és a regionalizmus, mint európai eszmék foganatosítása tenné lehetővé.

34 Az erőszakos beolvasztás tilalmának szakasza.

35 Jog a sajátosságok megőrzésének érdekében.

36 A tolerancia szellemének fejlesztését biztosító szakasz.

Digitized by Google

Általános alkotmányos keretek – Olaszország

Olaszország, a *Montánunió* illetve az *Európai Gazdasági Közösség* alapítója elkötelezettje volt az Európai Közösség kiépítésének. Ezen magatartása a mai napig érzékelhető. Alkotmánya a mai napig jellemzően európai szemmel tekint saját és más államok állampolgáraira, tiszteletben tartva a regionalizmus koncepcióját, illetve a szubszidiaritás elvét. A következőkben az 1947. december 27-én meghozott, és 1948. január 1-én életbe lépett Alkotmány azon szakaszait fogjuk kielemezni, melyek garantálják az európai eszméket, a szubszidiaritás[37] elvét, regionalizmust, s ezen elvek és eszmék által a kisebbségeknek járó jogokat is biztosítják, melyre kitűnő példát nyújt a Dél-Tirol autonómia koncepció.

Az olasz Alkotmány biztosítja az állampolgárokat emberi jogaik védelméről és egyenlőségéről, mely így szól: *„Minden állampolgár egyenlő méltósággal rendelkezik, és mindenki egyenlő a törvény előtt nemtől, fajtól, nyelvtől, vallástól, politikai meggyőződéstől függetlenül. A Köztársaság feladata leküzdeni azon akadályokat és gátakat, melyek a szabadság és a polgárok egyenlőségét sértik."*[38]

Az emberi jogok biztosítása mellett az Alkotmány kimondja:*„Az Olasz Köztársaság egységes és oszthatatlan. A Köztársaság elismeri és elősegíti a helyi autonómiák működését, és végrehajtja a legfőbb intézkedéseket az ország decentralizációjának megteremtése érdekében."*[39]

Az Alkotmány ezen szakasza már enged következtetéseket levonni, miszerint az Olasz Köztársaság – a Szerb Köztársaságtól eltérően – decentralizációra törekszik, és lehetővé teszi az autonóm területek önálló működését. A regionalizmus és az autonómia[40] koncepciójának támogatásával és megvalósulásával tulajdonképpen lehetőség nyílik a kisebbségek jogainak biztosítására, a kisebbségi problémák megoldására. Az Alkotmány 114. szakasza ennek megfelelően így rendelkezik: *„A régiók autonóm entitások, melyeknek saját statútumuk, hatalmuk és funkcióik vannak az Alkotmányban lefektetett alapelvekkel összhangban."*[41]

Mindemellett, a régiók önálló entitásának támogatása mellett az Alkotmány 6. szakasza kimondja: *„A Köztársaság védelmezi a nyelvi kisebbségeket a megfelelő intézkedésekkel."*

Az olasz Alkotmány 117. szakaszának (s) bekezdése kimondja azt is, hogy a régiók önálló törvényhozó hatalommal rendelkeznek, amelyek nincsenek az állami törvényhozás alá rendelve. Tehát, az olasz Alkotmány a föderatív eszméket szem előtt tartva helyezi a hangsúlyt a régiókra, de – mint ahogy azt

---

37 Blutman, 2004: 206.

38 Olasz Alkotmány; 3. szakasz.

39 Olasz Alkotmány; 5 szakasz.

40 Ld. 3. old.

41 Olasz Alkotmány; 114. szakasza, mely utal az Alkotmány 116. szakaszára, mely kimondja, hogy (olaszul) Trentino-Alto Adige/ (németül) Südtirol speciális jogokkal és feltételekkel rendelkezik az autonómia érvényesítése érdekében.

Digitized by Google

az 5. szakasz is megfogalmazta – Olaszország egységes és oszthatatlan voltát megkérdőjelezhetetlennek titulálja. A régiók és tartományok önálló módon részt vesznek az Európai Unió intézményeinek[42] döntéshozatalában is, de kizárólag az őket érintő kérdésekben és hatáskörökben. Szintén kötelezettség terheli a régiókat a nemzetközi szerződések és az Európai Unió rendelkezéseinek végrehajtása terén, amely a szubszidiaritás[43] elvével összhangban valósul meg.

A régiók kötelezően el kell, hogy töröljék azokat az akadályokat, amelyek gátolják a férfiak és nők társadalmi, kulturális és gazdasági életben való szerepvállalást, s amelyek megakadályozzák a nők és férfiak egyenjogúságának megvalósulását.

A régiók jogosultságot élveznek más államokhoz tartozó régiókkal való nemzetközi szerződés megkötésében, illetve más államokkal való szerződések aláírásában az Olasz Köztársaság Alkotmányával és törvényhozásával összhangban.

Az Alkotmány 119. szakasza a régiók költségvetésével kapcsolatban így fogalmaz: *„A régiók és tartományok önálló költségvetéssel rendelkeznek.”* [44]

Tehát, a régiók – ellentétben a Szerb Köztársasággal – Olaszországban önálló pénzügyi forrásokkal rendelkeznek, saját adókivetéseket hajtva végre az állam adórendszerével és Alkotmányával összhangban. A régiók ezenfelül saját tulajdonnal is rendelkeznek – a 119. szakasz értelmében. A régiók számára nem lehetséges az egymás közötti tarifák és kvóták kivetése, mivel ezáltal meggátolnák a négy szabadság[45] elvének megvalósulását.

A statútumokat illetően, az Olasz Köztársaság Alkotmányának 123. szakasza így fogalmaz: *„Minden régió külön statútummal kell, hogy rendelkezzen, amely le kell, hogy fektesse az alapvető működési elveket összhangban az Alkotmánnyal.”*

Az általános alkotmányos jogi keretek megvizsgálása után – mely alapot jelent számunkra a két alkotmány szabályozásának összehasonlításában – a szerb Alkotmány által szavatolt nyelvhasználati jogokra, nyelv jogi keretekre térünk át.

Általános nyelv jogi keretek – Szerbia

Szerbia és Vajdaság lakosságának nemzeti megoszlását[46] (2002-es adat) tekintve a 7,5 millió lakosú Szerbiában mindössze 3,91% a magyar lakosság számaránya. Ez körül-belül 293 ezer főt jelent, ami elég csekély, és azóta folyamatosan csökken. Vajdaságot tekintve már jobb a helyzet, mivel a 2 millió lakosú Vajdaság 14,28%-át képezik magyar ajkúak, amely 290 ezer főt tesz ki (ld. 3. sz. melléklet). Ezen

42 Régiók Bizottsága.

43 Az olasz Alkotmány 118. szakasza utal a szubszidiaritás és arányosság elvének megvalósulására.

44 Ezen rendelkezés (119. sz.) – pontosítva – kimondja a bevételek és kiadások autonómiáját.

45 Munkaerő, áru, tőke és szolgáltatás (J. Nagy, 2002).

46 http://www.hidvegimiko.hu/b2_kutatasaink/Unios_palyazatok_SZERBIA.pdf

Digitized by Google

lakossági számarányok fontos információkat hordoznak a nyelvhasználati jogok vizsgálatakor is.

A Szerb Köztársaság nyelvhasználati törvényének[47] (1) bekezdése kimondja: *„Szerbiában a hivatalos nyelv a szerb, a Szerb Köztársaság területén a hivatalos írásmód a cirill, a latin betűk alkalmazása a törvénnyel összhangban vannak biztosítva. A Szerb Köztársaság azon területein, ahol nemzeti kisebbségek is élnek; a szerb nyelv mellett a nemzeti kisebbségek nyelve és írása biztosított a törvénnyel összhangban."*

A törvény (1) bekezdése egyben kifejezi a Szerb Köztársaság nemzetállami voltát. Igaz, nem mondja ki az etnoterritoriális koncepciót,[48] mivel a kisebbségek számára is biztosít nyelvhasználati jogokat az Alkotmány 10. szakasza,[49] mely így szól:

„A Szerb Köztársaságban a szerb nyelv és a cirill betűs írásmód van hivatalos használatban. Egyéb nyelvek és írások hivatalos használatát az Alkotmánnyal összhangban törvény szabályozza." Tehát az Alkotmány is megerősíti a szerb nyelv hivatalos használatát, viszont az egyéb – kisebbségi – nyelvek használatát a törvénnyel összhangban engedélyezi. A 30/2010-es törvény (2) bekezdése továbbá kimondja: *„A szerb nyelv hivatalos használata az állami szervekben, autonóm tartományi szervekben, városokban és megyékben, vállalatokban és más szervezetekben valósul meg."; „A szerb, mint hivatalos nyelv és írásmód használata értendő a helységek és a földrajzi meghatározások esetében, terek és utcák nevének meghatározásában, szervezetek, vállalatok és szervek megnevezésében, illetve a felhívások esetében is."*[50]

A törvény (2) bekezdése is érezteti a centralizációs politikát, amely az ország egészére vonatkozik, ellentétben Olaszországgal, ahol – amint már említettük – a régiók statútumai szabályozzák a nyelvek használatát. A cirill írásmód mellett előrelépésnek számít a latin írásmód engedélyezése, melyet a törvény (4) bekezdése szavatol: *„A szerv és szervezet saját nevének, és nyilvános megnevezésének – a cirill írásmód mellett – latin írásmódú változata is engedélyezett."*

A közlekedésben használt írásjelek és útmutatók kiírásának módját a törvény (5) bekezdése így szabályozza: *„A közlekedési jelek, útmutatók, és helységnevek kiírásakor a nemzetközi és a belföldi közlekedésben is a cirill mellett a latin is alkalmazandó."*

A szervek előtti ügyintézés, jogok és kötelezettségek tekintetében a törvény (6) bekezdése így fogalmaz: *„Mindenkinek joga van a szervek és szervezetek előtti jogok szerzésére és kötelezettségek teljesítésére saját nyelvén, illetve a saját nyelvén való ismeretszerzésre."*

---

47 30/2010-es tv.

48 Egy nyelv, egy nép érvényesülése egy területen.

49 Nyelv és írást szabályozó szakasz, Szerb Alkotmány.

50 30/2010 tv. (3) bekezdés.

Digitized by Google

Ezen bekezdés lehetőséget teremt a kisebbségek számára az egyenlő elbírálás és az egyenlő bánásmód megvalósulására a közintézményekben. A törvény (7) bekezdése továbbá lehetővé teszi a kisebbségi nyelvek és írás használatát a hivatalos szövegekben:

„A hivatalos szövegek feltüntetése a kisebbségben élő nemzetiségek nyelvén és írásmódján lehetővé válik azonos betűméretben a szerb nyelvel párhuzamosan, több kisebbségi nyelv esetén a szerb nyelvet követően."

A fentebb részletesen idézett bekezdések az általános nyelv jogi kereteket fogalmazták meg. A Szerb Köztársaság ezen törvénye[51] szabályozza még a nemzetiségek nyelvének és írásmódjának hivatalos használatát is, amelyek a (11) bekezdéstől a (20) bekezdésig terjednek. A következőkben ezen rendelkezéseket fogjuk áttekinteni.

Kisebbségi nyelvhasználati jogok – Szerbia

A 30/2010-es törvény (11) bekezdése így fogalmaz a nemzeti kisebbségben élők nyelvhaszálati jogairól: *„Azon önkormányzati területeken, ahol tradicionálisan és állandó jelleggel élnek kisebbségben nemzetiségek, az általuk használt nyelv és írás is egyenértékű hivatalos nyelvnek számít. Az adott helyi önkormányzat kötelezően hivatalossá kell, hogy nyilvánítsa az adott nemzeti kisebbségekben élők nyelvét és írásmódját, ha az adott területen a kisebbségben élők számaránya az összlakossághoz viszonyítva eléri a 15%-ot."*

Ez alatt értendő az a tény, hogy az igazságszolgáltatásban, a szervek, szervezetek kommunikációs csatornáiban, hivatalos nyilvános értesítésekben, a hivatalos nyilvántartásokban, és a választások alkalmával, valamint a képviseleti szervekben, a nemzetiségi nyelvek használata is egyenértékűvé és hivatalossá válik, amennyiben a 15%-os küszöb megvalósul a lakosság számarányára vonatkozóan. Továbbá ugyanezen (11) bekezdés így fogalmaz: *„A nemzetiségi kisebbséghez tartozók, akiknek lakosságának aránya országos szinten eléri a 2%-ot, lehetőségük van saját nyelvükön a Szerb Köztársasághoz kérdéssel, kéréssel fordulni, válaszlevélben pedig saját nyelvükön tájékozódni, amit a Szerb Köztársaság szervei garantálnak."*

Ha a nemzeti kisebbségek számaránya nem éri el a 2%-ot, akkor a törvény (11) bekezdése értelmében: *„Amennyiben viszont a nemzeti kisebbségek aránya nem éri el a 2%-ot, az adott nemzetiségeknek joga van saját nyelvükön tájékozódni a Szerb Köztársaság szerveinél, de kizárólag az önkormányzaton keresztül, amelynek feladata biztosítani fordítót és vállalni a fordítás költségeit."*

51 30/2010 tv.

Digitized by Google

A pozitív diszkrimináció koncepciója fogalmazódik meg ezen szakaszokban, amely még azokban az esetekben is alkalmazható, ha a nemzeti kisebbség számaránya nem éri el a 2%-os küszöböt. A törvény[52] (12) bekezdése értelmében a bírósági eljárások nyelvhasználati vonatkozását így szabályozza: *„Elsőfokú büntető- és polgári eljárásokban a szerb nyelv a hivatalos nyelv. Abban az esetben, ha az adott szerv/szervezet – ahol folyik az eljárás – hivatalos nyelve a kisebbségek nyelve is, akkor a kisebbségben élő nemzetiségek nyelve is hivatalos és használható. Abban az esetben, ha az egyik ügyfél kisebbségi nemzetiséghez tartozó személy, akkor az eljárás az ő kérésére nemzetiségi nyelven folytatandó, amennyiben az adott szerv/szervezet az adott nyelvet hivatalosan is használja. Abban az esetben viszont, ha a két fél különböző nyelvet beszél, az eljárás nyelve azon nyelv lesz, amelyet mindkét fél megért, és amely hivatalos nyelvként szerepel a szerv/szervezetben. Ha a két fél nem egyezik meg a közös nyelv használatában, az adott szerv/szervezet hatálya alá kerül az eljárás folyamán használt nyelv meghatározása, kivéve, ha az egyik fél a szerb nyelv használatát nem kérelmezi, mert abban az esetben a Szerb Köztársaság hivatalos nyelvét kell alkalmazni, vagyis a szerbet."*

A másodfokú bírósági eljárások szabályozását tekintve a törvény (15) bekezdése így fogalmaz: *„A másodfokú eljárás hivatalos nyelve a szerb. Az eljárásban használt hivatalos nyelvek meghatározására a (16) és (17) bekezdésben foglaltak alapján van lehetőség."*

A törvény (16) bekezdése az eljárás nyelvét szabályozza: *„Azokon a területeken, ahol a nemzetiségek nyelve nem használatos, illetve nem hivatalos, az eljárást folytató szerv/szervezet köteles; a.) az eljárást a kisebbségben élő nemzetiségek nyelvén lefolytatni, b.) saját nyelvükön való panasz, észrevétel, vád és javaslatok benyújtását lehetővé tenni, valamint c.) kérésükre az eljárás végkimenetelét nemzetiségi nyelven való közzétételét biztosítani, melyben jogok és kötelezettségek vannak meghatározva."*

A törvény (17) bekezdése a tolmácsolás nyelvét szabályozza, miszerint: *„Az ügyfelek, tanuk, vádlottak és más személyek – akik részt vesznek az eljárásban – kijelentéseinek lefordítására kötelezettek azon szervek/szervezetek, amelyekben a hivatalos nyelvhasználat a szerb nyelv. Az eljárás tolmács segítségével bonyolódik le, amelynek költségét az adott szerv/szervezet fedezi."*

A törvény (18a) bekezdése a névhasználat szabályozását fejti ki: *„A nemzetiségekhez tartozó személyeknek joguk van saját nevük használatára, és gyermekeik nevének használatára a hivatalos szervekben, nyilvántartásokban, és a személyes adatok nyilvántartásában a nemzetiségi nyelv helyesírási szabályainak és írásmódjának megfelelően."*

A (19) bekezdés pontosítja a helységek neveire vonatkozik: *„Azokon a területeken, ahol a nemzetiségek számaránya eléri a 15%-os küszöböt, a hivatalos*

52 30/2010 tv.

Digitized by Google

nyelv - a szerb - mellett a nemzetiségi nyelv is használatos, s ennek megfelelően a helységek neveit, utcák és terek neveit, földrajzi neveket, közlekedési jeleket, valamint szervek/szervezetek neveit, felhívások és tájékoztatásokat a szerb nyelv mellett a nemzetiségek nyelvén is jogukban áll feltüntetni."

A jogi személyek nevének kiírását a törvény (20) bekezdése szabályozza: *„A jogi személyek – vállalatok – alapítványok nevét szerb nyelven kell közzétenni, illetve a nemzetiségi nyelveken is, amennyiben a jogi személy székhelye olyan területen van, amelynek hivatalos nyelve a nemzetiségi nyelv is. Továbbá a jogi személyek nevének kizárólag nemzetiségi nyelven való közzététele lehetséges, ha a törvény (1) bekezdésére támaszkodunk."*

Általános nyelv jogi keretek – Olaszország

Az olaszországi nyelv jogi keretek alkotmányos megfogalmazása sokkal egyszerűbb, röviden megfogalmazott, mivel mindössze két szakasz utal a nyelv használatának szabályozására. Ezen két szakasz a – már fentiekben említett – 3.[53] és 6.[54] szakasza az olasz Alkotmánynak, melyek hivatalos fordításban így hangzanak: *„Minden állampolgár egyenlő méltósággal rendelkezik, és mindenki egyenlő a törvény előtt nemtől, fajtól, nyelvtől, vallástól, politikai meggyőződéstől függetlenül. A Köztársaság feladata leküzdeni azon akadályokat és gátakat, melyek a szabadság és a polgárok egyenlőségét sértik." – „A Köztársaság védelmezi a nyelvi kisebbségeket a megfelelő intézkedésekkel." (6. szakasz)*

Ezen két szakasz jogi rendelkezését tartja szem előtt az Alkotmány a nemzeti kisebbségek nyelvi jogainak szabályozásakor. Az alkotmány ezáltal átruházza a kisebbségek – nyelvi és egyéb – jogainak szabályozását a régiók közigazgatási intézményeire, mely a decentralizáció magas szintjének megvalósulására enged következtetni. Ebből kifolyólag kötelességünk megvizsgálni a dél-tiroli régió autonómia koncepciójának alaprendelkezéseit is, hogy tiszta képet kaphassunk a térség autonómiájának jogi szabályozásáról, megvalósulásáról.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a hatályban lévő Szerb Köztársaság alkotmánya dicsérendő jogszabályi kereteket biztosít a Szerb Köztársaság területén élő kisebbségek számára,[55] mind a nyelvhasználati jogokat, mind pedig az emberi jogokat illetően.[56] Ennek ellenére a szóban forgó Alkotmány 20. szakasza korlátozásokat ír elő, mellyel „semlegesíti" előző cikkelyeinek értelmét és funkcióját. Szakaszainak

---

53 Article 3: „All citizens are invested with equal social status and are equal before the law, without distinction as to sex, race, language, religion, political opinions and personal or social conditions."

54 Article 6: „The Republic shall safeguard linguistic minorities by means of special provisions."

55 A kisebbségi nyelvhasználati jogok szabályozásáról (30/2010 tv.) szóló törvény.

56 *Szerb Köztársaság Alkotmányának* 18. és 19. szakasza.

Digitized by Google

gyakorlatba ültetése megkérdőjelezhető, illetve joglogikailag egy centralizált jogrendszert teremt, amely figyelmén kívül hagyja az európai eszméket. Az olasz alkotmány ezzel szemben a 3. és a 6. szakaszban fogalmazza meg egyszerűen és konkrétan az emberek – törvény előtti – egyenlőségét és a kisebbségek támogatását, és nem szab határt ezen jogi rendelkezéseknek, nem korlátozza azokat. Az Olasz Alkotmány szakaszai főleg a régiók fontosságát hangsúlyozzák, melyek keretein belül a statútumok szabályozzák a kisebbségben élő nemzetiségek –nyelvi - jogait.

A Vajdasági Autonóm Tartomány Statútuma

A hatályban lévő vajdasági statútum preambuluma így fogalmaz: *„A Szerb Köztársaság Alkotmánya alapján, valamint a vajdasági polgároknak a Szerb Köztársaság keretében az autonómia érvényesítésére, ápolására és védelmére, valamint a magas szintű demokrácia és az alapvető emberi jogok megőrzésére, a fenntartható gazdasági és szociális előrehaladásra való joga, valamint abbéli szándékuk alapján, hogy szabadon, igazságban és békében együtt éljenek, kitartsanak a közös érdekekben, és tiszteletben tartsák a Vajdaság területén élő nemzeti közösségek kultúrájának sokféleségét, Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza megohozza* ***a Vajdaság Autonóm Tartomány Statútumát."***[57]

Az Alaprendelkezések 1. szakasza kimondja, hogy *Vajdaság Autonóm Tartomány* (továbbiakban: *VAT*), a Szerb Köztársaság elválaszthatatlan része. Olyan régió, amelyben hagyományosan ápolják a multikulturalizmust, a multikonfesszionalizmust, és az egyéb európai értékeket. Továbbá kimondják azt is, hogy a *VAT* jogi személyiséggel bír.[58] A *Statútum* pontosan megfogalmazza a *VAT* területét, mely áll Bácskából, Bánátból, és Szerémségből[59], székhelye és adminisztrációs központja Újvidék.[60]

Tanulmányunk középpontjában a nyelvhasználati jogok, és nyelv jogi keretek összehasonlítása áll. Ahhoz, hogy a nyelvi jogok demokratikus volta érvényre jusson, a nemzetiségek és azok nyelvének egyenrangúsága, egyenjogúsága is szükségeltetik. A *Statútum* 6. szakasza kimondja: *„Vajdaság Autonóm Tartományban a szerbek, magyarok, szlovákok, horvátok, montenegróiak, románok, romák, bunyevácok, ruszinok és macedónok, valamint a tartományban élő többi számbelileg kisebb nemzeti közösségek jogaik érvényesítésében egyenrangúak."*

A 7. szakasz ezen alapon továbbmegy, és így fogalmaz: *„A többnyelvűség, a multikulturalizmus és a többvallásosság a Vajdaság Autonóm Tartomány számára*

57 Újvidék, 2008 novembere.

58 *VAT Statútuma*nak 2. szakasza.

59 *VAT Statútuma*nak 3. szakasza.

60 *VAT Statútuma*nak 10. szakasza.

Digitized by Google

kiemelt jelentőségű általános érték. Valamennyi tartományi szerv és szervezet kötelessége, hogy jogainak és kötelességeinek keretében ösztönözze és elősegítse a többnyelvűségnek és Vajdaság Autonóm Tartományban hagyományosan élő nemzeti közösségek kultúrális hagyatékának megőrzését és fejlesztését, valamint, hogy külön intézkedésekkel és tevékenységekkel támogassa Vajdaság Autonóm Tartomány különböző nyelveinek, kultúráinak és vallásainak kölcsönös tiszteletben tartását és megismerését."

A *Statútum* 6. és 7. szakasza konkrétan és világosan fogalmazza meg a multikulturalizmust, a többnyelvűséget, felsorolva a nemzetiségeket, hangsúlyozva azok egyenlőségét.

A régióközi együttműködés keretében a Szerb Köztársaság jóváhagyásával *VAT* saját gazdasági, tudományos, oktatási, kulturális és idegenforgalmi lehetőségeinek előmozdítása céljából képviseleteket alakíthat ki az európai régiókban és Brüsszelben, az Alkotmánnyal és a törvénnyel összhangban.[61]

A tartományi autonómia védelmét a *Statútum* 18. szakaszának (2) bekezdése fejti ki bővebben:*„Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza, illetve Vajdaság Autonóm Tartomány Kormánya eljárást indíthat a Szerb Köztársaság olyan törvényei és egyéb általános aktusai, valamint a helyi önkormányzati egység olyan általános aktusai alkotmányosságának vagy törvényességének elbírálására, melyek sértik a tartományi autonómiára való jogot."*

Szükségesnek tartottuk mindazon rendelkezések bemutatását, melyek demokratikus jogi kereteket biztosítanak a vajdaságiak számára, még akkor is, ha ezen általános ismertető jellegű rendelkezések nem bővítik a nyelvi jogok biztosításának tudományos megközelítését. A továbbiakban a nemzetiségekre vonatkozó – nyelvi – jogokat fogjuk vizsgálat alá helyezni.

A *Statútum* 20. szakasza a hátrányos megkülönböztetés tilalmát írja elő, amely fontos a tekintetben, ha a kisebbségben élő nemzetiségek jogaira, és nyelvi jogaira összpontosítunk: *„A Vajdaság Autonóm Tartomány hatáskörébe tartozó feladatok ellátásában a jogok és kötelezettségek tekintetében valamennyi polgár egyenlő, a faj, nem, születési hely, nyelv, nemzeti hovatartozás, vallásgyakorlás, politikai vagy más meggyőződés, az oktatás, társadalmi származás, vagyoni helyzet vagy valamilyen személyes sajátosság szerinti különbségtétel nélkül."* Illetve:*„Tilos valamennyi, bármilyen alapon történő, de különösen faji, nemi, nemzeti hovatartozás, társadalmi származás, születési hely, vallásgyakorlás, politikai vagy más meggyőződés, vagyoni helyzet, kultúra, nyelvi, életkor, szellemi vagy testi fogyatékosság szerinti közvetlen vagy közvetett hátrányos megkülönböztetés."*

Tehát, a *Statútum* 20. szakaszának értelmében, a vajdasági polgárok egyenlő és egyenértékű jogokkal rendelkeznek, és tilos bárkit is negatív diszkriminációban részesíteni – a fentiekben felsorolt – különbözőségek miatt. Ezen rendelkezés jogi

61 *VAT Statútum*ának 16. szakasza.

Digitized by Google

alapot biztosít a nemzetiségek jogainak garantálására. A kisebbségi közösségek jogait a következőképp szabályozzák: *„A Vajdaság Autonóm Tartomány összlakosságában számbeli kisebbséget alkotó nemzeti közösségek tagjai külön védelmet élveznek és mindazokat a jogokat, amelyeket a Szerb Köztársaság aktusai a nemzeti kisebbségeknek és a nemzeti kisebbségekhez tartozóknak szavatolnak."* [62]

Amint azt a *Szerb Köztársaság Alkotmánya*[63] és a *Statútum* 23. szakasza is megfogalmazza a szerzett jogok védelmét, miszerint: *„Az emberi és kisebbségi, valamint személyi- és kollektív jogok elért szintje nem csökkenthető."*

Az Alkotmány 20. szakasza tehát összhangban áll a *Vajdasági Statútum* 23. szakaszával, miszerint a kisebbségben élő nemzetiségek jogainak elért szintje nem csökkenthető, alkotmányos garanciával biztosított.

A nyelvhasználati jogok szabályozását a *Statútum* 26. szakasza (1) bekezdése fekteti le, miszerint: *„Vajdaság Autonóm Tartomány szerveiben és szervezeteiben a szerb nyelv és a cirill betűs írásmód, a magyar, a szlovák, a horvát, a román, és a ruszin nyelv és írás van hivatalos használatban, a törvénnyel és a tartományi képviselőházi rendelettel összhangban."* És: *„Vajdaság AT szerveiben és szervezeteiben a szerb nyelv latin betűs írásmódjának használata tartományi képviselőházi rendelettel lesz szabályozva, a törvénnyel összhangban."*[64]

Ahhoz, hogy teljes képet kapjunk az autonómiát és nyelvi jogokat biztosító jogi szabályozások összehasonlításáról, szükségesnek és fontosnak találjuk a dél-tiroli autonómiát és nyelvi jogokat garantáló Dél-Tirol Statútumát is szemügyre venni.

A dél-tiroli autonómia koncepció kialakulása és jellegzetességei

Történelmi előzmények

A multietnikus és többnyelvű lakosságot kitevő dél-tiroli terület (németül: Südtirol; olaszul: Alto-Adige[65]) egészen az I. világháborút lezáró párizsi békeszerződésig Ausztria területéhez tartozott.[66] A Saint-Germain-ban megkötött szerződés értelmében Dél-Tirol térségét Ausztriától elcsatolva Olaszországhoz kapcsolták, kielégítve ezáltal az olasz igényeket, illetve az olasz–brit–francia–orosz 1915-ös megegyezést.[67] Az 1910-es és az 1921-es adatokat összehasonlítva Dél-Tirol lakosságának aránya jelentősen megcserélődött, ami az olasz kormány olaszosítási

62 *VAT Statútum* 22. szakasza.

63 *Szerb Alkotmány* 20. szakasza kimondja: „Az emberi- és kisebbségi jogok elért szintje nem csökkenthető."

64 *VAT Statútum*nak 26. szakasz (2) bekezdés.

65 Az Adige nevezetű folyóról kapta nevét; (Minority Protection Series; 1998: 13.)

66 1867-től Osztrák-Magyar Monarchia.

67 1915. április – A Londonban megkötött brit–francia–orosz–olasz megegyezés, melynek értelmében az Antant hatalmak győzelme esetén Olaszország megkapja Dél-Tirol térségét, Dalmácia és Isztria egy részét. (Minority Protection Series: 1998: 13.)

Digitized by Google

politikájának volt köszönhető. Az olasz ajkúak számaránya jelentősen növekedett, ezzel párhuzamosan a német ajkúaké pedig csökkent. Ezt tetőzte azon rendelkezés is, amely Mussolini 1922-es hatalomra kerülésével emelkedett jogerőre, miszerint az „Alto-Adige" néven ismert területet – nemcsak hogy annektálták – még össze is vonták a „Trento" néven ismert közigazgatási egységgel, létrehozván „Venetia Tridentina" közigazgatási egységet, melyben a németek számaránya jelentősen csökkent, míg az olaszoké növekedett.[68] Az olaszosítási politika része volt még a tartományi adminisztráció, a gazdasági és társadalmi terület és a kultúra-oktatás terület elolaszosítása is.[69] Betiltották a terület „Südtirol" elnevezésének használatát. Az asszimiláció folyamata teljessé vált, melyet a dél-tiroli német ajkú lakosság nem tudott elviselni.[70]

A II. világháború előtt Hitler anchlusst hajtott végre Ausztrián, melyel a dél-tirol-i lakosság kényes helyzetbe került: csatlakozni a náci német vezetéshez feladván szülőföldjüket, vagy térdre esni az olasz kormány asszimilációs politikája előtt. A II. világháborút követően 1945-ben megalakult a *Dél-Tirol-i Néppárt* (továbbiakban: *SVP*)[71], mely konkrét politikai célokkal állt elő; az autonómia kiharcolásával. A II. világháborút lezáró párizsi békeszerződésen[72] (1946) a nagyhatalmak, megtartván a status quo-t, nem csatolták vissza Dél-Tirol területét Ausztriához, hanem a világháború előtti állapotok visszaállítását szorgalmazták. A Dél-Tirolról szóló szerződés[73] felsorolta a német ajkú kisebbségek jogait, melyek további bővítésre szorultak a térséget illetően. Ezen bővítéseket gátolta Trentino (96%-ban olaszok lakta) és Dél-Tirol (65%-ban németek lakta) tartományok összevonása. Róma ezenfelül nem teljesítette a párizsi szerződésben foglalt (1/d) szakaszt[74], mely kimondta az egyenlő bánásmód elvének gyakorlását a munkahelyteremtés és a munkavállalás terén a két etnikai csoport között.

Az *SVP* 1958-ban egy autonómia tervezetet nyújtott be a római parlamentnek, amely minden egyes pártja elítélte azt, mondván állam jönne létre az államban.[75] Az osztrák kormány támogatását kifejezve Dél-Tirol kérdését az *Egyesült Nemzetek Szervezete* elé vitte, mely az igények kielégítését és a komoly tárgyalások megkezdését

---

68 Az olaszok számaránya meghaladta a németekét. (Minority Protection Series, 1998;. Alcock, 2001)

69 Német ajkúak menesztése, olasz nyelv hivatalossá tétele, német szervezetek és pártok beszüntetése, német kézben lévő vállalatok és bankok felszámolása, olasz nyelvű iskolák létrehozása, olaszok betelepítése, utca nevek olaszra való átalakítása, német ajkúak kiszorítása alacsonyabb fizettségű munkahelyekre. Alcock, 2001

70 A német ajkúak titokban német iskolákat nyitottak, melyeket „Katakonbenschulen"-nek neveztek németül. (Minority Protection Series, 1998: 14.)

71 *SVP = Südtiroler Volkspartei*, amely Ausztria támogatását élvezte (Minority Protection Series, 1998).

72 Az 1947-es Olasz Békeszerződés semmiféle garanciát nem tartalmazott a kisebbségek számára.

73 1946-os Gruber-De Gasperi egyezménye ugyan autonómiát adott Dél-Tirolnak, de az olasz kormány ennek gyakorlati megvalósítását megakadályozta azzal, hogy egyesítette az olasz többségű Trient (Trentino) tartománnyal, és létrehozta a Trentino-Alto Adige igazgatási egységet; Gui Angéla, Hunsor

74 Vö. Minority Protection Series, 1998: 16.

75 Alcock; 2001: 9.

Digitized by Google

szorgalmazta. Ennek eredménye lett az 1969-ben elfogadott „Il pacchetto"[76] – a csomag, amely 137 intézkedést[77] fogalmazott meg, amely az 1948-as *Statútum*ból merített, de a gyakorlatban nem valósult meg. Ezen csomag – *Statútum* – 1972-ben emelkedett jogerőre, amely a mai napig az alapját képezi a dél-tiroli autonómia modellnek.

Trentino-Alto Adige Statútuma – Dél-Tirol Statútuma (1972. február 23.)

A *Dél-tiroli Statútum* I. Fejezetének, azon belül I. Tételének Általános rendelkezéseinek 1. szakasza a következőképpen fogalmazza meg a régió autonóm mivoltát: *„Trentino-Alto Adige autonóm tartomány magába foglalja Trento és Bolzano központú tartományokat, mely jogilag politikai egységet jelent az Olasz Köztársaságban, amely egységes és oszthatatlan, az Alkotmányra alapozva, a Statútumnak megfelelően. A régió központja Trento városa."*

A Statútum 2. szakasza[78] a polgárok egyenlőségét hangsúlyozva kimondja: *„A polgárok egyenlősége – tekintettel a nyelvi közösségekhez való tartozásra – illetve az eltérő kulturális értékek tiszteletben tartása védelmezve és biztosítva vannak."*

A *Statútum* I. Fejezetének III. Tétele megfogalmazza a tartomány rendeltetéseit, melynek 8. szakaszának[79] (2) bekezdése kimondja: *„A kétnyelvűség kötelezettségének betartása Bolzano Tartományban folyamatos hatályban van."* Példaértékűnek számít ezen (2) bekezdés, amely nem köti a nemzeti kisebbségek számarányához a nyelvhasználat jog érvényesülését, ellentétben a 30/2010-es szerb nyelvhasználati törvény (11) bekezdésével.

A *Statútum* I. Fejezetének IV. Tételének 19. szakasza megfogalmazza az oktatás nyelvét az óvodákban, az elemi oktatásban, a középiskolákban egyaránt: *„Bolzano Tartományban az óvodákban, az elemi iskolákban és középiskolákban a tanítási nyelv; az olasz és a német, a diákok anyanyelvétől függően, a megfelelő anyanyelvű tanárral. Az elemi iskolákban a második és harmadik tanítási év kezdetétől anyanyelven beszélő tanárok általi második nyelv tanítása kötelező."*

Az olasz nyelv mellett – a 19. szakasz szerint – a német és a ladin nyelv is alkalmazandó. Ezen rendelkezés nemcsak a nyelvhasználati jogokat bővíti és fényezi, hanem egy magas szintű, európainak megfelelő, kultúrát teremt Dél-Tirolban, ellentétben a Vajdasággal, ahol a többnyelvűség jogi szabályozásán túl érdemi és gyakorlati változás csak némely esetben mutatkozik.

---

76 Minority Protection Series; 1998: 18.

77 Uo. Uő. Alcock, 2001: 9.

78 Trentino-AltoAdige Special Constitution (1972) (Minority Protection Series, 1998: 33.)

79 Trentino-AltoAdige Special Constitution (1972).

Digitized by Google

A *Statútum* II. Fejezetének II. Tétele a tartományi szervek működését és felépítését szabályozza, melynek 49. szakasza – jelezvén az egyenlőség és szolidaritás eklatáns példáját – a *Regionális Tanács* elnökének megválasztását szabályozza. A szakasz, visszautalván a 27-34. szakaszokra – Regionális Tanács felépítésére, és annak elnökére[80] - így fogalmaz: *„Az első harminc hónapban a Bolzano (Dél-Tirol) Tartományi Tanács elnökének személyét a német ajkú képviselők közül választják meg, míg az alelnök személye az olasz ajkú képviselők közül kerül ki. A következő harminc hónapos időszakban az elnök személye az olasz képviselők közül, az alelnök személye pedig a német ajkú képviselők köréből kerül megválasztásra."*

Ezen szakasz nemcsak a nemzeti kisebbségek nyelvi jogait mutatja be számunkra, hanem egy teljesen más politikai kultúrát, magatartást, és magas szintű konszenzusra törekvést prezentál. Ezen értékrendbeli különbségek is hozzájárulnak a nemzeti kisebbségeket érintő jogok érvényesüléséhez. Jól példázza az olasz-német politikai szolidaritást és együttműködést a dél-tiroli régióban, amely Európában is példaértékű lehet.

A továbbiakban a nyelvhasználat és annak jogi szabályozásai tükrében ismertetjük a *Dél-tiroli Statútum* XI. fejezetében megjelenő szakaszokat, melyek a nyelvhasználat jogi rendelkezéseit foglalják magukban.

Dél-tiroli Statútum nyelv jogi rendelkezései XI. fejezet

A hivatalos nyelv meghatározását a 99. szakasz[81] fekteti le, mely így fogalmaz: *„A Régión belül, a német nyelv és az olasz nyelv egyenértékűen elfogadott. A törvényhozási iratokat illetően az olasz nyelv a hivatalos, és némely esetben ezen Statútumnak megfelelően a kétnyelvű hivatalos verzió is elfogadott."* – *„A német ajkú polgároknak joguk van Bolzano Tartományban[82] saját nyelvük használatára az igazságszolgáltatási szerveknél, illetve hivatalokban, valamint a civil szolgálatoknál is tartományi szinten. A hivatalos megbeszélések és találkozók esetében a német és az olasz nyelv is egyaránt használatos.[83]"* – *„A katonai jellegű szabályozásokban kizárólag az olasz nyelv használatos."*

A nyelv jogi rendelkezések 101. szakasza a helységnevek használatát így szabályozza: *„Bolzano Tartományban– tekintettel a német ajkú népességre – kötelező a német helységnevek használata, amennyiben a Tartományi szabályozás annak meglétét megállapította és elfogadta annak kiejtését."*

---

80 Az elnököt 5 évre választják.

81 Trentino-AltoAdige Special Constitution (1972) (Minority Protection Series, 1998: 46.)

82 Dél-Tirol tartomány.

83 Trentino-AltoAdige Special Constitution (1972), 100. szakasz.

Digitized by Google

Ezen szakasz tehát, tekintettel lévén a német ajkú lakosságra, engedélyezi a német helységnevek használatát olyan formában, mint ahogy az német nyelven használatos. A 102. szakasz a ladin népcsoportra vonatkozik, mely szintén garantálja a kisebbségek nyelvhasználati és egyéb jogait: *„A Ladin népcsoportnak joga van saját kultúrájának ápolására, szórakozásra, a sajtó és egyéb rekreációs aktivitások művelésére, és tiszteletben tartandóak a helységnevek és a hagyományok ezen népcsoportot illetően. Az oktatási intézményekben – Trento Tartományban – ahol a ladin nyelv használatos, a ladin nyelv oktatása és kultúrájuk ápolásának garantálása biztosított."*

Összességét tekintve; a két statútum mind eredményeik, mind fejlődési pályájuk, mind pedig szerepük tekintetében eltér egymástól. Igaz, azonos célt szeretnének szolgálni, de jog-összehasonlításunk tárgyát nem hiába képezi e két statútum. Az eredmények szempontjából a vajdasági statútum igyekszik jogilag megteremteni a különböző nyelvek használatának legitimitását, de annak pozitív eredménye csak akkor következik be, ha társadalmi szinten elfogadottá válik a többnyelvűség, a szolidaritás és a konszenzusra való törekvés. Ebből a szempontból a dél-tiroli statútum hitelesebb, ismervén a térség kultúráját, magatartási mintáját és európai szellemiségét.

Fejlődési pályájukat tekintve két ellentétes történelmi fejlődési folyamatra enged következtetni az tény, miszerint a Vajdaság – az 1963-as és 1974-es alkotmányok értelmében – az 1970-es években magas fokú területi autonómiával rendelkező tartományt – mint egy szövetségi tagállami szintet – képviselt az akkori Jugoszláviában. Ezzel szemben Dél-Tirol Statútumát 1972-ben alkották meg, amelynek tényleges gyakorlati megvalósulására húsz évet kellett várni. Ma ez a helyzet fordított jelenségként tükröződik.

Ami pedig a statútumok szerepét illeti: amíg a *Dél-tiroli statútum* területi autonómiát biztosít az olasz Alkotmány mellérendelt szerepével, addig a vajdasági statútum alárendelt szerepet kap a szerb Alkotmánnyal szemben.

A nyelvi és kisebbségi jogok nemzetközi szabályozása

Bevezetésként le kell szögezni, hogy a nemzetközi jog nem ismer feltétlen jogot a kisebbségi nyelv használatára.[84] Igaz, számos olyan emberi és szabadságjog létezik, amely védi az emberek szabad nyelvhasználatát, de nemzetközi jogilag jelenleg nincs kifejezetten a kisebbségi nyelvhasználatot védő jogalap.

A következőkben azokat a kidolgozott és – többé-kevésbé – elfogadott nemzetközi törekvéseket és dokumentumokat mutatom be, amelyek politikai és erkölcsi normákat teremtenek a kisebbségi és nyelvi jogokat illetően; de nem

84 Varennes: Kisebbségi Jogok a Nemzetközi Jogban, Hunsor, 1996

Digitized by Google

kötelező erejűek. A következő dokumentumok mint *soft law* használatosak, az államok érdekeinek és lelkiismeretességének függvényében.

Az ENSZ által kidolgozott rendelkezések

Mivel a kisebbségi és nyelvi jogokat garantáló egyezségokmányok száma tiszteletre méltóan magas arányt képvisel, ezért ezen okmányok közül csak a legfontosabb egyezményeket mutatjuk be.

A korábbiakban említett *UDHR*[85] nem tesz említést a nemzeti, etnikai és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól. Csupán a megkülönböztetés tilalmát említi az okmány 14. cikkelye. A hiányosságot a már említett *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya* pótolta 1966-ban[86] a 27. cikkelyben foglaltakkal.

Az ENSZ Közgyűlése által aláírt *Egyezmény a Népirtás Büntettének Megelőzése és Megbüntetése Tárgyában*[87] *(1948)* jelenti a leghatásosabb védelmet a nemzeti és etnikai kisebbségekre nézve, mely rendeltetéséből fakadóan védi a kisebbségeket – a megsemmisítéstől illetve a genocídiumtól – melynek megszegése esetén nemzetközi jogi bűncselekmény elkövetésének vádjával gyanúsítható az elkövető.

Az *Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezet*ének (*UNESCO*) által 1960-ban elfogadott *Egyezmény az Oktatásban Alkalmazott Megkülönböztetés Elleni Küzdelemről,*[88] melyben az aláíró tagállamok szavatolják a nemzeti kisebbségek tagjainak azon jogát, hogy saját oktatási tevékenységet folytassanak, beleértve a saját iskolák fenntartását, saját nyelvük használatát és oktatását is.

Az *ENSZ* keretében jött még létre az *Egyezmény a Faji Megkülönböztetés Valamennyi Formájának Kiküszöböléséről,*[89] amely elítéli a faji megkülönböztetés bármely formáját, és kötelezettségeket vállalnak az aláíró tagállamok a megkülönböztetés tilalmának betartására. Ezen egyezmény számunkra azért jelentős, mert kimondja a faj, bőrszín, származás mellett a nemzeti és etnikai származás alapján történő diszkrimináció tilalmát is.

1992-ben az *ENSZ* Közgyűlése megalkotta a 47/135. számú határozatot,[90] mely kihirdette a *Nemzeti vagy Etnikai, Vallási és Nyelvi Kisebbségekhez Tartozó Személyek Jogairól Szóló Nyilatkozatot*. Ezen kisebbségi határozatot a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmány*ának 27. cikke ihlette meg, azzal a céllal, hogy a kisebbségek jogainak biztosítása és védelme hozzájáruljon az államok politikai

---

85 Megnyugvásul: az Európa Tanács által kidolgozott *Emberi Jogok Európai Egyezménye* sem tesz említést ezen jogokról.

86 Mindössze 18 év szükségeltetett ennek meghozatalára. (Biró, 1995)

87 Biró, 1995: 49.

88 Uő. 1995: 50.

89 Uő. 1995: 51.

90 Balázs – Ódor, 2006: 88.

Digitized by Google

és társadalmi stabilitásához. A *Nyilatkozat* 1. cikkének (1) bekezdése kifejezi, hogy az államok saját területükön védik és biztosítják a nemzeti és etnikai kisebbségek létezését, vallási, kulturális és nyelvi identitását. A *Nyilatkozat* 2. cikkének (1) bekezdése már a kisebbségek szabad és megkülönböztetés nélküli vallásgyakorlását, kultúrájuk ápolását és saját anyanyelvük használatát írja elő. A 4. cikk (1) bekezdése a törvény előtti egyenlőséget szavatolja a kisebbségek számára, melyet az államok saját intézkedéseikkel biztosítanak. Ugyenezen cikkely (3) bekezdése rendelkezik az államok azon intézkedéseiről, melyek garantálják a kisebbségek számára saját anyanyelvükön való oktatás alternatíváját. Szorosan kötődik az előbbi bekezdéshez a (4) bekezdés, mely a kisebbségek történelmének, hagyományainak, nyelvének és kultúrájának megismerésére ír elő állami garanciákat intézkedések formájában.

Az Európa Tanács szabályozása

Az *Európa Tanács Jogi Bizottsága* általi érdemi küzdelem 1961-ben vette kezdetét a kisebbségben élő nemzetiségekre vonatkozóan, melynek eredményeképp megszületett a *213. számú*[91] és a *285. számú Ajánlás.*[92] Húsz év munka eredményeképpen született meg a *928/1981. számú Ajánlás*[93] a kisebbségekkel kapcsolatban, mely heves ellenállást váltott ki egyes országok körében, de ennek ellenére egy olyan folyamat vette kezdetét, melynek sikere a *Chartá*ban csúcsosodott ki, melyet 1992. június 22-én fogadott el a *Miniszteri Bizottság* (a későbbiekben kitérek erre is).

Az *Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése (*továbbiakban: *ETPK*) által elfogadott *1134. számú Ajánlás* (1990) felszólítja a *Miniszteri Bizottság*ot, hogy kiegészítő jegyzőkönyvet fogalmazzon meg az *Emberi Jogok Európai Egyezményéhez*, a kisebbségek jogainak védelme érdekében. Az *ETPK* 1992-es *1177. számú Ajánlása* (1992) nemzetközi közvetítői mechanizmus felállítását szorgalmazza, mely ellenőrzési és megfigyelési funkciót látna el.

Az egyik jelentős vívmány az *ETPK* által megfogalmazott *1201. számú Ajánlás,*[94] melyet 1993-ban fogadtak el, és az *UDHR*-hez csatolt kiegészítő jegyzőkönyvtervezet teljes szövegét tartalmazza. Az *Ajánlás* felkérte egyben a *Miniszteri Bizottság*ot, hogy mielőbb fejezze be a *Charta* kidolgozását, valamint dolgozzon ki a kisebbségek jogairól szóló kiegészítő jegyzőkönyvet.

Az *Ajánlás* 1. Fejezetének (Meghatározás) 1. cikke megfogalmazza a „nemzeti kisebbség" fogalmát.[95] A 2. Fejezet (Általános elvek) 2. cikkének (1) bekezdése

---

91 A *Miniszteri Bizottság* hívta fel a tagországok figyelmét a kétoldalú egyezmények megkötésére a kisebbségek státusának rendezése érdekében.

92 Megállapítja, hogy a tagállamok területén más csoportok is élnek, melyek tudatosan vallják eltérő nemzeti identitásukat. (Bíró, 1995: 67.)

93 Mely nem a nemzeti identitásra helyezte a hangsúlyt, hanem a ***nyelvi identitásra***; anyanyelven való oktatás, helységnevek saját nyelven való feltüntetése, a kisebbségi nyelv közigazgatásban való hivatalos használata.

94 Bíró, 1995: 69.

95 Az adott állam területén élnek, és azon állam állampolgárai; sajátos etnikai, kulturális, vallási vagy nyelvi

Digitized by Google

kifejti, hogy a nemzeti kisebbséghez való tartozás az egyén szabad döntésétől függ. A 3. cikk megállapítja, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozó személynek jogában áll teljes szabadsággal kinyilvánitani, megőrizni és fejleszteni vallási, etnikai, nyelvi és/vagy kulturális önazonosságát, és akarata ellenére nem vethető alá semmiféle asszimilációs kísérletnek. A 4. cikk a törvény előtti egyenlőségre utal, miszerint a nemzeti kisebbséghez tartozó személynek joga van a törvény előtti egyenlőséghez, és semmilyen hátrányos megkülönböztetésnek nem lehet alanya az illető személy.

A 3. Fejezet (Anyagi jogok) 7. cikke (1) bekezdése garanciát biztosít a kisebbségek számára saját anyanyelvük használatához, mind a magánéletben, mind pedig a nyilvánosság előtt, szóban és írásban egyaránt. A (2) bekezdés biztosítja a nemzeti kisebbséghez tartozó személyeket saját családnév és utónév anyanyelven való használatához, hivatalosan is. A (3) bekezdés biztosítja a nemzeti kisebbségeket saját anyanyelvük használatához a közigazgatási szervekkel való kommunikációban, valamint a bírósági és joghatósági eljárások során, amennyiben meghatározó a nemzeti kisebbségek aránya az adott térségben. A (4) bekezdés szintén biztosítja a nemzeti kisebbségeket saját anyanyelvükön való helységnevek, cégtáblák, feliratok és tájékoztatók feltüntetését, amennyiben az adott térségben meghatározó a nemzeti kisebbségek aránya.

Az Ajánlás 8. cikkének (1) bekezdése szavatolja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek azon jogát, hogy tanulhassák saját anyanyelvüket, valamint, hogy anyanyelven való oktatásban részesüljenek. A (2) bekezdés pedig a kisebbségiek azon jogát garantálja, mely lehetővé teszi oktatási intézmények és képzési intézmények létrehozását, és működtetését. A Jegyzőkönyv (Ajánlás) által oltalmazott jogok megsértése esetén jogában áll – a nemzeti kisebbséghez tartozó személyeknek és szervezeteknek – jogorvoslati kérelmet benyújtani az állami jogszerveknél. A 11. cikk pedig biztosítja a nemzeti kisebbségek azon jogát, miszerint – amennyiben többséget alkotnak az adott körzetben – sajátos történelmi és területi helyzetüknek megfelelő az állami törvénykezéssel összhangban autonóm közigazgatási szervekkel, vagy különleges státusszal rendelkezzenek.

Ezen 1201. számú Ajánlás (Jegyzőkönyv) 1-től 11-ig terjedő cikkeit az *Egyezmény*[96] kiegészítő cikkeinek tekintik, amelyek ebből kifolyólag ugyanúgy érvényesítendőek.[97]

ismertetőjegyekkel rendelkeznek, valamint kellő létszámot képviselnek, bár számuk kisebb az illető állam, vagy az állam egy térségének többi lakosához viszonyítva, régóta meglévő, szilárd és tartós kapcsolatot tartanak fenn az illető állammal. 1201/1993. számú ajánlás (Balázs – Ódor, 2006: 273.)

96 Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezmény.

97 Az 1201. számú Ajánlás 17. cikkelye fogalmazza meg.

Digitized by Google

A – fentiekben már említett – 1992. június 22-én elfogadott, és 1998. március 1-én hatályba lépő[98] *Charta*[99] az európai kisebbségi vagy regionális nyelveket Európa kulturális örökségének és szerves részének tekinti, és védelmezi. Ebből kifolyólag a kulturális kapcsolatra helyezi a hangsúlyt, és a politikai szempontokat szándékosan mellőzi.[100] Az *„a la carte"* I. Részének (Általános rendelkezések) 1. cikke (Meghatározások) definiálja a regionális és kisebbségi nyelveket, hogy mely nyelvekre értendők a *Charta* rendelkezései. A 2. cikkely a Kötelezettségvállalásokat tartalmazza, mely szerint az aláíró Felek vállalják és teljesítik az 1. cikkelyben definiált regionális és kisebbségi nyelvekre vonatkozóan vállalt kötelezettségek teljesítését. A II. Rész (Célok és elvek) 7. cikkelyének bekezdései az I. Rész 2. cikkelyének (1) bekezdésének megfelelően a célokat és az elveket írja elő. Ezek közül a (1/a) bekezdés előírja a regionális vagy kisebbségi nyelveknek, mint kulturális gazdagság kifejezésének az elismerését. Az (1/b) bekezdés az érintett kisebbségi terület földrajzi körzetének tiszteletben tartását,[101] az (1/d) bekezdés pedig a kisebbségi nyelveknek a magánéletben és a közéletben, szóban és írásban való használatának megkönnyítését és/vagy bátorítását írja elő a Felek számára. Említésre méltó még ugyanezen 7. számú cikkely (1/f) bekezdése, mely a regionális és kisebbségi nyelvek oktatását és tanulását, megfelelő formáinak és eszközeinek biztosítását írja elő. Az (1/g) bekezdés – az előzőhöz kapcsolódván – előírja azon eszközök biztosítását, mely lehetővé tennék a kisebbségi nyelvet nem beszélők számára a kisebbségi vagy regionális nyelv elsajátításának lehetőségét. A regionális nyelvek használatát az egyetemeken és felsőoktatási intézményekben a 7. cikk (1/h) bekezdése írja elő, mely magába foglalja még a kisebbségi nyelvek kutatását és tanulását is.

A *Charta* II. Részének 7. cikkének[102] (2) bekezdése kifejezi az indokolatlan megkülönböztetés, kizárás, megszorítás tilalmát, amely valamely regionális vagy kisebbségi nyelvet érinti, s célja a nyelv megőrzésének és fejlesztésének megakadályozása.

A (3) bekezdés a megfelelő eszközök biztosítását írja elő a Felek számára, melyek elősegítik az adott ország összes nyelvi csoportja számára a kölcsönös megértést, toleranciát és egymás nyelvének tiszteletben tartását.

---

98 Aláírta és ratifikálta: Horvátország, Magyarország, Dánia, Finnország, Németország, Liechtenstein, Hollandia, Norvégia, Szlovénia, Svédország és Svájc. Aláírta még: Ausztria, Ciprus, a Cseh Köztársaság, Franciaország, Izland, Olaszország, Luxemburg, Málta, Románia, Spanyolország, Macedónia volt Jugoszláv Köztársaság, Ukrajna és Nagy-Britannia. Azerbajdzsánt és Bosznia-Hercegovinát a *Charta* aláírására és ratifikálására kérte fel a Miniszteri Bizottság. Bratinka, 2002: 10.

99 Amíg az emberi jogok és szabadságok védelme az egyénekre vonatkozik, addig a *Charta* rendelkezései a nyelvekre összpontosítanak, nem az egyének jogaira. Varennes, 2001: 57.

100 Bratinka, 2002

101 Annak érdekében, hogy az esetleges közigazgatási felosztás ne képezze a kisebbségi nyelvek támogatásának akadályát. *Charta*, 1992

102 *Charta*, 1992; A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok nemzetközi forrásai, 2006: 260.

Digitized by Google

A *Charta* III. Részének 8. cikkelye előírja a kisebbségi nyelvek használatát az oktatásügy területén, amely magába foglalja az általános iskolák, középiskolák tanrendjébe való kisebbségi nyelvek beiktatását. A 9. cikk az igazságszolgáltatásban biztosít kisebbségi nyelvhasználatot, amennyiben az adott terület lakosság-összetétele megkívánja azt. A 10. cikk a közigazgatás területén ír elő kisebbségi vagy regionális nyelvhasználatot, amennyiben a közigazgatásban dolgozó alkalmazottak munkáját megkönnyíti a saját nyelven való kommunikáció vagy ügyintézés az ügyféllel szemben. A további cikkekben a *Charta* kitér a tömegtájékoztatás (11. cikk), kulturális tevékenységek és létesítmények (12. cikk), gazdasági és társadalmi élet (13. cikk), illetve a határokon túli cserekapcsolatokban (14. cikk) való kisebbségi nyelvhasználat szabályozására.

A *Charta* nem foglal állást az egyéni jogok–kollektív jogok elméleti vitájában, csupán állami kötelezettségeket rögzít, s egyben elismeri a kisebbségekkel szembeni pozitív diszkriminációt. Igaz, ezek betartását a kontrollmechanizmus[103] ellenőrzi, mely a *Miniszteri Bizottság* megállapításaiból és a nemzeti jelentésekből áll, amelyek – mint a ratifikáció és hatálybalépések is – országonként eltérőek lehetnek.[104]

A *Charta* ratifikálása és annak hatálybalépése minden országban eltérő időpontra tehető.[105] Magyarország 1995-ben ratifikálta, míg Szlovákia 2001-ben tette meg ugyanezt. Szerbia 2006-ban ratifikálta, és 2007. júliusában került sor az első kormányjelentésre, viszont annak monitoringja még nem publikus.

Még kiemelendő – a fenti okmányokon kívül – a *Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről,*[106] amelyet 1995. február 1-én fogadtak el Strasbourgban, és 1998. február 1-én lépett hatályba. Ez az első többoldalú egyezmény, amely kötelező érvényű európai szerződésnek felel meg, amely a nemzeti kisebbségek védelmére szolgál. A *Keretegyezmény* I. fejezetének 1. cikke szavatolja a nemzeti kisebbségek és a hozzájuk tartozó személyek jogainak és szabadságainak védelmét,

---

103 A *Charta* gyakorlati alkalmazását egy független szakértőkből álló bizottság követi figyelemmel, a szerződő felek által az *Európa Tanács* főtitkárához benyújtott időközi jelentéseken keresztül. A *Szakértői Bizottság* dönthet úgy, hogy látogatást tesz az adott ország hatóságainál, és személyesen tesz kitekintést a *Charta* kötelezettségeinek betartását illetően, majd jelentést készíthet a *Miniszteri Bizottság* részére.

104 Tekintettel a határon túl élő magyarság jogainak betartatására; a kontrollmechanizmus megfigyelése és vizsgálata különös jelentőséggel bír számunkra, viszont más országok számára kevésbé.

105 Érdekességként megjegyzendő, hogy Nyugat-Európában a *Chartát* nem minden állam írta alá, nem minden állam ratifikálta, s nem mindenhol lépett hatályba. Franciaország nem írta alá, mint ahogy Belgium sem, ezáltal a ratifikáció, ebből következtethetően a hatálybalépés sem valósulhatott meg. Ratifikáció hiányában szenved Olaszország, Spanyolország, Nagy-Britannia. Kiemelendő példát jelent Luxemburg és Svájc, ahol mind a három stádium megvalósult. (Trócsányi–Juhász, 2010)

106 Ratifikálták: Albánia, Ausztria, Bulgária, Horvátország, Ciprus és a Cseh Köztársaság, Dánia, Észtország, Finnország, Németország, Magyarország, Írország, Olaszország, Liechtenstein, Litvánia, Málta, Moldávia, Norvégia, Románia, Oroszország, San Marino, Szlovákia, Szlovénia, Spanyolország, Svédország, Svájc, Macedónia, Ukrajna, Nagy-Britannia, Örményország, Azerbajdzsán, Bosznia-Hercegovina. Aláírták: Grúzia, Görögország, Izland, Lettország, Luxemburg, Hollandia, Lengyelország és Portugália. Andora, Franciaország, Törökország és Belgium nem írták alá.

Digitized by Google

amelyek mint emberi jogok a nemzetközi jogi védelem szerves részét képezik. Talán még nem a nyelvi jogokhoz kapcsolódóan, de fontos rendelkezés a II. fejezet 4. cikk (1) bekezdése, amely a törvény előtti egyenlőséget szavatolja a nemzeti kisebbségek számára, és a megkülönböztetés tilalmát. Ezen fejezet 5. cikkely (1) bekezdés már kitér a nemzeti kisebbségek kultúrájának, nyelvi és vallási identitásának, hagyományainak és kulturális örökségük megőrzéséhez szükséges feltételek garantálására.

A számunkra fontos nyelvi jogok szabályozását a *Keretegyezmény* II. fejezetének 10. cikkelyének bekezdései tartalmazzák. Az (1) bekezdés rendelkezik a felek azon kötelezettségéről, mellyel biztosítják a nemzeti kisebbségek nyelvének szabad és beavatkozás nélküli használatát. A (2) bekezdés szavatolja mindkét fél számára a közigazgatási hatóságok közötti nemzeti kisebbségi nyelvek szabad használatát. A (3) bekezdés pedig biztosítja a kisebbséghez tartozó személy azon jogát, hogy saját nyelvén, díjmentesen, tolmács segítségével védekezhessen, abban az esetben, ha bírósági eljárás folyik ellene.

A 11. cikkely (1) bekezdése jogalapot biztosít a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek számára saját család- és utónevének kisebbségi nyelven való hivatalos használatára, írásban és szóban egyaránt. A (2) bekezdéssel elismerik a kisebbségek azon jogát, miszerint kisebbségi nyelven engedélyezett a cégtáblák, tájékoztatók és információk közzététele a nyilvánosság számára. A (3) bekezdés jogalapot teremt a nemzeti kisebbségek számára a hagyományos helységnevek, utcanevek és a közösség számára fontos földrajzi elnevezések kisebbségi nyelven való feltüntetésére, az adott aláíró Állam jogrendszerével összhangban, amennyiben az adott közösség azt igényli.

A 14. cikk[107] (1) bekezdése szavatolja a felek azon kötelezettségét, mely szerint biztosítani kell a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát a kisebbségi nyelv megtanulására, elsajátítására. A (2) bekezdés pedig szavatolja a nemzeti kisebbségek számára a saját nyelven való oktatás lehetőségét.

Az EU „közösségi szabályai"

Az *Európai Unió*ban[108] élő nemzeti kisebbségek kérdése igen összetett, bonyolult válaszokra enged következtetni. Fontos leszögezni, hogy az *Európai Unió* intézménye elsősorban gazdasági integrációs célt szolgált a kezdetekben, amelyben a tagállamok feláldozták és átruházták – több-kevesebb tetszéssel – saját szuverenitásukat egy szupranacionális szervezet számára. Ezeken a területeken a közösségi hatáskör dominál. Ezzel párhuzamosan minden tagállamban önálló jogi területeken, önálló jogi rendelkezések vannak életben; ugyanúgy a kisebbségvédelmi rendszerek terén is, amelyek tagállamonként eltérő fejlődési szintet és szabályozási formát jelentenek.

107 *Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről*; A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok nemzetközi forrásai, Magyar Országgyűlés Hivatala, 2006: 257.

108 Szajbély – Tóth, 2001: 520.

Digitized by Google

Kizárólag az *Unió* hatáskörén keresztül három aspektusból szemlélhetjük a kisebbségek védelmét. ***Közvetlenül*** az uniós politikákon keresztül, amelyek alig foglalkoznak a nemzeti kisebbségek jogaival, csupán mint az emberi jogokért való elkötelezettség részeként jelenik meg. ***Közvetett*** módon; a megkülönböztetés és a rasszizmus tilalma, és a kulturális sokszínűség fenntartása érdekében született közösségi normákon és politikákon keresztüli szabályozás. A harmadik módja a kisebbségi rendszerek védelmének a két módozat vegyítése. Ami segítséget nyújt az Uniónak ezen kérdésben, az a már fentiekben említett *Európa Tanács*, illetve az *EBESZ* által kidolgozott dokumentumforrások. Az EU önmagában nem elkötelezett a kérdést illetően, mivel – ahogy már a fentiekben említettem – az Unió gazdasági célt szolgált, nem politikait. Így sem az Unió, sem a tagállamok nem voltak érdekeltek a kisebbségvédelem terén előrelépni, közösségi hatáskört kialakítani. Másrészt, a tagállamon belüli nemzeti kisebbségi jogok biztosítása már az állami szuverenitás csorbulásának minősíthető, a szupranacionális szervezetben pedig kettős csorbulásnak, amelyet a tagállamok félelemből nem mertek meglépni.[109]

A kisebbségi védelmi rendszerek nem tudtak kialakulni az Unióban, mivel egyes országok – Franciaország vagy Görögország – nem ismerték el a kisebbségek létezését. Viszont a nyelvi jogok terén mutatkoztak előrelépések,[110] mivel a kisebbségi nyelvek létezése már vitathatatlan volt Európában.[111]

Megállapítható, hogy külön uniós hatáskör jelenleg nem létezik a kisebbségvédelem terén, viszont az uniós politikákat kiegészítendő ajánlások, *ENSZ* egyezségokmányok, és az EBESZ rendelkezéseinek összessége jelentik a kisebbségvédelmi rendszer szilárd oszlopait ma az Európai Unióban.

Összegzésként elmondható, hogy a nemzetközi kisebbségvédelem nem jelent általános megoldást minden kisebbség minden problémájára. Az is elmondható, hogy – ellentétben az 1989-ig tartó felfogással – a nemzeti kisebbségek helyzete ma már nem belpolitikai kérdés, vagyis nem tekinthetők az államok sajátos belügyének, hanem nemzetközi szintű megoldást követel. Ebből kifolyólag az általánosan elfogadott standardok és normák a következők: a hátrányos megkülönböztetés tilalma, nyelvhasználati jogok széles skálája, anyanyelvű oktatáshoz való jog, politikai, gazdasági és szociális életben való részvétel joga. A gond az, hogy ezen normák „puha jognak" számítanak, melyek nem kötelezőek az államok számára, továbbá semmilyen szankciók nincsenek kilátásban ezen „puha jogok" megsértése esetén.

109 Már azért sem merték meglépni, mivel az alapszerződésekben lefektetett nemzeti kisebbségi jogokat az *Európai Unió Bírósága* szigorúbb értelmezésének köszönhetően komolyabban vette volna, mint azt a tagállamok tervezték.

110 A *Kevéssé Használatos Nyelvek Európai Hivatala* (*EBLUL*) 1982-ben alakult meg a nyelvek sokszínűsége és védelme miatt. Győri Szabó, 2006: 106.

111 Körülbelül 40 millió uniós polgárt érintő kérdés a kisebbségek kérdése.

Digitized by Google

Be kell látnunk azt, hogy a kisebbségi és nyelvi jogok kérdése politikai érdekek és manőverek eszközéül szolgál ma Európában, melyek védelme az egyes nemzetközi dokumentumoknak köszönhetően valósul meg, de sajnos, sok esetben kizárólag a jogszabályok keretein belül, csak papíron nyerik el érvényüket. A gyakorlati megvalósítás még várat magára.

Zárszó

Látható, hogy számos nemzetközi okmány, szerződés, alkotmány és törvény van jelen a mindennapjainkban, amely védi a kisebbséghez tartozók nyelvi és emberi jogait. Mégis elmondható, hogy ma Európában a kisebbségek jogainak és nyelvezetének megőrzése nem valósítható meg csupán a nyelvi jogok és a megfelelő nyelvpolitika biztosításával,[112] mivel vannak olyan területek,amelyeket ezen tényezők nem befolyásolhatnak. Elsősorban nagyon fontos a többség elfogadó magatartása, a többség együttműködése, amely lehetővé teszi a pozitív diszkriminációt az adott társadalomban. A *homogenizmus*[113] és a *nacionalizmus* ideológiája helyett a *vernakularizmus,*[114] a *pluralizmus* és a *regionalizmus* ideológiájának preferálása jelentené a megoldást. Másodsorban ahhoz, hogy egy kisebbség megmaradjon, szükség van a kisebbségi összetartásra, és a kisebbségi kitartásra, hogy meg akarjon maradni annak, ami.[115] Ha ezen feltételek hiányoznak, nem sok esélye van egy kisebbségben élő népcsoportnak a fennmaradásra. A nyelveket fenyegető veszély még a *nyelvi genocídium,*[116] a kisebbségeket fenyegető veszély pedig az *etnocídium*[117], melyeknek eredménye a nyelv és a kisebbségek „elhalása", beolvadása az adott társadalomba. Harmadsorban a már említett kontrollmechanizmusok elengedhetetlenek a nemzeti kisebbségi jogok betartatásához. Mondhatjuk azt is, hogy a nemzeti tagállamok saját módon rendelkezhetnek a kisebbségek sorsáról, felrúgva nemzetközi egyezségeket, vagy szerződéseket. Ebből következően; mindaddig, amíg az egyes tagállamok/harmadik országok érdekei nem kívánják meg saját jogrendszerük átalakítását a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása és betartása érdekében, vagy attitűdjük változása nem lesz szemmel látható, nem szabad reménykedni a pozitív eredményekben a kisebbségek helyzetét illetően. Ha

112 Kiút a csapdából? Nyelvi és nyelvhasználati jogok a Kárpát-medencében, 1997

113 A többség félelme miatti asszimilációs törekvések a kisebbségekkel szemben. Nádor, 2010

114 A nyelv és nyelvváltozatok értékeire helyezi a hangsúlyt, elősegítve ezzel az adott nyelvi közösség fennmaradását. Nádor, 2010

115 Tabajdi, 1997.

116 Amit Skutnabb-Kangas fogalmazott meg jogosan: a nyelvek nem természetszerűleg, hanem erőszakos hatásgyakorlás által halnak el; Kontra Miklós: *Az emberi jogok és nyelvek.* Pécsi Tudományegyetem, 2010

117 Győri Szabó, 2006: 51.

Digitized by Google

Szerbia – jogrendszerét átalakítva – decentralizációt hajtana végre, a szubszidiaritás elvének megfelelően, lehetőséget adva ezzel a kisebbségek önrendelkezési jogának kibontakozására, az autonómia érvényesítésére, akkor az ország homogenizáltsága, központosítottsága és zártsága feloldódna, és régiókban gondolkodva, az emberi és kisebbségi jogokat biztosítva tudna teljes értékű tagja lenni nemcsak az Európai Uniónak, hanem egyáltalán Európának.

Jelenleg a helyzet – sajnos – nem ez irányba mutat. Szerbia alkotmányát tekintve, a nemzetállamiság kimondása[118], a teljes centralizáció érvényesülése elfogadhatatlan a kisebbségi és nyelvi jogokat illetően, annak ellenére, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozási – koppenhágai – kritériumok közé sorolták a kisebbségi jogok tiszteletben tartását[119]. Ezenfelül a szerb alkotmány saját magának ellentmondva semlegesíti a kisebbségre vonatkozó alkotmányos rendelkezéseket, maga alá rendelve a Vajdaság Statútumát. Az olaszországi alkotmány – ezzel szemben - példaértékű lehet a probléma megoldására, amely decentralizációt ír elő, és a régiókra helyezi a hangsúlyt. Tisztán és egyértelműen biztosítja a megfelelő hatásköröket a régióknak a kérdést illetően, s ezáltal nem bizonyult hiábavalónak az 1972-es *Dél-tiroli Statútum*, ellentétben a vajdasági statútummal, amely elméletileg előrelépést jelent kulturális – személyi – autonómiájával, gyakorlatilag viszont gazdasági és területi autonómia nélkül láthatatlan a szóban forgó statútum rendelkezéseinek hatása.[120]

Csak remélni tudjuk, hogy a kisebbségi és nyelvi jogok tiszteletben tartása nem a politikai manőverek függvénye lesz a jövőben, hanem a valós nemzetközi jog égisze alatt talál meghallgatásra és betartásra, túlszárnyalva az elméleti téziseket, a gyakorlatban is hatást gyakorolva.

Tanulmányomat egy említésre méltó, a mai döntéshozók számára tanulságos üzenetet hordozó, Szent István királyunk fiához, Imre herceghez intézett tanácsával zárnám: *„Az egynyelvű és egyszokású ország erőtlen és romlandó."*[121]

Majd ezer év eltelte volt szükséges ahhoz, hogy a nemzetközi közösség felfigyeljen e mondatra, és megalkossa a fentiekben említett nemzetközi dokumentumokat, amelyek több-kevesebb sikerrel védik a kisebbségi és nyelvhasználati jogokat Európában.

---

118 Szarka, 2003.

119 A Badinter-bizottság 1991-ben elismerési feltételnek tekintette a kisebbségi jogok elismerését.

120 Megjegyzésként fontosnak tartom megemlíteni, hogy az 1963-as új szövetségi alkotmány, és az 1974-es jugoszláv és szerb alkotmány garantálta a nemzetiségek egyenjogúságát, valamint társadalmi-gazdasági-politikai önigazgatást, teljes körű autonómiát biztosítva a multietnikus Vajdaság számára, csökkentve a központi szerb hatalom befolyását, mint tagköztársasági szintre emelvén ezáltal. Igaz, már akkor jelentkeztek a magyar kisebbségi törekvésekkel szembeni fellépések (magyar oktatás csorbítása, szervezetek elsorvasztása, magyar kezdeményezések háttérbe szorítása.) (Győri Szabó, 2006: 321).

121 Latinul: *„Unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est."*

Digitized by Google

Felhasznált irodalom

ALCOCK, 2001 Antony Alcock: University of Ulster, Northern Ireland,County Londonberry, Bozen/Bolzano, May, 2001

ANDRÁSSY – VOGL, 2010 Andrássy György – Vogl Márk: *Az emberi jogok és nyelvek.* Studia Iuridica, Auctoritate Universitatis Pécs Publicata, Pécs 2010.

BALÁZS – ÓDOR, 2006 Balázs Katalin – Ódor Bálint: *A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok nemzetközi forrásai.* Országgyűlés Hivatala, Budapest 2006.

BEREGSZÁSZI, 2001 Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó: *Nyelv, oktatás, politika*. PoliPrint, Ungvár 2001.

BLUTMAN, 2004 Blutman László: *EU-jog-működésben.* Bába Kiadó, Szeged 2004.

BIRÓ, 1995 Bíró Gáspár: *Az identitásválasztás szabadsága*. Osiris-Századvég, Budapest,. 1995.

BRATINKA, 2002 Bratinka József: *A nemzeti kisebbségek jogai.* Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központ, Budapest 2002.

BRUNNER, 1995 Georg Brunner: *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában.* Budapest 1995.

CSAPÓ, 2003 Csapó József: *Nemzetközi jogi kisebbségvédelem: Autónómiák és autónómiatörekvések.* Pro-Print, Csíkszereda 2003.

DIÓSZEGI, 1992 Diószegi Eszter: *Az emberi jogok tanítása és tanulása*. PONT Kiadó, New York 1992.

GYŐRI SZABÓ, 200 Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris Kiadó, Budapest 2006.

Digitized by Google

J. NAGY, 2002 J. Nagy László: *Az európai integráció politikai története*. Szeged 2002.

NÁDOR – SZARKA, 2003 Nádor Orsolya – Szarka László: *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép Európában.* Akadémiai Kiadó, Budapest 2003.

SOÓS, 1999 Soós Edit: *Integráció és regionalizmus.* Bába és Társai Kiadó, Szeged 1999.

SZILÁGYI, 2010 Szilágyi István: *Összehasonlító elemzés a finnországi svédek és a romániai magyarok nyelvi jogairól.* In: KÖTÉL Emőke – SZARKA László (szerk.): Határhelyzetek III. Balassi Intézet Márton áron Szakkollégium, Budapest 2010.

TRÓCSÁNYI, 2001 Trócsányi László: *Az anyanyelv használatához való jog a nemzeti alkotmányokban*. Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny, 2006/2.

TRÓCSÁNYI – JUHÁSZ, 2010 Trócsányi László – Juhász Hajnalka: *Az emberi jogok és nyelvek.* Pécsi Tudományegyetem, Pécs 2010

VARENNES, 2001 Fernand de Varennes: *A guide to the rights of minorities and language*. Constitutional and Legal Policy Institute, Colpi, Hungary, 2001.

Egyéb jogi dokumentumok, források:

Szerb alkotmányi és nyelvi rendelkezések,
Vajdasági statútum rendelkezései
Kisebbségvédelmi törvény
Nyelvhasználati törvény (30/2010. tv.)
Olasz alkotmány
Trentino-Alto Adige Special Constitution (Dél-Tirol Statútuma)
Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezménye
Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Kartája
Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata
Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya

Digitized by Google

Európa Tanács 1201/1993. számú Ajánlása (Jegyzőköny)

Internetes portálok:
http://www.hidvegimiko.hu/b2_kutatasaink/Unios_palyazatok_SZERBIA.pdf
http://www.limoncellonet.de/index_anbaugebiete.html
http://www.vip.org.rs/index.aspx?lang=en&langid=1&menutabid=10&tabId=62

Mellékletek

1. sz. melléklet: Vajdaság területe

Digitized by Google

2. sz. melléklet: Dél-Tirol területe

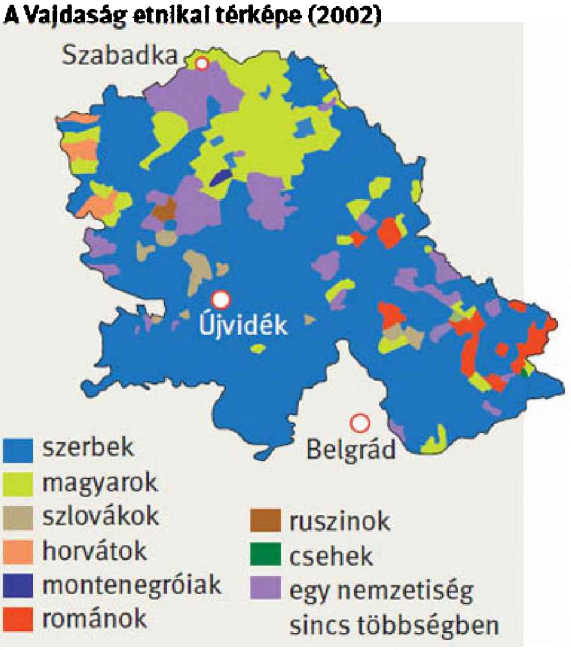

3. sz. melléklet: Vajdaság etnikai térképe (2002)

Digitized by Google

Ferenc Viktória

Kétnyelvű jogászképzés a Sapientián

A rendszerváltás óta eltelt 20 évben a határon túli magyar oktatás közege, az azt befolyásoló demográfiai, szociológia, gazdasági és politikai viszonyok merőben megváltoztak. A Kárpát-medencei magyar kisebbségi felsőoktatásban a nemzetállami törekvések megerősödése, az Európa-integrációs folyamatokhoz való csatlakozás, a felsőoktatás elit jellegének elvesztése következtében teljesen új igények jelentek meg. A megváltozott körülmények olyan kihívásokkal szembesítik a felsőoktatás szereplőit, szervezőit, amelyek a 90-es évek elején, a magyar nyelvű oktatás újraszerveződésekor még nem voltak hangsúlyosak.

A rendszerváltás előtt az anyanyelvű oktatás igényét a felsőoktatásban szinte lehetetlen volt elfogadtatni[1], a kisebbségiek közül ezért aránytalanul kevesen kerültek be államnyelven oktató egyetemekre, s az anyanyelvükön tanuló többségiekhez képest kevesebben kaptak végül diplomát. A 90-es évek elején egy szabadabb, új korszak kezdetén egyértelműnek látszott, hogy azt a fokozott lemaradást, amit a határon túli magyar lakosság körében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya tekintetében tapasztalunk[2], csak az anyanyelvű oktatás teljes vertikumának kiépítésével lehet kompenzálni.

A rendszerváltás után, a zárt politikai rendszerek felbomlásával a kisebbségi jogok kiszélesedtek Közép-Európában. A nemzeti nyelveken folyó felsőoktatás terjedése mellett a magyar kisebbségi régiók mindegyikében (Erdélyben, Felvidéken, Vajdaságban, Szlovénia és Horvátország magyarlakta részein, illetve Kárpátalján is) megfogalmazódott az igény a magyar nyelvű felsőoktatás meg- és/vagy újrateremtésére, többek között nem (csak) állami, hanem önálló magyar nyelven oktató felsőoktatási intézmények alapítása révén. Az egyetemalapítások szinte mindegyik régióban a magyar állam közreműködésével mentek végbe. Ugyanakkor érezhető annak a kisebbségi politikai elitnek a szerepvállalása is, amelynek az előző rendszerekben nem voltak lehetőségei és eszközei, hogy kielégítse saját közössége olyan égető igényeit, mint az anyanyelvű oktatás kiterjesztése a felsőoktatásra, illetve az értelmiségi réteg utánpótlásának biztosítása.

Az anyanyelvű oktatást hangsúlyozó oktatáspolitika hátterében egy igen erősen érvényesülő nyelvi ideológia áll, amely a magyar tannyelvű oktatást az identitásőrzéssel, a nyelvmegtartással s ezáltal a közösség megmaradásával

1 Ennek a véleménynek egyébként ma is vannak képviselői, hiszen ahogyan Kurdi és Ring (2002: 347) tanulmányukban ismertetik, nemcsak az adott többségi társadalom, de általában véve a nyugati értelmiség sem érti, hogy miért ragaszkodnak a kisebbségek a felsőoktatásban is anyanyelvükhöz, amikor az Európai Unió számos tagországában ez a korosztály már a második vagy a harmadik idegen nyelv elsajátításánál tart. Ugyanakkor, ismerve a Kárpát-medence magyar fiatalságának nyelvtudását, ezt az érvelést csak részben vonatkoztathatjuk az itteni anyanyelvű felsőoktatásra.

2 Csete – Papp Z. – Setényi, 2010: 127; Kontra, 2009

Digitized by Google

kapcsolja össze. Megjegyzem, nem alaptalanul, hiszen több kutatás is bizonyította, hogy az iskola tannyelve közvetlen összefüggést mutat a kisebbségben élő emberek anyanyelvükhöz való viszonyával, s ezáltal a nyelv megtartásával.[3]

A határon túli, kizárólag magyar nyelvű felsőoktatás létjogosultságának kérdése a megváltozott viszonyoknak köszönhetően már a 2000-es évek elején felvetődött[4], és azóta egyre erősebb irányzattá vált a kisebbségi oktatással foglalkozó szakemberek körében. Csete és szerzőtársai[5] hívják fel figyelmünket arra, hogy egyfelől a kisebbségi oktatás fontos szerepet tölt be a nemzeti/nemzetiségi identitás fenntartásában és újratermelésében, ugyanakkor a kisebbségi alrendszereknek (köztük az anyanyelvi oktatásnak) nemcsak az identitással összefüggő funkciói vannak, hanem a szélesebb értelemben vett társadalmi integrációval kapcsolatos feladatai is. A kisebbségi oktatás esetében ezért jogos elvárás, hogy az identitásőrzés mellett a képzések kimeneti szakasza valamilyen mértékben összhangban legyen a munkaerő-piaci igényekkel. Az egynyelvű felsőfokú képzés egynyelvű (szakmai) kompetenciát eredményez, ami a szűken vett szülőföldön, esetleg a Magyarországon való boldogulás esélyét hordozza, de nem járul hozzá a diákok szabad mozgásához országukban vagy az európai térben. Az a (regionális, országos vagy európai) munkaerőpiac, amely a határon túli magyar felsőoktatás diplomásait befogadhatja, semmiképpen sem egynyelvű, hanem két-, de egyre inkább többnyelvű.

Ennek értelmében az sem alaptalan elvárás a felsőfokú intézményekkel szemben, hogy a klasszikus ismereteken túl, a munkaerőpiacon jól konvertálható gyakorlati ismeretek között nyelvtudással is felvértezzék a diplomásokat a jobb munkaerő-piaci elhelyezkedés, a versenyképesség, a határok nélküli Európa kínálta horizontális mobilitás lehetőségének kihasználása érdekében. A nyelvtudás biztosítása ma már szociális kérdéssé vált.[6] Sokan sokat foglalkoznak a világnyelv (egyre inkább kizárólagosan az angolt értve alatta) tanulásának fontosságával, hiszen a globális tudásanyag hozzáféréséhez, a globális folyamatokba való bekapcsolódáshoz nélkülözhetetlen eszköz a nyelv. Ezzel párhuzamosan viszont egyre kevesebbet hallunk más nyelvek tanulásának fontosságáról, ami viszont égető volna az Európai Unió által hirdetett nyelvi sokféleség fenntartása érdekében, továbbá azért is, mert a régiók Európájában az egyéni életutak sikeressége „a" világnyelv ismerete mellett, a lokális *lingua franca*-k (amilyen Kelet- és Közép-Európában az orosz vagy a német) ismeretén is múlhat. A kisebbségi közösségek számára ehhez adódik az államnyelv magas szintű ismeretének igénye is. S végül, de egyáltalán nem utolsó sorban az anyanyelv kell, hogy kiegészítse a kisebbségi magyarok nyelvi repertoárját, annak is nem egy konzervált, de modernizált változata.

3 Ld. például Csernicskó, 2008; Czibere, 2008: 79.

4 Szakirodalmi összefoglalásként ld. Kontra, 2005

5 Csete – Papp Z. – Setényi, 2010: 131.

6 Glatz, 2001: oldalszám nélkül.

Digitized by Google

Az elmúlt évek idekapcsolódó szakmai vitáiban a kisebbségi magyar egyetemek tannyelvét illetően érvek és ellenérvek sorakoznak mind az identitást őrző, kognitív többletet nyújtó anyanyelvű oktatás, mind a korunk kihívásaira reflektáló, többnyelvűséget célul kitűző oktatási programok választása mellett. Mint kiderült, az oktatási intézmények felelőssége nagy, ugyanis egy vagy több tannyelv kiválasztásával (történjen ez akár tudatosan, akár *ad hoc* módon) hosszú távon befolyásolhatják a hallgatók életesélyeit.[7] Azzal, hogy egy egyetem támogatja bizonyos nyelvek tantárgyként való oktatását és tannyelvként való alkalmazását, lehetőséget biztosít egyes nyelvek megjelenéséhez az adminisztrációban, a feliratokban, hirdetésekben vagy az intézmény honlapján, nyelvpolitikát folytat, mely hatással van a szóban forgó nyelvek iránti attitűd alakulására és a nyelvek elsajátítására is. Egyetlen intézmény és egyetlen egyetem sem maradhat semleges a nyelv kérdésében. Akkor is nyelvpolitikáról kell beszélnünk, ha az említett döntések nem átgondolt, hanem spontán módon születnek, vagy éppen sokkal inkább kötődnek kisebbségpolitikai, mint nyelvi, nyelvtervezési, gazdasági vagy társadalmi szempontokhoz.

Az általam ismert határon túli magyar felsőoktatási tannyelvválasztással foglalkozó kutatások[8] azt mutatják, hogy bár a Kárpát-medence magyar kisebbségeinek körében megszületett már a felismerés a többnyelvű képzés bevezetésének szükségességét illetően, és gyakorlati megnyilvánulásaival is találkozhatunk a tannyelvek megosztásának (főleg a magyar nyelv és az adott állam többségi nyelve között), de az egyetemi tannyelvpolitikák igazán átfogó stratégiai tervezését még nem tapasztaltuk.

Jogászképzés a *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem*en és annak tannyelvi vetületei

Különösen fontos nyelvi, nyelvtervezési kérdéseket is mérlegelni olyan felsőoktatási szakirányokban, amelyeknek munkaerő-piaci kimenetében hangsúlyos szerepe van a nyelvnek. Köztudottan ilyen szakágnak számít a jogtudomány. Mivel a jogi szaknyelv irányított, szervezett, a nyelv fejlődésébe tudatosan beavatkozó munkálatok során nyerte el mai formáját minden egyes országban, ezért a jogi nyelvhasználat, terminológia erősen kötődik az adott ország nyelvéhez, illetve azokhoz a stratégiákhoz, amelyeket a szakszókincs kialakításában használtak.[9] Crystal

7 Kontra 2005:11.

8 Kontra, 2005; Vanconé Kremmer, 2009; Ferenc, 2010.

9 A magyar jogi szaknyelv anyanyelvi terminusai például a 19. században kezdtek kikristályosodni és három fő módon kerültek be a nyelvhasználatba: (1) korábbi, esetleg már feledésbe merült szavak felelevenítése és új jelentéssel való felruházása; (2) az alaktani tekintetben is adaptált latin szavak átvétele; (3) tükörfordítás. Szép, 2009: 311. Ld. még: Nyomárkay, 2007.

Digitized by Google

szerit „a jog bármely területét – a jogalkotást, a jogalkalmazást vagy a mindennapi életünket szabályozó okiratokat (…) nézzük is – ugyanazzal az elvvel találkozunk: a törvény szava tulajdonképpen maga a törvény. Egyetlen más nyelvváltozat esetében sem fektetnek ekkora súlyt a nyelv jelentésárnyalataira, sehol sem hagyják ennyire figyelmen kívül azt, ami nincs egyértelműen leírva, és sehol nincs ekkora jelentősége a korábbi nyelvhasználatnak."[10]

Ennek szellemében érdekes megvizsgálnunk egy olyan esetet, amikor egy kisebbségi egyetem vállal fel (részben) anyanyelvű jogászképzést úgy, hogy végzőseinek az országos munkaerőpiacon kell majd helytállniuk. Kutatásomban ezért a kárpát-medencei magyarság egyik legújabb kezdeményezését, a *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem* 2010 szeptemberében indított kétnyelvű jogászképzését szeretném tüzetesebben megvizsgálni az oktatásban használt nyelvek, s a használat mögötti stratégia szempontjából.

Az erdélyi magyar felsőoktatás a Kárpát-medence más magyar kisebbségi régióival összehasonlítva nem csak a magyar etnikumú lakosság számarányát tekintve, de a magyar felsőoktatás hagyományának szempontjából is különleges státuszú. Míg a Kárpát-medence más kisebbségi régióiban az anyanyelvű jogi képzés gondolata fel sem merült, az erdélyi magyar jogászképzés hosszú múltra és nagy hagyományokra tekint vissza.[11]

Az új kezdeményezést jelenleg övező erdélyi közhangulat megértéséhez a magyar nyelvű jogászképzés történetét az 1945. június 1-én alapított új, állami, magyar előadási nyelvű *Bolyai Egyetem* ügyéig kell visszavezetnünk. Az egyetem fennállása alatt a *Jog- és Közgazdaságtudományi Kar*on közel kétezren szereztek oklevelet (ebből mintegy ezerháromszázan jogi oklevelet).[12] A magyar jogászok sikeresen helyezkedtek el az államhatalom, államigazgatás, igazságszolgáltatás, a gazdasági vezetés helyi és központi szerveinél, illetve többen tanárként tértek vissza az egyetemi szférába. Ugyanakkor a *Bolyai Tudományegyetem* nem sokáig láthatta el feladatát, mert hamar megkezdődtek a magyar nyelvű oktatás megszüntetését célzó támadások. Előbb összevonták az intézményt a román nyelvű *Babeş Egyetem*mel, majd 1959-től kezdve megszüntették a külön felvételi lehetőséget a kolozsvári egyetem magyar szekciójába, így elkezdődött a magyar nyelvű jogászképzés fokozatos felszámolása. A jogot még magyar nyelven végző utolsó abszolvensek 1964 júniusában léptek ki az egyetem kapuján. Ezzel megszűnt a magyar nyelvű állami jogászképzés Romániában.

10 Crystal, 2003: 479.

11 A kolozsvári jogászképzés története, bár megszakításokkal, de gyakorlatilag a 16. századig nyúlik vissza, az 1581-ben alapított „Báthory-egyetem"-ig (Kokoly, 2010).

12 vö. Kokoly, 2010.

Digitized by Google

1959–1989 között jogászképzés kizárólag román nyelven folyt, bár a kolozsvári egyetem jogtudományi karán számos magyar hallgató tanult, és magyar anyanyelvű tanárok is tevékenykedtek.[13]

A fentiek értelmében érthető, hogy a Bolyai Egyetemen 1945–1959 közötti sikeres magyar nyelvű jogoktatásának emléke, illetve a képzés 1959-ben megkezdődött erőszakos ellehetetlenítésének árnyéka állandó tényezőjévé vált az erdélyi felsőoktatás hangulatának.

A magyar nyelvű jogászképzés újraszervezésére az 1989-es fordulat után számos intézményes kísérlet történt. A magyar egyetem ügye, a magyarul tanulható szakválaszték szélesítése nemzetpolitikai szempontból is fontossá vált, rendszeres része volt a magyar érdekeket képviselő politikai pártok programjának[14] és az anyaország nemzetpolitikai irányelveinek is. Továbbá a demokratikus folyamatok elindulása a többségi állam oldaláról is kedvezőbb, megengedőbb feltételeket biztosított. Egy interjúban Veress Emőd romániai magyar jogász, aki egyben a tárgyalt tanszék jelenlegi vezetője, így nyilatkozik a kisebbségi jogi tanulmányok állami szabályozásának változásáról: „A jogászi hivatással foglalkozó személyek olyan tudás, információk birtokában vannak, amit sok szinten fel lehet használni a gazdasági érdekérvényesítéstől a kisebbségi jogvédelemig. A 80-as években nem volt cél, hogy ilyen személyeket jelentős számban neveljen ki az állam. A rendszerváltás után fokozatosan változott a helyzet."[15]

A magyar jogászképzés visszaállításának egyik fontos és jelzésértékű kezdeményezése a joghallgatók felől érkezetett, akik 1992-ben létrehozták a *Jurátus Kör*t, a *Kolozsvári Magyar Diákszövetség* (továbbiakban: *KMDSZ*) szakosztályaként. Az alapító tagok a román nyelvvel párhuzamos anyanyelvű oktatást hiányolva, a magyar jogi szaknyelv elsajátítását tűzve ki célul, hetente beszélgetéseket szerveztek a *KMDSZ* akkori székhelyén. A *Jurátus Kör* tevékenysége megalapítása óta folyamatos. A jelenlegi 2010/11-es programtervet[16] megvizsgálva a szakmai munka mellett napjainkban az ifjúsági, szórakoztató programok legalább olyan hangsúlyosan jelennek meg tevékenységükben.

Ami a további kezdeményezéseket illeti, időközben a *Romániai Magyar Demokrata Szövetség*nek (továbbiakban: *RMDSZ*) annyit sikerült elérnie, hogy 1998-tól egy 40 fős államilag finanszírozott keretszámot különítenek el a *Babeş-*

13 A magyar nyelvű jogi oktatás felszámolása a magyar nyelvű kutatásokat és publikációk megjelentetését is hátrányosan érintette. Ennek következtében a magyar nemzetiségű jogászok egyre inkább háttérbe szorultak, a magyar nyelvű kutatás gyakorlatilag megszűnt. Kutatói munkát a jogtudományok területén a felsőoktatási intézmények oktatói és a kutatói intézményekben tevékenykedő kutatók végeztek. Könyveik, tanulmányaik azonban csak román nyelven jelentek meg (Fábián–Kokoly, 2006).

14 Ld. pl. Kettley, 2003: 248., 256–257.

15 B. Kovács, 2011

16 Lásd a *Kolozsvári Magyar Diákszövetség* honlapján a szakosztályok/Juratus kör menüpont alatt: http://www.kmdsz.ro/new/szakosztalyok.php?id_szakosztalyok=1&programterv=1

Digitized by Google

Bolyai Tudományegyetem (továbbiakban: *BBTE*) *Jogi Kar*án a magyar felvételizők számára. Ezáltal megnövekedett a magyar anyanyelvű hallgatók számára a jogi végzettség megszerzésének lehetősége, azonban tartalmában és nyelvében nem sikerült a magyar kisebbség társadalmi céljainak megfelelően átalakítani a képzést, az erre vonatkozó próbálkozások mindeddig ellenállásba ütköztek.

A *BBTE*-n a magyar tannyelvű oktatás a legutóbbi adatok szerint mindössze két fő tantárgyra (konkrétan közösségi jog és nemzetközi közjog tantárgyakra) és két választható tárgyra (magyar–román jogi terminológia és közgazdaságtan tárgyakra) korlátozódik.[17] Ez kreditekre lebontva annyit tesz, hogy a 260 kredites osztatlan jogászképzésben tanult tantárgyakból mindösszesen 20 kreditet (7,7 %) lehet magyar nyelven megszerezni, ebből 13-at kötelező, 7-et pedig választható formában. A felsorolt kötelező és választott tárgyakat ugyanakkor azok is felvehetik, akik nem magyar, hanem román helyekre jutottak be. Ami még a magyar tannyelvet illetően felmerülhet a *BBTE* jogi karán tanuló magyar hallgatók számára, hogy a *BBTE* más karainak magyar tantárgycsomagjaiból is felvehetőek magyar tannyelvű (de nem jogi vonatkozású) órák, amelyeket a jogi karon elismernek. A diákok azonban nem nagyon élnek ennek lehetőségével.

A magyar jogászképzés történetében fontos előrelépést jelentett a *BBTE* 2005 szeptemberétől indított, a *Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar*ával közösen szervezett, duplán akkreditált magyar nyelvű mesteri programja *Közösségi magánjog* címen. Ugyanakkor a tárgyalt képzéssel kapcsolatban fontosnak tartom megjegyezni, hogy Romániában a jogászképzés a bolognai rendszeren kívüli képzés, tehát osztatlan, ami azt jelenti, hogy a négyéves tanulmányi idő elteltével, a hallgatók egy jogi államvizsga után kapnak diplomát. Az osztatlan „alapképzés" folytatható mesteri szinten, de ez teljesen fakultatív, egyfajta szakosodásnak felel meg, továbbá nem helyettesíti a különböző szakmákba (bíró, ügyész, ügyvéd, közjegyző, bírósági végrehajtó, jogtanácsos) való belépést szolgáló vizsgákat, amelyeket kizárólag román nyelven van lehetőség letenni. A kolozsvári magyar jogászképzés szempontjából így a *BBTE* és a *Pécsi Tudományegyetem* közös programja nem oldotta meg az alapvető problémákat, azaz Romániában továbbra is csak román nyelven lehet jogász alapképzettséget szerezni. Ez a mesteri program csupán azok számára kínál lehetőséget, akik az elvégzett (román nyelvű) jogászképzés után még bővítenék szakmai és nyelvi ismereteiket.

A kezdeményezések ugyanakkor nem hagytak alább: az alapprobléma megoldására tett kísérletet 2010 őszén a *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem* (továbbiakban: *Sapientia*), amikor kétnyelvű – román–magyar – jogászképzés szervezését próbálta felvállalni.[18]

17 Személyes beszélgetés alapján a *BBTE* jogi képzésének jelenlegi és volt hallgatóival.

18 Ennek egyfajta előzményeként utalnék itt a 2001-ben a *Sapientia Alapítvány — Kutatási Programok Intézete* keretén

Digitized by Google

Az újonnan létrehozott szak elindítása több szempontból is ellentmondásos lehet. Egy újabb kolozsvári jogász szak létjogosultsága és szükségessége vitatható, ha figyelembe vesszük, hogy Romániában a jogászképzés hány intézményben, milyen formában, mennyi hallgató részvételével zajlik. A felsőoktatás eltömegesedéséből adódó kihívás, a számok tükrében a következőképpen fest: míg a 90-es évek elején jogász szakon 3 975 diák közül 2 298 nappali formában végezte tanulmányait, addig a 2007/08-as egyetemi tanévben ez a szám 116 538-ra emelkedett. Ami még aggasztóbb, hogy ebből nappali képzésben mindössze 35 649 hallgató tanul. Azaz több, mint 80 000 hallgató távoktatás keretében próbál jogi diplomát szerezni. Tehát nem is az eltömegesedéssel, hanem az oktatás minőségével van a nagyobb probléma. „Egyértelmű, hogy túlképzés van. Ennyi jogászra nincs szükség, ennek ellenére a jól képzett jogászokra óriási a kereslet." – nyilatkozta Veress Emőd, a jogtudományi tanszék jelenlegi vezetője a *Transindex*nek.[19]

Ráadásul nyilvánvaló, hogy a romániai magyar jogászképzés fejlesztésének legkézenfekvőbb módja nem egy sokadik jogi képzés beindítása, hanem a *BBTE* jogi karán a magyar nyelvű oktatás fejlesztése lett volna.[20] A *Sapientia* rektora, Dávid László, a szakindítás előtti nyáron (2010) egy interjúban ki is jelenti, hogy „ugyanazzal az energiával, amivel a BBTE és a Sapientia is elvégzi ugyanazokat a fejlesztéseket a régióban, sokkal többet lehetne elérni, ha nem területként, hanem szakágazatonként osztanák fel a földrajzi területet egymás között."[21] A kijelentés ellenére azonban ilyen értelemben vett területi és szakágazati megfontolásokat sem vett figyelembe a *Sapientia*, amikor 2010-ben Kolozsváron jog szakot indított.

A szak szervezői amellett érvelnek, hogy ha a képzést meghatározott elvek mentén szervezik, akkor kikerülhető a jogászképzés „zsákutcája". A kulcsfontosságú tényező tehát nem a „Mit tanítunk?" hanem a „Hogyan tanítjuk?" kérdése. Az elvekről a szervezőkkel készült több interjú[22], a szak ismertetését célzó tanulmány[23], illetve maga a jogi szak honlapja[24] is ad némi képet.

Ezek alapján elmondható, hogy a *Sapientia*n elindult jogtudományi program csak akkor tekinthető létjogosultnak, ha a következő négy területen – nyelvében,

belül alakult *Mikó Imre Jog- és Közgazdaságtudományi Szakkollégium*ra, amely a magyar jogász és közgazdász elitképzést tűzte ki célul. A szakkollégium immár 10 éves fennállása alatt számos szakmai és közösségi programot szervezett Ld.: http://mikoszakkoli.org/szakkoli/

19 Sipos, 2011

20 A párhuzamosság, a túlképzés problémája egyébként nem első esetben jelenne meg az erdélyi magyar felsőoktatásban, különösen nem a *Sapientia* és a *BBTE* viszonyában. Erről ld. bővebben Bakk-Dávid Tímea: *Nem titkolt konkurencia, rektorfaggató – tanévnyitó előtt* c. cikkét az alábbi honlapon: http://eletmod.transindex.ro/?cikk=5971; valamint Salat Levente (2004): *Konkurens víziók a BBTE-n.* című tanulmányát az Erdélyi Riport 2004. július 22-i számában.

21 Bakk – Dávid, uo.

22 Sipos, 2011; B. Kovács, 2011

23 Veress, 2007: 27–28.; *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem. Jog képzési ág – Jog szak* (Kolozsvár 2008) Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny 2008/12: 37–38

24 Ld.: http://jog.sapientia.ro/hu/szakleiras

Digitized by Google

koncepciójában, tartalmában és minőségében – eltér a többi intézmény jogi képzési kínálatától.[25]

(1) Tannyelvi szempontból teljesen magyar nyelvű képzés szervezése a fentebb már ismertetett munkaerő-piaci relevancia miatt nem lenne ésszerű. Román nyelvű képzésből viszont bőségesen válogathatnak a hallgatók. Csak Kolozsváron három másik intézmény kínál jogi képzést, tehát egy újabb ilyen szak indítása csupán egyszerű párhuzama volna a már létezőknek. Ebből kiindulva gondolják úgy a szakalapítók, hogy „ami újszerű lehet: a rendkívül pontosan megtervezett kétnyelvű, magyar-román képzés."[26]

(2) A szakindítás koncepciója egyfajta modernizációt szeretne bevinni a romániai jogászképzés elvont és elméleti tanítási gyakorlatába. A tantárgystruktúra elavult, megkövesedett, s emiatt nagyon fontos diszciplínákat mellőz vagy éppen nem megfelelő hangsúllyal tanít. Jelentős eltérések feszülnek az átadott ismeretek és a piaci igények között. Ezzel ellentétben a *Sapientia* jogászképzésében a jogi pályához szükséges készségek és a jogászi etikára történő nevelés releváns kérdésként merülne fel. A képzés koncepciójának fontos része, hogy valamilyen európai egyetemi hálózathoz próbáljon kapcsolódni.

(3) Az oktatás tartalma elavult, több tantárgyat át kellene alakítani a közösségi/ európai jog beépítésével az egyes tárgyakba. A tartalmi és koncepcionális megoldásokhoz a nyugat-európai példák szolgáltathatnak alapul.

(4) Az oktatás minősége tekintetében a *Sapientia* szembeállítja a tömeg- és elitképzés problematikáját, az utóbbit tartva követendőnek, kisszámú hallgatói csoportok indításával[27]. Másrészről a minőség garantálása érdekében színvonalas oktatói állományt kívánnak összeállítani romániai, magyarországi és külföldi vendégtanárok meghívásával.[28]

Az alábbi táblázatból jól látszik, hogy a Kolozsváron jogi tanulmányokat biztosító négy intézmény közül a Sapientia jogászképzése kínálja a diákok számára legkedvezőbb árakat, ami koncepción túl, szintén nyomós érv lehet a továbbtanulásban.

---

25 Veress, 2007: 27

26 Veress, 2007: 28

27 Papp Z. Attila a *Sapientia* 2000-ben elfogadott, hasonló szellemiségben íródott küldetésnyilatkozatával kapcsolatban a következő ellentmondásra figyelmeztet: „A 21. század hajnalán a felsőoktatás eltömegesedését tagadni meglehetősen merész vállalkozás, hiszen a modern felsőoktatás legnagyobb kihívása éppen az, hogy mit tud kezdeni az eltömegesedéssel, vagy ha úgy tetszik: milyen differenciáló oktatásszervezési stratégiával oldja meg a tömegképzésen belül az elitképzést." (Papp Z., 2006: 9.)

28 Azzal, hogy az egyetem Kolozsváron indította ezt a szakot, valószínűleg az oktatási hely kínálta lehetőségeket, az oktatói állomány meglétét sem kívánta kihasználatlanul hagyni. Ezzel viszont annak a problémája is felvetődik, hogy mivel ennyi intézményre kevés a fokozattal rendelkező tanár, többen oktatnak egyszerre több (ráadásul egymással konkuráló) intézményben, ami feszültségeket szül az intézmények oldaláról, másrészt túlterheltté teszi a tanárokat.

Digitized by Google

Intézmény	Tandíj/ tanév
Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Jogi Kar	814 EUR (3600 RON)
Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár, Természettudományi és Művészeti Kar	450 EUR
Dimitrie Cantemir Keresztény Egyetem, Kolozsvár Jogi Kar	498 EUR (2200 RON) (nappali) 452 EUR (2000 RON)(távoktatás)
Bogdan Vodă Egyetem, Kolozsvár Jogi Kar	500 EUR / tanév (I. év) 600 EUR / tanév (II-IV. év)

1. táblázat Kolozsvári jogászképzések tandíjai[29]

A kutatásról

Kutatásom során nyelvészeti szempontból (tehát célzottan a szervezők által felsorolt négy kritérium közül az első szempontjából) vizsgálom meg a *Sapientia* jogászképzését. Arra keresem a választ, hogy konkrétan hogyan jelennek meg a nyelvek az oktatásban, a tannyelvválasztás mögött milyen célok állnak, van-e valamilyen írott vagy szóbeli stratégia mögötte, illetve hogyan tudja a tanári kollektíva a tannyelvi stratégiát megvalósítani? Azaz azt vizsgálom, hogy milyen céllal, milyen eszközökkel folyik a „kétnyelvű" képzés. S a tannyelvet illetően mi az, ami miatt valóban megérdemli a szak az új, hiánypótló jelzőt.

Ebben a kontextusban a *Sapientia* kétnyelvű jogászképzésének elindítása mögötti motivációkat próbáltam feltárni, mélyinterjúkat készítve a képzés szervezésében, kivitelezésében részt vevő szakemberekkel, tanárokkal. Interjúimat 2011. február 21-23. között készítettem Kolozsváron, személyes találkozás során, szóban. Az interjúkat diktafonnal rögzítettem, az elemzés során a beszélgetések szószerinti lejegyzett változatát használtam fel. Interjúalanyaim a következő személyek voltak: dr. Tonk Márton, a *Sapientia – Természettudományi és Művészeti Karának* (Kolozsvár) dékánja; dr. Veress Emőd, a *Jogtudományi Tanszék* vezetője; Baricz Ágnes, angol nyelvoktató, Móritz Kinga, német nyelvoktató; Kokoly Zsolt, román–magyar jogi terminológia-oktató.[30]

29 Forrásul az intézmények honlapjai szolgáltak.

30 Interjúalanyaim hozzájárultak beszélgetésünk hanganyagának rögzítéséhez, valamint ahhoz, hogy véleményüket nevükkel együtt felhasználhassam a kutatáshoz kapcsolódó publikációkban. A kutatásban nyújtott segítségüket, a

Digitized by Google

Az interjúk kiegészítéseként a tannyelvmegosztás gyakorlati megnyilvánulását is vizsgálom a hozzáférhető egyetemi dokumentáció (tanterv) alapján. Részletes betekintést kívánok nyújtani arról, hogy a megvizsgált képzésben milyen tantárgyakat oktatnak kisebbségi, többségi, esetleg idegen nyelven, s hogy az elosztás hátterében milyen okok állnak.

Eredmények

A kétnyelvű oktatás: kritériumok és megvalósulás

Az egyének többnyelvűségének kialakítása az oktatáson keresztül a legkézenfekvőbb. Ahogyan az egyéni kétnyelvűség esetében is keresik a kritériumait annak, hogy miként lehet valakiről azt állítani, hogy kétnyelvű, ekképpen a két/többnyelvű oktatás kapcsán is fontos a kritériumok meghatározása.[31]

Ahhoz, hogy a többnyelvű oktatás célja megvalósuljon, azaz magas szintű nyelvtudás alakuljon ki az adott nyelveken, fontos kritérium az egyes nyelvek oktatása és a nyelveken való oktatás együttes alkalmazása. A hagyományos nyelvoktatást kiegészítve a megoldást a tartalom alapú nyelvoktatás (CLIL/EMIL)[32] jelentheti, amikor nem az anyanyelvet alkalmazzák tanítási nyelvként egy nem nyelvi tárgyra: azaz angolul, románul, szlovákul, szerbül vagy ukránul tanulnak egyes tárgyakat a kisebbségi magyar egyetemisták. Ezzel annak a problémája is orvosolható, hogy az egyre csökkenő tanulmányi idő, az egyre növekvő ismeretanyag nehezen összeegyeztethető a nyelvtanulással járó extra foglalkozások igényével.

Kritérium az is, hogy a tannyelvek kiválasztásánál a hallgatók a nyelveket ne egymás kárára (egymást helyettesítendő), hanem párhuzamos használatra sajátítsák el. Ezzel elkerülhető a nyelvi hiány problémája: annak a nyelvtudásbeli hiánynak a kialakulása, ami a beszélőt bizonyos esetekben mondandója megcsonkítására, sőt teljes elhallgatására indítja.[33] A nyelvi hiány nagyon gyakori a szaknyelvekben, különösen azokban az ágazatokban (jogi, közigazgatási, műszaki), ahol nincs anyanyelvű felsőoktatás – állítja romániai kutatásai alapján Sorbán Angella.[34] Ennek a fordítottja is előfordulhat: a nyelvi hiány az államnyelvű szakmai kommunikáció (lehet, hogy épp egy állásinterjú) során sújtja azt a beszélőt, aki kizárólag anyanyelven végezte felsőfokú tanulmányait.

beszélgetésre szánt idejüket, véleményük megosztását ezúton is nagyon szépen köszönöm.

31 Vámos, 2008: 15.

32 CLIL: Content Language Integrated Learning, EMIL: Enseignement d'une matiere par integration d'une langue éntrangere. Ld. bővebben: Marsh-Marsland, 1999

33 Lanstyák, 2008: 131.

34 Sorbán, 2009: 142.

Digitized by Google

Ami a nyelvek oktatásban betöltött arányát, mint lehetséges kritériumot illeti, az oktatási intézményen kívüli társadalmi, nyelvi viszonyokat is figyelembe kell vennünk. Abban az esetben, ha az oktatási intézmény olyan közegben helyezkedik el, ahol a környezetre az egyik nyelv dominanciája jellemző, akkor az intézmény tannyelvei között a kevésbé használt nyelvet kell inkább erősíteni.[35] Úgy is fogalmazhatunk, hogy a tanulók anyanyelvétől eltérő nyelv alkalmazása az iskola tannyelveként csak abban az esetben járul hozzá a kétnyelvűség kialakításához, ha a közösség erős és támogató anyanyelvi környezetet biztosít számukra.[36] Ha ebből a szempontból vizsgáljuk meg Kolozsvár nemzetiségi összetételét, akkor láthatjuk, hogy a 306 009 fős összlakossághoz képest mindössze 18,86% magyar.[37] Ez azt jelenti, hogy ha kiegyensúlyozott kétnyelvűség elérése a cél, akkor az oktatásban a magyar nyelv dominanciájával kellene kiegyensúlyozni a környezet román túlsúlyát.

Kolozsvár szerepét, a csökkenő lakossági arány kompenzációját a magyar tannyelvű oktatással a *Sapientia* alapításakor is figyelembe vették. Tonk Márton, dékán így fogalmaz: *„Az egy tudatos stratégiai szándék volt, hogy akármilyenek is legyenek a kolozsvári egyetemi viszonyok (...) Kolozsváron a Sapientiának telepítenie kell kart. (...) Ezt ugye erdélyi magyarokként úgy szoktuk meghatározni, hogy Kolozsvár feladásának vagy fel nem adásának a logikája. Lakossági arányokban csökken, de ugye hagyományosan Erdély fővárosa és aszerint is történtek ezek a stratégiai tervek."*

A magyar nyelvű oktatás, különösen a magyar nyelvű jogi oktatás nemzetpolitikai szempontból is lényegesnek tűnt. A dékán utal a dolgozat bevezetőjében tárgyalt előzményekre, a kompenzációs igényre: *„Főleg a jogász szaknál, egy egészen erős nemzetpolitikai szempont is érvényesült. A magyar nyelvű jogászképzés története az itt, hát legalábbis az elmúlt húsz évben, a 89-es fordulat óta benne van az erdélyi világ levegőjében, az erdélyi nyilvánosságban, közéletben, mint egy elvarratlan száll, mint egy meg nem oldott dolog."*

Ennél a pontnál szükséges egy, a szak indítása kapcsán kialakult fogalmi zavart is tisztázni. A források „magyar jogászképzés"-ként utalnak[38] a *Sapientia* új kezdeményezésére, holott bár valóban a magyar jogászképzés hagyományait kívánták felvállalni a szak elindítói, de deklaráltan nem „csak" magyar nyelvű képzést szerveznek. A kar dékánja erről a problémáról a következőket tartotta fontosnak elmondani: *„Mi, akik itt vagyunk, tudjuk, hogy hogyan fordítsuk le ezt a mondatot. Sokan nem tudják, hogyan fordítsák. Mi azért tudjuk, mert mi tudjuk,*

---

35 Garcia, 1997: 417., idézi Kontra, 2005: 32–33.

36 Crystal, 2003: 457.

37 Az adatokat a http://hu.wikipedia.org/wiki/Kolozsv%C3%A1r szolgáltatta.

38 Például, amikor B. Kovács András (2011) a Krónika számára készített interjút Veress Emőd tanszékvezetővel, a cikk címével (*„Magyar jogászképzés Kolozsváron")* félreértésekre adott okot. Ld.: http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=47253

Digitized by Google

hogy a stratégiai tervezés során hogyan nézett ki. Tehát a jogászképzésünk se magyar nyelvű jogászképzés. Legyünk őszinték és legyünk reálisak ebben a történetben! A mi jogászképzésünk egy háromnyelvű képzés akar lenni, ez volt az első pillanattól az elképzelés, ez volt leírva. Másképp nem lehet ezt csinálni, ezt is tudjuk."

Mégis van valamiféle, sokkal inkább társadalmi, semmint nyelvi szempont, ami miatt érthető, hogy miért is emlegetik „magyar jogászképzés"-ként a *Sapientia* új tanulmányi programját: *„De, hogy akkor mitől magyar nyelvű ez a jogászképzés, mitől lehet rátenni ezt a jelzőt? Hát azért, mert ugyanakkor totálisan nem mindegy (...) hogy hol, milyen filozófiában, milyen logikában és milyen nyelven működik jelesül egy jogászképzés. Tehát az, hogy ezen az egyetemen, a Sapientian, magyarságtudományi tantárgycsomagot tanulnak kötelezően, akárkik, a mérnökök is, a mechatronikusok is. Az, hogy ennek az egyetemnek az oktatási feladatok mellett, nevelési feladatai is vannak, és igenis ezt el szoktuk mondani a diákoknak is, (...) hogy igen, nektek az lesz a feladatotok, hogy ennek az eléggé fogyó magyar közösségnek a vezető elit értelmiségévé legyetek. (...) Nálunk én annak látom a garanciáját, hogy magyar jogász legyen az, aki itt elvégzi ezt a képzést, egy olyan magyar jogász, aki tanult románul és angolul az egyetemi képzés alatt tantárgyakat.*" (Tonk M.)

Megvizsgálva a képzés négy évére összeállított órahálót, azzal szembesültünk, hogy az nem tartalmaz ilyen jellegű tantárgyakat, tehát ez nem tantárgyi szinten, hanem inkább szellemiség szintjén valósul meg egyelőre. Ez nyilván összefügg azzal, hogy az anyanyelven megszervezett oktatásban a nyelv szerepe nem szűkül le csupán kommunikációs eszköz voltára. Ahogy Péntek fogalmaz, tannyelvként alkalmazva „a nyelv korántsem csak technika, nem steril eszköz, hanem kontextusérzékeny, kultúraérzékeny, kultúrafüggő."[39]

Ha már elidőztünk kicsit az anyanyelvű oktatás témakörénél, azt is fontos megjegyeznünk, hogy az anyanyelvű felsőoktatás abban is szerepet játszik a kisebbségek életében, hogy az anyanyelvhasználat minél több nyelvhasználati színtéren megvalósulhasson, a szaknyelvi regiszterek magyar nyelven is kialakuljanak, megőrződjenek. Főleg akkor fontos ezen regiszterek kialakítása, ha a kisebbség nyelvi jogai csorbulhatnak azáltal, hogy a közigazgatásból, az igazságügyből hiányoznak a megfelelő nyelvtudással rendelkező szakemberek. Veress a problémát a gyakorló jogász szempontjából közelíti meg: *„A közigazgatás, ahol jogszabályi keret van a meglehetősen széleskörű anyanyelvhasználatra*[40]*, viszont nincs a közigazgatási hatóságokban sokszor az a szakember réteg, aki ezt valós tartalommal meg is tudja tölteni. Tehát a közigazgatás is ilyen szempontból nekünk célunk, hogy megfelelő szakemberek kerüljenek oda. És végső soron az igazságszolgáltatásban is vannak különböző nyelvi jogok. Tehát az, hogyha oda olyan ügyészek és bírák kerülnek, akik mind a két nyelvet megfelelő szinten uralják, ez számukra is előny."*

39 Péntek, 2005: 239.

40 A romániai magyarok anyanyelvhasználati jogairól a közigazgatásban ld. Veress, 2006.

Digitized by Google

Veress egy másik alkalommal arra hívja fel a figyelmet, hogy az üzleti szférában is előnyt jelenthet a magyar nyelvtudás: *A magyar szaknyelv használatára valós igény van és több társadalmi alrendszerben is. Egyfelől maga az üzleti szféra, a vállalati működés, ma már a gazdasági kapcsolatrendszerek, azok annyira nemzetközi jellegűek és átszövik ezt az egész régiót, hogy ebben két európai uniós nyelven szakmai munkát végző jogászra mindenképpen szükség van."*

Érdekes megjegyeznünk, hogy míg Tonk a hallgatók anyanyelve, identitása szempontjából tartja fontosnak a magyar tannyelv alkalmazását, addig Veress európai uniós nyelvként utal rá. Mindkét szempont megállja a helyét, de ez utóbbi ritkábban érhető tetten a magyar kisebbségi oktatásról szóló diskurzusban, s egyfajta szemléletváltást is tükröz.

A dolgozat további részében a konkrét koncepciót szeretném vizsgálni, azaz azt, hogy konkrétan hogyan jelennek meg a nyelvek az oktatásban. A *Sapientia* jogászképzésének ilyen szempontú vizsgálatát a teljes tanulmányi időre (4 év) kidolgozott tanterv, illetve az első két szemeszter gyakorlati tapasztalatai teszik lehetővé.

A tanterv alapján, amely interjúalanyaim szerint a tannyelvválasztásban alkalmazott stratégiai gondolkodás legfontosabb írott bizonyítéka[41], elmondható, hogy az általam megvizsgált tanulmányi programban mind a magyar, mind a román tannyelv megjelenik, amit idegennyelv-oktatás egészít ki.

A tanszékvezető szerint a két tannyelv párhuzamos használatát egyrészt az anyanyelven való oktatás kognitív többlete, másrészt a román munkaerőpiac nyelvi elvárásai motiválták: *„Közhelyszerű, hogy az oktatási tevékenységnek a hatásfoka a legmagasabb, hogyha anyanyelven tanulnak a különböző hallgatók, ez az egyik érv, amit figyelembe vettünk. A másik az, hogy mégis egy román állami hivatalos környezetbe kerül a leginkább a jogászi tudás felhasználása, tehát itt a román nyelv rendkívül magas fokú ismerete is szükséges. És akkor ezt a két elvet próbáltuk összehangolni úgy, hogy kialakuljon egy nagyon pontosan megtervezett kétnyelvűség, és ezáltal a végzett hallgatók mindkét szaknyelvet uralják és magas szinten gyakorlati helyzetekben is használni tudják."*

A tanszékvezetőtől származó idézet második fele arra is rávilágít, hogy ebben az esetben nem csupán a két nyelv egymás mellett való ad hoc használatáról van szó, hanem egy olyan, nyelvi célkitűzésről, ami „pontosan megtervezett kétnyelvűséget" eredményez, ami gyakorlati szinten is használhatóvá válik. Bár köztudottan a tannyelvi

41 „Ilyen dokumentum, vagy ilyen egyezmény kizárólag csak a képzésben megnyilvánuló nyelvpolitikára nincsen. Viszont egy sor egyéb anyagban ezek mind ott vannak, jelesül a jogász képzés stratégiai tervezésében, illetőleg a jogász képzés fejlesztési politikájában az le volt írva magának a szaknak a létrehozásában, jóváhagyásában, hogy ezek az említett szenátusi döntések, a beszerzési dolgok." (Tonk M.);

„Egyetlen ilyen dokumentum, az a tanterv, ahol külön rovat jelzi ennek az eredeti döntésnek megfelelően, hogy melyik tantárgy milyen nyelvű." (Veress E.)

Digitized by Google

tervezés sosem csak és kizárólag nyelvészeti tevékenység, de meglehetősen fontos, hogy nyelvészeket is bevonjanak a munkába. A *Sapientia* esetében a következő volt a helyzet: *„Itt egy ilyen 4-5 tagú csapat dolgozott a dokumentáción, amely a szak engedélyezéséhez szükséges, tehát ők (...) most már a tanszék dolgozói (...) Tehát ez jogi döntések voltak nyelvi kérdésekben i*s." (Veress E.)

A döntéshozók a tannyelvi tervezést a „hatékonyság" és „célszerűség" jelszavai mentén végezték: *„Hát, itt nem arányokban gondolkodtunk (...) hanem egyszerűen minden egyes tantárgynál megvitattuk már a működési engedélyezést megelőzően, az egész dokumentáció előkészítési folyamatában, hogy melyik tárgyat hogyan célszerű oktatni."* (Veress E.)

Hogy a célszerűség pontosan mit is fed, azt is kifejti a tanszékvezető, Veress: *„A négy éves diploma után lehet tovább vizsgázni a megfelelő szakmákba, bíró, ügyész, ügyvéd, közjegyző, bírósági végrehajtó, jogtanácsos, tehát ezekre a vizsgákra az alapképzés diplomájával lehet jelentkezni. (...) ezek román nyelvűek ezek a vizsgák, de szintén ezekből a tárgyakból vannak ezek a vizsgák, kötelező irodalmak, amik nálunk is román nyelvű oktatásra kerülnek. Ez polgári jog, büntetőjog, polgári eljárási jog, bűntető eljárási jog, tehát ezek az összes vizsgának az alapja."*

Ami a hatékonyság jelszavát illeti, ez leginkább azzal fejezhető ki, hogy a hallgatók gyengébb államnyelvtudása miatt, illetve általános értelemben is a leghatékonyabb az anyanyelvi oktatás: *„Mi minden évben csinálunk SWOT-analízist az elsős diákokkal, aminek egyik része az intézmény, illetve a szakválasztás indoklása. És ebben az indoklásban abszolút előkelő helyen, nem mondom azt, hogy első helyen, de abszolút előkelő helyen van az, hogy magyar nyelvű képzés folyik az intézményben. Tehát ez náluk szempont. Lehet, hogy azzal is összefügg, hogy ezzel együtt a román nyelvtudásuk jelentős mértékben deficient, vagy hiányos."* (Tonk M.)

Erre a problémára nemcsak tanszéki, de kari és egyetemi szinten is próbáltak már megoldást találni az illetékesek. A dékán szerint *„A román nyelv tekintetében, ott erre vonatkozóan van külön saját nyelvpolitikája az egyetemnek (...) olyan döntést hozott az egyetem szenátusa, hogy minden egyes szak esetében a három év alatt kötelező minimum három szaktantárgyat románul oktatni. Persze, van ahol ennél többet is oktatunk román nyelven, de ez a minimum, ami kötelező."*

A jogtudományi tanszék mindenképpen ez utóbbi kategóriába tartozik, ahol a tanszéki döntések következtében több mint évi egy tárgyat oktatnak államnyelven. A román tannyelvű tárgyak bevezetése a hallgatók hozott nyelvtudására egyfajta fokozatossággal válaszol, azaz az első éven kevesebb, aztán egyre több román tannyelvű tárgy kerül a tanrendbe. Azonban a hallgatók egyéni felelősségére, plusz erőfeszítésére is szükség van, amiben az egyetem is próbál segítséget nyújtani: *„...a román nyelvtudás, az valamivel gyengébb, de itt fel kell zárkózni, ez egyéni munkának az eredménye. Képesek, ez megoldható, van ilyen tárgy román-magyar nyelvű jogi terminológia."*(Veress E.)

Digitized by Google

A kolozsvári kar dékánja szerint a nyelvek elsajátítása iránti egyéni felelősség megvan a hallgatókban: *„A diákok részéről folyamatosan jelentkezik ez az igény, elsősorban munkaerő-piaci meggondolásból fogalmazzák meg ők ezt az igényt, hogy nekik a román nyelvtudásukat fejleszteni kell."*

Bár a jog szakos hallgatók *Sapientia*t követő továbbtanulási vagy munkavállalási esélyeiről (és ennek nyelvi vetületeiről) még nem beszélhettünk, hiszen még csak az első évfolyamon tanulnak, de a kar három másik tanulmányi programján tanulók ebben szerzett tapasztalatai itt is mérvadóak lehetnek: *„A diákjainknak egy része szükséghelyzetként folytatja, például, a filmszakos diákjainknak egy része, ha tovább akarnak menni mesterizni, akkor Bukarestbe kell beiratkozni románul, mert ilyen magyarul nincs. (...) Illetve a diákok másik része tudatosan, jól felfogott érdekből iratkozik be román nyelvű mesterképzésbe, például, a nemzetközi tanulmányok szakosok között, vagy az EU-s hallgatók között sokan vannak olyanok, akik direkt azért iratkoznak román nyelvűben, hogy az egy év alatt tegyék jobbá a román nyelvű kommunikációs készségüket."* (Tonk M.)

A hallgatók egy részének, akik tudatosan vállalják a román nyelvű továbbtanulást, egyéni felelőssége a nyelvtanulás iránt itt is tetten érhető.

A jogászképzés négyéves tantervét elemezve az 1. ábrán látható tannyelvi megosztottsággal szembesülhetünk.[42] A diagramon jól látható, hogy a kezdetben domináns magyar tannyelv a harmadik évfolyamra teljesen lecsökken, ezzel párhuzamosan viszont a román nyelvű órák száma növekszik meg. Belépve azonban a negyedik évfolyamra ez az arány újra megfordul: a magyar nyelvű órák 38 kredit értéket érnek el, a román nyelvűeké 40 kreditről visszaesik 5-re. Ami az idegen nyelveket illeti, az első három tanév minden félévében 4 kredit értékben tanulhatják a diákok a német vagy az angol nyelvet.

Ezen kívül minden félévben 4 kredit értékben szabadon választott tantárgyakat is felvehetnek a hallgatók. Ezen tantárgyak nyelvét is érdemes megvizsgálnunk. A választási lehetőségek tannyelv szerint a 2. ábrán látható diagrammal írhatóak le. Ezekből évente a hallgatók csak 8 kredit értékben vehetnek fel tantárgyakat (két tantárgy), de a kínálat egyértelműen befolyásolja a választásukat (főleg, hogy egyik alkalommal sem választható az összes kategória egyszerre).

42 Az első évfolyamnál a konkrét megvalósulás adatival dolgoztam, amelyek kissé eltértek a tantervben leírtaktól. A többi évfolyamnál a tanterv alapján végeztem számításaimat.

Digitized by Google

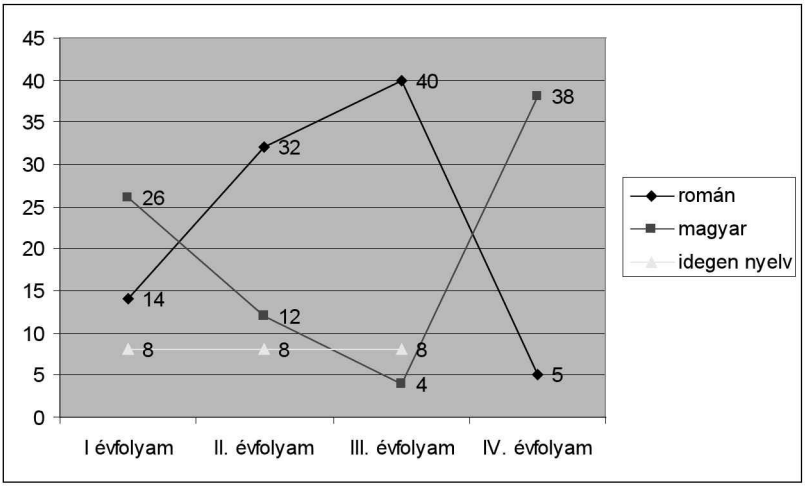

1. ábra. Román és magyar nyelvű tantárgyak és idegennyelv-oktatás a Sapientia EMTE jogászképzésében (kreditekben)

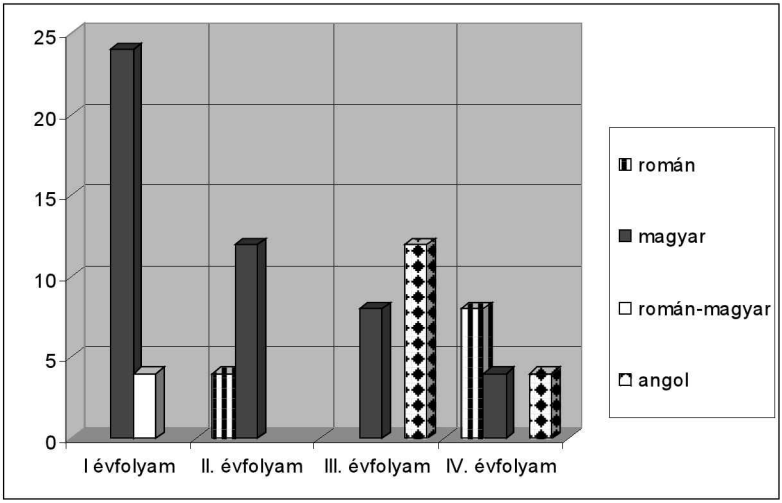

2. ábra. Szabadon választható tárgyak tannyelv szerinti megoszlása a Sapientia EMTE jogászképzésében (kreditekben)

Digitized by Google

A kétnyelvű képzést, a két nyelvet ismerő pedagógusok és hallgatók közös munkáját azonban nem lehetséges nyelvileg ilyen lineáris módom elképzelnünk, mint ahogyan a diagramok mutatják. A kari nyelvstratégia részeként előfordul, hogy a magyar tannyelvű órákat a legfontosabb román szakterminusok számbavételével zárja az oktató: *„Ki van adva tanszéki szinten az összes oktatónak feladatba, hogy a saját szaktantárgyához kapcsolódóan a román terminológiát szakszeminárium, vagy bármilyen tevékenység keretében kell tanítsa. Nálunk minden órán, minden óra végén van egy összefoglaló, 10 percbe román terminológiai fogalmak, hogyan használjuk, mit használunk."* (Tonk M.)

A rendszer ilyen típusú rugalmasságát a tanszékvezető sem cáfolja: *„Ha egy tantárgynak a nyelvét eldöntöttük, akkor azon a nyelven folyik az oktatás, ez viszont nem jelenti azt, hogy nem törekszünk arra, hogy a hallgatók a nyelvi jellegű segítséget megkapják az összes tárgyból (…), ha bármilyen szót nem értenek (…) megállíthatnak rögtön és tisztázzuk a fogalmat. A szemináriumnak az utolsó 10 percét, azt arra szoktam fordítani, hogy az alapszavakat még egyszer átbeszélem a diákokkal, de ez minden egyes oktatóra van bízva. Nyílván, aki mind a két nyelvet beszéli, akik ezt ténylegesen meg is tudják oldani."*

Az utolsó mondat feketén-fehéren rámutat, hogy ezt a kétnyelvű órai modellt, a két szaknyelv közötti átjárást csak az olyan tanárok képesek megvalósítani, akiknek megfelelő nyelvtudásuk van hozzá.

A *Sapientia* oktatóállományát nyelvi kapacitás szempontjából a román és magyar tannyelvre reflektálva három csoportra lehet osztani: (1) romániai magyar oktatók, akik mindkét nyelvet bírják; (2) magyarországi oktatók, akik csak a magyar szaknyelvet bírják; (3) romániai oktatók, akik csak a román nyelvet bírják. A tanári kar kb. 90%-a romániai oktató (tehát az 1. és 3. csoport nyelvi kapacitásaival rendelkezik) és közülük az első kétnyelvű csoport tagjai vannak a legtöbben (a teljes tanári kar körülbelül fele). A 2. csoportba tartozó magyarországi tanárok alkalmazására azért volt szükség, mert bár már kialakulóban van egy új kétnyelvű generáció a romániai magyarok körében, de még mindig vannak olyan tudományterületek, amit a tanszéki döntés értelmében magyarul lenne célszerű oktatni, de helyi szinten, a korábbi magyar tannyelű jogi oktatás megszüntetése miatt, nem találtak hozzá a magyar szaknyelvet megfelelő szinten ismerő szakembert: *„Egyébként ez a képzés ezért is váratott ilyen sokáig magára, mert meg kellett várni, hogy a rendszerváltás után egy olyan generáció felnőjön, fokozatot szerezzen, akik magyar nyelven is képesek egyes tantárgyakat oktatni. Itt a legnagyobb gond azzal van, hogy a magyar nyelvhez besorolt tárgyakhoz találjunk olyan oktatót, aki azt magyarul is meg tudja oldani."* (Veress E.)

A tanszékvezető és a dékán is megerősítették interjúikban, hogy az oktatói állomány kialakítása a tantárgyak előzetesen kialakított tannyelvi szempontjainak alárendelve történt: Veress Emőd tanszékvezető az interjú során kétszer is aláhúzza,

Digitized by Google

hogy a tanterv alapján kerestek tanárokat és nem fordítva: *„Itt az elv az volt, hogy nem személyekhez szabjuk a képzést, hanem fektessük le a képzésnek a leghatékonyabb módját, és ahhoz keressünk oktatókat. Én például, több román nyelvű tárgyat tanítok, mert azok a tárgyak, amelyek nekem a szakterületemet képezik, azok úgy ebben a rendszerbe úgy kerültek besorolásra, hogy azokat román nyelven célszerű oktatni (...) de még egyszer kiemelem, hogy nem a rendelkezésre álló személyi állomány nyelvéhez „milyen nyelven tud oktatni?" kérdéskörhöz szabtuk ezt a tantervet, hanem a tanterv alapján hoztunk meg a személyi döntéseket, vagy hozzuk meg a jövőben."*

Tonk Márton a kar dékánja pedig arra utal, hogy ez nemcsak a jog szak oktatói gárdájánál érvényesül, hanem az egész karon: *„itt most tényleg azon múlik a dolog (...) hogy abban a pillanatban, hogy az ember a humán erőforrásokat kiválasztja az oktatáshoz, a kisegítő személyzetet egyaránt, hogy odafigyel-e ezekre a dolgokra vagy sem? A román oktatási törvények szerint egy oktatói állás betöltésének feltétele egy nyelvvizsga megléte, na most ezt lehet úgy csinálni, hogy ez egy papíros, ki tudja, honnan összeszedegetve a dossziéba, de lehet úgy csinálni, hogy ennek a papírosnak a fedezetére is rákérdezni, és megnézzük, hogy akkor ezzel hogy áll az illető. Mi ezt az utóbbi utat eléggé következetesen próbáltuk bejárni."*

Terminológiaoktatás

A *Sapientia* a tannyelvek megosztása mellett egyszemeszteres, 4 kreditet érő, választható román–magyar szakterminológia oktatást is bevezetett a tárgyalt tanulmányi programba, amelyet az alábbi, magyarországi oktatási szakértők által kiemelt kihívásra adott válaszként is tekinthetünk: „Érdekes kérdéskör a határon túl a képzés nyelve, hiszen a szakszókincset nem csak magyarul, hanem az adott állam nyelvén is ismernie kellene a végzős hallgatóknak. Ennek hiánya gyakori probléma, miként az ellenkezője is, nevezetesen hogy sok szakképzett nem ismeri szakmájának magyar szakszókincsét. Mindkettő hátrányosan érinti a fiatalok munkapiaci pozícióit."[43]

A szaknyelvoktatás műfajának megítélése a kétnyelvű oktatásban többnyire vegyes, főleg azért, mert a kisebbségi magyar felsőoktatás erre irányuló eddigi próbálkozásai (ld. a *BBTE* jogi karán is tanulható ez a tantárgy, szintén egy szemeszter erejéig, 4 kredit értékben) nem teljesítették a hozzájuk fűződő reményeket, azaz egy használatra kész szakszókincs kialakulását. Ennek hátterében főleg a módszertani kidolgozatlanság áll. A szaknyelvoktatás ugyanis nem szűkíthető le csupán a terminológia oktatására. A szaknyelvek rétegzettek, és ebben a rétegzettségben három szintet lehet elkülöníteni: (1) a felső réteg: a tudományos nyelv; (2) a középső réteg: a szakmai köznyelv; (3) az alsó réteg: a szakmai társalgás nyelve. Emellett a sikeres szakmai kommunikációhoz szükséges a szaknyelvi normák ismerete, amely egyrészt terminológiai normát jelent (a pontos és adekvát szakszó, terminus használata),

43 Csete – Papp Z. – Setényi, 2010: 149–150.

Digitized by Google

másrészről pedig szemantikai normát, azaz az adott terminus illeszkedését a bevett szaktudományos gyakorlatba.[44]

A román-magyar szakterminológia oktatása ezért csak mintegy bevezető szakaszként fogható fel, a szaknyelvek legfelső rétegének kialakításában játszhat szerepet. Ugyanakkor a szaknyelvek tökéletes elsajátításához önmagában kevés.

A *Sapientia* képzésében erre volna lehetőség, ugyanis ebben a képzési koncepcióban a szakterminológia oktatása során tanultakat a párhuzamos és későbbi román, illetve magyar nyelvű kurzusok során begyakorolhatják. Ennek a lehetőségét látja a szakterminológiát oktató tanár is, Kokoly Zsolt: *„Itt a Sapientia egyetemen különösen nem szélesíteném, hiszen van lehetőség kétnyelvű képzés lévén (...) mindkét nyelven megismerni a szükséges terminológiát. (...) Ott ahol nem, ahol nem létezik kétnyelvű képzés, ott lenne értelme annak, hogy éves tantárgy legyen."*

Fontos azt is kiemelni, hogy a szakterminológia oktatás során egy gyakorlatközpontú megközelítéssel találkozhatunk, ami (más alkalmakkal kiegészítve[45]) lehetőséget adhat a szakmai köznyelv és a szakmai társalgás nyelvének kialakulására. A dékán megfogalmazásában a terminológia kurzus *„gyakorlatilag azt jelenti, hogy politikai témákról beszélgetnek egy óra hosszát, két óra hosszát, a tanár irányításával, mert mi úgy gondoltunk ezen a tanszéken, hogy a használt nyelvi kompetencia, az igen fontos, hogy ők egy élő nyelvben gondolkozzanak."*

Ugyanezt hangsúlyozza a tanszékvezető is: *„Lényege az, hogy ez alapvetően a jogi területeknek, gondolok itt elsősorban alkotmányjog, közigazgatási jog, polgári jog, büntetőjog és az eljárási jog, ezeknek az alapterületeknek a terminológiáját, a speciális szakszavakat, azt lehetőleg gyakorlati példákon keresztül beszéljék át és vegyék át a hallgatók."*

A román–magyar jogi terminológia kurzust vezető tanár is a tantárgy gyakorlati oldalára mutatott rá*: „Bár a tantárgy struktúrája az előadás és szeminárium, van néhányszor kimondott előadás része is, amikor mondjuk a román és magyar terminológiák sajátosságairól van szó, a terminológia fejlődéséről, a jogi szaknyelv fejlődéséről van szó. De nagyjából, legalábbis az én meglátásomban, ennek egy gyakorlati tantárgynak kell lennie."*

Érdekes megemlítenünk, hogy a jogi szaknyelvet oktató tanár maga is a *BBTE* jogi karán tanult, és 2008-ban vette át ott a jogi terminológia oktatását Veress Emődtől, aki 2003-ban Sipos István elhunyta után kapta meg a tantárgyat.

---

44 Ablonczyné, 2006, idézi Sorbán, 2009: 142.

45 A jogász tanszék csak a 2010/2011-es tanévben több nemzetközi jogtudományi konferenciát szervezett. Ami a publikációs lehetőségeket illeti, 2011-től a Romániai Magyar Jogtudományi Közlönyt a képzés profiljának megfelelően átalakították kétnyelvű román-magyar szaklappá. Tehát ma már elmondható, hogy létezik fórum mindkét nyelven oktatóknak, fiatal kutatóknak, illetve angol nyelven is egy külön nemzetközi típusú szaklapban.

Digitized by Google

A jelenlegi terminológia-oktató tanár tehát a *BBTE* keretén belül kezdett ezzel a munkával foglalkozni[46], nagyrészt maga alakította ki munkamódszereit, amit jelenleg a *Sapientiá*n is hasznosít: *„Már előtte is (2008 előtt, a szerző) segítettem be Veress Emődnek, de igazából kidolgozott tantervet nem kaptam, csak a tanácsokat kaptam, kérdeztem azokat, akiket annak idején Sipos István tanított, hogy milyen módszerekkel dolgozott. De igazából egy saját módszert próbáltam kialakítani (...) saját magam próbáltam, próbálom kialakítani ennek a tanmenetét, sorra véve a jogágakat, haladva az alapvető fogalmaktól kezdve; polgárjogi, büntetőjogi és egyéb később tanult jogágakkal is foglalkozom."* (Kokoly Zs.)

Ami a konkrét módszereket illeti Kokoly elmondta, hogy az óra keretében *„fordításokat végzünk, mind románból magyarra, magyarból románra egyaránt. Különböző szövegek ezek, elsősorban természetesen jogszabályok, de nyilvánvalóan az ítélkezési gyakorlatból is merítünk, bírósági határozatok, alkotmánybírósági határozatok, de egyéb jogi szövegek, pl. szerződések, telekkönyvek, és nyilvánvalóan, ugye szakirodalom, helyenként szakirodalmi szövegekkel is foglalkozunk, de főként inkább a jogi szövegekkel."*

Idegennyelv-oktatás, idegen nyelvű kurzusok, európai mobilitás

A *Sapientia* kolozsvári karán az idegennyelv-oktatás fontos részét képezi a képzésnek. A kar dékánja azt is elmondta, hogy az elsős hallgatók között végzett felmérések alapján ez a nyelvi profil meghatározó szereppel bír az egyetemválasztásban. Ugyanakkor Tonk szerint bőven van tennivaló ezen a téren: *„Én még mindig azt tapasztalom, hogy a romániai fiatalok, és ezen belül különösen a romániai magyar fiatalok nyelvtudása még abszolút nem üti azt a szintet, amivel ők, mondjuk a hasonló nyugat-európai fiatalokkal fel tudnák venni a versenyt."*

A tanszékvezető is a kari stratégiáig vezeti vissza a szálakat, valamint rövid, közép és hosszú távú célokat is megfogalmaz a jogtudományi szak számára*: „Az egész karnak egy egységes nyelvi, oktatási koncepciója van. Intenzíven folyik az angol és a német nyelvnek az oktatása. Ezt szeretnénk két szempontból is, az idegen nyelvi képzési kínálatunkat növelni: egyfelől szeretnénk jogi szaknyelvet, legalább angol jogi szaknyelvet, hiszen, ha nagyon eltérőek is a jogrendszerek, de nemzetközi környezetben a közvetítő nyelvvé mindenképpen az angol vált. És a minimális angol jogi szaknyelvnek az elsajátítása azért mindenképpen szükségszerű. Ez az egyik rövidtávú tervünk. Illetve maga az egyetemi oktatási képzés az úgy van eltervezve, hogy fokozatosan vezessünk be angol nyelven oktatott tárgyakat is külföldi vendégtanárokkal."* Ez utóbbi kezdeményezésről a tanszékvezető konkrét adatokkal is tudott szolgálni: az őszi szemeszterben érkezik az Amerikai Egyesült Államokból az említett professzor, aki nemzetközi gazdasági kapcsolatok, tranzakciók témakörben tart majd egy teljesen angol nyelvű kurzust a diákok számára.

46 A terminológia-oktató tanár egy román–magyar jogi szótár szerkesztőbizottságának is tagja, ami szorosan kötődik terminológia-oktató tevékenységéhez. A szótár internetes változata itt érhető el: http://szotar.ro/?szotar=jogi

Digitized by Google

Ami még rövid időn belül kivitelezhető lehetne a tanszékvezető szerint, az egy teljesen angol nyelvű jogi tanulmányi csomag, középtávon pedig egy egyetemek közötti kooperáció által megvalósuló angol nyelvű mesterképzés: *„Ha akarunk külföldi hallgatókat fogadni, akkor hiába kínálunk egy román nyelvű csomagot. Még a magyar nyelvű tárgyakra magyarországi hallgatók be tudnak kapcsolódni, de szeretnénk ezt nyilván, ezt az Erasmus programot teljes mértékben kihasználni, nemcsak Románia és Magyarország viszonylatában. Nyilván az is egy nagyon fontos terület és számítunk magyarországi hallgatóknak az itteni részvételére. Itt ezek a rövidtávú célok. Egy középtávú célunk, hogy egy európai üzleti jog angol nyelvű mesterképzést is szeretnénk indítani. Ezt egy ilyen több egyetem közötti kooperáció keretében. Ez kifejezetten egy 100 % - ban angol nyelvű képzés lenne, ami lehetővé tenné, hogy külföldi hallgatókat is fogadjunk, román anyanyelvű hallgatókat is fogadjunk"*

Interjúalanyaim szerint a karon oktatók nagy részének (többnyire a fiatalabbak) nyelvtudása ilyen szempontból megfelelő, és a diákok részéről is kedvező az attitűd:

> *„A fiatalok ehhez maximálisan alkalmazkodnak, hogy ehhez a mobilitáshoz. Ilyen szempontból én semmilyen problémát vagy aggályt nem tudok felsorolni (…) ez a mozgás, ma már azt hiszem, a diák létnek ez egy alapvető komponense, és szívesen is vállalják." (Veress E.)*

Tonk ezzel kapcsolatban azonban árnyaltabban nyilatkozik és felhívja a figyelmünket, hogy a könnyebb ellenállás felé haladva bezárkózunk a magyar nyelvűségbe: *„Tehát járnak a diákjaink, nem igaz, hogy nem járnak, járnak elég tisztességesen külföldre, külföldi részképzésekre. Oktatók is, viszont, amit itt mindig el szoktam mondani, hogy árnyaljam kicsit a képet, hogy ez a migráció vagy ez a mobilitás, hát sajnos továbbra is főleg Magyarországra irányul. És én ezt többször szóvá tettem már, és ez abszolút egy nyelvi történet szerintem, hogy ilyen szempontból a magyar nyelvű felsőoktatás még mindig relatíve bezár. (…) ami jól is van, nehogy félreértsük egymást, ez jól van, tehát abszolút fontos, mert egybe kívánjuk gondolni ezt a kulturális, tudományos terünket, de igazából úgy lenne rendbe, ha ötven magyar egyetem mellett lenne ötven külföldi nyugat-európai, amerikai, ázsiai egyetem, ahol, akikkel ez az együttműködés ugyanolyan intenzitással zajlana. Tehát ugye az egyetemek szintjén, a makroszinten ez más szinten tükröződik, mikro szinten, oktatói, hallgatói mobilitás szintjén kézenfekvőbb egyszerűbb, kevésbé macerás a diáknak a mobilitásait oda célozni."*

Ami az intézmény rövid, közép és hosszú távú terveit egyaránt befolyásolja, az az akkreditáció, amely sok oktatásszervezési energiát visz el. A jövővel, a tervek megvalósulásának idejével kapcsolatban ilyen körülmények között nehéz volna pontos időpontokat meghatározni, de nézzünk egy optimista és egy pesszimista becslést: *„Ezen dolgozunk, ez nem egy azonnali terv, ez egy körülbelül 3-4 éves*

Digitized by Google

kifutás kell ahhoz, amíg ez megfelelő módon előkészítődik (...) alapos előkészítést igényel, úgy finanszírozási, mind szakmai szempontból. Ezt a képzést több országban külön-külön akkreditáltatni kell, tehát ezért mondtam ezt a 3-4 éves kifutást, amíg ez összeáll. És meghirdethető, indítható." (Veress E.)

„És biztos, hogy kell, ez a másik olyan történet, ami ebben az uniós térben elengedhetetlen minden egyetem számára (...) Öt éven belül biztos nem. Mert egyéb ... itt van az akkreditáció, itt vannak a mesterindítási dolgok. Új szakképzések indítási is a levegőben van, tehát olyan szakok, amivel bővíteni szeretnénk. Erre már csak oktatásszervezési kapacitás sem lesz öt éven belül szerintem." (Tonk M.)

Túl a stratégián

Természetesen egy elképzelésből, egy tervből, akármilyen körültekintően is készül el, sohasem zárhatóak ki a kivételek. A *Sapientia* is szembesült ezzel az alaptétellel. Mivel a felvételinél a diákok hozott nyelvtudására vonatkozó kritérium nem szerepel, ezért nem zárható ki, hogy más országok állampolgárai is jelentkezzenek a képzésbe, akik egy percig sem voltak kapcsolatban a román nyelvvel korábban. *„Vannak magyar állampolgár diákjaink. (...) Azoknak kötelezőek ugyanígy ezek a román kurzusok, és ott aztán végképp se kép, se hang a román nyelvű kompetenciákból, tehát ott mindig valamilyen alternatív megoldást kell kitalálni a nyelvvel. Tehát ez sem 100%-os megoldás, hogy kötelezően mindenki tanuljon románul, főleg, hogy ha azzal számolunk, hogy ez az egységes európai felsőoktatási tér, épp most eljátszva a gondolattal jöhet osztrák, német, stb diák, akinek miért tanítunk mi románt? Mert ugye abban gondolkodunk, valószínűleg helyesen, de nem 100%-ban helyesen, hogy ők a román munkaerőpiacon kell felvegyék a versenyt, de ez a gondolat nem biztos, hogy tökéletes, ha van ilyen egyáltalán, mert lehetnek olyan diákok, akik nem azért jönnek erre a szakra."* (Tonk M.)

Az ilyen esetek egyaránt rávilágítanak egy stratégia hiányosságára, de ugyanakkor rugalmasságát is tesztelhetik: *„Az ilyen helyzetek mindig eseti megoldások, tehát ezekre nincs szabvány, nincs standard, általában visszautaljuk a kérdést a szaktanárhoz. A szaktanár, a múlt heti esetben is, tökéletesen beszél angol nyelven, a diák is beszéli az angol nyelvet, tehát ő ugyanazokat a feladatokat, nyilván a kurzust nem tarthatja meg kétszer a tanár, de azokat a feladatokat, amiket teljesíteni kell, azokat angol nyelven kell majd teljesítse. Tehát ezek mindig ilyen eseti megoldások."* (Tonk M.)

Összegzés

Axiómaként tekinthetünk arra, hogy az anyanyelven megszervezett oktatás fontos a határon túli magyarok nyelvükhöz való viszonya, identitása és megmaradása szempontjából. De azt is látni kell, hogy a jól megszervezett, tannyelvpolitikában

Digitized by Google

rögzített többnyelvű oktatás nem ellentétes a kisebbségben élő magyarok nemzeti érdekeivel. Ezt az elvet ismerték fel a *Sapientia* kolozsvári karán, amikor 2010-ben kétnyelvű jogászképzést indítottak a célszerűség (román nyelvű záróvizsgák, román dominanciájú munkaerőpiac) és a hatékonyság (az anyanyelven való tanulás kognitív többlete) jegyében.

A *Sapientia* kétnyelvű jogászképzésének tannyelvpolitikája egyelőre a kezdeményezést már meghaladó, de a megvalósításnak még csupán az első fázisában lévő, dinamikusan fejlődő folyamat. Éppen ezért dolgozatomban a koncepció megismerésén és értékelésén túl, a gyakorlati megvalósulás részleteinek elemzésére csak korlátozott lehetőségem nyílt. Ugyanakkor jelen tanulmány alapjául szolgálhat az ismertetett program folyamatos megfigyelésének. A kezdeményezés folyamatos tanulmányozása azért sem volna hasztalan, mert ha a képzés sikerrel veszi az elkövetkezendő időszak nyelvi, nyelvpolitikai és oktatásszervezési, oktatáspolitikai kihívásait, akkor precedens értékű példát statuálhat a határon túli magyar felsőoktatás más intézményei számára is a kétnyelvű képzések sikerességét illetően.

A *Sapientia* képviselői elmondták, hogy nyitottak a képzéseiket érintő külső értékelésekre. A képzés további irányát is a folyamatos visszajelzések alapján, de az eredeti elképzelésekhez ragaszkodva szeretnék kialakítani. Ugyanakkor a szervezet (külső és belső) monitoring elvei nincsenek tisztázva, ami fontos volna a kivitelezés eredményességének mérésében.

Felhasznált irodalom

B. Kovács, 2011 — B. Kovács András: *Magyar jogászképzés Kolozsváron*. http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=47253. [Letöltés ideje: 2011-02-03.]

Bakk – Dávid, 2011 — Bakk-Dávid Tímea: *Nem titkolt konkurencia. Rektorfaggató – tanévnyitó előtt 1.* http://eletmod.transindex.ro/?cikk=5971 [Letöltés ideje: 2011-12-13.]

Csernicskó, 2008 — Csernicskó István: *Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben*. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest 2008. 153–170.

Digitized by Google

Crystal, 2003 — Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Budapest 2003.

Csete – Papp Z – Setényi, 2010 — Csete Örs – Papp Z. Attila – Setényi János: *Kárpát-medencei magyar oktatás az ezredfordulón*. In: Bitskey Botond (szerk): *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006-2008*. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest 2010. 126–165.

Czibere, 2008 — Czibere Mária: *Az anyanyelvi nevelés és az identitás összefüggései*. In: Csernicskó István – Kontra Miklós (szerk.): *Az Üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. PoliPrint Kft – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár – Beregszász 2008. 56–80.

Fábián – Kokoly, 2006 — Fábián Gyula – Kokoly Zsolt: *Összefoglaló a romániai magyar jogászok kutatásairól (1990–2005)*. Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny 2006/2. 75–96.

Ferenc, 2010 — Ferenc Viktória: *A kisebbségi magyar felsőoktatás és nyelvi kihívásai a Kárpát-medencében: problémák és feladatok*. REGIO, 2010/3. 59–89.

Glatz, 2001 — Glatz Ferenc: *Hét tézis az Európai Unióról és a nyelvekről*. Magyar Tudomány 2001/7, html változat (oldalszám nélkül). http://www.matud.iif.hu/01jul/glatz.html. [Letöltés ideje: 2010-10-16.]

Kokoly, 2010 — Kokoly Zsolt: *A kolozsvári (magyar) jogászképzés rövid története és perspektívái*. In: Garaczi Imre – Szilágyi István (szerk.): *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém 2010. 333–345.

Digitized by Google

Kettley, 2003 — Kettley, Carmen: *Ethnicity, Language and transition olitics in Romania: The Hungarian minority in context.* In: Farimah Daftary – Francois Grin (eds.): *Nation-building, ethnicity and language politics in tarnsition countries.* Local Government and Public Service Reform Initiative – Open Society Institute, Budapest 2003. 243–265.

Kontra, 2005 — Kontra Miklós: *Tannyelv, (felső)oktatás, nyelvpolitika.* In: Kontra Miklós (szerk.): *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika.* Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely 2005. 17–39.

Kontra, 2009 — Kontra Miklós: *Language-based educational discrimination in the Carpathian Basin.* University of Essex, 7th Annual Lecture on Language and Human Rights.http://privatewww.essex.ac.uk/~patrickp/lhr/LHR7Kontra2009.pdf [Letöltés ideje: 2010-08-13.]

Kurdi – Ring, 2002 — Kurdi Krisztina – Ring Éva: *Kisebbségi felsőoktatás az Európai Unióban és a Tiroli modell.* In: Ruda Gábor (szerk.) *Nemzetiségi Iskolák – Kétnyelvű oktatás.* Szentgotthárdi konferencia. Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület – Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark, Pilisvörösvár – Graz 2002. 347–362.

Lanstyák, 2008 — Lanstyák István: *A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után.* In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságtudományban.* Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest 2008. 118–135.

Marsh – Marsland, 1999 — Marsh, D.–Marsland, B (eds.) *CLIL Initatives for the Millenium. Report on the CEILINK Think Tank.* University of Jyvaskyla, Finnland 1999.

Digitized by Google

Nyomárkay, **2007** Nyomárkay István: *Nyelvújítások Közép-Európában a 19. században. Kísérlet az anyanyelvi terminológiák kialakítására a közép-európai nyelvekben.* Magyar Nyelvőr 2007/131. évf. 2. sz. 185–195.

Papp Z., 2006 Papp Z. Attila: *Quo vadis Sapientia?* Magyar Kisebbség 2006/ 1-2. 7–21.

Péntek, 2005 Péntek János: *Tanulságok – szentencia nélkül.* In: Kontra Miklós (szerk.) *Sült Galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika.* Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja – Dunaszerdahely 2005. 239–246.

Sapientia – EMTE, 2008 *Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem. Jog képzési ág – Jog szak (Kolozsvár 2008).* Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny 2008/12. 37–38.

Salat, 2004 Salat Levente: *Konkurens víziók a BBTE-n.* Erdélyi Riport 2004. jún.

Digitized by Google

Séra Magdolna

Oktatás és tannyelvválasztás Kárpátalján

Nagyrészt a nyelvészeti és társadalmi kutatásoknak (is) köszönhetően egyre több figyelmet kapnak az oktatással, identitással, nyelvpolitikával foglalkozó kutatások, melyek eredményeképp ma már sokat tudunk kárpát-medencei magyarság sajátos helyzetéről, problémáiról, oktatásáról, stb.[1] Ezek a kutatások mindamellett, hogy átfogó képet adnak a külhoni magyarság helyzetéről, nyelvi és társadalmi problémák megoldására is rámutatnak, melyek a helyi közösség identitásában és megmaradásában is nagy szerepet játszhatnak.

A kárpátaljai magyar közösség szempontjából az utóbbi években több tanulmány is született a tannyelvválasztásról és annak következményeiről, a kárpátaljai magyar kisebbségi közösség anyanyelvű iskolahálózatáról és annak fennmaradásáról, oktatáspolitikáról és nyelvi jogokról.[2] Hiszen az elmúlt évek ukrán állami nyelv- és oktatáspolitikájának köszönhetően egyre több kárpátaljai magyar szülő adta ukrán tannyelvű iskolába a gyerekét.

Jelen kutatás az elmúlt évek nyelvtervezési lépéseinek hatását és következményeit vizsgálja: azt, hogy az oktatáspolitikai döntések és azok szélesebb körű, nagy nyilvánosságot kapó értékelésének hatására milyen változások (gyakorlati és elméleti) mentek végbe a kisebbségi oktatást (ezen belül az oktatás nyelvét) illetően.

A tanulmány az alábbi kérdésekre keresi a választ:

— kárpátaljai magyar nyelvészek és oktatáspolitikusok hogyan látják a jelenlegi nyelvi, nyelvpolitikai helyzetet, milyen oktatási stratégiái vannak a kárpátaljai magyar közösségnek, illetve az elmúlt három év viszonylatában (ismerve a sokszor megváltozott állami oktatási, kisebbségi és politikai helyzetet) milyen lépések történtek nyelvi céljaink elérése érdekében (dokumentumelemzés, valamint mélyinterjúk segítségével);

— a kárpátaljai oktatásügy és Beregszász város hivatalos állami vezetői hogyan látják a kutatás tárgyát képező oktatáspolitikai és nyelvtervezési kérdéseket (dokumentumelemzés és mélyinterjúk segítségével);

— a 2008-ban beiskolázott, jelenleg harmadik osztályba járó tanulók szüleivel készített mélyinterjúk alapján arra keresem a választ, hogy beváltotta-e tannyelvválasztási döntésük a hozzá fűzött reményeket, illetve az iskola tannyelve milyen összefüggésben van a gyerek iskolai eredményeivel.

1 Szeretnék köszönetet mondani Beregszászi Anikónak a szakmai támogatásáért, valamint a MÁSZ Kutatói Szakkollégiumának az ösztöndíj lehetőségért.

2 Balogh – Molnár, 2009; Csernicskó, 2009; Ferenc, 2009; Molnár, 2009; Séra, 2009 stb.

Digitized by Google

A továbbiakban tanulmányom három részből épül fel. Az első részben a nyelvi tervezés és nyelvpolitika kapcsolatának a szerepét szeretném kihangsúlyozni a kárpátaljai közösség szempontjából, majd mélyinterjúk segítségével bemutatom, hogy a kárpátaljai magyar nyelvészek, oktatási vezetők hogyan látják a jelenlegi nyelvpolitikai helyzetet, végezetül pedig az eddigi kutatási eredményeimre alapozva ismertetem, hogy a szülők tannyelvválasztási döntései beváltották-e a hozzájuk fűzött reményeket.

Nyelvi tervezés, nyelvpolitika

A nyelvi tervezés nagyban befolyásolhatja egy közösség nyelvváltozatainak jövőjét, a közösségre vonatkozó nyelvhasználati lehetőségeket, hosszú távon pedig akár megmaradását is.[3] Ebből kifolyólag a kárpátaljai magyar közösség szempontjából is elengedhetetlen bizonyos nyelvtervezési lépések meghozatala. Trudgill például így fogalmaz: „Sok kisebbségi nyelvet beszélő közösség törekszik arra, hogy nyelvtervezéssel biztosítsa a nyelv megmaradásának lehetőségét, például úgy, hogy igyekszik a kisebbségi nyelvnek az oktatásban szerepet kivívni."[4]

A nyelvi tervezés nem más, mint „szándékos beavatkozási kísérlet egy nyelvbe vagy egy nyelvi változatba."[5] A tevékenységeket általában két csoportba szokták sorolni, megkülönböztetve *státustervezést* vagy helyzettervezést és *korpusztervezést* vagy állapottervezést.[6] Van még egy harmadik nyelvi tervezési tevékenységforma, az *oktatástervezés* vagy *elsajátítás-tervezés*, amelynek részét képezi a tannyelvválasztás stratégiája. A *státustervezési ág* – egyes értelmezések szerint – és a nyelvpolitika ugyanazon tevékenységi kört jelöli, s mint ilyen, szinonim fogalomként értendő.[7]

Sándor Klára szerint (a nyelvi tervezés oldaláról megközelítve): „a nyelvpolitika lényegében az a nyelvi ideológia, amely a nyelvtervezési döntéseket meghatározza; a nyelvművelés pedig nyelvtervezés egyik fajtája."[8]

A nyelvpolitika (*language politics)* annyira közel áll a nyelvi tervezéshez, hogy gyakran szinonim fogalmaknak is szokták tekinteni, mely elméleti (koncepciókból és tervekből) és gyakorlati (konkrét intézkedések megtételéből) részekből áll. A nyelvi vonatkozású terveket, koncepciókat és azok alkalmazását jelenti a nyelvpolitika.[9]

3 Beregszászi, 2002

4 Trudgill, 1997: 61.

5 Wardhaugh,1995: 312.

6 Ld. Kiss, 1995; Haugen, 1987; Skutnabb-Kangas, 1997; Wardhaugh, 1995; Tolcsvai, 1998

7 Vö. pl. Kiss, 1995: 247., Szépe, 2001: 12.

8 Sándor, 2001

9 Kiss, 1995: 247.

Digitized by Google

A két fogalmat talán a cselekvési lehetőség különíti el egymástól: a nyelvésznek kellő tudományos ismerete van a nyelvvel, nyelvi problémákkal kapcsolatosan (nyelvtervezési koncepciói is lehetnek egyes problémák megoldására), azonban a nyelvpolitikai döntéseket sajnos sok esetben nem ezen tudósok ajánlása és kutatásaik figyelembevételével hozzák meg.

Nyelvi és oktatási kérdések az elmúlt évek viszonylatában Kárpátalján

A *nyelv* nemcsak kommunikációs eszköz, hanem szimbólum is[10], s nem kis mértékben pedig jól konvertálható erőforrás, melynek következtében akár egy-egy kitűzött cél elérésének, vagy annak megakadályozásának az eszközévé is válhat.

Az anyanyelv fennmaradása és annak minél szélesebb körben való használhatósága, az iskolahálózat megléte egy kisebbségi régióban különösen hangsúlyos.

Munkám ezen részében mélyinterjúk segítségével[11] arra keresem a választ, hogy a helyi nyelvészek, oktatási ügyekben kompetens személyek hogyan látják a jelenlegi oktatási és nyelvi kérdéseket, mi befolyásol(hat)ja a közösség nyelvi és oktatási helyzetét, mennyire tudunk érvényesülni anyanyelvünkkel különböző nyelvhasználati színtereken, milyen jövőbeli elképzeléseik vannak az anyanyelvi oktatási hálózattal kapcsolatban.

Az interjúk és az említett témakörök vázlatai alapján három fontos értelmezési vonal látszik körvonalazódni.

Múlt és jelen

Csernicskó István elmondása alapján, a nyelvi és oktatáspolitikai helyzetet a kárpátaljai közösség viszonylatában csak tágabb értelemben lehet vizsgálni, ismerve mind a többségi (az ukrán állam), mind pedig a regionális (Kárpátalja) jellegzetességeket, hiszen ezek együtt képezik a gyökereit a közösség jelenlegi nyelvi problémáinak is. Hiszen:

---

10 Kiss, 2002: 248.

11 Az irányított interjúk meghatározott témakörök mentén épülnek fel: általános kérdések, oktatási koncepció, nyelvi célok, múlt és jövő.

Adatközlőim a következőek voltak: Orosz Ildikó (O. I.) a *II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola* elnöke, a *Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség* elnöke. Csernicskó István (Cs. I.) a *Hodinka Antal Intézet* vezetője, a *II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola* rektorhelyettese. Braun László (B.L.) a *Kárpátaljai Megyei Tanács* kisebbségek oktatásával foglalkozó osztályának a vezetője. Tokár Ljudmilla *(T.L.)* (a *Beregszász Városi Oktatásügyi Osztályának* a vezetője. Kincs Gábor (K.G.) Beregszász városának alpolgármestere, az *Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség* alelnöke. A szövegben idézett interjúrészleteknél a nevek után zárójelben található betűkódokra hivatkozom majd.

Digitized by Google

„Ott akarnak egységes és oszthatatlan, egy akaraton álló nemzetállamot létrehozni, ahol az államot alkotó régiók hihetetlenül erősen eltérő gazdasági, politikai, etnikai, nyelvi és politikai fejlődéstörténeten estek át."(CS. I.)[12]

Mind az oktatáspolitikában, mind pedig a nyelvpolitikában az állam megosztottsága (gazdasági, kulturális, nyelvi) figyelhető meg, mely szintén kihatással van az oktatásra, ezen belül a magyar oktatásra is.

Ennek kapcsán Orosz Ildikó az elmúlt évekhez viszonyítva, s a közösség jelenlegi jogaira és helyzetre utalva a következőt mondta: *„sokkal rosszabb, mint 20 évvel ezelőtt."* Azokon a vívmányokon, amiket 1996-ban már kiharcolt magának a helyi magyarság, nem tud továbblépni, jelenleg ezeket próbálja megtartani.[13] A magyar oktatási hálózat kiépítése Kárpátalján már a szovjet időszakban elkezdődött, ennek befejezése a *Rákóczi Főiskola* létrehozásával valósult meg. *„Létrejött a főiskola, létrehozta a magyar oktatásnak, a kárpátaljai magyar oktatásnak a felső struktúráját. Nem volt ilyen. Tehát befejezte ezzel az iskolahálózatot."*(B.L) Majd Braun László hozzátette, hogy a főiskola létrehozása erősen emelte és emeli ma is a magyar nyelv presztízsét Kárpátalján. Emellett pedig tudományos és kulturális tevékenységet is ellát, mely fontos szerepet tölt be a magyar közösség mindennapjainak szempontjából.

Egy közösség identitására, nyelvhasználatára számos külső tényező hat. A helyi magyar közösségben végbemenő folyamatokat mind az ukrán államban, mind pedig a magyar államban végbemenő gazdasági, politikai és társadalmi változások egyaránt befolyásolják. Ennek következtében például a magyarok identitására, oktatására pecsétet nyomó 2004-es évet „vízválasztó" évnek nevezi Orosz Ildikó: *„miszerint az ukrán nemzeti érzés épp a csúcson volt, míg a magyar nemzeti érzés éppen mélyponton volt Kárpátalján."*[14]

Az oktatással, az oktatási stratégiákkal kapcsolatosan Orosz Ildikó hozzátette, hogy Ukrajna oktatási törvénye, oktatási elképzeléseik az ország gazdasági, társadalmi és politikai stabilitástól függtek és függnek ma is.

„Majd amikor bevezették újra az új valutát, Ukrajna kezdett talpra állni, kezdett megerősödni, mint állam, akkor újra a nemzetállamot akart létrehozni. És újra ezzel problémával kezdtünk el szembesülni, 98- ban, amikor újra elkezdték ezeket a vizsgaközpontokat létrehozni, az új oktatási törvényt, ami visszanyúlt a 98-as koncepcióhoz. Tehát

12 Ukrajnában jelenleg megosztottság figyelhető meg nyelvi, kulturális, gazdasági és politikai szinten is a nyugati és keleti régió között. Ld. bővebben: Csernicskó, 2009; Fedeinec (szerk.), 2009, stb..

13 Ld. bővebben Orosz, 2007

14 Ld. bővebben Orosz, 2007. Magyarországon 2004. december 5-én népszavazásban nem támogatták elegendő arányban a határon túliak kettős állampolgárságáról szóló törvényt. Míg Ukrajnában 2004-ben az ún. narancsos forradalom következtében született meg az új ukrán nemzet.

Digitized by Google

egy 10 éves periódus múlva újra előjön ez a gond. Közben viszont a magyarság immunrendszere legyengült."(O.I.)

Összegezve, a kárpátaljai magyar közösség helyzetét meghatározza az, hogy kisebbségi helyzetben él és ki van téve a többségi és anyaországi hatásoknak, mely hatások egyaránt erősíthetik és gyengíthetik a helyi magyar közösséget. Pozitívum, hogy mindezek hátterében az elmúlt 20 év viszonylatában kiépült az oktatási hálózat, tudományos és kulturális élet.

Problémák, nehézségek

Az interjúk alapján számos olyan probléma, nehézség fogalmazódik meg, melyek befolyásolják az anyanyelven való oktatást, a nyelvi problémákat, valamint a további lehetséges megoldásokat annak érdekében, hogy a helyi közösség érdekeit ismerve és figyelembe véve valóban eredményes nyelvtervezésről, illetve nyelvtervezési lépésekről beszélhessünk.

Csernicskó István szerint: **„***a szomorú helyzet, hogy a rendszerváltozás óta máig sincs összehangolt magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés."* (Cs.I.) Továbbá nehézséget jelent még (utalva a fentebb említettek kapcsán), hogy a *„kárpátaljai magyar oktatás is ki van szolgáltatva a hatalomért egymás között küzdő politikai elitek ideológiai céljainak."* (Cs.I.) Épp ezért ezen célok és törekvések függvényében folyamatosan alakulnak és változnak az elképzelések az oktatást és nyelvhasználatot illetően, hiszen a jelenlegi helyzetben a magyar nyelv hosszú távon való fennmaradása ma Kárpátalján (is) politikai tényező, hiszen a nyelvvesztés és nyelvcsere folyamata csak akkor állítható meg, ha a nyelv használati körét (törvény által garantálva) kibővítik – vélekedik Csernicskó István.[15]

A célokkal kapcsolatosan Orosz Ildikó hozzátette:

„Nem látok egységes célt. Azt látom, hogy a mostani helyzetben mindig a pillanatnyi kihívásra adott válaszok a jellemzők. Tehát nincs egy egységes stratégia. Tehát nem látok most egy átfogó olyan koncepciót annak ellenére, hogy ilyen koncepciók születtek."

Ezeket megerősítve Braun László így vélekedik:

„kis közösség ukrajnai szinten, kis közösségnek számít, védekezésre szorul: tehát a politikát nem Ő alkotja. És azt kell mondani, hogy ez még helyi szinten is így van. Nos, ez egyfajta védekező álláspont, amit a magyar közösség folytat."

„Ha a helyzetet kellene röviden jellemezni, akkor azt mondanám, hogy kiszolgáltatott és nehéz, de nem reménytelen." (Cs.I.)

15 Ld. nyelvcseréről még: Bartha, 1999; Borbély, 2001: 34., Gal; 1991

Digitized by Google

A kárpátaljai magyar oktatási hálózatnak az a legnagyobb problémája, hogy irányítás szintjén a nagypolitikában jelenlévők hozzák meg a döntéseket (a magyar tannyelvű iskolákban is, még ha ez nem is látszik mindig). Nagy gondot jelent az oktatási rendszer erős centralizálása is (vélekednek adatközlőim).

> *„Ukrajnában az oktatási rendszer erősen centralizált, a kisebbségi oktatás semmilyen önállóságot nem élvez." (Cs.I.)*

> *„Az ukrán oktatási rendszer, mint egyébként több minden más is, központosított."(B.L.)*

> *„Sajnos a programon nem tudunk választani, mert azon nem tudunk, mert az kijevi. És a felvételinél úgy vizsgáznak, ahogy ezt kérik." (T.L.)*

További problémákat jelent: *„az Európa nagy részét s egyben Ukrajnát és Kárpátalját is érintő demográfiai hullámvölgy."* (Cs.I.) Melynek következtében fel fog merülni: *„hogy hogyan tartsuk meg ezeket az iskolákat. Meg előbb utóbb fel fog merülni az, hogy ha így fog menni tovább, ilyen lesz a népesség szaporulat, népesség növekedés vagy csökkenés, hogy ezeket az iskolákat le kellesz építeni."* (B.L.)

A nemzetközi szervezetek (pl. *ENSZ*) előrejelzései szerint Európa keleti felében (beleértve a Kárpát-medencét is) az elkövetkezendő negyven évben az országok lakosságának jelentős csökkenése figyelhető majd meg.[16] Mindezek mellett a kárpát-medencei magyarság demográfiai csökkenését három tényező befolyásolja: a természetes fogyás, a migráció és az asszimiláció együttes hatása.

Az oktatási rendszerrel kapcsolatban továbbá problémaként fogalmazódott meg az érettségi és felvételi rendszer Ukrajnában, mely hatással volt mind a felsőoktatásba bekerülő magyar anyanyelvű diákok arányára, mind az ukrán tannyelvű iskolákban tanuló magyar diákok létszámának a megnövekedésére.[17] *„A magyar anyanyelvű diákok zsákutcába kerülnek és bizonytalanságot jelent mind a végzősök, mind pedig azon szülők számára, akiknek gyerekeik iskolaválasztás előtt állnak.* – Vélekedik Braun László.

Az oktatás kimenetének és a szülők bizonytalanságának a megléte a felsőoktatásban is jelentkezik. Kincs Gábor szerint:

---

16 Csete – Papp – Setényi, 2010: 47.

17 Ld.: Csernicskó 2009; Orosz, 2009

2008-ban országos átlagban a maturálók 8,38%-a bukott meg az ukrán emelt szintű érettségin, a magyar tannyelvű iskolák végzősei között ez az arány 29,58% volt. 2009-ben országos átlagban a felsőoktatásba igyekvő vizsgázók 9%-a bukott meg az ukrán nyelv és irodalom vizsgán, Kárpátalján viszont 15%-a. A magyar tannyelvű iskolák 2009. évi végzőseinek 28%-a (535 fő) szerette volna a felsőoktatásban folytatni a tanulmányait és futott neki a minden szakra, szakirányra kötelező ukrán nyelv és irodalom tesztnek. 44%-uk azonban elbukott ezen a vizsgán, és nem tanulhatott tovább. Ezek a mutatók azonban nem a magyar tannyelvű iskolákban folyó oktatás színvonalára, hanem a bevezetett vizsga diszkriminatív jellegére bizonyíték.

Digitized by Google

> *„Sajnos a felsőoktatásba, a felsőoktatási intézményekben is, ha valaki bekerül és elvégzi, teszem azt a főiskolát, akkor nincs perspektívája. Akárhova elmehetnek. Ezek jó tudású gyerekek, akárhova elmehetnek, de ukránul nem tudnak."*[18]

A magyar iskolahálózat működésében „*gyermekbetegségként*" jelenik meg – Kincs Gábor szerint – hogy a magyarokat elkülönítve tanítják: *„... viszont meg van a gyerekbetegsége, a magyart, a magyarokat elkülönítve, elszeparálva nevelik az ukránoktól. És ez aztán rányomja a bélyegét a további a további boldogulásukra tehát."*[19]

Ami további nehézség és kihívás elé állítja mind a szülőket, mind pedig a magyar oktatási intézményeket: a magyar tannyelvű iskolákba járó roma/cigány tanulók magas aránya.[20]

Az egyik ide vonatkozó kutatás eredményei szerint a szülők egy része úgy érzi, hogy a magyar tannyelvű óvodákban és iskolákban csökken az oktatás színvonala, mert ezekben az intézményekben magas a roma tanulók létszáma. A romákkal szembeni előítéletesség, illetve az ukrán oktatáspolitika hatása miatt sok szülő számára az ukrán tannyelvű iskola vonzóbb, mint a magyar tannyelvű oktatási intézmény.[21]

További problémát jelent az oktatás minőségének a problémája.

> *„Jelenlegi a magyar iskoláknak nem csak az a problémája, hogy az ukrán nyelv oktatása, hanem minden egyes tantárgy oktatása. Tehát a minőséggel óriási problémák vannak. Az oktatás minőségével."(B.L.)*

Csernicskó István szerint a szülők egy része úgy véli, hogy az ukrán tannyelvű iskolákban a gyerekük több tudásra tehet szert, mint a magyar tannyelvű iskolákban.

> *„És egy –egy szülő ma már nemcsak azért adja ukrán iskolába a gyerekét, mert ott ukránul fog tanulni és lehetőség van tovább tanulni, hanem azért is, mert jobban tanítanak egyes ukrán iskolákban, erősebbek a tanárok és többet tud meg a gyerek, mint egy magyar iskolában."*

A problémákat súlyosbítja a magyar nyelv értékének (presztízsének) a csökkenése, mely két irányból is megfigyelhető. Egyrészt az ukrán állam azt sugallja,

---

18 Ld. bővebben Csernicskó – Beregszászi, 2010; Ferenc 2010

19 Az ukrán állam a kisebbségek számára előirányzott oktatási modellekről ld. bővebben: Csernicskó, 2008

20 Ld. Braun – Csernicskó – Molnár, 2010

A 2008/2009-es tanévben a kárpátaljai iskolákban tanuló roma gyerekek 44,2%-a (2 872 tanuló) magyar tannyelvű iskolába/osztályba járt; számos iskolában – elsősorban a kistelepüléseken – a magyar tannyelvű iskola fennmaradását szinte a roma gyerekek beiskolázása biztosítja, hiszen az iskoláskorú magyar gyerekek száma oly kicsi, hogy akár egyetlen osztály elindítása is kétséges lehet. (Cs.I.)

21 Braun – Csernicskó – Molnár, 2010: 74., Balogh – Molnár, 2008

Digitized by Google

hogy az országban az érvényesülés, a boldogulás feltétele az ukrán nyelv magas fokú ismerete, másrészt a magyarországi politikai döntés hatása szintén hasonlóan érintette a magyar iskolahálózatot azáltal, hogy az oktatás-nevelési támogatást olyan személyek is igényelhették, akiknek a gyermeke nem magyar oktatási intézménybe járt – fogalmazott Csernicskó István.

Fontos problémaként emelte ki Tokár Ljudmilla a magyar iskolások tankönyvellátásnak a problémáját:

> *„Szóval nem minden évben adnak újat. Pont ez a 10. osztály úgy esett bele, ezért nem érkeztek a tankönyveket meg sem csinálni, most kezdik. Hát elektronikusan az interneten megvan. Most az ukránról beszélek. És tudni kell, hogy a magyar nyelvű könyvet csak akkor tudjuk megkapni, ha megvan az ukrán és lefordították. Mivel még ukrán sem volt, ezért nehéz lesz. A magyar gyerek nem tudom mikor fog a könyvhöz jutni. De reméljük, hogy majd jövőre."*

Megoldások, jövőbeli lépések

A múlt és a jelen összefüggései, valamint a nehézségek és problémák mellett az interjúkban megfogalmazódnak egyfajta elképzelések, stratégiák, megoldások a nyelvészek, oktatási vezetők és hivatalnokok elmondásai alapján.

A szerteágazó és nem egységes stratégiákkal kapcsolatosan Orosz Ildikó a megoldást abban látja, ha megszületnének valamiféle egyezségek, ha valamiben meg tudnának egyezni a pártok, szervezetek (ez lehetne az oktatás):

> *„Ennek meg azt látom, az a feltétele, hogy a magyar állam azt mondja, hogy a született különböző szintű dokumentumok alapján mit tart használhatónak és mi az, amit segíteni kéne. De ebben a döntést nem látom se itt, se ott."*

Hasonlóképp vélekedik erről Csernicskó István is:

> *„A nyelvi probléma érdemi megoldására csak akkor kerülhet sor, ha a két, nagyjából azonos erőket mozgósítani képes politikai tábor kompromisszumot keres és talál."*

A legfontosabb nyelvi céljainkat Csernicskó István az alábbiakban fogalmazta meg:

> *„a magyar identitás és az ahhoz szorosan kapcsolódó magyar nyelv és kultúra megőrzése; magyar nyelv minél szélesebb körű használatának biztosítása; ezzel párhuzamosan integráció az adott állam társadalmi szerkezetébe; olyan tudás és készségek, képességek (kompetenciák) kialakítása, melyek révén a közösségek (és azok alcsoportjai) megfogalmazhatják saját válaszaikat a folyamatosan újratermelődő, megújuló nyelvi és társadalmi kihívásokra."*

Digitized by Google

Kincs Gábor az iskolák, a tannyelv és az államnyelv ismeretével kapcsolatban elmondta, hogy olyan „kéttannyelvű" iskolát képzel el, *„amelyben az adott nemzetiségnek privilégiumai vannak, az adott nemzetiségnek a céljait veszi figyelembe, de ugyanakkor, mint Európában bárhol a kéttannyelvű iskoláknak a funkcióját is betölti."*[22]

Orosz Ildikó a magyar iskolák minőségi romlásával, a versenyképes, mély ismeretek megszerzésével és a többnyelvűséggel kapcsoltban a Kárpátalján működő egyházi líceumoknak szán – elmondásai alapján – nagyobb szerepet a jövőben:

> *„Olyan oktatási központokká kéne válni ezeknek a hat regionális líceumoknak, mely szellemiségében magyar és vallásos: katolikus (görög vagy római) és református. A tudás szempontjából pedig modern, mely biztosítja a két idegen nyelv megfelelő szintű elsajátítását, mely ukrán, angol valamint ad egy alapos felkészülési feltételt, mely egyszerre lehetővé teszi az ott végző diákok számára, hogy az ukrán emeltszintűnek megfeleljen."*

Jelentős különbségek figyelhetők meg az oktatás minőségével kapcsolatban a Kárpátalján működő tehetséggondozó intézményekben (gimnáziumok, egyházi líceumok) és a hagyományos falusi és városi iskolák között, mely különbségek a kutatások alapján az érettségi és felvételi eredményekben is megmutatkoztak.[23]

Csernicskó István szerint az oktatás színvonalának a biztosítása a követelmények és eredmények összevetésének a függvénye is, hisz olyan képzési színvonalat kell biztosítani, mely piacképes, illetve olyan készségeket kell kialakítani, mely a jövőben a diákoknak lehetővé teszi az önálló tanulást és ismeretszerzést is.

Braun László szerint ezeket a jövőbeli lépéseket törvényi biztosítás által lehet elérni:

> *„Ami biztonságot jelent, az a törvény, a törvényi garancia, ami egy politikai dolog. Politikai garancia, hogy garantálva legyen, államilag törvényben a nemzetiségi iskolák működése, fennmaradása és a megfelelő feltételek biztosítása."*[24]

---

22 Megjegyzendő, hogy. „A többségi nyelv elsajátítása ugyanis akkor lehet eredményes, ha azt az anyanyelvi ismeretekre alapozva, második nyelvként oktatják; nem pedig úgy, mintha a gyerekek már az iskolába lépéskor beszélnének ukránul" Csernicskó – Göncz, 2009

23 Orosz, 2009

24 Az Alkotmány 53. cikkelye értelmében a nemzeti kisebbségeknek joguk van arra, hogy nyelvükön tanuljanak, tanulhassanak.

„A kisebbségi oktatás egy ország oktatási rendszerének alrendszerét képezi, melynek fenntartása állami feladat, hiszen a résztvevők (oktatásirányítók, pedagógusok, diákok) a többségi nemzethez tartozó állampolgársághoz hasonlóan szintén az adott ország állampolgárai." (Papp Z. , 2010: 480.)

Digitized by Google

Ahhoz, hogy a kárpátaljai magyar közösség megtarthassa iskolahálózatát és anyanyelvét, hosszabb távlatokban identitását és megmaradását, számos politikai, oktatási és nem kis mértékben nyelvtervezési lépésre is szükség van.

Munkám első részében arra kerestem a választ, hogy a helyi nyelvészek, oktatáspolitikusok és hivatalnokok hogyan látják (múlt és jelen viszonylatában) a helyi oktatási rendszert, nyelvpolitikát Kárpátalján, illetve milyen problémái és megoldásaik, stratégiák vannak a helyi magyarsággal, nyelvvel és oktatással kapcsolatosan.

Az interjúk alapján számos probléma és lehetséges megoldásaik rajzolódnak ki.

Múlt és jelen viszonylatában: a közösség nyelvpolitikai és oktatási helyzetét a többségi, anyaországi és regionális helyzetek egyaránt befolyásolják. A *II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola* létrejöttével megvalósult az oktatási hálózat felső szintje, ezzel együtt viszont a helyi közösség viszonylatában az elmúlt években jelentősen csökkentek azon jogok és garanciák megléte, melyeket már 1996-ban kiharcoltak maguknak a magyar érdekvédelmi szervezetek.

Problémák, nehézségek: az elmúlt években csökkent a magyar nyelv értéke, a magyar iskolahálózat presztízse. A kárpátaljai magyar szülők egy része – az ukrán állam sugallta oktatáspolitikának köszönhetően, valamint a magyar tannyelvű iskolákban tanuló magas létszámú roma/cigány gyerekek miatt – ukrán tannyelvű iskolát választott gyerekei számára. Valamint problémát jelent, hogy nincs összehangolt nyelvpolitika, ukrajnai szinten pedig nincs törvényi garancia a kisebbségi oktatást illetően, melynek következtében akadozik a tankönyvellátás, nincsenek megfelelő és folyamatos módszerek az államnyelv oktatására, mely hatására jelentősen csökkent a felsőoktatásba bekerülő magyar anyanyelvű diákok létszáma is.

Megoldások, jövőbeli lépések: összehangolt nyelvpolitikára és konszenzus keresésére van szükség mind a magyar állam, mind pedig a helyi magyar érdekvédelmi szervezetek között az oktatás erősítése és fennmaradása céljából. A helyi magyar közösségnek törekednie kell a versenyképes tudás kialakítására az oktatáson keresztül – néhol állami feladatokat felvállalva –, megfelelő módszertani segédeszközöket kell biztosítani a magyar iskolások számára a hatékonyabb államnyelvoktatás elsajátítása végett, valamint a jövőben fontos szerepet vállalhatnak magukra a Kárpátalján működő egyházi líceumok is.

Az oktatáspolitika gyakorlati következményeiről

Tanulmányom további részében eddigi kutatási eredményeimre alapozva szeretném bemutatni a megkérdezett beregszászi magyar szülők válaszai alapján, hogy melyek a fontosabb tapasztalatok a gyerekük iskolai tannyelvével kapcsolatosan, valamint

Digitized by Google

az elmúlt három év (3. osztályos gyerekek szüleit kérdeztem meg) beváltotta-e tannyelvválasztási döntésükhöz fűzött reményeket.

Eddig az elmúlt két tanév viszonylatában vannak empirikus adataim a témát illetően, az eredményekről publikációkban és konferencia előadásokon számoltam be.[25] A kutatás több, egymással összefüggő empirikus vizsgálatra épül. A vizsgálat első fázisában (a 2008–2009-es tanév során) szociolingvisztikai interjúkat készítettem első osztályos gyermekek szüleivel.[26] Az irányított beszélgetések témakörei úgy lettek kialakítva, hogy az interjú során kiderüljön, mi befolyásolta a szülőket abban, hogy ukrán, illetve magyar tannyelvű iskolába íratták gyerekeiket, és hogy tisztában vannak-e azzal, hogy ezek a döntések milyen hatással lesznek a gyerek jövőjére, társadalmi mobilitására.[27]

Vizsgálatom alapján a szülőket az alábbi tényezők befolyásolják, illetve motiválják a tannyelv megválasztásában: szociális tényezők (vegyes házasság, vallás, anyagi helyzet), a társadalmi mobilitással összefüggő sztereotípiák (könnyebb lesz a továbbtanulás, jobban kap munkát, ha tudja az államnyelvet), a nyelvtudás megszerzésének az igénye, valamint az oktatás színvonala.

Azok a megkérdezett kárpátaljai magyar szülők, akik ukrán tannyelvű elemi iskolát választottak gyerekeik számára, a következőkkel indokolták döntésüket: ne legyen olyan nehéz a gyereknek, mint nekem volt (a többségi nyelv ismeretének hiányából fakadóan), tanuljon meg ukránul, mert ezen a nyelven fog csak tudni érvényesülni, illetve az ukrán iskolában magasabb az oktatás színvonala.

Azok a megkérdezett magyar szülők, akik magyar tannyelvű elemi iskolát választottak gyerekeik számára, a következőkkel indokolták döntésüket: a szülők is az adott iskolába jártak, a gyerekeik is az adott intézményben tanulnak (mintegy közösségi szokásjog alapján), egy magyarnak ez a természetes, el sem tud képzelni más választást.[28]

A kutatás második fázisában, a 2009–2010-es tanév folyamán újra megismételtem a vizsgálatot 2009-ben beiskolázott elsős kisgyermekek szüleivel, illetve a kutatópontul választott magyar, illetve ukrán tannyelvű beregszászi iskolákban elemi osztályban tanító pedagógusokkal.

Az interjúk elemzése számos pontból engedi láttatni a tannyelvválasztás problematikáját. Többek között megállapítható, hogy a szakirodalomból ismert oktatási modellek[29] milyen formában találhatók meg a kárpátaljai közoktatás gyakorlatában, vagyis milyen nyelveket tanító/közvetítő iskolák közül választhatnak

25 Séra, 2009; 2010; Jelen tanulmányban csak a 2011 tavaszán felvett interjúk anyagát elemzem, következtetéseimet azokra alapozom.

26 Az 1-2 órás beszélgetés meghatározott forgatókönyv szerint, a társalgási témakörök előre összeállított készlete szerint folyt.

27 Vö. Séra, 2009a; Séra, 2010

28 Séra, 2009; Séra, 2010a; Séra 2010b

29 Skutnabb-Kangas, 1997

Digitized by Google

a magyar szülők Beregszászban. Az elemzés során a következő tipológiát állítottuk össze:

1. Olyan intézmény, ahol az oktatás nyelve az anyanyelv (a magyar); az államnyelvet (ukrán) és egy (vagy két) idegen nyelvet (pl. angol, német) tantárgyként oktatják. A kutatópontjaim közül ilyen a *Beregszászi 4. számú Kossuth Lajos Középiskola*, valamint a *Beregszászi 6. számú Általános Iskola*.

2. Olyan intézmény, ahol a tannyelv az államnyelv (az ukrán), a kisebbség nyelvét (a magyart) tantárgyként oktatják; továbbá egy (vagy két) idegen nyelv is szerepel a kötelező tantárgyak között. A kutatópontjaim közül ilyen a *Beregszászi 5. számú Középiskola*.

3. Azok az ukrán tannyelvű iskolák, melyekben egyáltalán nem oktatják a kisebbség nyelvét, egy (esetleg két) idegen nyelv tantárgyként való tanulása pedig kötelező. Kutatópontjaim közül ilyen a *Beregszászi 1. számú Általános Iskola*.

A 2009-ben megkérdezett szülők, a megelőző év adatközlőihez hasonlóan, az alábbi motivációs tényezők hatására választottak tannyelvet gyerekeik számára: rejtett kompenzáció, magas szintű tudás megszerzése, nyelvtudás megszerzése, társadalmi mobilitás. [30]

A statisztikai adatok alapján a jelenlegi oktatáspolitikai helyzet mind a magyar, mind pedig az ukrán tannyelvű oktatási intézményeket, szülőket számos kihívás, olykor nehézség elé is állítja. A vizsgált oktatási intézményekben a tanítókkal készített interjúkból kiderült, hogy a magyar tannyelvű iskolákban felemelték az ukrán órák számát, új beszédközpontú módszerrel oktatják az államnyelvet az eredményesség érdekében, illetve a tanulólétszám megtartása végett a közösség hosszú távú nyelvtervezési céljaihoz próbálva igazodni.

Az ukrán tannyelvű iskolákban oktató tanítóknak a magyar anyanyelvű tanulók nagy száma és hiányos nyelvtudása okoz problémát, mert a tananyagot és a követelményrendszert ukrán anyanyelvű diákok számára állították össze, a tanítók pedig anyanyelvű ukrán tanulók oktatására vannak képesítve (nem magyar anyanyelvdomináns diákokra, akiknek az ukrán második, vagy sok esetben idegen nyelv).[31]

2011 tavaszán adatközlőim kiválasztásában a folytonosságot vettem szempontul: azaz Beregszászban[32] egy magyar és egy ukrán tannyelvű iskolát választottam, az ott tanuló diákok szüleivel készítettem interjúkat. A két iskola a *Beregszászi 4. számú Kossuth Lajos Középiskola* (magyar tannyelvű) és a *Beregszászi 5. számú Középiskola* (ukrán tannyelvű). A 2008-ban beiskolázott, jelenleg harmadik osztályban tanuló diákok szüleivel készítettem beszélgetéseket. Három–három interjút készítettem

30 Vö. Séra, 2010a

31 Séra, 2010b

32 *Beregszászi Oktatási Osztály* adatai alapján. Beregszász város jelenleg 11 iskolával rendelkezik, ezek közül 5 magyar, 4 ukrán, 1 orosz tannyelvű, valamint egy magyar–ukrán kéttannyelvű. A 2010/11-es tanévben 1 378 tanuló magyar osztályba jár, 1 988 tanul ukrán osztályban, valamint 82 tanuló orosz osztályban tanul.

Digitized by Google

(ukrán és magyar tannyelvű iskolában tanuló diákok szüleivel) az alábbi témakörök mentén: személyes adatok, identitás és nyelvhasználat, tannyelvválasztás, az oktatás és a közösség jelene és jövője.

Nyelvelsajátítás és /vagy tannyelv a szülői interjúk alapján

Mind a magyar, mind az ukrán tannyelvű iskolában tanuló szülők válaszaiban két fontos dolog körvonalazódik: **Nehézségek (**problémák), valamint **Megoldások (**alkalmazkodások) figyelhetők meg, melyek a diákok nyelvtudásával és az iskolai tannyelvvel, az oktatással függnek össze.

Magyar tannyelvű iskolában tanuló gyerekek szüleivel készített interjúk elemzése

1. Nehézségek

Az interjúkban a szülők olyan nehézségekről és problémákról beszélnek, melyek mind az államnyelv oktatásában, mind az oktatási rendszerben jelentkeznek, s így közvetve kihatással lehetnek gyerekeik jövőjére is.

Az államnyelv elsajátításával kapcsolatban problémaként vetődik fel, hogy a szülők, akik segíthetnének abban, hogy a gyerek elsajátítsa az államnyelvet, nem tudnak ukránul (vagy ha tudnak is, nem a köznyelvet beszélik, ami az iskolai oktatásban megjelenik), hanem oroszul vagy valamilyen helyi ukrán/ruszin dialektusban beszélnek.

> *„...Oroszul tanultam, ez nagyon plusz. Nyelvi szinten az az egy gond van, hogy a helyesírásban nem tudok segíteni. Lefordításban, írásban igen, de a helyesírásban nem, mert nem tanultam ukránt."(B.M.4.)*[33]

> *„...Inkább az oroszt, most már egyre jobban tudom az ukránt, de inkább az oroszt. Ugye amikor még iskolába jártunk, akkor az orosz tanultuk és az könnyebb nekem."*(B.M.4.)

Ezek a problémák a Kárpátalján élő lakosság körében nem meglepőek, hiszen például itt azokról a szülőkről, szülői korosztályról van szó, melynek iskolai szocializációja az 1980-as évek második felére, végére, vagyis a Szovjetunió létének utolsó éveire, illetve a független ukrán állam megalakulásának első évtizedére esik. Ez az időszak, amikor az iskolai másodnyelvoktatás színvonala – az oroszról az ukránra való áttérés miatt – nagyot zuhant.

---

33 A továbbiakban az interjúkból idézett válaszok dőlt betűvel olvashatók, az idézett utáni zárójelben először a város nevének betűjele (B=Beregszász) olvasható, majd hogy milyen tannyelvű iskolában készített interjúról van szó (M=magyar, U=ukrán), illetve annak az oktatási intézménynek a neve rövidítve, ahol készült az interjú.

Digitized by Google

Nehézséget jelent a magyar tannyelvű osztályokban a diákoknak, hogy a harmadik osztályban jelenleg ugyanolyan ukrán nyelvű tankönyvből tanulják az államnyelvet, mint a velük egykorú ukrán tannyelvű iskolákban tanuló diákok.

„De most látom, hogy nehéz azokat a nagy szövegeket elolvasni meg verset tanulni. Elolvassa, de nem tudja, hogy mit." (B.M.4.)

„Van könyvük, vagy még mindig ilyen beszélgetős, merthogy most van, de azzal párhuzamosan, ami az ukrán iskolákban is van." (B.M.4.)

Emellett megjelenik a vizsgáztatás és az oktatás kimenetének a bizonytalansága, problémája is.

„Pont belekerültünk abba rendszerbe a nagyobbik lányommal, hogy ő az első osztályt már úgy kezdte, hogy 12 osztályt fog járni gimnáziumtól függetlenül. És akkor most ő van abban a helyzetben, hogy jövőre befejezi a 11. osztályt és érettségiznie kell. Holott ő még úgy indult, hogy 12. osztályt fog járni. Ebbe az utolsó évbe bele fognak paszírozni kettőt és érettségiznie, plusz felvételiznie is kéne valahova. Úgyhogy jövőre a gyerekem meg én is beleőszülünk, az biztos."(B.M.4.)[34]

Hasonlóképp vélekedik másik adatközlőm is, aki ugyan nem végzős, de az új miniszteri rendelet értelmében gyerekének kibocsátó vizsgákat kell tennie.

„Mondjuk most Annákénak is úgy van, hogy négy tesztet kell leadniuk az év végén ukránul. Vagyis ukránul, lehet, hogy le lesz fordítva, de nem biztos. Szóval nagyon megterhelő, és ezt kitalálják áprilisban. Szóval egyáltalán nem átlátható a rendszer." (B.M.4.)

A kijevi oktatási minisztérium – a tárca 2011. február 16-i 141. sz. rendeletére hivatkozva – 2011. március 4-i dátummal és №1/9-151. regisztrációs számmal levelet küldött a regionális oktatási hatóságoknak arról, hogy az iskolások általános tudásszintjének felmérése érdekében az 5–8. osztályokban összesítő dolgozatokat kell íratni ukrán nyelvből, matematikából, Ukrajna történetéből, idegen nyelvből, valamint az orosz tannyelvű iskolákban orosz nyelvből is.[35]

---

34 Az elmúlt évben hozott miniszteri rendelet értelmében a tankönyveket, az iskolák programjait át kellett dolgozni a 12 osztályos oktatási képzésre. Egy év sem telt bele (mire nagyrészt elkészültek a programok és a tankönyvek) a minisztérium megváltoztatta álláspontját, és újra visszatért a 11 osztályos képzésre.

35 www.mon.gov.ua.

http://www.karpatalja.ma/oktatas/1850-ujabb-tamadas-a-magyar-nyelvu-oktatas-ellen

A rendelkezés több szempontból is a magyar nyelvű oktatás presztízse ellen hat, illetve hátrányosan különbözteti meg a nem ukrán nyelven tanuló ukrajnai iskolásokat, hiszen például nem lehet vizsgát tenni magyar nyelvből és irodalomból.

Digitized by Google

Magyar tannyelvű iskolában tanuló gyerekek szüleivel készített interjúk elemzése

2. Megoldások

A szülőknek mindamellett, hogy magyar tannyelvű iskolát választottak gyerekeik számára, számos nehézséggel kell szembenézniük az államnyelv elsajátításával kapcsolatban, mégis megpróbálnak néhol tudatos, néhol sajátos megoldásokat találni arra, hogy gyerekük beszélje a többségi nyelvet.

> *„Hát általában magyarul szoktunk beszélgetni, de mivel szükség van az ukrán nyelvre, elő szoktam azt is venni. El–elmondok a gyerekeknek egy–egy mondatot, vagy mondom, fordítsd le ezt, légy szíves, ukránra, mert más lehetőség nincs" (B.M.4.)*

Volt olyan szülő, aki a *Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség* által készített módszertani könyvek megvételével pótolta a nem megfelelő ukrán nyelvű könyveket, vagy épp a gyerekét egy olyan helyre íratta tánciskolába, ahol ukrán anyanyelvűek voltak csak. Elismerik, hogy az államnyelv oktatásával kapcsolatosan történtek előrelépések, melyek elősegítették gyerekük számára az alapvető kommunikáció képesség kialakítását az államnyelven.

> *„Mert az volt a jó, hogy ők az első éven csak beszélgettek. Meséket, verseket hallgattak, tehát írni abszolult nem tanultak a gyerekek, tehát ez nagyon plusz. A következő éven, mikor elkezdték az ábécét és a szavakat, akkor ő írta, hogy* ***jáblonyá*** *vagy valami, akkor ő tudta, hogy mit ír le. Ez nagyon jó, így kell." (B.M.4.)*

Egy másik szülői vélemény szerint a szülőkre is hárul a felelősség az államnyelv elsajátításával kapcsolatban:

> *„Szerintem egy kicsit a szülők felelőssége is, mert ha már tudunk valamennyire ukránul vagy oroszul, akkor kicsi gyerekkoruk óta kellene velük ukránul vagy oroszul beszélgetni, vagy legalábbis azt értsék meg, amit a szülők mondnak: gyere ide, éhes vagyok, vagy mit kérsz enni. Ilyen alapvető dolgok. Mert ha ezt nem tudja még iskolában sem, akkor vannak nehézségek. (B.M.4.)*

A szülők között akadtak, akiknek a gyereke egy évig ukrán tannyelvű iskolába járt, de mivel nem tudott haladni, ezért átíratták magyar tannyelvű iskolába. Döntésüket azzal indokolták, hogy a gyerek nem haladt tanulmányaiban, és nem tudott beilleszkedni az osztályba, idegenkedett a környezeti nyelvtől:

> *„És a másik, amit nehezményeztem, hogy beültették a leghátsó padba. S míg a többi gyereknek meg kellett tanulni egy ukrán verset, addig Kingának minek, hát úgysem érti, ő úgysem tudja." (B.M.4.)*

Digitized by Google

A magyar tannyelvű iskola választásával ezek után szerinte megkönnyítette gyerek helyzetét.

Ukrán tannyelvű iskolában tanuló gyerekek szüleivel készített interjúk elemzése

1. Nehézségek

Az *5. számú Általános Iskolá*ban tanuló magyar anyanyelvű diákok nagyrészt a járás magyar lakta településeiről érkeznek, ahol a nyelvkörnyezeti hatás is közreműködhet abban, hogy a gyerekek nem beszélik az államnyelvet.

A szülői interjúkban olyan nehézségek (sztereotípiák) fogalmazódnak meg, melyek nagyrészt az államnyelven való tudásnak a lehetséges hiányából (is) fakadhatnak.

> *„Azért adtuk ide ,mert nekem a nagyobbik lányom magyar iskolába járt, nem is ment tanulni sehova, mert hát az ukrán na , anélkül nem lehetett . Igy döntöttünk, ha már ő nem , akkor a másik." (B.U.5.)*[36]

Hasonlóan vélekedik a másik adatközlőm is, aki azzal indokolta tannyelvválasztási döntését, hogy nagyobbik lánya nehezebben boldogul az államnyelv ismerete nélkül:

> *„… hát azért, mert tanultunk a nagyobbik lányom hibájából, oda jár dolgozni és …… a Beregszászba, a szupermarketbe kasszir, és ha jön egy ukrán vásárló, nagyon nehéz neki." (B.U.5.)*

Az interjú alapján, s a már említett nyelvkörnyezeti hatás, valamint inkább az eltérő, orosz nyelvtudás hatására – egy szülő kivételével (az anya ukrán nemzetiségű és anyanyelvű) – nem tudnak segíteni a szülők a gyereknek az órán elhangzott anyag elsajátításában, mivel az államnyelven történik. Az ukrán anyanyelvű szülő is megjegyzi, hogy már nem úgy tanulnak a diákok, mint az ő idejükben:

> *„Nekem is le kell ülni vele, most más tanulni, mert mi nem így tanultuk annak idején. Egy csomó új program, szó, minden van." (B.U.5.)*

Egy másik szülői véleményben szintén elhangzik, hogy a gyerek a harmadik osztályban nem mindig érti az elolvasott anyagot, de ők sem tudnak segíteni, mert nem birtokolják az államnyelvet:

> *„Nem, fordítni nem tud. Nem tudja lefordítani amit elolvas, még nem érti. Hogy ez még ezután lesz, vagy nem is fogja, na nem tudom. Ők tanulják ukránul, de nekik magyarul nincs az mondva, hogy mit jelent. Nekik maguktól kell arra rájönni, hogy az mit jelent. Nem tudja*

36 Az említett vélemények alapján a szülőknél az államnyelv elsajátítása nem eszközként fogalmazódik meg tannyelvválasztási döntéseikben, hanem célként, melyet csak az ukrán tannyelvű iskolákban érhetnek el. Ld. bővebben: Csernicskó – Göncz, 2009; Séra, 2010

Digitized by Google

lefordítni, amit el is olvas. Mondom, hogy én nem nagyon tudok, csak nagyjából tudok, én értem, hogy miről van szó, de ha felkérdezem, még annyit sem tud, amit én. Nem úgy tanulják az ukrán nyelvet, mint amikor mi tanultuk annak idején, én az oroszt az iskolában. Ez ukrán iskola, nem ukrán-magyar. Nem nézik, hogy ez magyar gyerek, nem fordítják neki." (B.U.5.)

Hasonlóképp vélekedik egy másik szülő is, aki szerint a gyereknek az angol és az ukrán nyelvvel is problémái vannak, viszont a magyarnyelv órákon kitűnő osztályzást szokott elérni.[37]

Ukrán tannyelvű iskolában tanuló gyerekek szüleivel készített interjúk elemzése

2. „Megoldás"

Az államnyelv elsajátításának, valamint az oktatás problémájának a megoldását a szülők az ukrán tannyelvű iskolának a választásában látták:

.."hát a mi iskolánk itthon gyenge. Hátha erősebb iskola lenne itt a magyar, akkor elgondolkodtam volna rajta, hogy beadom Beregszászba. Ez az iskola, a miénk, egy nagy nulla." (B.U.5.)

A szülő elmondásában még az is szerepel, hogy a gyermekük egy évig a helyi település magyar tannyelvű iskolájában tanult, majd a következő évben a *Beregszászi 5. számú* – ukrán tannyelvű – *Iskola* első osztályába újra beíratta a gyerekét.

„...azért adtam ukrán iskolába is, hogy legalább a családból valaki hadd tudja az ukránt." (B.U.5.)

Egy másik szülő, mivel a nagyobbik lánya magyar tannyelvű iskolába járt és nem tanulta meg az államnyelvet, így nem került be felsőoktatási intézménybe, abban látta a megoldást a kisebbik gyereke jövőjére nézve, hogy ukrán tannyelvű iskolát választott számára.

A szülői interjúk alapján az államnyelv elsajátításával kapcsolatosan mindkét tannyelvű iskolában megfogalmazódtak **nehézségek. A magyar tannyelvű iskolában** nem megfelelő az államnyelv tanításának a módszertan, nem beszélik a szülők megfelelőképp az államnyelvet, nincs kimenete az oktatásnak. A szülő annak érdekében, hogy a gyerek elsajátítsa az államnyelvet a magyar tannyelvű iskolában, **megoldásokat keres**, néhol többletfeladatokat vállal saját költségből: módszertani segédeszközöket vásárol, ukrán nyelvkörnyezeti tánciskolába íratja gyerekét.

Nehézségek figyelhetők meg az **ukrán tannyelvű** iskolában tanuló szülőknél és gyerekeknél is: a nyelvkörnyezeti hatás miatt (részben) nem értik az államnyelvet, nem képesek tanulni és információt szerezni az ukrán nyelven keresztül, a szülők

37 Az *5. számú Általános Iskola*ban első osztálytól „kötelezően" angol (vagy német) nyelvet, valamint magyar nyelvet oktatnak az ukrán anyanyelvűek számára is.

Digitized by Google

nem minden esetben tudnak segíteni gyereküknek a tanulásban. A **megoldást** viszont ennek ellenére az ukrán tannyelvű iskola választásában látják.

Összefoglalás

Tanulmányomban a nyelvi tervezés és nyelvi koncepciók kérdéskörét vizsgáltam (oktatási vezetőkkel, nyelvészekkel készített interjúk alapján), valamint az oktatáspolitika döntéseinek a hatásait (kisiskolás gyerekek szüleivel készített interjúk alapján) a kárpátaljai magyar közösség viszonylatában.

A nyelvészekkel, oktatási vezetőkkel készített interjúk alapján számos, az oktatással, tannyelvvel és helyi problémákkal kapcsolatos nehézségre, illetve lehetséges megoldásra lehet következtetni. **Múlt és jelen viszonylatában**: a közösség nyelvpolitikai és oktatási helyzetét a többségi, anyaországi és regionális helyzetek egyaránt befolyásolják. **Problémát, nehézséget jelent,** hogy az elmúlt években csökkent a magyar nyelv értéke, a magyar iskolahálózat presztízse, nincs összehangolt nyelvpolitika, esett a magyar nyelvű oktatás minősége. **Megoldások, jövőbeli lépések szintjén** összehangolt nyelvpolitikára, konszenzus keresésére van szükség a minőségi oktatás erősítése végett, illetve a versenyképes tudás alakítása céljából a kárpátaljai magyar közösség viszonylatában.

A szülőkkel készített interjúk alapján a gyerekük tannyelvválasztásával, oktatásával és államnyelvi ismereteivel kapcsolatosan számos probléma (nehézség), valamint ezek megoldására irányuló elképzelés alakult ki. **A magyar tannyelvű iskolában** nem megfelelők az államnyelv tanításának módszerei, nem beszélik a szülők megfelelőképp az államnyelvet, így nem tudnak segíteni a tanulásban, valamint nincs kimenete az oktatásnak. Az u**krán tannyelvű** i**skolában** tanuló gyerekek szülei úgy vélik, hogy a gyerekek a nyelvkörnyezeti hatás miatt (részben) nem értik az államnyelvet, nem képesek tanulni és információt szerezni az ukrán nyelven keresztül, a szülők pedig nem minden esetben tudnak segíteni a gyereküknek. Ennek ellenére a jövőbeli boldogulás és társadalmi mobilitás reményében kitartanak az ukrán iskola, vagyis tannyelvválasztási döntésük helyessége mellett.

A nyelvi konfliktusok elkerülését vagy kezelését szokták gyakran a nyelvpolitika fő céljaként megnevezni. Azonban ezek hátterében a nyelvet/nyelveket beszélők közötti társadalmi, politikai vagy gazdasági konfrontáció áll.[38]

Az elmúlt évek nyelvészeti kutatásai számos, a helyi magyar közösségben végbemenő, folyamatban lévő nyelvi és társadalmi problémákra mutatnak rá. Ezen kutatások nagy részének eredményei – Kontra Miklós szerint – parlagon hevernek, melynek következtében sokkal több bajjal küszködnek az állami vezetők, mint

38 Csernicskó, 2010: 554.

Digitized by Google

amennyi elkerülhetetlen lenne.[39] A nyelvészeti és egyéb kutatások csak akkor érnek célt, ha valóban társadalmi hozadékuk is lesz és alapul veszik különböző nyelvi és oktatási kérdések meghozatalában is. Ehhez szeretne hozzájárulni a kárpátaljai magyar közösség viszonylatában tapasztalataival ezen tanulmány is.

Felhasznált irodalom

Bartha, 1999 — Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései – Beszélők és közösségek.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1999.

Balogh – molnár, 2008 — Balogh Lívia – Molnár Eleonóra: *Az államnyelv elsajátításának ára a nemzeti identitás feladása*? Вісник Прикарнатського університету. Педагогіка. Випуск XVII–XVIII. 2008. 10–19.

Bartha, 2003 — Bartha Csilla*: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás.* In: NÁDOR Orsolya és SZARKA László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában.* Akadémiai Kiadó, Budapest 2003.

Borbély, 2001 — Borbély Anna: *Nyelvcsere. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében.* MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya, Budapest 2001. 34.

Braun – Csernicskó – Molnár, 2001 — Braun László – Csernicskó István – Molnár József: *Magyar anyanyelvű cigányok romák Kárpátalján.* Poli Print, Ungvár 2010.

Beregszászi, 2002 — Beregszászi Anikó: *Magyar nyelvi tervezés Kárpátalján. Célok, problémák és feladatok.* Doktori értekezés. Kézirat. 2002.

39 Kontra, 2010: 140.

Digitized by Google

Beregszászi – Csernicskó, 2010 Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *Направление языковой политики украины как фактор этнических и языковых конфликтов.* In: Виноградов В. – Михальченко В. ред.: *Язык и общество в современной России и других странах / Language and Society in present-day Russia and other countries*, Институт языкознания РАН – Научно-исследовательный центр но национально-языковым отношениям. Москва 2010. 245–249.

Csernicskó, 1998 Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* MTA Kisebbségkutató Műhely – Osiris Kiadó, Budapest 1998.

Csernicskó, 2003 Csernicskó István szerk.: *A mi szavunk járása— Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* PoliPrint, Ungvár 2003.

Csernicskó, 2008 Csernicskó István: *Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrajnai oktatáspolitika nyelvi vonatkozásai.* Kisebbségkutatás 2008/2. 302–315.

Csernicskó, 2008 Csernicskó István: *A nyelvészek társadalmi felelőssége, avagy: néhány érv az anyanyelvi iskola mellett.* KárpátInfo 2008. július 28. 5.

Csernicskó – Göncz, 2009 Csernicskó István – Göncz Lajos: *Tannyelvválasz-tás a kisebbségi régiókban: útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak.* Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, Budapest 2009.

Csernicskó, 2009 Csernicskó István: *Az ukrajnai oktatáspolitika a nyelvi asszimiláció szolgálatában.* Korunk 2009/február 33–40.

Csernicskó, 2009 Csernicskó István: *Tények, adatok a kárpátaljai magyarok nyelvtudásáról.* Együtt 2009/3. 70–77.

Digitized by Google

Csernicskó, 2010 Csernicskó István: Nyelv és nyelvpolitika a hosszú 20. században. In: FEDINEC Csilla –VEHES Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919-2009.* MTA Etnikai- nemzeti Kisebbségkutató Intézete – Argumentum, Budapest 2010. 554.

Csete – Papp – Setényi, 2010 Csete Örs – Papp Z. Attila – Setényi János: Kárpát-medencei magyar oktatás az ezredfordulón. In: BITSKEY Botond (szerk.) *Határon túli magyarság a 21. században.* Konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006-2008. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest 2010. 126–165.

Ferenc, 2009 Ferenc Viktória: *Utak és útvesztők a kétnyelvűség keresésében.* In: KÖTÉL Emőke – SZARKA László (szerk.): *Határhelyzetek II. Kultúra-Oktatás-Nyelv-Politika.* Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2009. 215–239.

Ferenc, 2010 Ferenc Viktória: *A kisebbségi magyar felsőoktatás és nyelvi kihívásai a Kárpát-medencében: problémák és feladatok.* Regio, 21. évfolyam, 2010/3. 59–89.

Gal, 1991 Gal, Susan 1991. *Mi a nyelvcsere és hogyan történik?* Regio 1991/1. 66–76.

Göncz, 1999 Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* MTA Kisebbségkutató Műhely – Osiris –Forum, Budapest-Újvidék 1999.

Haugen, 1987 Haugen, Einar: *Language Planning.* In: AMMON, U. – DITTMAR, N. – K. J. MATTHEIER eds., *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society.* VolWalter de Gruyter, Berlin 1987. 626–637.

Kiss, 2002 Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2002. 215–247.

Digitized by Google

Kontra, 2010 Kontra Miklós (szerk.): *Hasznos nyelvészet.* Forum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2010. 140.

Lanstyák, 1996 Lanstyák István: *Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl.* In: CSERNICSKÓ István és VÁRADI Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat.* Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., Budapest 1996. 11–15.

Orosz, 2005 Orosz Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedeiben.* Poli Print, Ungvár 2005. 184.

Orosz, 2007 Orosz Ildikó: *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991-2005).* Poli Print, Ungvár 2007. 408.

Molnár, 2010 Molnár Anita *Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolta egy 2006-os felmérés tükrében.* In: KARMACSI Zoltán – MÁRKU Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és nevelés a XXI. században. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye.* Poli Print, Ungvár 2009. 117–122.

Papp, 2010 Papp. Z. Attila: *A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás rendszere és néhány aktuális kihívás 2009-ben.* In: FEDINEC Csilla –VEHES Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919-2009.*. MTA Etnikai- nemzeti Kisebbségkutató Intézete. Argumentum, Budapest 2010. 480.

Sándor, 2001 Sándor Klára: *Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség.* In: SÁNDOR Klára (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás.* JGYF Kiadó, Szeged 2001. 83–110.

Szépe, 2001 Szépe György: *Nyelvpolitika: múlt és jövő.* Iskolakultúra Pécs, 2001

Digitized by Google

Séra, 2009 Séra Magdolna: *Képzelet és valóság találkozása kárpátaljai magyar szülők tannyelv-választási döntéseiben.* In: KARMACSI Zoltán – MÁRKU Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és nevelés a XXI. Században. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye*. PoliPrint, Ungvár 2009. 154–157.

Séra, 2009 Séra Magdolna: *Az iskolai tannyelv-választás szerepe a kárpátaljai magyar kisebbség jövője és megmaradása szempontjából.* In: KÖTÉL Emőke – SZARKA László (szerk.): *Határhelyzetek II. Kultúra-Oktatás-Nyelv-Politka.* Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2009. 241–267.

Séra, 2010 Séra Magdolna: *Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelv-választásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre irányított beszélgetések alapján)* In: FÁBRI István – KÖTÉL Emőke (szerk.): *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig.* Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2010. 161–187.

Skutnabb-kangas, 1997 Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek.* Teleki László Alapítvány, Budapest 1997.

Tolcsvai, 1998 Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Universitas Kiadó, Budapest 1998.

Trudgill, 1997. Trudgill, Peter: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába.* JGYTF Kiadó, Szeged 1997.

Wardhaugh, 1995 Wardhaugh, Ronald: *Szociolingvisztika.* Osiris Kiadó, Budapest 1995.

Digitized by Google

Gazdag Vilmos

Az anyanyelv használati körének módosulásai Kárpátalján

A magyar kisebbségi népességgel és régiókkal rendelkező államok a központosító, asszimiláló államnemzeti koncepciót érvényesítik.[1] A Magyarország határain túli magyarság ilyen körülmények között küzd nemzeti önazonosságának megtartásáért, anyanyelvének átörökítéséért, oktatásáért.[2]

A kisebbségben elő magyar nemzetrészek nyelvük hosszú távú megőrzése, ill. a többségi társadalomba való szükséges mértékű beilleszkedésük érdekében legfontosabb nyelvi célként az anyanyelv már ismert beszélt nyelvi regisztereinek megerősítését, kiteljesítését, s újabbaknak (a standard nyelvváltozatnak, a különféle szaknyelveknek stb.) alapos elsajátítását, valamint a második nyelv szükséges mértékű megtanítását határozzák meg. Térségünkben tehát e kisebbségi közösségek alapvető nyelvi célként a funkcionális kétnyelvűség elérését határozzák meg.[3]

Az ukrajnai kisebbségek, s így a kárpátaljai magyarság is e szempontból pozitív helyzetűnek érezheti magát, hisz az állam elvileg garantálja mind nyelvi, mind kulturális fejlődésének lehetőségeit. Így tehát a kárpátaljai magyarság nyelvének megőrzésében különösen nagy felelősség hárul a szülőkre[4], akik gyermekük boldogulását szem előtt tartva el kell döntsék, magyar nyelven szólnak-e gyermekeikhez, s megválaszthatják azt is, hogy magyar vagy ukrán tannyelvű iskolába íratják gyermeküket.[5]

Alkotmányos és jogi garanciák, törvények és rendeletek

Ahogyan az Skutnabb-Kangas egyik írásában olvasható „bolygónk nyelvi és kulturális sokszínűségének megőrzése, valamint a nyelvek fejlődése szempontjából

1 Görömbei, 2009: 139.

2 Kelemen – Szoták – Göncz, 2009: 2.

3 Lanstyák, 1996: 11–15.

4 Épp evégett készültek a határon túli magyar régiókban a tannyelvválasztás kapcsán tájékoztató jellegű útmutatók. Ilyen céllal íródott pl.: Csernicskó – Göncz, 2009, vagy Kelemen – Szoták – Göncz, 2009, melyek a kárpátaljai illetve a burgenlandi szülőknek és pedagógusoknak kívánnak tájékoztatást nyújtani az oktatási nyelvvel járó lehetséges következményekről.

5 Csernicskó, 2010: 62.

Digitized by Google

az oktatási nyelvi jogok nem pusztán létfontosságúak, hanem egyben a legfontosabb emberi jogok is."[6]

Az ukrán alkotmány 10. cikkelye a „kisebbségek nyelvének szabad fejlődéséről, használatáról és védelméről", míg a 11. cikkely „a nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási sajátosságának a fejlődéséről rendelkezik. Az 53. cikkely értelmében a kisebbségek számára szavatolt, „hogy anyanyelvükön tanuljanak, vagy tanulják anyanyelvüket."[7]

Ukrajna nyelvtörvénye kimondja, hogy „azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbségek képviselői többséget alkotnak, az államnyelv mellett a nemzeti kisebbség nyelve is használható az állami és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények és szervezetek munkájában"[8], valamint, hogy „Ukrajna állampolgárainak elidegeníthetetlen joga, hogy a gyermekek taníttatásának nyelvét szabadon válasszák meg, és „minden gyermek számára garantálja az anyanyelven való nevelés és tanulás jogát"[9]

A *Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája* az oktatásügy kapcsán kimondja, hogy „azokon a területeken, ahol ezeket a nyelveket használják, e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, és anélkül, hogy az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek oktatása hátrányt szenvedne, vállalják, hogy elérhetővé teszik az általános és középiskolai oktatást, vagy annak lényegi részét az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken".[10]

Ugyanakkor az utóbbi években Ukrajnában több olyan rendeletet is kiadtak[11], melyek jelentős mértékben csonkítják a kisebbségek oktatási nyelvi jogait.[12]

A kétnyelvűség elérése az oktatás révén

A kárpátaljai magyar szülők elvárása az iskolával szemben az lenne, hogy ott gyermekük „tökéletes"[13] kétnyelvűségre tegyen szert. Ennek egyik lehetséges eszközeként funkcionálhat a kétnyelvű oktatás.

A szakirodalomban többféle oktatási modellel is találkozhatunk, amelyek az egy- illetve a kétnyelvűség elérését hivatottak különböző módokon elérni. Ezek

6 Skutnabb-Kangas, 1998a: 7.

7 Az anyanyelvi vagy az anyanyelv oktatásának különbségéről lásd: Beregszászi – Csernicskó – Orosz: 2001: 76.

8 Az *Ukrán SZSZK* törvénye az ukrán szszk-beli nyelvekről, 3. cikkely.

9 Uo., 25. cikkely.

10 A *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája*, 3. rész. 8. cikk.

11 Vö. pl. a 2007. július 13-án kiadott 607-es számú, vagy a 2008. május 26-án kelt, 461-es számú rendeletet.

12 A rendeletekről lásd: Orosz, 2010: 93–106.; Molnár, 2010: 188–190.; Séra, 2010: 168.

13 A kétnyelvűségnek számos fajtája ismert elsajátításának ideje, módja, indítékai, kiterjedése és a nyelvek dominanciája szerint, vagyis „standard kétnyelvűség" nem létezik. Vö. Skutnabb-Kangas, 1997; továbbá: Bartha, 1999; Göncz, 1995; Beregszászi – Csernicskó – Orosz, 2001; Csernicskó, 2003.

Digitized by Google

közül azonban a legismertebb a Skutnabb-Kangas által kidolgozott tipológia, mely az oktatási nyelvre alapozva megjósolhatóvá teszi az oktatás következményeit.[14] Eszerint négy oktatási modellt célszerű megkülönböztetni:

1. Egynyelvű oktatás, mely egynyelvűséget eredményez:
   a) hagyományos; **b)** befullasztási program; **c)** szegregációs program.
2. Kétnyelvű oktatás, mely egynyelvűséget eredményez.
3. Az egynyelvű oktatás is eredményezhet kétnyelvűséget:
   a) alámerítéses program; **b)** anyanyelv-megőrzési program.[15]
4. Kétnyelvű oktatás, mely kétnyelvűséget eredményez.

Fontos azonban kitérni arra, hogy mit is takar valójában a „kétnyelvű oktatás" terminus. A szakemberek egyetértenek abban, hogy „tágabb értelemben minden olyan oktatási formát kétnyelvűnek szokás tekinteni, melynek egyik célja a diákok kétnyelvűsítése."[16] Tisztázni kell azt is, hogy milyen típusú kétnyelvűséget kívánunk elérni. Hiszen ahogyan azt Lanstyák István is megfogalmazta: „az adott kisebbség konkrét helyzetétől függetlenül az iskolának olyan kétnyelvűségre kell törekednie, amelyben az első nyelv a domináns. A másodnyelvi dominancia ugyanis nagymértékben növeli a nyelvcsere veszélyét."[17]

A másodnyelvű oktatás lehetséges következményei

A fentebb bemutatott alkotmányos jogok és a törvények által biztosított kisebbségi nyelvhasználat lehetőségeinek megsértésével, a miniszteri rendeletek eredményeként „az anyanyelvi beszélőben az a vélemény alakul ki, hogy saját anyanyelve korlátozza érvényesülési esélyeit"[18], ami ahhoz vezet, hogy a magyar szülők egyre nagyobb része íratja gyermekét ukrán tannyelvű iskolába[19], annak reményében, hogy így az államnyelv tökéletes elsajátítása révén módja nyílik majd továbbtanulni és szakmát szerezni.[20]

Ugyanakkor fontos elgondolkodni azon is, hogy efféle döntések révén pontosan mire is „ítélik" gyermeküket azok a szülők, akik a másodnyelvi (államnyelvi) oktatás „mellett teszik le voksukat". Hiszen a legtöbb gyermek számára, ha csak ideiglenesen is, de nehézséget jelent az iskolakezdés, hiszen „az iskolában teljesen

14 Skutnabb-Kangas, 1997; továbbá: Bartha, 1999; Göncz, 1995; Beregszászi – Csernicskó – Orosz, 2001; Csernicskó, 2003.

15 E szerint a program szerint oktatnak a kárpátaljai magyar iskolákban is.

16 Lanstyák, 1998: 61.; vagy Göncz, 2004: 268.

17 Lanstyák, 1998: 68.

18 Péntek, 2001: 105.

19 Orosz, 2010: 106.

20 Séra, 2010: 180.

Digitized by Google

új nyelvi közegbe kerülnek […], ahol gondosan megkülönböztetik a formális és informális beszédszinteket, és hangsúlyt fektetnek a nyelvhelyesség normáira. Az iskolában szokatlan, témafüggő beszédstílusok egész sorával találkoznak. Több új nyelvi készséget kell elsajátítaniuk: az olvasást, az írást".[21] E helyzetet jelentős mértékben súlyosbíthatja az, ha ezzel egyidejűleg a gyermek egy számára eddig teljesen ismeretlen nyelvvel találja szembe magát. Ugyanis „a családban csak magyar szót halló gyerek, ha többségi (esetünkben ukrán) tannyelvű iskolába kerül, kezdetben gyakorlatilag semmit se ért abból, ami körülötte történik. Egy idő múlva (néhány hónap alatt) elsajátíthatja a legalapvetőbb nyelvi formákat, s már megérti a pedagógus mondatait (kialakul a felszíni kompetencia). Fokozatosan képessé válik arra is, hogy betanulja a tananyagot, ám arra nem, hogy értő módon megtanulja, elsajátítsa. Így mindenképpen lemarad azokhoz a kortársaihoz képest, akiknek nem okoz gondot a magyarázat nyelvének megértése, s végig a tananyagra koncentrálhatnak".[22] Emellett viszont a gyermek nyelvi fejlődésében is radikális változás megy végbe, mivel a beiskolázásig „az anyanyelv fejlődését serkentette a környezet, ezután pedig a többségi nyelv fejlődéséhez alakulnak ki a megfelelő feltételek", ami az anyanyelvi fejlődés megtorpanásához vezet. A helyébe lépő másik nyelv viszont csak késéssel kezd el intenzíven fejlődni.[23]

A tannyelvválasztás lehetséges hatásai már rövidtávon megmutatkoznak a tanulók iskolai előmenetelében. Ugyanakkor számolni kell azokkal a következményekkel is, amelyek csak hosszú távon, akár több évtized múltán bontakoznak ki. Ahogyan azt Péntek János is megfogalmazta „mindannyian, akik kisebbségben élünk, az anyanyelvi és a másodnyelvi egynyelvűség közötti zsilipben vagyunk benne: kétnyelvűsödés, dominanciaváltás, nyelvcsere, ezek a jellemző, egymással összefüggő folyamatok". A folyamat kritikus pontja a dominanciaváltás, vagyis amikor a másodnyelv válik fontosabbá. Ez nagyobb valószínűséggel következik be azoknál, akik nem anyanyelvükön végzik iskolai tanulmányaikat.[24] Hiszen „ha az egyik nyelv hatásai és használata csak a családra, esetleg a legszűkebb környezetre korlátozódik, az élet minden más területén a másik nyelv és kultúra hatásai érik a gyereket, világos, hogy az első nyelv elsorvad, és helyét az erősebb hatásokkal bíró veszi át".[25] Ugyanis egy nyelv fennmaradásához alapvetően négy tényező szükséges: beszélők, akik fenntartják a nyelvet; helyzetek, ahol használhatják a nyelvet; a nyelv használatát biztosító jogi keretek; a beszélők használati szándéka e nyelvvel kapcsolatban.[26]

21 Crystal, 1998: 313.

22 Csernicskó – Göncz, 2009: 3.

23 Göncz, 2004: 274.; vagy Csernicskó, 2010: 71.

24 Péntek, 2001: 113.

25 Göncz, 2004: 274.

26 Csernicskó, 2010: 12.

Digitized by Google

Skutnabb-Kangas szerint: „ha úgy tűnik, hogy a kisebbségek anyaországa lehetséges kereskedelmi partnerré válik, az nagyobb fokú toleranciához vezethet a kisebbség anyanyelvének az oktatás fő nyelveként való használatával szemben".[27] Így talán az Európai Unióba igyekvő Ukrajna is felismeri a magyar uniós elnökségben rejlő pozitív lehetőségeket, és változtat kisebbségpolitikáján.

Iskolák és iskolások a számok tükrében

Ahogyan arról a fentebbiekben már szóltunk, a kisebbségi szülők az oktatáspolitika jelenlegi helyzete mellett célszerűbbnek vélik gyermekeiket ukrán tannyelvű iskolákba íratni. Ez természetesen megmutatkozik az egyes iskolák tanulólétszámának alakulásában is. A kárpátaljai iskolákban öt nyelv használatos tannyelvként: ukrán, magyar, orosz, román és szlovák.

Általános és tannyelvtől függetlenül minden kárpátaljai iskolát érintő probléma a tanulói létszám jelentős csökkenése, amely a születések számának csökkenésével magyarázható. Ám, ha az egyes tannyelven tanulók számának százalékos arányait vesszük figyelembe, akkor szembetűnő az ukrán tannyelvű iskolákban történt növekedés és a kisebbségi iskolák ezzel arányos létszámcsökkenése is (vö. 1. táblázat). Ha összevetjük a 2004/2005 és a 2009/2010 évi tanulói létszámot, akkor láthatjuk, hogy az eltelt időszakban a magyar iskolások aránya 0,7%-al csökkent, míg az ukrán iskolákba járóké 0,9%-al nőtt.

Tanév	Ukrán		Magyar	
	Fő	%	Fő	%
2004–2005	157 800	85,9	19 600	10,7
2005–2006	151 804	85,9	18 948	10,7
2006–2007	147 508	86,1	18 136	10,6
2007–2008	142 743	86,2	17 366	10,5
2008–2009	138 333	86,5	16 407	10,3
2009–2010	134 886	86,8	15 596	10,0

1. táblázat Az ukrán és magyar iskolák tanulói létszámának alakulása (2003–2009)[28]

(Forrás: Orosz, 2010: 4. és 5. táblázat)

27 Skutnabb-Kangas, 1998b: 3.

28 A százalékos arányok az öt tannyelv arányait szemléltetik, azaz az orosz, román, szlovák nyelvűekkel együtt adják ki a 100%-ot. Esetünkben viszont ezen adatok másodlagosak, így nincsenek a táblázatban feltüntetve.

Digitized by Google

Amíg kárpátaljai, vagyis megyei szinten öt tannyelvről beszélünk, addig a Beregszászi járás területén már csak a magyar és az ukrán nyelv funkcionál tannyelvként. A járásban jelenleg összesen 42 iskola működik, melyből 21-ben csak magyar nyelvű, 10-ben csak ukrán nyelvű osztályokban oktatnak. Emellett 11-ben párhuzamosan indulnak magyar és ukrán tannyelvű osztályok is. A tanulói létszám csökkenése azonban itt is nyilvánvaló, hisz amíg például a 2006/2007-es tanévben a járás területén 6 634 iskolást tartottak nyílván, addig a 2010/2011-es tanévben már csupán 5 890-t. Ugyanakkor, míg a magyar iskolások száma a két dátum között eltelt időszakban 2,47%-kal csökkent, addig az ukrán iskolákba járók száma ugyanennyivel (2,47%-kal) nőtt (vö. 2. táblázat), ami természetesen a magyar tanulók ukrán iskolákba való íratásával magyarázható.

Tanév	Ukrán		Magyar	
	Fő	%	Fő	%
2006–2007	1 479	22,3	5 155	77,7
2010–2011	1 434	24,77	4 456	75,23

2. Táblázat: A tanulói létszám változása a Beregszászi járásban a 2006/2007 és 2010/2011 tanév tükrében

(Forrás: A megyei oktatási főosztály adatai alapján)

Beregszász város járási központként külön oktatási osztállyal rendelkezik, melyhez jelenleg 11 iskola tartozik: 5 magyar, 4 ukrán, 1 orosz tannyelvű, valamint egy magyar–ukrán kéttannyelvű. A felsorolt tanintézetekben az idei, azaz a 2010/2011-es tanévben összesen 3 462 tanuló részesül iskolai oktatásban, melyből 1 378 tanuló jár magyar osztályba, ami az összlétszám 39,8%-a. Összehasonlításképpen a 2006/2007-es tanévben a város iskoláiba még 3 632 tanuló járt, a magyar iskolások részaránya pedig 48,2% volt. Az eltelt időszakban a magyar iskolások aránya tehát 8,4%-al csökkent[29].

A vizsgálat helyszíne és alanyai

Kutatásunk során a Beregszászi járás területén található ukrán tannyelvű iskolák alsó tagozatainak felsőbb (3–4) osztályaiba járó magyar anyanyelvű és magyar családból származó tanulók nyelvhasználatát vizsgáljuk, különös tekintettel a másodnyelvi hatások fokozott használatát.

29 A város iskoláinak tanulólétszámát a megyei oktatási főosztály adatai alapján közöljük.

Digitized by Google

Abból kifolyólag, hogy a kutatásunk alanyai magyar anyanyelvű tanulók, egyértelművé válik, hogy csak azokat az iskolákat érinti vizsgálatunk, ahol tanulnak magyar anyanyelvűek is. Így természetesen nem vizsgáljuk azon települések iskoláit, ahol túlnyomó többségben ukrán anyanyelvűek élnek, vagy csupán vegyes házasságban élő magyarokat találhatunk, hisz a nyelvi közeg eltér a Beregszászi járás, vagy Beregszász város nyelvi közegétől, nem beszélve a nyelvelsajátítás folyamatáról[30], mely teljesen más képet mutat tisztán anyanyelvű, kétnyelvű vagy erősen másodnyelvi dominanciájú közegben.

Ez alapján nem végzünk kutatásokat Vadastanya, Újbótrágy, Hunyadi, Alsóremete, Kovászó, Tasnád iskolájában (mivel ezek többségében ukrán-/ruszinlakta települések), a *Beregszászi Ukrán Gimnázium*ban (itt ugyanis nincsenek a hagyományos iskoláknak megfelelő 3–4 osztályos tanulók), valamint a *Beregszászi Bentlakásos Iskolá*ban (az itteni, többnyire árva, vagy a nehéz családi körülmények végett csak hétvégente hazajáró tanulók nyelvi szocializációját más hatások érik, mint a családban élőkét).

Kutatásunk a fentebb ismertetett kritériumok alapján összesen 18 iskolát érintett volna. Három iskolában viszont nem tanulnak magyar anyanyelvű tanulók. Így 15 ukrán és magyar–ukrán vegyes tannyelvű iskola ukrán 3–4 osztályait vizsgáltuk, ahol összesen 210 magyar anyanyelvű tanuló töltötte ki kérdőívünket.[31]

A kutatás módja

Kutatásunkat egy négy részből álló kérdőív segítségével végeztük. A továbbiakban röviden ismertetjük e kérdőív egyes részeit

1. Általános rész (az adatközlő személyes, valamint az óvodai és iskolai képzést érintő adatai).

2. A nyelvhasználatról

a) Nyelvhasználati színterek domináns nyelvei. Ahogyan azt Bartha Csilla megfogalmazta a nyelvhasználati színtér „a tipikus résztvevők, tipikus témák, az ezekhez kötődő tipikus helyszínek alapján próbálja meg modellálni egy beszélőközösség nyelvi normáit”[32], ami kétnyelvűségi szituációban fontos információkat ad a nyelvek funkcióiról és státuszáról egyaránt.

b) Iskola nyelvhasználat. Mint bármely más csoportnyelv, nagyszámú, csak rá jellemző lexikai elemet használ. Ugyanakkor épp e szempontból felfogható

30 Az etnikailag vegyes házasságban nevelkedő gyermekek nyelvhasználatáról és a nyelvelsajátítás folyamatáról részletesen vö.: Karmacsi, 2007.

31 A magyar tanulók száma ettől néhány fővel több lehet, hisz a kitöltés időpontjában voltak hiányzók is az egyes osztályokban.

32 Bartha, 1999: 97.

Digitized by Google

szaknyelvként is, hisz saját terminológiája van. A szaknyelvek kapcsán viszont már igazolást nyert, hogy azok, akik nem anyanyelvükön tanultak szakmát, csak meglehetősen nagy erőfeszítések révén képesek annak terminológiáját az anyanyelvi megfelelőjükkel megnevezni.[33]

c) Nyelv és kulturális identitás. Az iskolai oktatás természetesen kihat az egyén nemzeti identitására is[34], mely magával vonja bizonyos nyelvi és kulturális jegyek megjelenését, illetve eltűnését. Azzal, hogy az ember milyen beszédszituációban milyen nyelven szólal meg, egyidejűleg kifejezi azt is, hogy melyik nemzethez tartozónak véli önmagát. Ugyanez a megállapítás igaz arra is, hogy az egyén mely ünnepeket, ahhoz kapcsolódó verseket, mondókákat vagy gyermekjátékokat ismer és tart sajátjának.

A kárpátaljai magyar köznyelv sajátos jegyei. A nyelv szókészlete az a közeg, amely elsőként reagál az idegennyelvi hatásokra.[35] A kárpátaljai, s ezen belül a Beregszászi járás magyar nyelvjárásai és nyelvváltozatai, számos szláv nyelvi elemet tartalmaznak[36], melyek behatolását nagymértékben elősegítette a több évszázados szoros kapcsolatok megléte[37], s az, hogy a kisebbségi helyzetben élő magyarság a formális szférában való kommunikáció során kénytelen valamely keleti szláv (orosz és ukrán) nyelvet használni.[38] Ilyen nyelvi helyzetben természetes folyamatként zajlik az egyes nyelvek elemeinek átvétele s meghonosodása[39]. E szavak idegen voltát a beszélők gyakran észre sem veszik. De vajon azok jobban felismerik-e ezek idegen voltát, akik gyakran használnak szláv lexikai elemeket saját (szláv) nyelvi közegükben is, vagy hangzásuk megszokottsága miatt elfogadhatóbbnak vélik őket? Netalán olyan szláv elemeket is használnak az anyanyelvi kommunikációjuk során, melyek a kárpátaljai magyar köznyelvben még nem váltak kölcsönszóvá?

3. Pszichológiai viszonyulás (a nyelvhasználatot és a tanulási folyamatot befolyásoló tényezők). Fontos megvizsgálni a tanulók iskolához, tanáraikhoz, társaikhoz való pszichológiai viszonyulását is, mivel e tényezők bizonyos körülmények között hátravethetik a tanulók iskolai előmenetelét. Különösen nagy esélye van egy idegennyelvű környezetben, ahol az egyén a hibáktól és az esetleges kinevetéstől való félelmében akkor is a hallgatást választja, ha tárgyi tudása meg is van a feltett kérdés megválaszolásához.

4. Mindennapi szóhasználat (5 tematikus tárgyképcsoport: iskola, járművek, gyümölcsök, házi- és vadállatok, használati eszközök). A mindennapi szóhasználat szókincsének jelentős részét az ember már az oktatási folyamat kezdete előtt

33 Györke, 1991

34 Csernicskó, 2003: 230–233.; Molnár, 2010: 193–194.; Hires-László, 2009: 48–49.

35 Lanstyák, 2006: 15.

36 Fodó, 1973; Lizanec – Horváth, 1981: 18.; Csernicskó, 1998; Csernicskó, 2003; Kótyuk, 2007

37 Lizanec, 1970: 35.

38 Csernicskó, 1997a: 88.

39 Bárány, 2010: 25.

Digitized by Google

(anyanyelvén) elsajátítja. Így a magyar anyanyelvi környezetben szocializálódott egyéneknél e téren csak ritkán fordulnak elő másodnyelvi elemek.

A kutatás eredményeinek elemzése

1. Általános rész

Annak ellenére, hogy vizsgálatunk csak az ukrán és a magyar–ukrán vegyes tannyelvű iskolákat érintette, a Beregszászi járás legtöbb települését lefedi kutatásunk. Ugyanis a tanulók jelentős része naponta ingázik iskolája és lakhelye között. Sőt akadnak olyanok is, akik annak ellenére utaznak, hogy lakhelyükön is található ukrán tannyelvű iskola vagy osztály. Ezt természetesen az iskolák presztízsével lehet magyarázni.

Lakhely	Tanulók száma
Ardó	1
Asztély	3
Badaló	15
Balazsér	15
Bátyú	3
Beregszász	32
Beregújfalu	8
Borzsova	5
Bótrágy	13
Búcsú	3
Csetfalva	1
Csoma	1
Beregdéda	8
Gát	6
Hunyadi	1

Lakhely	Tanulók száma
Jánosi	18
Kígyós	4
Kisbakos	5
Kisbégány	11
Macsola	8
Mezőgecse	11
Nagybakos	6
Nagybakta	1
Nagybégány	9
Nagybereg	6
Nagymuzsaly	11
Sárosoroszi	1
Vári	2
Zápszony	2
Összesen:	**210**

3. táblázat A megkérdezett tanulók lakhely szerinti eloszlása

A kutatás során a szociológiai tényezők nem voltak döntő befolyással. A megkérdezett tanulók nem szerinti eloszlása viszont mégis arányosnak tekinthető: 48% fiú és 52% lány (ld. 1. ábra).

Célszerű lehet megvizsgálni azt is, hogy a tanulók milyen hányada mely osztályokban folytatja tanulmányait. A harmadik osztályosok ugyanis kevesebb ideje kerültek kapcsolatba az ukrán nyelvvel, mint negyedikes társaik. Valamint az egyes osztályok magyar tanulóinak létszámbeli változása utal arra is, hogy nő,

Digitized by Google

vagy csökken a másodnyelvi osztályokba való beiskolázás mértéke. A megkérdezett tanulók 46%-a negyedik, míg 56%-a harmadik osztályban folytatja tanulmányait. Tehát a magyar tanulók ukrán iskolába való beíratásának mértéke egy év alatt 8%-kal növekedett (ld. 2. ábra).

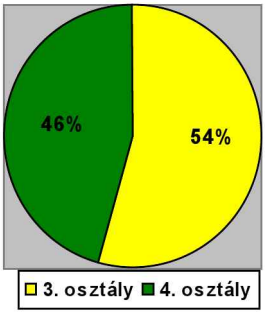

1. ábra Nem szerinti eloszlás

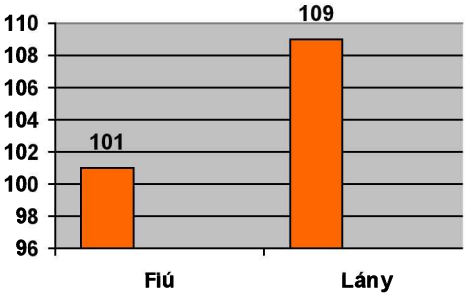

2. ábra Osztály szerinti eloszlás

A magyar anyanyelvű tanulók létszáma tehát jelentősnek tekinthető és évről évre folyamatosan növekszik. Ugyanakkor fontos megvizsgálni azt is, hogy az adott tanulóknak az iskolai oktatás kezdete előtt volt-e valamilyen formában kapcsolata az ukrán nyelvvel. Értendő ez alatt például az óvodai nevelés nyelve.

A megkérdezett tanulók 68%-a magyar óvoda növendéke volt, míg további 13%-uk nem is járt óvodába[40]. Ők tehát az iskolai tanulmányaikat megelőzően a mindennapi kommunikáció során nem hallották az ukrán nyelvet. S csupán a válaszadók 19%-a részesült ukrán vagy magyar–ukrán vegyes tannyelvű óvodai nevelésben (ld. 3. ábra).

40 Ukrajnában nem kötelező az iskolakezdés előtti egyéves óvodai felkészítés.

Digitized by Google

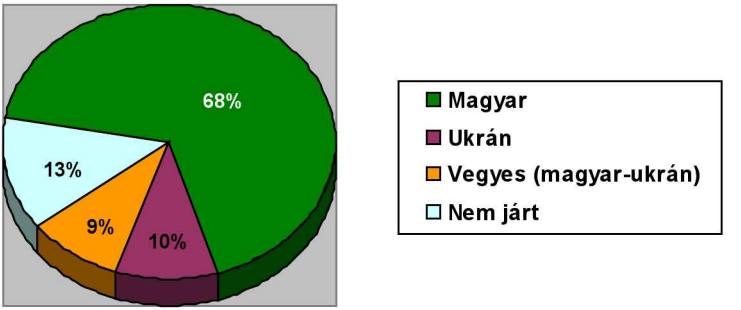

3. ábra A megkérdezett tanulók óvodai képzés szerinti eloszlása

A Beregszászi járás iskoláinak ukrán tannyelvű osztályaiban tanuló magyar gyermekek nem azonos követelményrendszernek kell, hogy megfeleljenek. Ez azt jelenti, hogy az egyes iskolák igazgatói lényegében szabadon dönthetnek arról, hogy oktatnak-e magyar nyelvet a fakultatív órakeret terhére. Így tehát vannak iskolák, ahol egyáltalán nem oktatnak magyar nyelvet és vannak olyanok is, ahol heti egy vagy két órában oktatják a kisebbségi nyelvet. Bizonyos iskolákban pedig csak/ vagy az első két éven, vagy pedig az ötödik osztálytól kezdődően oktatnak magyar nyelvet. Ennek következtében adatközlőink 38%-a heti egy, 31%-a heti két, míg szintén 31%-a egyáltalán nem tanulja anyanyelvét (ld. 4. ábra), ami befolyással van az anyanyelvi kommunikációra is, hisz egy olyan diák, aki az iskolában egyáltalán nem tanul anyanyelvén írni és olvasni, az csak szüleitől, vagy önszorgalomból tanulhatja meg azt. Ez természetesen többletmunka a szülők és a tanulók számára is.

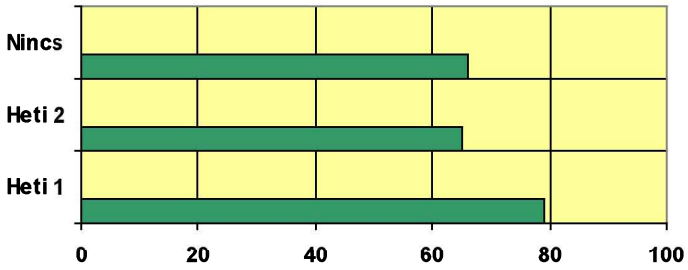

4. ábra A magyar órák száma

Digitized by Google

2. A nyelvhasználatról

a) Nyelvhasználati színterek domináns nyelvei

A megkérdezettek válaszai alapján megállapítható, hogy a családi kommunikációban túlnyomórészt a magyar nyelv a domináns (ld. 5. ábra). A családtagokkal (szülő, testvér, nagyszülő) való kommunikáció során a magyar nyelv használati mértéke 80% közelében alakul. Ugyanakkor érdemes összevetni a szülőkkel és a testvérekkel való nyelvhasználat ábráját is. Hiszen alapesetben a tanuló egyforma nyelven kommunikál szüleivel és testvéreivel is. Esetünkben viszont e két színtéren jelentős eltérés mutatható ki. A szülőkkel való kommunikációban nagyobb szerepet kap az ukrán nyelv, ami azt jelenti, hogy a magyar anyanyelvű szülők közül többen is ukránul beszélnek iskolás gyermekükkel.

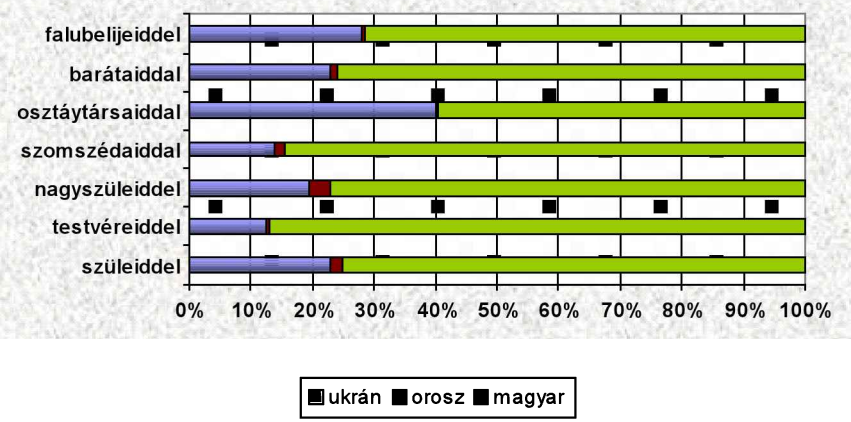

5. ábra A családi érintkezés nyelvei

A barátokkal és az osztálytársakkal való érintkezésben jelentősen növekszik az ukrán nyelv használati mértéke. Ez természetes folyamat, hiszen normál esetben az osztályközösséget ukrán és magyar anyanyelvű tanulók együtt alkotják.[41]

A tanulók barátainak jelentős része is az osztályból kerül ki, akik közül az ukrán anyanyelvűekkel ukránul kommunikálnak.[42] Az úgynevezett gondolati vagy belső

41 Megjegyzendő, hogy az általunk vizsgált osztályközösségek közül több is magyar anyanyelvű tanulókból tevődik össze. Ez elsősorban azokra az ukrán osztályokra jellemző, amelyek a színmagyar települések iskoláiban a magyar osztályokkal párhuzamosan indultak.

42 Az osztálytársakkal való kapcsolatok alakulásának okaira még visszatérünk a Pszichológiai viszonyulás című részénél.

Digitized by Google

nyelvhasználati színtereken szinte kizárólag a magyar nyelvet használják. A tanulók magyar nyelven való gondolkodása azzal magyarázható, hogy anyanyelvükön könnyebb és kényelmesebb gondolkodni, elmélkedni. A számolásnál a magyar és az ukrán használati mértéke kiegyenlítődik: az iskolában a tanulók ukránul számolnak, de otthon a szüleiktől ezt főként magyarul hallják. Az olvasásban az ukrán és a magyar nyelv használati mértéke szintén azonos, ami azzal magyarázható, hogy a legtöbb szülő nem foglalkozik otthon gyermeke anyanyelvi képzésével, így az olvasásra sem fordít kellő figyelmet. Ennek következtében a gyerek kizárólag az iskolában vagy az iskolai tananyag elsajátításához olvas, s mindez főként (kivéve a magyar órára való felkészülést azokban az iskolákban, ahol tanulnak magyart is)[43] a többségi nyelven történik. Az imádkozás során a magyar nyelv dominanciája egyértelmű: válaszadóink 90%-a anyanyelvén szokott imádkozni. A televízió adásait egyaránt nézik magyar és ukrán nyelven is, sőt orosz műsorokat is elég sokan nézik. Ugyanez a megoszlás igaz a rádióhallgatási szokások tekintetében is.

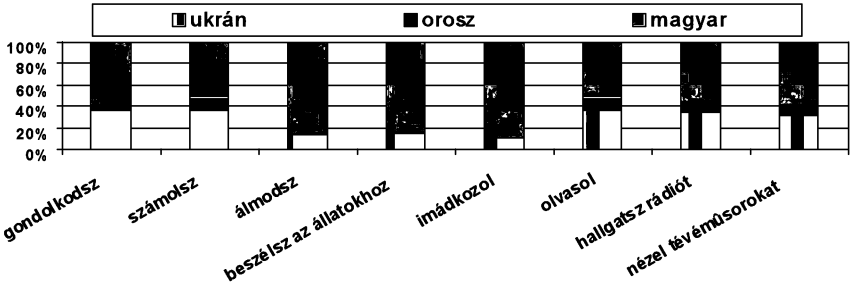

6 ábra A magánszféra nyelvválasztási szokásai

b.) Iskolai nyelvhasználat

Említettük, hogy a szaknyelvek terminológiáját a megkérdezettek általában csak azon a nyelven (esetünkben ukránul) ismerik, amelyen elsajátították azt.[44] Így arra következtethetnénk, hogy az ukrán iskolába járó magyar anyanyelvű tanulók is hasonló helyzetben vannak, ha az iskolai dolgaikról kérdezzük őket. A tapasztalatok azt mutatják, hogy míg egy magyar, de ukrán szakiskolát végzett szakembernek csak ritkán nyílik lehetősége olyan kollégával kommunikálni aki anyanyelvén, tehát magyarul szerzett végzettséget, addig a kisiskolások naponta kommunikálnak magyar iskolában tanuló barátaikkal is, s így mindkét nyelven megismerik az iskolai nyelvhasználat sajátos terminológiáját. Az iskolai nyelvhasználatot vizsgálandó

43 Emlékeztetőül: a megkérdezett tanulók több mint fele részesül az iskolai oktatás keretein belül anyanyelvi nevelésben is.

44 Vö. pl. Györke, 1991: 66–69.

Digitized by Google

először válaszadóinknak három felsorolásos listát kellett készíteni arról, hogy:

1. *Milyen tantárgyakat tanultok az iskolában?*
2. *Mi található általában az iskolatáskádban?*
3. *Mi található az osztályotokban?*

A fentieknek megfelelően az ukrán iskolába járó magyar tanulók anyanyelvi kommunikációjában csak csekély számban fordulnak elő ukrán lexikai elemek, s ezek főként a tantárgyak, illetve az iskolai egységek megnevezései.

Tantárgyak: *piszmo* < ukr. *письмо* 'írás'; *fizvih* < ukr. *фізичне виховання* 'torna'; *csitann'a* < ukr. *читання* 'olvasás'; *mová* < ukr. *мова* 'nyelv (írás)'; *mál'uvánn'á* < ukr. *малювання* 'rajz'; *szpivi* < ukr. *співи* 'ének'; *osznovi zdorovjá* < ukr. *основи здоров'я* 'egészségvédelem'; *individ* < *індивідуальний* 'egyéni foglalkozás'; *Já i Ukrajiná* < *Я і Україна* 'Én és Ukrajna' *(természetrajzhoz hasonló általános ismereti tantárgy)*; *trudove návcsánn'á* < ukr. *трудове навчання* 'munka óra'; *muziká* < ukr. *музика* 'zenei alapismeretek'.

Taneszközök: *linijka* < ukr. *лінійка* 'vonalzó'; *flámászter* < ukr. *фломастер* 'filctoll'; *pápka* < ukr. *папка* 'füzettartó, mappa'; *csornovik* < ukr. чорновий 'piszkozat'.

Az osztály felszerelése: *párta* < ukr. *парта* 'pad (iskolai asztal)'; *pápkák* < ukr. *папка* 'füzettartó, mappa'; *krejda* < ukr. *крейда* 'kréta'; *szimvolika* < ukr. *символіка* 'állami szimbólumok'.

A továbbiakban 5 kérdésre kellett válaszolniuk a tanulóknak:

1. *Hogy szólítjátok a tanító nénit (bácsit)?*
2. *Hol szoktatok az iskolában ebédelni?*
3. *Honnan lehet könyveket kölcsönözni?*
4. *Hol szoktatok tornázni, ha esik az eső?*
5. *Mit kell magatokkal vinni a tornaórára?*

Az első kérdésre a válaszadók többsége a szlávban elterjedt hivatalos háromtagú (család- és utónév, valamint az apai utónév) név utolsó két tagját adta meg, pl.: *Ірина Омелянівна*, *Еріка Павлівна* stb.[45] Ugyanakkor többen – főleg azok között, akiknek van magyarnyelv órájuk – a magyar iskolákban elterjedt közvetlenebb kapcsolatra utaló „*néni*"-s változatot adták meg. Pl.: *Erika néni; Ibolya néni* stb. A következő három kérdésben iskolai egységek megnevezéseire voltunk kíváncsiak: étkezde, könyvtár, tornaterem. Válaszadóink túlnyomó többsége az általunk várt válaszokat, vagy azok szinonimáit adta meg válaszul. De voltak, akik az iskolában gyakrabban halott szláv (orosz vagy ukrán) megnevezéssel válaszolt: *sztolova, jidaln'a* < ukr. *їдальня* 'étkezde'; *biblioteka* < ukr. бібліотека 'könyvtár'; *zal* < ukr. *зал* 'terem'.

45 Az apai név használatáról vö. még: Csernicskó, 2003: 158–162. vagy uő. 1997: 162–167.

Digitized by Google

Az utolsó kérdésnél a tanulók magyar névvel megnevezett ruházati eszközöket és sportszereket soroltak fel: *sportcipő; sportruha; ugrálókötél; labda.*

Végül a tanulóknak egy iskolai napjukat kellett néhány mondatban leírniuk. Itt is találhatóak szláv szavak: *vásárolni a sztolovában* < or. *столовая* 'étkezde'; *leírni a leckét a gruppán* < ukr. *група,* or. *группа* '(napközis)csoport'*; kocsizok a nagy pererván* < ukr. *перерва* 'szünet'.

c) Nyelv és kulturális identitás

Azzal, hogy az ember milyen ünnepeket, ahhoz kapcsolódó verseket, mondókákat vagy gyermekjátékokat ismer és tart sajátjának, egyidejűleg kifejezi azt is, hogy melyik nemzethez tartozónak véli önmagát. A vizsgálatban résztvevő adatközlők a következő ünnepeket nevezték meg:

Egyházi ünnepek: Advent, Karácsony, Vízkereszt, Gyertyaszentelő, Húsvét, Áldozó csütörtök, Pünkösd, Anyák napja, Mindenszentek, Halottak napja;

Neves napok: Mátyás napja, Luca napja;

Családi ünnepek: Születésnap, Névnap;

Állami ünnepek: Alkotmány napja, Függetlenség napja, Hadsereg napja, Május 1.;

Nemzetközi ünnepek: Szilveszter, Újév, Nők napja, Valentin nap;

Iskolai ünnepek, rendezvények: Farsang, Álarcosbál, Ki mit tud?, Tanítók napja;

Válaszadóink közül néhányan egyedül a Húsvétot nevezték meg annak szláv *Pászka* < ukr. пасха 'Húsvét' megfelelőjével.

Ugyanez figyelhető meg a vers és mondókák ismerete kapcsán. Az erre vonatkozó kérdésnél adatközlőink szintén csak magyar ünnepi verseket és mondókákat/kiszámolókat közöltek. A leggyakrabban említett versek és mondókák a következők:

Húsvéti vers:

Hagyományos: Én kis kertész legény vagyok; Húsvét másnapján régi szokás szerint; Zöld erdőben jártam;

Modern: Ferrarival érkeztem; Piros tojás, fehér nyuszi; Zöld a moha, zöld a páfrány;

Karácsonyi vers (ének): Mennyből az angyal; Kis Karácsony, Nagy Karácsony;

Újévi köszöntő: Ez új év reggelén, minden jót kívánok; Kicsi vagyok, székre állok;

Digitized by Google

Mondókák: Ecc-pecc, kimehetsz; Enike-benike, ku-ku-be; Bújj-bújj zöld ág; Lementem én a pincébe;

Gyermekversek: Se hall, se lát Dömötör; Első nap az iskolában; Száncsengő;

d) A kárpátaljai magyar köznyelv sajátos jegyei

E részben a válaszadóknak a megadott mondatokról kellett eldönteniük, hogy standard magyar mondatok-e. A mondatok a kárpátaljai magyar nyelvjárásokra jellemző szláv kölcsönszavakat is tartalmaztak. Amennyiben a válaszadó úgy vélte, hogy a mondat nem felel meg a standard magyar nyelvnek, lehetősége volt az általa helyesnek vélt válaszra javítani azt. A mondatok megalkotásánál tudatosan törekedtünk arra, hogy olyan szláv lexikai elemek is kerüljenek be, amelyek a kárpátaljai magyar köznyelvben nem használatosak.

A megadott mondatok a következők voltak:

1. Tegnap édesanyám kroszovkit és májkát is vett nekem.

A fenti mondat *kroszovki* (< or. *кросовки* 'sportcipő') szavát a válaszadók 82%-a a standard magyar torna-, vagy sportcipő szavakra javította. S mindössze 18% vélte azt magyar szónak. Ugyanakkor a *májka* (< ukr., or. *майка* 'atlétatrikó') szó épp fordított a helyzet. A válaszadók 82%-a szerint a szóa magyar köznyelv szerves része. A fennmaradó rész a közmagyar *atléta, pólót* és *trikó* szavak között oszlik meg.[46] (Ld. 7. ábra.) A javítási arányok jól tükrözik az egyes elemek meghonosodási mértékét.

2. *Ma sztolovában nagyon finom grecskát kaptunk ebédre.*

A 2. mondatnál a *sztolova* (< or. *столовая* 'ebédlő, étkezde') szót a válaszadók 39%-a vélte helyesnek. 61% viszont a közmagyar *ebédlő* vagy *étkezde* szóra javította azt. A mondat másik szláv elemét, a *grecska* (< ukr., or *гречка* 'hajdina') szót viszont 95% tekinti magyar szónak s csupán 5% az, aki a standard magyar, de szintén szláv eredetű (horvát) *hajdina* vagy *tatárka* változatának (ld. 7. ábra).

3. *A szalámit jobban szeretem, mint a szosziszkit.*

E mondat *szosziszki* (< ukr., or. *сосиски* 'virsli') elemét a válaszadók 38%-a vélte helyesnek, s 62% javította azt a magyar *virsli* változatára (ld. 7. ábra).

4. *A tanárnő azt mondta, hogy plasztelint és klejt kell hozni a munkaórára.*

A fenti mondat *klej* (< ukr., or. *клей* 'ragasztó') szláv lexikai elem a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban nem elterjedt változat, ugyanakkor az iskolában szláv nyelvi közegben a válaszadók naponta találkozhatnak vele, de ennek ellenére

46 Az ábrákon csak azt tüntettük fel, a válaszadók hány százaléka vélte az adott lexikai elemet magyarnak, illetve, hogy hányan javították azt valamilyen más szóra. A magyar megfelelőket az egyszerűség kedvéért az ábrákon külön nem jelenítettük meg.

Digitized by Google

mindössze 18% tekinti azt közmagyar szónak. A többiek a standard magyar *ragasztó* vagy *ragacs* változatra javították azt. A másik szót, azaz a *plasztelin* (< ukr. *пластилін,* or. *пластелин* 'gyurma')-t, viszont a válaszadók 85%-a helyesnek vélte, s csupán 15% javította annak magyar *gyurma* megfelelőjére (ld. 7. ábra).

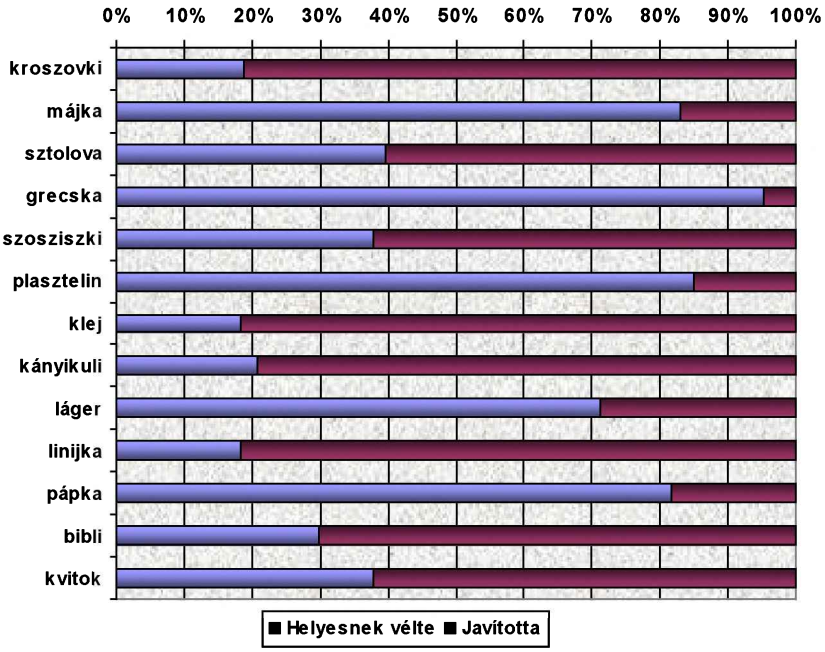

7 ábra A mondatok szláv (orosz és ukrán) lexikai elemeinek javítási arányai

5. *Már alig várom a kányikulit, hogy mehessünk a lágerbe.*

E mondat *kányikuli* (< ukr. *канікули,* or. *каникулы* 'szünet, szünidő') szava a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban nincs elterjedve. Ennek megfelelően csupán 21% tekinti azt magyar szónak. Több válaszadó is közmagyar *kánikula* (< magy. 'meleg idő, hőség') szóra javította azt. A válaszadók 79%-a a standard magyar *szünidő* vagy *vakáció* szóra javította. (Ld. 7. ábra) A mondat második szláv lexikai elemét, azaz a *láger* (< ukr. *лагер,* or. *лагерь* 'tábor, üdülőhely') szót 72% a magyar nyelv részeként kezeli, ami a közmagyar *láger* 'fogolytábor' szóval való azonosítással magyarázható.

Digitized by Google

6. *A linijka olyan hosszú, hogy nem fér be a pápkába.*

A mondat *linijka* (< ukr. *лінійка* 'vonalzó') szavát a tanulók naponta használják az iskolai kommunikáció során. Ennek ellenére mindössze 18% tekinti magyar szónak, míg a válaszadók 82%-a a magyar vonalzó megfelelőjére javította. A mondat *pápka* (< ukr. *папка* 'füzettartó, mappa') szava viszont már a válaszadók 82%-a szerint magyar lexikai elem, s csupán 18% javította azt a magyar *füzettartó, mappa* megfelelőre (ld. 7. ábra).

7. *Tegnap voltunk a biblibe, ahol mindenki kapott egy kvitokot.*

A fenti mondat *bibli* (< ukr. *бібліотека* 'könyvtár') szava a megkérdezett tanulók 30%-a szerint magyar szó. 70%-uk viszont a közmagyar *könyvtár* szóra javította azt. A *kvitok* (< ukr. *квиток* 'jegy') szót 38% tekinti magyarnak. Ugyanakkor több válaszadó is tévesen a *virág* szóra javította, ami az ukrán *квиток* 'jegy' és *квіти 'virágok'* szavak hangalaki összetévesztéséből fakadhat (ld. 7. ábra).

A válaszadóinknál tehát tapasztalható egy bizonyos mértékű szláv eredetű szókészleti bővülés. Ők ugyanis használnak olyan szavakat is, amelyeket magyar iskolába járó társaik nem, de rákérdezés esetén általában ismert ezek magyar megfelelője is. A mondatok javítási arányai pedig azt tükrözik, hogy a kárpátaljai magyar köznyelvben meghonosodott szláv lexikai elemek használatosak az ukrán iskolában tanuló magyar anyanyelvű tanulók körében is.

3. Pszichológiai viszonyulás

A tanulók iskolai előrehaladásában fontos szerepet játszanak a pszichológiai tényezők is. Pl., hogy miként viszonyulnak környezetükhöz és az őhozzájuk. Különösen nagy a jelentősége ennek az ukrán környezetbe kerülő magyar diákok esetében. Az ilyen tanulóknak a nyelvelsajátítás mellett meg kell küzdeniük a beilleszkedés nehézségével is, hisz a beszédbeli hiányosságok végett kinevethetik őket, s ez ahhoz vezethet, hogy ezek a tanulók szegregálódnak az osztályközösségben. Ennek lehetőségét némileg csökkenti az, ha az osztályközösségben több magyar diák is van. Ugyanakkor ez hátráltathatja a nyelvelsajátítás folyamatát, mivel inkább a velük egy nyelvet beszélők társaságában érvényesülnek jobban. Ezt vizsgálandó adatközlőinknek a következő kérdést tettük fel: *„A magyar, vagy az ukrán osztálytársaiddal szoktál többet lenni?"*

A magyar anyanyelvű tanulók 67%-a az iskolában is a vele egy nyelvet beszélőkkel tölti ideje nagyobb részét. Ezt a következő indokokkal magyarázták:

Azonosságtudat: Mert ők is magyarok.; Mert én is magyar vagyok.;

Könnyebbség: Mert jobban értem, amit beszélnek.; Mert jobban tudok velük beszélni.;

Nyelvi hátrány: Mert nem minden szót értek ukránul.; Mert nem tudok ukránul.;

Digitized by Google

Válaszadóink 12%-a viszont az ukrán nyelvű osztálytársai társaságában tölt el több időt. Ennek okát ők a következőkkel magyarázzák:
Nyelvtanulás szándéka: Mert ők ukránul beszélnek.;
Más kommunikációs partner hiánya: Ők vannak az osztályban.

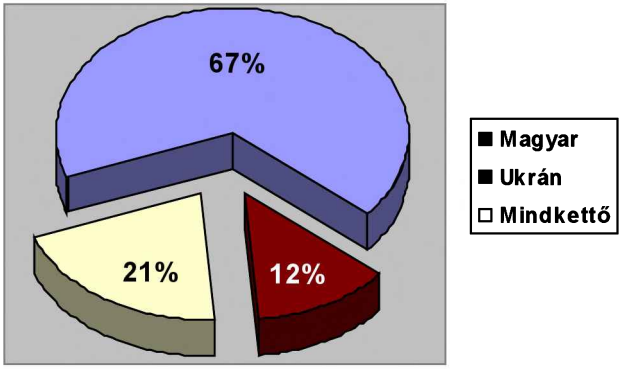

8. ábra Kikkel töltesz több időt az osztálytársaid közül?

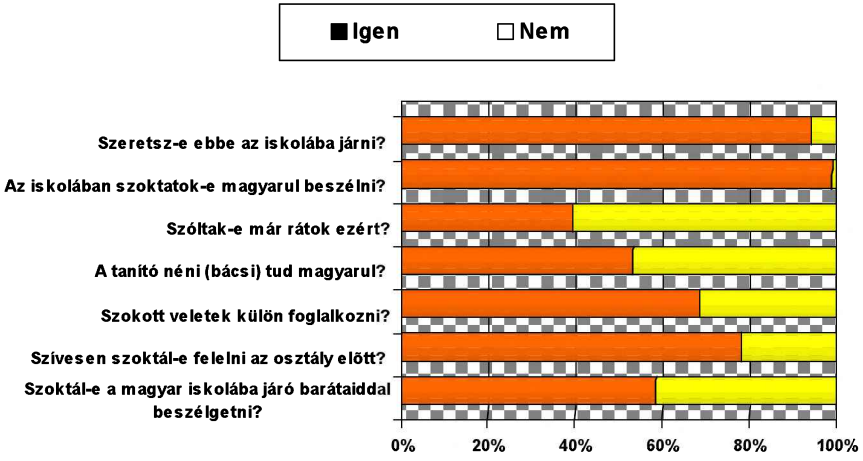

9. ábra A tanulók pszichológia viszonyulása

Digitized by Google

A megkérdezett tanulók 21%-a viszont azonos időt tölt együtt magyar és ukrán osztálytársaival. Ez természetszerűleg magával hozza a magyar nyelv használatát is. *„Az iskolában szoktatok-e magyarul beszélni?”* – kérdésre a válaszadók 99%-a adott igenlő választ (ld. 9. ábra). A válaszadók többsége azonban leszögezte azt is, hogy erre csak szüneten és a magyar órákon nyílik lehetőségük.

Ugyanakkor evégett gyakran alakulhat ki konfliktus a magyar nyelvet nem beszélőkkel, vagy az ukrán nyelvet óvni akaró tanárokkal akik rászólnak a magyart használókra, hogy az iskolában (de inkább mindenhol) az ukránt kell használni. Válaszadóink 39%-ának már volt része efféle megrovásban. Ezek általában a tanáraik felől érik a magyar anyanyelvű tanulókat. Ennek egyik oka lehet az is, hogy a megkérdezettek tanulók 47%-a szerint tanára nem tud magyarul, s így valószínűleg zavaró tényezőként értékeli a magyar beszédet, hisz nem tudja, miről is folyik a társalgás. A magyar tanulók felzárkóztatására szolgáló különfoglalkozással járó rendszeres többletmunkát a vizsgált osztályok tanárainak a 69%-a vállalja (ld. 9. ábra). A tanulók szerint tanáraik leggyakrabban a matematikában és az olvasásban szoktak külön is foglalkozni velük. Néhányan azt is kiemelték, hogy a tanár néha fordítani is szokott nekik. Természetesen ezt csak a magyarul beszélő tanárok tehetik meg.

A fentebb már említett nyelvi hátrány többszörösen is befolyással van a tanulók iskolai előmenetelére: egyrészről nem értik meg tökéletesen a tanár magyarázatát, másrészről pedig feleletük nem mindig tükrözi hűen tárgyi tudásukat. Ez befolyással van arra, hogy milyen kedvvel felelnek a tanulók. A megkérdezett tanulók közül ennek ellenére mindössze csak 22% az, aki nem szívesen felel az osztály előtt (ld. 9. ábra). A feleléshez való pozitív vagy negatív viszonyt a leggyakrabban a 4. táblázatban feltüntetett okokkal magyarázták adatközlőink.

Szívesen felel	**Nem szívesen felel**
Mert jó jegyet kap érte.	Mert szégyenlős.
Hogy lássák, a magyarok is tudnak jól tanulni.	Mert ha valamit nem jól mond, akkor kinevetik.
Mert szereti, ha őt hallgatják.	Mert nem tud jól ukránul.

4. táblázat A tanulók feleléshez való viszonya

A megkérdezettek 58%-a magyar iskolába járó barátaival rendszeresen szokott az iskolai tanulmányairól beszélgetni. Ezáltal módja nyílik megismerni az iskolai terminológiát a saját anyanyelvén is.

Digitized by Google

4. Mindennapi szóhasználat

A mindennapi szóhasználat szókincsének jelentős részét az ember már az oktatási folyamat kezdete előtt (anyanyelvén) elsajátítja. Ezt tovább erősítheti az is, ha adott egyén anyanyelvi óvodába járt. Ennek igazolásául kérdőívünk utolsó részében a már ismertetett 6 tematikus tárgyképcsoportot adtuk meg, melyeket válaszadóinknak kellett nevesíteni.

Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy válaszadóink többsége teljesen magyar környezetben él, valamint azt, hogy túlnyomó többségük magyar óvodába járt, érthetővé válik, hogy a tárgyképek közül csak igen kevés az, amelyet ukrán névvel neveztek meg:

Iskola: *pápka* < ukr. *папка* 'füzettartó, mappa'; *flámászter* < ukr. *фломастер* 'filctoll'; *olivec* < ukr. *олівець* 'ceruza';

járművek: az itt megadott két megnevezés lehet csupán a hiányos magyar grammatika ismeretének az eredménye is: *avto* < ukr. *авто* 'személygépkocsi'; *autó; avtobus* < ukr. *автобус* 'autóbusz';

gyümölcsök: *cseresnye* < ukr. *черешня* 'cseresznye', mely szintén lehet elírás is.

A háziállatok megnevezései között egy válaszadó sem adott meg szláv nyelvi változatot.

vadállatok: *akula* < ukr. *акула* 'cápa'.

használati eszközök: az izzó *lampa* < ukr. *лампа* 'lámpa' megnevezése az ukrán *лампочка* szóval hozható kapcsolatba.

A szláv lexikai elemeken kívül természetesen más, az északkeleti nyelvjárástípusra[47] jellemző nyelvjárási elemekkel is találkoztunk a kérdőívek elemzése során. Pl. *rétoja* < standard *létra*; kokas < standard *kakas* stb.

Összegzés

A korábbi vizsgálatok azt igazolják, az ukrán tannyelvű iskolákban érettségizett tanulók nyelvhasználata és nemzeti identitása eltér a magyar iskolában tanult társaikétól. Ez a megállapítás jellemző azokra a tanulókra is, akik még most folytatják iskolai tanulmányaikat. Vizsgálatunk eredményei is ezt igazolják.

Ezeknél a tanulóknál több nyelvhasználati színtéren is az ukrán (azaz az iskola nyelve) dominál, holott lakhelyük anyanyelvi dominanciájú. Az iskolai nyelvhasználat – csoport- és szaknyelvi mivoltából fakadóan – sajátos terminológiát használ, melyben az iskolai tannyelvnek (esetünkben az ukrán) megfelelően fokozott mértékben honosodtak meg másodnyelvi elemek. A tanulók nemzeti

47 Erről ld. Kiss, 2001: 292–294.; Kálmán, 1977: 84–85.; Imre, 1971: 365.

Digitized by Google

identitása azonban még változatlan, ami főleg azzal magyarázható, hogy csak rövid időt töltenek el ukrán nyelvi környezetben, s itt is túlnyomórészt magyar csoporttársaik társaságát keresik, akikkel a tanári tiltás és a megrovások ellenére is anyanyelvükön kommunikálnak, ami természetesen visszafogja az erős államnyelvi hatás teljes kibontakozásának lehetőségét. A kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban meghonosodott másodnyelvi elemek (kölcsönszók) jelenléte a szláv nyelvi közegben való mindennapos használatuk miatt viszont számukra jobban elfogadhatónak tűnik. Ugyanakkor azon szláv lexikai elemeket, amelyek a magyar nyelvváltozatokban még nem honosodtak meg, csak kevesen tartják az anyanyelvi kommunikációjukban is elfogadhatónak.

A tanulók iskolai előmenetelét befolyásoló tényezők kapcsán megjegyzendő, hogy a vizsgált iskolák tanítói közül csak kevesen foglalkoznak többet a nyelvi hátránnyal (is) küszködő magyar anyanyelvű tanulókkal, aminek következtében e tanulók lemaradnak ukrán anyanyelvű társaiktól a tanulási folyamatban. Ennek oka sok esetben a tanító magyar nyelvtudásának a hiánya is.

Felhasznált irodalom

Bartha, 1999 — Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései – Beszélők és közösségek.* – Nemzeti Tankönyvkiadó, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1999.

Bárány, 2010 — Bárány Erzsébet = Барань Єлизавета: *Українсько-угорські міжмовні контакти на помежів'ї їх етнічних територій (вплив угорської мови на лексику творів закарпатських письменників).* In: *Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych. Oddział PAN w Lublinie, vol. V, Lublin* 2010. 24–31.

Beregszászi – Csernicskó – Orosz, 2001 — Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó: *Nyelv, oktatás, politika.* Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász 2001.

Crystal, 1998 — Crystal David: *A nyelv enciklopédiája.* Osiris, Budapest 1998.

Csernicskó, 2003 — Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász 2003.

Digitized by Google

Csernicskó,, 2010 Csernicskó István (szerk.): *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról.* MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. Hodinka Antal Intézet, Budapest – Beregszász 2010.

Csernicskó, 1995 Csernicskó István: *A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945 – 1993).* In: KASSAI Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat.* MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest 1995. 129–145.

Csernicskó, 1997a Csernicskó István*: Amit a kárpátaljai magyar kétnyelvűségről tudunk.* In: KISS Gábor és ZAICZ Gábor (szerk.): *Szavak–Nevek–Szótárak–Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára.* MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest 1997. 88–92.

Csernicskó, 1997b Csernicskó István: *„Imja otcsesztvo" (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében).* In: B. GERGELY Piroska – HAJDÚ Mihály (szerk.): *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. szám.) I. kötet, 162–167. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, Budapest–Miskolc 1997.

Csernicskó, 1998 Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest 1998.

Csernicskó, 2006 Csernicskó István: *A magyar nyelv használata Kárpátalján: A jogok és a gyakrolat.* In: Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny, 2006/2, 51–62.

Csernicskó, 2008 Csernicskó István: *Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben.* In: FEDINEC Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest 2008. 153–170.

Digitized by Google

Csernicskó – Göncz, 2009	Csernicskó István – Göncz Lajos: *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak.* Kiadta a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, 2009. január
Fodó, 1973	Fodó Sándor: *Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban.* In: Magyar Nyelvjárások XIX, 1973. 41–52.
Göncz, 1995	Göncz Lajos: *A tannyelv hatása a tanulók személyiség fejlődésére többnyelvű környezetben.* In: KASSAI Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat.* MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest 1995. 65–71.
Göncz, 2004	Göncz Lajos: *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége Nyelvpszichológiai vonatkozások.*MTT Könyvtár 8, Szabadka 2004.
Görömbei, 2009	Görömbei András: *A magyar nemzettudat változásai.* In: Hitel 2009. február, 135–142.
Györke, 1991	Györke Magdolna: *A kárpátaljai magyar szaknyelvek.* In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében.* Kiadja a Széchenyi társaság a Pszicholingva Nyelviskola közreműködésével. Budapest 1991. 66–69.
Hires-László, 2009	Hires-László Kornélia: *A nemzeti és lokális identitás tényezői a kárpátaljai magyarok körében.* In: KARMACSI Zoltán – MÁRKU Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye.* PoliPrint, Ungvár 2009.
Horváth – Lizanec, 1981	Lizanec Petro – Horváth Katalin: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól.* In: Magyar Nyelvjárások XXIV: 1981. 3–18.
Imre, 1971	Imre Samu: *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
Kálmán, 1977	Kálmán Béla: *Nyelvjárásaink.* Tankönyvkiadó, Budapest 1977.

Digitized by Google

Karmacsi, 2007 Karmacsi Zoltán: *Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás,* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – PoliPrint, Beregszász – Ungvár 2007.

Kelemen – Szoták – Göncz, 2009 Kelemen László – Szoták Szilvia – Göncz Lajos: *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Tájékoztató füzet burgenlandi magyar szülőknek és pedagógusoknak.* Kiadta a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, 2009. január

Kiss, 2001 Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia.* Osiris Kiadó, Budapest 2001.

Kótyuk, 2007 Kótyuk István: *Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai — Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре.* Szerkesztette és az előszót írta Zoltán András. Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszéke, Nyíregyháza 2007.

Lanstyák, 1996 Lanstyák István: *Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl.* In: CSERNICSKÓ István – VÁRADI Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat.* Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., Budapest 1996. 11–15.

Lanstyák, 1998 Lanstyák István: *Nyelvünkben – otthon.* NAP Kiadó, Dunaszerdahely 1998.

Lanstyák, 2006 Lanstyák István *Nyelvből nyelvbe Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 2006. 21–22.

Lizanec, 1970 Lizanec Petro: *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján).* Uzshorodi Állami Egyetem, Uzshorod 1970.

Digitized by Google

Molnár, 2010 Molnár Anita: *Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján.* In: *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig.* FÁBRI István – KÖTÉL Emőke (szerk.): Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2010. 186–212.

Orosz, 2010 Orosz Ildikó: *A magyar anyanyelvű/anyanyelvi oktatás és képzés helyzete Kárpátalján (1991–2010).* In: *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjtemény.e* 2010. 87–137.

Péntek, 2001 Péntek János: *A nyelv ritkuló légköre.* Szociolingvisztikai dolgozatok, Komp-Press, Kolozsvár 2001.

Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája, 1992 *A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája.* Európa Tanács Európa Szerződések ETS. No. 148
Strasbourg, 1992. X. 2. Forrás:http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/84193933.pdf, [Letöltés dátuma: 2011. január 10.]

Séra, 2009 Séra Magdolna: *Az iskolai tannyelvválasztás szerepe a kárpátaljai magyar kisebbség jövője és társadalmi mobilitása szempontjából.* In: *Határhelyzetek II. Kultúra – Oktatás – Nyelv – Politika.* KÖTÉL Emőke – SZARKA László (szerk.): Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2009. 241–268.

Skutnabb-Kangas, 1997 Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelv, oktatás és kisebbségek.* Teleki László Alapítvány, Budapest 1997.

Skutnabb-Kangas, 1998a Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad" piac.* In: Fundamentum 1998. 1–2. szám, 7–25.

Skutnabb-Kangas, 1998b Skutnabb-Kangas, Tove: *Oktatásügy és nyelv: többnyelvi sokféleség vagy egynyelvi redukcionizmus.* In: Regio 9. évf. (1998.) 3. sz. 3–35.

Digitized by Google

Ukrajna Alkotmánya, 1996 — *Ukrajna Alkotmánya. Elfogadta Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának ötödik ülésszaka 1996. június 28-án.* Kárpáti Kiadó, Ungvár 1997.

Ukrajna törvénye az ukrán szszk-beli nyelvekről, 1989 — *Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság törvénye az ukrán szszk-beli nyelvekről.* Kijev, 1989. október 28. Forrás:http://www.jogtar.mtaki.hu/data_show.php?doc_id=349, [Letöltés dátuma: 2011. január 10.]

Digitized by Google

Ferki Julianna

A beregszászi cigány nemzetiségű[1] magyar anyanyelvű gyerekek iskolázottsági helyzete

Ahogyan a szomszédos országokban, a népszámlálási adatok mutatói alapján Kárpátalján is folyamatosan nő a cigányság száma. A 2001-es felmérés szerint a cigány nemzetiségűek aránya Kárpátalján Beregszászban a legnépesebb. A kárpátaljai cigányok csaknem kétharmada a magyart tekinti anyanyelvének.[2] Ezért nemzetstratégiai szempontból is különösen fontos vizsgálatuk, figyelmet kell fordítanunk népességnövekedésükre. A cigány gyerekek iskoláztatása és felzárkóztatása, ahogyan más országokban, nálunk is problémát jelent, ami minél előbbi megoldásra szorul. Úgy vélem, legcélravezetőbb felzárkóztatási lehetőség az oktatás, ugyanis az ismeretek megfelelő átadása, iskoláztatásuk javíthatja életkörülményeiket. Statisztikai adatok azt mutatják, hogy a cigányok száma nőtt a városban, iskolákban. Kutatásom során információkat gyűjtök arra vonatkozóan, hogy van-e összefüggés a külföldi segélyek és az iskolába beíratott gyerekek szám szerinti növekedése között.

A magyar kormány romastratégiájában is próbál helyet találni a határon túli magyar cigányoknak. Miközben az *EU*-ban az integrált oktatási forma mellett kardoskodnak, és Magyarországon vita folyik arról, hogy csakis integráltan szabad-e oktatni a cigányokat, vagy lehet külön, számukra szervezett speciális iskolákat nyitni, addig a kárpátaljai magyar iskolarendszeren belül sajátos helyzet alakult ki. Van olyan iskola, mint a *7. számú Általános Iskola*, amely hivatalosan magyar tannyelvű, és az oktatási nyelve valóban az, ám tanulói gyakorlatilag kizárólag cigány gyerekek.

A tanulmány célja a cigány gyerekek és az iskola, valamint a segélyezés hármas hatásainak és kölcsönösségének vizsgálata, másrészt egy olyan intézmény stratégiájának bemutatása, ahol a cigány nemzetiségű gyerekek 2008/09-es felmérés szerinti aránya 100%-os.[3]

---

1 A nemzetiségi oktatás Ukrajnában, így Kárpátalján is nyelvi alapokra épül. A cigányságot azonban nem nemzetiségként, hanem népcsoportként határozzák meg. Braun – Csernicskó – Molnár, 2010: 58.

2 Braun – Csernicskó – Molnár, 2010: 20.; 22.; 24.

3 Braun–Csernicskó–Molnár, 2010: 76.

Digitized by Google

A kutatás kérdései

A kutatás során vizsgált kérdések:

- Hogyan kezelik a tanárok az esetleges problémákat, milyen módon érik el, hogy a gyerekek iskolába járjanak, valamint milyen módszerekkel fegyelmezik őket?
- Mi a véleménye a tanároknak az iskoláról, speciális iskolaként definiálják, avagy sem, ha igen, miben tér el a többi iskolától? Megjelenik-e az oktatásban a cigány kultúra?
- Milyen a gyerekek iskolához való viszonya, jövőképe?
- A vizsgált időtartam alatt hogyan alakult az ún. kisérettségit[4] tevők létszáma? (Azaz hányan szereztek általános iskolai bizonyítványt?)
- Hányan jutottak el a középiskolai érettségiig, tanultak tovább és milyen intézményt választottak?
- A támogatás befolyásolja-e a gyerekek hiányzását?

Hipotézis

Hipotézisem, hogy az iskolába járó cigány gyerekek számszerinti növekedését nem csak születésszámuk emelkedése eredményezte, hanem nagyban elősegítette segélyezésük is.

Magas számú hiányzásuk feltételezésem szerinti oka nem kizárólag a szegénységgel, hanem legalább részben az iskola idegenségével, negatív élmények hatásával magyarázható. Feltételezem továbbá, hogy az óvodai nevelés nagyban segíti a gyerekek beilleszkedését az iskolába, javítja szocializációs helyzetüket. Azok a gyerekek, akik óvodai nevelésben vettek részt, eredményesebbek az iskolai foglalkozásokon.

4 Az elemi iskola elvégzése után a tanulók az 5. osztályban folytatják tanulmányaikat. Az alapiskolák (általános iskolák, II. fokozatúak) ötévesek. Elvégzésük vizsgákkal zárul. A tanulók három tárgyból vizsgáznak: anyanyelvből (pontosabban abból a nyelvből, amelyen az oktatás folyt), és matematikából kötelező írásbeli, egy választott tárgyból pedig szóbeli vizsgát tesznek. Sikeres vizsgák esetén megkapják a nem teljes középfokú végzettséget igazoló kimeneti bizonyítványt, ami az általános iskolai végzettség megszerzését jelenti. Orosz, 2005: 56–57.

Digitized by Google

A kutatás terepe

Kárpátalján a legtöbb cigány abban a négy járásban él, ahol a kárpátaljai magyarok abszolút többségben élnek. (Beregszászi, Nagyszőlősi, Ungvári és Munkácsi járás)[5] Az általam vizsgált terület a beregszászi iskolákban tanuló cigány gyerekek oktatási helyzete, elsősorban a *7. számú Általános Iskola* példáján, mivel a városi iskolák közül a cigány gyerekek száma itt a legmagasabb, 325 fő. Itt az 5. osztályban tanulóktól a 9. osztályosokig mindenki bekerült a mintavételbe, így 48 kérdőív lett lekérdezve. Azonban szükségét éreztem annak, hogy a mintavételt további három intézményre is kiterjesszem.[6] A kutatásban vizsgált négy intézmény közül kettő közép-, kettő pedig általános iskola. A legmagasabb létszámú intézmény a fent említettek közül a *4. számú Középiskola.*

Az iskola igazgatóhelyettesét megkérdezve megtudtam, hogy az intézményben tanuló cigány gyerekek száma elenyésző. Alsó osztályokban 1-3 gyerek, elmondások szerint az iskolában összesen nem több mint 10 cigány gyerek tanul. 7. osztálytól feljebb pedig egyáltalán nem képviseltetik magukat. Mivel a majd 10 gyerek az iskola kétszer tizenegy osztályában szórványban tanul, velük nem kérdőíveztem. A *6. számú Általános Iskolá*ban a két végzős kilencedikes osztállyal viszont igen, ahol 17 végzősből 3 vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Az igazgatónő elmondása szerint az összesen 218 fős intézményben 16 cigány gyerek tanul. A *8. számú Középiskola* létszáma a legalacsonyabb a vizsgált négy intézmény közül, 141 fő. Itt az alsó osztályokban tanulnak a cigány gyerekek. Ebben az intézményben 19 kérdőív került lekérdezésre a cigány többségű osztályokban, közülük 9 vallotta magát cigány nemzetiségűnek.

Kutatási módszerek

A beregszászi cigány nemzetiségű magyar anyanyelvű gyerekek iskolázottsági helyzetét a *Beregszászi 6. és 7. számú Általános Iskolá*kban, valamint a *4. és 8. sz. Középiskolá*kban vizsgáltam. A kutatás legfontosabb módszerei a kérdőíves adatgyűjtés és adatelemzés, valamint interjúk készítése és feldolgozása volt.

5 Braun – Csernicskó – Molnár, 2010: 108.

6 A Braun – Csernicskó – Molnár szerinti cigány nemzetiségű iskolások felmérésében arra vonatkozóan találhatunk adatokat, hogy a kárpátaljai iskolákban milyen arányban járnak cigány gyerekek. Így esett a választás a fent említett négy beregszászi intézményre. Ezeken kívül csak a *Beregszászi Internátus* maradt ki, ami külön kutatás tárgyát is képezhetné.

Digitized by Google

Kérdőíves adatgyűjtés

A *7. sz. Általános Iskolá*ban az 5–9. osztályokban, a *6. sz. Általános Iskolá*ban a 9. osztályban, a *8. számú Középiskolá*ban pedig a 2.[7] és az 5. osztályban kérdőíves kutatással vizsgáltam azt, hogy mik a fiatalok jövőbeli tervei, kilátásai, szándékai, milyen a viszonyuk az iskolához, mi az oka esetleges hiányzásuknak, jártak-e óvodába (mivel feltételezésem szerint az óvodai oktatás is segít az iskolai beilleszkedésben). A vizsgált cigány gyerekek kora 11–16 év, nemek szerinti eloszlásuk 50-50%. Összesen 60 kérdőív került lekérdezésre.[8]

Interjúk készítése

A *7. számú. Általános Iskola* igazgatóhelyettesét, valamint a tanári karból öt osztályfőnököt félig strukturált interjú módszerrel kérdeztem a tanulók képességeiről, lehetőségeiről. A *6. számú Általános Iskolá*ban az intézmény rendezvényszervezőjével, a 8. *számú Középiskolá*ban pedig az igazgatóval készítettem interjúkat.

Az iskolákban olyan nem cigány etnikai hovatartozású pedagógusok dolgoznak, akik tanítási időben aktív kapcsolatban állnak az intézményben tanuló cigány gyerekekkel. Elsősorban az ő ítélőképességüket alapul véve kezdtem meg kutatásomat, hiszen ők interakciókba lépnek tanítványaikkal, részesei a helyi közösségen belül uralkodó közvélekedésnek.

A középszintű iskolák struktúrája az ukrán oktatási rendszerben

Mivel elsősorban az oktatási kérdésekkel összefüggésben vizsgáljuk a romák helyzetét, ezért érdemes bemutatni a kárpátaljai oktatás, és ezen belül a magyar iskolák szerkezetét, az oktatáson belül betöltött arányukat, szerepüket. Célszerű továbbá elemezni a cigány gyerekekkel kapcsolatos ambivalens megítélést a kárpátaljai magyar iskolákon belül: miközben tudjuk, hogy nélkülük több településen már nem indulhatott volna magyar tannyelvű első osztály, sok iskolából éppen azért viszik el gyerekeiket a magyar szülők, mert sok ott a roma gyerek.

A kárpátaljai oktatás főbb vonásai

Az iskolai oktatás Ukrajnában három fokozatú. Orosz Ildikó könyvében megtalálhatjuk az ukrán oktatási rendszer szerkezetét, ami a kárpátaljai oktatásrendszerre is

7 A *8. számú Általános Iskola* 2. osztályába járó cigány gyerekek életkora 11-14 év.

8 A kérdőíveket csak a *6. számú Középiskolá*ban magyar többségű osztályokba járó cigány gyerekek tudták önállóan értelmezni és kitölteni. A többieket csak egyenként sikerült válaszra bírni, körükben így kerültek lekérdezésre a kérdőívek. Ezeket sok esetben csak úgy tudtam kitöltetni, hogy a feltett kérdések felolvasása után magam írtam le az általuk megadott válaszokat.

Digitized by Google

vonatkozik. A magyar nyelven is oktató iskolák intézménytípusonként az alábbiak szerint oszlanak meg Kárpátalján:[9]

„Az I. fokozat az ***elemi iskola*** (pocsatkova skola), a II. fokozat az ***alapiskola*** (osznovna skola), a III. fokozat ***felső osztályok*** (sztarsa skola). Az *Oktatási törvény* az általános középiskola mellett más típusú középszintű oktatási intézményt is megnevez:

gimnázium (humán szakirányú, II.–III. fokozatú tehetséggondozó oktatási intézmény);

líceum (III. fokozatú természettudományi, technikai és szakirányú képzést nyújtó tehetséggondozó intézmény);

kollégium (bölcsészettudományi és művészeti szakirányú III. fokozatú tehetséggondozó oktatási intézmény);

szakosított iskola (II–III. fokozatú oktatási intézmény, ahol bizonyos tantárgyat vagy tantárgyakat, kiemelten oktatnak);

iskola-internátus (bármilyen fokozatú oktatási intézmény a hátrányos helyzetű gyerekek számára);

szakirányú iskola-internátus (a testi és szellemi fogyatékos gyerekek számára létrehozott különböző fokozatú oktatási intézmények);

esti és levelező iskola (II–III. fokozatú oktatási intézmény azok számára, akiknek nincs lehetőségük részt venni a nappali képzésben);

szociális rehabilitációt elősegítő iskola (a kiskorú törvénysértők számára létrehozott II.-III. fokozatú oktatási intézmények);

szanatóriumi iskola (beteg gyerekek számára gyógykezelő intézményekben létrehozott I–III. fokozatú oktatási intézmények);

oktató-nevelő egyesület (iskola előtti vagy iskolán kívüli és általános középiskola egyesítésével létrehozott intézmény);

oktató-nevelő komplexum (szakmai orientációt felvállaló különböző szintű és típusú oktatási intézmények egyesüléséből létrejött iskola);

nevelő-termelő kombinát (III. fokozatú, járási, városi szinten működő szakmai tájékoztatást és alapfokú szakképzést biztosító oktatási intézmény).

Az iskolán kívüli képzést biztosító intézményekhez a sportiskolák, művészeti iskolák különböző típusai tartoznak, ahol az oktatás önkéntes alapon, az oktatási időn túl folyik."[10]

Az ukrán oktatási rendszer struktúráján belül a *7. számú Általános Iskola* egy 9 osztályos I–II. fokozatú általános iskola, ahol a gyerekek tanulmányaikat ún. „kis érettségivel" (az általános iskolai végzettség megszerzésével) zárják. Az oktatási statisztikákban az intézmény magyar tannyelvű iskolaként szerepel, semmi sem utal arra, hogy az ide járó tanulók szinte kizárólag cigány etnikumúak. A *Beregszászi 7.*

9 Orosz, 2005: 55–56.

10 Orosz, 2005: 55–56.

Digitized by Google

számú Általános Iskola a helyiek körében „cigány iskola" néven ismert, azonban hivatalosan nincs különleges státusza, csupán mutatóit tekintve tér el más kárpátaljai magyar tannyelvű iskolától.

Mint ahogy a Havas–Liskó-féle kutatásban, ebben az esetben is a cigány gyerekek szegregált oktatását az magyarázza, hogy a cigányok a nem cigányoktól elkülönítetten, táborban élnek. A legtöbb általános iskolás lakóhelyéhez közeli iskolában kezdi meg tanulmányait,[11] így a „cigánytáborban" lakó gyerekek koncentráltan vannak jelen a *7. számú Általános Iskolá*ban. Az iskola külsőleg nem közvetít cigány hagyományokat, értékeket. Az iskola névtáblája csak ukrán és magyar nyelvű, az intézmény folyosóin az ukrán és a magyar állami-nemzeti szimbólumok (zászló, himnusz) vannak kitéve, a cigányságra utaló szimbolikus jelzések nem találhatók sehol. A tananyag nem közvetít cigány kultúrát.

A cigány tanulók a kárpátaljai iskolákban

A cigány tanulók viszonylatában a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák a következőek lehetnek:[12]

- magyar nyelvű iskolák, ahol csak cigány gyerekek tanulnak;[13]
- iskolák, ahol a magyar osztályokban tanulók többsége cigány;
- iskolák, ahol a cigány tanulók minden osztályban kevesebben vannak, mint a magyar gyerekek;
- iskolák, ahol nincs cigány tanuló.

A fenti kategóriák közül Beregszászban egy olyan intézmény van, ahol csak cigány gyerekek tanulnak (*7. számú Általános Iskola*). A *6. számú Általános Iskolá*ban, valamint a *4. és 8. sz. Középiskolá*ban a cigány gyerekek kevesebben vannak, mint a magyarok.

Van viszont olyan magyar nyelvű iskola is, ahol nincs cigány tanuló.[14] Egyre több faluban növekszik azon magyar iskolák száma, ahol a cigány gyerekek létszámi fölényének köszönhető, hogy fennmaradt a magyar oktatás.[15]

11 Havas – Kemény – Liskó, 2001: 14.

12 Braun – Csernicskó – Molnár, 2010: 69.

13 Kárpátalján két olyan magyar tannyelvű iskola van, ahol csak cigány gyerekek tanulnak. A *Beregszászi 7. számú Általános Iskola* és a *Munkácsi 14. számú Általános Iskola*. (Ezeket az intézményeket a beregszászi, illetőleg munkácsi magyar közösség nem is tartja számon, csak „cigány iskola"-ként emlegeti. Braun – Csernicskó – Molnár, 2010: 72.

14 Az ún. új típusú iskolákban, gimnáziumokban, líceumokban nem tanul cigány gyerek. Braun – Csernicskó – Molnár, 2010a: 71.

15 Orosz, 2009: 435.

Digitized by Google

Statisztikai adatok

Az, hogy a 2007. decemberi törvény[16] – miszerint a születendő gyerekek után az ukrán állam jelentős anyagi támogatást nyújt – milyen változásokat hozott a cigány gyerekek beiskolázottságára nézve, jelenleg még nem mérhető. De az bizonyos, és a 2008-as évet követően a Beregszászban vizsgált szaporulatra vonatkozó statisztikai adatokból is kitűnik, hogy a cigány nemzetiségű lakosság száma is növekedést mutat. Azonban a statisztikai adatsorokat fenntartásokkal kell kezelnünk, mivel a születésszámot mérő hivatalos kórházi adatok és egy korábbi szakdolgozatban bemutatott, elméletben szintén hivatalos statisztikák sem megegyezőek. Épp ezért nem biztos, hogy egyértelmű információk olvashatóak ki arra vonatkozóan, hogy milyen arányban növekedett a gyerekek beiskoláztatása a születésszámukhoz viszonyítva.

„Az elemi iskola első osztályába azokat a gyerekeket lehet beiskolázni, akik szeptember 1-ig betöltötték 6. életévüket és iskolaérettek, bár az iskolaérettség megítélésének kritériumai nincsenek lefektetve, így a kérdést formalitásként kezelik országszerte. A legtöbb oktatási intézmény az iskolaérettség megállapításánál megelégszik a gyermek egészségi állapotát igazoló orvosi bizonylattal. A törvény engedélyezi az elemi iskolai beiskolázást 7 éves kortól."[17] Míg a városi *7. számú Általános Iskolá*ban az volt a jellemző, hogy a gyerekek saját korosztályuknak megfelelő osztályban kaptak helyet, addig a *8. számú Középiskolá*ban minden cigány gyereket képességeihez mérten iskoláztak be, így fordulhatott elő az, hogy a 11–14 éves gyerekek a 2. osztályban kerültek elhelyezésre. Épp ezért, mivel nem feltétlenül 6–7 éves kortól íratják őket iskolába, ez is torzíthatja a születési adatok és a beiskolázás összevetését.

A *7. számú Általános Iskolá*ba íratott tanulók számadatait az intézmény igazgatójától ismerjük. Azonban ezek az adatok is csak 2007/08-tól egyeztek meg a *városi Oktatási Főosztály Statisztikai Hivatalá*ban kikért adatokkal.

16 http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2811-12

17 Orosz, 2005: 56.

Digitized by Google

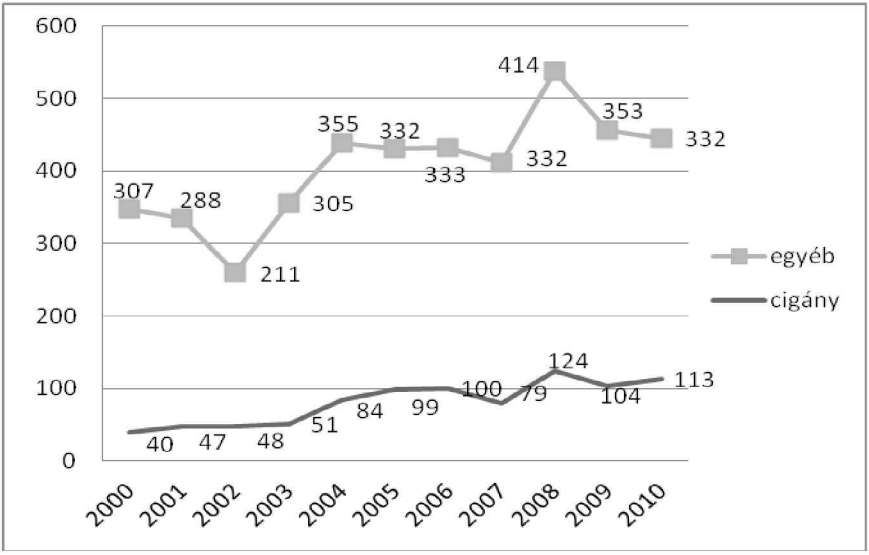

1. ábra[18] *Hivatalos adatok a Beregszászban született cigány és nem cigány nemzetiségűek születésszámának alakulásáról 2000-től 2010-ig.*

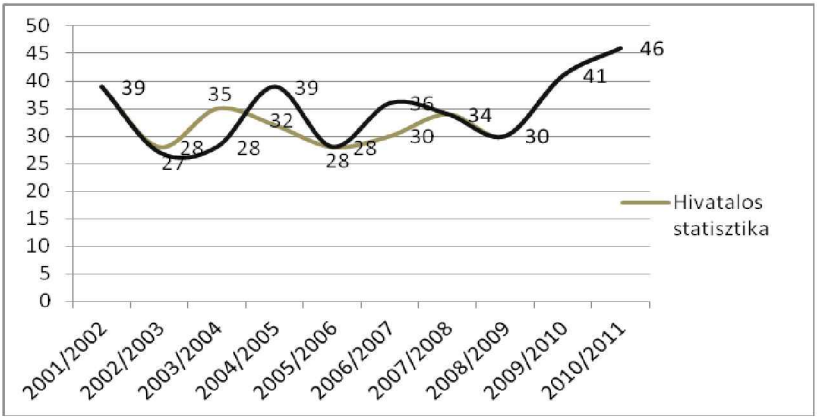

2. ábra A Beregszászi 7. számú Általános Iskolába íratott gyerekek számának alakulása 2001 és 2010 között.

18 *Kórházi Statisztikai Hivatal*, Beregszász.

Digitized by Google

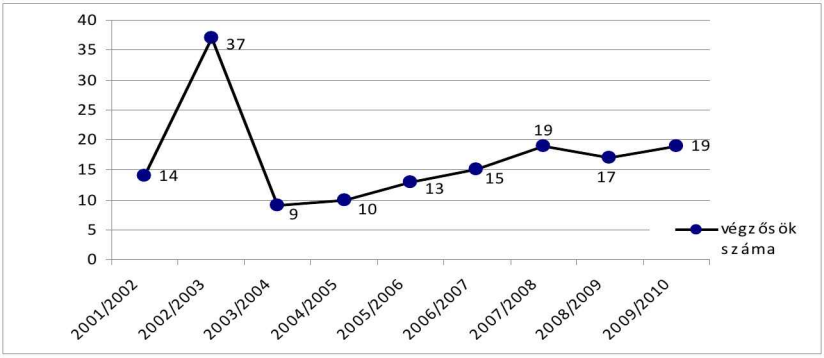

3. ábra A 7. számú Általános Iskolában kisérettségit tevők száma[19] 2002 és 2010 között

Az eredmények bemutatása

Nemzetiségi eloszlás, nyelv

Szeretném megjegyezni, hogy azért használom a cigány kifejezést, mert az iskolások körében végzett kutatáskor ők maguk definiálták magukat cigánynak. A roma kifejezés a *7. számú Álalános. Iskola* tanulói körében egyáltalán nem használatos, azonban a tanároknál és a magyar többségű iskolákban megjelenik. A nemzetiségre vonatkozó vizsgálatkor a *„Kinek vallod magad?”* kérdésre adott válaszként a megkérdezettek 73%-a cigány, nem pedig roma nemzetiségűnek vallotta magát.

19 A 9. osztályt befejező végzősök száma 2001-ig visszamenőleg a *7. **számú Általános Iskola*** igazgatójától ismeretesek, aki interjút nem volt hajlandó adni.

Digitized by Google

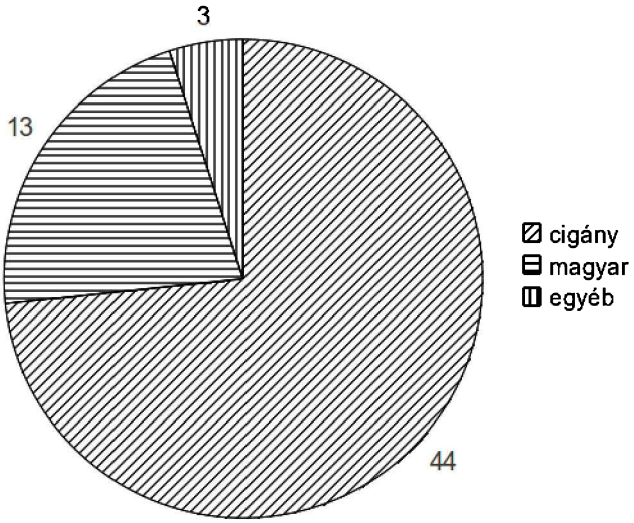

4. ábra A vizsgálatba bevont tanulók nemzetiségi eloszlása (önbevallás).

Ugyanakkor nem rendelkeznek erős identitástudattal, viszont felismerik azt, hogy másak mint a magyarok, viszont egy nyelvet beszélnek velük. Azonban a cigányság magyar nyelvhasználata nyelvészeti szempontból is kutatást érdemelne. Az egyik tanárnő nyelvhasználatukat például – nyelvészeti szempontból megalapozatlanul – beszédhibának véli.[20]

> *„Nem egy gyerek van, aki beszédhibás. Nem tudják a szavakat kimondani. Fordítva mondják. Trégyem. Az a térd. Tehát kesznyű. Van olyan szó, hogy meg se értem, hogy mit mondanak, amíg a másik el nem magyarázza, hogy mit is akar mondani."*[21]

Az otthon használt és az iskolában elvárt nyelvhasználati módok is eltérnek egymástól, ami szintén magyarázata lehet a cigány gyerekek iskolai kudarcának.[22] Nyelvi nehézségeik a magyarul beszélő cigány gyerekeknek is vannak, mivel az iskola nyelve a középosztály nyelvéhez áll közel, amivel a cigány gyerekek nehezen boldogulnak.[23]

> *„Ezt nem tudják magukban tisztázni, hogy most magyarok vagyunk, vagy cigányok. Mert magyarul beszélünk, de végül is nem olyanok,*

20 A gyerekek sajátos nyelvi tudásáról az iskola általában nem is tud, vagy nem vesz róla tudomást. Régel, 2007: 114.

21 *7. számú Általános Iskola* tanára.

22 Réger, 2007: 114.

23 Kemény, 1996: 79.

Digitized by Google

mint a magyarok. Tudják magukról. (...) Hát mondom magyar cigány."

Az előbbi idézet a *7. számú Általános. Iskola* egyik osztályfőnökétől származik. Az osztályban végzett kérdőíves felmérésben a gyerekek csak ebben az osztályban vallották magukat többségben magyar nemzetiségűnek. Ebben láthatóan a tanárnőnek volt nagy szerepe és talán annak is, hogy – amint azt említettük – az iskola tanrendjében, szimbolikus terében nem jelenik meg a cigány kultúra, csak az ukrán és (mert a hivatalos nyilvántartás szerint az intézmény magyar tannyelvű) a magyar.

A cigány gyerekek 98%-a a magyart tekinti anyanyelvének, vagyis arra a kérdésre válaszolva, hogy *„Milyen nyelven beszéltek otthon?"*, a magyart nevezték meg. Ez is bizonyítéka az eddigi felméréseknek, miszerint a Kárpátalján élő cigányok többsége magyar anyanyelvű.[24]

A kérdőívek alapján az derült ki, hogy a cigány gyerekek nem beszélnek cigányul, csak magyarul. Az ukrán nyelvet sem ismerik.

A kutatás körülményei

A kérdőívek kitöltésekor kérdezőbiztosként voltam jelen, mivel az iskolások jelentős hányada írástudatlan volt, vagy nehezen értelmezték a kérdőívben feltett alapvető kérdéseket is, mint pl.: *„Mikor születtél?"* Sok esetben a megkérdezett iskolások csak a korukat tudták megnevezni, születési idejüket nem. A kérdőívben szereplő kérdéseket a legtöbb esetben külön-külön felolvasva, túlnyomó többségben a válaszokat magam leírva jutottam tőlük adatokhoz. A *„Szeretnél érettségizni?"* kérdés a 11–14 éves iskolások körében is problémát okozott, ugyanis nem tudták értelmezni azt. A kérdést elmagyarázva azonban az derült ki, hogy szeretnének. Arra adott indokként, hogy *„Miért?"*, a munkavállalás mellett az írás–olvasás elsajátítását nevezték meg.

Mint kiderült, az 5–7. osztályban is nagy számmal írástudatlanok voltak a gyerekek, minek egyik valószínűsített oka, hogy a tanulók nem első osztályban, 6–7 évesen kezdték meg tanulmányaikat, hanem korosztályuknak megfelelő osztályokban. Így előfordul, hogy az ötödik osztályban tanuló gyerek még csak 2–3 éve jár iskolába, ami nagyban ellehetetleníti azt, hogy felzárkózzon osztálytársaihoz. Mivel Ukrajnában a törvény értelmében nem engedélyezett a buktatás, még végzés előtt álló, 8–9. osztályokban is előfordult a teljes analfabetizmus.

24 A kárpátaljai cigányok csaknem kétharmada a magyart tekinti anyanyelvének. Braun – Csernicskó – Molnár, 2010a: 54.

Digitized by Google

Szülők végzettsége

Fontos kérdés volt, hogy a gyerekek szülei milyen végzettséggel rendelkeznek, ugyanis a szociológiai tanulmányok, melyek a hátrányos helyzettel foglalkoznak, azt az eredményt mutatják, hogy az alacsony iskolázottság determinált módon szülőről gyerekre átadódik.[25]

A megkérdezett iskolások szülei nem végeztek 10 osztálynál többet. A nemek közötti különbségek nem nyilvánulnak meg az iskolázottságban, közel egyforma a nők és férfiak képzettsége. Az esetek ¾-ében, a gyerekek szülei is a *7. számú Általános. Iskolá*ba „jártak". Az egyéb kategóriát azok képezik, akik szülei – a gyerekek tudomása szerint – nem jártak iskolába.

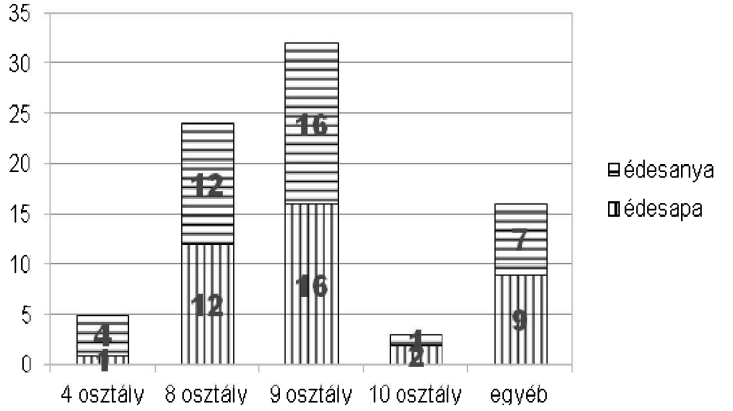

5. ábra A vizsgálatba bevont cigány gyerekek szüleinek iskolázottsága.

Tanárok

Empirikus bizonyítékok igazolják, hogy a diák számára fontos emberek, a családja, társai, tanárai részéről támasztott elvárások döntően befolyásolják a tanulásról és saját magáról kialakított képét, előmenetelét.[26] A pedagógusra a cigány gyerekek oktatása során nem egyszerű feladat hárul.[27] Ennek ellenére elenyésző azok száma, akik megfelelő képesítéssel rendelkeznek, megszerezték tanári diplomájukat és szakmájuknak megfelelő tárgyakat tanítanak. A *7. számú Általános. Iskola* tanári karának nincs saját intézményében végzett pedagógusa. Magyar és ukrán nemzetiségű tanárok tartanak órákat, akik nincsenek felkészítve cigány gyerekek oktatására. *„Nem is tudom, hol lehet ilyen képzés biztos Magyarországon. (...) Mikor ide jöttem, nem is tudtam, hogy mit meg hogy."* – Mondta az egyik pedagógus.

25 Forray – Hegedüs, 1990: 30.

26 Abajo Alcalde, 2008: 205.

27 Havas – Kemény – Liskó, 2001: 43.

Digitized by Google

A tanárok közül sokan kényszerpályaként élik meg munkájukat, átmeneti, kisegítő pénzszerzési tevékenységként fogják fel azt. Azonban van, aki számára kihívást jelent, hogy cigány gyerekekkel foglalkozhat. *„Már nem mennék vissza egy normál iskolába, egy nem cigány iskolába. (..) Szeretek velük dolgozni, ez kihívás volt számomra."*[28]

A Havas – Kemény – Liskó-féle kutatási megállapítás szerint, minél több az iskolákban tanulók száma, annál inkább felismeri az iskola a felelősségének súlyát.[29] A megkérdezettek mindegyike azonban a cigány családok életvitelét, hozzáállását tette felelőssé a gyerekek iskolai sikertelensége miatt. A cigány gyerekek iskoláztatási felelősségét a szülőkre, családra hárították, ami a szakirodalomban nem számít egyedi esetnek.[30] Kevés azok száma, akik felismerik azt, hogy az iskola milyen nagy mértékben befolyásolja a gyerekek iskolai sikerességét, mekkora a szerepe a cigányok felzárkóztatásában, munkavállalási lehetőségeik növelésében. Nahalka István kutatási elmélete, mely szerint a cigány gyerekek iskolai kudarcaiért elsősorban a cigányság, az ő élethelyzetük és főként értékrendjük, valamint családi szocializációjuk felelős, itt is igazolódni látszik.[31]

Legtöbben a hátrányos családi helyzettel indokolták azt is, hogy a gyerekek töredéke kap csak házi feladatot. Az órai oktatás kapcsán jegyezte meg az egyik matematika tanár, hogy igyekszik úgy felépíteni az óra menetét, hogy rajzolással vonja be a gyerekeket. Valamint elmondása szerint: *„Akceptálom, hogy mondjuk a fejben számolást is, meg a furfangos feladatokat, mert ő abba be tud kapcsolódni az egész órának a menetébe. És ezzel neki is érdekes."*[32] Épp ezért a szóbeli, vagy a megfigyeléseket igénylő házi feladatokat részesítik előnyben a tanárok.

Nevelési stratégiák

A *7. számú Általános Iskola*ban megkérdezett tanítók, az igazgatóhelyettes kivételével, mindannyian osztályfőnökök, ezért kapcsolatuk a gyerekekkel szorosabbnak mondható, mint egy hagyományos tanár–diák viszony. A pedagógusok nevelési-oktatási módszerei igencsak eltérőek. Fegyelmezési stratégiáik is markánsan különböznek. Az egyik férfi interjúalanyom leghatásosabb eszköze a gyerekek okítására a megfélemlítés, érzékeltetése annak, hogy ő a rangidős, amit ősi módszerekkel, erős hangjával és megleckéztetéssel ér el. A női pedagógusok többsége a gyerekek olykor minősíthetetlen viselkedését a szülők figyelmetlenségére, nemtörődömségre vezetik vissza. Elmondásuk szerint a gyerekek rendkívül szeretethiányosak, ezzel magyarázhatóak magaviseleti és iskolai eredményeik problémái. Forray R. Katalin

28 *7. számú Általános Iskola* tanára.

29 Havas – Kemény – Liskó, 2001: 50.

30 Havas – Liskó, 2005: 95.

31 Nahalka István, 2008 http://www.mtaki.hu/tanulmanyok/nahalka_istvan/index.html [Letöltés ideje: 2011.05.08.]

32 *7. számú Általános Iskola* tanára.

Digitized by Google

állítása itt is igazolódni látszik, miszerint a szülő a tanítók munkájában nem partner. A családi nevelés sokszor ellentétes az iskolai oktatással.[33] A tanárok elmondásai szerint a szülők az iskolára mindössze egy olyan megőrző helyként tekintenek, ahová „lerakhatják" gyerekeiket, míg más elfoglaltságuk adódik. Jobb esetben sok szülő számára az elsődleges cél mindössze annyi, hogy gyereke alapszinten tanuljon meg írni, olvasni, számolni. Ami ezen túl mutat, nem bír jelentőséggel.

Mint ahogyan azt a tanítónők elmondták, az a tapasztalatuk, hogy a gyerekek szinte soha nem az iskolai legmagasabb érdemjegy megszerzéséért, hanem leginkább a figyelemért, dicséretért, szép szóért versengenek. Az alacsony érdemjegy vagy intő nem motiválja őket. Ezzel szemben sok tanár hatásos módszere a gyerekek fegyelmezésére az a – egyébként alaptalan – fenyegetés, hogy ha nem járnak iskolába, vagy rossz a magaviseletük, javítóintézetbe küldik őket.

Másik módja annak, hogy iskolába „csalogassák" a gyerekeket, a jutalmazásuk. Az egyik tanárnő bevett szokása például, hogy apró dolgokkal jutalmazza a keveset hiányzókat.

Óvodai nevelés

A kérdőívekből kiderült, hogy a vizsgálatba bevont gyerekek mindössze egyharmada járt óvodába.

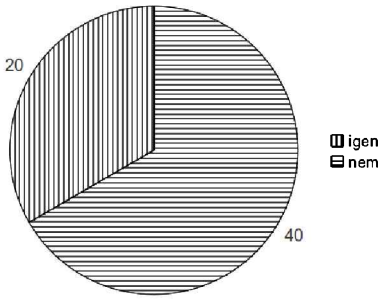

6. ábra A „Jártál óvodába?" kérdésre adott válaszok aránya.

Az óvodai oktatásról csak egy tanárnő vélte úgy, hogy az nem jelent meghatározó előnyt a kisiskolások iskolai integrációjában *„Nem igazán vagyok megelégedve, tehát nem igazán látszik rajtuk az, hogy igen, ez a gyerek óvodába járt és akkor sokkal fejlettebb a társaitól."*[34]

33 Forray, 2007: 118.

34 *7. számú Általános Iskola* tanára.

Digitized by Google

Az óvoda nyilván segíti az iskolai szocializációt, mivel az óvodai nevelés alatt a gyerekek elsajátíthatják azokat az alapvető ismereteket, amelyeket otthon szüleiktől nem kaptak meg. Ilyen például az, hogyan fogják a kezükben a tollat, ceruzát, megtanulhatják a hét napjait, hónapok neveit, évszakokat, színeket, a köszönést és más alapvető illemszabályokat.

Réger munkájában a szocializációt úgy határozza meg, melynek célja, hogy a kisgyermeket a közösségi normákat felismerő és követő személlyé formálja, aki a mindennapi élet változatos helyzeteiben képes megérteni és követni a társadalmilag elvárt alapvető viselkedés szabályait.[35] Ezen normák kezdeti hiányáról a cigány gyerekek körében tanári beszámolók is számot adnak. *„Volt egy ilyen esetem és mondjuk ez nagyon furcsa volt a számomra. Utána csak csak megbékélt, egy hónapig nem is járt iskolába, mert nem bírta elviselni, hogy én nem csak hozzá megyek oda, nem csak ő neki a füzetét nézem meg, nem csak őtet olvastatom."*[36]

A fenti idézet alátámasztja, hogy a gyerekek a szocializációs folyamat során megtanulják, hogyan lehet csoportos beszélgetésben szót kapni, hogy kell a tudást megmutatni, hogyan kell viselkedni. Megtanulnak hallgatni is, s várni a megfelelő jelzésre, amikor szót kaphatnak és ezt a tudást megmutathatják.[37]

Hiányzás

Súlyosbítja a cigány gyerekek iskolázottsági helyzetét a hiányzások nagy száma, ami leginkább az idősebb korosztályt jellemzi. A kérdőívezésem során a 9. osztályban első alkalommal kettő, második alkalommal újabb kettő, majd hat gyerek jelent meg. A tanárok elmondása szerint más tanítási napokon sem sokkal magasabb a végzős osztályokban jelenlévő gyerekek létszáma. Nem úgy, mint az alsó osztályokban. Az alsós gyerekek iskolához való viszonya mondhatni pozitív, amit az alábbi idézetek is alátámasztanak:

„Mert szeretek tanulni és szeretem a barátaimat, osztálytársaimat[38]

„Mert otthon unalmasság van, itt meg jó."[39]

„Barádok és tanulás"[40]

Mint ahogy látható, a gyerekek viszonya az iskolával nem nevezhető negatívnak, célként fogalmazódott meg továbbá, hogy azért járnak iskolába, hogy elsajátítsák az írást és olvasást: *„Minél hamarább tanuljak meg írni, olvasni"*[41]

Arra adott válaszként, hogy *„Miért szoktál hiányozni?"*, mindössze egy gyerek válaszolta azt, hogy azért, mert nem szeret iskolába járni.

---

35 Réger, 2002: 153.

36 *7. számú Általános Iskola* tanára.

37 Réger, 2002: 136.

38 16 éves lány „félig roma, félig magyar". (*6. számú Álalános. Iskola*)

39 11 éves cigány lány. (*7. számú Általános Iskola*)

40 15 éves cigány fiú. (*7. szám ú Általános Iskola*)

41 14 éves fiú. (*7. számú Általános Iskola*)

Digitized by Google

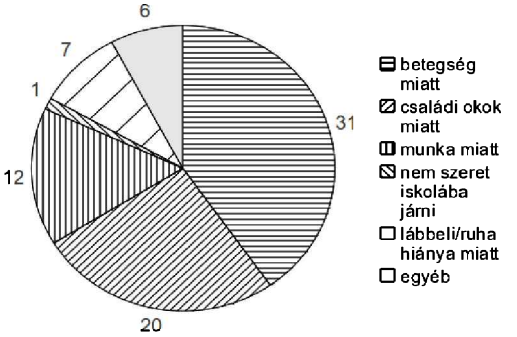

7. ábra A tanulók hiányzásának indokai.

Tehát az iskolai hiányzás elsősorban nem a gyerekek iskolához való negatív viszonyával, iskolaidegenségével magyarázható, hanem más okokra vezethető vissza. Egyik lehetséges ok a közösség visszahúzó szerepe, amit az iskolába nem járók negatív megítélése, lekicsinylő megjegyzései okoznak. *„Felsőbb osztályokba ő nem jár, mert neki kedve nincs, mert őt kinevetik a táborban ez miatt. (...) mert őt csúfolják, jaj, te ilyen vagy, te olyan vagy."* A tanárok elmondásuk szerint próbálnak tenni annak érdekében, hogy a gyerekeket a szülők is kötelezzék az iskolalátogatásra, amelynek elérésénél megjelenik az anyagi támogatás megvonása, mint ösztönző erő. *„Igyekszünk beszélni a szülőkkel, és hogy ne hiányozzanak a gyerekek, mert hogy ha hiányozni fognak, akkor egyszerűen nem fogják megkapni ezt a támogatást. Amit Magyarországról kapunk. Tehát rengeteg gyerek csak azért jár, sajnos."*[42]

Mindamellett a cigány gyerekek iskolai eredményességét nagyban befolyásoló tényező az is, hogy milyen a közérzetük az iskolában.[43] Az, hogy jó hangulatban, környezetben tölthetik idejüket, gyakran az ismeretszerzésnél is nagyobb motivációt jelent. *„Többen járnak iskolába és valahogy igyekeznek, hogy itt legyenek a szülők is. Tehát nem az fontos, hogy a gyerek tudjon, vagy tanuljon, hanem inkább az, hogy itt legyen."*[44]

Támogatás

Az oktatási nevelési támogatást 2002-től a *Magyar Köztársaság* folyósítja a határon túli alap- és középfokú oktatási intézményben magyar nyelven tanuló gyerekeknek.

42 *7. számú Általános Iskola* tanára.

43 Havas – Liskó, 2005: 73.

44 *7. számú Általános Iskola* tanára.

Digitized by Google

A támogatás összege a kiskorúak nevelési-oktatási támogatására fejenként 20 000 forint, tankönyv és taneszköz támogatására 2 400 forint.[45]

Feltételezésem, miszerint a hiányzás csökkenését, illetve a cigány gyerekek megnövekedett óralátogatását a külföldi támogatások eredményezték, igazolódni látszik. Több tanár megjegyezte, hogy a tanszertámogatás folyósítását követően ösztönzőként hat a cigány gyerekek körében az, hogy ne lépjék túl a megszabott hiányzás számát, mivel akkor elesnek a támogatástól. *„Hát lehet ez is egy visszatartó, hogy ne hiányozzanak. Valószínű. Sőt merem azt is mondani, hogy amikor esedékes, hogy be lehet adni a pályázatot, akkor kevesebb a hiányzás (...) én ellenőrzöm, hogy ki hiányzik."*[46]

A vizsgált iskolákban az oktatási nevelési támogatáshoz szükséges iskolalátogatási igazolás aláírásának feltétele az éves szinten megszabott százalékos hiányzás betartása. Aki ennek a százalékos értéknek nem felel meg, vagyis magas a hiányzásainak száma, nem kapja meg az igazolást, így elesik az évi egy alkalommal folyósított támogatástól:

> *„Nem a szülő, hanem mi megyünk felkeresni a szülőket, hogy már 6 éves a gyerek és már jöhet iskolába. De ez most megváltozott egy pár éve. Ez ugye 9 évvel ezelőtt még így volt, most amióta Magyarország támogatja a magyar iskolákban tanuló gyermekeket, és akkor adja ezt a segélyt, azóta ez is ösztönzi őket, egyrészt mert mondjuk, hogy csak annak adunk igazolást, aki itt van és jár azért iskolába. Aki nem jár, az nem fogja kapni azt a pénzt. (...) amióta van ez a segély, azóta lényegesen javult az iskolalátogatás. Igen, mert a szülők megérzik."*[47]

Ahogy közeledik az igazolás beszerzésének szükségessége, a vizsgált iskolákban megfigyelhető, hogy ugrásszerűen megnövekedik az óralátogató gyerekek száma, ugyanis főként a szülők szorgalmazzák gyerekeik iskolába menetelét. A támogatáshoz szükséges iskolalátogatási igazolást az igazgatók írják alá, akiknek elmondása szerint csökkent az iskolások hiányzásának száma. *„Az anyagi dolgok azért jó hatással vannak, rögtön másképp járnak iskolába, rögtön. Ki vannak nyalva, itt vannak."*[48]

Elégedettség

Azt, hogy a társadalmi jólét nem jelent boldogságot, több kutatás is igazolta. E megállapítás alátámasztására jó példa a cigányság elégedettségének mérése. Az iskolában tanuló cigány gyerekek arra a kérdésre, hogy *„Elégedett vagy az életeddel?"* túlnyomó többségben azt válaszolták, hogy igen. Arra adott indokként

---

45 http://www.erdely.tv/hirfolyam/iden-lesz-oktatasi-nevelesi-tamogatas (2011.04.28.)

46 6. Sz. Ált. Iskola tanára.

47 7. Sz. Ált. Iskola tanára.

48 *8. számú Középiskola* tanára.

Digitized by Google

pedig, hogy *„Miért?”*, azt felelték például, hogy *„mert meg van mindenem, ruhám, cipőm, szeretnek a szüleim, van mit enni, inni”*.

Több gyerek, ha változtathatna az életén, *„utcában lakna”*, ugyanis ők a cigánytábor lakói. Körükben presztízsértékkel bír az a család, aki utcában lakik, nem pedig a helyiek szóhasználatában ismert *„cigánytáborban”*, amit nem jelölnek utcák, területe is nehézkesen behatárolható. De azok a gyerekek, akik nem a tábor lakói, ők is hangsúlyosan jegyezték meg, hogy utcában laknak, elkülönítve magukat azoktól, akik a tábor lakói.

Jövőkép

A kitöltött kérdőívből az derül ki, hogy a 11–12 éves gyerekek jövőképe egészen eltér az idősebb, 13–15 éves társaiktól. Míg a fiatalabb korosztály jövőképe a tanulásra, szakmákra összpontosít, példaképül véve a tanítókat, családtagokat, addig a „nagyok” körében, főleg a lányoknál volt tapasztalható, hogy már nem a szűk környezetben élő személyt választották példaképül, hanem éppen az aktuális televíziós sorozatban játszó főszereplőnőre hasonlítanának.

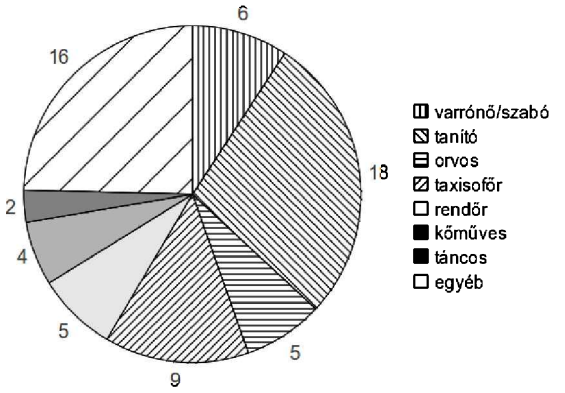

8. ábra A tanulók példaképei.

Ami a munkával kapcsolatos terveket illeti, az iskolás fiúk körében népszerű szakmák a sofőr, rendőr és kőműves, valamint a pincér és cukrász foglalkozások voltak, amelyek mindegyikét a megadott válaszlehetőségeken kívül maguktól említettek meg. A lányok ugyancsak maguktól említették a pincérnő, valamint a táncos és fodrász szakmákat, arra adott válaszként, hogy mik szeretnének lenni. Összességében azonban a legnépszerűbb pálya a tanári szakma lett.

Digitized by Google

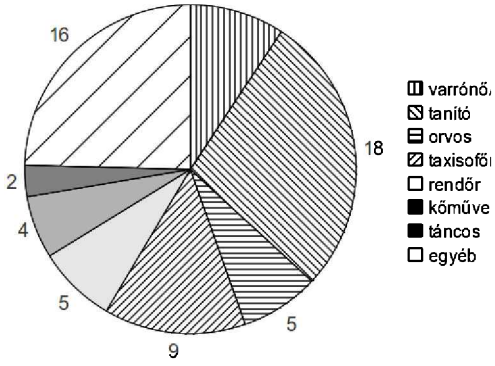

9. ábra A „Mi szeretnél lenni?" kérdésre adott válaszok.

A jövőképben is megmutatkozó korosztályok közti különbségek már az iskola megítélésénél megjelennek. Míg a fiatalabb gyerekek jelentős hányada szeret iskolába járni és van kedvenc tantárgya, addig mindezek már nem jellemzőek az idősebbekre.

Továbbtanulás

A cigány gyerekek iskolai eredményei, kudarcai a továbbtanulással mérhetők.[49] Ám a fent említett körülmények után nem egyszerű továbbtanulásról beszélnünk. Liskó Ilona megállapítása, miszerint azok a cigány gyerekek, akik befejezték a 9–10. osztályt, nagy valószínűséggel az iskolát is befejezik.[50] esetünkben közel sem mondható helytállónak. Annak ellenére, hogy Ukrajnában kötelező a középiskolai végzettség, a felső osztályokba a cigány gyerekek ötöde jut csak el.[51] Az igazgatóhelyettestől kapott adatok szerint, elméletben a *7. számú Általános Iskolá*ban végzett tanulók mindegyike az esti iskolában folytatja tovább tanulmányait az érettségi megszerzéséig. Azonban csak az elmúlt két évben volt példa arra, hogy a végzősök közül ketten szakiskolában – kőművesnek illetve cukrásznak – tanultak tovább. Nem véletlen, hogy a cigány gyerekek többsége nem tanul tovább 9. osztály után,[52] hiszen erre lehetőségük sem adódik, mivel a többségük nem írni, sem olvasni nem tud. Kárpátalján a magyar tannyelvű iskolákban mindössze 80 roma tanul felső (10–12.) osztályokban.[53] Annak érdekében, hogy a felső osztályokba járó tanulókat

49 Havas – Liskó, 2005: 83.

50 Liskó, 2005: 69.

51 Braun – Csernicskó – Molnár, 2010 a: 71.

52 Braun – Csernicskó – Molnár, 2010 a: 71.

53 Braun – Csernicskó – Molnár, 2010: 66.

Digitized by Google

felzárkóztassák, két éve nyitottak egy kisegítő osztályt a *7. számú Általános Iskolá*ban, ahol írni és olvasni tanítják a gyerekeket.

A *7. számú Általános Iskolá*tól eltérő, magyar többségű iskolákban előfordul, hogy bizalmatlanul fogadják a roma gyerekeket. Ugyanakkor megfigyelhető egyfajta pozitív diszkrimináció a tanárok részéről azon cigányok irányában, akinek már testvére is magyar többségű iskolába járt. Őket már beiskolázásnál előnyben részesítik, mert a testvérnél tapasztaltak alapján sikerült leküzdeni a cigánysággal szemben felállított sztereotip megítélést. *„Most már jelenleg csak azokat a gyerekeket vesszük fel, akinek ide járt vagy a testvére, vagy szülei, aki valóban jár is iskolába. Mert olyanokat nem veszünk fel, aki csak létszámnak legyen beírva. De ezek rendes gyerekek a többség."*[54]

Összefoglalás

A *Beregszászi 7. Számú Általános Iskola*, azaz a „cigány iskola", az ukrajnai oktatási rendszeren belül hivatalosan is kisebbségi tannyelvű intézmény, ám egy sajátos helyzetű és státuszú iskola ez, amennyiben a magyar tannyelvűként számon tartott és egyértelműen magyar tannyelvűként is működő intézmény tanulói szinte kizárólag cigány etnikumú gyerekek.

Az iskolának ez a „kettős kisebbségi" helyzete számos ambivalens tényezőt eredményez. Például az iskolai oktatási-nevelési folyamatban egyáltalán (sem szimbolikusan, például az iskolai feliratok, képek, stb. formájában, sem pedig a tananyagban, tantervekben, tankönyvekben) nem jelenik meg a cigány kultúra; az iskolában használatos tantervek, tankönyvek, szemléltetők az ukrajnai/kárpátaljai magyar kisebbségi oktatás számára készültek.

A beregszászi „cigány iskolában" oktató pedagógusok semmilyen szakmai segítséget, semmifajta képzést nem kaptak arról, mi jellemzi a rájuk bízott cigány gyerekek közösségét: fogalmuk sincs arról, milyenek a beregsz ászi magyar ajkú romák szocializációs modelljei, viselkedési normáik, vagy hogyan viszonyul a kárpátaljai magyar anyanyelvű cigányok otthonról hozott magyar nyelvváltozata az iskolában megkövetelt közmagyar standard nyelvváltozat normáihoz.

A fentiek alapján nem meglepő, hogy a tanárok nem érzik a romákhoz tartozónak magukat, hiszen magyarok, és ragaszkodnak a magyar nemzetiségű és magyar anyanyelvű gyerekek számára kidolgozott, azaz a magyar tannyelvű iskolákban használatos oktatási tartalmak, módszerek, szemlélet, kultúra és normarendszer követéséhez. Ezek az elvárások azonban nyilvánvalóan összeütközésbe kerülnek a gyermekek otthonról hozott kulturális és viselkedési, nyelvi értékrendszerével.

Mindez fokozottan és halmozottan akkor kezd jelentkezni a cigány tanulóknál, amikor már olyan korba kerülnek, hogy a roma közösségen belüli szocializációs

54 *6. számú Általános Iskola* tanára.

Digitized by Google

modellnek megfelelően már-már felnőttként kezelik őket saját csoportjukon belül. Amíg a kisiskolások számára még érdekes az iskola, a nagyobb (12–14 éves) cigány gyerekek egyre erősebben érzik, hogy konfliktus van a családban, szűkebb közösségben tapasztalható szocializáció, kultúra és értékrendszer, valamint az iskola által közvetített és megkövetelt, ám számukra idegen világ között.

A vizsgálat adatai alapján kiderült, hogy a magyar tannyelvűként működő, a magyar kultúra elemeit közvetítő iskola hatására a roma gyerekek egy része körében egyfajta akkulturációs folyamat megy végbe: már nem cigányként, hanem magyarként identifikálják magukat.

Feltételezhető tehát, hogy a felső tagozatos cigány gyerekek nagyobb fokú iskolaelhagyása, lemorzsolódása részben a fentiekkel is magyarázható.

Az a tény, hogy az oktatási-nevelési támogatás jelentős ösztönző erő az iskolalátogatásban, a beregszászi cigányság kiszolgáltatott szociális helyzetének egyértelmű jele.

Ha figyelembe vesszük, hogy a statisztikai adatok szerint a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban egyre nagyobb a cigány etnikumú gyerekek száma, sőt: több kisebb településen már jórészt csak a cigány gyerekek beiskolázás révén nyílhatott magyar nyelven oktató első osztály, akkor a *Beregszászi 7. számú Általános Iskola* kapcsán megfogalmazott tapasztalatok szélesebb körben is megfontolásra érdemesek lehetnek.

A kárpátaljai állami oktatási hatóságoknak, illetve a régió magyar oktatási szervezeteinek, szakmai intézményeinek mielőbb el kell kezdeniük olyan oktatási modell alapjainak kidolgozását, melyek specifikusan a cigány gyerekek képzésére, oktatására vonatkoznak. Ellenkező esetben ugyanis esély sincs arra, hogy a jelen körülmények között folyó oktatás valóban a romák felzárkóztatását szolgálja.

Felhasznált irodalom

ABAJO ALCALDE, 2008 — José Eugenio Abajo Alcalde: *Cigány gyerekek az iskolában.* Nyitott Könyvműhely, Budapest 2008.

BRAUN – CSERNICSKÓ – MOLNÁR, 2010a — Braun László – Csernicskó István – Molnár József: *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján.* PoliPrint, Ungvár 2010.

Digitized by Google

BRAUN – CSERNICSKÓ – MOLNÁR, 2010 — Braun László – Csernicskó István – Molnár József: *Merre visz a „cigány út?" Magyar anyanyelvű cigányok Kárpátalján.* Regio 2010/1: 44–95.

EARL BABBIE, 2001 — Babbie, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Balassi Kiadó, Budapest. 2001.

FORRAY, 2007 — Forray R. Katalin: *Az iskola és a cigány család ellentétei.* in: (szerk.): BARTHA Csilla *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2007.

FORRAY – HEGEDÜS, 1990 — Forray R. Katalin – Hegedüs T. András: *A cigány etnikum újjászületőben.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1990.

HAVAS – KEMÉNY – LISKÓ, 2001 — Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: *Cigány gyerekek az általános iskolákban.* Oktatáskutató Intézet, Budapest 2001.

HAVAS – LISKÓ, 2005 — Havas Gábor – Liskó Ilona: *Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában.* Felsőoktatási kutatóintézet, Budapest 2005.

JEMEC – GYACSENKO, 1993 — Jemec, V. – Gyacsenko, N.: *Ciganszke naszelennya Zakarpattya.* Kárpáti Kiadó, Ungvár 1993.

KEMÉNY, 1996 — Kemény István: *A romák és az iskola.* Educatio, 1996. tavasz. 71–84.

LADÁNYI – SZELÉNYI, 1997 — Ladányi János – Szelényi Iván: *Ki a cigány?* In: Kritika, december. 1997b

LADÁNYI – SZELÉNYI, 1998 — Ladányi János – Szelényi Iván: *Az etnikai besorolás objektivitásáról.* In: Kritika, március. 1998

Digitized by Google

LISKÓ, 2005 — Liskó Ilona: *A roma tanulók középiskolai továbbtanulása.* Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest 2005.

LIÉGEOIS, 2002 — Jean-Pierre Liégeois: *Kisebbségek és oktatás– cigányok az iskolában.* Pont Kiadó, Budapest 2002.

OROSZ, 2005 — Orosz Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989–1999).* PoliPrint, Ungvár 2005.

RÉGER, 2002 — Réger Zita: *Utak a nyelvhez Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány.* Soros Alapítvány és MTA Nyelvtudományi Intézet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2002.

RÉGER, 2007 — Réger Zita: *Nyelvi szocializáció és nyelvhasználat magyarországi cigány nyelvi közösségekben.* In.: BARTHA Csilla (szerk.):. *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2007.

Internetes hivatkozások:

http://www.erdely.tv/hirfolyam/iden-lesz-oktatasi-nevelesi-tamogatas
[Letöltés ideje: 2011.04.28.]

http://www.mtaki.hu/tanulmanyok/nahalka_istvan/index.html
[Letöltés ideje: 2011.05.08.]

http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2811-12
[Letöltés ideje: 2011.05.08.]

Digitized by Google

Járy Katalin

Roma gyermekek iskolázottsági helyzete

A kutatás témája a romániai magyar anyanyelvű, roma nemzetiségű gyermekek oktatási, iskolázottsági helyzete. A roma gyermekek, integrált oktatásuk ellenére, nagy nehézségekkel küszködnek a magyar gyermekekhez képest, ennek fő okát a szocio-kulturális különbségekben, illetve az óvodalátogatás hiányában látni.

A kutatás során egyrészt szociológiai elemzést folytatunk a roma gyermekek iskolázottságával kapcsolatosan, érintve az iskolakezdési életkort, iskolalátogatás és az azt megelőző óvodalátogatás gyakoriságát, iskolaelhagyás arányát, az iskolai sikert befolyásoló egyéb adatokat, mint a szociális helyzet, lakáskörülmények.

A kutatás másik fontos része az elemi iskolás roma gyermekek pszichopedagógiai sajátosságainak vizsgálata, amit az iskolaérettségi szint, általános értelmi képesség, észlelés és pszichomotoros kivitelezés, és egyéb, az értelmi tevékenységekben részt vevő non-kognitív tényezők (érzelmi intelligencia, empátiás készség vizsgálata) határoznak meg. Ezek mind befolyásolják a későbbi tanulmányi előmenetelt, a tanulási zavarok, nehézségek fellépését. Ezek megelőzésére, kiküszöbölésére egy kognitív fejlesztő program is alkalmazásra került, két kisebb csoportban, amelyet egyenként öt első osztályos roma gyermek alkot. A beavatkozás hatékonyságának vizsgálata fontos előrejelzője lehet a roma gyermekek felzárkóztatási esélyeinek, mértékének.

A kutatás során vizsgáljuk a pedagógusok hozzáállását a roma gyermekek integrált oktatásához, az általuk megélt nehézségeket, és lehetőségeiket ezek kiküszöbölésére.

Roma oktatás a rendszerváltás előtt és ma

Az európai kommunista rendszerek és az elmúlt húsz év erőfeszítései ellenére, hogy a roma gyermekeket bevonják az oktatásba, a roma és nem roma gyermekek tanítása közötti óriási eltéréseket a mai napig nem sikerült igazán áthidalni.[1] Európa-szerte a roma gyermekekre jellemző a mai napig a legalacsonyabb iskolázottsági szint.

A kommunizmus alatt a roma gyermekek oktatásának fő jellemzője a szegregáció volt, és a gyermekek speciális, kisegítő iskolákban történő oktatása. Ez utóbbi a mai napig fennmaradó tendencia, de a szegregációt tiltó 2004-es, majd 2007-es romániai törvény[2] ezt jelentős mértékben visszaszorította.

1 Ringold – Orenstein – Wilkens, 2005: 41.

2 Vincze – Harbula, 2011: 143.

Digitized by Google

A szegregáció három szinten valósulhat meg:

a) Külön roma gyermekek számára fenntartott iskolák: a kommunista oktatási rendszer fő jellemzője, amely a gettósodás közvetlen következménye. Ezen iskolákban a roma gyermekek fokozottan hátrányos helyzetbe jutottak. A tanítás fő céljai az olvasási készség kialakítása és munkára való nevelés voltak. A mai napig léteznek ilyen iskolák, főként a kelet-európai régióban. Itt az oktatás szintje alacsony, meg sem közelíti a többségi iskolákét. Több szerző is (Milenkova és Molhov, Vincze, Roth)[3] ennek fő okait ugyanazon tényezőkre vezeti vissza: a pedagógusok számára nem vonzó a roma iskolákban tanítani, ezért, ahogy tehetik, más munkahelyet keresnek. Emiatt gyakran cserélődik a tanári kar, nem jön létre valódi, támogató tanár-diák kapcsolat, a roma gyermekek hiányolják tanítóik megértését, közvetlenségét. Második okként a roma gyermekek iskolai motivációjának hiányát említik, melynek hátterében az iskola és tanulás iránti alacsony szintű családi szocializáció áll. A gyermekek gyakran hiányoznak órákról, tanítási napokról, a család ügyei fontosabbak az iskolánál (ünnep, kistestvérekre, idősekre való vigyázás, házkörüli munkák, napszámos munka). A roma iskolák felszereltsége is messze alulmarad a többi iskolához képest.

A szegregált iskolák akár spontánul (kormányrendelet hiányában) is kialakulhatnak vidéken, mivel a falusi szülők többsége nem hajlandó gyermekét a nagyrészt romák által alkotott iskolába járatni, inkább beíratva őket városi iskolákba.

b) Szegregált roma osztályok az iskolákban

Mendi Rózsa[4] összefoglalja, hogy a roma osztályok mellett és ellen egyaránt születtek érvek. A külön osztályok létesítését főként a magyar nyelv ismeretének hiánya indokolta, ami miatt a roma gyermekek más szempontú és módszerű oktatásra szorulhattak. Ugyanakkor, a szegregáció mellett szólhatott az is, hogy így nem kellett szenvedniük az irántuk megnyilvánuló előítéletek miatt. De Mendi ezekkel az érvekkel nem ért egyet: *„Bár elvileg helyes elgondoláson alapszik, gyakorlati megvalósulása zsákutcát jelent. A cigányosztályok osztatlanok, ott is, ahol a nem cigány tanulók osztott osztályokba járnak. Hiányoznak a megfelelő tárgyi feltételek, gyakori a pedagógusok fluktuációja."* Látható, hogy a fenti szerzőkhöz hasonló okokat említ a szegregált oktatás működésképtelenségére, hozzátéve azt, hogy hiányzik az egyéni oktatási igények figyelembe vétele. Véleménye szerint a szegregáció, mint elv, nem rossz, hanem annak megvalósítása nem megfelelő.

c) Osztályközösségen belüli szegregáció: fő jellemzői a diszkrimináció, a roma gyermekek mellőzöttsége a pedagógus által, vagy az osztályközösségbe való

3 Vö: http://newbalkanpolitics.org.mk/political_essays/vxromi.html Milenkova, Molhov [Letöltés ideje: 2010 november]; Vincze – Harbula, 2011: 45–50., 91-103.; Roth – Moisa, 2011: 6.

4 Mendi, 1984: 169.

Digitized by Google

beilleszkedés hiánya. Látható, hogy egyes szerzők az iskolai integráció ellenére megemlítik az osztályon belüli kirekesztést, ami főként a mai oktatásra jellemző.

Az ex-kommunista országok egyikében sem valósult meg mai napig a roma gyermekek hatékony oktatása. Vannak viszont jól működő programok, melyek szegregációs, vagy integrációs intézményekben valósulnak meg. Ilyen például a Ringold és társai[5] által bemutatott, Szlovákiában 1992-ben bevezetett „zero grade classes", roma gyermekek számára iskola-előkészítő program, ahol a tanuláshoz szükséges alapkészségek elsajátítása a fő cél. Ismertetik a Madridban, 1999-ben bevezetett *Iskola-monitorizáló* programot, melynek fő céljai az iskolaelhagyás megelőzése, az óvodalátogatás növelése, tanulási technikák kialakítása, osztályközösségbe való beilleszkedés elősegítése, a roma tanulók iskolai eredményeinek folyamatos követése. Ugyancsak bemutatják a pécsi *Gandhi* iskolát, és a csehországi, kolin-beli *Társas Kapcsolatok Roma Iskoláját*, mint a roma szegregált oktatás sikerességének példáit, bizonyítva, hogy a civil szervezetekkel együttműködve, támogatásukat élvezve lehet igazán eredményeket felmutatni. Moree et al.[6], az oktatás sikerét a „multikulturális nevelésben", vagy, mint Davies[7] az „emberi jogokra alapuló oktatásban" látják. Romániában hatékony programnak bizonyult az *Open Society Institute* által amerikai mintára, roma gyermekek számára kidolgozott *Step by Step* program, amely a tanítót segítő fejlesztő bevonása által próbálta felzárkóztatni a tanulókat, megadva az esélyt valódi potenciáljuk kiaknázására. Ezen program sikere, hogy általa a roma gyermekek kortársaikhoz hasonló tanulmányi eredményeket értek el. A közösséget célzó, szülők aktív bevonásával történő, délutáni, „iskola utáni iskola" programok is sikeresnek bizonyulnak.[8]

A romániai integrált roma oktatás sikertelenségének hátterében meghúzódó tényezők

Akárcsak a bolgár és cseh oktatás kutatói, a problémát mi is többrétegűnek látjuk, melynek fő okai a következők:

a) Óvodai képzés hiánya: Romániában az iskola kötelező, de az azt megelőző óvodai képzés nem. A roma gyermekek kevesebb mint 20%-a jár óvodába[9], (a kutatás kitér majd az óvodát látogató, és óvodába nem járó gyermekek iskolai képességbeli különbségeire), és ez rátevődik az ingerszegény környezet kiváltotta hiányosságokra, tovább súlyosbítva azokat. Az új tanügyi törvény most már mindenki számára kötelezővé

5 Vö. Ringold – Orenstein – Wilkens, 2005: 82., 172., 194–195.

6 Vö. Moree – Klaasen – Veugelers, 2008: 65–71.

7 Vö. Davies, 2009: 1–9.

8 Roth – Moisa, 2011: 11–12.

9 Roth – Moisa, 2011: 4.

Digitized by Google

teszi az iskola-előkészítő csoport elvégzését, szigorúbban bünteti a motiválatlan iskolai hiányzásokat (pénzbírsággal), ezektől remélve a problémák megszűnését.

b) Roma gyermekek alacsony tanulási motivációja: iskolát elkezdve, a roma gyermekek mintegy sokként élik meg, hogy osztálytársaik sokkal fejlettebbek (amíg ők sokszor a ceruzát sem képesek helyesen megfogni, képtelenek egyszerű vonalvezetésre, szembesülnek társaik hozzájuk képest kitűnő iskolai képességeikkel, akik közül sokan már le tudják írni a nevüket, vagy már olvasnak). Ez óriási kudarc számukra, súlyosan frusztrálja őket, úgy érzik, soha nem lesznek képesek úgy teljesíteni, mint társaik. A motivációt befolyásoló tényező a szülői attitűd is. A roma szülők iskolai teljesítménnyel szembeni elvárása kimerül az írás-olvasás elsajátításában (ami a fiúknál a hajtási engedély megszerzésének elengedhetetlen feltétele). Számukra az iskola nem jelenti a szegénységből kivezető egyetlen utat, nem bíznak abban, hogy gyermekeik jövője ezáltal boldogabb lehet.[10]

c) Roma gyermekek hiányos iskolalátogatása, valamint gyakori iskola-elhagyása: amint már fentebb említésre került, a roma gyermekek nagyon sokat hiányoznak az iskolából a legkülönbözőbb okok miatt: kistestvérre kell ügyelniük, háztartásban segítenek, vagy egyszerűen nem képesek időben beérni (szüleik nem dolgoznak, így nem kelnek korán, gyermekeiket sem készítik elő az iskolára). A szülők által gyakran említett okok: a gyermekeik diszkriminálása (*„csúfolkodnak, verekednek velük a magyarok”),* anyagi nehézségeik (nincs, amibe öltöztetni, nincs cipő, nem tudják a ruhákat kimosni, kiszárítani, amikor nagyon sárosak az utcák). A lányokat 11-12 évesen már „elrabolják”, férjhez mennek, kimaradnak az iskolából. A fiúk öt-hatodik osztálytól nélkülözhetetlenné válnak a házkörüli, napszámos munkákban. De az is gyakori, hogy a gyermek 9-10 évesen kezdi az első osztályt. A szülők nem ismerik el az iskolai oktatás jelentőségét a a szegénységből való kiútként (*„értelmetlen tovább tanulniuk, úgysem tudják semmire sem vinni”).*

Romániai adatok szerint a roma gyermekek 38%-a a negyedik osztályt sem fejezi be. Ami még aggasztóbb, hogy a 7-10 évesek 28%-át, a 11-14 évesek 17,6%-át soha nem íratták be iskolába. Egy 2002-es felmérés alapján a romák 34%-a nem végzett semmilyen iskolát. Minden három romából kettő nem fejezi be az elemit, és minden ötből kettő egyáltalán nem járt elemi iskolába. Négyből egy roma írástudatlan. Ezen adatokat súlyosbítja a tény, hogy az európiai országok közül Romániában a legnagyobb a roma lakosság száma, hivatalos (2002-es) adatok szerint a lakosság 2,46%-a, 535 140, de nem hivatalos adatok szerint számuk 2 500 000, vagyis a lakosság 8,3-11,5%-a roma (a *Roma Education Fund* 2007-es adatai szerint). A roma lakosság sokkal fiatalabb a többségi lakosságnál, több mint 34%-uk 14 évnél fiatalabb.[11]

10 Vincze – Harbula, 2011: 93.; Roth – Moisa, 2011: 5–6.

11 Vö. Vincze – Harbula, 2011: 42-44., 173; Roth – Moisa, 2011: 3–5.

Digitized by Google

d) Pedagógusok alulmotiváltsága, speciális képesítések hiánya: a roma gyermekek hiányos iskolalátogatása motiválatlanná teszi a tanítókat, tanárokat a speciális, egyéniesített oktatásra. Romániában az integrált oktatást a törvény követeli (az enyhe értelmi fogyatékkal élő gyermekeket, tanulásban akadályozottakat, és roma gyermekeket is kötelező integrálni), de nem nyújt ennek megvalósításában valódi támaszt a tantestületnek. Elvileg törvény írja elő a szociálisan hátrányos helyzetű gyermekeket tanítók 15%-os fizetésemelését, de ezt csak elvétve tartják be. Törvény van arra is, hogy amennyiben az osztály befogad két fogyatékkal élő, vagy tanulásban akadályozott személyt, akkor az osztálylétszám csökkenhet, ami szintén nincs betartva. A pedagógusok úgy érzik egyre több követelmény van megfogalmazva feléjük, egyre kevesebb támogatással. Nincsenek gyógypedagógiai képesítéseik, és időhiányra is panaszkodnak. Ezen hiányosságok ellenére sokan próbálkoznak egyéniesített tervek szerint haladni a roma gyermekekkel. A problémát súlyosbítja az a tényező, hogy az iskolai lemaradások nem egyformák: el lehet képzelni egy 25 fős harmadik osztályt, ahol van egy diszlexiás vagy hiperaktív gyermek; kettő-három, amely súlyos tanulási zavarokkal küzd (olvasási *és* számolási nehézségekkel egyaránt), esetleg egy, enyhe értelmi fogyatékkal élő tanuló, és a roma gyermekek, akik közül az egyik nem tud összeolvasni, a másik nem ismeri fel a betűket, a harmadik már ügyesen olvasgat, összead tízig. A többi gyermek közepes vagy ügyes, jó tanuló. És ez nem egy extrém példa, a legtöbb falusi osztályban ilyenformán oszlik meg az osztályközösség. Ezek alapján a legtöbb tanító úgy érzi, hogy az állam cserbenhagyja, neki meg kell felelni a követelményeknek, de a román állam nem tartja be azokat a törvényeket, melyek segítenék helyzetüket.

e) Ingerszegény környezet, szociális, kulturális depriváció: Mendi szerint *„a roma gyermekek hátrányai már az intrauterin életben kitapinthatók”,* a méhenbelüli fejlődésük problémás az anya alultápláltsága miatt, de felléphet a dohányzás és alkoholfogyasztás is, mint károsító tényező.[12] Bizonyított tény, hogy a hosszantartó, vagy gyakori stresszhelyzetek hormonális változásokat idéznek elő nem csak az anyában, hanem a magzatban is, befolyásolva fejlődését. A roma családokban gyakoriak az akár tettlegességig fajuló veszekedések, nyolc felnőtt is lakhat egy fedél alatt, így a konfliktusok mindennaposak. Ez nem csak a magzati, hanem a későbbi életkori fejlődésre is kihat.

A romániai romák szegénységi aránya háromszorosa a nemzeti átlagnak, ez 1989 után csak súlyosbodott. A rendszerváltás után a roma alkalmazottak voltak az elsők, akiket elbocsátottak állásaikból. Nagyon sok családnak egyetlen bevételét a gyermeksegély és a szociális segély jelenti.[13]

Milenkova és Molhov bolgár roma iskolák diákjaival beszélgetve belátást nyertek a tanulók családi életébe. Kifejtik, hogy a gyakori veszekedések-verekedések

12 Mendi, 1984: 170.

13 Roth – Moisa, 2011: 3.

Digitized by Google

súlyosbító, akadályozó tényezők a tanulók felzárkóztatásában: ezek miatt tanulni is képtelenek iskolán kívül, de ami még rosszabb: generációkon keresztül átvitt, tanult viselkedésformává, coping mechanizmussá válik az agresszió.[14] Ez természetesen kihat a gyermekek iskoláztatására is, sok roma anya félti gyermekét a ruházatuk miatti, kortársak általi élcelődésektől. Ugyanakkor bevételüket gyermekeik dolgoztatásával próbálják kiegészíteni (koldulás, szezonális napszámos munkák).[15]

Az iskolai osztályban a roma gyermekek reprodukálják szüleik vulgáris nyelvezetét, agresszív magatartását, ami miatt nehezebben fogadják őket be az osztályközösségbe.

Mendi kifejti, hogy 0-6 éves korig a biológiai hátrányok mellett, a harmonikus fejlődést gátló tényező a kulturális depriváltság is, *„amely előidézője lesz a mentális retardáltságnak"*. Míg a nem roma gyermekek 2-3 éves korukban közösen szüleikkel firkálnak, képes könyveket nézegetnek, számolgatják lépéseiket, ismerkednek a színekkel, formákkal, egyszóval fejlődésüket elősegítő játékos tevékenységekben vesznek részt, addig a roma gyermekek mindezekből kimaradnak.[16] Legtöbbjüknek egyetlen játékszerük sincs otthon, de képtelenek (mivel nincs, akitől eltanulják) a tárgyak szimbolikus felruházása általi játékra is (bottal lövöldözni stb.).

A roma gyermekek szókincse nagyon szegényes, sokszor a legegyszerűbb verbális utasításokat sem értik, nem ismernek olyan egyszerűbb szavakat, mint „mögé", „azután", és ez mind a deprivációnak tudható be. Az első osztályban tanítók bevallása szerint látják a roma gyermekeken, hogy szinte semmit nem értenek meg abból, amit a tanító mond, pedig anyanyelvük a magyar, a roma nyelvet nem ismerik, tehát nem a többnyelvűség ennek okozója.

Ugyanakkor itt kell megjegyezni azt is, hogy sok mai szerző az ingerszegény környezet megfogalmazás helyett a kulturális különbségek kifejezését használja, mivel szerintük, ezen esetekben nem inger depriváltságról van szó, hanem az ingerek másságáról. Kultúrának nevezik ilyen értelemben a gyermeket érő ingerek összességét (pszicho-szocio-kulturális környezet).[17]

f) Integráció vagy inklúzió? Különbséget kell tennünk a két fogalom között: az integráció a speciális nevelési igénnyel (továbbiakban: SNI) rendelkező tanulók egyszerű, fizikális befogadását jelenti, míg az inkluzív oktatás *„differenciáló, önértékelésre alapozó*

---

14 http://newbalkanpolitics.org.mk/political_essays/vxromi.html Milenkova, Molhov [Letöltés ideje: 2010. november]

15 Roth – Moisa, 2011: 5.; Vincze – Harbula, 2011: 45.

16 „0-6 éves korig a biológiai hátrányok mellett a harmonikus fejlődés gátját képezi a környezeti tényezők elégtelensége, a kulturális depriváltság, amely előidézője lesz a mentális retardációnak. Míg a nem cigány gyermekek többsége 2-3 éves korában már mondókát tanul, színes mesekönyvet nézeget, szülei segítségével elsajátítja a képolvasás alapjait, olyan játékokat kap, amelyek elősegítik manuális képességeinek tökéletesítését, rajzol, fest, s így grafomotoros ügyessége fejlődik, vagyis megtanulja mindazt, amely nélkülözhetetlen az iskolába lépéskor, a hagyományos cigányközösségben élő kisgyerek mindebből kimarad. Így válik érthetővé, miért olyan magas a cigánygyermekek között az iskolaéretlenek száma." Ld. Mendi, 1984: 171.

17 Ld. Favin, 2009, Moree – Klaasen – Veugelers, 2008; Ringold – Orenstein – Wilkens, 2005

Digitized by Google

pedagógia – a felmerülő problémák, gondok esetén a pedagógus változtat stílusán, a gyógypedagógus partner a megoldásban."[18] A romániai gyakorlatra inkább az integráció jellemző. Annak következtében, hogy a roma (és más, SNI) gyermekek szegregált oktatását a törvény tiltja, minden gyermek integrálva van, de speciális igényeik nincsenek kielégítve, legtöbb esetben nem dolgoznak velük egyéniesített fejlesztési-oktatási terv alapján. Amelyik intézménynek van gyógypedagógusa, logopédusa, ott azok külön foglalkoznak a gyermekekkel (amennyiben ezt a körülmények lehetővé teszik, sajnos egy szakemberhez túlzottan sok gyermek tartozik), és a tanítók ezen kívül nem differenciálnak a gyermek oktatásában. Az inklúzió ennél teljesebb *befogadást* jelent, beletartozik a másság elfogadása, az egyéni igények figyelembevételével. A különböző tanulási nehézségek kiküszöbölésében (olvasási zavar, számolási nehézségek) legjobb eredményeket a kombinált oktatásban érnek el, amely a gyermekek befogadását jelenti egy normál képességű közösségbe, és emellett külön, egyéni, speciális foglalkozásokban való részesítésüket.

Módszer

A kutatás célja hogy minél pontosabb képet kapjunk a roma gyermekek, azon pszichopedagógiai jellemzőiről melyek részt vesznek a tanulási folyamatokban, illetve a szociális beilleszkedésben; ezt a képet vetjük össze a kortárs magyar gyermekek képességeivel. A felmérést beavatkozás követte, mely az elsős roma gyermekek kognitív funkcióinak fejlesztését célozta meg, Feuerstein *A Gazdagító Eszköztár* óvodáskorúaknak szánt változatával.

A roma gyermekek iskolai felzárkóztatása a pedagógusokat próbára teszi, éppen ezért kutatásunkba beiktattunk egy részt, ami a pedagógusok véleményét vizsgálja. Próbáltuk kideríteni, a roma gyerekekkel való munkájuk nehézségeit, ugyanakkor véleményüket kértük, hogy szerintük milyen tényezők segíthetnének a probléma megoldásában.

Hipotézisek

1. A kulturális ingerekben, tanulási kihívásokban szegény családi környezet negatívan befolyásolja az iskolai teljesítményt, értelmi képességeket.
2. Az óvodai képzés hiánya negatívan hat az iskolaérettségre.
3. A roma gyermekek nem-roma társaikhoz hasonlóan teljesítenek a formatív próbákon.
4. A fejlesztés következtében javul a roma gyermekek vizuo-perceptuo-motoros teljesítménye.

18 Birta – Székely, 2006: 82.

Digitized by Google

5. A pedagógusok szerint legfőbb akadályozó tényezők között az óvodai képzés hiánya és az osztályonkénti számos SNI gyermek szerepel.

A minta

A vizsgálatokban a romániai, csíkszentmártoni *Tivai Nagy Imre Szakközépiskola* (a továbbiakban: *TNISZKI*), a csíkkozmási és lázárfalvi *Dr. Boga Alajos Általános Iskola* (a továbbiakban: *BAÁI*) elemi iskolás tanulói vettek részt, szám szerint 77 roma és 55 magyar gyermek. Életkoruk 6 és 11 év között változik.

A fejlesztő beavatkozáson 10 elsőosztályos roma gyermek vett részt, a csíkkozmási *BAÁI*-ból. Azért esett választásom erre az iskolára, annak ellenére, hogy munkahelyi beosztásom szerint többet vagyok Csíkszentmártonban, mert ebben a faluban a roma gyermekek rendszeresebben járnak iskolába, nem hiányoznak olyan sokat. Ennek ellenére voltak hiányzások, amelyek nehezítették a csoportos beavatkozást, ezekről részletesebben a beavatkozást leíró részben lesz szó.

A tanítóknak szánt kérdőívet 23 pedagógus töltötte ki, a *TNISZKI*, *BAÁI*, a tusnádi *Imets Fülöp Jákó Általános Iskola* (a továbbiakban: *IFJÁI*), és a tusnádfürdői *Jókai Mór Általános Iskola* (a továbbiakban: *JMÁI*) tanítói közül.

Mérőeszközök

1) MSSST (Meeting Street School Screening Test): Iskolaérettségi Vizsgálat

Az *MSSST* olyan szűrőeljárás, amely verbális és nem-verbális feladatokból áll. Méri a szenzomotoros rendszer alapját képező (1) motoros készségeket, (2) vizuo-perceptuo-motoros készségeket és (3) nyelvi készségeket. A teszt három szubtesztből áll.

Az első a *Motoros Minták Szubteszt*, amely felméri a kétoldali szeriális mozgásminták kivitelezését és a testvázlattal kapcsolatos téri tájékozódást. Kutatások bizonyították, hogy ezen szubtesztben való alulteljesítés összefügg a diszlexia betűtévesztési tüneteivel, mint a p-b, melyben részt vesz a helyes irányfelismerés képessége. A második a *Vizuo-Perceptuo-Motoros Szubteszt*, amely méri a vizuális diszkriminációt, az emlékezetet, a geometrikus ábrák és betűformák reprodukáló készségét, a térbeli és a sorrendbeli orientációt. Ez is szorosan kapcsolódik az olvasási és főként írás-készséggel. A harmadik a *Nyelvi Szubteszt*, amely vizsgálja a nyelvi készséget, az auditív figyelmet, a nyelvi emlékezetet, az időrendi fogalmakban való tájékozottságot, a fogalmazási készséget. Ezek fontos részképességek az olvasási készség kialakulásában, gondolkodás fejlődésében. Minden szubteszt 5-5 feladatból áll, ezek pedig részfeladatokra oszlanak.

Digitized by Google

Az *MSSST* olyan szűrőeljárás, amely átfogó információt ad a várható tanulási zavar előjelzésére. A felvétel ideje 15-20 perc. Az eljárás egyéni helyzetben történik. Papír-ceruza teszt, minimális eszközt igényel. Bemutatókártyák és feladatlapok tartoznak a 2. és 3. szubteszthez. A mérőeszközt az elsős tanulókon alkalmaztuk. A kognitív fejlesztő programban részt vevő tanulók poszt-tesztjét is ez a vizsgálat képezi.

2) Raven Színes Progresszív Matricák: intelligencia teszt

Az intelligencia-teszt a Gestalt-lélektan elvein alapszik. Geometriai ábrákból álló képek alkotják, melyekből hiányzik egy rész. A gyermeknek a lap alján bemutatott figurákból kell kiválasztania a nagyobb ábrából hiányzó részt. A kognitív funkciók széles körét mozgató eljárás, logikai gondolkodást vizsgál, a kiegészítés, következtetés, összehasonlítás, összeadás képességét. Három sorozatot tartalmaz, egyenként 12 feladattal, melyek a fokozatos nehezedés elvét követik. Kultúrafüggetlen mérőeszközként tartják számon, mely az intelligencia g-faktorát hivatott mérni. Belső konzisztenciája a legtöbb mérés alapján r=0,85 és r=0,90 között mozog, teszt-reteszt reliabilitása minden vizsgálat alapján r=0,85 fölötti. Validitása megfelelő. Felvételi idő: 10 és 30 perc között változik. A tesztfelvétel egyéni.

3) Bender-B: perceptuo-motricitást vizsgáló teszt

A *Bender és Santucci* által kidolgozott *Bender-B próba* a vizuomotoros koordináció készségét méri. Itt a gyerekeknek az előttük levő kártyákon szereplő ábrákat kell lemásolniuk, az eléjük helyezett A4-es papírlapra. A vizsgálatnak időkorlátja nincs, összesen kilenc darab, egyszerű geometriai elemeket tartalmazó ábrát kell lemásolniuk. A teszt jó előrejelzője a későbbi tanulási zavarok kialakulásának, főleg az olvasási készség elsajátításának. Ezt a mérőeszközt a 8,6 évet meghaladott elsős és a második-negyedik osztályos roma gyermekeken alkalmaztuk.

4) Feuerstein Instrumental Enrichment Basic (Gazdagító Eszköztár)

Ennek az eszköztárnak három részét formatív mérőeszközként alkalmaztuk. A formatív kifejezés a tesztfelvétel specifikus módjára utal, amely megfelel a mediált tanulási helyzetben alkalmazott eljárásnak. A pontozás során, minél nagyobb volt a mediálási távolság (azaz minél kevesebb segítséget adtunk a gyermeknek a megoldáshoz), annál magasabb pontszámot érhetett el.

a) Hasonlítsd össze és fedezd fel az abszurdat: hat képet mutatunk be a gyermekeknek, a feladat az, hogy kiderítsék mi a furcsa/ szokatlan a képen, és hogyan lehetne azt megjavítani. A hat kép kiválasztásában szerepet játszott az, hogy olyan képek legyenek, melyek a roma gyermekek környezetében fellelhető ingereket tartalmaznak (pl.: az első képen egy ember húz egy szekeret, amin egy ló ül). Ha különösebb segítség nélkül ki tudja javítani a képet (amelyen mindig valamilyen cserére volt szükség), akkor megkapja az egy pontot. Ha figyelmét fel kell vonni a részletekre, amelyekből majd ő következtetéseket von le, akkor a pontszám lecsökken 0,5-re. A hat képre összesen 6 pontot lehet kapni.

Digitized by Google

b) Az empátiától a cselekvésig: itt is hat kép került bemutatásra, mindegyik lapon felül egy-egy olyan helyzet van ábrázolva, amelyen a szereplő (egy gyermek) bajba jutott, és segítségre van szüksége. A tanulók első lépésként beazonosítják a problémát, hogyan érezheti magát a gyermek, melyek az érzelemre utaló konkrét jelek. Második lépésben a lentebb bemutatott négy változat közül kiválasztják azt az egyet, amely hatékony segítségnyújtást ábrázol. Minden lapon négy választási lehetőség van, amelyek közül az egyik mindig egy erkölcstelen jelenetet ábrázol (lopás, rongálás, kigúnyolás, fizikai bántalmazás vagy az esemény passzív szemlélése). Három olyan jelenet van, amelyben történik valamilyen próbálkozás a segítségnyújtásra, de csupán egy bizonyul hatékonynak. A gyermeknek be kell azonosítania a hatékony segítségnyújtást, válaszát indokolnia kell. Majd megmutatja azt a képet, ahol „csúnyán viselkedik a másik gyermek". Ha ezekhez a válaszokhoz segítség nélkül eljut, megkapja az egy pontot. Ha először rossz választ ad, akkor felhívom a figyelmét rá („Miből gondolod, hogy itt tudott segíteni? Meg van nyugodva a gyermek?" vagy „Esetleg látsz más képet, ahol sikerül segíteni rajta?") Ha ezután helyes választ ad, 0,5 pontot kap. A feladatok szelekciójában figyelmet fordítottam arra, hogy minél változatosabb problémahelyzet merüljön fel bennük, hogy érinthessenek különböző etikai kérdéseket is. Így a következők alkotják a tesztet: a bicikli elromlott, a kisfiú nem tud hazamenni; bevásárló tasak kiszakadt, az ételek kifolytak, összetörtek, vagy szétgurultak; a szék lába kitörött, a kisfiú leesett; egy nagyobb gyermek meg akar ütni egy kisebbet; a kisfiú nadrágszára felakadt a kerítésre, leszakadt; fiúk dobálnak egy kiskutyát.

c) Érzelmek felismerése: 6 különböző érzelem felismerése (öröm, szomorúság, düh, félelem, undor, meglepettség). A résztvevőknek itt négy részfeladata volt, mindegyik teljesítése 0,25 pontot ért. A lap tetején egy érzelem van fényképen bemutatva (valódi ember), ezt be kell azonosítani, és intenzitását felbecsülni. A lap többi része mindeddig el van takarva. Ha sikerült az érzelmet beazonosítani, felfedjük a lap többi részét is, ahol négy különböző helyzet van ábrázolva, és feltesszük a következő kérdéseket: „Mit gondolsz melyik helyzetben érezheti magát a szereplő ugyanúgy, és ugyanolyan erősséggel (vagyis pl. nagyon örvend), mint fent a képen a néni / bácsi /kislány?" „Mit gondolsz mitől érezheti így magát? Mi történhetett vele, ami miatt ilyen ... lett?" Mindkét helyes válasz 0,25 pontot ér. Látható, hogy itt nem csupán az érzelem arckifejezésről való felismerésén van a lényeg, fontos, hogy a gyermek kapcsolatot tudjon teremteni az érzelem és az azt kiváltó ok között.

A három szubtesztben összesen 18 pont érhető el. Mivel a fent bemutatott vizsgálat köztes módszert képvisel a pszichometriás helyzet és tanulási helyzet között, ezért formatív eljárásnak neveztük. Lehetőség van a hibák kijavítására, ezáltal a személyes fejlődésre.

Digitized by Google

5) Roma Gyermekek Oktatásával Kapcsolatos Nehézségek – tanítók részére összeállított kérdőív

Két kérdést tartalmaz. Az első roma gyermekek oktatásával kapcsolatosan felmerülő nehézségeket vizsgálja, nyolc válaszlehetőség közül kell ötöt kiválasztani, és rangsorolni a következő módon: 5 – legmegterhelőbb jelenség, 1 – legkevésbé megterhelő. Az opciók a következők: a roma gyermekek gyakori hiányzása az iskolából, túl sok SNI gyermek egy osztályon belül, időhiány, speciális képzettség hiánya, a roma gyermekek magatartásbeli problémái (agresszivitás, vulgaritás), higiéniai problémák, otthoni foglalkozások hiánya miatti lemaradás. Végül lehetőségük van más okokat is felsorolni.

A második kérdés a megoldást célozza, a tanítók elképzeléseit vizsgálja a hatékony oktatás megvalósítására. Ez egy nyílt kérdés, három lehetőséget sorolhatnak fel.

Pszichopedagógiai vizsgálatok eredményei

1) Mssst – Iskolaérettségi Vizsgálat Eredményei

A kutatás első részében a három település két iskolájának (*TNISZKI* és *BAÁI*) elsőseit mértük fel az *MSSST* teszttel, hogy megállapítsuk iskolaérettségi szintjüket. 24 roma és 32 magyar tanulót vizsgáltunk. A vizsgálat eredményeképpen normapontokat kapunk, melyek az életkor és a nyerspontszám alapján állapíthatók meg. Így az életkori adatokból az is kiderült, hogy van 4 roma gyermek, aki kilenc éves is elmúlt, mire első osztályba került (egyikük 9,11 éves), és sokan túllépték a 8 évet. Az életkor szórása így jelentősebben nagyobb, mint a kortárs magyar csoportban. (Ld. 1. sz. táblázat!) Ezen gyermekek iskolaérettségi teljesítménye, a magasabb életkor ellenére nagyon alacsony (óvodába legtöbbjük nem járt, otthoni környezetben pedig nem érték őket fejlődésüknek megfelelő ingerek).

	Iskolakezdési átlagéletkor hónapokban (év)	Iskolakezdési minimum életkor hónapokban (év)	Iskolakezdési maximum életkor hónapokban (év)	Szórás hónapokban
Roma N 24	89 (7,6)	72 (6,1)	119 (9,11)	10,36
Magyar N 32	83 (6,9)	74 (6,3)	91 (7,8)	3,8

1. táblázat Iskolakezdési életkorok a két csoportban

Digitized by Google

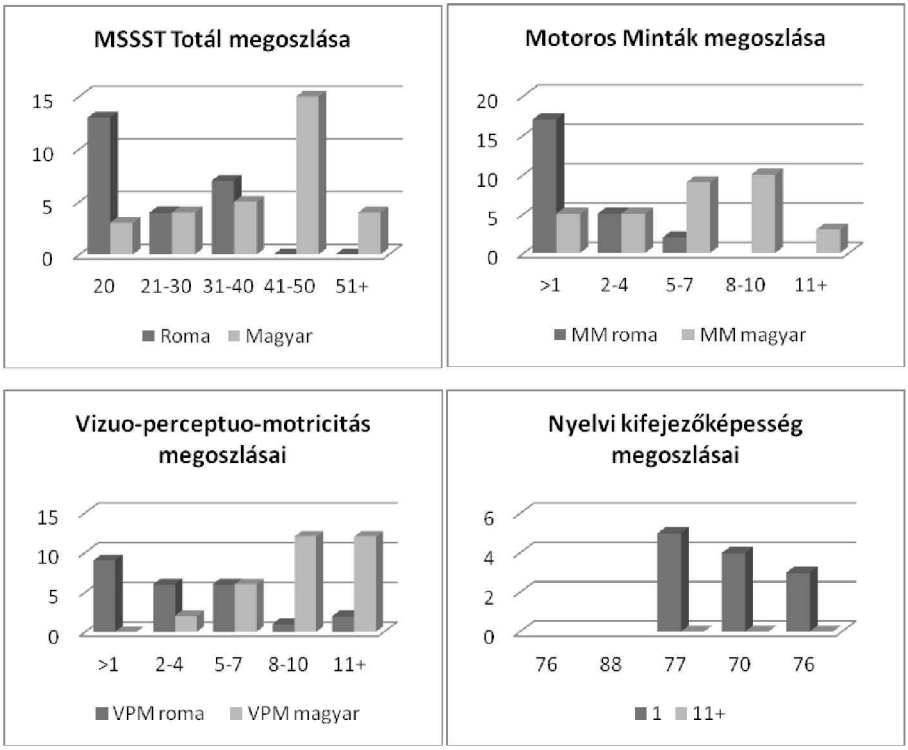

1. ábra Iskolaérettségi vizsgálat eredménye a két csoportban

Az első ábrán látható, hogyan teljesített a két csoport az iskolaérettségi vizsgálaton. Az *MSSST* Totál ábráján megfigyelhető, hogy a két csoport teljesítmény-megoszlása jelentősen eltér: a roma csoport nagy része (13 a 24-ből) 20 pontot ért el, ami a legkisebb lehetséges teljesítmény, sőt sokan nem érték el az ennek megfelelő nyerspontszámot sem, csak ennél alacsonyabban már nem osztályozhatóak. És amíg egyetlenegy gyermek sem érte el a normális teljesítménynek megfelelő 50 normapontot, vagy a tanulási zavarra veszélyt már nem jelentő 41 pontot, addig a magyar csoport teljesítmény megoszlása normálisnak tekinthető: legtöbb pontszám (15 a 32-ből) 41 és 50 pont közé esik, van négy átlagon felüli teljesítmény is, és csupán hárman esnek a veszély zónába. Mondhatni megoszlásuk követi a Gauss-görbe szerinti normál eloszlást.

Digitized by Google

A további három ábra a szubtesztenkénti teljesítményt ismerteti. A kategóriák a tesztalkotók által vannak kialakítva, a tanulási zavar megjelenésének veszélye szerint: 10 pont jelenti a normál teljesítményt, a fölött átlagon felüli eredményről beszélünk, 7 és 5 közötti pontszám enyhe veszélyt jelent, 4 és az alatti pontszám nagy veszélyt mutat a tanzavar kialakulására. Az egy pont és az előtte levő kisebb jel azt jelöli, hogy sokan még az egy normapontnak megfelelő nyerspontértéket sem érték el, úgymond eredményük meg sem jelenik a normapont táblázatában.

Látható, hogy a *Motoros Minták* feladatcsoportjában is a roma gyermekek nagy része (17 gyermek) 1 pontot ért el. Képtelenek verbális utasításokra („Lépj kettőt előre, azután egyet hátra"), vagy utánzással végrehajtani egyszerű mozdulatokat (pl. tapsolni kettőt maguk előtt, egyet hátuk mögött, háromszor megismételve). Tehát a problémát nem csak az jelenti, hogy nem értik meg a legegyszerűbb – irányokra, mozdulatokra vonatkozó – verbális utasításokat, hanem testsémájuk fejletlensége miatt, képtelenek a bemutatott minta leutánzására. Ujjmozgásuk is nagyon fejletlen, ami hátrányt jelent az írástanulásban.

A vizuo-perceptuo-motricitást vizsgáló feladatok eredményei is eltérnek a két csoportban, itt viszont a roma gyermekek közül ketten is átlag feletti teljesítményt nyújtanak (11 pont fölött). Mindkét gyermek rendszeresen járt óvodába. Megfigyelhető ugyanakkor az is, hogy ez az a szubteszt, ahol a magyar gyermekek legnagyobb része ér el átlagon felüli teljesítményt: kissé merészen (és a több éves tapasztalat alapján), de levonható a következtetés, hogy az óvodai képzés a hangsúlyt a vonalvezetést, vizuális észlelést, differenciálást fejlesztő feladatokra teszi.

A nyelvi szubteszt a rövid távú verbális memóriát, fonematikai analízist, verbális produkciót, szókincset, szeriális gondolkodást, számolási készséget vizsgálja, olyan feladatokkal, amit normális körülmények között egy 6-7 éves gyermeknek teljesítenie kellene. Ebben a vizsgálatban a roma és magyar gyermekek közül egyaránt csak egy tanuló ért el 1 pontot. Viszont a roma gyermekek nagy része itt is a veszélyeztető 1-7 normapont zónájába esik, míg a magyar gyermekek teljesítménye követi a normál, Gauss-görbe szerinti megoszlást.

Az ábrák önmagukban nem elegendőek a szignifikáns következtetések levonásához. Ezért a 2. táblázat ismerteti a két csoport közötti statisztikai eltérést.

Digitized by Google

	Csoport	Átlag	Szórás	t	p
Motoros Minták	roma	1,83	1,58	-6,25	0,000
	magyar	6,19	3,50		
Vizuo-perceptuo-motricitás	roma	3,92	3,19	-6,34	0,000
	magyar	9,09	2,90		
Nyelvi készség	roma	3,92	2,57	-4,08	0,000
	magyar	6,88	2,83		
MSSST totál	roma	25,58	7,34	-5,83	0,000
	magyar	39,72	10,79		

2. táblázat MSSST teszt eltérései szubtesztenként és összesen

Látható, hogy nem csak az összesített eredményben, hanem minden egyes szubtesztben megjelenik a szignifikáns eltérés a két csoport eredményei között (mindenhol $p<0,001$), az átlagok nagyon eltérőek, alacsony szórással. Ez bizonyítja is első hipotézisünket, miszerint az ingerszegény környezet negatívan befolyásolja az iskolai teljesítményt, mivel a két csoport közötti legfontosabb eltérés nem a nemzetiségre vezethető vissza, hanem főképp életkörülményeikre. És ez a különbség megjelenik annak ellenére, hogy a roma gyermekek közül sokan jártak óvodába (kisebb-nagyobb rendszerességgel). Éppen ezért végeztünk egy khí négyzet vizsgálatot, hogy megnézzük befolyásolja-e az óvodalátogatás a roma gyermekek teljesítményét ezen tesztben. Az eredmények alapján szignifikáns kapcsolat van az óvodalátogatás és iskolaérettség között (lásd 3. sz. táblázat). Míg azon 13 gyermek közül, aki járt óvodába, csak négyen érték el a teljesítmény minimumát jelentő 20 pontot, és legtöbben az enyhe veszélyt jelentő kategóriába estek; az óvodát nem látogató 11 roma gyermek közül, kilencen 20 pontot értek el, és csupán ketten 31-40 közötti pontszámot.

MSSST	20 pont	21-30 pont (veszély)	31-40 pont (enyhe veszély)	Összes	Khí négyzet	p
Nem járt óvodába	9	0	2	**11**	7,09	0,03
Járt óvodába	4	4	5	**13**		
Összes	**13**	**4**	7			

3. táblázat Óvodalátogatás kapcsolata az iskolaérettséggel

Digitized by Google

A fenti eredmények együttesen alátámasztják azon hipotézist, miszerint az óvodalátogatás hiánya negatív hatással van az iskolaérettségre, legalábbis azt, hogy a két tényező között szignifikáns kapcsolat van. De a roma gyermekek esetében még a rendszeres óvodalátogatás sem jelent garanciát az iskolai sikerre, mert nem mindegy, hogy milyen otthoni környezetből jár a gyermek az óvodába/iskolába. Az ingerszegény környezet rányomja bélyegét a teljes fejlődésre, befolyásolva az értelmi képesség alakulását is.

2) Raven Színes Progresszív Matricák – Intelligenciavizsgálat

Az iskolai sikert az általános intelligencia nagymértékben befolyásolja, amit a fenti teszt hivatott vizsgálni. A tesztet 68 roma gyermekkel vettük fel (köztük voltak régebben alkalmazottak is). A 2. ábra ismerteti a kapott eredményeket, melyek a roma gyerekek értelmi szintjének lemaradásáról tanúskodnak: a 68 roma gyermekből 43, vagyis 63%-uk értelmi fogyatékos kategóriába esik, 30%-uk átlagon aluli értelmi képességgel rendelkezik, és csupán 7%-uk, 5 gyermek ért el átlagos értelmi képességet. Az eredmények szintén első hipotézisünket bizonyítják, miszerint az ingerszegény környezet negatívan befolyásolja az értelmi képességeket.

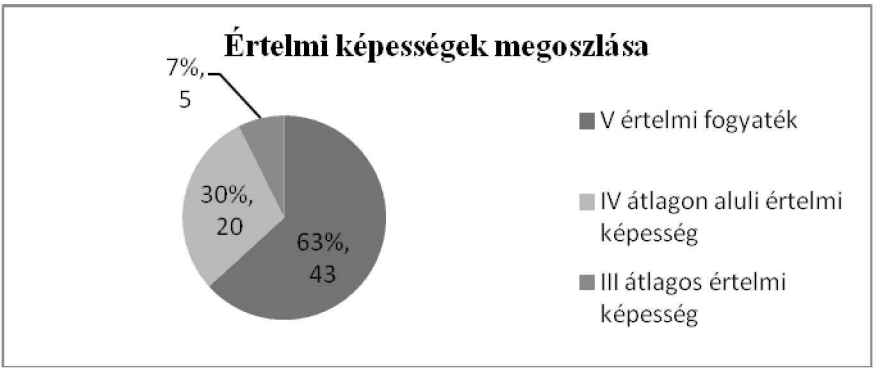

2. ábra Értelmi potenciál a roma csoportban

Az adatok mélyebb értelmezése érdekében khí négyzettel vizsgáltuk az intelligencia szint és lakáskörülmények közti kapcsolatot. Mivel ilyen adathoz csak a *BAÁI* roma tanulóiról jutottunk, szám szerint 41 gyermekről, a vizsgálatba csak őket vettük be. A roma gyermekek lakáskörülményeit három kategóriára osztottuk a következők szerint: Csíkkozmáson van egy Gödörnek nevezett falurész, ahol számos roma család lakik, nagyon rossz körülmények között, összetákolt viskókban, akár 8-10-en is egy szobában, vízvezeték, sokan villany nélkül. A vizsgált alanyok közül 18-an kerültek ebbe a (3-as) kategóriába. A kettes kategóriába olyan roma

Digitized by Google

gyermekeket osztottunk, akik jobb körülmények között élnek: van legalább két szobájuk, vagy nem laknak olyan sokan egy szobában, és a lakókat rokoni szálak kötik össze. Ide 24 gyermek tartozott. Végezetül az egyes kategóriába az a 7 gyermek került, akik normális körülmények között élnek, még ha szegényebbek is a magyar átlagpopulációnál: egy család lakik a házban, a háznak van egy minimális felszereltsége: mosógép, vízvezeték, akár fürdőszoba is. Ezek a gyermekek láthatóan tisztán járnak iskolába.

IQ szintek	III	IV	V	Összes	Khí négyzet	p
Lakáskategória 1	4	3	0	**7**	24,151	0,000
Lakáskategória 2	1	9	14	**24**		
Lakáskategória 3	0	4	14	**18**		
Összes	**5**	**16**	**28**	**49**		

4. táblázat Lakáskörülmények kapcsolata az intelligencia szinttel

A 4. sz. táblázaton megfigyelhető, hogy az 1-es lakáskategóriájú gyermekek közül négy normális értelmi potenciállal rendelkezik (ez 93-98-as IQ között variál), három gyermek átlagon aluli intelligenciával, és egyetlen egy sem értelmi fogyatékos. A 3-as lakáskategóriájú gyermekek nagy része értelmi fogyatékos, négyen átlagon aluli IQ-val rendelkeznek. Így megfigyelhető az átmenet: ahogy romlanak a lakáskörülmények, csökken az értelmi potenciál, és a p érték mutatja, hogy ez a kapcsolat szignifikáns. Ezzel szintén alátámasztottuk első hipotézisünket, miszerint a szociális-kulturális depriváció befolyásolja az értelmi képességeket. Vizsgálatunk nem mutat ki ok-okozati összefüggéseket, de kimutatja az asszociációt az életkörülmények és az általános intelligencia között.

3) Bender-B Perceptuo-Motoros Vizsgálat

Az első osztályosok tanulási zavarának kialakulási veszélyét mérni lehetett az iskolaérettségi vizsgálattal. De azokra a gyermekekre, akik meghaladják a nyolc és fél éves kort, már nincsenek standardizált normapontok, tehát nem alkalmazható az *MSSST*. Ezen gyermekekkel vettük fel a *Bender-B teszt*et, mely megbízható mérőeszköze az észlelési és motoros kivitelezési képességnek, és nagyon fontos diagnosztikai eszköze a tanulási zavaroknak. A tesztet 37 gyermekkel vettük fel, a *TNISZKI* és *BAÁI* roma tanulói közül.

Digitized by Google

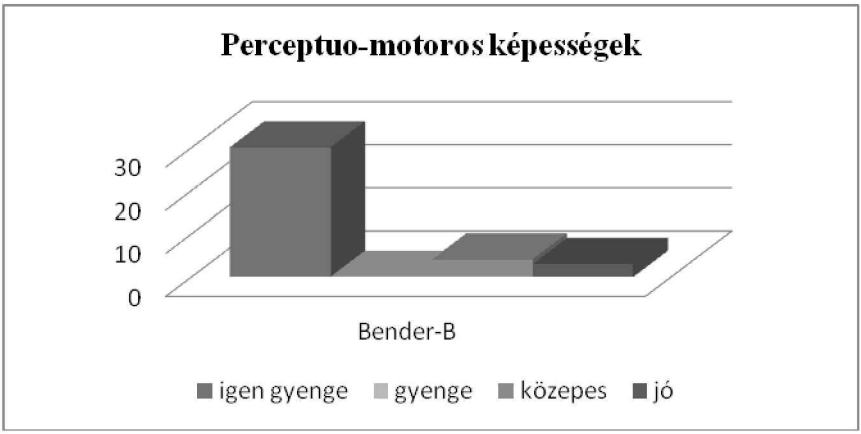

3. ábra Bender-B eredmények

Eredményeiket a 3. ábra ismerteti, amelyen látható, hogy a vizsgált személyek szinte egészében igen gyenge eredményt értek el (30-an), négyen közepes és hárman jó eredményt. Senki nem esett a gyenge kategóriába. Ezek az eredmények alátámasztják az ingerszegény környezet negatív hatásaira vonatkozó hipotézisünket.

4) Feuerstein Gazdagító Eszköztár: Abszurd-, Erkölcsi Gondolkodás És Érzelmek Beazonosítása

Az eszköztárat 30 roma és 32 magyar tanuló töltötte ki a *TNISZKI* és *BAÁI* diákjai közül. Hipotézisünk az volt, hogy nem lesz szignifikáns eltérés a két csoport teljesítményében, mivel az eszköztár olyan ingerekkel dolgozik, amelyek közel állhatnak a roma gyermekek hétköznapjaihoz, és rugalmas olyan szempontból, hogy azokkal a szavakkal operál, amit a gyermek hoz magával, vagyis a szegényes szókincs nem befolyásolja a teljesítményt. Az 5. sz. táblázat ismerteti a két csoport közötti eltéréseket. Látható, hogy ezen hipotézisünk nem igazolódott be: szignifikáns eltérés mutatkozik minden vizsgált területen a két csoport között. Az viszont megfigyelhető az ábrán, hogyan is alakultak ezek az eredmények, és hogy amíg az intelligencia vizsgálatban jóval a normál érték alatt teljesítettek a romák, addig ezeken a próbákon az eltérés nem olyan nagy, legnagyobb mégis az abszurd gondolkodásnál, ahol a magyar gyermekek átlagban 5,5 pontot értek el, roma társaik csak 4,9-et. Az abszurd gondolkodás feladathelyzete az összehasonlítás, szisztematikus leképezés, rendszerezés, információgyűjtés képességeit vizsgálja a gyermek számára megszokott ingereken. A tesztfelvétel alatt megfigyelhettem, hogy sok roma gyermek ebben a feladathelyzetben szorongó magatartást tanúsított: szemmozgásukból láttam, hogy tudják a helyes választ (ide-oda mozgatták szemüket a felcserélésre váró elemek között), de a verbális kifejezés területén fellépő nehézségeiket nehezen vagy

Digitized by Google

egyáltalán nem tudták áthidalni és válaszaikat megfogalmazni. Viszont látható az is, hogy a maximális eredményt a roma gyermekek közül is elérték (6-an az abszurd, 7-en az empátia és 1 gyermek az érzelmi beazonosítás próbán).

		Átlag	Szórás	Min	Max	t	p
Abszurd	Roma N 30	4,88	0,93	2,50	6,00	-3,295	0,002
	Magyar N 32	5,53	0,55	4,50	6,00		
Empátia	Roma N 30	5,17	0,61	4,00	6,00	-4,570	0,000
	Magyar N 32	5,75	0,36	5,00	6,00		
Érzelem	Roma N 30	4,52	0,72	3,00	6,00	-2,400	0,020
	Magyar N 32	4,93	0,63	3,50	6,00		
Összes	Roma N 30	14,57	1,83	10,00	17,50	-4,234	0,000
	Magyar N 32	16,21	1,18	13,50	17.75		

5. táblázat Feuerstein vizsgálatok eredményei

Az empátia (és közvetve erkölcsi érettség) feladat eredményei (az eltérés ellenére jelenlevő jó átlag, és alacsony szórás) bizonyítja, hogy a roma gyermekek is képesek megítélni, hogy milyen a társaikkal szembeni helyes magatartás. A feladat fő hangsúlya a szociális problémamegoldó képességen van, vizsgálja, hogy képes-e a gyermek beleélni magát az áldozat helyzetébe, ugyanakkor, tud-e hatékony megoldást találni a problémára.

Az érzelmi beazonosítás két átlaga között 0,5 pont az eltérés, viszont itt a lehető legalacsonyabbak az eredmények mindkét csoportban. Az egyszerűbb érzelmek felismerésében mindkét csoport jól teljesített (vidámság, szomorúság, félelem, düh), viszont megfigyeltem, hogy a szomorúság kiváltó okait nem mindig tudják helyesen megítélni. Ami még megdöbbentőbb volt, hogy mindkét csoport sokat tévedett a dühöt kiváltó helyzetek megítélésében. Csak miután felhívtam rá figyelmüket, ismerték fel a különbséget a szándékos és véletlen „baj-okozás" között, és ennek kapcsolatát az általa kiváltott düh mértékében. Ennek oka a nem megfelelő

Digitized by Google

mintákból származhat: sok felnőtt akkor is kifejezi dühét a gyermekekkel szemben, ha azok nem vétettek szándékosan. Az undort és meglepetést sok gyermek nem volt képes felismerni (roma és magyar egyaránt), ezek az érzelmek ritkábban kerülnek megfogalmazásra kisgyermekek körében. Ha megmondtam a helyes választ, akkor viszont többnyire jól választották ki az érzelemnek megfelelő helyzetet.

Beavatkozás

1) Kognitív Fejlesztő Program: Feuerstein Gazdagító Eszköztár

A bevezetőben említésre került, hogy a kutatás részét alkotja egy kognitív fejlesztő beavatkozás is. Ez a Reuven Feuerstein által kidolgozott *Gazdagító Eszköztár*. A fejlesztő eszköz legfontosabb elméleti fogalmai a *mediált tanulási helyzet* és a *kognitív modifikabilitás*. Feuerstein úgy tekint az értelmi és tanulási képességre, mint ami módosítható, fejleszthető. Szerinte erre a legmegfelelőbb módszer, a mediált tanulási helyzet. Nemcsak hogy nem fogadja el, hogy egy gyermek áldozata lenne saját határainak (fogyatékosságának), hanem úgy gondolja, saját fejlődésében neki jut a legnagyobb szerep, ez az egyetlen út a valódi hatékonyság felé.

A mediálás fogalma Vigotszkij nevéhez fűződik, szerinte minden humán mentális folyamat olyan speciális pszichológiai eszközök által mediált, mint amilyen a nyelv, jelek, szimbólumok. Ezen eszközök nem veleszületettek, a gyermekek, fejlődésük során, az interperszonális kapcsolatok révén sajátítják el azokat. A mediálás során a felnőtt (vagy másik gyermek) felruházza a mediált személyt olyan mentális eszköztárral, modellekkel, melyeknek köszönhetően fokozatos önállóságra, felelősségtudatra, metakognitív képességekre tesz szert, elsajátítja saját továbbfejlődésének, a mentális folyamatok más területre való átvitelének képességét.[19] *Feuerstein* szerint sokkal fontosabb a gyermekeket azon folyamatok elsajátítására nevelni, melyek által képesek lesznek önálló gondolkodásra, problémahelyzetek megoldására, információk szűrésére, és az elsajátított képességek új területekre való átvitelére. Mindezek mellett nagy hangsúlyt fektet a szociális kompetenciákra, affektív nevelésre, szorosan összekapcsolva ezeket a mediált tanulási tapasztalatokban.

A *Gazdagító Eszköztár* főként tanulási zavaros, gyenge szociális körülmények között nevelkedő gyermekek számára ajánlott. *Feuerstein* úgy gondolja, hogy ezeknek hátterében a mediált helyzetek hiánya áll, melynek köszönhetően nem tudtak kialakulni a kognitív funkciók. Ugyanakkor különbséget tesz a kulturális különbségek és kulturális depriváció fogalma között is: a kulturális különbségek miatt lemaradást mutató személynél megnyilvánulhatnak bizonyos deficites kognitív működések, de ezeket viszonylag könnyen leküzdheti mediált helyzetekben, vagy akár azok nélkül

19 Vö. Karpov, 2003: 46–48.

Digitized by Google

is, amennyiben biztosított a hiányzó információk pótlása (nyelvtanítás, motiválás, attitűdváltás). A kulturálisan deprivált személyek viszont azok, akiknek kognitív fejlődésük megkésett, károsodott vagy fixálódott az elégséges mediált tanulási helyzetek hiánya miatt, kognitív modifikabilitásuk viszonylag alacsony. Ez a hiány nem pótolható egyszerűen, itt lép fel a tulajdonképpeni kognitív és metakognitív mediálás szüksége: összehasonlítás, osztályozás, elvonatkoztatás stb. kialakítása.[20] Ezek alapján látható, hogy a beavatkozásunk célcsoportját a roma gyermekekhez hasonló csoportok képezik.

A *Gazdagító Eszköztár* három fő területet ölel át: szociális/érzelmi kogníciók, szociális készségek és mediált tanulási helyzet. Feuerstein nagy hangsúlyt fektet az érzelmi fejlesztésre is, amit szerinte sokan elhanyagoltak, a fő hangsúlyt az értelmi képességekre fektetve. Szerinte nem létezik olyan emberi viselkedés, amelyben ne venne részt mindkét összetevő: a tapasztalati-kognitív és az érzelmi. Érzelmeink kognitív kiértékelésen mennek át, annak segítségével szabályozva intenzitásukat, megnyilvánulási formáikat. *„Ahhoz, hogy társas csoportjuk szociálisan kompetens tagjaivá váljanak, a kisgyerekeknek meg kell tanulniuk értelmezni a körülöttük élők érzelmi állapotait, el kell sajátítaniuk saját érzelmeik módosításának módszereit."* Carolyn Saarni szerint a szociális-érzelmi kompetenciák kialakulásához nyolc készség járul hozzá:

- Saját érzelmi állapot tudatosítása.
- Mások érzelmi állapotának észlelése.
- Érzelmek verbalizálása a saját kultúrára jellemző szókészlet segítségével.
- Mások érzelmeire való empatikus, vagy együttérző viszonyulás.
- Annak felismerése, hogy a belső érzelmi állapothoz nem feltétlenül kapcsolódik külső megnyilvánulás, és vannak olyan alkalmak, amikor helyes kinyilvánítani, vagy ellenkezőleg, elkendőzni bizonyos érzelmeket.
- Az erőteljes kellemetlen érzésekhez való alkalmazkodás képessége, önszabályozó stratégiák segítségével.
- Az érzelmek társas viszonyokban közrejátszó fontos szerepe, valamint annak tudatosítása, hogy a hatalom és státusz különbségei milyen hatással vannak ezekre.
- Általános érzelmi elégedettség – az az érzés, hogy nem zavarnak bennünket saját érzéseink.[21]

A felsoroltak tükrében belátható, hogy milyen fontos szerepet játszanak az érzelmek és szociális képességek a gyermekek (iskolai) társas életében.

Az *Eszköztár* két fő fejlesztő célt követ: az egyik a tartalom – amely által tudatosulhat a tanulóban saját tapasztalatainak releváns tartalma, ezekre építve pedig kialakulnak új fogalmai, melyek lehetővé teszik a kognitív fejlődést. A tartalmak magabiztos kezelése által válik lehetővé, hogy a gyermek egyre több műveletet alkalmazzon, kérdéseket

20 Tzuriel, Haywood, Mandel, 2005: 73–74.

21 Vö. Mihály, 2010: 344–345.

Digitized by Google

fogalmazzon meg magának. A másik cél a folyamatok fejlesztése: megtanítani a tanulót, hogyan gondolkozzon; a tevékenységek úgy vannak felépítve, hogy egyre általánosíthatóbb kognitív funkciókhoz és gondolkodási műveletekhez jusson el.

A fejlesztés folyamán fontos a transzfer, hogy a tanuló képes legyen az elsajátított tartalmakat, műveleteket új helyzetekre is alkalmazni.

A *Gazdagító Eszköztár*ból a következők kerültek alkalmazásra:

1. *Organization of Dots – Pontok Szerveződése*
2. *Identifying Emotions – Érzelmek azonosítása*
3. *From Empathy to Action – Az empátiától a cselekvésig*
4. *Compare and Discover the Absurd – Hasonlítsd össze, és fedezd fel az abszurdat* (a 2-4.-et lásd a pszichopedagógiai vizsgálatok eredményeiben)

A Pontok Szerveződése kifejezetten az észlelési és motoros fejlesztésre fókuszál, a tanulási folyamatokra, figyelemre és tervezett viselkedésre orientálva. A téri orientációra fókuszáló instrukciókra való fogékonyságot, szisztematikus keresést, téri összefüggések kristályosodását célozza. Az Érzelmek Azonosítása és az Empátiától a Cselekvésig részek az érzelmek dekódolását, azok kiváltó tényezőinek felismerését fejlesztik, ugyanakkor az érzelmek szociális tényezőkkel és viselkedéssel való összefüggéseinek megértését célozzák. A „Hasonlítsd össze, fedezd fel az abszurdat!" eszköz az elvonatkoztatás, integráló gondolkodás képességét fejleszti.[22]

Az eszköztár alkalmazása során nagyon fontos a mediálási távolság betartása, a mediátor az absztrakttól mediál a konkrét felé (ha ez utóbbi már tényleg szükségessé válik), a legmagasabb reprezentációs szintről, belső gondolkodási folyamattól indul. Mindig a lehető legkevesebb segítségnyújtást adja, fokozatosan segítő kérdéseket tesz fel a gyermeknek, ösztönzi saját szabályok kialakítására. A zéró mediálási távolság azt jelenti, hogy a mediátor maga oldja meg a feladatot a gyermek helyett.

Feuerstein külön szabályozza a mediálás fókuszát, hogy mire összpontosít, milyen képesség kialakítása kerül a mediálás célpontjába. A roma gyermekek fejlesztésében a következő célpontokat választottuk:

- transzcendencia mediálása,
- kompetenciaérzés mediálása,
- a viselkedés kontrolljának és szabályozásának mediálása,
- az önállóság és a pszichológiai különbségek mediálása.

Fontos, hogy az eszköztár alkalmazása egyénre-szabott, a gyermek tanulási igényeit előtérbe helyezve tervezi meg a mediálás lépéseit, mikéntjét. Végezetül elmondható, hogy Feuerstein módszere nagyon emberközeli, a tanulók ezekben a helyzetekben jól érzik magukat, aktivitásuk által magasfokú énhatékonyságot élnek

22 Vö. Feuerstein és mtsai, 2004: 14–31.

Digitized by Google

meg, megtapasztalják, hogy képesek tanulni, új, hatékonyabb problémamegoldási módszereket sajátítanak el, amelyeket átvihetnek életük más területeire, javul tanulási motivációjuk. A módszer nem az iskolai tartalmak átadására törekszik, hanem azok elsajátítását is lehetővé tevő, új gondolkodási folyamatokat kialakítására.

2) Beavatkozás menete

A preteszt eredmények alapján látható, hogy a roma gyermekek eleve iskolai kudarcra vannak ítélve. Ennek okaira most nem térek ki, mivel az elméleti rész már magyarázza. Az első osztályos tanulók teljesítménye messze elmarad nem-roma társaikétól, szókincsük nagyon szegényes, észlelési képességük, finommotorikájuk (ami a ceruzavezetéshez, majd íráshoz, rajzoláshoz, számjegyek írásához, tehát számolás tanulásához elengedhetetlen). A mediált tanulási helyzet viszont nem csak a vizuális észlelési és motoros kivitelezési, szem-kéz koordinációs lemaradásokat próbálja korrigálni, hanem pszichológiai szempontból is fejlesztő hatású: a gyermekek megtapasztalják, hogy képesek tanulni, az új információkat más területeken hasznosítani, és ezáltal énhatékonyságot élnek meg. Megtanulnak előre tervezetten feladatot végezni, hibáikat felismerni, kijavítani, csökkenhet impulzív feladatvégzési stílusuk. Mindezek növelhetik a tanulási kedvet, motivációt.

A beavatkozás, a célzott fejlesztési szintek szerint három területet érint:

Input szinten (az információ bevitel szintjén):

- Formaészlelés, a különböző alakzatok jellegzetességeinek felismerése, a formák állandóságának megértése, a környezetben fellelhető, hasonló elemek beazonosítása (függőleges, vízszintes, négyzet, háromszög, egyenes, görbe).
- Szisztematikus keresés, kialakított stratégiák alapján, szabályok kialakítása, alkalmazása, betartása.
- Egyszerre több szempontú keresés képességének kialakítása (pl. alak és nagyság).

Elaborációs szinten (válasz kidolgozása, gondolkodás)

- Viselkedés tervezése, hipotetikus gondolkodás, logikus érvek használata.
- Feladat követelményének felismerése.
- Releváns pontok kiszűrése, és nem próba-szerencse alapú problémamegoldás.
- Spontán összehasonlítás kialakítása.

Output szinten (válaszprodukció):

- Impulzivitás visszaszorítása, tervezés a rajzolás előtt.
- Pontosság igényének kialakítása.
- Vizuális transzport a modellről a feladatra.
- Stratégiák verbalizálásának kialakítása.

A foglalkozások heti egy-két alkalommal történtek, ezeken a 10 gyermek két öt személyes csoportra osztva vett részt. Az első beavatkozás február 8-án, az utolsó április 15-én történt, összesen 10 alkalommal. Egy foglalkozás időtartama 45 perc.

Digitized by Google

Az első foglalkozás főképp bevezető jellegű volt, kialakítottuk az új fogalmakat (pont, vonal, egyenes, görbe, vízszintes-függőleges), összekapcsoltuk azokat a környezetben fellelhető ingerekkel (pl. függöny: függ→függőleges). Majd rátértünk az első gyakorló lapra. Minden lapon 3x4-es felosztásban, 12 keretben találhatók a feladatok: pontok, melyeket úgy kell összekötni, hogy a modellen ábrázolt formát kapjuk, amellyel méretben és alakban pontosan meg kell egyeznie. Az első gyakorló lapnak főként szem-kéz koordinációt fejlesztő jellege volt: kialakítottuk az igényt az egyenes vonalakra, a helyes vonalvezetés irányát (fentről-le, balról-jobbra). A feladatlapon való dolgozás helyes irányát is mediáltuk: mindig balra fent kezdjük, jobbra haladunk tovább.

Az első gyakorló lap befejezése után (harmadik alkalom), rátértünk a második lapon a sarok fogalmának mediálására, összekötve azt az osztályteremben fellelhető sarokszerű ingerekkel. Ez a feladatlap nagyon nehéznek bizonyult, befejezése több órát vett igénybe, a pontok sűrűsége összezavarta őket, a mediálási távolság sokszor nagyon lecsökkent (papírlap segítségével mutattam meg nekik, hol lesz a sarokvonal).

A többi gyakorlólappal – négyzet majd háromszög megrajzolása a pontok összekötésével – jól haladtunk, aztán elkezdtük a konkrét feladatlapokat. Mindegyik feladatlapon négyzet-háromszögeket kellett keresni változatos, fokozatosan nehezedő formában: egy négyzet/keret, egy háromszög/keret, egészen addig, hogy egy négyzet és két háromszög egy-egy keretben. A feladatlapok között voltak „hibaoldalak" is, melyeken különböző hibákat kellett felfedezni (hiányzó vagy plusz pont, méretbeli eltérések a modellhez képest).

A két csoport összetétele nem volt egyforma: az egyik csoport teljesítménye gyengébb volt, mint a másiké. Ez utóbbiak tovább eljutottak a feladatlapokkal, jobban elsajátították az új fogalmakat, gyakorlatban használni tudták, és inkább képesek voltak a logikai összefüggések megértésére. Az első csoport tagjai nehezen sajátították el a háromszög-négyszög fogalmait, és a beavatkozás végén sem alkalmazták azokat maguktól. Hajlamosabbak voltak az impulzív feladatvégzésre, a próba-szerencse megoldásokra. A hibaoldalak közül csak egyet oldottak meg, mert nehezen ment nekik még a hibamentes feladatlap is, és volt, aki nem fogta fel, hogy kié a hiba (nem ő követte el, hanem ilyen a feladatlap). A második csoport tagjai közül négyen, ha ritkán is, de jártak óvodába. Érdekes viszont, hogy aki legmesszibb eljutott a feladatokkal, legjobban megtanulta meglátni a strukturálatlan pontfelhőben rejtőző geometriai formákat, az a tanuló nem járt óvodába, és az eredmények ismertetésénél még szó lesz róla, a legszegényebb környezetben lakik (az ún. Gödörben). Voltak, akik hiányoztak egy vagy maximum két foglalkozásról.

3) Beavatkozás Eredményessége

Beavatkozásunk hatékonyságát az *MSSST* Vizuo-Perceptuo-Motricitását vizsgáló szubtesztjének elő- és utóvizsgálatainak összehasonlításával mértük, mivel a fejlesztés fő területe ezen képességekre terjedt ki. Volt viszont egy kislány, aki 9 évesen kezdte az első osztályt, ezért vele csak a *Bender-B* perceptuo-motoros tesztet tudtuk felvenni. Preteszt eredményének pontszáma 24, a poszttesztен 32 pontot ért

Digitized by Google

el. Annak ellenére, hogy teljesítménye javult, mindkét eredmény igen gyengének felel meg.

A többi gyermek eredményei a 4. ábrán láthatóak. Megfigyelhető, hogy a pretesztben maximálisan elért normapont a 3, de legtöbb gyermek 1-1 pontot ért el (vagyis, mint korábban már utaltam rá, olyan alacsony nyerspontszámot, hogy annak megfelelő normapont nincs, és így kapták a minimumot).

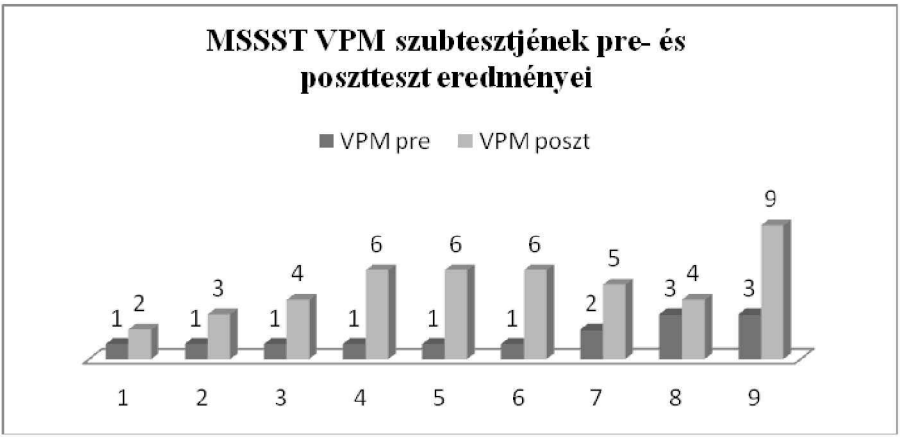

4. ábra Vizuo-perceptuo-motricitás képességének alakulása

A vizsgálatból kitűnik, hogy minden esetben történt pozitív változás a vizuális észlelési és motoros teljesítményben; átlagban 3,44 normaponttal nőtt a poszttteszt eredmény, de két gyermeknél csak egy-egy ponttal (első, nyolcadik eset). Négy tanuló van, akinél 5 vagy akár 6 ponttal is javult a teljesítmény. A legmagasabb elért normapont a 9-es, ami már a populáció normál teljesítményének felel meg, és nem mutat veszélyt a tanulási zavarok kialakulására nézve. Annak ellenére, hogy a többi eredmény még mindig a veszélyzónába esik (5 és 7 normapont az enyhe veszély, a többi a veszélyzónában), látványos teljesítményjavulást értek el a rövid (10 alkalmas) beavatkozás során. Ez igazolni látszik negyedik hipotézisünket, miszerint a beavatkozás következtében javul a roma gyermekek vizuo-perceptuo-motoros teljesítménye.

Digitized by Google

Konklúziók

Első hipotézisünk – miszerint az ingerszegény környezet negatívan befolyásolja az iskolai teljesítményt, értelmi képességeket – beigazolódott: a roma gyermekek jóval magyar kortársaik alatt teljesítenek az iskolában, intelligencia szintjük nagy százalékban az értelmi fogyatékos kategóriába esik. Megbizonyosodtunk afelől, hogy szignifikáns kapcsolat van a lakáskörülmények és iskolai képességek között.

Második hipotézisünk – miszerint az óvodai képzés hiánya negatívan hat az iskolaérettségre – szintén bizonyításra került: szignifikáns kapcsolatot találtunk az óvodalátogatás és iskolaérettségi felmérésen való teljesítmény között.

Harmadik hipotézisünk – hogy a roma gyermekek nem-roma társaikhoz hasonlóan teljesítenek – a formatív próbákon nem igazolódott be: szignifikáns eltérés van a két csoport teljesítményében, viszont az átlagok közötti eltérés nem olyan nagy, mint az intelligencia és iskolaérettségi próbákon.

Negyedik hipotézisünk – amely szerint beavatkozásunk következtében javul a roma gyermekek vizuo-perceptuo-motoros teljesítménye – igazoltnak látszik, minden gyermek esetében nőtt a poszttesztek pontszáma.

Pedagógusok kérdőíve a roma gyermekek oktatási nehézségeiről

A kérdőíveket a *TNSZKI*, *BAÁI*, *IFJÁI* és *JMÁI* iskola tanítói töltötték ki, összesen 23-an. A kérdőívek első kérdése a roma gyermekek tanítását akadályozó tényezőket vizsgálta. (Ld. 5. sz. ábra!) Megfigyelhető, hogy hipotézisünknek megfelelően az óvodai képzés hiányát tartják a munkájukat leginkább megnehezítő tényezőnek (22 választás valamelyik helyen). Hipotézisünk azt is kimondja, hogy az óvodaképzés hiánya mellett a túl sok SNI gyermek egy osztályon belül a másik, leginkább nehézséget okozó tényező, de az eredmények alapján ezt megelőzik az otthoni foglalkozások hiánya (18 választás) és magatartás problémák (agresszivitás, vulgaritás, 17 választás). Ha viszont azt vesszük, hogy hányadik helyre sorolták a hipotézisben szereplő két tényezőt (óvodalátogatás hiánya és túl sok SNI), akkor hipotézisünk igazoltnak látszik, mert a két elem az első, ill. második helyezést kapta.

Digitized by Google

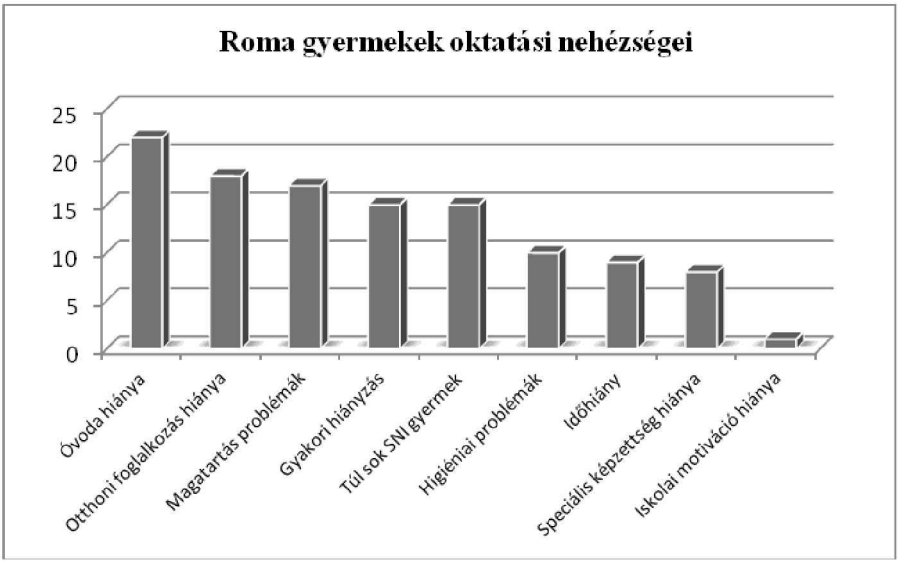

5. ábra Roma gyermekek oktatását nehezítő tényezők

A gyakori hiányzások ugyanolyan mértékben nehezítő tényezők, mint az SNI gyermekek nagy száma egy osztályközösségen belül (15 választás, szintén második helyezés). A kérdőívek összesítéséből az is kiderül, hogy nagyon sokféle válasz volt. A pedagógusok egyéb opciók mellett is gyakran döntöttek: higiéniai problémák (a roma gyermeknél gyakran előfordulnak a súlyosabb higiéniai problémák – bolha, fejtetű, rüh – , ami miatt a többi szülővel is konfliktusok léphetnek fel (10 választás); tanóra keretén belüli időhiány ill. a tanító speciális képzettségének hiánya (9 és 7 választás), tanulási motiváció hiánya (egy saját vélemény). Mivel ezek a választási lehetőségek mind adottak voltak, ezért az eredmények sem túl meglepőek, a cikk első részében írottak is ezekről az oktatási nehézségekről tárgyalnak.

A második kérdés a hatékony tanítás lehetőségeire vonatkozott. Amint a legfőbb problémát az óvoda hiányában látták, úgy a legtöbb megoldás is innen közelítette meg a problémát: legyen kötelező az óvodai oktatás (sokan pontosították, legalább két évig). Ezt 15 személy írta a 23-ból. Sokan (11-en) jöttek az „iskola utáni iskola" program ötletével, vagyis úgy gondolják, hogy délutáni oktatással kiegészítve behozhatnák lemaradásaikat. Egy pedagógus továbbgondolta az ötletet, s kiegészítette az ebéd biztosításával is. 8 tanító említette a speciális tanterv alapján való tanítást, szeretnék, ha erre lenne egy kész tanterv, amit nem nekik kellene kidolgozniuk, mert, mint ahogy az előbbi kérdésből kiderül, nincs meg erre a speciális felkészültségük. Viszonylag sokan (7 személy) javasolták megoldásként a külön, szegregált roma osztályt. Felmerült a fejlesztő pedagógus segítsége (7 helyen), sőt az is, hogy a roma gyermekeket ők

Digitized by Google

tanítsák, ami szintén szegregáció volna (6 javaslat). Kevesebb javaslat született a roma szülők mentalitásának megváltoztatására, osztálylétszám csökkentésére, vagy az SNI gyermekek csökkentésére egy osztályon belül. Ketten is javasolták a roma gyermekek extracurrikuláris tevékenységekbe való bevonását, feladatokkal való megbízását, és voltak, akik az extracurrikuláris tevékenység anyagi fedezetében, vagy az azokra való anyagszükséglet, felszerelések biztosításában látnák a megoldást.

A válaszokból kitűnik, hogy annak ellenére, hogy a törvény alapján a szegregáció a múlté, sok pedagógus „megszabadulna" a roma gyermekektől, vagy legalábbis külön osztályokban tanítaná/taníttatná őket. Ebből is kiderül, hogy a roma gyermek inklúziója, a magyar közösségekbe való igazi befogadása sok helyen nem történt meg.

Végső konklúziók

A jelen kutatás alátámasztja, hogy a roma gyermekek oktatási helyzete komplex problémát jelent, amelyben, bár vannak változások a rendszerváltás óta, ezek inkább törvények szintjén történtek, nincs rájuk nézve egy hatékonyan alkalmazott stratégia. Hipotéziseink bizonyítják, hogy a szocio-kulturális depriváció negatívan hat az iskolai előmenetelre, mivel a roma gyermekek minden pszichopedagógiai vizsgálaton gyengébb eredményt értek el. De az általunk alkalmazott fejlesztő beavatkozás rámutat az útra, amely oktatásukban eredményekre vezethet, bizonyítja, hogy az egyéni szükségleteket célzó, specifikus oktatás hatékony lehet a lemaradások korrigálásában, és a tanulási deficitek prevenciójában. Segíthet abban is, hogy a pedagógus- és szülőtársadalom megértse, hogy a jövő iskolája csakis a differenciált, egyéniesített pedagógia szerint működhet, nem lehet szabvány-currikulumot ráerőltetni minden gyermekre. A kutatás azt is igazolta, hogy a roma gyermekeknek nagy szükségük volna az óvodai oktatásra, amelynek hiánya súlyosbítja lemaradásaikat. Látható, hogy a megoldás érdekében több szinten kéne változások történjenek: szükséges az oktatási program rugalmasabb kezelése, de a roma szülők aktívabb bevonódásának elérése is.

Felhasznált irodalom

Birta-Székely, 2006 Birta-Székely Noémi: *A pedagógia alapjai + Tantervelmélet.* Kolozsvár 2006 http://ekonyvtar.pszichologia.ro/pszn/2pedalaptanterv/A%20pedagogia%20alapjai+Tantervelmelet.pdf [Letöltés ideje: 2011. március]

Digitized by Google

Davies, 2009 Davies, Lynn: *A Human Rights Based Approach to Roma Education, Breafing Paper for the Decade of Roma Education.* International Conference 2009 http://www.unicef.org/.../Lynn_Davis__Human_Rights_based_approach_to_Roma_edu.doc [Letöltés ideje: 2010. november]

Favin, 2010 Favin, Michelle: *A Look Beyond Labels for Equal Education.* The New Presence 2010 (Spring, 2009 Issue) 11–14.

Feuerstein – Falik – Feuerstein, 2004 Feuerstein, Raphael S. – Falik, Louis – Feuerstein, Yaakov Rand Reueven: *User's Guide to the Theory and Practice of The Feuerstein Instrumental Enrichment-Basic Program.* The International Center for The Enhancement of Learning Potential, Israel 2004.

Karpov, 2003 Karpov, Yuriy: *Vygotsky's Concept of Mediation.* Journal of Cognitive Education and Psychology 2003 (3) 46–53.

Mendi, 1984 Mendi Rózsa: *Cigány gyermekek nevelésével, oktatásával kapcsolatos kérdések.* In: Sáhó Erzsébet (szerk): *A gyógypedagógia határ-területi problémái. XII. Országos Szakmai Konferencia, Kaposvár, június 28-30*, Kiadja a Magyar Gyógypedagógusok Egyesülete, Készült a Megyei Könyvtár sokszorosítójában 1000 példányban 1986, 167–172.

Mihály, 2010 Mihály Anikó: *Feuerstein Instrumental Enrichment – Basic eszközök alkalmazásának hatásvizsgálata a szociális viselkedés és társas fejlődés kapcsolatrendszerében 6-7 éves gyermekek esetében.* Erdélyi Pszichológiai Szemle (3/2010) http://epsz.pszichologia.ubb cluj.ro/archive/epsz320103.pdf [Letöltés ideje: 2011. március]

Digitized by Google

Milenkova – Molhov, 2009 Milenkova, Valentina – Molhov, Maxim: *Specific Features of Roma Education under the Conditions of Contemporary Bulgarian Society.* New Balkan Politics 2009(10). http://www.newbalkanpolitics.org.mk/political_essays/vxromi.html [Letöltés ideje: 2010. november]

Moree – Klaasen – Veugelers, 2008 Moree, Dana – Klaassen, Cees – Veugelers, Wiel: *Teachers' Ideas about Multicultural Education in a Changing Society: the case of the Czech Republic.* European Educational Research Journal 2008 (7) 1. 60–73.

Ringold – Orenstein – Wilkens, 2005 Ringold, Dena – Orenstein, Mitchell A. – Wilkens, Erika: *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle.* The World Bank, Washington DC 2005 http://siteresources.worldbank.org/EXTROMA/Resources/roma_in_expanding_europe.pdf [Letöltés ideje: 2010. november]

Roth – Moisa, 2011 Roth Mária – Moisa, Florin: *The right to Education of Roma Children. Focus on Romania.* Kézirat

Tzuriel – Haywood – Mandel, 2005 Tzuriel, David – Haywood, H. Carl – Mandel, Riva: *Effects of the Sequence and Pattern Unit of Bright Start on Seriational and Math Problem Solving among Kindergarten Children of Ethiopian Immigrants to Israel.* Journal of Cognitive Education and Psychology 2005 (5) 1, June, 71–88.

Vincze – Harbula, 2011 Vincze Enikő – Harbula Hajnalka: ***Strategii identitare și educație școlară. Raport de cercetare despre accesul copiilor romi la școală.*** Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj 2011

Digitized by Google

Grabovac Beáta

Az érzelmek reprezentációja kétnyelvű személyeknél

A dolgozat célja a szerbiai egynyelvű és kétnyelvű személyek érzelmi életének és működésének kontrasztív vizsgálata. Konkrétan az affektív, konnotatív jelentésrendszerek kultúraközi összehasonlítása egynyelvű és kétnyelvű személyeknél. A felmérés empirikus része három vizsgálati csoport között a feltehetően meglévő hasonlóságokra és különbségekre irányult, konkrétan az érzelmek megtapasztalására és átélésére verbális szinten, különböző érzelmekkel kapcsolatos fogalmakat vizsgálva. A jelen kutatás módszereként a Charles Osgood által kifejlesztett szemantikus differenciál nevű technikát alkalmaztuk, melynek segítségével a kutatásban részt vevő személyek pozitív, negatív és semleges érzelmi töltetű szavakat és érzelmeket előhívó fogalmakat osztályoztak.

A kutatás elméleti hátttereként a pszichológia három ágát emelhetjük ki, amelyek részben mind hozzájárultak a kérdés felvetéséhez: az egyik az emberi érzelmekkel foglalkozik, a második a bilingvizmus jelenségével, a harmadik forrás az előző kettő ötvözetéből létrejött irányzat. Ez a harmadik ág kutatásunk szempontjából a leglényegesebb: Aneta Pavlenko indította el 2002-ben egy új hullámként, melyben a kétnyelvűség és az érzelmek kapcsolatával foglalkozik. Pavlenko *Emotions and multilingualism*[1] című könyve bevezető kérdései jól körülhatárolják a kutatási terület leglényegesebb pontjait: 1. „Vajon a kétnyelvűek ugyanúgy vagy másként észlelik-e és fejezik ki érzelmeiket az egyik és a másik nyelvükön?"; 2. „Igaz-e az az állítás, hogy anyanyelvünk marad örökre a szívünk nyelve?" vagy 3. „Milyen az érzelmek szerepe a második nyelv elsajátításában?"

Pavlenko[2] szerint az elmúlt huszonöt évben rohamosan megnövekedett az érdeklődés a nyelv és az érzelmi világ kapcsolatának feltárása iránt. Sok új tudományos munka született e témában, a műveket illetően azonban egy nagy hiányosságra hívja fel a figyelmet: arra, hogy csak egynyelvű perspektívából foglalkoznak a nyelv és az érzelmek problematikájával, figyelmen kívül hagyva a tényt, hogy ma már inkább az egynyelvű működés a kivétel, mintsem a két- és többnyelvű. Kiemeli, hogy ez a „monolingvális elfogultság és egyoldalúság" általában két okból jelentkezik: az egyik esetben a két- és többnyelvű személyeket azért kerülik a kutatásokban, mert nyelvi teljesítményük nem ad a kutatók számára tiszta és könnyen elemezhető képet, a másikban pedig azért, mert a két- és többnyelvű képességeket és kompetenciákat jelentéktelen apróságnak tekintik a két- és többnyelvűek (anya)nyelvi működésében.

1 Pavlenko, 2005

2 Pavlenko, 2005

Digitized by Google

Pavlenko[3] ezzel ellentétben hasznos és különleges populációnak tekinti a kétnyelvűeket, akik sokféle információval szolgálhatnak és olyan kapcsolatokra is rávilágíthatnak az emberi agy működését illetően, amelyekre az egynyelvű minta nem ad lehetőséget. Például Pléh[4] is egy lényeges kérdésben, a tapasztalat és a velünk született adottságok viszonyával foglalkozva megállapítja, hogy a kétnyelvűek értékes információval szolgálhatnak arról, hogy a gyakorlás mennyit változtathat a genetikailag meghatározott jellemzőkön.

Miért nehéz az érzelmeket tanulmányozni? Az érzelem különböző meghatározásai

Az ember pszichikus élete három fő részre tagolódik: az érzelmekre, gondolatokra és a szándékokra. A pszichológia, mint tudomány, nagyon sokáig a háttérbe szorította az érzelmekkel való foglalkozást, mint „kutathatatlan részét a nyelvi viselkedésnek"[5], és az érzelmeket „mint reziduális kategóriát…"[6] mellőzte a kutatásokban.

Az 1970–1980-as években azonban megjelent a posztkognitív irányzat a pszichológiában, amely az addigi térhódító információ-feldolgozási modellekbe lassan az érzelmek kutatását is bevonta[7] - annak ellenére, hogy a megismerő és az érzelmi világ elsősorban ellentétes kategóriáknak számítottak. Besnier[8] szerint például a kogníciót és az emóciót olyan dichotómiaként kell kezelni, amely szorosan kapcsolódik a racionalitás–irracionalitás és az objektív–szubjektív ellentétpárokhoz. Besnier véleménye az, hogy az érzelmek azért különülnek el egy új, más minőségű kategóriaként, mert a személyben lezajló belső eseményekként folynak le.

Az érzelmekkel foglalkozó területek nehézségei egyrészt onnan erednek, hogy az érzelmeknek még nincs teljes és egységes, univerzálisan elfogadott meghatározásuk. Az emóciók specifikus természetét és definícióját illetően a tudósok lényeges megkülönböztető jegyekként különböző aspektusokat emelnek ki és ajánlanak fel azokra az esetekre, amelyekben szükségünk van ezek elhatárolására az emberben lejátszódó többi jelenséggel szemben.

Zoran Milivojević[9] például a következőképpen határolja körül őket: „az érzelmek az egyén reakciói olyan ingerekre, amelyeket fontosnak élt meg és amelyek zsigeri szinten, a motoros működésben, motivációs szinten és mentálisan is adaptív aktivitásra készítik fel a szubjektumot". (A szerző fordítása szerb nyelvről.)

3 Pavlenko, 2005: 4.
4 Pléh, 2007: 10.
5 Besnier, 1990: 420.
6 Uo.: 420.
7 Pataki, 2004
8 Besnier, 1990
9 Milivojević, 1993, 2003: 15.

Digitized by Google

P. M. Jakobszon[10] szerint: „Az érzelmek és az érzelmi élet a valóság tükröződésének sajátos formái. Bennük az embernek a világhoz való különböző szubjektív viszonyulásai fejeződnek ki."

Péter Mihály[11] az érzelem komplex és sokszor ellentmondásos jelenségét úgy értelmezi, mint természetét illetően a szubjektum számára mindig is jelen lévő „személyes értelmet" – amely konkrétan események sorozatából tevődik össze és az ember „társadalmi-történeti" fejlődésének menetéből formálódik – amely íly módon azzá a kihagyhatatlan komponenssé válik, amely a legfontosabb és nélkülözhetetlen az emóció megértéséhez.

Nico Frijda[12] szerint az érzelmek elengedhetetlen eleme egy szubjektum viszonya egy objektumhoz: pl. félelem valamitől, boldogság valami miatt.

Richard Lazarus[13] is hasonló véleményen van. Szerinte az érzelem a személyiségvonások és a környezeti jellemzők közötti funkcionális kapcsolat, amely a személy és a környezet egyedi (egymásra ható és egymástól függő) kapcsolatában fogalmazódik meg.

Heller Ágnes[14] emóciófelfogása szerint: „...az, amitől érzünk, ami miatt érzünk, ami vagy aki iránt érzünk, stb. hozzátartozik az érzéshez magához" és „az érzéstartalom maga elvileg nem választható el az érzés kiváltójától és az érzés értelmezésétől", így nem mellőzhető az a vonatkozás sem, hogy „az érzelmek kölcsönösségen alapulnak"[15].

Anna Wierzbicka[16] szerint az emóció (angol emotion) szó jelentése nagyon összetett és nyelvspecifikus, sőt egyes nyelvekben a fogalomnak nincs is megfelelő fordítása. Jelentésének összetettsége onnan ered, hogy egyszerre kapcsolódik az érzésekhez (feelings), a gondolkodáshoz, gondolatokhoz és a testben végbemenő változásokhoz is. A szerző illusztratív nyelvi példákkal is alátámasztja álláspontját: az *éhséget* általában érezzük, de nem létezik az éhség érzelme (az éhség nem kapcsolódik a gondolkodáshoz), vagy annak a gondolatsornak, hogy *teljesen egyedül vagyok* a megfelelője az egyedüllét érzése (mely a gondolkodáshoz köthető, viszont végbemenő testi változásokhoz – mint pl. a vérnyomás növekedése – nem, emellett az egyedüllétnek nincs neki megfelelő érzelme).

Paul Ekman[17] ismert érzelemkutató az érzelmek hét szükségszerű és mindig jelen lévő jellemzőjét sorolja fel: 1. az automatikusan jelentkező kiértékelést; 2. az érzelmet megelőző események között fellelhető közös vonásokat; 3. azt, hogy

10 Jakobszon, 1964: 29.
11 Péter, 1991: 37.
12 Frijda, 1994: 60.
13 Lazarus, 1994: 81.
14 Heller, 2009: 109.
15 Uo.: 115.
16 Wierzbicka, 1999: 2.
17 Ekman, 1994: 18.

Digitized by Google

más főemlősöknél is megtalálhatóak; 4. az érzelmek hirtelen jelentkezését; 5. azt, hogy általában rövid ideig tartanak; 6. a spontán megjelenést; 7. egy-egy érzelemhez kapcsolódó különböző fiziológiai folyamatokat és testi változásokat.

A felsorolt érzelem-meghatározások néhány fontos pontra mutatnak rá, mint például arra, hogy az érzelmeknek általában megvan a sajátos funkciójuk és adaptív értékük az emberi működést illetően, valamint hogy az egyén érzésvilágából keletkeznek és természetüknél fogva elfogultak. Emellett arra is nagy hangsúlyt fektetnek, hogy a megjelenésük és kifejeződésük egy sajátos viszonyt alakít ki az átélő személy, különböző objektumok és a külvilág között - egyik lényegbevágó jellemzőjük tehát az interperszonalitás. Az érzelmeket illetően központi helyet foglal el a személyes értelmezés is, a szubjektivitás, amely arra utal, hogy egyedi tapasztalatunk és gondolkodásmódunk is nagyban formálja emocionális világunkat, érzelmi reakciókészségünket és egyben érzékenységünket is.

Wierzbicka[18] nézőpontjának lényege, hogy az érzelem több szinten végbemenő (pl. testi és gondolati is) és minőségileg különböző folyamatokat foglal magába – majd végül ezek keverékeként, kombinációjaként jön létre.

Ekman[19] leírása még aprólékosabban és behatóbban foglalkozik az emóciókkal, kitér arra is, hogy egyes állatfajoknál is jelen vannak, hirtelen, akaratlanul jelentkeznek és eléggé gyors lefolyásúak.

A pszichológia nehézségei az érzelmekkel kapcsolatos kutatásokban tehát főként abból erednek, hogy túlságosan egyedi, specifikus tapasztalatok által meghatározott személyes szféráról van szó, és sosem egyértelmű, hogy egy érzelem kivált-e majd egyáltalán viselkedést. Azokban az esetekben, ahol látható reakciót vált ki, továbbá variabilis és több szinten meghatározott az, hogy milyen formájú és milyen irányultságú (pl. közelítő vagy távolító lesz-e) a viselkedés. Számba kell venni azt a tényt is, hogy az idő múlásával, az érési folyamatok eredményeként az emberek egyes helyzetekre adott érzelmi válaszkészsége, hozzáállása, nézőpontja meg is változhat.

A kétnyelvűség jelensége

A kétnyelvű működés különböző nézőpontokból is megragadható. A kétnyelvűség és az egynyelvűség összetettségét jól tükrözi Göncz Lajos[20] véleménye, aki szerint négy alapvető kritériumot használhatunk az egy- vagy kétnyelvű működés meghatározását illetően: 1. az elsajátítás idejét; 2. a kompetenciát, felkészültséget (a nyelvismeret szintjét); 3. a funkciót (nyelvhasználat gyakoriságát) és az 4. attitűdöt

18 Wierzbicka, 1999

19 Ekman, 1994

20 Göncz, 2004: 29.

Digitized by Google

(azonosulás vagy azonosítás). A kétnyelvű és az egynyelvű személyek között e feltételek alapján az a fő eltérés, hogy a két nyelvet elsajátított egyén két nyelvvel él úgy, mint az egynyelvű eggyel, képes összhangba hozni a két nyelvi rendszert, így a több nyelvet beszélők közötti különbségek, variációk és kombinációk száma a felsorolt kritériumok alapján megsokszorozódik (pl. csak a nyelvismeret kritériumát kiemelve: sok esetben különböző a két nyelv tudásának szintje a két nyelvet beszélő személyeknél).

Az elmúlt évek kutatásainak érdekes eredménye az, hogy a kétnyelvű személyek nyelvi és nem nyelvi képességeit illetően meghatározó jelentőségű az a tény, hogy milyen szinten tanulták vagy sajátították el a második nyelvet. Ez mind azért fontos a véleményt támogatók szerint, mert az emberek minél közelebb kerülnek az anyanyelvi szintű tudáshoz a második nyelven is, minél jobban ismerik a második nyelvet, annál pozitívabb általános hatásai lesznek a kétnyelvűségnek. Ez a felfedezés azért is releváns, mert az 1920-as évektől az 1960-as évekig végzett felmérések alapján az volt a térhódító nézet, hogy a kétnyelvűségnek általános szinten inkább káros, mintsem hasznos hatásai vannak[21]. Ezekben a kutatásokban olyan eredmények domináltak, melyek szerint a kétnyelvű gyerekek általában rosszabb teljesítményt értek el az iskolában, és egyes intelligencia-teszteken is. Mára ez a felfogás arra módosult, hogy a kétnyelvűeknek jellegzetes a kognitív működése és egyes szinteken merőben más, mint az egynyelvűeké. Bialystok[22], az egyik élenjáró kutató a témában azonban megjegyzi, hogy a kétnyelvűeknél sem várhatunk alapjában véve egy minden területre kiterjedő egységes nyelvi és kognitív változást, valamint előnyösebb működést. Szerinte inkább arról van szó, hogy a kétnyelvűek különbözhetnek az egynyelvűektől egyes gondolkodási komponensek működésében. De ugyanígy a kétnyelvűek is eltérhetnek a tudásban és működésben is más kétnyelvűektől a nyelvtanulási történetük és környezeti hatások összetettségétől függően (szociális, iskolai, családi, stb.).

A kétnyelvűségből eredő előnyökkel Paradis[23] foglalkozott. Szerinte például a kétnyelvűek jobbak a kognitív flexibilitást igénylő feladatok megoldásában, a rejtett szabályok felfedezésében, és az irreleváns vagy félrevezető információk inhibíciójában (megfékezésében), mint egynyelvű társaik.

Bialystok[24] feltérképezett egy másik területet is: ő a munkamemóriát mérő feladatokban azt találta, hogy a nyelvi előhívást illetően a kétnyelvűek alulmaradnak az egynyelvűektől, viszont a kognitív kontroll magasabb szintű fejlettsége jellemzi őket általában. A végrehajtó folyamatok jellegzetessége, hogy ide a magasabb kognitív folyamatok tartoznak, mint a tervezés, a döntés, a szervezés, a stratégiai

21 Skutnabb-Kangas, 1991: 263.

22 Bialystok, Cummins, 1991

23 Paradis, 2005: 414.

24 Bialystok, 2009

Digitized by Google

keresés, valamint a kontroll és a monitorozás. Az eredmény azt jelenti, hogy a végrehajtó folyamatok korábban megjelennek a kétnyelvűeknél, felnőttkorban pedig zökkenőmentesebb és sikeresebb a működésük, illetve öregkorban lassabban mennek tönkre. Így, a kétnyelvűeket és az egynyelvűeket összehasonlítva az emlékezet terén, helytállónak tűnik az a feltevés, hogy a nyelvi felidézésben a kétnyelvűek néha rosszabbul teljesítenek, viszont a nemverbális anyagon vagy kétnyelvű előnyök jelentkeznek, vagy pedig kiegyenlített a két csoport teljesítménye.

Michel Paradis[25] a nyelv és a gondolkodás viszonyát boncolgatva arra a véleményre jutott, hogy ezek a kétnyelvűeknél is közvetlen kapcsolatban állnak egymással, ugyanúgy mint az egynyelvűeknél. Paradis, véleményét alátámasztandó emeli ki, hogy a kétnyelvű személyek mindkét nyelvüket automatikusan megértik – tehát gondolati szinten, önmaguknak nem kell a második nyelven hallottakat lefordítaniuk az anyanyelvükre (ahogy ezt korábban feltételezték). Így egyik és másik nyelvüket is egyenes vonalban használják és aktiválják. A hallottakat is az adott nyelvvel megegyező nyelven dolgozzák fel, így feltételezhetően két aktív nyelvvel működnek. A szerző szerint a mentális reprezentációikat is úgy szervezik, hogy azok az egyik vagy a másik nyelv jelentéseihez igazodjanak. Mindehhez logikusan köthető az a megfigyelés is, hogy sok esetben a kétnyelvűek nagyon könnyen használnak egyszerre két perspektívát, valamint perspektívaváltást is gyakorlottan végeznek.

A kétnyelvű személyeknek még egy alapvető tulajdonsága a monolingvális és a bilingvális funkcionálási mód közötti megkülönböztetés[26]. Ezt figyelembe véve, a kétnyelvű személy akkor van monolingvális módban, ha egynyelvű személlyel lép interakcióba és csak az egyik nyelvét használja. A bilingvális nyelvi mód akkor van aktiválva, ha a kétnyelvű egy másik olyan egyénnel beszélget, aki szintúgy ismeri mindkét nyelvet és a beszélgetőpartnerek tudatában is vannak annak, hogy bármikor átválthatnak a másik nyelvre. Így a dialógusba bármikor, akár egy-két szót, vagy mondatot is bedobhatnak az adott pillanatban nem használt nyelvből.

Az érzelmek és a kétnyelvűség pszichológiája

Pavlenko „új hullámának" egyik meghatározó és egyben nélkülözhetetlen jellemzője a két- és többnyelvű „lencse" felvétele az érzelemkutatásban[27]. Az interdiszciplinárisnak induló irányzat (mely felöleli pl. a nyelvészetet, az antropológiát és a pszichológiát is) a következő fő célokat tűzte ki maga elé:

1. Megérteni azt, hogy a két- és többnyelvű mentális lexikonban hogyan reprezentálódnak az érzelmi töltésű szavak és hogyan történik a feldolgozásuk. Az

25 Paradis, 2005

26 Grosjean, 1994

27 Pavlenko, 2006a: XIII

Digitized by Google

érzelmi fogalmak lefordíthatóságának vizsgálatával a kutatók a nyelvi relativitás kérdésköréhez szeretnének hozzájárulni.

2. Bebizonyítani azt is, hogy a két- és többnyelvűséget specifikus referenciális keretként használva újdonságokra is rálelhetünk a nyelv és érzelmek kapcsolatát illetően, ezért nem csak egynyelvű személyeket kell és lehet a kutatásokban összehasonlítani.

3. „Emberarcúvá" tenni a nyelvi és pszicholingvisztikai kutatásokat, oly módon, hogy a mindennapi gondokat és jelenségeket is bevonjuk a felmérésekbe.

A terület fő célja a két- és több nyelvet beszélő személyek érzelmi világának és működésének a feltárása. Sok elméletalkotó egyezik abban, hogy a két- és többnyelvű személyek életében az anyanyelv az érzelmek nyelve.[28] Arra a kérdésre azonban, hogy miért jelentkezik általában az első nyelv dominanciája, valamint arra, hogy néha miként jelenhet meg ez a törvényszerűség alól is kivétel – teljes választ még nem találtak. A problémát illetően többfajta indoklás létezik, amelyek közül ismertetünk néhányat.

Panayioutou véleménye,[29] hogy az érzelemkutatásban a nyelv kikerülhetetlenül beékelődik az érzelmek és az őket érző emberi lény közé, így tehát egy lehetséges mód, amelyet használhatunk az érzelmek tanulmányozására, a verbális szinten keresztül történő megközelítés. Panayiotou nézete szerint az érzelmek értékelő komponense nagyban kulturálisan meghatározott. A szerző egyik kutatásának kiindulópontjaként az az állásfoglalás szolgált, hogy léteznek olyan érzelemfogalmak, amelyek az egyik és a másik nyelven jelentésileg nem egymás megfelelői – annak ellenére, hogy elnevezésük, cimkéjük ugyanaz –, így „kulturálisan lefordíthatatlanok"[30], mert a tartalmuk különbözik. A kutatás két kiválasztott fogalomra, a *bűntudatra* és a *szégyenre* irányult, két különböző kultúra és nyelv, az angol és a görög megközelítéséből. A *szégyen* és a *bűntudat* szociális és egyben morális fogalmak is, amelyek általában elmaradhatatlanul ki vannak téve kulturális hatásoknak és (át)formálódásoknak. Emellett a helyzetet bonyolítja az is, hogy a két fogalom mindig személyközi helyzetekhez kötött. A szerző kutatásában részt vevő személyek kétnyelvűek és bikulturálisak (két kultúrával is érintkező személyek) voltak. Első feladatukként egyik nyelvükön beszámoltak eddigi érzelmi tapasztalataikról (interjú formájában), és azt is meghatározták, hogy ezek melyik nyelvükhöz köthetőek. Egy következő interjúban a kutatás vezetője arra kérte őket, hogy a második, eddig nem választott nyelven megadva a választ, az érzelmi tapasztalataikról adjanak leírásokat. Ehhez még hozzátartozott az is, hogy számoljanak be arról, személyes véleményük szerint mennyire lehet lefordítani az egyik nyelv érzelemfogalmait a másikra, ha ez egyáltalán lehetséges. Ezek után két történetet hallottak a kikérdezett személyek,

28 Harris – Berko Gleason – Aycicegi, 2006

29 Panayiotou, 2006: 188.

30 Uo.: 193.

Digitized by Google

egyet angolul, és egy másikat, amely az első lefordított változata volt. A második történetileg megegyezett az elsővel, de kulturálisan a másik nyelvhez lett igazítva. A történetek alapján két kérdésre kellett válaszolniuk: hogy mit mondanának a főhősnek, ha egy hozzájuk közel álló személy lenne, illetve hogy éreznének a főhőssel kapcsolatban. Panayiotou eredményei alátámasztják kiindulópontját: arra engednek következtetni, hogy a használt görög és angol fogalmak, amelyek egymás nyelvi megfelelői voltak, jelentésben nem egyeztek meg, mégpedig főként kulturális meghatározottságuk miatt. Néha ugyanis a jelentés szintjén az angol bűntudatnak közelebbi megfelelője a görög szégyen(érzet) – így Panayiotou igazoltnak véli azt a meglátását is, hogy az érzelmek részben kulturális konstruktumok. A kétnyelvűek érzelmi repertoárját illetően azt a következtetést vonja le, hogy két érzelmi „világegyetemük"[31] van, két különböző rendszerük, amelyek össze is vannak kötve és hatnak is egymásra. Így a bikulturális kétnyelvűeknek valahogy két kultúrát kell összhangba hozniuk és elfogadniuk önmagukban, és esetenként az érzelemfogalmak használatát illetően is kifinomultabbak és érzékenyebbek, sőt néha elővigyázatosabbak az egynyelvűeknél. Panayiotou magyarázata szerint ez éppen azért jelentkezik, mert a kétnyelvűek finomabb nyelvi variációkat és hasonlóságokat is érzékelnek a kulturális különbségeken keresztül.

Hasonló nézetet vall Marian és Kaushanskaya[32] is a kétnyelvűek „világait" vizsgálva, csak általánosabb szinten. Szerintük a kétnyelvűség módot ad egy összetettebb self kialakulására, a nyelv, mint közbeeső faktor hatásával. Kutatásukban ők egyidejűleg jelen lévő nagyobb számú kognitív perspektívát, belső modellt és érzelmi működési módot találtak a kétnyelvűeknél. A felmérésükben részt vevő személyek különböző, előre megadott hívószavakhoz köthető történeteket meséltek a saját életükből, amelyek származhattak az első és a második nyelvükből is. Az érzelmeket illetően Marian és Kaushanskaya azt találták, hogy akkor volt a leírásnak erősebb érzelmi színezete, ha magának az eseménynek a lejátszódásakor a nyelvi kontextus megegyezett az esemény előhívására használt nyelvvel.

Az érzelmi fogalmak vizsgálatával foglalkozott Stepanova Sachs és Coley[33] is: ők az érzelmi konceptuális és nyelvi szintet célozták meg kutatásukkal. Konkrétan a *féltékenység* és az *irigység* fogalmaival foglalkoztak az angol és az orosz nyelvben. A kutatásban részt vevő csoportok angol egynyelvű, orosz egynyelvű és orosz–angol kétnyelvű személyekből álltak. Az érzelmek kategorizációját illetően, egy nemverbális feladat eredményei alapján kevés különbséget találtak a két egynyelvű és a kétnyelvű csoport között. Viszont az orosz és az angol nyelvi különbségek iránt érdeklődve, egyes érzelmekre vonatkozó terminusokat is használtak és azt találták, hogy az orosz egynyelvű személyek a *féltékenység* fogalmát kifejezetten

31 Uo.: 204.

32 Marian – Kaushanskaya, 2004: 199.

33 Stepanova Sachs – Coley, 2006

Digitized by Google

csak féltékenységi helyzetekre használták és ugyanígy az *irigységet* csak irigységet kiváltó szituációkra. Ezzel ellentétben az angol egynyelvű csoportban az a tendencia volt megfigyelhető, hogy a kísérletben részt vevő személyek az *irigységet* és a *féltékenységet* is használták csak irigységre vonatkozó történetekben (bár a *féltékenység* fogalmát ők is csak a féltékenységi helyzetekre alkalmazták). Így ez a két fogalom felcserélhette egymást az irigységre vonatkozó helyzetekben, mégpedig az angol egynyelvű, de az orosz–angol kétnyelvű csoportban is.

Ezt a markáns különbséget Stepanova Sachs és Coley az angol nyelv hatásával magyarázza. Tehát az angol, mint második nyelv, kiváltotta a kétnyelvű személyeknél azt, hogy olyan módon használják az érzelmekre vonatkozó szavakat, amely nem megszokott és nem is létezik az anyanyelvükben. Ebben az esetben tehát a fogalmak jelentése eltolódott, mégpedig oly módon, hogy az angol nyelv hatása miatt az irigység és a féltékenység fogalmai között kiemelődtek a jelentésbeli hasonlóságok. Ennek következtében a kétnyelvűeknél változás következett be: ugyanis tágult azon helyzetek listája, amelyekre ezeket a szavakat elkezdték használni, a második (angol) nyelvet használva és az anyanyelvüket is tekintetbe véve közelebb kerültek az angol egynyelvű nyelvhasználatban rögzült viselkedéshez.

Dewaele,[34] ellentétben az előzőekkel, egy pozitív érzelmet jelölt ki kutatása célpontjául: a *szeretlek (I love you)* kifejezés érzelmi súlyát vizsgálta több mint ezer két- és többnyelvű személy megítélése alapján. Az eredmények három kategóriáját kapta: a kérdezettek majd fele az első nyelven érezte át érzelmileg a *szerelem* fogalmát a legmélyebben, kevesebb, mint a harmada hasonlónak ítélte az első és a második nyelv (vagy valamelyik később tanult nyelv) ezen fogalmát, és a negyedénél pedig kifejezettebb érzelmi hatása a második nyelvnek volt. Deweale eredményei szerint tehát nem minden esetben az anyanyelv az érzelemtelibb.

Aneta Pavlenko[35] kiemeli, hogy az a könnyedség és kényelem, amelyet akkor élünk át, mikor anyanyelvünkön számolunk be az érzelmeinkről, sokszor teljes ellentétben áll azzal a mesterségesség-érzéssel, amelyet a kétnyelvűek a második nyelv használatakor tapasztalnak. Több magyarázat is megfogalmazódott ezt illetően. A jelenség onnan is eredhet szerinte, hogy a második nyelv egy később tanult rendszer, amely nem teljesen ismert számunkra. Így azok az írók, akik több nyelven megjelentetnek irodalmi műveket, „mostohaanya"[36] nyelvnek nevezik a második nyelvüket, az első érzelmisége után sóvárogva. Pavlenko azt a jelenséget, hogy általában szívesebben fejezzük ki érzelmeinket az anyanyelvünkön, azzal magyarázza, hogy gyerekkorban történik az „érzelmi nyelvi kondicionálás",[37] amelynek alapjában a klasszikus kondicionálás nevű tanulási folyamat áll és amely

34 Dewaele, 2008

35 Pavlenko, 2006b

36 Uo.: 22.

37 Uo.: 22.

Digitized by Google

ebben az esetben feltételezetten a limbikus rendszer és az érzelmi emlékezet teljes mértékű aktiválásával történik. Később ez a folyamat már nem így játszódik le, hanem egy másik memóriarendszer, a deklaratív emlékezet aktiválódik és talán épp ez a magyarázat arra, hogy más minőségű és lefolyású az érzelmi működés is.

Pavlenko[38] ezt a feltételezését a nyelvi megtestesülés elméletének nevezi (Theory of language embodiment). Az elmélet szerint az anyanyelv elsajátításának folyamatában két, egymással szorosan összefont folyamat létezik: az első a fogalmi fejlődés – amikor a fogalmak denotatív, elsődleges és alapjelentése formálódik. Véleménye szerint ebben a folyamatban kialakuló konceptuális reprezentációk minden érzékszervi, szenzoros rendszerből magukba építik az információkat (például többek között a látási, szaglási, hallási rendszerekből is). Továbbá a szocializáció folyamán jelentkező apró változások és hatások is módosíthatják a jelentésüket. Ezzel párhuzamosan történik az affektív nyelvi kondicionálás is, amely az elmélet szerint a második folyamat és amely során az emocionális, konnotatív jelentése alakul ki a szónak – az egyén személyes és erős érzelmi töltéssel rendelkező tapasztalataiból és emlékeiből. Pavlenko véleménye szerint például egyes szavak félelmet keltő hatása is így keletkezik. Szerinte ehhez szükséges egy tanulási folyamat, amelynek komponensei: a feltételes inger – az érzelmeket kiváltó szó (pl. a pók) és az ezzel együtt járó jutalom vagy a büntetés –, ami jelen esetben a feltétlen ingernek felelne meg. A viselkedés, amelyet a pók szó kivált a későbbiekben, a feltételes válasz lenne. Így tehát a személyes életútjaink, tapasztalataink és történetünk nagyban meghatározzák, hogy például melyik szó lesz a félelem érzéséhez kötve és melyik marad semleges. A szerző elméletének központi állítása, hogy az első nyelvet tanulván, a konnotatív és denotatív jelentések formálódása alatt is mind a szenzoros képek, mind a fiziológiai változások a fogalmak részeivé olvadnak egybe. Ezzel ellentétben az idegen nyelv tanulásakor iskolai környezetben általában egyáltalán nem aktiválódik, vagy csak nagyon gyengén, az érzelmeket reguláló limbikus- és a szenzoros rendszer. Pavlenko az anyanyelv szavait így „megtestesült"[39] szavaknak nevezi, ellentétben az idegen nyelv szavaival. Mindezt azért, mert a második nyelv szavait sok esetben „dekontextualizált tantermi környezetben (kontextusban) tanuljuk", a deklaratív, tudásalapú emlékezetünket használva, minden személyes emlék és érzelem átélése és aktiválása nélkül. Így ezek a szavak nem kapcsolódnak össze egyáltalán a személyes, autobiografikus emlékeinkkel és az érzelmi memóriarendszerünkkel sem. Pavlenko azonban kitér egy lényeges dologra is a később tanult nyelveket illetően: szerinte a második nyelv tanulása abban az esetben, amikor nem iskolai, hanem természetes környezetben történik, különböző szintű érzelmi kondicionálással járhat a szocializációs hatások hozzájárulásával, mégpedig az életszakasz bármely pontján.

38 Pavlenko, 2005: 154–155.

39 Pavlenko, 2005: 155.

Digitized by Google

Harris, Berko Gleason és Aycicegi[40] nézete szerint is általában az első nyelv az érzelemtelibb, mégpedig azért, mert az elsajátítása a gyerekkorban formálódó kötődési kapcsolatok alatt történik, erőteljes érzelmi kontextusokkal töltve. Így véleményük szerint a korai nyelvtanulás az adott nyelv emocionalitásának egyik meghatározó, referenciális pontja. Az ő véleményük is egyezik Pavlenkoéval abban, hogy a természetes tanulási környezet szociálisabb és egyúttal személyközibb, mint az iskolai, formális oktatás. A nyelvtudás magas szintjét is könnyebben el lehet érni serkentőbb, érzelmileg színezett környezetben, társas kapcsolatokon keresztül. Ez viszont egy kétirányú, egymásra ható és egymást meghatározó folyamat, mert a magas szintű nyelvtudás maga is lehetőséget nyújt az érzelmi témák könnyebb boncolgatására. A kutatóknak három fő – és a témában jelentős – kiindulópontja volt, melyeket le akartak ellenőrizni felmérésükben: 1. hogy az első elsajátított nyelv az érzelmek nyelve; 2. hogy a nyelvtanulás ideje meghatározó a nyelv érzelmi vonatkozásait illetően; 3. hogy a magasabb fokon ismert nyelv általában érzelemtelibb.

Elméletük releváns pontja, hogy egy, a felnőttkorban megtanult nyelv is lehet érzelmileg dominánsabb, még akkor is, ha ez a rosszabbul, alacsonyabb szinten ismert nyelv. Ami szerintük meghatározó hatásként jelentkezik itt, az az, hogy a nyelvet tanuló személyek tanulási kontextusa erősen érzelmi töltésű legyen és hogy olyan interperszonális helyzeteket foglaljon magába, amelyek a gyerekkori gondozókkal való kapcsolatokra és interakciókra hasonlítanak. A szerzők az okozati viszony keresése helyett inkább a korrelációs kapcsolattal való foglalkozás jelentőségét emelik ki. Nem tagadják és nem zárják ki az érési folyamatok, az elsajátítás idejének és a nyelvtudás szintjének hatását, viszont kihangsúlyozzák a kontextust, mint kifejezetten lényeges hatást. Egy adott nyelv érzelmi intenzitását illetően tehát nagyon fontos, hogy erőteljes emocionális környezetben lett-e tanulva, mivel a szociális és interperszonális helyzetek sokkal motiválóbbak és érzelemtelibbek, mint a formális tanulási helyzetek, melyekhez érzelmek általában nem kapcsolódnak.

A felsoroltak mellett más okokkal is magyarázható, hogy a kétnyelvűek sokszor miért tűnnek érzelmileg semlegesebbnek és tompábbnak, sivárabbnak a második nyelvükön. Egyes esetekben például arról is szó lehet, hogy nem ismerik olyan szinten a második nyelvet és nem tudják annyira jól a második nyelven kifejezni magukat, mint az elsőn. Más esetben, azért, mert szoronganak, feszültek, figyelmük nem az érzelmekre, hanem például a helyességre irányul megnyilvánulásaikban. Egy másik tényező lehet, hogy nagyobb általános erőfeszítésre van szükségük a második nyelv használatakor, ugyanakkor néha pedig arról is szó lehet, hogy kellemetlen emlékek árasztják el őket a második nyelv aktiválásakor (például, ha immigránsokról van szó, akik különböző beilleszkedési nehézségekkel küzdenek).

40 Harris – Berko Gleason – Aycicegi, 2006

Digitized by Google

A kétnyelvű személyeknél a felsoroltak mellett nem ritka jelenség, hogy két kultúrát is össze kell hangolniuk. Ramirez-Esparza[41] és munkatársai a „kulturális keretcsere" (Cultural Frame Switching) jelenségével foglalkoztak. Szerintük a kétnyelvű egyéneknél olykor észlelt nyelvfüggő személyiségváltozások azért jelentkeznek, mert a nyelvi váltás folyamatával ezek a személyek valamiféle kulturális váltást is végeznek. A kulturális keretcsere arra vonatkozik, hogy az értékrendszerük és világszemléletük eltolódik, és az éppen aktivált kultúra irányelveit veszi át és ahhoz igazodik.

A kutatás célja

A jelen kutatás célja az affektív jelentésrendszerek kultúraközi összehasonlítása volt egynyelvű és kétnyelvű személyeknél. Eddigi külföldi kutatások eredményei alapján feltételeztük, hogy a vajdasági kétnyelvű és egynyelvű csoport között léteznek különbségek egyes érzelmekhez kapcsolódó fogalmak konnotatív jelentésében és érzelmi átélésében.

Kutatásunk arra irányult, hogy összehasonlítsa a magyar és a szerb nyelvhez kapcsolódó érzelmi reakciókat vajdasági magyar és szerb egynyelvű, valamint magyar-szerb kétnyelvű személyeknél.[42] A kutatás alapjául Aneta Pavlenko új irányzata, valamint eddigi vizsgálatok[43] szolgáltak, amelyek a nyelv emocionalitásának kérdését egynyelvű és kétnyelvű csoportok összehasonlításával vizsgálták a verbális viselkedésen és különböző reakciókon keresztül. Egységes elmélet arról a kérdésről, hogy vajon mindig az anyanyelv az érzelmileg erőteljesebb nyelv-e, és hogy ez esetleg megváltozhat-e idővel, ha igen, milyen körülmények között - még nem fogalmazódott meg. Pavlenko[44] szerint az érzelemfogalmak akkor rendelkeznek teljes érzelmi súllyal, ha mentális szinten is kialakult a teljes reprezentációjuk. A két- és többnyelvű populáció általában merőben különböző és sokszínű nyelvhasználati- és szocializációs hatásnak van kitéve, színes életpályákkal, ezért a kérdésre nem könnyű egységes választ találni.

Kutatásunk fő kérdése az volt, hogy vajon egyes pozitív, negatív és semleges, érzelmeket aktiváló és érzelmi töltésű szavak anyanyelvi és a második nyelvre lefordított megfelelői érzelmi-tapasztalati és kulturális színezetüket, percepciójukat és intenzitásukat figyelembe véve megegyeznek-e, vagy különböző mintázatokat mutatnak a szerb és a magyar nyelvben, két- és egynyelvű csoportokat összehasonlítva. A kutatás egy másik alkérdése az volt, hogy a kétnyelvű csoportban melyik az érzelmileg domináns nyelv, az anyanyelv vagy esetleg a második nyelv.

41 Ramirez-Esparza és mtsai, 2006

42 Az egynyelvű és a kétnyelvű szavak jelentését a későbbiekben még pontosítjuk.

43 Pavlenko, 2005: 153-154., Harris – Berko Gleason – Aycicegi, 2006, Dewaele, 2008

44 Pavlenko, 2005

Digitized by Google

Hipotézisek

Vizsgálatunk a következő kezdeti feltevésekből indult ki:

I. Az érzelmekre vonatkozó szavak érzelmi intenzitása, konnotatív jelentése a kétnyelvű csoportban erősebb lesz a magyarban, tehát a domináns nyelvben, mint a második nyelven, a kategóriának megfelelő irányban (tehát a pozitív fogalmak pozitív értékeléseket fognak kapni, negatív fogalmak pedig negatívakat).

II. Több különbség jelentkezik majd az értékelésekben a kétnyelvű csoport és a szerb csoport között, mint a kétnyelvű és a magyar csoport között, mert ezeknek a magyar az anyanyelvük.

Minta

A vizsgálatban összesen hatvan személy vett részt. Három csoportot alkottunk a kísérletben résztvevőkből: az elsőbe magyar egynyelvűek tartoztak (N = 20), a másodikba szerb egynyelvű személyek (N = 20), a harmadikba pedig magyar-szerb kétnyelvű egyének (N = 20). Az életkor 15-20 éves korig terjedt.

A kutatás két szerbiai városban folyt, Szabadkán és Újvidéken. A két térséget különböző nyelvi hatások jellemzik. Szabadkán több a magyar anyanyelvű személy, de a szerb nyelv is jelen van a környezetben, így általában az emberek saját elhatározás alapján választhatnak a nyelvhasználatot illetően. A két nyelvet ismerő személyek legtöbb helyen maguk döntenek arról, hogy magyarul vagy szerbül fognak-e megszólalni a tágabb társadalmi környezetükben.

Újvidéken dominánsan a szerb nyelv használatos az élet minden területén, így leszűkül azon terepek, helyek és személyek száma, amelyeken és amelyekkel magyarul is meg lehet szólalni (általában ezek a családi környezet, az iskola, ha a gyermek magyar nyelvű osztályba iratkozott, és néha a baráti kör).

Az egynyelvű személyek közül a magyar anyanyelvűek a szabadkai *Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar* hallgatói voltak. A szerb egynyelvű csoportba harmadikos és negyedikes újvidéki gimnazistákat soroltunk, míg a magyar-szerb kétnyelvű csoportba szintén a gimnázium harmadikos és negyedikes tanulói jutottak, akik magyar nyelvű oktatásban vesznek részt iskolájukban. A kétnyelvű személyek véleményünk szerint a Bartha Csilla[45] kétnyelvűség-meghatározásai közül besorolhatók abba a kategóriába, amelyben a személyek mindennapi környezete megköveteli a két nyelv párhuzamos vagy egymást felváltó használatát. A kétnyelvű személyek domináns meghatározói, hogy magyarul a szüleiktől, általában családi környezetben tanultak, a szerb nyelv hatásainak pedig a tágabb környezet által

45 Bartha, 1999: 40.

Digitized by Google

voltak kitéve, egészen kicsi koruk óta. Így ezek a személyek a családon kívül, az utcán és a boltokban általában szerb nyelven kommunikálnak, emellett az általános és a középiskolában a szerb nyelvet kötelező tantárgyként tanulják éveken keresztül.

A tesztelés csoportosan, írásban folyt, a kísérletvezető minden személlyel kitöltetett egy, vagy a kétnyelvű csoportban két, egymásnak megfelelő kérdőívet. Az egynyelvű csoportok anyanyelvükön töltötték ki a nyelvcsoportjuknak megfelelő kérdőívet. A kétnyelvű csoport a magyar kérdőívet és annak szerb változatát kapta el megválaszolásra.

Kutatási módszer

A felmérés elvégzéséhez szemantikus differenciált használtunk. A szemantikus differenciált általában attitűdmérésre használják és kutatásunkra nézve nagyon lényeges, hogy az érzelmi jelentés mérésének ez nagyon gyakran használt eljárása. A módszert Charles Osgood dolgozta ki[46] és a jelentés egy dimenzióját, a konnotációt szerette volna mérni vele. Célja az volt, hogy különböző személyek egyes szavakhoz kapcsolt konnotációi közötti eltéréseket feltárja. A konnotatív jelentés a szavak érzelmi, burkolt jelentése, amelyben személyes, egyéni különbségek is megjelenhetnek. A fogalmak osztályzására bipoláris melléknévpárok használatosak, amelyeket általában hétpontos skálákon értékelnek a kérdezettek, annak függvényében, hogy milyen intenzitású és milyen irányultságú a fogalom jelentése számukra, a személyes asszociációs rendszerük szerint.

Osgood a jelentést úgy definiálja, mint egy közvetítő (mediációs) reprezentációs folyamatot, egy összetett reakciót, amely véges számú, de számunkra ismeretlen komponensre osztható. Szerinte a szemantikus tér multidimenzionális – ebből kiindulva fel akarta tárni, hogy mely faktorok jelentkeznek a leggyakrabban a jelentésben, mire lehet azt visszavezetni. Egy nagy mintán különböző szavak lexikális gyűjteményéből kiválogatta a leggyakrabban használtakat és arra az eredményre jutott, hogy egy fogalom jelentése általában több mint három faktor alapján megadható. Ma általában a szemantikus differenciállal kapott adatokat három faktorra vezetik vissza (ezek az értékelés–erő–aktivitás). Ez a hármas Osgood eredményeiben a leggyakrabban jelentkező faktorcsoport, mely szerinte így a szemantikus tér leírására a legmegfelelőbben használható.

Az általunk összeállított kérdőív eleje a független változókra vonatkozó adatokat tartalmazta, amelyekbe nyelvtudásra és nyelvhasználatra vonatkozó kérdéseket is tettünk.

46 Osgood – Suci – Tannenbaum, 1957

Digitized by Google

A szemantikus differenciál második és egyben fő részét érzelmekre vonatkozó és érzelmeket aktiváló szavakból állítottuk össze, melyeket egy nagyobb listából válogattunk ki. A tesztbe kerülő szavak egyik csoportja pozitív érzelmi színezetű, a másik negatív, a harmadik pedig semleges fogalmakat tartalmazott.

A szemantikus differenciál fogalmainak kezdeti listájában 20 pozitív, 20 negatív és 20 semleges főnév volt található, amelyek közül az erősebb érzelmi töltésűeket és érzelmeket kiváltóakat akartuk a kutatás további részében használni. A magyar lista helyességét egy magyar nyelv és irodalom tanár, a szerb nyelvűt pedig egy szerb nyelv és irodalom tanár ellenőrizte.

A következő lépés az volt, hogy huszonnyolc magyar nyelvű személy osztályozta a magyar nyelvű szavakat, aszerint hogy mennyire negatívak, pozitívak, vagy semlegesek szubjektív megítélésük szerint (az osztályzási skála 1-10 pontig terjedt, a tizes a maximálisan a kategóriába illő szót jelentette, az egyes pedig a minimálisan odavalót). Az osztályzások alapján minden kategóriából kidobtunk nyolc szót, így a végső listánkban a tizenkét legmagasabb pontszámot elért szó maradt. Ezek a következő harminchat főnévből álltak (feltüntettük mellettük szerb megfelelőiket is): I. pozitív: jóság – dobrota, boldogság - sreća, önállóság – samostalnost, magabiztosság - samopouzdanost, gondoskodás – brižljivost, biztonság – sigurnost, igazságosság – pravičnost, béke – mir, tisztaság – čistoća, érdekesség – interesantno, harmónia – harmonija, eredményesség – uspešnost; II. negatív: ördög – đavo, halál – smrt, gonoszság – zloba, rosszkedv – mrzovoljnost, megbízhatatlanság – nepouzdanost, butaság – glupost, agresszió – agresija, aljasság – podlost, idegesség – nervoza, manipuláció – manipulacija, hazugság – laž, önállótlanság – nesamostalnost; III. semleges: kanál – kašika, pohár – čaša, tolltartó – peratonica, fa – drvo, folyó – reka, cipőfűző – pertla, szekrény – ormar, ablak – prozor, csizma – čizma, edény – posuda, képeslap – razglednica, füzet – sveska.

A szemantikus differenciálban hét pontos Likert-skálán adhatták meg a válaszaikat a kutatásban részt vevő személyek. Ennek segítségével értékelték a szavakat a jó–rossz, értéktelen–értékes, savanyú–édes, kicsi–nagy, gyenge–erős, nehéz–könnyű, passzív–aktív, lassú–gyors, hideg–meleg melléknévpárok mentén.

Adatfeldolgozás

Az adatokat nemparaméteres statisztikával dolgoztuk fel. A számításokhoz az SPSS statisztikai programot használtuk. Az egynyelvű és kétnyelvű független csoportok összevetése Mann–Whitney U-tesztjével történt. A kétnyelvű csoport szerb és magyar válaszait – tehát ezeket ugyanazok a személyek adták meg, csak két nyelven – a két összetartozó csoport közötti különbségek feltárására használatos Wilcoxon próbával hasonlítottuk össze. A válaszok az érték–erő–aktivitás faktorhármas szerint

Digitized by Google

lettek osztályozva. Ez az eljárás még Osgood-tól[47] származik: véleménye szerint a kísérletben részt vevő személyek válaszait a bipoláris melléknévpárok skáláin össze kell vonni, mert így megbízhatóbb és reprezentatívabb eredményeket kapunk, mint ha csak az egyedi skálákon adott válaszokat vesszük figyelembe.

Eredmények

A kapott eredmények alapján az egy- és kétnyelvű csoportok között léteznek statisztikailag szignifikáns különbségek egyes, érzelmeket aktiváló szavak értékelésében. A kétnyelvű csoport első- és második nyelvét illetően is találtunk különbségeket egyes fogalmak osztályzásában.

A szignifikáns eredményeket táblázatosan és grafikonon ismertetjük. A táblázatokban használt rövidítések magyarázatai a következők:

fogalom rövidítése.e – érték faktor
fogalom rövidítése.p – erő faktor
fogalom rövidítése.a – aktivitás faktor
Asymp-Sig. – a szignifikanciaszint meghatározása ($p<0.05$)

A grafikonokon az y koordinátán láthatóak a csoportok rangsorolásainak átlagai, míg az x koordinátán maguk a szavak vannak felsorakoztatva.

	jóság.e	érd.p	érd.a	önA.p	poh.p	ed.p
Mann-Whitney U	128.000	121.000	123.000	112.500	125.000	119.500
Z	-1.992	-2.159	-2.116	-2.389	-2.078	-2.017
Asymp. Sig.	.046	.031	.034	.017	.038	.044

1. táblázat Az egynyelvű magyar és az egynyelvű szerb csoport közötti szignifikáns különbségek

Az értékelések erősségét illetően a magyar egynyelvűek a *jóságot* jobbnak, értékesebbnek és édesebbnek ítélték, mint a szerb egynyelvű személyek. A második szignifikáns különbség az *érdekesség* szónál volt található: a szerb egynyelvű csoport ezt a szót nagyobbnak, erősebbnek, könnyebbnek, aktívabbnak, gyorsabbnak és melegebbnek ítélte, mint a magyar csoport. Az *önállótlanságot* a szerb csoport ítélte nagyobbnak, erősebbnek és könnyebbnek. A semleges szavak közül a *poharat* és az *edényt* is a magyar csoport ítélte nagyobbnak, erősebbnek és könnyebbnek.

47 Uo.: 78–79., 87.

Digitized by Google

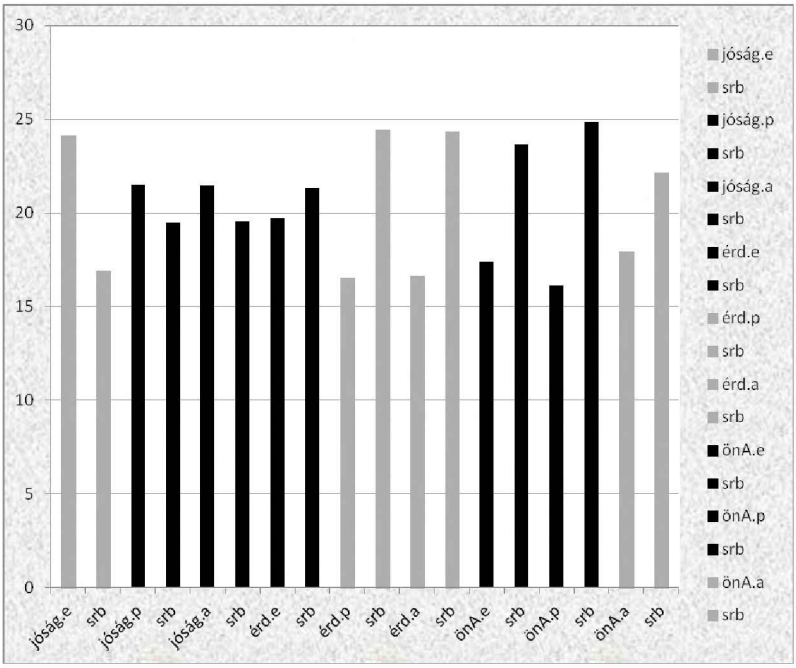

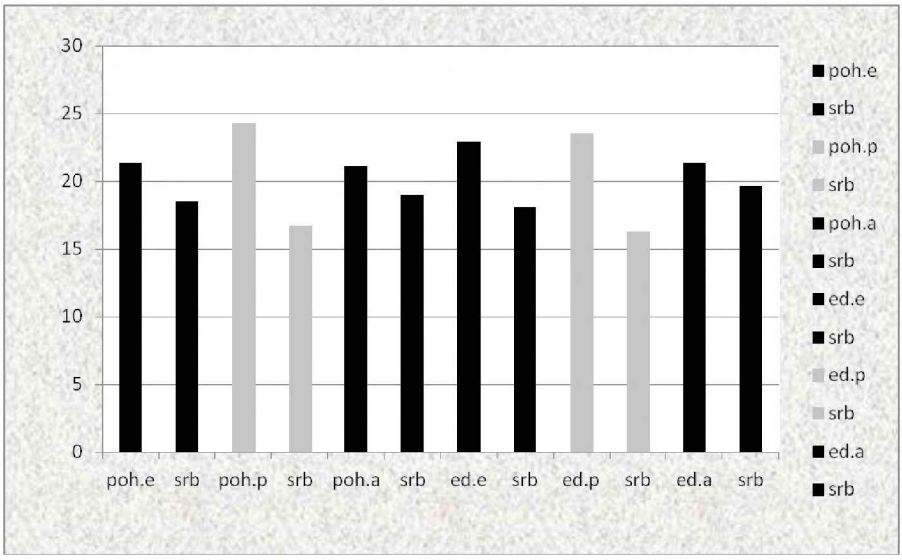

1. grafikon Az egynyelvű magyar (.e, .p, .a végződésű szórövidítések) és az egynyelvű szerb (srb jelzésű mellettük levő megfelelőik) csoport közötti különbségek

Digitized by Google

	gon.e	érd.p	érd.a	hal.a	alj.a	man.e	haz.p	haz.a
Mann-Whitney U	128.000	98.000	69.000	91.000	119.500	103.000	113.500	126.500
Z	-1.993	-2.778	-3.291	-3.002	-2.001	-2.649	-2.360	-2.000
Asymp. Sig.	.046	.005	.001	.003	.045	.008	.018	.046

	ab.p	ab.a	kép.p
Mann-Whitney U	110.000	120.500	126.500
Z	-2.500	-2.358	-2.021
Asymp. Sig.	.012	.018	.043

2. táblázat A magyar egynyelvű és a kétnyelvű csoport magyar válaszai közötti szignifikáns különbségek

Az első szignifikáns különbség a *gondoskodás* szó jobbnak, értékesebbnek és édesebbnek való értékelése a magyar egynyelvű csoportban. Az *érdekesség* szó magyar nyelven a kétnyelvű csoportban nagyobb, erősebb, könnyebb, aktívabb, gyorsabb és melegebb. A *halál* és az *aljasság* megint csak a kétnyelvűeknél magyarul aktívabb, gyorsabb és melegebb. Ugyanebben a csoportban a *manipuláció* jobb, értékesebb, édesebb, valamint a *hazugság* nagyobb, erősebb, könnyebb, aktívabb, gyorsabb, melegebb. A semleges szavakat illetően a magyar egynyelvű csoport szerint az *ablak* nagyobb, erősebb, könnyebb, aktívabb, gyorsabb és melegebb és a *kép* nagyobb, erősebb, könnyebb, mint a kétnyelvűknél a magyar nyelvű értékelésekben.

Digitized by Google

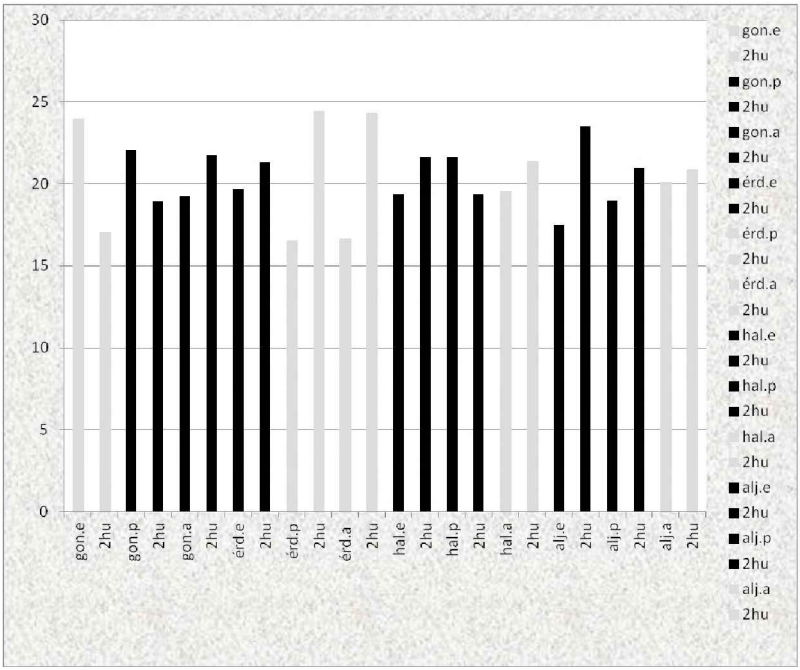

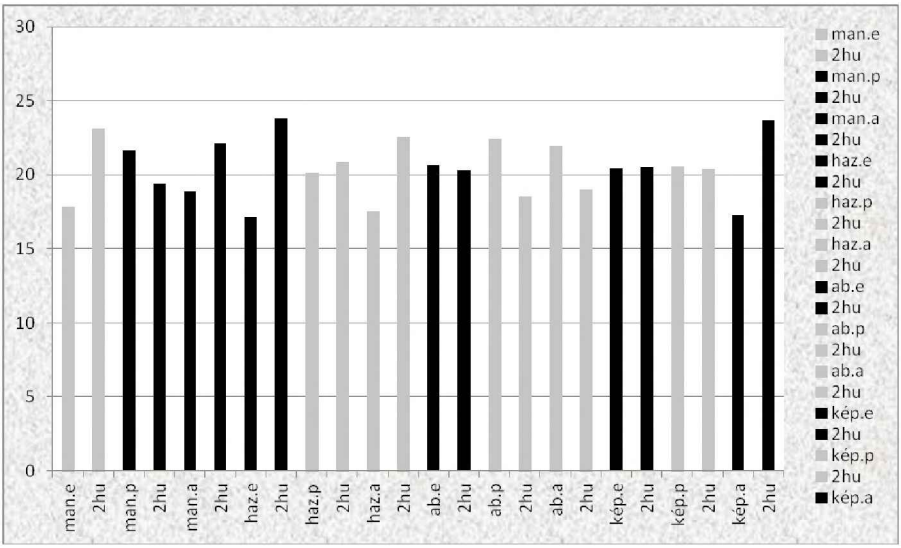

2. grafikon: A magyar egynyelvű (.e, .p, .a végződésű szórövidítések) és a kétnyelvű csoport magyar (a mellettük álló 2hu megfelelőik) válaszai közötti különbségek

Digitized by Google

	mag.p	érd.p	érd.a	hal.a	id.p	man.e	man.a	haz.a
Mann-Whitney U	123.000	116.500	121.000	126.500	103.000	102.500	92.000	126.000
Z	-2.091	-2.082	-2.166	-2.020	-2.652	-2.662	-2.973	-2.017
Asymp. Sig.	.037	.037	.030	.043	.008	.008	.003	.044

	poh.p	ab.p
Mann-Whitney U	124.500	113.000
Z	-2.085	-2.405
Asymp. Sig.	.037	.016

3. táblázat A magyar egynyelvű és a kétnyelvű csoport szerb nyelvű értékelései közötti szignifikáns különbségek

A magyar egynyelvű csoport a negatív *idegességet* és a semleges *poharat* és *ablakot* értékelte pozitívabban, intenzívebben a nagy, erős és könnyű dimenziókon, mint a kétnyelvű csoport (akik a szerb verziót töltötték ebben az esetben). A többi szóra erősebb értékeléseket adott a kétnyelvű csoport szerb nyelven. Így a *magabiztosság* és az *érdekesség* náluk nagyobb, erősebb, könnyebb, valamint az érdekesség aktívabb, gyorsabb és melegebb is, mint az egynyelvű csoportban. A negatív *halál* aktívabb, gyorsabb és melegebb. A *manipuláció* is jobb, értékesebb, édesebb, aktívabb, gyorsabb és melegebb ebben a csoportban. A *hazugság* megint csak aktívabb, gyorsabb, melegebb a kétnyelvűeknél.

Digitized by Google

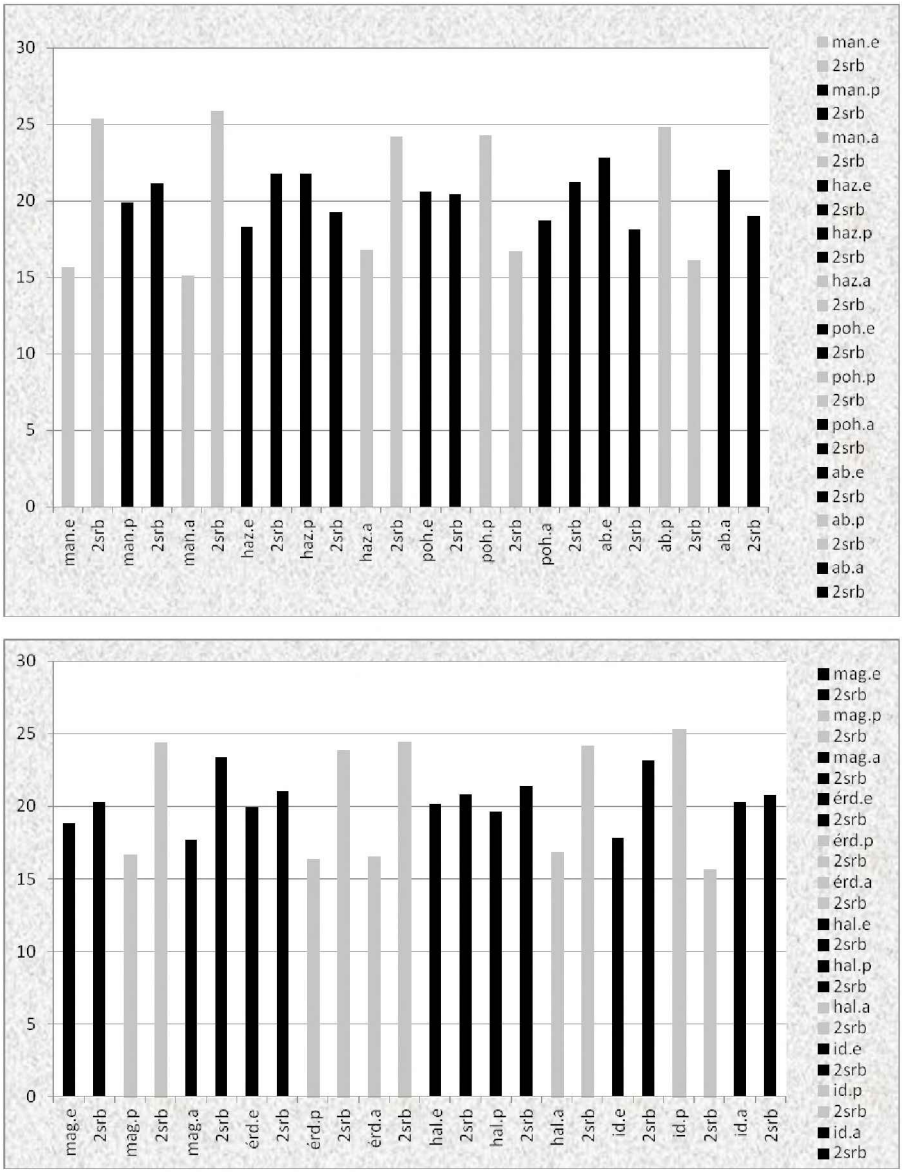

3. grafikon A magyar egynyelvű (.e, .p, .a végződésű szórövidítések) és a kétnyelvű csoport szerb (2srb – az előbbiek szerb megfelelői, a grafikonon mellettük láthatók) válaszai közötti különbségek

Digitized by Google

	hal.p	gonA.p	fo.a	ab.p	kép.p
Mann-Whitney U	128.000	119.500	126.500	129.000	125.000
Z	-1.983	-2.191	-2.007	-2.001	-2.061
Asymp. Sig.	.047	.028	.045	.045	.039

4. táblázat A szerb egynyelvű csoport és a kétnyelvű csoport magyar válaszai közötti szignifikáns különbségek

A kétnyelvű csoport magyarul erőteljesebben értékelte a *halál* és a *gonoszság* szót a nagy, erős és könnyű dimenziókon a szerb egynyelvű csoportnál. A semleges szavak közül ellenben a szerb egynyelvű csoport adott intenzívebb értékeléseket a *folyó* szó aktív, gyors és meleg dimenzióira, valamint az *ablak* és a *kép* szavak nagy, erős és könnyű dimenzióira.

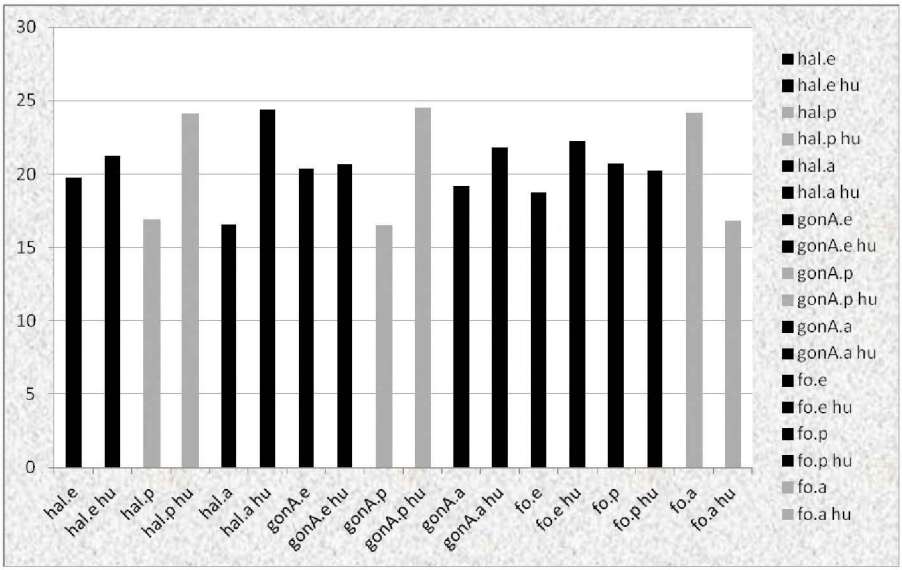

Digitized by Google

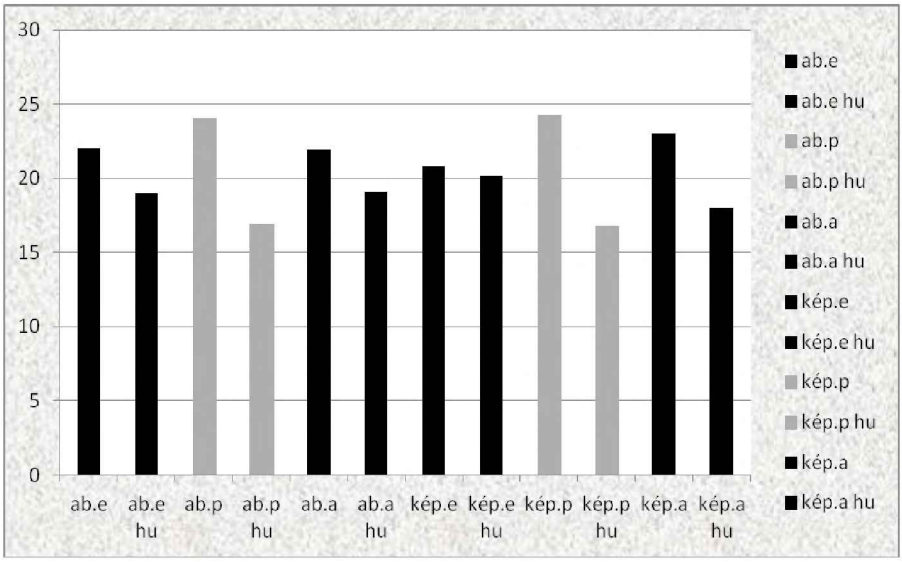

4. grafikon A szerb egynyelvű (.e, .p, .a végződésű szórövidítések) és a kétnyelvű csoport magyar (.hu jelzésű megfelelőik mellettük) válaszai közötti különbségek

	ön.e	mag.p	önA.p
Mann-Whitney U	128.000	113.000	118.000
Z	-1.963	-1.973	-2.233
Asymp. Sig.	.050	.049	.026

5. táblázat A szerb egynyelvű csoport és a kétnyelvű csoport szerb válaszai közötti szignifikáns különbségek

A kétnyelvű csoport szerb értékelései erősebbek az *önállóság* jó, értékes, édes dimenzióin és a *magabiztosság* nagy, erős, könnyű dimenzióin, míg az *önállótlanságot* a szerb egynyelvű csoport értékelte nagyobbnak, erősebbnek és könnyebbnek.

Digitized by Google

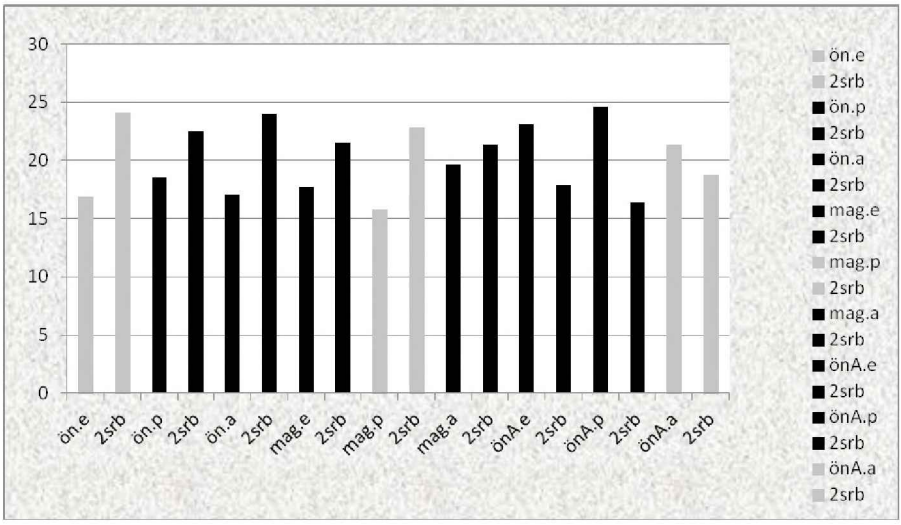

5. grafikon: A szerb egynyelvű (.e, .p, .a végződésű szórövidítések) csoport és a kétnyelvű csoport szerb (2srb – az előbbiek mellettük található megfelelői) válaszai közötti különbségek

	jóság.e - jóság. eHU	érd.a - érd.aHU	örd.a - örd.aHU	ross.e - ross.eHU	megbizh.p - megbizh. pHU	haz.p - haz.pHU
Z	-2.064[a]	-2.217[b]	-2.247[b]	-2.332[a]	-2.093[b]	-2.658[b]
Asymp. Sig.	.039	.027	.025	.020	.036	.008

6. táblázat A kétnyelvű csoport magyar és szerb értékeléseinek összehasonlítása a Wilcoxon-próba segítségével

A kétnyelvű csoport a magyar *jóságot* jobbként, érdekesebbként és értékesebbként értékelte a szerb *jóságnál*. Az *érdekességet* szerbül aktívabbnak, gyorsabbnak és melegebbnek ítélték meg, mint magyarul. Az *ördögöt* szerbül aktívabbnak, gyorsabbnak és melegebbnek élték meg. A *rosszkedvet* magyar nyelven osztályozták jobbnak, értékesebbnek és édesebbnek.

A *megbízhatatlanságot* és a *hazugságot* is szerbül ítélték meg nagyobbnak, erősebbnek és könnyebbnek.

Digitized by Google

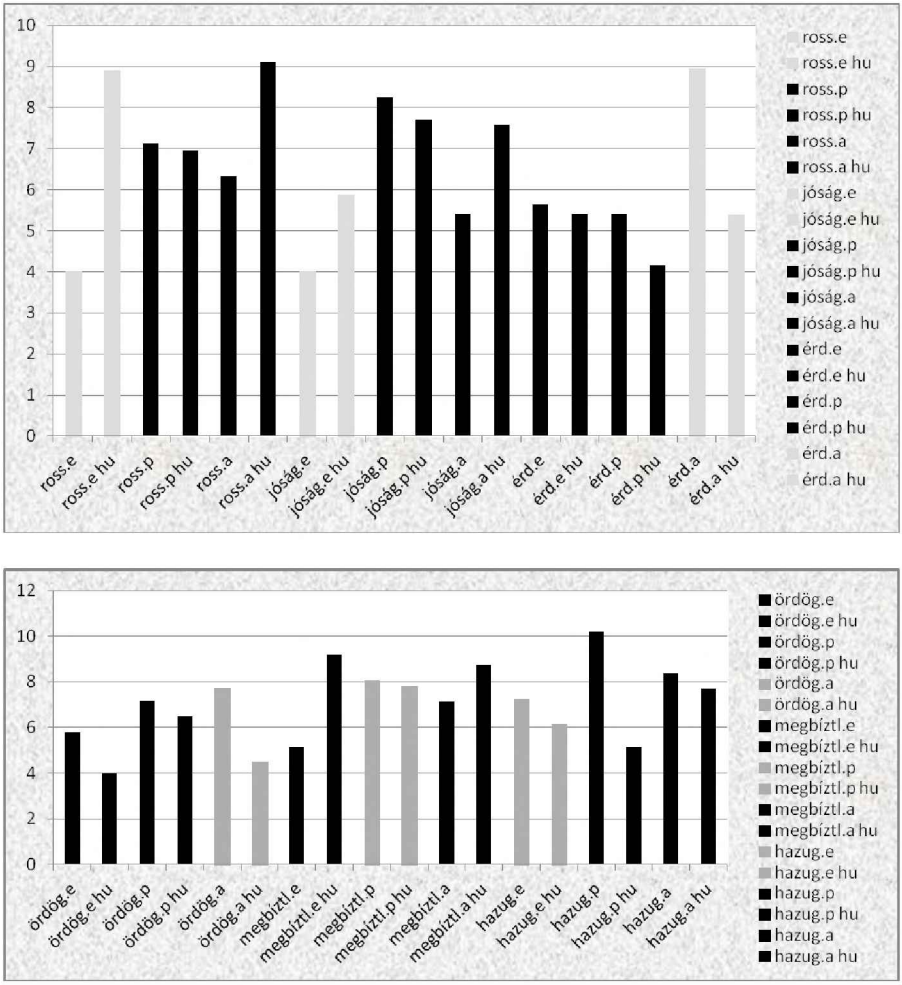

6. grafikon A kétnyelvű csoport eredményei magyar (.hu jelzésűek) és szerb nyelven

Digitized by Google

Következtetések

A kutatásban kapott eredmények arra engednek következtetni, hogy a szabadkai magyar egynyelvű, és az újvidéki szerb egynyelvű és kétnyelvű csoportok között léteznek különbségek az érzelmekre vonatkozó és az érzelmeket előhívó szavak értékelésében (a legtöbb különbség a szavak majdnem egynegyedére vonatkozott, két esetben is), azzal, hogy a fogalmak nagyobb része között nem találtunk jelentős különbséget. Kutatásunk alapkérdése az volt, hogy vajon a kétnyelvű személyek érzelmi világa és az érzelmekre vonatkozó szavak konnotatív jelentései azonosak-e vagy esetleg különbözőek az anya- és a második nyelvükön. Ennek érdekében három csoportot hasonlítottunk össze érzelmeket aktiváló és érzelmi fogalmakat illetően: két, magyar és szerb egynyelvűt, illetve egy magyar–szerb kétnyelvűt. Az egynyelvűség és kétnyelvűség fogalmakat feltételesen használtuk (tehát csak a magyar és a szerb nyelvre vonatkozóan), emellett a csoportok tudását a világnyelveket illetően nagyjából kiegyenlítettnek tekintettük. Egyik kezdeti kiindulópontunk az volt, hogy léteznek különbségek a két nyelvben az érzelemfogalmak intenzitásában, a másik pedig az, hogy a kétnyelvűeknek az anyanyelve lesz az érzelmileg domináns nyelv.

Eredményeink alapján a következőket állapíthatjuk meg:

A legtöbb különbséget a magyar egynyelvű és a kétnyelvű csoport magyar értékelései között, és a magyar egynyelvű csoport és a kétnyelvű csoport szerb értékelései között találtunk. A harminchat szóból itt nyolcat értékelt a két csoport eltérő módon. Ezek a különbségek a környezeti, szocializációs és különböző társadalmi hatások miatt is megjelenhettek, nem csak a szavak érzelmességének különbsége miatt. Mivel a magyar egynyelvű csoport Szabadkán jár egyetemre, talán jobban a magyar környezetbe olvadt bele, mint a kétnyelvű magyar-szerb csoport, amely Újvidékre jár iskolába, ahol inkább a többségi kultúra érezteti hatását. Az eredményeink szerint tehát egy lehetséges magyarázat az, hogy a kétnyelvű csoport valamiféleképp beleolvadt, igazodott a domináns kultúrához.

Az egynyelvű magyar és a kétnyelvű csoport magyar értékeléseiben a következő különbségek jelentkeztek. Egyetlen pozitív és két semleges szót ítélt a magyar egynyelvű csoport pozitívabban: a *gondoskodást*, az *ablakot* és a *képet*. Egy pozitív szót és négy negatívat a kétnyelvű csoport a magyar válaszaiban osztályozott pozitívabban, mint a magyar egynyelvű csoport: az *érdekességet*, a *halált*, az *aljasságot*, a *manipulációt* és a *hazugságot*. Ez az eredmény arra utal, hogy az egynyelvű csoport a neutrális fogalmakat érzelemtelibbnek érzékeli, a kétnyelvű csoport pedig a társadalmilag lenézett és elítélt jelenségeket helyesebbnek és elfogadhatóbbnak véli az egynyelvűnél, vagy legalábbis nem annyira negatívnak.

Az egynyelvű magyar csoport és a kétnyelvű csoport szerb válaszai között szintén nyolc szó pozitivitásának vagy negativitásának szintje különbözött. Az egynyelvű csoport a negatív *idegességet* találta helyénvalóbbnak a kétnyelvűnél, és

Digitized by Google

megint a semleges szavaknak adott pozitívabb minőséget: a *pohárnak* és az *ablaknak*. A kétnyelvű csoport szerb nyelven pozitívabban értékelte a *magabiztosságot* és az *érdekességet*, valamint megint csak a *halált*. A *manipulációt* és a *hazugságot* a nem annyira szélsőségesen negatívak közé sorolták. Mindkét eddig tárgyalt eredményből látszik, hogy az egynyelvű csoport intenzívebbnek éli meg a semleges szavakat, amelyek a kétnyelvű csoportnál meg se jelennek jelentősként, viszont a kétnyelvű csoportnál egyfajta trend mutatkozott arra, hogy az érzelmileg negatív szavakat többször ne annyira negatívnak élje meg, mint a magyar egynyelvű csoport.

Az egynyelvű szerb csoport és a kétnyelvű csoport magyar válaszai közül a *halál* és a *gonoszság* nem annyira negatív a kétnyelvű csoport véleménye szerint, a semleges *folyó*, *ablak* és *kép* pedig a szerb egynyelvű csoport szerint pozitívabb. Ez az eredmény megerősíti a fenti eredményt azzal is, hogy itt már a szerb egynyelvű csoport is érzelemtelibbnek véli a semleges szavakat és megint egy negatív szó – természetének ellentmondóan – a semleges felé irányul inkább a kétnyelvűeknél.

A szerb egynyelvű csoport és a kétnyelvű csoport szerb válaszai közötti különbségek a következők: az *önállóság* és a *magabiztosság* kívánatosabb tulajdonság a kétnyelvű csoportban, míg az *önállótlanság* elfogadhatóbb az egynyelvű szerb csoportban.

A két egynyelvű csoportot is összehasonlítottuk és a következőket kaptuk: a szerb egynyelvű csoport pozitívabban értékelte az *érdekességet* és az *önállótlanságot* a magyarnál, a magyar csoport pedig a *jóságot* és a semleges *poharat* és *edényt*. Ez arra enged következtetni, hogy a két egynyelvű csoport között fellelhetők néha különbségek a pozitív, negatív és semleges kategóriák értékeléseiben is, de nincsenek annyira jelen, mint a kétnyelvű és a két egynyelvű csoportközi különbségekben.

Végül összehasonlítottuk a kétnyelvűek válaszait az első (magyar) és a második (szerb) nyelvükön. A *rosszkedv* értékelése lett pozitívabb magyar nyelven – tehát nem annyira rossz kedvetlennek lenni magyarul, mint szerbül. Ugyanígy az *érdekesség* is a szerb értékelésekben lett pozitívabb. A *jóság* magyarul pozitívabb, ez összhangban áll az anyanyelv domináns érzelmiségének hipotézisével. Viszont az *ördög*, *megbízhatatlanság* és *hazugság* pedig magasabb értékeket kaptak és így pozitívabbak szerb nyelven, ami azt jelenti, hogy érzelmileg a magyar nyelven közelebb állnak saját valódi, negatív minőségükhöz.

A kezdeti hipotéziseink közül az, hogy a kétnyelvű csoport az anyanyelvén szélsőségesebb és érzelemtelibb értékeléseket fog adni az érzelemfogalmakra, részben nyert alátámasztást. Egyes esetekben a kétnyelvűek második nyelvükön erősebben osztályozták a fogalmakat, mint az első nyelvükön a csoportközi összehasonlításokban. A kétnyelvű csoport két nyelvi értékeléseit összehasonlítva is néha az első nyelv, néha pedig a másodikban kapott értékelések állnak közelebb a fogalom eredeti érzelmi színezetéhez és intenzitásához. A második hipotézist illetően azt lehet megállapítani, hogy a legtöbb különbség éppen a magyar egynyelvű és a kétnyelvű csoport mindkét nyelvű válaszai között található. Kérdéses az is,

Digitized by Google

hogy mennyire van szó kulturális különbségekről, mivel az egynyelvű magyar és az egynyelvű szerb csoport között nem jelentek meg annyira markáns elhatárolódások az értékítéletekben, amennyire az várható lett volna.

Lehetséges tehát, hogy a kutatásunkban részt vevő kétnyelvűek nyelveinek érzelmi telítettsége kevert, vagyis egyes fogalmakat anyanyelvükön, míg másokat a második nyelvükön élnek át erősebben, emocionális szinten negatívabban vagy pozitívabban. Arra a jelenségre, hogy néha a semleges szavak is eltolódtak a pozitív vagy negatív skálarész felé, egy lehetséges magyarázat a teljesen egyéni konnotatív jelentések formálása, vagy esetleg az, hogy ezek a fogalmak specifikus asszociátumokat és emlékeket hívtak elő.

A szociális hatásokat illetően nyitott kérdés maradt, hogy a különbségekre mennyire hatnak a két város között esetlegesen fennálló környezeti és kulturális különbségek, valamint hogy mi az ok és okozat. Jelentkezett egyfajta eltolódás a szerb kultúra irányába, de megválaszolatlan kérdés maradt az, hogy a vajdasági kétnyelvű csoportnál jelen van-e ténylegesen, és ha igen, mennyire erősen érezteti hatását a „kulturális-keretcsere".

Felhasznált irodalom

BARTHA, 1999 — Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1999.

BESNIER, 1990 — Niko Besnier: *Language and affect, Annu. Rev. Anthropol.* 1990. 419–451.

BIALYSTOK – CUMMINS, 1991 — Ellen Bialystok – Jim Cummins: *Language, cognition and education of bilingual children.* ed.: Ellen Bialystok: *Language processing in bilingual children.* Cambridge University Press, Cambridge 1991.

BIALYSTOK, 2009 — Ellen Bialystok: *The good, the bad and the indifferent.* Bilingualism: Language and Cognition 12 (1), 3–11. Cambridge University Press

DEWAELE, 2008 — Jean-Marc Dewaele: *The emotional weight of I love you in multilinguals' languages.* Journal of Pragmatics 40 (10): 1753–1780.

Digitized by Google

EKMAN, 1994 — Paul Ekman: *All emotions are basic.* ed.: P. Ekman, R. J. Davidson: *The Nature of Emotion.* Oxford University Press, New York 1994.

FRIJDA, 1994 — Nico H. Frijda: *Varieties of Affect: Emotions and Episodes, Moods, and Sentiments.* ed.: P. Ekman, R. J. Davidson: *The Nature of Emotion.* Oxford University Press, New York 1994.

GÖNCZ, 2004 — Göncz Lajos: *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége*. MTT Könyvtár 8., Szabadka 2004.

GROSJEAN, 1994 — Francois Grosjean: *Individual bilingualism. In The Encyclopedia of Language and Linguistics.* Pergamon Press, Oxford 1994.

HARRIS – BERKO GLEASON – AYCICEGI, 2006 — Catherine Harris – Jean Berko Gleason – Ayse Aycicegi: *When is a First Language More Emotional? Psychophysiological Evidence from Bilingual Speakers.* ed. Aneta Pavlenko: *Bilingual Minds, Multilingual Matters.* MPG Books Ltd., Great Britain 257–283.

HELLER, 2009 — Heller Ágnes (2009): *Az érzelmek elmélete.* Jószöveg Műhely Kiadó, Budapest 2009.

JAKOBSZON, 1964 — Jakobszon P., M.: *Az érzelmek pszichológiája.* Tankönyvkiadó, Budapest 1964.

LAZARUS, 1994 — Richard Lazarus: *The stable and the unstable in emotion.* ed.: P. Ekman, R. J. Davidson: *The Nature of Emotion.* Oxford University Press, New York 1994.

MARIAN – KAUSHANSKAYA, 2004 — Viorica Marian – Margarita Kaushanskaya: *Self-construal and emotion in bicultural bilinguals.* Journal of Memory and Language 51, 190–201.

Digitized by Google

MILIVOJEVIĆ, 2003 Zoran Milivojević: *Emocije, Prometej.* Novi Sad 2003.

OSGOOD – SUCI – TANNENBAUM, 1957 Charles Osgood – George J. Suci – Percy H. Tannenbaum: *The measurement of meaning.* University of Illinois Press, Urbana 1957.

PANAYIOTOU, 2006 Alexia Panayiotou: *Translating Guilt: An Endeavor of Shame in the Mediterranean?,* ed. Aneta Pavlenko: *Bilingual Minds, Multilingual Matters.* MPG Books Ltd., Great Britain 183–208.

PARADIS, 2005 Michel Paradis: *Introduction to Part IV: Aspects and Implications of Bilingualism.* ed.: Kroll, J., F., De Groot, A., M., B.: *Handbook of Bilingualism, Psycholinguistic approaches* Oxford University Press, USA 2005.

PATAKI, 2004 Pataki Ferenc: *Érzelem és identitás*. Új mandátum könyvkiadó, Budapest 2004.

PAVLENKO, 2005 Aneta Pavlenko: *Emotions and multilingualism.* Cambridge University Press, New York 2005.

PAVLENKO, 2006a Aneta Pavlenko: *Preface: Multilingualism and Emotions as a New Area of Research.* Ed. Aneta Pavlenko: *Bilingual Minds, Multilingual Matters.* MPG Books Ltd., Great Britain xii-xvi.

PAVLENKO, 2006b Aneta Pavlenko: *Bilingual Selves.* ed. Aneta Pavlenko: *Bilingual Minds, Multilingual Matters.* MPG Books Ltd., Great Britain 1–33.

PÉTER, 1991 Péter Mihály: *A nyelvi érzelemkifejezés eszközei.* Tankönyvkiadó, Budapest 1991.

Digitized by Google

PLÉH, 2007 Pléh Csaba: *A tanulási és fejlődési plaszticitás történelmi megközelítésben: Cajaltól Kandelig.* Psychiatria Hungarica 22:(2) 108–123.

RAMIREZ_ESPARZA et al, 2006 RAMIREZ-ESPARZA, Nairán – GOSLING, Samuel – D., BENET-MARTINEZ, Verónica – POTTER, Jeffrey – P., PENNEBAKER, James, W.: *Do bilinguals have two personalities? A special case of cultural frame switching.* Journal of Research in Personality 40, 99–120.

SKUTNABB-KANGAS, 1991 Tove Skutnabb-Kangas: *Bilingvizam da ili ne, Zavod za udžbenika i nastavna sredstva.* Beograd 1991.

STEPANOVA SACHS – COLEY, 2006 Olga Stepanova Sachs – John D. Coley: *Envy and Jealousy in Russian and English: Labeling and Conceptualization of Emotions by Monolinguals and Bilinguals.* ed. Aneta Pavlenko: *Bilingual Minds, Multilingual Matters.* MPG Books Ltd., Great Britain 209–231.

WIERZBICKA, 1999 Anna Wierzbicka: *Emotions across languages and ciltures: Diversity and Universals.* Cambridge University Press, Cambridge 1999.

Digitized by Google

Túri Gréta

Oktatásügy Bereg vármegyében a dualizmus első felében[1]

„... azon nem magyar elem közt terjeszteni"[2]

A kiegyezést követő első népszámlálás alkalmával kiderült, hogy a modern állam útjára lépő Magyarország hat éven felüli lakosságának csak egyharmada tudott írni-olvasni. A helyzet megoldását remélték az alsófokú oktatás megreformálását célzó – ezzel egyidőben a modern magyar oktatási rendszert megalapozó –, Eötvös József által kidolgozott 1868. évi XXXVIII. törvénycikk elfogadásától, amely törvénybe iktatta a kötelező népoktatást, biztosítva a felekezetek, társulatok, községek és magánszemélyek iskolaalapítási és -fenntartási jogát. A felekezetek iskoláik számára maguk választhatták a tanítókat, maguk határozhatták meg a tankönyveket és a tantervet, valamint az oktatás nyelvét[3]. A nyelvhasználatot ennek alapján lényegében a nemzetiségi törvénynek[4] megfelelően szabályozták.[5]

Az 1870-es évek második felétől azonban bizonyos fordulat állt be a magyar kultúrpolitikában, amely természetesen nem hagyta érintetlenül az oktatásügyet sem[6]. Az oktatás színvonalának emelése – így az alfabetizáció, az iskolai intézményrendszer korszerűsítése – mellett a nevelésügy is egyre jobban a korszak nemzetiségi politikájának befolyása alá került. Ennek fényében született meg 1879-ben, Trefort Ágoston minisztersége idején a XVIII. törvénycikk a magyar nyelv kötelező tanításáról.

Több nemzetiségi képviselő érvelt amellett, hogy ez a törvény sérti a nemzetiségek és egyházaik autonómiáját. A magyar nyelv mellett szólók véleménye ezzel szemben az volt, hogy minden állampolgárnak hasznos az államnyelv ismerete: egyrészt az egymás megértése és a közéleti tevékenység, másrészt a nyelvtanítás

---

1 Ezúton is szeretném megköszönni tutoromnak, dr. Gönczi Andreának, és a műhelymunkálatokat vezető dr. Kötél Emőkének, hogy észrevételeikkel és támogatásukkal segítették a kutatás menetét.

2 Részlet Horváth István főispán Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1881. szeptember 1-jén küldött jelentéséből (*Kárpátaljai Állami Levéltár*, a továbbiakban KÁL, F. 10., op. 4., od. zber. 1709., 14. lap)

3 Amennyiben ez a nyelv a községben „divatozó" nyelvek egyike. (ld.: Corpus Iuris, 1868. évi XXXVIII. tc., 58§.)

4 1868. évi XLIV. tc.

5 Katus, 2009: 500-503.

6 Ennek szellemisége érezhető ki az alábbi sorokból is: „*Apáink engedékenysége az oka, hogy a hon határai között, hol mienk a politikai vezetés, és a hivatalos nyelv, majdnem annyian vannak azok is, kik anyanyelvükül nem a magyart vallják... örvendetes a jelszó az 1879. évi XVIII. tc. alatt - Magyarországon az állam csak magyar lehet!*" (Bereg 1884. május 25., 21. sz. 1.)

Digitized by Google

hazafias nevelésben betöltött pozitív hatásaira tekintettel.[7] A normaszövegben 1883-ig szabtak türelmi időt a nemzetiségi tanítóknak arra, hogy nyári tanfolyamokon vagy a tanítóképzőkben elsajátítsák a magyar nyelvet.[8]

Érdemes a regionális és etnikai arányszámok tekintetében vizsgálni az említett jogszabályok végrehajtásának tapasztalatait az ország vegyes etnikumú területein, így azoknál a nemzetiségeknél, amelyeknél nemcsak a magyar nyelvet ismerők, de még a saját nyelvén írni-olvasni tudók aránya sem érte el az országos átlagot. Ezek a tényezők az ország északkeleti régiójának részét képező, etnikailag is sokszínű Bereg vármegyében nemcsak a központtól gazdaságilag távol eső peremvidék általános sajátosságaiként jelentkeznek, hanem a nemzetiségi viszonyok tanulmányozása kapcsán is elemezhetők.

A fentiekre tekintettel a jelen dolgozat alapját képező kutatás célja az volt, hogy a korabeli levéltári forrásokat és a legjelentősebb magyar megyei sajtóorgánumot vizsgálva egyrészt röviden ismertesse a Bereg megyei ruszinság helyzetét leginkább meghatározó társadalmi-gazdasági közeget, továbbá átfogó képet adjon az oktatásügyi viszonyok körülményeiről az állami rendeletek megvalósulásának tükrében.

„A felvidéki pauperizmus" - A ruszinok helyzete az 1880-as években

Mindazon népcsoportok közül, amelyek a Kárpát-medencében együtt élnek a magyarokkal, sajátos szerepet foglal el a ruszin (más néven rutén). A keleti szlávok legnyugatibb népcsoportjának részeként nyelvészetileg, néprajzilag és genetikailag megegyezik a Kárpátok túlsó oldalán, Galíciában és Bukovinában élő szláv néppel, amelyet szintén ruszinnak neveztek. Bár nyelvében erős keleti szláv azonosságot mutat, az évszázadok során bekövetkező etnotranszformációs folyamatok[9] hatására a keleti-kárpátok bércei között egy olyan népcsoport alakult ki, amelynek nemzeti identitását a magyarokkal történt együttélésből fakadó történelmi tudat, a görög katolikus vallás, egymáshoz közel álló nyelvjárásai, gazdag és színes szellemi és tárgyi néprajza határozza meg leginkább[10].

---

7 Kéri, 1997

8 *„Ismételve hívom fel uraságod figyelmét, hogy az oly tanitókra, kik a magyar nyelvben éppen nem, vagy nem eléggé jártasak, minden gondját fordítsa, hogy a magyar nyelvet elsajátítsák... s kiknek iskoláiban a tanítás nyelve nem magyar, szorgalmasan tanítsák."* - Trefort Ágoston 1880. augusztus 9-én kelt rendelete a beregmegyei tanfelügyelőnek (KÁL, F 10., op. 4., od. zber. 1709., lap 11.)

9 Azon etnodemográfiai folyamatok megjelölése, melyek során az adott etnikai népcsoport nyelvét, egyes szokásait megőrzi, azonban külső hatások eredményeképpen identitástudata, etnikai hovatartozásának meghatározása megváltozik.

10 S. Benedek, 2003: 3.

Digitized by Google

Annak érdekében, hogy egyértelműen különbséget tegyenek a galíciai és bukovinai, egyaránt a Monarchia fennhatósága alatt élő ukrán népességtől, a Magyarországon élő ruszinokat magyar-orosznak, uhro-ruszinnak, illetve kisorosznak nevezték, de levéltári forrásokban gyakran találkozhatunk a „hazai orosz" kifejezéssel is. A köznyelv előszeretettel használta a ruszin, illetve rusznyák elnevezést. A latinból átvett rutén megjelölés pedig a tudományos művekben – így néprajzi, földrajzi írásokban – vált általánossá.[11]

Jelen munka a korábbiakban a népcsoporttal foglalkozó szakirodalmat követve, illetve az etnikum önmegnevezését szem előtt tartva a ruszin megjelölést használja.

A ruszinok a XIII-XVII. század folyamán települtek be a Kárpátok gerincén túlról, Halicsból, Bukovinából és Podóliából, hogy egy könnyebb megélhetés reményében új hazára találjanak. Az első áttelepítések hátterében a tatárdúlás okozta hatalmas pusztításokat követő királyi intézkedések álltak.[12]

A beköltözési hullámok végeztével a XVII. század végére alakult ki az etnikum etnográfiai határa: északon a Kárpátok gerince, a Fehér-Tisza forrásvidékétől a Poprád völgyéig húzódó képzeletbeli vonal, délen-délkeleten Huszttól Nagyszőlősig pedig a Tisza szolgált természetes határvonalként, a folyó bal partján elterülő jobbára román falvaktól.[13]

Gazdaságföldrajzi szempontból ehhez a tájegységhez tartozik még az ún. vásári öv is, jellegzetes kapuvárosaival, melyek a különböző gazdasági jellegű vidékek – többnyire az alföldek és a környező hegyvidékek – találkozási vonalán, a Nagy- és a Kis-Alföld peremvidékein, a hegyvidékről az Alföldre vezető folyóvölgyek, s nagyobb medencék kijáratánál feküdtek. (Legjellegzetesebb példájuk Ungvár és Munkács, de a tagoltabb földrajzi környezet ellenére ilyen Beregszász, Nagyszőlős és Huszt is.)[14]

A ruszinok etnográfiailag két fő csoportot alkottak: az Alföld közelében, a síkföldön és a Kárpátok alacsony nyúlványain élők a völgy-, illetve síklakók (dolisnyákok), míg a Kárpátok gerince közelében, a hegyvidéken a hegylakók (verhovinaiak). Az utóbbiak népcsoportjai a huculok, a bojkók és a lemkók.[15]

Gazdasági és kulturális fejlettségi szintjüket, társadalmuk polgárosodási fokát, nemzeti mozgalmuk politikai szervezettségét illetően a dualizmus korában Magyarország legelmaradottabb népei közé tartoztak.

---

11 Gönczi, 2008: 9.

12 IV. Béla a gyepük helyébe az ország védelmére várak építését rendelte el, és az egykori királyi birtokot képező északi erdőségeket ennek megvalósítása érdekében hű emberei között osztotta szét. Az urodalmak viszont nem rendelkeztek kellő számú jobbággyal ahhoz, hogy a lepusztult birtokokat újra művelés alá vegyék. Ennek következtében új jobbágyok betelepítése vált célszerűvé. Ennek megvalósítása érdekében a földesúr szerződést kötött a betelepítésre vállalkozó soltésszel vagy kenézzel, akik a keletre fekvő szláv lakosságú területekről a magas jobbágyterheiktől szabadulni akaró új telepeseket hoztak be magukkal a vidékre. (Pirigyi, 1990: 64.)

13 Bonkáló, 1996: 910.

14 Katus, 1987: 1142.

15 Fedinec, 2008: 40.

Digitized by Google

Nemzetiség	Őstermelés	Bányászat ipar	Kereskedelem, hitel, szállítás	Közszolgálat értelmiség	Egyéb
magyarok	60,2	17,1	7,6	4,5	10,6
szlovákok	72,3	13,3	4,0	1,0	9,6
horvátok	73,4	11,8	3,7	1,1	10
Szerbek	79,4	7,6	2,8	2,4	7,8
románok	87,4	4,7	1,0	1,3	5,6
ruszinok	89,0	3,4	1,0	0,4	6,2
németek	51,9	25,9	7,5	2,4	12,3

1. számú táblázat Magyarország népességének foglalkozási szerkezete a XIX. század végén (%) [16]

Ennek igazolása jól kivehető a fenti táblázatból, mely a dualizmuskori Magyarország népeinek foglalkoztatottságát mutatja százalékos arányban. Minden nemzetiség közül a ruszinoknál a legnagyobb az őstermeléssel, főként földműveléssel foglalkozók aránya, ugyanakkor a földművelés alacsony fejlettségi szintje és a megfelelő feltételek hiánya gátolta annak eredményességét. Az okok felkutatásával, illetve elemzésével már a korban is többen foglalkoztak. A következőket olvashatjuk például a Bereg c. megyei hetilap 1881 januári hasábjain Fenczik Eugén[17] írásában:

> *„Mi az oka a felvidéki hallatlan pauperizmusnak…? E kérdésre nem lehet egy phrázissal felelni, a mennyiben itt az okok egész halmaza áll előttünk… melyek között sorolnánk magának a népnek gondatlanságát, egyik napról a másikra élését, az oktalanságot, melynek egyetlen ellenszere a megfelelő népoktatás volna. De a körülmények, melyek környezik, szintén olyanok, hogy csak nyomort hozhatnak fejére. A hegyi felvidék kizárólagosan a földművelésből él. De hogy minő termő talaja van a hegyvidéknek az általánosan ismert dolog. A Verhovina egyedül zabot terem….”* [18]

Már ez a leírás is jól érzékelteti, milyen viszonyok uralkodtak akkoriban, hiszen a Tisza felső folyásánál igen mostoha életkörülményekkel kellett szembenézniük az ott élőknek, amely magyarázza a ruszinok szociális-gazdasági elmaradásának okát. Az ország peremvidékein élő, zárt népességről van szó, melynek közel 90%-a még 1900-ban is mezőgazdaságból élt. Általános volt a kis hegyi falvak láncolata, melyek

16 Katus, 2009: 500.

17 Duszinai, plavjai, ill. roszosi görög katolikus lelkész az 1880-90-es években, több társadalom- és gazdaságelemző tanulmánya jelent meg *Bereg megye felvidékéről* címmel.

18 Fenczik Eugén: *Bereg megye felvidékéről* (Bereg 1881. január 5. VII. évf. 1. sz. 1. *)*

Digitized by Google

több tíz kilométerre feküdtek egymástól, s nem alkottak egységet. Ez a zártság végig meghatározó, több évszázadon át megfigyelhető jellemzője volt a régiónak.

Ezzel összhangban a jelentősebb lakosság eltartásához a magashegyi övezet művelhető földterülete nem volt elég, a hegyek lábainál több helyen a mocsarak, s az alföld lakosságának is évről évre gondot okozó, meg-megújuló árvizek tették nehézkessé a megélhetést. A problémát tovább fokozta, hogy hiányzott a megfelelő hozzáértés és rálátás, amit Fenczik „*hibás gazdálkodási megszokás*”-ként említ.

1890-ben a lakosság kevesebb mint 10%-a tudott olvasni, a tankötelesek nek több mint 64%-a nem járt rendszeresen iskolába. A mintegy félezernyi értelmiségi – néhány ügyvéd és jogvégzett tisztviselő kivételével – görög katolikus papból és tanítóból állt.[19]

Azzal összekapcsolva, hogy sem a megfelelő körülményeik, sem a megfelelő szintű hozzáértésük nem volt meg éppen ahhoz, ami a megélhetésüket biztosította, egyértelművé tette a ruszinok kiszolgáltatottságát, s a még nagyobb léptékű elszegényedéséhez vezető utat. Egán Ede szerint a legnagyobb gondot az jelentette, hogy a hegyvidéki lakosság nem alkalmazkodott az éghajlati és talajviszonyokhoz, hanem a hideg, sovány talajt is szántotta ahelyett, hogy legelőként hasznosította volna.

A ruszinok a hegyi talajt szántónak használták, és így a szántóföldi művelésre teljességgel alkalmatlan talajon alig aratták le az elvetett mag kétszeresét, viszont állataikat megfosztották a legelőktől. Mint Egán írta: „*Hegyvidéki gazdálkodási viszonyaink az ország sík és dombos vidéki gazdálkodásából fejlődtek ki, ez utóbbinak képezik a rosszabb talaj, zordabb égalj, csekélyebb tőke és kisebb szakértelem által létrejött torzképét*”.[20] Nem meglepő, hogy a legfontosabb növények (búza, rozs, árpa, kukorica, burgonya) holdankénti átlagos terméshozama a ruszin régióban volt a legalacsonyabb.

Az igénybe vehető legelők területe szintén korlátozott volt, és ennek legfőbb okául az 1853-as úrbéri rendezés, illetve az erdőtörvény szolgált. Az 1853. március 2-án kiadott úrbéri pátens előírta a legelőelkülönítést, aminek folyományaként a volt jobbágyok a földesúri legelők használatára a továbbiakban nem voltak jogosultak. A kiosztandó legelők nagyságát azok minőségétől tették függővé, de konkrét számot nem állapított meg a jogszabály, hanem azok meghatározását az úrbéri bíróság méltányos intézkedésére bízta. Az erdő- és legelőelkülönítések során emiatt számos visszaélés történt, a parasztokat megkárosították, az államnyelvet nem ismerő emberekkel szerződéseket, jegyzőkönyveket írattak alá, melyekben az egyszerű aláíró állampolgárok tudomásul vették, hogy nekik jutottak a legrosszabb minőségű földek.

19 Katus, 1987: 1145.

20 Egán Ede *Kárpátaink közgazdasági hivatása* c. 1890-ben megjelent írásából. Közli Gönczi, 2005

Digitized by Google

További gondot jelentett, ha a legelő az erdőben volt, mert a közös erdei legeltetésnek a telekkönyvekben nem volt nyoma, így az erdők tisztán majorsági birtoknak számítottak, ahol a parasztok többé nem legeltethettek. Mindezen túl pedig a szigorú erdőtörvény lehetetlenné tette, hogy a parasztok az erdőket legeltetésre igénybe vegyék, ami által legfőbb megélhetési forrásuk, az állattenyésztés szinte lehetetlenné vált.

A hegyvidéki ruszin nép nyomorúságát emellett többen a zsidó bevándorlásnak tulajdonították. A korlátozás nélkül beözönlő, a kor publicisztikájában *kazár*nak nevezett zsidóság valóban javarészt kocsmatartással és kereskedelemmel foglalkozott, és gyakran segítette ki apróbb-nagyobb kölcsönnel a megszorultakat – ennek a szívességnek azonban sokszor a kölcsönkérő összes tulajdona látta kárát. A 30%-nál is magasabb uzsorakamatok, azaz az uzsoratörvény kijátszása a hatóságok előtt is ismert volt.[21]

Egy kortárs Máramarosban a következőképp látta a helyzetet: *„... a zsidóság a szellemileg nagy mértékben elmaradott ruthén népet kizsákmányolja, s mivel a rendes üzletekből már megélni nem tud ..., meg nem engedett és immorális üzletformákhoz folyamodik. Felhasználja a szegény orosz butaságát, pálinka iránti szeretetét és lustaságra való hajlamát és az uzsorának és a csalásnak számtalan formájával teszi tönkre a hálójába akadt szegény parasztot, mielőtt más, természetének kevésbé megfelelő foglalkozási ágak űzésére engedné magát kényszeríteni*".[22]

A kiskereskedők valóban hamisították és drágították az árut, ennek ellenére azonban súlyos hiba volna kizárólag az említett csoportot felelőssé tenni az előállt körülményekért. Hiszen, ahogy Fenczik társadalomleírásában olvashatjuk: „*A felvidéki nép másik jellemvonása a gondatlanság: ő nem néz a jövőbe, csak akkor kezd gondolkozni , midőn követelik, mikor már perlik, mikor már nyakára hozták az exetutiot. Ezzel szemben a gondatlanság ellentéte a zsidó: ez pontos, mindig a jövőbe néz, ez spekulál, gondolkozik. Természetes, hogy így a gondatlan lassu parasztnak veszélyes concurrense, amannak gondatlanságát saját előnyére kiaknázza...* "

A ruszin kérdés az 1880-as évektől társadalmi problémaként jelentkezett: ekkor a nagyarányú kivándorlás az országos közvélemény figyelmét is felhívta a ruszin parasztság elnyomorodására, az Északkelet-Felvidék gazdasági és társadalmi válságára, ami egyre inkább kiélezte a helyzetet, és joggal vetette fel a kérdést, hogy meddig várat magára a külső beavatkozás egy olyan államban, amely elveiben már egy modern Európa ügyét kívánta szolgálni.

---

21 Gönczi, 2005; emellett ld.: *A nép vámphirjai* In: Bereg VIII. évf. 42. sz. 1882. október 8., 1.

22 Dr. Pap Tibor *A ruthén akció és a kereskedelem* c. 1903-ban megjelent művéből idézi uő.

Digitized by Google

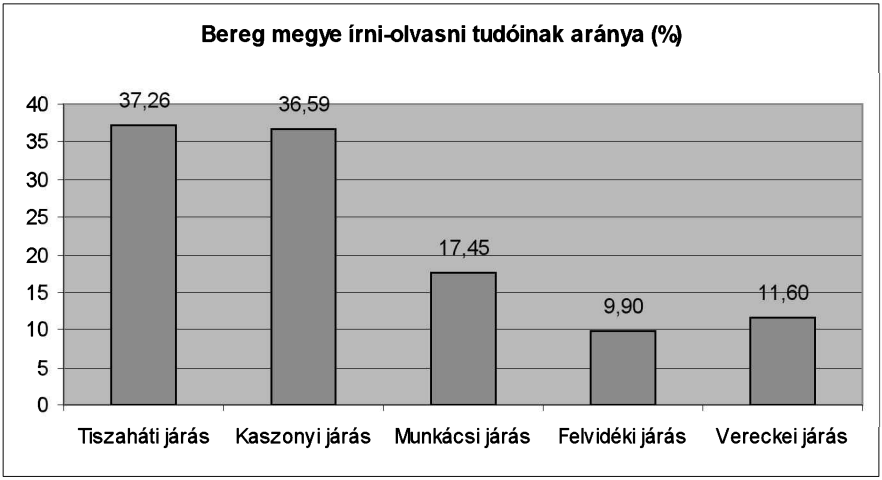

1. számú diagram Bereg vármegye iskolái az 1880-as évek tanfelügyelői jelentéseinek tükrében

Az 1881-es népszámlálási adatok tükrében jól látható, hogy Bereg vármegye öt járásában a hat éven felülieknek átlagosan mindösszesen 23%-a tudott írni-olvasni, míg a síkvidéki magyar többségű megyékben ez az arány nagyjából megegyezett az országos átlaggal, a három hegyvidéki járásban azonban csak 15% körül mozgott. Természetesen legjellemzőbb okok a megyében is a rossz állapotban lévő oktatási intézményrendszerben, továbbá az iskoláztatási szokásokban keresendők. Az eötvösi népoktatási törvényben foglalt[23] követelmények megvalósításához pedig a megye nem rendelkezett az átalakításokhoz szükséges indulási feltételekkel sem, így a jogszabályban meghatározottak végrehajtása lassan haladt.[24]

A megyei oktatás helyzetének taglalásánál első számú forrásként a királyi tanfelügyelő, Halász (Fischer) Ferenc[25] jelentései nevezhetők meg a Bereg c. megyei lap hasábjain[26], melyek közül 1881-től – a jobb áttekinthetőség érdekében jelen tanulmány keretében – minden második tanév adatait vizsgáltuk. E jelentések

23 1868. évi XXXVIII. tc. 27-35§ amelyekben részletesen vázolja az iskolai helyiség, felszerelés, maximális osztálylétszám kritériumait. Mindezeknek a korban csak igen kevés iskolaépület felelt meg.

24 A népiskolák országos helyzetének vizsgálatáról lásd Kelemen, 2002: 45-60.

25 Tanfelügyelő (1849, Beregszász – 1910, Budapest) Tanulmányait Szatmáron, valamint Ungváron végezte. Erdő-Baktán Gottesmann Adolf nagybirtokos gyermekeinek nevelőjeként kezdett dolgozni. Magántanítóskodás után 1869-ben az ung-beregi tanfelügyelőséghez került, közben magánúton elvégezte a kassai jogakadémiát. 1876-ban Bereg vármegye tanfelügyelőjévé nevezték ki.(Szinnyei, 2000)

26 Bereg 1883. május 20., 20. sz. 2. ; 1885. november 22., 47. sz. 2.; 1888. február 28., 9. sz. 3.

Digitized by Google

a közigazgatási bizottság számára készültek, amely az állami tanintézmények felügyeletét látta el. A bizottság elnöke a főispán volt, aki a felekezeti iskolák vonatkozásában is értesítési és utasítási hatáskörrel rendelkezett, így e tanintézményeket nemcsak az egyházmegyei, de az állami tanfelügyelőség is számon kérhette. Az állami, községi és különféle felekezeti iskolákon kívül azonban – amint ez az alábbi táblázatból is kitűnik – néhány magánintézményben is folyt oktatás.

Elemi népiskolák száma fenntartóik szerint								
Év	izraelita	római kat.	református	görögkat.	községi	állami	magán	Összesen
1881-82	1	17	70	144	14	18	3	267
1884-85	0	14	66	131	7	50	3	272
1887-88	0	13	60	128	7	58	2	268

2. számú táblázat Bereg vármegye elemi iskoláinak kimutatása fenntartóik szerint

Az iskolák száma az évtized során nagyjából 270 körül mozgott, ez a szám csak némileg változott az egyes tanintézmények beszüntetése, összevonása, avagy újonnan alakítása tükrében. Jól látható a görögkatolikus egyház által fenntartott felekezeti jellegű népiskolák túlsúlya, amelyeket a református, római katolikus[27], községi[28] és államilag fenntartott intézmények követnek.

Az 1880-as évek legelején még minimális az államilag fenntartott intézmények száma, az 1883-84-es tanévtől kezdve viszont folyamatos növekedést mutatnak: néhány év alatt számuk megháromszorozódott. Főként a hegyvidéki, felekezeti iskoláját önerőből fenntartani már nem képes ruszin falvak (Sztrabicsó, Bilke, Alsóverecke[29], Szolyva 1877-ben, Mezőterebes, Dombostelek, Galambos 1880-ban, Klacsanó, Volóc 1882-ben, Nagylucska, Komlós 1884-ben, Kajdanó, Kövesd 1885-ben) kérelmezték az átalakítást[30], de a tiszaháti községi és más felekezetű

27 A baranyai megyei római katolikus iskolák és tanítóik helyzetéről lásd Kéri, 1995: 36-44.

28 1868. évi XXXVIII. tc. 24. § *„Azon iskolák, melyek ekkép a község által állíttatnak, közös tanintézetek, a községi lakosok gyermekei részére, hitfelekezeti különbség nélkül."*

29 *„javára az 5%-os iskola adó beszedendő, elváratván az érdekelt mezővárostól, hogy netalán jövedelmi fölöslegét ezen iskola javára fordítandja... elhelyezése iránt 6-10 évre bérszerződést kössön"* – szól a főispán levele a község elöljáróinak az állami iskola felállításának további követelményeiről. (KÁL F. 130., op. 1.,od. zber. 1. lap 237.)

30 *„Oly végből, hogy ezen községekben a magyar nemzeti népnevelés biztosítható legyen, ...kérjük a szóban forgó iskolát állami jellegűnek nyilváníttatni"* - kezdetű kérelmekkel találkozunk az átalakítások kapcsán. – KÁL F. 130., op.

Digitized by Google

iskolák esetében is történtek átszervezések (Beregszász izraelita és községi jellegű népiskoláját 1883-84-ben, Munkács-Váralja, Mezőkaszony iskoláit 1885-ben). Mivel a megye 276 községéből csak 62 volt magyar (a többség egyébként ruszin lakosságú), a közigazgatási bizottság közvetlenül megalakulása után a legfontosabb törekvései közé sorolta, hogy a nem magyar lakosság körében is biztosítsa a magyar nyelvű állami népoktatást.[31]

Hangsúlyoznunk kell, hogy bár a magyar nyelvű állami iskolák felállítását – másik olvasatban – a más etnikumú területeken a magyar nyelvű oktatás terjesztésének legfőbb eszközeként emlegették a korban, mindazonáltal a 4. számú táblázat adatai is jól jelzik, hogy a felekezeti iskolák nagyobb arányú csökkenése mindhárom nagyobb felekezetnél megvalósult, így a római katolikus tanintézmények 24%-os, a reformátusok 15%-os, míg a görög katolikusok esetében 12%-os csökkenésről beszélhetünk a felekezeti népiskolák számának változását illetően. Tehát messze nem csak a nem magyar nyelvű intézmények visszaszorítására irányult a megye állami iskolaalapítási politikája, de inkább beszélhetünk arról, hogy a magyar állam, az addig teljes egészében egyházi kézben lévő oktatási rendszert, felekezettől függetlenül ezen első lépésekkel próbálta meg irányítása alá vonni. Erre enged következtetni az a tény is, hogy az állami népiskolák támogatása a kezdeti 11 847 forintról néhány év leforgása alatt – az északkeleti megyék közül a legnagyobb arányban – 50 000 forintra emelkedett. A forrásokból ugyanakkor arra is fény derül, hogy ennek az állami törekvésnek az elején a legnagyobb nehézségekkel éppen a ruszin görög katolikus iskolákban kellett szembenéznie. Ezeket a tanfelügyelő a főispánnak küldött jelentésében a következőképpen konstatálta: „*már több ízben tapasztaltam, hogy a munkács-egyházmegyei kormány… tanfelügyelője, de lelkészei által is a kir. tanfelügyelő elé akadályokat gördít, pedig leírhatatlan azon szellemi nyomor, melyben a beregmegyei gör.kath. orosz nép sínlik*"[32]. Azon gyakorlatra utal, amellyel több esetben is az egyházmegye az első állami iskolák létrehozásánál élt: féltve autonóm jogait – egy alkalommal sem szüntette meg az addig működő görögkatolikus felekezeti iskolát, holott a fő cél éppen az volt, hogy az állami iskola létrehozásával kevesebb teher jusson az adott település lakóira. A levéltári források a holubinai (galambosi) esetet tárják elénk, amelynél 1880-81 folyamán több levélváltást követően megegyezésre került sor: Halász Ferenc tanfelügyelő révén a hit-erkölcstant, valamint az orosz nyelvtant és olvasást továbbra is meghagyták, a felekezeti iskola tanítója pedig a lelkész mellett továbbra is részt vett az állami iskola működésében is. Ahogy a továbbiakban olvashatjuk: „*az állami iskola*

1.,od. zber. 1. A fond, sajnálatos módon, rosszul katalogizált: 1880-as évek jelzés alatt 1908-as iskolai törzskönyvek és tanfelügyelői iratok lelhetők fel. Így a kutatás szempontjából a még fellelhető, az alapítást, átalakulást kérelmező kérvénymásolatok voltak használhatók.

31 Polyák, 2010: 286.

32 KÁL F. 10., op. 4., od. zber. 1709., lap 13-14.

Digitized by Google

kétévi fennállása alatt kitűnő hatásúnak bizonyult, s a példa hatott... ma már a nép mindinkább nyilvánítja óhaját a felekezeti iskola beszüntetése iránt"[33], avagy ahogyan a sajtóban visszaköszönt: „*mert tapasztalja, hogy féltett kincse – vallása a legnagyobb tiszteletben és ápolásban részesíttetik*".[34]

Az állami iskola a korabeli sajtóban talán a legtöbbet emlegetett és „propagált"[35] iskolatípus volt, ugyanakkor mégsem mondhatjuk azt, hogy mindenben betöltötte a hozzá fűzött reményeket. Az iskolák számában továbbra is a felekezeti iskolák többségi jelenléte volt meghatározó, s ha az állami iskolák jobb felszereléssel rendelkeztek is, a legfőbb gondokon – a tankötelezettség, rendszeres iskolába járás, a tanítás eredményessége – továbbra sem sikerült jelentős mértékben javítaniuk. Az írni-olvasni még a saját nyelvükön is alig tudó iskolásokkal szemben pedig teljességgel irreális volt elvárni a magyar nyelv néhány év alatt történő elsajátítását.

A megyében 217 településen működött tanintézmény – tehát a 276-ból összesen 59 helységben, vagyis valamivel kevesebb, mint a települések 1/5-ében nem volt iskola. Ezek szinte mindegyike a megye északi, zárt fekvésű hegyi falvait jelentette, melyek kis lélekszámúak voltak, azaz népességszámuk nem érte el a 100 főt, így valamely közel eső nagyobb település iskolájába kellett járatniuk iskolás korú gyermekeiket, ami viszont az 5-6 km-es távolságokat és a télvíz idején fennálló hegyvidéki időjárási viszonyokat figyelembe véve nem ígérkezett kielégítő megoldásnak. Az 1882-83. tanévre vonatkozó jelentés mindazonáltal hét, 200 főnél nagyobb lélekszámú községet (Bábafalva, Drahuróc, Felső-Hrabonyica, Jabbovica, Új-Klenóc, Skuratóc, Dunkófalva, Szkotárszka) emel ki, amelyek iskolásainak oktatását a szomszédos nagyobb települések az így is véges tantermi befogadóképesség folytán vállalni már nem voltak képesek.

Az államnak nem volt lehetősége arra, hogy minden ilyen kis községbe külön iskolát építsen, így erre a problémára a vándortanítóság intézményét látták megoldásnak. Ezért e helyeken a közigazgatási bizottság már 1879-ben vándortanítói állomások felállítását határozta el.

A vándortanító feladata a magyar nyelv oktatása volt több községben, meghatározott időben, illetve – ha voltak – a helyi éneklész-tanítókat kellett a helyes oktatási módszerekkel megismertetnie. Egy-egy helyen 2-3 napot töltött el, és ezért évi 300 forint bért, 50 forint útiköltséget, továbbá szállást és étkezést biztosítottak számára az illetékes falvak. A vándortanítói állomások száma a kezdeti hatról az 1888-89-es tanévre kilencre (7 állami és 2 felekezeti) nőtt, működésük különösen a ploszkói (Polena, Ploszkó) és a szvori (Alsó- és Felső-Viznyice, Pusnyákfalva)

33 KÁL F. 10., op. 4., od. zber 1806., lap 17.

34 Bereg 1885. október 4., 40. sz. 2.

35 Ld. a Bereg tanfelügyelői jelentéseinek megjegyzéseit, továbbá a *Beregmegyei Közművelődési Egyesület* állami népiskolákról és állami kisdedóvók létesítéséről szóló felhívásait az 1884-86 lapszámokban.

Digitized by Google

völgyekben, valamint a Verhovinán (Kockaszállás, Dunkófalva, Dubina, Csabina, Zimbrilova)[36] bizonyult sikeresnek.

Megjegyzendő, hogy az iskolák száma önmagában nem tükrözi a kibontakozó folyamatok lényegét, a népiskola fogalmának és jellegének fokozatos átalakulását, az iskolák méretében, belső szerkezetében és minőségében bekövetkezett lényeges módosulásokat. Így fontos kitérnünk arra, hogy az ország gazdasági helyzetének függvényében nagy hullámzásokkal ugyan, de jelentős iskolaépítési, -felújítási és -bővítési akciókra is sor került az 1880-as évek derekától, amikor Trefort Ágoston törvényben biztosított költségvetési fedezetet „az állami elemi és polgári iskolák építésére" (1884:V. tc.).[37] Nagy szükség volt erre Beregben is, ahol nem egyedülálló módon az iskolák színvonala mind a hegyvidéken, mind a Tiszaháton messze elmaradt a törvényben foglaltaktól[38]. Így a ruszin többségű településeken – Pisztraházán, Alsó-Remetén, Hrabonyicán, Krajna-Martinkán, Bilkén, Frigyesfalván, Drágabarátfalván[39] – épültek új iskolák. A sajtó külön megemlékezik a bilkei állami elemi iskola ünnepélyes átadásáról, amely a megyében elsőként kapcsolódott be az állami segélyezésű iskolaépítési programba, s 10 000 forintos állami támogatással a felvidék egyik legnagyobb iskolájává válhatott. Bár figyelemreméltó, hogy az 5-6 nagy tanterem[40] mellett a több mint 600 tanköteles elhelyezése további bővítéseket tett szükségessé.[41] A program azonban mégsem rendelkezett megfelelő anyagi fedezettel és elegendő finanszírozási háttérrel, hiszen amint az 1887-88-as tanév jelentéséből kiderül, 322 tanteremből mindösszesen 61 bírt kellő térfogattal és felszereltséggel.

A tantermek helyzeténél azonban országos viszonylatban is sokkal több és jelentősebb megoldandó kérdést vetett fel a tankötelezettség kiterjesztését alapvetően meghatározó rendszeres iskolába járás problémaköre. A tanköteles korú tanulók száma főként a hegyvidéken gyakran előforduló járványok[42] miatt az évtized végéig stagnált. A tankötelezettség egyre szigorúbb számonkérése és a mulasztások szankcionálása nyomán – ugyanakkor – az iskolalátogatás némileg javuló tendenciát mutatott.

---

36 KÁL F. 10., op. 4., od. zber 1806., lap 31-32.

37 Kelemen, 2002: 42.

38 Ld. Rohács Gábor tanító helyzetfeltáró levelét a makariai görög katolikus népiskola tarthatatlan állapotáról. (Bereg 1884. május 25., 21. sz. 3.)

39 A iskolaépítési segély dokumentációja hozzáférhető KÁL F 10., op. 4., od. zber 1806., lap 7-25.

40 1868. évi XXXVIII. tc. „27. § … *egy teremre 60 gyermeket, s minden gyermekre legalább is 8-12 négyszögöl lábnyi helyet számítva..*."

41 Bereg 1884. november 6., 48.sz. 2.

42 Legfőképpen a himlő ld. Bereg megye közegészségügyi állapotáról a Bereg januári számait.

Digitized by Google

Tankötelezettség, iskolába járás									
	6-12 éves			12-15 éves			Összesen		
Év	Tan-köteles	Iskola-járó	Arány	Tan-köteles	Iskola-járó	Arány	Tan-köteles	Iskola-járó	Arány
1881-82	17364	13194	72%	8745	4460	51%	26109	17654	**62%**
1884-85	18714	13605	73%	7322	4711	64%	26036	18316	**69%**
1887-88	18278	13709	75%	7834	5092	65%	26112	19322	**70%**

3. számú táblázat Bereg vármegye elemi iskoláinak kimutatása a tankötelezettség tükrében

Az 1881-82-es tanév adatai szerint a tankötelezettek 62%-a járt iskolába. Ez az arány magasabb a 6-12 évesek körében – s bár az évtized végére emelkedés tapasztalható –, de a 12-15 évesek viszonylatában mindvégig jóval alacsonyabb arányokat mutat. Ezzel összevetve az iskolát végig nem járók aránya még magasabb számot mutathat, hiszen a tanulók jó része az elemi iskola négy osztályának elvégzését követően nem folytatta tanulmányait az ismétlő iskolában. A rendszeres iskolába járás másik akadályozó tényezője – a megye teljes területén – az volt, hogy tovább élt, elsősorban a szegény- és a kisparasztság gyermekei körében az iskolába járás idényjellege. Amint azt egy kortárs véleményéből megtudhatjuk: „*küldetik a gyermek könnyebb gépmunkára is, hol naponként 10 krajcárt keres, a szülők azt örömmel veszik*[43]". Hiába szabályozta az 1868-as törvény a szorgalmi időszak minimumát is 8 hónapban, e rendelkezés még a 80-as évek második felében sem teljesült az iskolák majdnem felében, a szeptemberi kezdést pedig alig néhány tanintézet tudta tartani.[44] Így a tanítási időszak zömmel télvíz idejére esett, amikor viszont az időjárási viszonyok befolyásolták negatívan az iskolalátogatási arányt.

Az igazolatlan hiányzások szankcionálása sem volt meggyőző szempont a szülők irányában, egyrészt mivel az 1-től 5 forintig terjedő bírságpénzt nem voltak képesek kifizetni, másrészt mert sok esetben ennek tudatában maguk a községi elöljárók[45] sem kötelezték őket a bírság befizetésre. Az esetek[46] így a 80-as évek

43 Bereg 1885. július 5., 27.sz. 1.

44 Pl. a miszticei görög katolikus iskolában a tanév a 80-as évek végén rendre november 1-jén kezdődött.

45 „*Szigorú kötelességének teszem bíró urnak, hogy a községben létező valamennyi ... tankötelest a nyilvános iskolába járásra kényszeritse*..." Halász Ferenc a miszticei bírónak. Hasonló kezdetű felszólító körleveleket találunk a tanfelügyelő részéről kiküldve. (KÁL F. 64., op. 3., od. zber. 378., lap 1.)

46 Az 1884-85-ös jelentés 41 297 büntetett esetről szól.

Digitized by Google

főispáni iratai alapján rendre visszatérő nehézséget okoztak.[47] Nemcsak a községi elöljárók, de a járási és városi vezetőség köreiben is akadtak szép számmal, akik a közigazgatási bizottság eme rendelkezéseit, melyre több alkalommal „külön körlevélben ismételten szigorúan felhívattak"[48], hanyagul kezelték. Erre tekintettel a népiskolai törvény maradéktalan végrehajtása, bár elveiben az előremozdulást szolgálta, nem egyszer megmosolyogtató módon meghiúsult a bürokrácia útvesztőiben. A „nemtörődöm" magaviseletű elöljárókat 1882-től 2-től 5 forintig terjedő bírságra ítélték és fegyelmi eljárás alá vonták, de több tanító és lelkész részéről érkezett panasz a tanfelügyelőséghez: „*a bírságot az elöljáróság önkényesen 1 ft-ra szállított le, s így részben az be sem lett hajtva, hiába már a második bíró ellen kértem fegyelmi vizsgálatot*"[49] A mulasztásokért beszedett büntetést a szegény tanulók iskoláztatására fordították.

Tanítók száma a megyében			
Év	A tanítók száma	Egy iskolára jutó tanító száma	Az egy tanítóra jutó gyermekszám
1881-82	295	1,10	59,80
1884-85	305	1,12	60,05
1887-88	313	1,17	60,22

4. táblázat A tanítók számának alakulása Bereg vármegyében

A népiskolai állapotok terén bekövetkezett némi változást a fenti adatok mellett pontosabban jelzi a népiskolai tanítói létszám gyarapodása, valamint az egy iskolára jutó tanítók számának változása, amely lassú előremozdulást mutatott.

A dualizmus korszakában a tanítók, a bérrendezés ellenére, általában alulfizetettek voltak más értelmiségi rétegekhez képest.[50] Mindezt tetézte, hogy falvanként változott a tanítói fizetés, gyakran szomszédos községek esetében is óriási volt a különbség. Általánosságban elmondható, hogy a városok és nagyobb községek több osztályos iskoláiban a tanítók magasabb fizetésben részesültek, míg számos falu – különösen görögkatolikus – elemi iskolájában bérezésük a törvényben előírt minimumot sem érte el. A megye jelentéseiben hatalmas eltéréseket találunk a 350-

47 A községi bíró büntetést kapott, mert nem szedte be a szülőktől a bírságot, a körjegyző, mert a bírótól nem érkezett befizetés, a szolgabíró meg ugyancsak figyelmeztetést és pénzbírságot, mert nem felügyelte megfelelő módon a körjegyzőt, illetve a községi elöljáróságokat. Az 1887-88-as eljárásokban büntetésben részesültek a Tiszaháton a benei, somi, barabási, a felvidéken az ilosvai, szolyvai, kálniki, nagylucskai, zsóflafalvi, podheringi, rákosi, oroszvég, szentmiklósi, holubinai, volóci körjgyzők. (KÁL F. 10., op. 4., od. zber. 1891., lap 1.)

48 KÁL F 10., op. 4., od. zber. 1891., lap 1-17.

49 Laurisin János makariai görög katolikus lelkész-esperes beszámolója a Bereg 1884. május 25-i 21. számában.

50 Kéri, 1995: 36.

Digitized by Google

400-tól az éppen 70-75 forintot elérő tanítói fizetésekig. Itt persze fontos kiemelni, hogy fizetésüket csak részben kapták készpénzben, és nagyrészt természetbeni juttatásokban részesültek (búza, kukorica, rozs, bor, fa). Ugyanakkor mind a készpénz, mind pedig a különböző termények (főleg a fa és a bor), illetve a tanítói lakás megszerzése, „behajtása" is gyakran nehézségekbe ütközött. A szegényebb felekezetek családjai különösen pontatlan fizetők voltak; természeti csapások esetén – árvíz, aszály, filoxéravész – pedig még rosszabb volt a helyzet. A görög katolikus egyházmegyei tanfelügyelőség hasztalan utasította az egyházközségeket a fizetésrendezésre, a lelkészek válaszleveleikben csak a nép elkeseredését tolmácsolhatták. Számos hegyvidéki községben azért ürült meg a tanító állás, mert a nyomorúságos fizetés miatt senki nem vállalkozott annak betöltésére.[51] Életkörülményeiken csak nehezen tudtak felülemelkedni, és üggyel-bajjal, legalább részben iskolájuk fejlesztésén munkálkodni.

A Bereg című megyei lap a magyar nyelv tanításáról (1881-1885)

Az 1879. évi XVIII. tc. kihirdetését követően a következő évtized pedagógiai irányú írásai[52] szinte kivétel nélkül érintették a magyar nyelv kötelező tantárgyként történő bevezetésének kérdéskörét, így a helyileg érdekelt sajtóorgánumok – esetünkben a Bereg – sem maradhatott ki a sorból, amely 1881-től a Bereg megyei királyi tanfelügyelőség hivatalos közlönyeként is funkcionált. A rendeletek elfogadásának idején a Bereg megyei iskolák közül 147 intézmény működött nem magyar vagy vegyes tannyelvűként. Ebből 11-ben német–magyar, 100 iskolában orosz–magyar, 36-ban pedig egyedüliként orosz volt a tanítási nyelv. Érdekes megemlíteni azon 8 görög katolikus felekezeti iskolát is, ahol magyarul folyt az oktatás.[53]

A törvény hivatalos indoklása vált elfogadottá a megyében is, amelyben hangsúlyozták, hogy senkit nem kívánnak kényszeríteni a magyar nyelv megtanulására, hanem mindenkinek jogot szeretnének adni annak elsajátítására, hiszen minden állampolgárnak érdeke az államnyelv ismerete.[54] Ezt a szemléletet tükrözi báró Perényi Zsigmond főispán egyik lapban közölt felszólalása: „*tartsa meg mindegyikünk nemzetiségét, beszélje anyanyelvét és fejlessze azt, de vegye be magába a magyar nyelvet, mert mindez csak hasznára leend*".[55]

A lap különösen tág teret szentelt hasábjain az „eredmények" bemutatásának, avagy a kapcsolatos kezdeményezések követésének. Egymással versengve szólaltak meg neves és névtelen értelmiségiek a megye minden szegletéből. Az újságban

51 KÁL F. 151., op. 14., od. zber. 1003., lap 1–10.

52 Vö. Ambrus Attiláné Dr. Kéri Katalin a Néptanítók Lapja hasonló szempontok alapján történt áttekintése.

53 Bereg 1883. május 20., 20. sz. 2.; valamint Polyák, 2010: 285.

54 Katus, 1987: 1343.

55 Bereg 1884. október 19. 43. sz. 2.

Digitized by Google

általános a törvény szóba kerülése esetén a lelkes és támogató hozzászólások közlése, sok esetben hangsúlyozva, hogy Bereg vármegyében „*terjeszteni a világosságot, ha eleinte pislákoló méccsel is… nemes törekvés*”[56], és egyazon időben a megye ruszin lakosságának magyarosodása körében a „szellemi fellendülés” mellett majd magával hozza a gazdasági és szociális viszonyok javulását is. Jól példázzák ezt a következő sorok: „*Nyelvében él a nemzet! Idézzük joggal – hiszen a magyar naggyá akkor lesz, amikor a nemzetiségek jó részét magába olvasztja, azok magyarrá viszont csak akkor lesznek, ha megtanulják a haza nyelvét… ”*[57]

A magyar politikai vezető réteg ezt a folyamatot igyekezett elősegíteni és gyorsítani. A már említett módon erre lényegében egy többé-kevésbé hatékony eszköz bizonyult alkalmasnak: az iskola, a magyar nyelv kötelező oktatása, valamint a magyar tannyelvű állami iskolák létesítése. A magyar nyelv ismerete önmagában természetesen még nem jelentett magyarosodást, de szükségszerű előfeltétele volt annak.

A magyarosodás „áhítozott elérésének” fogalmát említve röviden érdemes kitérnünk arra, milyen eredményekkel is jártak ezek a törekvések a megyében. Ahogyan a magyarosodás részletesebb, országos vizsgálata mutatja, a leginkább polgárosult, a legiskolázottabb, a földrajzi és a társadalmi mobilitásba bekapcsolódó népcsoportok magyarosodtak, s ezt a folyamatot nagyban elősegítette a magyarokkal való hosszabb együttélés, a nyelvhatárok mentén a kétnyelvűség.[58]

A ruszinok esetében a magyarosodás jóval kisebb mértékű volt, de lényeges, hogy itt is főként az értelmiség nagy részét alkotó görög katolikus felső és középpapság csoportjaira korlátozódott.[59] Közülük is talán a legtöbbször Deskó János munkácsi görög katolikus főesperes nevével találkozunk a Bereg hasábjain, aki az ügy támogatása felől „*az orosz nép nevében valóban fényes kijelentéseket tett*”[60]. Ennek számszerű bizonyítására az 1884-es tanfelügyelői jelentés[61] lehet mérvadó, mely szerint a 126 ruszin tannyelvű iskolából már 97 ekkor felvette tantárgyai közé a magyar nyelv oktatását. Ez tehát mindössze 29 kis faluban maradt el, de ahogy írja, „*ezek nem képesek tanítót fizetni még erre is*”. Megjegyzendő az eredményességről – bár jelen tanulmány keretében nem állt módunkban a korabeli iskolakönyvek alapján részletes összehasonlítást végezni – a miszticei görögkatolikus felekezeti népiskola 1883-84. tanévi osztálykönyve[62] nyomán a magyar nyelv tanítása még a felső ismétlő osztályokban is jobb esetben az „elégséges” osztályzatot érte el. Külön

56 Bereg 1884. október 19., 43. sz. 1.

57 Bereg 1885. június 7., 23. sz. 2.

58 Katus, 2009: 390-391.

59 *„Az értelmiség alig beszél oroszul az utcán, nemhogy orosz újságot járasson magának… Egyedül a nép beszél itt oroszul…* ” – Karpat c. hetilap 1880. szeptember 1. sz (idézi Mayer, 1977: 62).

60 Bereg 1882. december 24., 53.sz. 1.

61 Bereg 1885. november 22., 47. sz., 2.

62 KÁL F. 1422. fond, op. 1. opisz, od. zber. 1.

Digitized by Google

tantárgyként tüntetik fel a magyar olvasást és írást, de az év végi összegzésben nem az értésképességet emelik ki, hanem mindössze annyit, hogy „*12 évét betöltöttek közül tud oroszul és magyarul írni a 21-ből elégségesen 13*". Azaz amely iskolákban tanítottak is magyarul, nem azt gyakorolták, hogy a növendék megtanulja kifejezni gondolatait magyarul, hanem csak az írás-olvasás gépies elsajátítására került sor több-kevesebb sikerrel.

Mindez felveti különösképpen a felekezeti iskolák tanítói felkészültségének kérdését is. Míg a 80-as évek első éveiben a lap hasábjain főként a kezdeményezést magát, s a törvényben foglaltak elvi hasznosságát üdvözölték, 1884-85 – amikorra lejár a nem magyar ajkú tanítók számára a magyar nyelv elsajátítására adott felkészülési időszak – az a fordulópont, amelytől kezdve már sorra jelennek meg a végrehajtással kapcsolatos konkrét intézkedések nehézségei – éppen a tanítók felkészültségét kérdőjelezve meg. Ezen problémák megoldására kér halasztást Pásztélyi Kovács János[63] püspök a lapban is közzétett, 1885. szeptember 2-án a megyei közbizottsághoz intézett átiratában. A püspök nehezményezte, hogy az amúgy is rossz állapotban lévő görögkatolikus felekezeti iskoláknak a magyart alig beszélő tanítók helyére azonnal megfelelő nyelvtudással bíró tanítókat kellett alkalmazniuk.[64] Ahogy az a korábbiakban a Bereg megyei tanítóegyesület 1884. évi közgyűlésein többször megjelent: „*A felekezeti gör. kath. tanítók jó része még az édes hazai nyelvet sem beszéli, nem hogy azon oktatni volna képes*".[65]

A püspök levelében felmerült továbbá a megye oktatásügyében is alapvető problémaként megjelenő ki nem fizetett tanítói bérek ügye, amelyek behajtása érdekében hathatósabb közigazgatási szankcionálást sürgetett. Emellett idézi a Trefort Ágoston részére küldött felterjesztését, amelyben a vonatkozó törvény végrehajtására további 5 év haladékot, és az egyházmegye felekezeti iskoláinak állami segélyezését kérelmezte. A megyei közigazgatási bizottság erre vonatkozóan viszont nemleges válasszal élt, mondván, nem az a baj, hogy nincs elég felkészült tanító, hanem hogy nincs elég fedezet sem a lakosság, sem az egyházmegye részéről a tanítók megfelelő összegű bérezésére. S mivel a törvény maga is állami támogatást csak az államilag

---

63 A munkácsi görög katolikus egyházmegye püspöke (1826, Velejte -1891, Munkács). Teológiai tanulmányait Ungváron végezte. 1849-ben szentelték pappá. Técsőre került káplánnak, majd lelkész lett Huszton, ahol kerületi esperessé is kinevezték. 1867-től máramarosi főesperes, két évre rá pedig külhelynökké nevezték ki. 1869-72 között a huszti kerület országgyűlési képviselőjévé választották meg. Innen kerül Pankovics István, nagybátyja halálát követően a püspöki székbe. (Botlik, 1997: 100.)

64 A törvény végrehajtása országosan problémát jelentett, hiszen több ezer hivatalában lévő tanítót kellett (volna) felkészíteni a megváltozott követelményeknek megfelelően. 1879 nyarától kezdve kerültek megrendezésre azok a hathetes póttanfolyamok, amelyek keretében a tanítók szünidei pihenés helyett magyar nyelvet tanultak. A lap tudósításai szerint ezek a tanfolyamok nem voltak sem túl népszerűek, sem túl eredményesek. Egyrészt illúzió volt az az elképzelés, hogy 6-8 hét alatt felnőtt embereket megtanítsanak egy számukra idegen nyelvre, másrészt ezek a kurzusok az iskolafenntartók számára anyagi megterhelést jelentettek, mert a tanító utazási költségeit kötelesek voltak megtéríteni vagy fuvarról gondoskodni. (Kéri, 1997)

65 Bereg 1884. október 19., 43. sz. 2.

Digitized by Google

alapított, avagy átalakított iskolák részére tette lehetővé, erre vonatkozóan kivételt a görög katolikus iskolák esetében sem tehettek, hacsak azok államivá nem alakultak át. Kitűnik a szövegből, hogy míg az egyházmegye részéről számos kérés érkezett, volt némi felháborodás, hogy a megye közigazgatási előterjesztései nemhogy megvitatásra, de még megválaszolásra sem kerültek a püspökség részéről, ezzel is lassítva a számára esetlegesen kedvezőtlen intézkedéseket.[66]

A megyei vezetőség a levélre reagálva a magyar nyelv tanításának fejlesztése érdekében a minisztériumtól további tanszertámogatásért folyamodott, így a megye tanítóinak vezérkönyveket és tanmeneteket, a diákoknak pedig ÁBC-s és olvasókönyveket szereztek be. A rosszul teljesítő felekezeti tanítókat a nyári szünidő alatt magyar nyelvű póttanfolyamra kötelezték, melyet a sárospataki vagy a máramarosszigeti tanítóképzőkben kellett elvégezniük. Érdemes megemlíteni emellett, hogy a kiemelkedő eredményt elért görö katolikus felekezeti tanítók jutalmat kaptak a magyar nyelvtanításban felmutatott eredményért, fejenként 30 forintot. A jutalom mellett 1884-ben Leviczki Miklós dunkófalvi állami vándortanítót a megyéből elsőként koronás ezüst érdemkereszttel is kitüntették.[67]

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy bár a hangzatos és kiszínező cikkek a Beregben is „a dicső magyarosítás" ügyét szolgálták, összevetve azokat a korabeli tanfelügyelői kimutatásokkal kitűnik, hogy a magyarosítás igen lassan és gyengén haladt előre, inkább stagnálásról beszélhetünk.[68] A megye nemzetiségi lakosságú falvaiban nem volt a jelzett korban koncentrált támadás a nemzetiségi nyelv oktatása ellen, hiszen az évtized közepétől, belátva azt, hogy a magyar állami elemi iskolák eredményt csak úgy tudnak elérni, ha alkalmazkodnak az adott közeghez, a nagyobb településeken, mint pl. Bilkén is nem egy esetben vegyes nyelvű állami támogatású intézményeket is létrehoztak. Továbbá annak érdekében, hogy az egyház részéről se történjen nagyobb ellenkezés, Halász Ferenc tanfelügyelő révén a hit-erkölcstant, valamint az orosz nyelvtant és olvasást továbbra is meghagyták az előző tanítók kezén. Hiszen a térségben nemcsak az iskola fenntartása okozta a legnagyobb gondot, de a mindennapi élet alapvető szükségleteinek kielégítése sem volt könnyű. Ahogyan egy kortárs fogalmaz: *„Iskolát nekik! Halljuk felülről a jelszót. Uraim! Hiába iskola ott, a hol a kenyér nincs... Vajon kívánhatjuk-e, mikor az orosz gyermek ... pásztorkodással keresheti kenyerét, hogy iskolába menjen és tudománnyal szedje tele gyomrát?...*"[69]

66 Bereg 1885. október 4., 40. sz. 1-2.

67 Bereg 1884. március 9., 10. sz. 3.

68 Vö. Kéri, 1997

69 Bereg 1883. április 22., 16. sz. 1.

Digitized by Google

Összegzés

A dualizmus korának első két évtizedét meghatározó oktatásügyi rendeletek közül kiemelkedik az eötvösi 1868-as – tulajdonképpen a modern magyar oktatás alapelveit lefektető – népiskolai törvény, továbbá a treforti jogszabályok gyűjteménye a magyar nyelv kötelezővé tételéről. Ahogyan az ország egész területén, úgy a vizsgált Bereg vármegyében is az alfabetizációt, az intézményrendszer újjáalakítását, az ország előremenetelét alapjában meghatározó oktatási körülmények minden téren történő javítását tűzték ki legfontosabb célul. Nem volt ez más, mint tulajdonképpen az első lépés megtétele az addig jórészt egyházi kézben összpontosuló nevelésügy fokozatos bevonására az azóta már kiteljesedett állami irányítás alá. Erről tanúskodnak az 1880-as évek első felének állami iskolaalapítási, továbbá –átalakítási eljárásai is, amelyek messze nem csak a megye iskoláinak háromnegyed részét kitevő ruszin nyelvű, görögkatolikus népiskolák „elmagyarosítását", de ugyanolyan mértékben a többi felekezet iskoláinak államivá tételét is szolgálták. A folyamat azonban a kezdeti sikereket követően megtorpant – különösen a görögkatolikus felekezeti iskolák átalakításának esetében – nem elsősorban a felekezetek ellenállásán, de a különösen ruszin többségű megyéket jellemző nyomorúságos gazdasági és szociális viszonyok átléphetetlen problémakörén.

A megye ruszinságának magyarosítását is előtérbe helyező, de egyazon időben a műveltséget is „*azon nem magyar elem közt terjeszteni…*" szándékozó törekvések a zárt közösségekben csak nagyon lassan, és csekély eredménnyel haladtak, sokszor éppen az azokat kieszközlő megyei hivatalnokstruktúra hanyag magatartása és az említett nehéz körülmények okán is.

Felhasznált irodalom

Bonkáló, 1996 Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Basel – Budapest 1996.

Fedinec, 2008 Fedinec Csilla: *A Csehszlovákiához került Kárpátalja. Ruszinok*. In: BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2008.

Gerő, 1987 Gerő András: *Az elsöprő kisebbség*. Budapest 1987.

Digitized by Google

Gönczi, 2008 Gönczi Andrea: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején.* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Poliprint, Beregszász 2008.

Gönczi, 2005 Gönczi Andrea: *Egy magyar kísérlet az alpesi gazdálkodás megvalósítására – a hegyvidéki akció* In: Acta Beregsasiensis, A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola évkönyve IV., Beregszász 2005.

Gönczy, 1886 Gönczy Pál: *Magyarország megyéinek kézi atlasza.* Pallas Kiadó, Budapest 1886.

Katus, 2009 Katus László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914.* Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, Pécs 2010.

Katus, 1987 Katus László: *A nemzetiségi kérdés és Horvátország története. A magyarországi kisebbségek politikai mozgalmai.* In: KOVÁCS E. (szerk.): *Magyarország története 1848–1890. 2.* Budapest 1987.

Kelemen, 2002 Kelemen Elemér: *Hagyomány és megújulás a magyar oktatásban.* Neveléstörténeti Füzetek 19., OPKM, Budapest 2002. 45–60.

Kéri, 1997 Kéri Katalin: *Az 1879:XVII. törvénycikktől a „Lex Apponyi"-ig - Adalékok a kötelező magyar nyelvoktatás történetéhez.* In: HANÁK Péter – NAGY Mariann (szerk.) *Híd a századok felett - Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára.* University Press Pécs 1997.
Elérhető: http://kerikata.hu/publikaciok/text/lexapony. htm [Letöltés ideje: 2011. április 10.]

Kéri, 1995 Kéri Katalin: *Tanítók a baranyai római katolikus népiskolákban (1868–1918).* Iskolakultúra 1995 (5.) 36–44.

Digitized by Google

Lehoczky, 1996 Lehoczky Tivadar: *Bereg vármegye*. S. Benedek András –Vári Fábián László (szerk.) Hatodik Síp – Mandátum, Budapest-Beregszász 1996.

Polyák, 2010 Polyák Mariann: *Bereg vármegyei görög katolikus népiskolák az 1880-as évek elején*. In: VÉGHSEŐ T., (ed.): *Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles*. Nyíregyháza 2010. Collectanea Athanasiana I/3. 279–288.

S. Benedek, 2003 S. Benedek András: *A gens fidelissima: a ruszinok*. Belváros-Lipótváros – Ruszin Kisebbségi Önkormányzat, Budapest 2003.

Levéltári források

A *Kárpátaljai Állami Levéltár* dokumentumaiból kerültek ki:

KÁL F.10., op. 4., od. zber. 1709. – Főispáni jelentések; A beregmegyei tanfelügyelőnek küldött vallás és közoktatásügyi rendelkezések.
KÁL F.10., op. 4., od. zber. 1806. – A főispánnak megküldött tanfelügyelői jelentések.
KÁL F. 10., op. 4., od. zber. 1891. – Főispáni levelezések a községi elöljárók bírságolásáról a népiskolai törvény be nem tartását illetően.
KÁL F. 10., op. 4., od. zber. 1923. – A beregmegyei iskolaépítési segély dokumentációja (1886-88).
KÁL F. 64., op. 3., od. zber. 378. – A munkácsi Szt. Bazil Rend iratai.
KÁL F.130., op.1., od. zber. 1.– A beregmegyei tanfelügyelőség iratai (1879-1899).
KÁL F. 151., op. 14., od. zber. 1003. – A munkácsi görög katolikus egyházmegye iratai.
KÁL F.1422., op. 1., od. zber 1. - Misztice község népiskolájának iratai (1880-1890).

Sajtóforrás

A ***Bereg*** c. megyei lap (Bereg megye Közgyűlésének, Tanfelügyelőségének és Egyleteinek Közlönye) OSZK Mikrofilm Olvasó FM 3 1879

Digitized by Google

KARRIERKÖVETÉS ÉS IDENTITÁSKERESÉS

Digitized by Google

Roginer Oszkár

A jugoszláviai magyar kulturális tér és a geokulturális identitás viszonya 1992 és 2000 között

A kutatás elsősorban azzal foglalkozik, hogy a vajdasági magyar geokulturális identitásra is radikálisan kiható balkáni háborúk zajlása, a politikai újrapolarizálódás, az ideológiacsere, az Európa minden kultúraközi szerveződéséből való lassú lefolyású kizárás, mint paradigmaváltás, a nemzetközi begubózás, a bombázás, a rendszerváltás, a sikeres(?!) miniszterelnök-merénylet[1] stb. során milyen tartalmakkal szegényedett, gazdagodott, töltődött fel újra a tartományiság valós terének fogalma a jugoszláviai magyar irodalomban. A kutatás tehát azon földrajzi valóságelemeket kívánja feltérképezni, amelyek az elmúlt két évtized során részei voltak ennek a geokulturális identitásnak, amelyek eltűntek, felerősödtek vagy új értelemmel ruházódtak fel. A topográfiai azonosulási csomópontok redukciója, átszerveződése, átértékelődése óhatatlanul maga után vonja a politikai, társadalmi, populáris-kulturális változások feltérképezését is, ezt viszont igyekszem a minimálisra csökkenteni.

A kutatás két fordulóban történik. Az első rész (amely most kerül feldolgozásra) az *Új Symposion* megszűnte (1992) és a 2000. évi rendszerváltás közötti, a második pedig a 2000–2010. terjedő időszakaszt öleli fel. A tanulmány két részre osztását egyrészt az anyag méretei indokolják, a közel húsz év irodalmi termése ugyanis meghaladja egyetlen tanulmány terjedelmét, másrészt viszont arra is fokozott figyelmet kell fordítanunk, hogy a huszadik század kilencvenes évei gyökeresen eltérnek a huszonegyedik század első évtizedének eszmei tartalmától.

Kiindulópontul azért választottam az *Új Symposion* megszűntét, mert a folyóirat elfojtásával, a publikáló értelmiség egy olyan fórum nélkül maradt, melynek funkcióját máig sem sikerült teljesen helyettesíteni. A másik ok az 1992-es év történelmi jelentőségéből ered, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság (továbbiakban: JSZSZK) hivatalos megszűnte ugyanis, az addigi térbeli, kulturális, identitásbeli gondolkodáson, gyökeresen változtatott. A kilencvenes éveket az áttelepülés-elvándorlás, a tartományiságot szavatoló szocializmus kvázireális, de mégis egyenlőséget, szabadságot szavatoló ideológiájának csonkulása, az elfojtott nacionalizmusok felerősödése, a kulturális tér csökkenése jellemzi. A geokulturális identitás terén is emblematikus 2000. év, majd az azt követő évek pedig egyik oldalról a rendszerváltás, az újjáéledés, a tartományiságba vetett új remény, a másik oldalról viszont a további térvesztés, Újvidék kanonizálási elerőtlenedése Budapesttel

1 2003. március 12-én Belgrádban Zoran Đinđić meggyilkolása. (A szerkesztő megjegyzése.)

Digitized by Google

szemben, a decentralizálódás nyomában felerősödő többpólusú művelődési tér határozzák meg. Ezek fényében a kulturális értelemben vett térképzeteket is két jól elkülöníthető részben kell tárgyalni.

A kutatás a vajdasági magyar folyóiratkultúra szépirodalmi termésére szorítkozik, mert azok egyrészt (pl. szemelvények formájában) reprezentatív mintával szolgálnak, másrészt friss, szinte az eseménnyel párhuzamos reakciót képviselnek, harmadrészt pedig a folyóirat médiuma képviseli azt a tág értelemben vett regionális folyamatosságot, melyet egy ilyen kutatás megkövetel.

(művelődés)történeti támpontok

„mondom néked könnyedén és folyékonyan
beszél ő de csak akkor ha nem
árthat néki a beszéd. és nevet is
akkor. a delibláti homokpusztára
velencéből köp és gyönyörű
maszlag terem azon” [2]

A jugoszláv nemzeti identitás kapcsán a kiindulópontul választott 1992-es év azért meghatározó, mert eddigre már nyilvánvalóvá válik, hogy a JSZSZK már csak papíron, majd az év végéig már azon sem létezik. Az addig jugoszláv szellemben szocializálódottak számára érvágásnak számítanak egyrészt a nemzetközi színtéren való politikai hatástalanság, az identitást belülről szétfeszítő, megkérdőjelező polgárháború, továbbá az államalakulattal egyidőben megszűnő szimbolikus tartalmak is. A jugoszláv mitológia emblematikus tárgya, az identitás „dokumentuma”, vagyis a „vörös útlevél” is teljesen leértékelődik addigra, és már ott sem használható, ahol az magától értetődő lenne. Ugyanakkor más gyakorlatok is születnek: *„állítólag katolikus keresztlevéllel már lehet utazni Horvátországba”*[3], vagy ugyanerről Balázs Attila: *„Polgárháborúk, csukló csiklók, faszt se érő útlevelek és bekattant határok, valahányunkon ül valami fura átok.”*[4]

Az 1992-es esztendő a vajdasági magyar folyóiratok tükrében is vízválasztó. A legfontosabb esemény az újvidéki székhelyű, maga köré haladó írókat, költőket, vizuális művészetekkel foglalkozó alkotókat csoportosító *Új Symposion* megszűnése. A munkatársi gárda java része külföldre távozik a katonai behívó elől, amiről Tolnai Ottó az *EX Symposion* első számába így ír: *„Azt hallottam, hogy szobrász barátom – aki szülővárosom (illetve hát a megfojtott és megerőszakolt*

2 Horváth Ottó – Bozsik Ferenc: Új szláv isten. In: Új Symposion 1992./1-2. 16.

3 Tolnai Ottó: Feljegyzések a vég tónusához. In: EX Symposion, Benyúlás 1992/1-2.

4 Balázs Attila: Mindig. In: EX Symposion, Benyúlás 1992/1-2.

Digitized by Google

kékszemű, búzavirágszemű kislány) emlékművét, a tiszavirággal keresztezett bronz és üveg szitakötőt készítette – szintén külföldre távozott a katonai behívó elől."[5] Az *Új Symposion* utolsó évfolyamának számai meglehetősen hagyományos módon sorakoznak a 9-10. számig, mely már nem jelenik meg, ugyanakkor Veszprémben napvilágot lát az *EX Symposion* 1-2. (október-november), *Benyúlás* alcímet viselő száma. Az *Új Symposion* átköltöztetéséről, vagy egy új lap külföldön való alapításáról már az év elejétől találunk utalásokat. A *Magyar Nemzet* már 1992. februárjában egy *„Veszprémben az Új Symposion"* c. cikket közöl[6], Brasnyó István pedig egy márciusi jegyzetében azt írja, hogy: *„Tolnai újabb Symposiont (ilyen című lapot) indítana **odaát**, Magyarországon. Ha már oly sok munkatárs ott-tartózkodik."*[7]. A tárgyalásra kerülő évben valóban sokan telepednek át, ki Magyarországra – ki távolabbra. A sajtóban heti rendszerességgel jelennek meg az ezt fontolgató cikkek, a *Kilátó*ban Filip David valamint Đorđe Balašević interjúkat közölnek, és olyanok írnak erről esszét mint Losoncz Alpár, Várady Tibor vagy Juhász Erzsébet. A lapban még olvashatunk a Drávaszögről, a Muravidékről, de egyre ritkábban és egyre kevesebbet.

A *Híd* 1992.évi első száma az 1991-ben meghirdetett *Versek éve* c. felhívás beérkezett verseit közli, márciusi száma pedig többek között Toldi Éva: Versek éve 1991 c. összefoglalóját tartalmazza. *„Ezúttal nem érheti vád költőinket amiatt, hogy verseik nem a valóságunkról szólnak. Mert most **akarva-akaratlanul is** s fölismerhetőbben, mint a korábbi években, arról szólnak, majd minden költő szinte minden verse sokszor kimondatlanul is egyvalamiről: **a háborúról**."*[8] A *Híd*, bár elzárkózik a köznapi eseményektől, novemberi és decemberi számát szinte teljességgel az emigrációnak, elvándorlásnak szenteli.

A *Symposion* első száma Újvidéken jelenik meg 1993-ban. Ebben az évben két szám hagyja el a nyomdát, a következőben egy sem, 1995-ben pedig négy. A lap önmagát posztkulturális folyóiratként határozza meg. Az első évfolyam *Anti-Európa* alcímet viselő számai többek között a Zenitizmusról, a hazai avantgárd gyökereiről, a Neue Slowenische Kunstról (Laibach) szólnak, olyan szövegeket közölnek mint Ljubomir Mićić Barbarogéniusza, Európa paralízise, vagy Radomir Konstantinović: A barbarogéniuszról. A második szám Szabadkát, Kosztolányit, Csáthot teszi meg témájául. Mindkét szám egyrészt valamilyen módon gátat akar szabni Európának, felmutatni azokat az értékeket, amelyek csak ebben a kulturális közegben tenyésznek, másrészt pedig a regionális problémának egy kritikai/balkáni (1993/1.) és egy történeti/lokális (1993/2.) olvasatát adják.

A példákból látható, hogy az *Új Symposion* és Jugoszlávia megszűntével megrendült, talaját vesztette mindaz, ami azelőtt biztosnak tűnt. A nyitottság, az

5 Tolnai Ottó: Feljegyzések A vég tónusához. In: EX Symposion, Benyúlás 1992/1-2.

6 Csorba – Vékás, 1994: 160.

7 Brasnyó István: Nap mint nap. In: Magyar Szó – Kilátó 1992.04.11. (kiemelés tőlem)

8 Toldi Éva: Versek éve 1991. In: Híd 1992./március, 188. (kiemelés tőlem)

Digitized by Google

útlevél biztosította határtalanság, az európai és tengerentúli eszmék szabad áramlása, publikálása felmorzsolódott a mindent maga alá tipró polgárháború hulláma alatt. Eltűnt egy eszme, egy államalakulat, egy sajtóorgánum, több korosztálynyi alkotói gárda és a köréjük csoportosuló haladó értelmiség pedig másoknak adta át helyét.

Tér és identitás

A geokulturális identitás elsősorban földrajzi indíttatású, és önmagát rendre természetes (és nem politikai) határokhoz kötődő egészként fogalmazza meg, tényleges határai viszont legalább annyira politikaiak, mint földrajziak, narratíváiban ugyanakkor sohasem jelennek meg így. Többek között ebből a politikai-földrajzi kettősségből erednek azon vákuumszerű küszöbhelyzetek, amelyek a politikailag értelmezett tér elvesztésével, annak átértékelődésével járnak. A földrajzi jellegen túl, a kulturális tényező is fontos, hiszen ennek mentén alakulnak ki azon történelmi, társadalmi, építészeti, politikai és egyéb narratívák, amelyek a szomszédos geokulturális identitásoktól megkülönböztetik. A tanulmányban a vajdasági magyar geokulturális identitás ezen változásait szeretném nyomonkövetni, kontextualizálni, különös tekintettel a topográfiára, a térképzetekre. A vajdasági magyar identitás „belakott tere", a térhez való viszonyulás, a szövegekben értelmezésre kerülő „*saját*" tér változásai érdekelnek.

Érdemes elgondolkodnunk azon, hogy mi történik akkor, amikor egy közösség azonosulási hálójában átértékelődnek, átalakulnak, vagy onnan kiesnek bizonyos terek, amikor csonkulnak a helyekhez kötött mítoszok, amikor elszakadnak és idegenné lesznek azok a narratívák, amelyek biztonságot nyújtottak az identitás kialakítása során. A geokulturális identitás (is) mindig azzal igazolja magát, aminek meg kellett történnie valahol, valamikor ahhoz, hogy önmaga – mint másoktól különböző – létrejöhessen. A kérdés tehát az, hogy a topográfiai kód megváltozása mit vonhat maga után, és ennek milyen irodalmi lecsapódásai lehetnek.

Egyik kiindulópontom az eredeti értelmében a déli szlávok államközösségeként használandó „jugoszláv" szóösszetétel, mely az exkluzív nemzetiből, a hetvenes évekre fokozatosan egy inkluzív kulturális identitássá alakult. Ezt azért fontos kiemelni, mert a JSZSZK 1974-es Alkotmánya értelmében a nemzetiségek (többek között a magyarok is) államalkotókká, a többi államalkotó nemzettel egyenértékűvé, politikailag kiegyenlítetté váltak. Ekkor jött létre az a robbanást elodázó többnyire szubkulturális polarizálódás, melynek válságát napjainkban is érezni lehet. A vajdasági magyarság azért tudta magát a jugoszláv kultúra részének tekinteni, mert a hivatalos jugoszláv identitás önmagát, egy nemzetek feletti, bizonyos értelemben nemzetet tagadó kultúridentitásként értelmezte, elnyomván azokat a mélyben tevékenyen ható erőket, amelyek a JSZSZK területén élő etnikumok parciális

Digitized by Google

nacionalizmusait szították. A vajdasági magyar társadalmi elit tehát szerepet vállalt azon értékek kanonizálásában, amelyek a felszínen megmutatkoztak, olyannyira, hogy még olyanok is többé-kevésbé komolyan vették a jugoszláviai magyarság lassan – az államalakulat keretein belül való – nemzetté válásának folyamatát, mint Bosnyák István vagy Bori Imre. A hetvenes évek második felére és a nyolcvanas évekre így kialakult egy minden etnikai vonzattól mentes (és az idő előrehaladtával, az etnikai szubkultúrák erősödő nyomására egyre az önellentmondásaiba fúló) jugoszláv nemzeti identitás, melynek elemi részét képezte az ott élő magyarság is. A symposionisták „a jugoszláv önigazgatású szocializmust a legjobb rendszernek ismerték el, minthogy nem kapitalista, de nem is sztálinista, mint a kelet-európai szocialista rendszerek"[9]. Ugyanerről egy korabeli szövegben: *„KULTURÁLIS LÉTÜNK HÁROMSZOROS KÖTÖTTSÉGŰ. Az autonóm vajdaságiasságon és az anyanyelvi hagyományokon kívül kihangsúlyozott jelentőséget tulajdonítunk a jugoszláv szellemiség tudatunkat alakító befolyásának. S ezért az összjugoszláv kultúra (ide értve a nemzetiségek irodalmát is) korszerű értékeinek mind fordítással, mind elemző megközelítéssel történő folyamatos tudatosítását elsődleges feladataink közé soroljuk, ezzel egyébként azt a hagyományt is folytatjuk, amely az Új Symposiont, különösen indulásának éveiben, oly erőteljesen meghatározta"*[10]. Az *Új Symposion* alkotói gárdájának „háromszoros kötöttsége" tehát igent mond a magyar kulturális hagyományokra, a jugoszláv kulturális hagyományokra és a vajdasági békés egymás mellett élés multikulturális hagyományaira is. A folyóirat megszűntekor viszont pontosan ezen azonosulási csomópontok teszik kérdésessé a további gondolkodási irányt. A fentiek fényében, kis sarkításokkal tehát megállapíthatjuk, hogy a vajdasági magyar regionális identitás, a jugoszláv nemzeti identitás és a jugoszláv geokulturális identitás egymást fedő fogalmak addig, amíg azt a sympósok egymást váltó nemzedékei, és az *Új Symposiont* felváltó, azt előzményükként feltüntető csoportosulások tekintetében értjük.

A másik kiindulópont a jugoszláviai magyar geokulturális identitás térbeli meghatározása. A szövegekben feltérképezendő kulturális mező terét Gaston Bachelard térpoétikája, Michel Foucault heterotópiái és Mircea Eliade által vázolt szakrális tér alapján kísérlem meg körvonalazni.

Tekintettel a nemzeti- és vallási kategóriákban gondolkodó egyén elhivatottsági fokára, az adott valláshoz vagy nemzethez/kultúrához nem az értelem, hanem az érzelem felől megközelíthető viselkedésmódjára, továbbá arra, hogy a szocializmus átemeli a vallási tapasztalat (adott terek, adott tárgyak kiemelése, személyi kultusz, stb.) bizonyos momentumait, hogy szerveződési struktúrája sokban hasonlít a vallások által elfogadott gyakorlattal, bizton támaszkodhatunk Eliade megjegyzéseire a szent

9 Szerbhorváth, 2005: 274.

10 Danyi Magdolna: A tizenegyedik munkaév felé – Az Új Symposion az átértékelésből veszi ki részét. In: Magyar Szó – Kilátó 1975.02.15., 11. (kiem. ered.)

Digitized by Google

térrel kapcsolatban. Eliade a tér szerveződését a „kozmosz és káosz" klasszikus dichotómiájára vezeti vissza. *„A hagyományos társadalmak egyik jellegzetessége a számukra magától értetődő ellentét, az általuk lakott terület és az azt körülvevő ismeretlen és meghatározatlan tér között. A terület, amelyen élnek: a »világ« (pontosabban: »a mi világunk«), a kozmosz; a többi már nem kozmosz, hanem egyfajta »másik világ«, idegen kaotikus tér[...]"*[11]. Ezután rámutat arra is, hogy mindegyik lakott tér csakis azért „kozmosz" mert kapcsolatban áll az istenek világával, ami a mi esetünkben azért fontos, mert a geokulturális identitás tereinek szervezésmódja is az azonosulás szempontjából fontos terek alapján történik, azzal áll a legközvetlenebb eszmei kapcsolatban – minden geokulturális identitás azon tereken alapul, amelyek a vele szomszédos geokulturális identitásoktól majdan megkülönböztetik. Eliade a vallásos tértapasztalatot egy *nem-homogén* tértapasztalatnak tünteti fel. A vallásos tér, ahogy egy (geo)kultúra és/vagy egy nemzet tere is, olyan részeket tartalmaz, amelyek minőségileg különböznek a többitől, amelyek *„»szilárd pontot« nyújtanak az embernek, s ezáltal lehetővé teszik számára, hogy tájékozódjék a kaotikus homogenitásban, »megalapítsa a világot« és valóban éljen"*[12]. A tér így sohasem semleges tér, hanem értékekkel, emlékekkel, azonosulási csomópontokkal cimkézett tér, amely ezáltal elkülönül más geokulturális terektől.

A tér megtapasztalása kapcsán Foucault is kitér arra, hogy *„a tér, melyben lakozunk, nem egynemű és üres, hanem épp ellenkezőleg: minőségekkel telített, esetleg keresztül-kasul kísértetjárta tér"*.[13] Az általában vett kulturális mező terei – pl. az euroatlanti kultúra terei – a foucault-i heterotópiák alapján lesznek saját kultúraként értelmezett terekké. A homogén „mindenből" a hozzájuk, és az egymáshoz való viszony által válnak az adott terek az adott geokulturális (esetünkben a jugoszláviai magyar) identitás tereivé, azonosulási csomópontjaivá. A geokulturális értelemben vett heterotópiák ugyanakkor rendre kiterjedés nélküli pontok, autonóm emlékezeti tömbök tereiként jelennek meg, olyan terekként amelyek így egy többközpontú azonosulási hálózatát alkotják annak a szervezőelvnek, amely a mi esetünkben a jugoszláv nemzeti identitás. Az azonosulási háló terei kapcsán így nem fogalmazhatunk földmérői, térképészeti kategóriákban. Az Adria, a tengerpart, Szarajevó, Belgrád, Újvidék, a Duna, a Krivaj, a Nejlon-piac, a Strossmayer utca így méretük, kiterjedésük, és a két pont egymás közötti távolsága tekintetében irrelevánsak, csakis az a fontos, hogy ezek, mint terek részei-e ennek a geokulturális identitásnak vagy sem. A Tolnai Ottó *Áruháznovellá*iban megjelenő Bazár Áruház ugyanolyan totális világot képvisel, mint Újvidék vagy a *Wilhelm-dalok* Wilijének szinte az egész Osztrák-Magyar Monarchiát felölelő szürreális tere. A terekhez való ilyen jellegű viszony, valamint a geokultúra azon ellentmondásos függősége,

11 Eliade, 2009: 23.

12 Eliade, 2009: 17.

13 Foucault, 2011

Digitized by Google

mely a terek meglétét, hálózathoz való tartozását a nemzeti szervezőelvhez köti, azt a veszélyt hordozza magában, hogy a szervezőelv válságával a heterotópikus viszonyok is megkérdőjeleződnek. Itt nevezetesen arról van szó, hogy a mindenkori jugoszláviai magyar író számára, a jugoszláv nemzeti identitás megszűntével – vagy legalábbis a hivatalos kultúrában való leértékelődésével más nacionalizmusokkal (szerb, horvát, szlovén, magyar, stb.) szemben – az eddig sajátnak hitt terek idegen terekké váltak.

Bachelard[14] is – Eliadehoz és Foucault-hoz hasonlóan – a térnek a személyeshez, intimitáshoz köthető sajátságait hangsúlyozza. A képzelettel körülvett tér ugyanis számunkra sohasem lehet egy közömbös, egy földmérők gondolatainak és méréseinek kiszolgáltatott tér. A kérdéses tér mindig megtapasztalt, de úgy, hogy az nem önnön pozitivitásában, hanem a képzelettel járó megannyi részrehajlás segítségével történik. Eme tér egyben vonza és védi a határain belül elhelyezkedőt.[15] Egy másik helyen pedig azt írja, hogy az intimitásaink térben való lokalizációja sokkal fontosabb, mint a pontos időbeli keltezés.[16]A személyes történelem és a meghatározatlan történelem-előttiség határán levő emlékek valóságába rendre valami valótlanság lopózik be azon a helyen, amelyen a szülői ház minket követve bennünk megszületik. Előttünk ez a ház egy mélységesen névtelen, a világban elveszett hely volt[17], és ez más belakott terekre is rávetíthető.

A nem mértanilag, hanem az önnön intimitásában megtapasztalt tér, pontosan azon tér, amely a geokulturális identitás anyaga. A szövegekben olvasható terek nem leképezett terek, hanem egy idealizált viszonyhálózat létrehozott terei, valóságelemek emlékekkel átitatott, egymással kapcsolatban álló tömbjei. Bachelard úgy állít kronológiai görbetükröt tere elé, hogy az csak akkor kezd létezni, amikor azt megtapasztaljuk. A tereknek a kulturális mezőből való eltűnése, vagy az új terek felbukkanása (Lánchíd, Röszke, Budapest, stb.) ezért a hozzájuk fűződő személyes kapcsolaton múlik. Ez nem minden esetben jelenti azt, hogy az adott író/költő/grafikus ténylegesen ott járt, hanem inkább azt, hogy az adott teret jelentésekkel ruházta fel, mert valamilyen módon hatással volt rá (pl. Goli Otok vagy a Brioni-szigetek). A jugoszláviai magyar alkotók körében ez azon párhuzamosan zajló eseményeket jelentette, amikor a személyes tapasztalat súlypontja a JSZSZK-ról az ún. „Kis-Jugoszláviára", a globálisról a lokálisra, valamint a Vajdaságon kívül eső, belföldi területekről Magyarországra tevődött át.

14 Tekintettel arra, hogy Gaston Bachelard: La Poétique de l'éspace. (Paris, 1957) c. könyvének még nincs magyar fordítása, a tanulmányban szereplő, erre vonatkozó szöveghelyek során a Belgrádban 1969-ben kiadott Poetika prostora című szerb nyelvű kiadásra támaszkodom. Az azonosítás érdekében közölt oldalszámok is erre a fordításra utalnak.

15 Bachelard, 1969: 24.

16 Bachelard: 1969: 37.

17 Bachelard, 1969: 91.

Digitized by Google

A kilencvenes évek térbeli váltása

A folyóiratokat lapozván feltűnik, hogy az *Új Symposion* utolsó évfolyamában elszaporodik az addig még tudományos szakszóként is tilalom alatt álló *„Délvidék"* kifejezés. A napi sajtóban is találkozunk vele: *„Először írom le, hogy Délvidék, miután a Vajdaság szó kezdi elveszíteni tartalmát, kezd kiürülni; jómagam mindig szívesebben használtam a tartomány, a tartományunk kifejezést, attól tartok azonban, hogy ezt, még inkább, mint a Vajdaság főnevet, szeretnék velünk elfeledtetni. Marad – intim, belső használatra – a Délvidék? Marad-e egyáltalán valami? Marad-e hazánk?"*[18]. Vagy amilyen magabiztossággal írja Tari István csak másfél évre rá:

„Magyarul hálálkodott neki.
Akkor már biztos voltam abban,
hogy a legdélvidékibb magyar
vagy te,
aki hiába keresi,
aki egész életében hiába kereste
a saját száját!"[19]

Érdekes példái ezek annak a polarizálódásnak, amely a periféria–centrum viszonylatban átértelmezi a centrumot, és a belgrádi politikai nézőpont *„Vajdaság"* kifejezése hogyan adja át helyét a budapesti történelmi nézőpont *„Délvidék"* kifejezésének. Ilyen és ehhez hasonló „földcsuszamlások" járultak hozzá a geokulturális identitás értékmódosulásához is. Az ötven évig hálózatot alakító azonosulási csomópontok egy része folyamatosan leértékelődött, mások pedig felértékelődtek. A jugoszláviai magyar kulturális térben, az ékek nyomán egyrészt repedések keletkeztek, másrészt pedig – ahol eddig szakadékok voltak, ott – azok eltűnnek.

A huszadik század utolsó évtizedében gyökeresen megváltozik a kultúrának otthont adó tértapasztalat, zátonyra fut ugyanis az a kánon, amely megszervezte az azt megtapasztalók terét. Az évek óta fékentartott, és a hatalom által erőteljesen elnyomott, részrendszerekként működő nacionalizmusok, a kilencvenes évekre egy már tarthatatlan állapotot szültek. Az évtized első felében robbanásszerűen következnek be a nemzeti integrációt szavatoló folyamatok, amelyek majdnem évszázados késéssel lendülnek be. Jugoszlávia területén ekkor alig egy évtized alatt kísérlik meg megválaszolni azokat a nyugati kultúrában már anakronisztikussá lett kérdéseket, amelyek a nemzetté válást segítik elő. A jugoszláviai magyarság itt azzal a problémával szembesül, hogy a nyugati kultúrkörben már egy bizonyos értelemben

18 Németh István: Velük mi lesz? In: Magyar Szó – Kilátó 1992.06.20.

19 Tari István: Előttünk a múlt. In: Híd 1993/12. 904.

Digitized by Google

megfeneklett, más jellegű, nemzetek közötti és feletti (Európai Unió) integrációt előirányozó posztnemzeti[20] korban, azokhoz az évtizedeken át hivatalosan is stigmatizált hagyományokhoz, mítoszokhoz, szimbólumokhoz kell visszatérnie, amelyek óhatatlanul maguk után vonják az eddigi térben való gondolkodást is. Ezzel párhuzamosan történik a nem is oly rég még egységesnek hitt kulturális mezőben, a volt tagköztársaságok régi világrendet romboló szimbolikus és tényleges térfoglalása.

A titóizmus alatt létrehozott „kitalált hagyományok" a lakosság szeme előtt értékelődnek át, és más, új kánont és új paradigmát teremtő kitalált hagyományoknak adják át a helyüket. A hagyományok kitalálását Hobsbawm is a társdadalom hirtelen változása során bekövetkező társadalmi minták gyengüléséhez vagy megsemmisüléséhez köti. Az új társadalmi rend ugyanis megköveteli saját hagyományait – ide tartoznak a saját terek is –, és amennyiben az addigi, „öreg" hagyományok azt képtelenek kielégíteni, vagy ha nem elég alkalmazkodók és rugalmasak, akkor újakat kell teremteni.[21] A jugoszláviai magyar terek hagyományai közé ekkor kerülnek be a határátkelőhelyek terének, a nemzeti múlt tereinek és a különféle szent tereknek a hagyományai. A kilencvenes évek tehát, a közösség terében végbement változások, átértékelődések, a régi terek új jelentéssel való felruházása, régi terek és jelentéseik újbóli fellelése, valamint új, addig ismeretlen terek bemutatása, továbbá egy új, más központból meghatározott vidék, és az ahhoz köthető új regionális identitás kialakításának jegyében zajlanak. Az identitás illetően a kilencvenes évek okozta rombolás a két világháborút követő identitásrombolással egyezik meg. A kilencvenes évek jugoszláviai magyarsága ekkor kényszerül újrafogalmazni regionális identitásának elemeit; a homogén káoszban visszakeresni a regionális identitás tereit és azok hagyományait, újraértelmezni őket, illetve újakat teremteni. Az évtized paradigmaváltása lényegében egy andersoni értelemben vett elképzelt közösségnek[22] egy másik elképzelt közösséggel való fokozatos, heurisztikus lecserélése.

A határok tere

„Amikor beléptem az I. utcai rendőrkapitányság épületébe, még csak az foglalkoztatott, vajon mennyit kell megint ácsorognom azért, hogy megkaphassam tartózkodási engedélyemet.[...] Rögtön láttam, hogy itt aztán csakis magamra számíthatok; noha elvileg sorstársaimmal együtt kell ácsorognom, egyfelől mert mindannyiunkat egyazon cél hozott ide, másfelől pedig annyiban, hogy zömében kisebbségi

20 Habermas, 2006

21 Hobsbawm, 1983: 4.

22 Anderson, 1991: 5.

Digitized by Google

> *magyarok készültek rendezni irataikat. [...] Erről azonban szó sem lehetett. Mert e közeg, a határon túli magyarok közege ugyanúgy az idegenség érzetét ruházza rám, annak ellenére, hogy magam is mint magyar definiálódok volens-nolens."*[23]

A kilencvenes évek határátlépései merőben különböznek az addigiaktól. A határátlépés, az átlépés a határon túl elterülő világba már nem az utazásért önmagáért történt, mozgatórugója az életösztön volt és gyakran a kényszerek jegyében történt. A határ terének paradigmája ennélfogva gyökeresen megváltozott. A térhez hozzátartozik az átlépés tere (határátkelőhely), az ott-tartózkodás további szavatolásának tere (rendőrség, nagykövetség, menekülttábor), az odavezető út mikro- és makrokozmoszának terei (személygépkocsi, vasúti kocsi továbbá az autópálya, pályaudvarok, út melletti tanyák, csárdák, pihenőhelyek). Ezek a terek beleillenek Marc Augé nem-helyeinek képletébe[24], melyekkel a szubjektum nem tud azonosulni, nem fűzi hozzá semmilyen viszony és semmiféle történetiség[25]. Ezen terek némelyike viszont, nemcsak a szubjektum szempontjából ragadható meg, hanem abban is, hogy puszta szükségszerűség miatt léteznek; azért, hogy okmányokat adjanak ki, hogy átkeljünk rajtuk, hogy ideiglenes otthont adjanak a menekülteknek:

> *„ERNŐ Most azt hiszed, hogy hülye vagyok, mi? Apukám, én azt az országot nem is láttam*
>
> *TIBOR Hol voltál?*
>
> *ERNŐ Mint menekülteket asszonyostul, gyerekestül egy Malmö melleti menekülttáborba helyeztek el, de onnan kétszer engedtek be a városba a másfél év alatt. Se letelepedési engedélyt, se munkavállalási engedélyt nem kaptam, és most, hogy állítólag véget ért a háború, szépen, kulturáltan, svéd udvariassággal repülőgépen szállítottak haza bennünket."*[26]

„Máshonnan jönni, »onnan« és nem »innen«, és ezért az adott helyzetben párhzamosan »belül« és »kívül« lenni annyit jelent, mint a történetek és emlékek keresztezésében élni, megtapasztalni előzetes eloszlásukat és fokozatos, új, kiterjedtebb renddé való alakulásukat egyaránt, a kiemelkedő útvonalak mentén. Akárha párhuzamosan szembesülnénk az erőtlenség nyelvezeteivel és a heterotopikus jövőre való utalás lehetőségével. Eme izgalom, mely ritkán szabadon választott,

---

23 Horváth György: Véraláfutás. In: Symposion 1995/4 – 006. szám, 24.

24 Tekintettel arra, hogy Marc Augé: Non-lieux, Párizs, 1992 c. könyvének még nincs magyar fordítása, a tanulmányban szereplő, erre vonatkozó szöveghelyek során a Belgrádban 2005-ben megjelent Mark Ože: Nemesta c. szerb nyelvű fordításra támaszkodom. Az azonosítás érdekében közölt oldalszámok is erre a fordításra utalnak

25 AUGÉ, 2005: 75.

26 Gobby Fehér Gyula: Ezüstlepkék a piacon. In: Híd 1996/nov., 883.

Digitized by Google

az idegen izgalma is. Elvágva hagyományainak tájaitól, identitásának folyamatos megkérdőjelezésében, az idegennek – az összetört történeti juss és többelemű jelen soha véget nem érő párbeszédében – állandóan otthon kell éreznie magát."[27] – Írja Iain Chambers. A határon túl elterjedő világ tere viszont, mindazonáltal ezekben az években át-, bizonyos értelemben felértékelődik.

„leszálltam Kiskunhalason
negyed kettőkor
Kelebiára megyek háromkor
vajdasági vagyok
Budán tanulok"[28]

A szabadság mítoszának mozgástere, annak szimbolikája, az önmagvalósulás megannyi lehetősége az „ideátról" az „odaátra" tevődik át. Chambers szerint a modern nagyvárosi alak a migráns, az, akinek jelenléte felborítja az előző rendet, megkérdőjelezi magát a nagyvárost, a nemzetet, annak irodalmát, a nyelvet, önazonosságának tudatát, a szellemi és kulturális homogenitást.[29] Az odaát tereit viszont – antropológiai értelemben – két jól elkülíthető csoportra kell osztanunk, ahol az egyik Magyarország, a másik pedig az azon túl elhelyezkedő világ (elsősorban az USA és a német nyelvterület). A magyarországi tér, a jugoszláviai térrel párhuzamosan jelenik meg, a szubjektum azt egyre inkább sajátként éli meg, a két kulturális hierarchia értékeit kölcsönösen egymásra tudja vetíteni (ehhez társul természetesen az etnikai otthonosságérzet is). Az egyetlen különbség a magyarországi tértapasztalatban a periféria–centrum relációjának megváltozása, ami leginkább a szubjektumnak az önmagát *határon túliként* azonosító megnyilatkozásaiban érhető tetten. A távolabbi tájak már ismeretlenebbek, másak, a beilleszkedést nyelvi, kulturális, etnikai gátak szabják meg. Ezek a tájak már eleve idegenként, bizonyos értelemben egzotikusként, megtapasztalásuk irányát illetően pedig nehezebben megközelíthetőekként fogalmazódnak meg:

„Félszavakból is érteni.
Üzenet, tárolás, kódolás.
A világirodalom gyöngyszemei.
Piros-fekete karambol.
Felhasított posztó, dákó.
Vacsora utáni Chicago.
Termeszekkel és bénító füvekkel."[30]

27 Chambers: 1994: 6. (saját ford.)

28 Szakmány György: Mélázás. In: Symposion 1996/007. belső borító.

29 Chambers, 1994: 23.

30 Fenyvesi Ottó: Amerikai improvizációk. In: Symposion 1998/május-augusztus, 2.

Digitized by Google

A határátlépést ezen a ponton Foucault határsértési megjegyzéseivel[31] is körüljárhatjuk. A szubjektum által létrehozott terek, azok a szövegvilágok, amelyek a határ terének megannyi jelzőjét magukon viselik, ugyanakkor nem köthetők semmiféle negativitáshoz. A vajdasági magyar irodalomban megjelenő határ tere – még az államalakulat felbomlása után is – tehermentesítve van mindattól, ami benne a szétszakításra, elkülönítésre vagy egy eltérés mértékére utalna. Foucault után fogalmazhatunk úgy is, hogy a szövegekben csak a különbség léte jelenik meg, az arányok már nem. A negatív vonatkozások sohasem térbeli, hanem elsősorban eszmei, ideológiai, több esetben a cenzúra határaiként, azok negatívumaiként, vagy az ex-jugoszláv tér tabuvoltaként jelennek meg. A kulturális tér átékelődése, a háborúk közben és után zajló határrendezések ugyanakkor egy új regionális identitás építését előlegezték meg. A sajátként kódolt geokulturális hálózatból bizonyos csomópontok kiesnek, majd mások bekerülnek. Fontos megjegyeznünk, hogy ebben az adott esetben az első nem volt előfeltétele a másiknak, a jugoszláviai azonosulási csomópontoknak nem kellett szükségszerűen eltűnniük ahhoz, hogy a magyarországiak bekerülhessenek; ezt csak a korabeli politikai törekvések melléktermékeként ismerhetjük fel. Az azonosulási háló roncsolódásával bizonyos terek eltűntek, a geokulturális identitás így az ún. Kis-Jugoszlávián kívül esett Ex-Jugoszláv tagállamok tereiben egyrészt – a határátlépést teljesen ellehetetlenítve – működésképtelenné lett; másrészt, a magyarországi 1989-es rendszerváltást követő politikai, ideológiai átalakulást követve a határátlépés tapasztalatának új lehetőségeivel, új terek bekerülésével átfogalmazódott. *„Szanitter örök életében gyáva legény volt, ám akkor már, mivel napok óta dörömböltek az ajtaján a behívócédulát kézbesítő rendőrök, eltökélte magát, átmegy a zöld határon. Átmegy az anyaországba. Sosem járt odaát. Útlevele sem volt. A ,70-es években volt kishatárija, de egyszer sem élt vele, teljesen üres volt, amikor lejárt, és odaadta a gyerekeknek, játszanak vele: határosdit. De olykor, ha megemlítette, mindig anyaországot mondott. Mintha csak valamiféle erotikus vonzalmat érzett volna iránta."*[32]

El a lokalitásba

Nem mondhatjuk azt, hogy a kilencvenes évek előtt nem volt a jugoszláviai magyar irodalomnak egy elsődlegesen lokális valóságelemekre alapozott tendenciája, azt viszont leszögezhetjük, hogy a lokális diskurzus elhanyagolhatóan kevés műben jelenik meg az Adriát vagy Újvidéket tematizáló művekhez képest. Az addigi hagyomány egy olyan diskurzust részesített előnyben, amelyben a vidék másodlagos

31 Foucault, 1999: 74.

32 Tolnai Ottó: Tigristincs. In: Jelenkor 1999. október

Digitized by Google

– általában vett másodlagosságként –, a távoli gyermekkor mítoszba vesző tereként fogalmazódott meg; egy olyan térként, amely a városi forgatag, a kortárs művészet, a nagyvilág behatolásának, a lehetőségek tárházának az ellentéte volt. A nyugat-balkáni háborúk idején viszont elvész az az iránytű, amely ezt az ellentétet automatizálná, amely a belföld–külföld, nagyváros–vidék, haza–világ, nyitottság–zártság viszonyok során egyértelműsítené a tájékozódást. A vajdasági magyar írók egy része ekkor olyan térbe kapaszkodik, amely biztos kötődést nyújthat az azonosulási hálóban – a lokális térhez. A nemzetgenéziseken, impériumváltásokon, háborúkon és polgárháborúkon túl a szülőfalu és a szülőváros volt az egyetlen hely, amely a szinte évtizedenkénti identitásingások közepette biztos támaszt nyújthatott. A lokális identitás topográfia-képe, a gyakorlatilag változatlan határok és a térnek a származás által több embereröltőre nyújtott fejlődéstörténete olyan alapot adott, amelyre bizton lehett építeni. Lovas Ildikó ezt saját egyszerűségével így írja le: *„A városi hovatartozás mindöröktől, amióta léteznek igaz városok és igazi polgárok, fontosabb volt a nemzetnél."*[33]

A téralkotás sokszor a mágikus realizmus vonalvezetését követi. A szubjektum otthonosan mozog ebben a jelentésekkel dús, emlékekkel, genealógiával gazdag térben. A jugoszláviai magyar lokális térben persze keverednek Közép-Kelet-Európa és a Balkán ismérvei, egybefolynak azok a nyelvek, viselkedésminták, ételek, italok, zamatok amelyek ebben a deltavidékben[34] egymásra találtak. *„Megállt a vonat, kinyíltak az ajtók. Rengetegen álltak az állomáson integettek, ordibáltak, zászlókat lengettek, léggömböket és virágokat dobáltak az ajtó felé, mintha csak a stafétát várták volna. A tömeg mögött csevapot, pljeszkavicát sütöttek, a kume szemenkát árult, meg tökmagot, a cigányok ott zenéltek mellette, körülöttük a falusi bolondok táncoltak. Tört az üveg, szólt a zene."*[35]

A cselekmény sokszor valamely általános helyszínen zajlik – valahol, bárhol (utcán, szobában, folyóparton, színházban), viszont ha a cselekmény maga után vonja a tér konkretizálását, akkor az döntő arányban a helyi jellegűben merül ki. Fontos lesz a lokálisba való érkezés, az onnan való távozás, továbbá magának a lokális kozmosznak a jellemzése. A lokális eszközből céllá lesz, és minden, ami rajta kívül helyezkedik el közömbössé, kaotikussá válik, veszélyekkel telített, a váratlant megelőlegező homogén térré lesz. A szövegekben mítoszi méreteket öltő világban, a nagyvárosi infrastruktúra (metró, múzeum, pályaudvar) makrokozmosza sokszor egy csupán mikrokozmosz méretű térben jön létre. A világ káoszából kiemelkedő, anyaölként visszaváró tér kozmikus méreteire az ún. *face-to-face közösség* cáfol rá,

33 Lovas Ildikó: Egy világutazó. In: Symposion 1995/3 – 005. szám, 50.

34 A „deltavidéket" itt Csányi Erzsébet: Farmernadrágos próza vajdasági tükörben c. kötetében található Deltavidék – Vajdaság, a kulturális identitásképzet felnyitása (127–132.) c. fejezete alapján, annak multikulturális viszonyrendszerében használom

35 Aaron Blumm: Két válasz. In. Symposion 1995./2 – 004. szám. 3.

Digitized by Google

hiszen ebben a közegben furcsamód mindenki mindenkit ismer. A vidék lokális tere nem úgy kerül megformálásra mint a 60-as, 70-es, 80-as évek városi terei. Itt talán Újvidék a legjobb példa, hiszen a második világégés utáni korszak vajdasági magyar irodalmában, Újvidék a gyorsan fejlődő város, az új metropolisz, az új világrend, új lehetőségek megtestesülése – az azonosulásra váró város, melyben a színház, az egyetem, a könyvkiadó, stb. képezi a gravitáló erőt; az évszázad utolsó évtizedében azonban Újvidék a széttagolódás, a stagnálás helye, a tér, mely a teret belakók szeme láttára lett centrumból perifériává. A vidék terébe nem úgy érkezik a szubjektum, ahogy a nagyvárosba érkezett, és a tapasztalat sem egyezik meg, ezzel párhuzamosan az addig városnak ismert tér is (európai viszonylatban) vidékként fogalmazódik meg. A szubjektum és a lokális tér között egy szerves kapcsolat diskurzusa bontakozik ki. Virág Gábornál, Szerbhorváth Györgynél és Mirnics Gyulánál így alakul ki Dombos, Lovas Ildikónál Szabadka vagy Pressburger Csaba-Saulnál a sokszor megnevezetlen, csak részleteiben felismerhető Újvidék.

A lokális olvasat aktiválása, a kulturális önkép kialakításához szükséges mikrokozmosszal való részletező foglalkozás, a belakott tér araszoló bemutatásával járó azonosulási csomópontok feltárása és azok kritikai bemutatása eltér azoktól a nagy, regionális, internacionális, globális kontextusoktól, melyek a kilencvenes éveket megelőző gondolkodást jellemezték, és amelyeket az *Ex Symposion* visz valamilyen módon magával Veszprémbe. A lokális naratívának az a lényege, hogy a szubjektumot nem illesztheti olyan kontextushoz, amely azt a globális narratívától bármilyen mértékben függővé tenné. A lokális tér, egy teljes világ, egy önmagára visszanéző tekintet. A lokális tér felértékelődése a Dombos, Homályos, Csengettyűs jellegű mitikus tér kialakításának elsősorban imaginatív voltától egészen az *Üzenet* c. folyóirat Szabadkával, a Strossmayer utcával foglalkozó tematikus számának[36] dokumentatív jellegű térképzetéig terjed. A kilencvenes évek lokális tere szinte kivétel nélkül a vidék, az újból felfedezett távoli kisváros tere, melynek kapcsán lehetőség nyílik utcáinak, köztereinek, házainak részletes bemutatására (a fenti tematikus szám például sorra veszi a Strossmayer utca házainak történetét, házszámok szerint). A lokális diskurzus egyfajta intimitást, meghittséget kölcsönöz azzal, hogy nem tartalmazza feltétlenül önmaga kulcsát. A lokalitás terének szándékolt rejtőzködése azoknak nyílik meg, akik belakják azt, ami a kívülállóknak csak egy puszta főnév képében imbolygó délibábként jelenik meg:

„látlak a Vajhegyen állni
a frissen meszelt Kálvárián
alt ima zsong”[37]

36 Üzenet, 1999./január-február.

37 Harkai Vass Éva: Triptichon – 1. Télmélyi lélegzet. In: Híd 1993./ 3. 124.

Digitized by Google

Vagy ugyanez más írótól, más műfajban: *„Kopár, időtől szikkadt fák hajolnak oltalmazóan fölém, miközben csikorgó cipőnyomok jelzik utamat a Népkert haldokló álmain keresztül"*[38]

Ezzel párhuzamosan megjelenik a lokalitásnak egy másik dimenziója is – egy sajátosan kilencvenes évekbeli jelenség –, amit Hózsa Éva után Tündérlak-effektusnak[39] nevezhetünk. A prózára, a kilencvenes évek második felében elszaporodó szociográfiai írásmód nyomja rá bélyegét, a mitológiai felhangokkal feldúsított tér pedig általában abban a pillanatban keletkezik, amikor a szubjektum azt – az írás aktusával – átemeli a kommunikációs emlékezetből a kulturálisba. *„Nemrég, a nyár elején egy nagy sétát tettem odahaza, Tündérlakomban. Mind erősebb ugyanis bennem a vágy, hogy mielőbb visszaköltöznék kebelébe a »földjébe«, bejárjam minden zegzugát, utcáját kicsi tereit, zsákutcáit, kutyaszorítóit, szurdokait, dombhátait, dombhajlatait. Észrevettem, felfedeztem, boldogan ébredtem rá már annyiszor, hogy itt azok az utcák, kerítések, kertek, fák is ismerősként állnak elém, amelyekben először fordulok meg, amelyeket először látok. Talán mert annyira ismerős, kedves nekem a tágabb környezetünk, a falu."*[40]

Az Európában, az európéer értékekben való csalódásban (gondoljunk csak a *Symposion* első évfolyamának Antieurópa számaira), valamint a vidék piedesztálra emelésében van valami abból a teherből, amelyet Szenteleky Kornél couleur locale-elmélete képvisel. A helyi színek szerepeltetése, a lokális identitás fontossága, annak cizellált, jól körülhatárolt volta az, amit az *Új Symposion* a parlagiasság, a művészi epigonizmus, az irodalmi dilettantizmustól való félelmében tagad, és az, amire a *Symposion* a kilencvenes években rábólint. A hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években, a euroatlanti kulturális export-import és Jugoszlávia liberális nyitottsága idején felesleges rakományként tekintettek arra az elméletre, amelyet Szenteleky a két világháború között dolgozott ki Hippolyte Taine nyomán. A kilencvenes évek zártsága, a kulturális behozatal elvékonyodása, a nagyvilági – és bizonyos értelemben a belföldi – történésekre való rálátás hiánya pedig ugyanúgy, a lokális térbe való visszavonulást, a tér helyi színeinek felértékelődését vonta maga után. A globális és lokális perspektíva értékeinek felcserélődése, a szubjektum lokális mikrokozmosza, a mikrokozmosz belterének makrokozmoszként való berendezése, strukturálása egy olyan stilizáltan lokális teret hozott létre, amely a kilencvenes években egyfajta regionális al- vagy részkánonként teljesedett ki.

38 Horváth Zsolt – Tádé: Séta. In: Orbis 1997/ősz-tél. 52.

39 Hózsa, 2004: 89.

40 Németh István: Bujkáló Nap T. felett – Hazajáró jegyzetek. In: Híd 1997/7-8. 631. (kiem. tőlem)

Digitized by Google

A pusztuló város

Az előző fejezethez, a lokális tér diskurzusához kötődik a városi tér/terek, a város terének diskurzusa is. A lokális, vidéki térhez hasonlatosan ez is sokszor anonim, megnevezetlen tér, ismertetőjegyei alapján viszont tudjuk, hogy városi, urbanizált infrakstruktúrával bíró térről van szó. A városi terek kilencvenes évekbeli változására a tágulás jellemző, és itt elsősorban arra gondolok, hogy a már meglevő városi terek mellé – Újvidék, és sokkal kisebb, egyre inkább csökkenő tendenciát mutató mértékben Szabadka, Dubrovnik, Split, Szarajevó, Mosztár – új terek kerülnek (Budapest, Szeged). Fontos, hogy a régi terek nem tűnnek el, csak háttérbe szorulnak.

A második világháború utáni évtizedek jugoszláviai magyar irodalmi hagyományában Újvidék kiemelkedő szerepe vitathatatlan. Újvidék volt *a város*, szinte minden és mindenki célja annak függvényében fogalmazódott meg. A tartományi székváros magába szippantotta a tartomány területén fellelhető gazdasági, értelmiségi, anyagi, kulturális erőforrások legjavát, a kilencvenes évek forgatagában viszont mindez egyre viszonylagosabbá vált, vonzereje megkérdőjelezhetővé lett. Újvidék elveszítette az egyetlen magyar egyetemi város státusát is. A kilencvenes évekig elenyésző számú középiskolás választott magyarországi székhelyű egyetemet, a háborúk forgatagában viszont egyre népesebbé lett az a tábor, amely budapesti, pécsi vagy szegedi tanulmányokra adta a fejét. Újvidék, az országgal egyetemben, a bezártság, a mozdulatlanság, az értelmiségi belemerevedés, a mindenkori vidék apoteózisává lett. *„Jómagam attól tartok a legjobban – s ez nem kötődik sem Újvidékhez, sem Szabadkához –, hogy gondolkodásunk szempontjából tényleg átcsúszunk egy teljes vidékiességbe, egy teljes provincializmusba.“*[41] – Mondja egy interjúban Juhász Erzsébet, az 1997-es irodalmi felhozatal esztétikai értékítéleteként. Ez viszont jól példázza azt is, hogy az alkotó értelmiség tömeges elvándorlása során keletkezett űr – amiről az interjúban szintén szó van – milyen térbeli önmetaforává alakul, továbbá azt is, hogy ezzel az exodussal csökken a belakott tér jelentősége is.

Az irodalomban ehhez hasonlóan alakulnak a városi terek. A *Symposion* első évfolyamában már Szabadkával foglalkoznak[42], és Szabadka városi térré, irodalmi toposszá válásának folyamata, továbbá az Újvidék és Szabadka közötti viszony kiéleződése, majd politikai polarizálódása, az egész évtized során nyomon követhető. *„A korábbi tendenciákkal szemben, amikor a szocialista logikából kifolyólag központosítani igyekeztek mindent, így a kultúrát is, kiépült az újvidéki központ, ami a kilencvenes évek elejére a szélesebb politikai kontextus átformálódásával elvesztette mindenre kiterjedő kompetenciakészletét. Elkezdett kialakulni egy másik pólus is, pontosabban a korábbi centrum (legalább) két részre hasadt szét.“*[43]

---

41 Náray Éva: Egy életre szóló vonzódás – interjú Juhász Erzsébettel. In. Magyar Szó - Kilátó 1997. 04. 19. 9.

42 Symposion 1993/2.

43 Szerbhorváth György: A hely szelleme, avagy „ez a beteg, boros, bús, lomha Bácska”. In: Symposion 1998/szept-

Digitized by Google

A kilencvenes évek során az irodalmi szövegekben megjelennek a magyarországi reális városi terek is. Ezek értelemszerűen nem új terek, benne voltak már abban a tapasztalatrácsozatban is, amelyet a vajdasági magyar irodalom kialakított, jelentőségük inkább abban a viszonylatban ragadható meg, ahogy más városi terekhez képest (Chicago, Bécs, Bielefeld) lassan kiemelkednek a homogén térből, és identitásformáló, kánonalakító erőként mutatkoznak meg – elsősorban Szegedre és Budapestre kell gondolnunk: „*vajdasági vagyok/ Budán tanulok*“[44]. A szubjektum ezeket a tereket – a regionális-geokulturális identitásába lassan beépítve – fokozatosan a sajátjaiként kezdi el kezelni.

A nem-vajdasági terek kapcsán meg kell állapítanunk, hogy az ex-jugoszláv városi terek fokozatosan csökkennek, és a folyóiratokban fellelhető vonatkozások egyre inkább a fordításokra, majd az évtized végére lassan azokra sem támaszkodnak; ugyanakkor a magyarországi, fokozatosan egyre tekintélyesebb korpuszt képviselő terek beszivárgása eleinte az idegen világ etnológusi megfigyelésére hasonlít (vajdasági magyar szemszögből), több magyarországi szerző képviseletével. Ezek a terek fokozatosan egyenrangúvá lesznek a tartományi terekkel, mondhatni átveszik az ex-jugoszláv városi terek helyét.

Csendélet vízrajzzal

A vajdasági magyar irodalomtörténet topográfiájában mindig is fontos toposzként szerepelt a vízrajz. Majtényi Mihály regényt írt a Dunát és Tiszát összekötő csatornáról (*Császár csatornája,* 1943.), és Herceg János munkásságát tárgyalva sem lehet egykönnyen elsiklani a Duna fölött; az *Új Symposion* korosztályait is egymást követve ragadta el a sodrás: Domonkos Istvánnál (*Tisza*) és Tolnai Ottónál szinte mindig jelen van a Duna, a Tisza és az örök végtelenséget, határtalanságot intonáló Adriai tenger, Sziveri Jánosnál Újvidék mellett szinte mindig meg kell említeni a Dunát (*A pétervári hídnál alkonyodik*), az *Új Symposion* utáni Tolnai opusban pedig egyre artikuláltabb formában jelenik meg a Palicsi tó is. A kilencvenes évek értelemszerűen áthagyományozzák ezt a vízrajzot, alakulása viszont abban érhető tetten, hogy a folyókat nem hosszúságukban, az összekötést szolgálón, vonalszerűen, hanem sokszor helyi vonzataikban, pontszerűen telítik jelentéssel, a tenger pedig fokozatosan eltűnik.

A vízrajz lokalizálása elsősorban azt jelenti, hogy atomizáltabb egységekre bomlik a topográfia, csökkennek a nagy távlatok mozgása felé lendülő tengermetaforák, és a folyókat összekötő szalagként, kapocsként térképre vetítő képzetek. A folyók, patakok helyi vonatkozásukban erősödnek meg, akárha nem

okt. 9.

44 Szakmány György: Mélázás. In: Symposion 1996/007. belső borító.

Digitized by Google

létezne tér előttiség és tér utániság sem azon a téren kívül, amely a geokulturális identitás azonosulási csomópontjait szolgáltatja. *„Odakinn továbbra is esik az eső, a Krivaj eléri az 1974-es szintet, egyéves vagyok, lubickolok a gyerekekkel a vasártéren"*[45]; *„de a Sáfránynak ez nem árthat, mert kitiltották a pártból, amikor elitta a községi könyvtárat, de a Sáfránynak ez nem árthat, mert eladta a Krivaját Kenyának, és most a templomban lakik, a hívek pedig az utcán gyülekeznek"*[46] – írja Virág Gábor és Mirnics Gyula. Az olvasási stratégia vagy a megnevezetlen bárhol vizeinek, vagy a lokalitás kódjait aktivizálja *„mikor utoljára láttuk a Ludasi-tó partján, az alföldi, rezgő tanyával a háta mögött, a szemében már ott volt a halál, csak nem akartuk észrevenni"*[47]. A lokális vízrajz tünetegyüttesei, sajátságai az újvidéki Duna-szakaszon is megjelennek: *„A levelibékák imádják a csigolyafüzeket, egész telepeket létesítenek ágaik között, a Sodros hangja a fűzeknek köszönhető."*[48], vagy: *„láttam én más sokféle alsóneműt, és nemcsak nyáron, mikor a Kis-Dunán vetkőznek a fürdőző asszonyok "*[49] – írja Gobby Fehér Gyula. A lokalitás vízrajza Bánátban sem más: *„sehol egy darab kő Uram a Bega partján // csak puszta nád mocsár és délibáb"*[50], vagy *„nézem Uram a Bega olajos lúgtól habzó vizét // mintha egy helyben topogna a folyó"*[51], Cs. Simon Istvánnál pedig a szintén bánáti Aranka jelenik meg: *„Itt a már alig lélegző // létező Arankánál // gyorsan hullani kezdtek // a levelek"*[52].

A vízrajz lokalizálása másrészt a hidakkal, vagy adott esetben azok eltűnésével, lebombázásával történik. A *Híd* 1999-es számaiban sorra jelennek meg részletekben Bence Erika, Bordás Győző, Harkai Vass Éva, Major Nándor és mások naplójegyzetei a Dunáról, a remegő rakpartról, a lerombolt hidakról és mindazokról az emlékekről, melyek ezen tereket azonosulási csomóponttá tették. A hidak természetesen nemcsak a rombolással, az elválasztással, hanem a közösségben betöltött összekötő erővel is kapcsolatba hozhatók: *„Megkérdeztem a beszédesebbtől, ismerik-e a falu Krivaja-hídjait, föl tudnák-e sorolni őket? Hogyne tudnák, s máris kezdték onnan, ahol az ér belép a falu határába. Sorjáztak a fahidak, a kőhidak, a vashidak, a gyaloghidak, a nagyhidak, alig győztem jegyezni őket. Kevés kivétellel mind jómagam is ismertem..."*.[53]

A vízrajzzal azért érdemes foglalkozni, mert egy olyan heterotópiát képvisel, amely jól példázza a geokulturális identitás önmagán kívüli, elsősorban

---

45 Aaron Darkblumm x: Kicsit minden olyan. In: Üzenet 1999/5-8.

46 Mirnics Gyula: Egy kör mentagormái. In: Sypmosion 1995/4 – 006 szám. 37.

47 Szathmári István: A város és a költő. In: Üzenet 1994/szeptember, 551.

48 Gobby Fehér Gyula: Ítélj meg engem. In: Híd 1999/7-8. 453.

49 Gobby Fehér Gyula: Sáfrány virágai – Illatos plánták. In: Híd 1993/5-6. 359.

50 Czirok Ferenc: 3. Zsoltár. In: Orbis 2000/1-2, 47.

51 Czirok Ferenc: 8. Zsoltár. In: Orbis 2000/1-2, 47.

52 Cs. Simon István: Fészkek. In: Híd 1995/12., 799.

53 Németh István: Bujkáló Nap T. felett – Hazajáró jegyzetek. In: Híd 1997/7-8. 634.

Digitized by Google

etnikai azonosulási csomópontok által való meghatározását. A kilencvenes évek forgatagában lebomló jugoszláv kulturális identitás terei (pl. az Adria, a tengerpart, a kikötővárosok) nem tudnak abban az egyre inkább etnikailag definiált perspektívából releváns jelentésekkel szolgálni (magyarán kikerülnek abból a halmazból, amit *én* a *mienknek* könyvelhet el). Az identitásnak a kimozdulását a kulturális pólustól az etnikai felé így nem is annyira a bennfoglaltak, hanem a halmazból kizártak mentén tapinthatjuk ki leginkább.

A tabuból kiemelkedő tér

A kilencvenes évek végére egyre gyakoribbak lesznek a templomra, a kálváriára, a temetők nem szekularizált tárgyi mozzanatira, útmenti keresztekre való utalások. Az évtized elején ez még burkoltan, az évek előrehaladtával viszont egyre kifejezettebb formában jelenik meg. A templom, mint a lokális identitás egyik sarkalatos pontjának tematizálását, ha nem is tiltották, de a második világégést követő irodalomban kerülendő tényként kezelték. A szocializmus évei után ez a tabuként kezelt tér viszont lassan visszahódítja a lokális térben betöltött, azelőtt magától értetődően kitüntetett szerepét. A templom, mint a település belső eloszlásának, a tér központozásának heterotópiája újra hivatkozási szempontként emelkedik ki. *„A falu impozáns katedrálisa, a valaha védőszentekre, ma már inkább kerti törpékre emlékztető szoborcsoport a – ritka japán fenyőkkel beültetett – park és az albánok burek- és napraforgó sütödéje is ide került volna, de az akkori elöljáróságnak, többszöri felszólítás, több éves fenyegetőzés és zsarolás után sem sikerült a kuplerájként működő kocsmát a kitűnő geostratégiai pontból kiútáltatnia."*[54] Szerbhorváth Györgynek a már idézett, *A hely szelleme, avagy „ez a beteg, boros, bús, lomha Bácska* c. tanulmányának címoldalán is az aracsi pusztatemplom fekete-fehér lenyomata látszik[55]. Jelzésértékű az, hogy a szent vagy a szakrális építkezést egyáltalán nem, viszont a kultúrpolitikát, kulturális önképet annál inkább tematizáló szöveg bevezető, címértékű illusztrációjaként egy középkori, bánáti templomromot választ. Aracs Cs. Simon István verséből is az ellenállás és a környezet ellen való évszázados harc apóteózisaként jelenik meg:

„Az elfutó vonatból
nézem fellegábrázatod
Aracs
vészjóslóan borong

54 Aaron Blumm: A marcsa. In: Symposion 1998/febr., 24.

55 Szerbhorváth György: A hely szelleme, avagy „ez a beteg, boros, bús, lomha Bácska". In: Symposion 1998/szept-okt. 9.

Digitized by Google

sűrű árnyékot vet
a bánáti föld
szurkára,
félredobottságára

Aracs
romos falaidról
nyúzott bőrként
hámlanak
az évszázadok
Elsűllyedt szentélyed
fölé koszorút
burjánzó gyomokból
az enyészet fon"[56]

A *Híd* 2000. évi „millenáris" alcímet viselő számaiban egymás után jelennek meg az első oldalon azok a terek, amelyek történelmi szent terekként alakítják az évtized során átfogalmazott nemzeti identitást. Olyan terek jelennek meg, mint az aracsi pusztatemplom, a maróti templom, a pétervárad-bélakúti apátság. A cikkeket író értelmiségiek (Kalapis Zoltán, Bori Imre, stb.) az újradefiniált azonosulási csomópontokat a keresztséghez, pontosabban a keresztény Európához, a történelmi Magyarországhoz kötődő építészeti emlékek függvényében határozzák meg. A szóban forgó kulturális emlékezet terei kapcsán egybemosódik az, ami negyven éven keresztül két önálló identitásként létezett a nemzeti identitáson belül: a kulturális és az etnikai.

Összegzés

A térrel kapcsolatban egyetlen kulcsfontosságú tényt szem előtt kell tartanunk, azt, hogy a nemzet egy elsősorban politikai közösség, és azt, hogy a nacionalizmusok korában minden más közösség nemzetté vagy egy nemzet részévé akar(t) válni. A belakott terek és a geokulturális identitás vonatkozáshálózata pedig ehhez mérten alakul(t). A vajdasági magyar regionális identitás kilencvenes évekbeli cezúrája egy olyan paradigmaváltást képvisel, melynek vállalt terei – a kilencvenes évek előtt – a politikailag legitimizált narratíva kulturális határaival, majd – a kilencvenes évek folyamán – az etnikailag újraértelmezett/újrafelfedezett narratíva határaival esnek egybe, de mindig azzal a fenntartással, hogy önmagát mint részrendszert

56 Cs. Simon István: Borong. In: Orbis 1997/ősz. 8.

Digitized by Google

határozza meg, hogy önképét az adott narratíva tereinek kanonizálásával szabadon alakíthassa ki, regionálissá téve azt. A kilencvenes évek során a kulturális, ha nem is egyenlítődik ki teljesen az etnikaival (a lokális terek szerepeltetésével egy mozaikszerű regionális teret alakítván ki), de egyre közelebb tolódik felé, halmazaik egyre inkább átfedik egymást. A közösségi identitás alakulástörténete, valamint a valós terek beemelése az irodalomba, a kilencvenes években egy lenullázódás és egy útkeresés jegyében fogalmazódnak meg a vajdasági magyar irodalmi kánonban. A vajdasági magyar geokulturális identitás irodalmi lecsapódásai, továbbá a tér és az identitás kapcsolathálózatában bekövetkező kilencvenes évekbeli változások folyóiratokban fellelhető leggyorsabb reakciói is ezt bizonyítják.

Felhasznált irodalom

ANDERSON,1991 — Anderson, Benedict: *Imagined Communities: reflections on the origin and spread of nationalism.* Verso, London-New York 1991.

ASSMANN, 2004 — Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 2004.

BACHELARD, 1969 — Bašlar, Gaston: *Poetika prostora.* Beograd, 1969.

CHAMBERS, 1994 — Chambers, Iain: *Migrancy, culture, identity.* Routledge, London 1994.

CSÁNYI, 2010 — Csányi Erzsébet: *Farmernadrágos próza vajdasági tükörben: A vajdasági magyar jeans-próza természetrajza.* Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék 2010.

CSORBA – VÉKÁS, 1994 — Csorba Béla – Vékás János: *A kultúrtanti visszatér: a symposion-mozgalom krónikája.* Szamizdat, Újvidék 1994.

Digitized by Google

DE FINA, 2003 — De Fina, Anna: *Identity in Narrative – A Study of Immigrant Discourse.* John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 2003.

ELIADE, 2009 — Eliade, Mircea: *A szent és a profán: a vallási lényegről.* Európa Könyvkiadó, Budapest 2009.

FEDINEC, 2008 — Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Magyar Tudományos Akadémia – Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest 2008.

FLUSSER, 1996 — Flusser, Vilém: *Az ágy.* Kijárat Kiadó, Budapest 1996.

FOUCAULT, 2000 — Foucault, Michel: *Előszó a határsértéshez.* In: Uő: *Nyelv a végtelenhez.* Latin Betűk, Debrecen 1999. 71–86.

FOUCAULT, 2011 — Foucault,Michel:*Másterekről:Heterotópiák.*http://exindex.hu/index.php?l=hu&page=3&id=253 [Letöltés ideje: 2011.02.11.]

GELLNER, 1983 — Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism.* Cornell University Press, Ithaca – New York 1983.

GEROLD, 2001 — Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918-2000).* Forum Könyvkiadó, Újvidék 2001.

GÖRÖMBEI, 2000 — Görömbei András (szerk.): *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 2000.

GYÁNI, 2010 — Gyáni Gábor: *A tér nemzetiesítése: elsajátítás és kisajátítás.* In: Gyáni Gábor: *Az elveszíthető múlt.* Nyitott Könyvműhely, Budapest 2010.

Digitized by Google

HABERMAS, 2006 — Habermas, Jürgen: *A posztnemzeti állapot és a demokrácia jövője.* In: Uő: *A posztnemzeti álapot – Politikai esszék.* L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, Budapest 2006. 56–103.

HABERMAS, 1994 — Habermas, Jürgen: *Képesek-e a komplex társadalmak ésszerű identitás kialakítására.* In: Uő: *Válogatott tanulmányok.* Atlantisz, Budapest 1994. 141–183.o.

HALLET – NEUMANN, 2009 — Hallet, Wolfgang – Neumann, Birgit (ed.): *Raum und Bewegung in der Literatur: Die Literaturwissenschaften und der Spatial Turn.* Transcript Verlag, Bielefeld 2009.

HOBSBAWM – RANGER, 1992 — Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (ed.): *The Invention of Tradition.* Cambridge University Press, Cambridge 1992.

HÓDI, 1992 — Hódi Sándor: *A nemzeti identitás zavarai.* Forum, Újvidék 1992.

HÓZSA, 2004 — Hózsa Éva: *A hiány szociográfiája irodalomunkban és a Tündérlak-effektus.* In: Uő: *Idevonzott irodalom.* Grafoprodukt, Szabadka 2004.

HUNTINGTON, 2005 — Huntington, Samuel P.: *Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái.* Európa Könyvkiadó, Budapest 2005.

SMITH, 1998 — Smith, Anthony D.: *Nacionalni identitet.* Biblioteka XX. vek, Beograd 1998.

SZENTELEKY, 1999 — Szenteleky Kornél: *A vers a Vajdaságban.* In: Uő: *Új életformák felé.* Forum Könvkiadó, Újvidék 1999.

SZENTELEKY, 1999 — Szenteleky Kornél: *Levél D.J. barátomhoz a „vajdasági irodalom"-ról.* In: Uő: *Új életformák felé.* Forum Könvkiadó, Újvidék 1999.

Digitized by Google

SZERBHORVÁTH, 2005 — Szerbhorváth György: *Vajdasági lakoma: az Új Symposion történetéről.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 2005.

SZIRÁK, 2000 — Szirák Péter: *A regionalitás és a posztmodern kánon a huszadik századi magyar irodalomban.* In: GÖRÖMBEI András (szerk.): *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 2000.

TAKÁTS, 2004 — Takáts József: *A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok.* In: Regio 2004/3. 71–81.

TÖRÖK, 2005 — Török József (szerk.): *Tér – társadalom – kultúra.* Csongrád Megyei Közművelődési tanácsadó Központ, Szeged 2005

USTAV, 1974 — *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (1974).* In: *Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, godina 30, broj 9., Beograd 1974. 02. 21.

VAJDA, 2006 — Vajda Gábor: *Remény a megfélemlítettségben 1: A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1945–1972).* Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka 2006.

VAJDA, 2007 — Vajda Gábor: *Az autonómia illúziója 2, A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1972-1989).* Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka 2007.

Folyóiratok

Híd, Forum Könyvkiadó, Újvidék (áttekintett évfolyamok: 1993-2000.)

Orbis, Kanizsai Kör Művészeti Műhely, Kanizsa (áttekintett évfolyamok: 1996-2000.)

Digitized by Google

Symposion, Symposion Polgárok Egyesülete, Újvidék (áttekintett évfolyamok: 1993-2000.)

Üzenet, 7 Nap Lapkiadó Vállalat (1993-ig), Szabadkai Íróközösség, Szabadka (áttekintett évfolyamok: 1993-2000.)

Új Symposion, Forum Lap-, Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet, Újvidék. (áttekintett évfolyam: 1992)

EX Symposion, EX Symposion Alapítvány, Veszprém, (áttekintett évfolyamok: 1992-2000.)

Kilátó, a Magyar Szó irodalmi melléklete, Magyar Szó, Újvidék (áttekintett évfolyamok: 1992-2000.)

Digitized by Google

Gábor Emőke Blanka

A Sapientián végzett fiatalok elhelyezkedése a romániai munkaerőpiacon[1]

A diplomás fiatalok munkaerőpiacon való elhelyezkedése akut kérdésnek tekinthető napjainkban, ezáltal a karrierkövetés egyre nagyobb teret nyer. A tanulmány során a *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem* (továbbiakban: *Sapientia*) kolozsvári *Természettudományi és Művészeti Kar*án végzett diákok karrierútját követem nyomon. Kiemelt helyet foglal el kutatásomban a nyelvi tőke, amely egy heterogén munkaerőpiacon kihatással lehet az elhelyezkedésre. Egy magyar tannyelven oktató intézményben végzett diákok hogyan tudnak elhelyezkedni a nyelvileg heterogén romániai munkaerőpiacon? Milyen piaci értékkel rendelkezik ebben az esetben az anyanyelvű egyetemi tudás, mennyire konvertálható gazdasági tőkévé? Előnnyel vagy hátránnyal jár a hazai munkaerőpiacon az anyanyelven való továbbtanulás? Román szaknyelvi (és nem csak) tőke mértéke hogyan alakítja a pályakezdők munkába állását, munkahely keresését, a nyelvi tőke hogyan befolyásolja a munkaerő-piaci orientációjukat? Etnicizálódnak-e a karrierutak ilyen téren?

Kutatásom során kizárólag olyan fiatal munkavállalókkal foglalkozom, akik a romániai munkaerőpiacon próbáltak elhelyezkedni, ezáltal jobban kiemelve a magyar nyelvű képzés hazai (romániai) piacképességét. Esettanulmányról lévén szó természetesen nem egy Erdélyre reprezentatív kutatásra törekszem, sokkal inkább a *Sapientiá*n végzett diákokra jellemző általánosabb kép megalkotása a cél, ezzel jelezve, hogy helytelen lenne általánosításokba bocsátkozni, habár említést teszek eddigi kutatások eredményeiről is.

Elméleti keret

Az oktatás, a továbbtanulás a társadalmi mobilitásnak az egyik leggyakrabban használt eszköze. A továbbtanulást pedig a munkába állás követi, amely a munkaerőpiacra való bekerülés különböző nehézségeibe ütközik, így jelentős társadalmi problémává válik. A bizonytalan jövő, az egyre nehezebb átmenet, a munkahelyi életutak individualizálódása, valamint a kockázatok[2] következtében a fiatalok az oktatási rendszerben való további bennmaradással próbálnak időt nyerni, meghosszabbodik

1 Köszönettel tartozom tutoromnak Fábri Istvánnak, tanáraimnak Csata Zsombornak és Horváth Istvánnak a kutatásban nyújtott szakmai segítségükért, illetve interjúalanyaimnak, és a kérdőívet kitöltő személyeknek.

2 Beck, 1999: 41—468.

Digitized by Google

az ifjúsági életszakasz és egy ifjúsági korszakváltásnak vagyunk a tanúi.[3] Az oktatási rendszer és a munkaerőpiac között már nincs meg a megfelelő kapcsolat, előbbi nem képes betölteni a közvetítői szerepet, továbbá a fiatal pályakezdők is egyre nagyobb befolyással bírnak a munkaerőpiac alakításában, újabb igényeket tárva fel, újabb területeket alakítva ki. Ezeket a folyamatokat már nem lehet egy jól meghatározott forgatókönyv szerint nézni, időben és térben jelentősen eltérnek, illetve meglehetősen gyorsan átalakulnak.

Az anyanyelvi oktatás tekintetében pedig fontos megjegyezni, hogy az anyanyelven való tanulás, mint nyelvfejlesztő játszik fontos szerepet a kisebbségi közösségekben és így közvetett módon a nemzeti identitás megmaradásának egyik fontos eszköze[4], valamint presztízstényező is, hiszen ha egy kisebbségben lévő nyelven oktatnak, ez már lényegesen lelassítja az esetleges nyelvcsere folyamatát.[5] Ilyen szempontból tehát az oktatási rendszer a nyelvi megmaradást tarthatja fent, gazdasági szempontból viszont a hivatalos állami nyelven való továbbtanulás kikerülése akár hátrányt is jelenthet a pályakezdők esetében. Erre vonatkozik Bourdieu nyelvszociológiai elmélete is. Ennek értelmében a nyelvi tőke, mint szimbolikus tőke értelmezhető, melyek birtoklása hatalmi pozíciót von maga után, gazdasági tőkévé konvertálható. Elméletére alapozva elmondható, hogy a román nyelv, mint legitim és hatalmi nyelv sokkal nagyobb presztízsnek örvend a magyarral ellentétben, amely a munkaerő-piaci mechanizmusokra is kihatással lehet, a nyelvi piac tekintetében sokkal előnyösebb pozíciót foglal el.[6] Az interjús beszélgetések során kitértünk a nyelv ezen aspektusára is, a fiatal pályakezdők milyen tapasztalatokkal rendelkeznek, mennyire értékelik, vagy szempont-e a munkaadó számára az, hogy milyen nyelven végezték tanulmányaikat, illetve tényleg nagyobb a presztízse a román nyelvnek?

Bourdieu nyelvi dominancia elméletében nem tesz említést a nyelvi ellenállásokról, a mi esetünkben beszélhetünk olyan helyzetekről, ahol a román nyelv nem bír befolyásoló erővel, találkozhatunk olyan területekkel, piaci szegmensekkel, ahol a román nyelvi tőke nem kizáró jellegű a bekerülés érdekében, továbbá ennek hiányos ismerete nem akadályozza a fiatalokat ez elhelyezkedésben.

Hipotézisek, kutatási módszer és a minta leírása

Az előbbi fejezetben bemutatott elméletekre alapozva több hipotézis is megfogalmazódik a magyar nyelven végzett fiatalok munkaerőpiacra való bekerülésének a folyamatáról. Elsősorban, függetlenül az oktatás nyelvétől, a fiatalok pályakezdésével kapcsolatosan elmondhatjuk, hogy az elmúlt időszakban

3 Gábor, 2004: 9-23.

4 Lanstyák, 1994: 90-116.

5 Uo.

6 Bourdieu, 1991

Digitized by Google

egyre nehezebben lehet a képzésnek megfelelő állást találni (természetesen ez szakterületenként is változik), így sokkal hosszabb idő telik el az oktatás befejezése és a munkába állás között, illetve egyre nagyobb arányban jelenik meg a pályaelhagyás. Következő hipotézisünk pontosan ennek a problémának az orvoslására irányul, miszerint a fiatal diplomások sokkal nagyobb arányban hajlanak afelé, hogy az oktatási időszakot meghosszabbítsák, átképezzék magukat, vagy végső esetben szakterületüktől eltérő munkaköröket töltsenek be, akár vállalva azt is, hogy végzettségükhöz mérten alacsonyabb pozícióban dolgozzanak.

Kutatásunk második lényeges aspektusa az anyanyelven megszerzett diploma hasznosságára, piaci értékére vonatkozik. Nyelvi szempontból, elsősorban Bourdieu elméletére alapozva fogalmazódik meg, hogy a *Sapientián* végzettek a romániai munkaerőpiacon hátrányba szorulnak, mivel román nyelvi/szaknyelvi tőkéjük alulmarad a román nyelven végzett versenytársaikhoz viszonyítva.

Az elhelyezkedés szempontjából szintén nagy súllyal bír a nyelv, illetve az etnicitás. A piaci folyamatokra jelentős befolyással rendelkezik az etnikai hovatartozás, az anyanyelv. Sokkal nagyobb hajlandóság mutatkozik az irányba, hogy a frissdiplomások karrier-orientációjuk során nem feltétlenül a piaci logika mentén döntenek adott állás esetében, álláskeresési stratégiájuk etnicizálódik, ezáltal a munkahelykínálathoz képest egy sokkal kisebb választékkal állnak szembe.

Kutatásom során ezen hipotézisek megvizsgálására törekszem egy kérdőíves felmérés és interjúkészítések segítségével. A mennyiségi és minőségi empirikus adatok a témakör részletesebb kivizsgálására nyújt lehetőséget, a fő vonalat a kérdőívekből származó eredmények alkotják, melyeket a megfelelő interjúidézetek, bizonyos esetekben, problémafelvetésekben tovább árnyalnak, azokat megerősítik vagy éppen kiegészítik.

A legfontosabb mennyiségi változók:
- a kutatott személyek munkaerő-piaci státusa,
- a munkahely megtalálásának időbeni terjedelme, illetve módja,
- a képzés profilja és a munka közti egyezés mértéke,
- román nyelv ismeretének foka,
- a román munkaadók fele való irányulás (hány román munkaadót keresett fel),
- a munkahely kommunikációs nyelve,
- a román nyelvhez való viszonyulásuk,
- a munkáltató magyar léte, mint a munkakeresést befolyásoló tényező.

A kutatott célpopuláció pedig a már említett *Sapientia* kolozsvári karának volt diákjai. 2006-ban végzett az első évfolyam, amely csak a Környezettudományok szakirányt foglalta magába, ezt követően 2007-ben már Fotó Film Médiát végzett hallgatók is megjelennek, majd 2009-ben fejezte be tanulmányait az első Európai Tanulmányok évfolyam. Összesen 165 személyről beszélünk, amelyből 57-en töltötték ki a kérdőívet, illetve 15 személlyel (mindhárom szakirány volt hallgatóival) készítettem interjút is.

Digitized by Google

Fiatalok elhelyezkedése a munkaerőpiacon. Eddigi kutatások eredményei

(Babeş-Bolyai Tudományegyetem kutatás[7], Karrierutak vagy parkolópályák kutatás Erdélyre vonatkozó adatai[8], magyarországi DPR 2010-es eredményei[9])

Mindhárom kutatás esetében az oktatás és a munkába állás átmenetét figyeljük meg: milyen státust töltenek be a munkaerőpiacon a volt hallgatók, ez mennyire egyezik meg a végzettségükkel, illetve tanúi lehetünk-e az oktatási időszak meghosszabbodásának, mint válaszreakció a bizonytalan átmenetre.

A *Babeş-Bolyai Tudományegyetem*re (továbbiakban: *BBTE*) vonatkozó kutatás eredményei 20 373 volt hallgató kérdőíves válaszaira alapozódnak, ennek bemutatását legfőképpen a longitudinális változások érdekében tartom fontosnak.

Az időbeni változások tekintetében fokozatos eltérések figyelhetők meg a fiatal diplomások munkaerő-piaci státusát illetően, folyamatosan csökken a munkakönyves alkalmazottak száma. Az 1997-es évfolyam 86%-a rendelkezett munkakönyves állással, viszont ez a 2002-es évfolyam esetében már csak 67%-át teszik ki a volt hallgatóknak. A másik vetülete az oktatási rendszer és a munkaerőpiac összeegyeztethetőségének a végzettség és a betöltött munkakör közötti megegyezés. E tekintetben az alábbi táblázatban láthatjuk, hogy a végzettségnek megfelelő munkakör 1997-ben 91,7%-át tette ki, míg 2002-re 72,8%-ra csökkent a szakmájukban elhelyezkedők aránya.

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Végzettségnek megfelelő	91,7	90,5	88,0	79,5	75,5	72,8
Végzettségnek nem megfelelő	8,3	9,5	12,0	20,5	24,5	27,2

1. táblázat A munkakör és a végzettség közötti megegyezés a BBTE volt hallgatói esetében (1997-2002)
(Forrás: Dániel – Csata – Pop, 2006)

7 A *Babeş-Bolyai Tudományegyetem Egyetemi Fejlesztési Központ*ja nyomon követi volt diákjainak karrierútját, a kérdőíves felmérés az oklevelek átvételekor történik, a képzés befejezését követő 1-2 évben. A bemutatni kívánt eredmények az 1997-2002 között végzett hallgatókra vonatkoznak (román és magyar vonalon egyaránt). Részletesebben ld.: Dániel – Csata – Pop, 2006

8 A kutatás Erdélyre vonatkozó adatainak felvétele 2006 augusztus és 2007 január között zajlott és 50 mélyinterjút, 9 fókuszcsoportos beszélgetést tartalmaz (az alanyok között szintén román és magyar tannyelvű egyetemet végzett is megtalálható, illetve szak tekintetében humán, műszaki, közgazdaságtan, jog, orvosi és művészeti is reprezentálva van). Részletesebben lásd: Csata és munkatársai, 2007

9 A *Diplomás Pályakövetési Rendszer* a felsőfokú végzettséggel rendelkező magyarországi fiatalok karrierútját követi nyomon, a 2010-es kiadványban a 2007-ben diplomát szerzettek munkaerőpiacon való elhelyezkedésére fókuszál. Ezen adatok számunkra releváns eredményeit összegzem. Részletesebben ld.: Diplomás Pályakövetés IV. Frissdiplomások 2010.

Digitized by Google

A fent említett bizonytalan helyzetre a fiatalok az oktatási rendszerben való bennmaradással próbálják az időt kitolni, ennek következtében megnő a továbbtanulók (akár más szakterületre beiratkozók) száma, ez esetben is a két véglet között jelentős eltérések mutatkoznak, 3,4 %-ról 6,9 %-ra növekedett. (ld. Melléklet 1. ábra)

A végzettség és a munkaerő-piaci státus közötti megfelelés csökkenése Csatáék álláspontja szerint, többnyire az intézményi képzés és a munkaerőpiac közötti asszinkronitásnak tudható be, megnehezítve ezáltal a friss diplomások karrierútját.[10]

A *Karrierutak vagy parkolópályák* kutatás Erdélyre vonatkozó adatai alapján a rugalmas foglalkoztatottság és a szervezeti tér fele való elmozdulás egyre erőteljesebb hangsúlyban jelenik meg, az oktatási rendszer nem kapcsolódik annyira szorosan a munkaerőpiachoz, sokkal rugalmasabban lehet mozogni, a konkrét szaktudást majd a munkahelyen sajátítják el, az egyetemi képzés során egy általános tudáskészletre tesznek szert.[11]

A három kohorsz (1996-1998, 1998-2004 és 2005-2006) közötti lényeges különbség az oktatási rendszer expanziója, illetve az állami és magánegyetemek közötti eltérések mentén mutatkozik. Az 1996-1998-as évfolyam esetében még egy stabil pályafutásnak vagyunk a tanúi, jellemző a munkahelyi lojalitás, illetve a magánegyetemen végzettek körében nagyobb a karrier-tudatosság (az oktatás nagyobb anyagi erőfeszítést igényel, ezáltal kénytelenek egyetemi éveik alatt is munkát vállalni, így karrier-habitusuk sokkal hamarabb kialakul) az állami egyetemhez képest, ahol a szociális ellátást (alacsony tandíj, olcsó bentlakási helyek) élvezhetik a diákok. A következő életkori kohorszban már nincs ilyen lényeges eltérés a magán- és állami egyetemek között, hanem mindkét részről tovább fokozódik a tudatos karrierépítési stratégia, illetve az egyetem éve alatti munkavállalás. Az utolsó kohorsz esetében pedig a felsőoktatás expanziója átlépi a kritikus számot, amellyel az intézményes oktatás képes lenne közvetíteni a két fél között, elhelyezkedés megkönnyítésében már kevésbé tud szerepet vállalni, a bizonytalanság egyre nagyobb szerepet ölt.

A képzettség szakja szerint két kategóriát különíthetünk el: a jól körülhatárolt, leszabályozott jogi illetve orvosi/állatorvosi szakterületet, valamint a nagyobb rugalmasságnak örvendő, sokkal változatosabb karrierutakat biztosító humán, művészeti és gazdasági terület. Viszont mindkét esetben fontosak a kapcsolatok, szakmai hálózatok, ezek kiterjedtsége sokat segít a fiatalok elhelyezkedésében.

A harmadik kutatás, melynek röviden vázolni fogom az eredményeit, az a magyarországi *Diplomás Pályakövetési Rendszer* (továbbiakban: *DPR*) 2010-es kiadása. A munkaerő-piaci státus, a végzettség és a munkakör közötti kapcsolat, a munkahely megtalálásának gyorsasága mentén elemezzük a folyamatokat.

10 Dániel – Csata – Pop, 2006: 7-27.

11 Csata és munkatársai, 2007: 10-59.

Digitized by Google

A 2007-ben végzettek szakmai sikerességét bizonyítja az a tény, hogy a foglalkoztatottság 83,5%-os, a továbbtanulók aránya 6,7%-os, míg a munkanélküliek csupán 2,4%-ot tesznek ki. A szak és a munkakör kompatibilitása tekintetében a munkaerőpiacra kilépett válaszadóknak csak 14,4%-a mondta azt, hogy nincs összeegyeztethetőség, nem kapcsolódnak egymáshoz.[12] Az időbeni változások tekintetében az 1999-ben és a 2007-ben végzettekre vonatkozó adatokat[13] lehet összehasonlítani, melynek értelmében az utóbbi kategóriában 10%-os növekedés figyelhető meg foglalkoztatottságnál (74,4%-ról 84,7%-ra emelkedett).

A két, mennyiségi adatokat tartalmazó kutatás (*BBTE*, *DPR*) eredményeit megfigyelve elmondhatjuk, hogy jelentős eltérések nincsenek a munkaerő-piaci státust illetően: a *BBTE*-n végzett hallgatók 79,7%-a munkaviszonyban van (munkakönyves, szerződéses és fekete munkásokat is egybevontam), a *DPR* vizsgálatok esetében pedig 83,5%-os a foglalkoztatottak aránya, az adatfelvételek pedig szintén közel állnak egymáshoz (*BBTE* 1-2 évre rá, *DPR* 3 évre rá, hogy befejezték tanulmányaikat). A végzettség és a munkahely profilja közti összeegyeztethetőséget illetően viszont már egy sokkal jelentősebb különbség van: 27,2% a munkavállalók körében nem saját szakterületén helyezkedett el a *BBTE* diákok esetében, míg a *DPR*-es vizsgálatoknál ez az arány 14,4%-ra tehető.[14]

A *Sapientia* volt diákjainak elhelyezkedése a romániai munkaerőpiacon

Eddigi kutatásokra alapozva – melyek eredményeit az előző fejezetben már összegeztem – elmondható, hogy a frissdiplomások bekerülése a munkaerőpiacra meglehetősen körülményesen alakul, az átmenet egyre bizonytalanabb, a képzés nem garantál biztos állást a felsőfokú diplomával rendelkezők számára, illetve egyre gyakoribb jelenség a képzéstől eltérő munkakör betöltése, az oktatási rendszerben való bennmaradás.

A továbbiakban a *Sapientiá*n végzett hallgatók esetében figyelhetjük meg ezeket a folyamatokat, egy általam készített kérdőíves felmérés[15] eredményeit elemezve.

12 Veroszta, 2010: 19-23.

13 Az adatgyűjtés a fiatalok életpályájának eltérő szakaszaiban történt: az 1999-ben végzettek esetében egy évre rá, míg a 2007-ben diplomát szerzők esetében 3 évre rá. Az eltérő eredmények értelmezésénél ezt is figyelembe kell venni.

14 Ennek számos oka lehet, melyre a tanulmány terjedelmi kerete miatt részletekbe menően nem térek ki (függhet az adott szakképzéstől, a két ország eltérő munkaerő-piaci struktúrájától, gazdasági helyzetétől egyaránt).

15 A kérdőív eredményei 57 személy válaszaira támaszkodnak. Mivel a végzett hallgatók létszáma 165, a kapott eredményeket óvatosan kell kezelni a kis esetszám miatt. Mindez szakonként tovább csökken (arányukat tekintve azonban megfelelőek: a végzettek 41%-a Környezettudományok területén diplomázott, a válaszadók esetében 47%; a Fotó Média szakosok 36 %-át teszik ki a végzetteknek, míg a válaszadók esetében 37%-át; végül pedig az Európai Tanulmányosok a végzettek 23%-a és a megkérdezettek 16%-a). Fontos megjegyezni, hogy a következőkben bemutatásra

Digitized by Google

Külön témakörök, problémacsoportok mentén haladunk, illetve mindezt, amit árnyalni, alátámasztani lehet, az általam készített interjúk idézeteivel bővítem ki.

Először az általános problémákat vizsgáljuk meg, majd fokozatosan összpontosítunk (a következő fejezetben) a sajátos helyzetre: az, hogy magyar nyelven végezték az egyetemet, milyen kihatással volt az elhelyezkedésükre, karrierútjuk követi-e az etnikai vonalat, és ezáltal mintegy leszűkíti-e az elhelyezkedési opcióikat?

A kutatott csoport 5 évfolyamot[16] foglal magában, a 2006 és 2010 közötti időszakban végzett alapképzéses hallgatókat. A kitöltött kérdőívek alapján a következőképpen oszlanak meg a szak és a végzés éve tekintetében:

Végzés éve a Sapientián * milyen szakon? Crosstabulation

Count

		milyen szakon?			
		Környezet Tudományok	Fotó Film Média	Európai Tanulmányok	Total
Végzés éve a Sapientián	2006	2	0	0	2
	2007	5	7	0	12
	2008	11	5	0	16
	2009	3	2	4	9
	2010	6	7	5	18
Total		27	21	9	57

2. táblázat A Sapientián végzettek szakonkénti megoszlása

A mintavétel mindegyik évfolyamra és szakra kiterjed (a 0 esetében nem volt végzős évfolyam az adott szakokon), valamint a teljes csoporttal is arányos a megoszlások tekintetében, elkerülve ezáltal a szakokra jellemző sajátos útvonalak dominanciáját az egész mintára.

A munkába állás időbeli gyorsasága és a szakkal való megfeleltethetősége

Egy adott szakirány piacképességének a kimutatása érdekében a következő két változót használjuk: az elhelyezkedés időbeni gyorsasága és a szakkal való összeegyeztethetősége.

kerülő kérdőív eredményeit, összefüggéseit ennek tudatában kell értelmezni, mindezek egy nagyobb válaszadás esetében eltérő százalékokat is kimutathatnak. Természetesen ez nem kérdőjelezi meg a kutatás eredményeit, az eddigi trendek itt is kimutathatóak, illetve az általam készített interjúk is megerősítik a kérdőív eredményeit, csak bizonyos fenntartásokkal kell kezelni a mennyiségi adatokat.

16 2006-ban 4 diák végzett a Környezettanulmányok szakon; 2007-ben 13 diák és 14 Fotó Film Médiás diák; 2008-ban 20 Környezettudományos és 12 Fotó Film Médiás; 2009-ben 19 Környezettudományos, 16 Fotó Film Médiás és 20 Európai Tanulmányos; valamint 2010-ben 13 Környezettudományos, 18 Fotó Film Médiás és 17 Európai Tanulmányos.

Digitized by Google

milyen szakon? * diplomaszerzés és munkába állás közti idő Crosstabulation

			diplomaszerzés és munkába állás közti idő				
			már az egyetem évei alatt elhelyezkedtem	még nem dolgozom, tanulok	0-6 hónap	több mint 6 hónap	Total
milyen szakon?	Környezet Tudományok	% within milyen szakon?	8,3%	8,3%	58,3%	25,0%	100,0%
		% of Total	4,0%	4,0%	28,0%	12,0%	48,0%
	Fotó Film Média	% within milyen szakon?	44,4%	16,7%	38,9%		100,0%
		% of Total	16,0%	6,0%	14,0%		36,0%
	Európai Tanulmányok	% within milyen szakon?	12,5%	25,0%	50,0%	12,5%	100,0%
		% of Total	2,0%	4,0%	8,0%	2,0%	16,0%
Total		% within milyen szakon?	22,0%	14,0%	50,0%	14,0%	100,0%
		% of Total	22,0%	14,0%	50,0%	14,0%	100,0%

3. táblázat A munkába állás időtartama szakokra lebontva

Az elhelyezkedés tekintetében szakonként eltérő útvonalak alakultak ki. Elsősorban fontos megfigyelni a Fotó Film Média szakos hallgatók esetét, ahol jelentős részük (44.5%) már az egyetem évei alatt elhelyezkedett, illetve a teljes minta esetében is ők dominálnak ebben a kategóriában (16%). Az időbeli terjedelmet illetően a 0-tól fél évig tartó periódus a leggyakoribb eset (50%), míg a legnehezebben a Környezettudományok szakos hallgatók tudtak elhelyezkedni, saját szakuk keretében 25%-uk több, mint egy fél év után talált munkát, míg a teljes minta esetében 12%-ot tesznek ki. Az Európai Tanulmányokat végzettek esetében, ahol csak két évfolyam végzett eddig, a többi szakhoz viszonyítva nagyobb arányban tanulnak tovább, ez többek között annak is betudható, hogy itt csak 2009-ben és 2010-ben végzett diákok szerepelnek.

Összességében nézve a táblázatot kiderül, hogy a megkérdezettek fele egy fél év leforgása alatt már talált magának munkát, majdnem egynegyede már egyetemi évei alatt elhelyezkedett, illetve egyenlő arányban (14-14%) vannak akik továbbtanulnak, és akiknek csak fél év eltelte után sikerült munkába állni.

A képzés piacképességét vizsgáló következő változó az, hogy a munkahely mennyire van összhangban a képzettségükkel. Az előző fejezetben olvasható, hogy egyre nagyobb arányban vannak azok, akik elhagyják a választott szakterületet, más szakterületen kezdenek el dolgozni, sőt munkahelyi státusukhoz képest akár túlképzettek is.[17]

17 Ld. Dániel – Csata – Pop, 2006: 7-27.

Digitized by Google

milyen szakon? * szakterületen kezdett-e dolgozni? Crosstabulation

			szakterületen kezdett-e dolgozni?				Total
			igen, a szakterületemen kezdtem dolgozni	a szakterületemhez közel kezdtem dolgozni	közben elvégzett másik szakom szakterületén kezdtem dolgozni	más szakterületen kezdtem dolgozni	
milyen szakon?	Környezet Tudományok	% within milyen szakon?	9,1%	18,2%	9,1%	63,6%	100,0%
		% of Total	4,4%	8,9%	4,4%	31,1%	48,9%
	Fotó Film Média	% within milyen szakon?	73,3%	20,0%		6,7%	100,0%
		% of Total	24,4%	6,7%		2,2%	33,3%
	Európai Tanulmányok	% within milyen szakon?		25,0%	25,0%	50,0%	100,0%
		% of Total		4,4%	4,4%	8,9%	17,8%
Total		% within milyen szakon?	28,9%	20,0%	8,9%	42,2%	100,0%
		% of Total	28,9%	20,0%	8,9%	42,2%	100,0%

4. táblázat A szak és a munkakör közötti megfeleltethetőség

A mi esetünkben megfigyelhetjük, hogy a Környezettudományokat végzett diákok követik legkevésbé szakmájukat, közel 64%-uk egy más szakterületen helyezkedett el az első állást illetően. Ilyen szempontból a Fotó Film Média bizonyul a legpiacképesebbnek, a szakon végzettek 93%-ának sikerült szakterületén, vagy szakterületéhez közeli munkahelyet találnia. Az Európai Tanulmányok esetében fontos kiemelni, hogy a megkérdezettek negyede a közben elvégzett másik szak segítségével került állásba.

A három szak közötti eltérések az interjús beszélgetéseim során is észrevehetőek voltak. A Környezettudományok képzés, amely a reál szakterület jellemzőivel bír, optimális esetben egy többé-kevésbé jól körülhatárolt elhelyezkedési lehetőségeket kínálna, egy jól körülírható karrier-lehetőséget biztosítana, hiszen a humán szakterülethez képest kevésbé átjárhatóbb, kevésbé rugalmas, ami az elhelyezkedés nagyobb esélyét kellene maga után vonja; sőt, még egy sajátos kultúrkörről, társadalmi, nemzeti beágyazottságról sem beszélhetünk mint például a Fotó Film Média esetében, ahol az etnikai vonatkozás az oktatás tartalmában is megjelenik[18].

Mindezzel ellentétben, ahogy egyik interjúalanyom is rávilágít, a sikertelenségnek az oka talán éppen a szak újszerűségében kereshető, amely egy átfogóbb képet ad a természettudományokról, a környezettanulmányokról, melyet a hazai munkaerőpiac még nem képes vagy nem akar befogadni, legalábbis értetlenül kezeli.

> *„Az egyik évfolyamtársam pont mikor leállamvizsgáztunk akkor ment el a Környezetvédelmi Hivatalhoz, ilyen diplomával s beadott egy önéletrajzot és azt válaszolták neki, hogy ilyen diplomával, ők ilyet*

18 „Sapin is több volt a vendégelőadó Magyarországról, akik vittek is minket Budapestre, tévékhez látogatóba és szakmai utakra, valahogy ők több rálátást adtak a magyar médiára, magyar filmgyártásra meg mindenre. Román vendégtanár csak a vége felé volt 1-2 de akkor mindenki inkább a saját dolgai fele koncentrált és nem voltunk ilyen nyitottak és valószínűleg azért is, mert a támogatási rendszer Magyarországon sokkal jobb a filmeseknek, sokkal több esély van magyar forrásból szerezni pénzt, mert nyilván azért is mert ugye filmet készítünk az magyarul beszél, és akkor magyar forrásból sokkal könnyebb támogatást szerezni. Tehát nem is tudok bárkiről, aki pályázott volna román forrásokra"

Digitized by Google

nem alkalmaznak. Nekik vannak hidrológusaik, meteorológusaik, földrajzosaik, ilyenek hogy környezet tudományok, környezet mérnök, ilyen nekik nincsen, ilyen diplomával nem alkalmaznak." (I1. KT.)

A szakmában történő elhelyezkedés nehézségét támasztja alá a következő idézet is:

„Szakmában elhelyezkedni, úgy hogy kifejezetten szakmában nem tudok senkit, hogy tényleg, hogy amit tanult a Sapientián, hogy azzal most kapott egy állást, hogy csak az úgy, nem tudok egyet sem." (I2. KT.)

A Fotó Film Média szakon végzett diákok viszont egy sikeres karrierutat tudhatnak magukénak. Interjúalanyaim közül is csak egy személy volt, aki nem szakmájában helyezkedett el. Illetve a megkérdezettek bevallása szerint csoporttársaik is sikeresen találtak a szakmájuknak megfelelő állást.

„A mi évfolyamunkról elég kevesen maradtak Kolozsváron, de dolgoznak Vásárhelyen, tehát az Erdély tévénél, Bukarestben, van aki Pestre került, nagyon sokan vannak a Duna TV-nél, azt hiszem 4-en is a csoportból úgyhogy ez így elég jó szerintem (...) akik államvizsgáztak nagyon sokan, azt hiszem 70%-a a társaságnak szakmában dolgozik, vagy aki nem is, nem munkakönyvvel dolgozik, ő is szakmában dolgozik csak feketén de ő is valami szakma közelit csinál." (I3.FFM)

„Nagyon kell keresni a lehetőséget, de van lehetőség rá, csak nem könnyű, ez tény, nem olyan kényelmes, nagyon ritka az, hogy folyamatosan fönntartsanak egy állást de mondom, lehetőségek azért vannak." (I4.FFM)

A harmadik szak esetében szintén egy humán területről beszélünk, amely talán a legnagyobb átjárhatósággal rendelkezik, több szakterület határán húzódik meg, illetve többnyire kiegészítő jellege van, amit a következő interjúalanyom is megemlített, és a fenti táblázatban látható második szakosodásnak köszönhető elhelyezkedés nagyobb aránya is visszaköszön az idézetben.

„Én akikkel tartom a kapcsolatot abból egy része más egyetemet is végzett és nem tudom, hogy ennek köze van-e a Sapientiához vagy nem, de én úgy látom, hogy inkább azzal az egyetemmel érvényesült. Van aki nyelvekre járt, neki fordító cége van, a másik újságírást végzett, tudom hogy most is újságot ír, akinek viszont, jah és volt akik filmre is jártak a Sapientián és inkább azzal foglalkoznak. Mi úgy láttuk mindig, hogy ez az Európai Tanulmányok inkább egy kiegészítő

Digitized by Google

dolog az egésznek és ide inkább olyanok jöttek, akiknek már volt egy egyetemük vagy párhuzamosan végeztek valami mást is, tehát azt akarom mondani, hogy nem igazán ezen a szakmán belül helyezkedtek el." (I.5,ET)

Álláskeresési stratégiák

Ebben a fejezetben arra világítunk rá, hogy a fiatalok milyen módszereket alkalmaznak az álláskeresés során, hogyan találják meg az adott állásokat, milyen csatornákat vesznek igénybe e célra.

A legeredményesebb stratégia a kapcsolati hálón keresztül történő álláskeresés. Granovetter, aki többek között a munkaerő-piaci mobilitást befolyásoló tényezők feltárásával foglalkozott, legfőképpen a gyenge kötések erejének tulajdonítja az egyének álláskeresési sikereit. A munkaerő-forgalom nem a személytelen közvetítő intézményeken (álláshirdetések, közvetítő irodák stb.) keresztül történik, hanem sokkal inkább a személyes kapcsolatok révén találja meg egymást a munkaadó és a munkakereső, a társadalmi beágyazottság sokkal nagyobb sikerrel jár, és e tekintetben is a „gyengébb", kevésbé intenzívebb kapcsolatok, azok amelyek során az egyén hozzájut a számára fontos információhoz, ezt nevezi Granovetter a gyenge kötések erejének.

Az alábbi táblázatban arra kérdeztünk rá, hogy az egyén miként is találta meg a jelenlegi munkahelyét. Az intézményi kereteket öltő, formális munkahely-közvetítés (állásbörze, román-magyar internetes munkaközvetítő portálok, újsághirdetések) csak 22,5%-ot tesz ki, ezzel ellentétben a személyes kapcsolatok, legyen szó szakmai hálóról vagy rokoni, baráti kötelékről az esetek 77,5%-ában sikeres álláshoz jutást eredményezett.

Ennek értelmében az állásszerzés folyamata a személyes kapcsolatokba van beágyazva. Erre több interjúalanyom is reflektált a beszélgetések során:

„Ennél a magyar cégnél ismerős által ... és még dolgozom egy másik cégnek is ugyancsak ismerős által, ott egy régi barátnő az irodavezető és szüksége volt dizájnerre és szüksége volt valakire, aki megcsinál valami katalógusokat és akkor van egy olyan együttműködés köztünk is, hogy időnként, mit tudom én 2-3 havonta szüksége van valami katalógusokra és akkor azt megcsinálom de tényleg mind a két dolog ami reálisan összejött és amit tényleg csinálom az mind a kettő így személyes úton történt." (I6, FFM)

Digitized by Google

hogyan talaltad a munkat

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Oktatók, egyéb egyetemi kapcsolatok segítségével	4	7,0	10,0	10,0
	Család segítségével	5	8,8	12,5	22,5
	Barátok, ismerősök segítségével	22	38,6	55,0	77,5
	Magyar újsághirdetés útján	4	7,0	10,0	87,5
	Román internetes álláskeresés, állásközvetítés útján	3	5,3	7,5	95,0
	Magyar internetes álláskeresés, állásközvetítés útján	1	1,8	2,5	97,5
	Állásbörzén	1	1,8	2,5	100,0
	Total	40	70,2	100,0	
Missing	99	17	29,8		
Total		57	100,0		

5. táblázat A munkakeresés módok gyakorisága

A tanulási időszak meghosszabbodása

Az oktatásból a munkába történő nehézkes és kevésbé előre látható átmenetre a fiatalok az oktatási rendszerben való bennmaradással válaszolnak, meghosszabbodik az oktatási időszak, illetve több szakterületen is diplomát szereznek.[19]

más diploma-intézmény neve

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nincsen	32	56,1	56,1	56,1
	BBTE	23	40,4	40,4	96,5
	Dimitrie Cantemir, MS	1	1,8	1,8	98,2
	Képzőművészeti és Iparművészeti Egyetem, Kolozsvár	1	1,8	1,8	100,0
	Total	57	100,0	100,0	

6. táblázat Második diplomával rendelkezők gyakorisága

19 Csata és munkatársai, 2007: 10-57.

Digitized by Google

A megkérdezettek 28%-a jelenleg is még tanul, 44%-a rendelkezik egy második diplomával, ami nem feltétlenül a mesteri fokozat megszerzését jelenti, mivel a második diploma esetében fele-fele arányban oszlanak meg az alap- és mesterképzések. Továbbá 8 személynek 3. diplomája is van, és egy személy 4. diplomával is rendelkezik.

Az elhelyezkedés körülményei

A következőkben az interjús beszélgetésekre alapozva az elhelyezkedésnek, a munkába állásnak a körülményeit mutatom be, az álláskeresés folyamatát, az azt lelassító tényezők feltárását igyekszem prezentálni. A fenti adatok tükrében az egyik legégetőbb probléma a képzettségnek megfelelő állás megtalálása. Nyilvánvaló, hogy a humán tudományok esetében ez egy sokkal diverzifikáltabb folyamat, több alternatívával rendelkeznek, viszont ez lassabb elhelyezkedési folyamattal társul, míg a reáltudományok esetében a szakon belüli elhelyezkedés lehetőségei jobban körülhatároltak, leszűkülnek és ezáltal a sikertelen álláskeresés következtében nagyobb az esélye a pályaelhagyásnak is.

A következő idézet nagyon beszédes ilyen szempontból, arról számol be az illető, hogy a **szakképzésének megfelelő állások hiánya** miatt az anyagi egzisztencia megteremtése érdekében kénytelen volt más (akár képzettségénél alacsonyabb presztízsnek örvendő) állást keresnie:

> *„Eleinte igyekeztem szakmában keresni, de aztán egy idő után azt mondtam, hogy itt tényleg nincs vagy nincs szükség ilyen szakemberre és akkor azt mondtam, hogy mindegy mi az csak valami állás legyen, legyen miből megélni." (I1, KT)*

> *„... meg a másik, hogy a nyáron így a képzettségemnek megfelelő munkákat így nem találtam (...) a szakterületemen belül nem nagyon találtam így munkát, ez volt nekem így nyáron a nagy sokk." (I3, FFM)*

A leggyakrabban elhangzott probléma (melyet mindegyik interjúalanyom megemlített) az a frissdiplomások **szakmai tapasztalatának a hiánya**, melyet a munkaadók nélkülözhetetlennek ítélnek meg[20].

> *„Mindenhol minden cég tapasztalatot kér, de ezt nagyon nehéz megszerezni mert senki nem alkalmaz vagy nagyon kevés az a cég, aki azt mondja, hogy alkalmazzak egy teljesen kezdőt és fizetem neki*

20 Egy Maros, Hargita és Kovászna megyére reprezentatív felmérés keretében cégtulajdonosokat kérdeztek meg többek között arról, hogy a székelyföldi munkaerő milyen mértékben rendelkezik különböző kompetenciákkal. Mi esetünkben a megfelelő munkatapasztalat eredményei relevánsak. Ezen a téren a munkaadók egy 1-től 10-ig terjedő skálán a tapasztalat fejlesztési igényét 7.83-ra ítélték meg, amely azt bizonyítja, hogy a másik fél (munkaadó) részéről is nélkülözhetetlen elem a tapasztalat megléte. (In: Kiss – Barna – Kozák, 2010)

Digitized by Google

a továbbtanulást vagy képzést ... mindenki azt mondja, hogy inkább egy olyat, aki már tudja" (I1.KT)

„Legnehezebb, legnehezebben leküzdhető az, hogy legtöbb helyen szakmai tapasztalatot kérnek, s ezt beszerezni egyetem ideje alatt nehézkés is és nem mindenkinek adódik meg a lehetőség, mert vannak egyetemek, az egyetem is hirdet meg ilyen nyári munkát, gyakornoki állások s ilyenek, de 20 személy végez és ilyen gyakornoki állás van egy pár, úgyhogy nem mindenkinek lesz meg az, hogy megvan a szakmai tapasztalata, vagy pár hetes szakmai tapasztalat az is számít. De legtöbb helyen olyan személyeket szeretnének, mostanában minden cég, hogy felveszek most egy embert, tudom hogy annak ez lenne a feladatköre intézze, a legkönnyebb annak a cégnek ha nem kell abba az emberbe belefektessen, hogy azt még tanítsa tovább, formálja, hogy így meg úgy csináld, hanem egyből te tudod, van szakmai tapasztalatod, ezt végezted ezelőtt is, mehetsz, csinálhatod rád bízhatom egyből, ez leegyszerűsíti neki is a kiadásait." (I2, KT)

„Másrészt pedig sok helyen az van, hogy tapasztalt embert keresnek, vagy elvárják, hogy valaki legyen fiatal, dinamikus, nyitott arra, hogy sok mindent megtanuljon de közben már legyen tapasztalata, csak hát ez fából vaskarika. Mindenképp 1-2 év míg megszerzel egy akármilyen szakterületen egy annyi tapasztalatot, hogy biztonságosan mozogj azon a szakterületen." (I4, FFM)

A következő problémát igaz, csak az egyik interjúalanyom hangsúlyozta ki, viszont úgy gondolom, hogy lényeges megemlíteni, ez pedig a **túlképzettség**, ami bizonyos esetekben visszacsattan a munkába állás során. A munkaadók fenntartásokkal kezelik a több diplomával rendelkező jelölteket, mivel ez nagyobb anyagi kiadásokat jelenthet, nagyobb fizetést kell biztosítsanak az adott személynek.

„Nekem az egyik probléma az volt, tehát hogy nagyon sok helyről kaptam azt a választ, hogy túlképzett vagyok, hogy egyszerűen azt mondták, hogy ez így mind szép és jó amit küldtem a CV-mben, nagyon vagány, nagyon szimpatikus vagyok de egyszerűen nem tudnak olyan fizetést adni, ami nekem ezzel a képzettséggel így járna." (I6, FFM)

Az anyagi forrásoknál maradva egy másik probléma az **alacsony kezdőfizetések**, melyek arra kényszerítik a fiatalokat, hogy több állást is bevállaljanak, vagy közben feketén is dolgozzanak.[21]

21 A Fotó Film Médián végzett hallgatók az interjúk során többen is említették, hogy feketén, szabadúszóként több

Digitized by Google

„...pláné kezdő fizetés az nagyon kevés, államnak dolgozni szintén kevés és hogyha nincsen valaki a hátadnál, aki toljon akkor, úgy értem szülők akik támogatnak, akkor nagyon nehéz, ha nem tudsz több helyen dolgozni egyszerre." (I4, FFM)

A nyelv és az etnicitás szerepe az elhelyezkedésben

Az eddig tárgyalt tematikák nem nevezhetőek sajátosnak a romániai magyar felsőoktatásban végzettekre nézve (láthattuk, hogy román oktatási nyelven végzett hallgatók is ugyanolyan irányvonalat követnek, illetve a magyarországi eredmények is hasonlóak). Ebben a fejezetben viszont a romániai magyar specifikumra, sajátos karrierútra térünk ki (ha egyáltalán van ilyen), azt vizsgálva, hogy az oktatási nyelv (mely eltér az állam hivatalos nyelvétől) befolyásolja-e valamilyen szinten a fent említett pályaorientációkat, az álláskeresési stratégiákat, van-e etnikai jellege ezeknek?

A mennyiségi adatokból a következő változók mentén próbálom megragadni a kérdéskört:

- a felkeresett román munkaadók számát nézem meg a magyarokéval összehasonlítva,
- a munkakeresést befolyásoló tényezők, munkaadók nemzetiségére vonatkozó kijelentéseinek eredményeit,
- a román nyelv ismeretével szembeni attitűdbeli magatartások,
- a jelenlegi munkahelyük kommunikációs nyelvét és ennek korrelációját a román nyelvtudásukkal.

Ezt követően pedig az interjúk segítségével olyan belső indíttatásokra, esetleges gátlásokra kérdezek rá, amelyek megakadályozhatják a fiatalokat a román munkaadók fele való orientálódásukban.

A gazdasági folyamatokat, így a munkaerő-piaci mechanizmusokat is jelentős mértékben befolyásolja az egyének etnikai hovatartozása. A nemzetiség iránti szolidaritás egy szoros köteléket alakít ki, melynek következtében a költség-haszon kalkuláció háttérbe szorul és az etnicitás prioritást élvez, a racionalitással ellentétben. Hajlamosabbak vagyunk akár rá is fizetni adott esetekben bizonyos termékre/szolgáltatásra, ha az etnicitás érvényesítéséről, kinyilatkoztatásáról van szó, a haszonmaximalizálás nem az egyedüli vezérlő elv az egyén számára. Ebből a megfontolásból a munkakeresési folyamatok során is hajlamosabbak lehetünk az etnikai vonalat követni, ezáltal egy jelentős részét kizárni a romániai munkaerőpiacnak, mintegy elhelyezkedési esélyeinket, választási opcióinkat redukálva.

projektalapú munkájuk is van a stabil állásuk mellett.

Digitized by Google

Álláskeresés a nyelv viszonylatában

Első körben azt nézzük meg, hogy az álláskeresési stratégiák kialakításában mennyire játszik szerepet a nyelv, a fiatal diplomások kapcsolatba lépnek-e román munkaadókkal, milyen tapasztalatokkal rendelkeznek ilyen téren, számít-e a munkaadó számára, az oktatás nyelve.

munkakeresés kapcsolatfelvétel - román

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	0	33	57,9	63,5	63,5
	1	4	7,0	7,7	71,2
	2	4	7,0	7,7	78,8
	3	6	10,5	11,5	90,4
	4	1	1,8	1,9	92,3
	5	2	3,5	3,8	96,2
	6	1	1,8	1,9	98,1
	7	1	1,8	1,9	100,0
	Total	52	91,2	100,0	
Missing	99	5	8,8		
Total		57	100,0		

7. táblázat Román munkaadóval való kapcsolatfelvételek száma

A fenti táblázat szerint 33 személy a munkakeresés során román munkaadókkal egyáltalán nem lépett konkrét kapcsolatba, ez részben a munkáltatótól is függ, hogy felveszi-e az adott jelentkezővel a kapcsolatot, de ha a szándékokat nézzük, akkor is észrevehető, hogy 26 személy egyáltalán nem is próbálkozott román munkaadóknál állást keresni. (ld. Melléklet 1. táblázat). Viszont ha a különböző munkakeresést befolyásoló tényezők változónknak a magyar munkaadóra vonatkozó kijelentését nézzük, egy fokozatos elhajlást láthatunk a nem fontos irányába. A megkérdezettek 21,6%-a számára fontos szelekciós tényező az, hogy a munkaadó magyar nemzetiségű, prioritást élvez, míg közel felének (47,1%) egyáltalán nem fontos.

Digitized by Google

munkakeresést befolyásoló tényezők - magyar munkaadó

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	fontos	11	19,3	21,6	21,6
	semleges	16	28,1	31,4	52,9
	nem fontos	24	42,1	47,1	100,0
	Total	51	89,5	100,0	
Missing	System	6	10,5		
Total		57	100,0		

8. táblázat Mennyire befolyásolja munkakeresési stratégiájukat, az ha magyar a munkaadó

Fontos megjegyezni, hogy az eltérő adatok többnyire a kis esetszámnak tulajdoníthatók. Ennek valamilyen szintű kijavítására megfelelő alapként szolgálnak az interjús beszélgetéseim. Ezek során több személy is annak adott hangot, hogy sokkal kényelmesebben éreznék/érzik magukat egy magyar munkaközösségben, hajlamosak előtérbe helyezni a magyart a románnal szemben, főleg a nyelvi akadályok (mindennapi egyszerű kommunikációs helyzetek) elkerülése végett. Arról, hogy milyen gátlásaik vannak a román nyelv használatával kapcsolatosan a következő alfejezetben részletesen kitérek.

> *„Én úgy gondolom, hogy aki magyar egyetemre megy az arra számít, hogy ugyanúgy magyarul fogok dolgozni vagy magyar főnöknél, vagy hasonló dolgok (...) de azé igyekeztem arra, hogy magyar cégeknél dolgozzak de nem hökkentem volna meg akkor sem, hogyha egy román főnök alkalmaz." (I5, ET)*

> *„Én sokkal kellemesebben érezném magam egy magyar munkaközösségben de nem hiszem, hogy nem tudnék megbirkózni egy román nyelvű közegben is." (I7, ET)*

Viszont mindezek nem jelentik az, hogy teljes mértékben kizárják a román munkaadókat, a fenti idézetekben is olvashatunk erre történő utalást. Az anyanyelv által létrejövő biztonság egy könnyebben járható útnak tűnik az egyének számára. Az esetleges nyelvi akadályok kikerülése a legfőbb érv amellett, hogy miért is élvez elsőbbséget a magyar munkaközösség.

> *„Én eddig nem is dolgoztam román közösségben, sokkal szívesebben dolgoznék magyar közösségben ... prioritást élvezne ha tudom, hogy ha tudom, hogy magyarok a kollégák és nap mint nap magyarul beszélek ... sokkal jobban ki tudom fejezni magam, mert a román*

Digitized by Google

nyelvet most kezdem behozni mióta itt vagyok Kolozsváron, hát beszélem ha muszáj de nehezen" (I7, ET)

„Azt hiszem, hogy jó az, hogy én most, tehát magyar a kommunikáció nyelve a munkahelyemen, tehát ez így első munkahelyen talán nem rossz. Nyilván, hogyha bekerültem volna egy teljesen román közegbe, nyilván azt is megszoktam volna, de ez így nagyon megkönnyítette a dolgomat, lényegesen leegyszerűsített sok mindent kommunikáció szinten, tehát ilyen napi kommunikáció szinten azt hiszem hogy megkönnyített a dolgomat, tehát, hogy mit tudom én nem voltak ilyen kommunikációs problémák startból (...) mert, hogy román környezetben nem tudom, biztosan lettek volna valamilyen szintű kommunikációs problémák vagy férecsúszások" (I3, FFM)

A munkahely kommunikációs nyelve és a román nyelvi tőke közötti kapcsolat

A következőkben az elképzeléseken és stratégiákon túlmenően azt figyeljük meg, hogy a jelenlegi munkahelyük nyelvi szempontból hogyan oszlik meg, illetve van-e összefüggés a román nyelvtudás foka és a munkahely kommunikációs nyelve között.

Szintén a karrierutak etnicizálódását erősíti az a tény is, hogy a munkát vállalt fiatalok 61,4%-a kizárólag, vagy többnyire a magyar nyelvet használja a munkahelyén.

nyelvhasználat - munkahely

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	kizárólag/többnyire magyar	27	47,4	61,4	61,4
	magyar - román	11	19,3	25,0	86,4
	többnyire román	6	10,5	13,6	100,0
	Total	44	77,2	100,0	
Missing	System	13	22,8		
Total		57	100,0		

9. táblázat A munkahely kommunikációs nyelve

A szubjektív megítélésük szerint, a megkérdezetteknek csupán 8,2%-a (4 személy) értékelte román nyelvtudását nagyon hiányosnak/minimálisnak. (ld. Melléklet 2. táblázat) A következő kereszttáblában jól kivehető, hogy a román nyelvtudás mértéke egyenesen arányos a munkahely kommunikációs nyelvével, minél alacsonyabb szintű a román nyelvi tőkéje az egyénnek, annál kevésbé használja a munkahelyén, csak a románul tökéletesen beszélők esetében találni többnyire román nyelvű munkahelyet (6 esetben).

Digitized by Google

román nyelvtudás * nyelvhasználat - munkahely Crosstabulation

			nyelvhasználat - munkahely			
			kizárólag/többnyire magyar	magyar - román	többnyire román	Total
román nyelvtudás	tökéletesen beszéli	Count	15	6	6	27
		% within román nyelvtudás	55,6%	22,2%	22,2%	100,0%
		% of Total	34,1%	13,6%	13,6%	61,4%
	jól beszéli de érezhető akcentussal	Count	10	5	0	15
		% within román nyelvtudás	66,7%	33,3%	,0%	100,0%
		% of Total	22,7%	11,4%	,0%	34,1%
	hiányos/minimális román nyelvtudás	Count	2	0	0	2
		% within román nyelvtudás	100,0%	,0%	,0%	100,0%
		% of Total	4,5%	,0%	,0%	4,5%
Total		Count	27	11	6	44
		% within román nyelvtudás	61,4%	25,0%	13,6%	100,0%
		% of Total	61,4%	25,0%	13,6%	100,0%

10. táblázat A román nyelvtudás és a munkahelyi nyelv közötti kapcsolat

A román nyelvtudásukra alapozva és ha csak a racionalitás vonalán közelítjük meg a kérdést sokkal nagyobb nyitottságot kellene tapasztalnunk a román munkahelyek irányába, hiszen közel 92%-uknak nem okoz gondot a román nyelv ismerete (tökéletesen vagy jól beszélik, érezhető akcentussal), ennek ellenére ez nem következik be. Szintén megerősítve előzetes felvetésünk, hogy az etnikai, nyelvi hovatartozás jelentős mértékben hatással van a pályakezdők munkába állási folyamatára. Ennek okára az interjúk segítségével próbálok rávilágítani.

A konkrét nyelvtudás és ennek használata között jelentős eltérés mutatkozik, annak ellenére, hogy az egyének ismernek egy nyelvet, bizonyos belső gátlásokkal szembesülnek, amikor ennek alkalmazására kerül sor. Így, ha létezik olyan alternatíva, ahol ezt kikerülhetik (magyar munkaadó) sokkal nagyobb arányban irányulnak afele. Interjús beszélgetéseim során többször megjelent a román nyelv használatának a félelme.

> *„Magyarul könnyebben hozzászólsz a dolgokhoz, vagy ha ketten beszélgetnek inkább beleszólok de lehet ha románul, akkor hallgatom s közben oda nevetek egyet kettőt, de míg kitalálnám, hogy most ezt akarom mondani lehet, hogy ők már a következő párbeszédbe fognak" (I8, ET)*

> *„Az tény, hogy nem tudok úgy románul beszélni ahogy magyarul beszélek, tehát nem vagyok az a ... kifejezés szempontjából nem vagyok ugyanaz a személy mikor románul szólalok meg és úgy érzem, tehát mikor magyarul beszélek valakivel akkor teljesen más stílusban,*

Digitized by Google

tehát a nyelvnek az ilyen apró dolgaira gondolok, a nyelvnek az ilyen árnyalatnyi megfogalmazásokra, akkor akár el tudom dönteni, hogy milyen stílusban tárgyalok, hogy most szellemesebb vagyok vagy komolyabb, tehát magyarul nincsenek ilyen korlátok de románul kb. az a cél, hogy lehető legpontosabban megfogalmazzam amit akarok de már ilyesmikre nincs energia, hogy ilyen árnyalatnyi dolgokra, amik sokszor számítanak egy interjúnál szerintem." (I6, FFM)

Ilyen szempontból talán a legbeszédesebb a következő idézet, amely egy konkrét eset keretén belül példázza, az amúgy bevallása szerint románul jól beszélő (*„erdélyi magyar értelmiségi szintjén beszélek románul"*) személynek a román nyelv használatával kapcsolatos gátlásait, melynek következtében egy adott élethelyzetben álláspontját nem merte kifejteni.

„De egyébként volt olyan helyzet az egyik román projektmenedzser csajjal, akivel egyszer akadt valamilyen konfliktusunk és akkor úgy éreztem, hogyha most magyarul kéne beszélni, akkor jobban megtudnám védeni a saját szempontjaimat, tehát ez tény ... és akkor végül is az volt, hogy e-mailben írtam meg, hogy nekem mi a bajom meg, hogy miért tartom igazságtalannak azt amit csinált és tényleg úgy éreztem, hogy írásban tudom igazán kifejteni azt amit akarok, mert szóban így hirtelen felindulásból meg, amikor rögtönözni kell akkor nem megy olyan jól, amikor meggondolom alaposabban akkor persze románul is megtudom úgy fogalmazni a mondandómat, mondjuk nem tökéletesen de tökéleteshez közeli módon, hogy fedje azt amit akarok" (I6, FFM)

A kérdőívben rákérdeztünk ennek a jelenségnek a gyakoriságára (előfordult-e az illetővel, hogy kellemetlenül érezte magát, mivel úgy érezte, nem tud elfogadhatóan beszélni románul).

elofordult-e hogy, Kellemetlenül érzeted magad, mivel úgy érezted nem tudsz elfogadhatóan beszelni románul.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	igen	26	45,6	53,1	53,1
	nem	23	40,4	46,9	100,0
	Total	49	86,0	100,0	
Missing	99	8	14,0		
Total		57	100,0		

11. táblázat Román nyelvtudás miatt adódó kellemetlenségek

Digitized by Google

A román nyelvtudásukkal összehasonlítva annak ellenére, hogy 91,8%-uk kellőképpen elsajátította, mégis 53%-a vallotta azt, hogy volt olyan helyzetben, amikor zavaró tényezőként hatott a nem elfogadható román nyelvismerete.

A nyelvi tőkék fontossága, illetve a magyar nyelv értéke a román munkaerőpiacon

Az utolsó fejezetben a román és a magyar nyelvi tőke gazdasági erejére térünk ki, ezáltal mintegy a magyar felsőoktatás piaci hasznosulása is körvonalazódik a nyelvek tekintetében. Bourdieu elméletéből kiindulva azt mondhatjuk, hogy az egyetlen és piacképes nyelv a román nyelv, a munkaerőpiacon ez jelentheti a hátteret, mellyel az egyének képesek elhelyezkedni és gazdasági tőkévé konvertálni azt.

Ezzel ellentétben az eddigiekből az derül ki, hogy a fiatal pályakezdők – annak ellenére, hogy magyar nyelven végezték tanulmányaikat – mégis el tudtak helyezkedni. A munkába állásnak nem nélkülözhetetlen eleme a román nyelvi tőke. Láttuk, hogy a megkérdezettek közül 19 személy ritkán vagy soha nem használja munkahelyén a román nyelvet, ebből 3 személy esetében a külföldön való tartózkodásnak tulajdonítjuk, a fennmaradt 16 személy pedig a romániai munkaerőpiacon képes volt olyan állást találni, ahol nincs igény a bourdieu-i értelemben vett legitim nyelv használatára. Az elmélet ebben az esetben nem bizonyosodott be, a romániai munkaerőpiacon vannak olyan szegmensek, ahol a román nyelv nem bír nagyobb presztízzsel, sőt nem is befolyásoló tényező.

Nyomatékosabban alátámasztva az előző bekezdés gondolatát, interjús beszélgetéseim során arra is fény derült, hogy bizonyos munkakörök betöltése esetében a magyar nyelv mint plusz tőke jelenik meg, előnyt lehet kovácsolni belőle.

> *„Az én esetemben pont jól jött az, hogy magyarul végeztem meg, hogy magyar környezetből is származok, merthogy egy nemzetközi viszonylatban az a jó, hogy minél több népcsoporttal vagy minél több emberrel tudsz jól kommunikálni. Nekem az egy plusz pont valahol, hogy magyar vagyok, mert ennyivel többet tudok, ennyivel többhöz van hozzáférésem mint egy akármelyik másik romániainak, aki nem magyar vidékről származik. Úgy értem, hogy néha ha van valami olyan projekt, hogy közreműködünk a magyar konzulátussal, vagy a Sapientiával (…) ez mindenképpen előnyömre vált." (I4, FFM)*

> *„Most egy magyarországi főnököm van és én vagyok az egyedüli a cégnél, aki magyarul beszél, úgyhogy ez egyelőre még előny is (…) mindent nekem kell fordítani, nekem kell tolmácsolni" (I1, KT)*

> *„Vannak olyan munkahelyek, kaptam olyanokat is ahol a magyar nyelvtudás előnyt jelent, külön megjegyezve, nem egy általános dolog de vannak esetek rá … még olyan állásinterjúm nem volt egy sem, hogy olyan kikötés legyen, hogy románul végezze az egyetemet, de az hogy magyar nyelvtudással rendelkezik, olyan volt beleírva" (I2, KT)*

Digitized by Google

Tehát semmiképpen nem beszélhetünk nyelvi szempontból egy elnyomásról a magyar nyelven végzetteket illetően, inkább a személyiségükből és az idegen nyelv használatával való fenntartásuk miatt kialakuló gátlásokról, illetve etnikai/nyelvi szolidaritásukról, amely jelentős mértékben redukálja a fiatalok elhelyezkedési esélyeit, opcióit.

Következtetések

A *Sapientia* kolozsvári karán végzett fiatalok munkaerőpiacon való elhelyezkedését két jellegzetes kérdéskör mentén vizsgáltuk meg. Az első esetben az átmenet folyamatát néztük meg. Az eddigi kutatásokkal megegyezően itt is az oktatási rendszer és a munkaerőpiac között egy nem megfelelő kapcsolatnak vagyunk a tanúi, a kibocsájtott diplomák nem garantálják biztosan a szakmában való elhelyezkedést, egyre nagyobb azok aránya, akik szakmájuktól teljesen eltérő területen találnak állást, főleg a Környezettudományok és az Európai Tanulmányok esetében (63,6% és 50%). A bizonytalan átmenet időpontját elhalasztva a fiatalok az oktatási rendszerben való bennmaradással válaszolnak, másod- harmaddiplomát szerezve, illetve szakterületet váltva, hogy növeljék elhelyezkedési lehetőségüket.

Nyomon követve az álláskeresés körülményeit a szembekerülő problémák leírására törekedtünk. A fiatalok legégetőbb nehézségének, a szakképzésnek megfelelő állások hiánya bizonyult, a szakmai tapasztalat hiánya (amit a munkaadók nélkülözhetetlennek tartanak) szintén sok fejtörést ad a fiatal pályakezdőknek karrierútjuk kialakításánál.

A második nagy kérdéskörünk arra vonatkozott, hogy van-e valamilyen jellegzetes aspektusa a munkaerőpiacra való belépésnek, azáltal, hogy magyar nyelven végzett felsőfokú diplomával rendelkeznek az egyének, mindez hogyan jelenik meg a pályaorientációjukban, a legitim román nyelv és szakképzés hiánya/nem megfelelő elsajátítása háttérbe szorítja-e a romániai munkaerőpiacon elhelyezkedőket.

Ezzel kapcsolatosan elmondható, hogy annak ellenére, hogy rendelkeznek román nyelvi/szaknyelvi tőkével karrierútjuk mégis etnicizálódik, a nemzetiségi hovatartozás és a magyar anyanyelv fölülírja a racionális, haszonmaximalizáló karrierválasztási logikát, sokkal nagyobb súllyal bír a fiatalok elhelyezkedésében, leszűkítve ezáltal a piac bizonyos területeit.

Arra vonatkozó hipotézisünk, hogy a román nyelv egy sokkal nagyobb hatalmi pozícióban helyezkedik el, ezáltal a magyar nyelvi tőke gazdasági tőkére való konvertálását megakadályozva nem bizonyult helyénvalónak. A magyar nyelv ismerete bizonyos esetekben, bizonyos munkakörök betöltésében kiemelt szerepet foglal el, előtérbe kerül.

Digitized by Google

A nyelvi vonalat követve elmondhatjuk, hogy a *Sapientián* végzett diákok karrierútja egy sajátos forgatókönyvvel rendelkezik, az átmenet nehézségein túlmutatva egy jelentős etnikai vetülete is van a jelenségnek, ezzel tovább nehezítve helyzetüket, amelyet a megkérdezettek nem így értelmeznek, viszont ha a munkalehetőségek kínálatát nézzük, a román irányába történő elhajlás meglehetősen alacsony.

Felhasznált irodalom

BECK, 1999 Beck Ulrich: *Túl renden és osztályon?* In: ANGELUSZ Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok.* Új Mandátum kiadó, Budapest 1999. 418 – 468.

BOURDIEU, 1991 Pierre Bourdieu: *Language and Symbolic Power.* Polity Press, Cambridge 1991. 37 – 90.

CSATA et al., 2007 Csata Zsombor – Bogdán Annamária – Dániel Botond – Kiss Dénes – Palkó Emília – Ruszuly Emese – Sólyom Zsuzsa: *Az erdélyi magyar fiatal diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei.* In. MANDEL Kinga (szerk.): *Karrierutak vagy parkolópályák? Friss diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei a Kárpát medencében.* Kutatási zárójelentés. 2007. 10 – 59. http://www.mtaki.hu/docs/mandel_kinga_all_in_one/mandel_kinga_karrierutak_vagy_parkolopalyak_zarojelentes.pdf [Letöltés ideje: 2010. 11. 23.]

CSATA – DÁNIEL, 2005 Csata Zsombor – Dániel Botond: *Átmenet a képzésből a munka világába az erdélyi magyar fiatalok körében.* Korunk 2005/11. 55–66

DÁNIEL – CSATA – POP, 2006 Dániel Botond – Csata Zsombor – Pop Carmen: *Pályakezdő fiatalok a munkaerőpiacon.* Erdélyi Társadalom 2006 (4) 1. 7–27.

Digitized by Google

GÁBOR, 2004 Gábor Kálmán: *MOZAIK 2001 - A perifériáról a centrumba. Tézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéshez.* Erdélyi Társadalom, 2004 (2) 2. 9–23.

GRANOVETTER, 1995 Granovetter, Mark: *Getting a job: a study of contacts and careers*. The University of Chicago Press, Chicago 1995.

KISS – BARNA – KOZÁK, 2010 Kiss Tamás – Barna Gergő – Kozák Gyula: *Munkaerő-piaci kereslet Székelyföldön*. Kolozsvár 2010. (kézirat)

LANSTYÁK, 1994 Lanstyák István : *Az anyanyelv és a többségi nyelv oktatása a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között.* Regio 1994 (5) 4. 90–116.

VEROSZTA, 2010 Veroszta Zsuzsanna: *A munkaerő-piaci sikeresség dimenziói friss diplomások körében.* In: GARAI Orsolya – HORVÁTH Tamás – KISS László – SZÉP Lilla – VEROSZTA Zsuzsanna (szerk.): *Diplomás pályakövetés IV. Frissdiplomások 2010.* Educatio Társadalmi Nonprofit kft, Budapest 2010. 11 – 36.

Digitized by Google

Melléklet

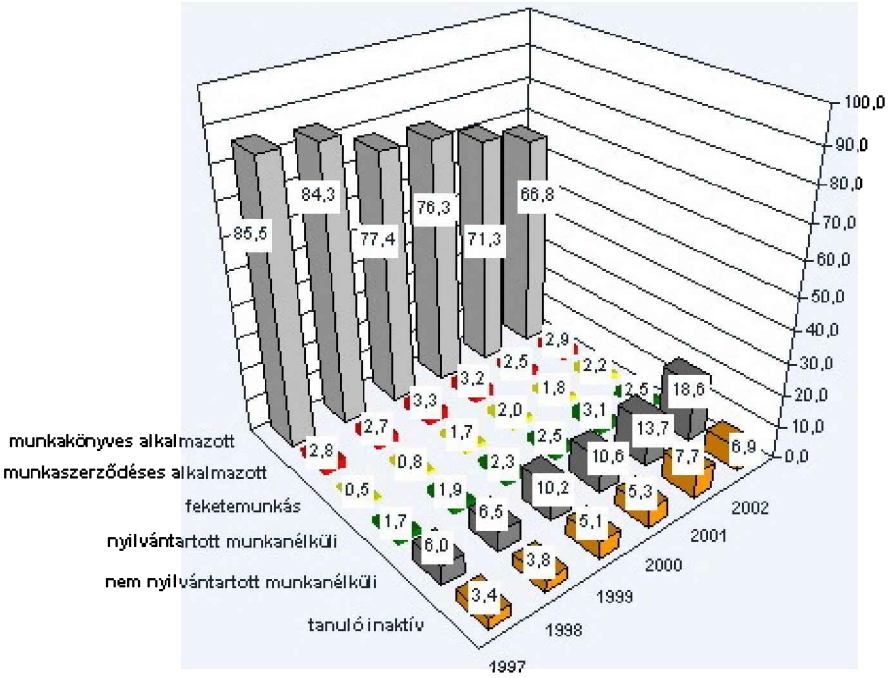

1. ábra A BBTE-n végzettek munkaerő-piaci státusa (1997-2002) (forrás: Dániel – Csata – Pop, 2006)

Digitized by Google

munkakeresés román

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	0	26	45,6	52,0	52,0
	1	6	10,5	12,0	64,0
	2	2	3,5	4,0	68,0
	3	2	3,5	4,0	72,0
	4	2	3,5	4,0	76,0
	5	1	1,8	2,0	78,0
	7	1	1,8	2,0	80,0
	10	3	5,3	6,0	86,0
	13	1	1,8	2,0	88,0
	15	1	1,8	2,0	90,0
	18	1	1,8	2,0	92,0
	30	1	1,8	2,0	94,0
	35	1	1,8	2,0	96,0
	70	1	1,8	2,0	98,0
	80	1	1,8	2,0	100,0
	Total	50	87,7	100,0	
Missing	99	7	12,3		
Total		57	100,0		

1. táblázat Román munkaadó felkeresésének gyakorisága

román nyelvtudás

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	tökéletesen beszéli	28	49,1	57,1	57,1
	jól beszéli de érezhető akcentussal	17	29,8	34,7	91,8
	hiányos/minimális román nyelvtudás	4	7,0	8,2	100,0
	Total	49	86,0	100,0	
Missing	System	8	14,0		
Total		57	100,0		

2. táblázat Román nyelvtudás szintje

Digitized by Google

román nyelv használatának gyakorisága - munkahely

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	naponta	15	26,3	32,6	32,6
	hetente	9	15,8	19,6	52,2
	havonta	3	5,3	6,5	58,7
	ritkábban	11	19,3	23,9	82,6
	soha	8	14,0	17,4	100,0
	Total	46	80,7	100,0	
Missing	System	11	19,3		
Total		57	100,0		

3. táblázat A román nyelv használatának gyakorisága a munkahelyen

Digitized by Google

Horváth Zoltán

A beregszászi főiskolán végzett hallgatók életpályájának alakulása

Kutatásom témájául a *II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán*[1] (továbbiakban: *KMF*) matematika, földrajz vagy biológia tanári diplomát szerzett hallgatók életének, karrierjének alakulása szolgált. Kárpátalján a fiatal magyar pályakezdők szembesülnek azzal a ténnyel, hogy a szülőföldünkön való munkakezdéshez elengedhetetlen az államnyelv ismerete is, ami sok esetben a kárpátaljai felsőoktatásban végzett frissdiplomások körében problémát jelent, függetlenül attól, hogy tanulmányaikat milyen nyelven végezték. Különösen nehéz a helyzet abban az esetben, ha tanulmányaikat teljes mértékben magyar nyelven folytatták. A korábbi évtizedekben nem volt lehetősége a magyar ajkú fiataloknak teljes mértékben az anyanyelvükön való tanuláshoz. Nagy előrelépés volt a kárpátaljai magyar felsőoktatás számára a *főiskola* megalakulása, ezt bizonyítja, hogy a *KMF* létrejötte után megnőtt a felsőoktatásba bekerülő magyar nemzetiségű hallgatók száma. A *KMF* rövid története folyamán nemcsak felsőoktatási intézményként nyert létjogosultságot, hanem jelentős szerepe van a kárpátaljai magyarság szülőföldön maradásának elősegítésében, a közösség túlélési esélyeinek javításában, a helyi magyar tudományos utánpótlás nevelésében is, illetve nagyban hozzájárult a helyi magyar oktatási intézmények tanárhiányának megoldásához.

Tanulmányom első részében ismertetem az ukrán felsőoktatási rendszert, a magyar nyelvű felsőoktatás helyzetét Kárpátalján, továbbá az olvasó betekintést nyerhet a *KMF* történetébe, viszontagságokkal teli harcába a magyar felsőoktatás megteremtéséért. Az írás második felében helyet kap a kutatásom során a végzős matematika, földrajz és biológia szakos hallgatók körében lefolytatott fókuszcsoportos beszélgetések kiértékelése, bemutatása, valamint a munkám fő részét képző, a már diplomát szerzett matematika, földrajz és biológia szakos hallgatók életpályájának, karrierjének alakulásáról végzett kérdőíves felmérés eredményei.

1 A *II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola* megalakulásakor a *Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola* nevet viselte.

Digitized by Google

Az ukrán felsőoktatási rendszer

Az ukrajnai felsőoktatás szerkezete összetett. A felsőoktatási intézmények státusát akkreditálásuknak megfelelően négy szintben állapították meg. Ukrajnában az I-II. szintű felsőoktatási intézmények közé tartoznak az általános iskola 9. osztálya után választható 4-5 éves képzési idejű technikumok, college-ek. Ezek az intézmények molodsij szpecialiszt[2] oklevelet adnak a végzett hallgatók számára. Vannak olyan II. szintű felsőoktatási intézmények, melyek a megfelelő akkreditációt követően bakalavr[3] fokozatú diplomát is adnak. Ezt tanulmányaik folytatásával szerezhetik meg a diákok. A II-III-IV. szintű felsőoktatási intézményekben többféle képzés folyik. Általában 4 éves a képzési gyakorlat, mely az érettségire épül, ennek eredményeként baccalaureusi képesítést szerezhetnek, majd egy éves képzés után szpecialiszt[4] vagy magisztr[5] fokozatú diplomát szerezhetnek a kurzus tartalmától függően. Mindkét fokozat egyetemi szintűnek számít, és feljogosítja a végzőst, hogy doktori képzésben folytathassa tanulmányait. A IV. fokozatú oktatási intézmények működtethetnek doktori iskolákat. Az 1996-os oktatási törvénymódosítás után Ukrajnában a legnagyobb hagyománnyal rendelkező felsőoktatási intézmények nemzeti egyetemi státust kaptak. Ezeket a nemzeti egyetemeket az ország vezető egyetemeiként tartják számon, és V. fokozatú kiemelt intézményként működnek.[6]

Ukrajna függetlenségéig Kárpátalján mindössze egy egyetem működött, ez az *Ungvári Állami Egyetem*, mely megkapta a nemzeti egyetemi státust és jelenleg az *Ungvári Nemzeti Egyetem* (továbbiakban: *UNE*) nevet viseli. A független Ukrajna létrejötte után fontos ügyként kezelték a felsőoktatás terjeszkedését országos szinten, hogy minél hamarabb kineveljék Ukrajna új értelmiségi rétegét. Erre az időszakra volt jellemző az új felsőoktatási intézmények alapítása. Ennek általánossá vált létrehozási rendszere az volt, hogy valamely egyetem kihelyezett tagozatot hozott létre egy-egy városban, az első kibocsátást követően pedig önállósodott és teljes jogú felsőoktatási intézményként folytatta tovább tevékenységét. Kárpátalján ebben az időszakban sok felsőoktatási intézmény alakult, de közülük nem volt mind hosszú életű.

Az első önálló felsőoktatási intézmények közé tartozott az *Ungvári Informatikai, Jogi és Közgazdasági Főiskola* (ma *Kárpátaljai Állami Egyetem* (továbbiakban: *KÁE*)), melyet Ungvár város önkormányzata hozott létre az *UNE* monopóliumával szemben, a tanári gárda egy részének átcsábításával. Másik ilyen kezdeményezés volt a *KMF* létrehozása (a későbbiekben részletesen szó esik az intézmény létrejöttéről, történetéről). A 90-es évek második felében jött létre a *Munkácsi Technológiai Főiskola* (továbbiakban: *MTF*), valamint a *Munkácsi Humán Pedagógiai Főiskola*

2 Magyar megfelelője: fjú szakember.

3 Magyar megfelelője: baccalaureus.

4 Magyar megfelelője: szakember.

5 Magyar megfelelője: magiszter.

6 Molnár-Orosz, 2009: 43.

Digitized by Google

(továbbiakban: *MHPF*). Az *MTF* a *Munkácsi Városi Tanács* kezdeményezésére jött létre a *Hmelnyickij Város Podolja Technológiai Egyetem* kihelyezett tagozataként, és 1997-ben vált független oktatási intézménnyé. Az *MHPF* pedig az *Ivano-Frankivszki Egyetem* kihelyezett tagozatából önállósodott. Az említett felsőoktatási intézmények közül az *UNE*, az *MTF* és a *KÁE* állami intézmény, ezért a központi költségvetés biztosítja fenntartásukat, az *MHPF* megyei alapítású, így a megyei tanács finanszírozza, míg a *KMF* alapítványi, ezért az ukrán államtól nem részesült semmilyen támogatásban.[7]

Magyar nyelvű felsőoktatás Kárpátalján

A kárpátaljai magyar felsőoktatás nem rendelkezik hosszú múlttal. A kárpátaljai magyarok anyanyelvükön való továbbtanulásának egyetlen lehetőségét hosszú évekig az előbb Huszton, majd Munkácson működő tanítóképző szakközépiskola jelentette, bár itt csak néhány tárgyat tanítottak magyarul. Az első kezdeményezés a magyar felsőoktatás megteremtésére az *Ungvári Tanítóképző Főiskolá*n (amely 1950-54 között működött) 1952-ben indult magyar nyelv és irodalomtudományi szak volt. Ezután 1963-ban, az *UNE*-n magyar tagozat nyílt. 1965-től *Magyar Filológiai Tanszék* működik az egyetemen. Ezen a szakon tanulók is csak a szaktantárgyaikat hallgathatták magyarul.[8] A 90-es években új utak nyíltak a kárpátaljai magyar fiatalok számára az anyanyelven való továbbtanulást illetően. A rendszerváltást követően, de főleg az 1992-es évtől sokan próbáltak szerencsét Magyarországon, mivel lehetőségük volt magyarországi felsőoktatási intézményekben tanulni. A tapasztalatok alapján azonban a Magyarországon végzett diákok nagy része nem tért vissza Kárpátaljára.[9] A magyarországi intézmények egy része ezután arra törekedett, hogy egyes diszciplínák oktatását a határon túlra vigyék. Ezzel párhuzamosan megjelentek a határon túli magyarság képviselőinek intézményalapítási törekvései.[10] Ezek eredményeként jött létre a *KMF* magyar tannyelvű felsőoktatási intézmény. Jelenleg a kárpátaljai III-IV. fokozatú felsőoktatási intézmények közül magyar nyelvű képzés a *KMF*-en, az *UNE*-n és az *MHPF*-en folyik.

Az *UNE*-n nappali tagozaton 1993-ban 85, 1994-ben 72 magyar nemzetiségű hallgató tanult. Ez az *UNE*-re felvételt nyert hallgatók 10%, illetve 8,1%-a. Ekkor az *UNE* volt az egyetlen egyetem Kárpátalján. A 2001-es népszámlálási adatok szerint a kárpátaljai magyarok regionális aránya 12,1% volt. Innen látható, hogy abban az időben kevés volt a felsőoktatásban résztvevő magyarok száma.[11]

7 vö. Molnár – Orosz, 2009: 44–45.

8 vö. Orosz, 2006: 355.

9 vö. Orosz, 2006: 157.

10 vö. Orosz, 2006: 9.

11 vö. Molnár – Orosz, 2009: 45.

Digitized by Google

A 2009/2010-es tanévben a 12 000 hallgató közül 642 magyar ajkú diák tanult a tanintézet 18 karának 42 szakán, ebből 300-an a magyar karon.[12] A 642 fő a hallgatók 5,4%-át teszi ki;,ebből látható, hogy csökkent az *UNE*-n tanuló magyarok százalékos aránya, viszont a felsőoktatásban résztvevő magyarok száma nagymértékben növekedett az elmúlt években a *KMF*-nek köszönhetően.

A *KMF* fennállásának rövid ideje alatt ismert és népszerű oktatási intézménnyé vált. Ezt igazolja például, hogy a főiskolára jelentkezők gyakorlatilag Kárpátalja teljes magyar településterületéről, illetőleg régiónk valamennyi magyar tannyelvű középiskoláiból érkeznek. A hallgatói létszám növekedése is szintén ezt bizonyítja (ld. 1. ábra).

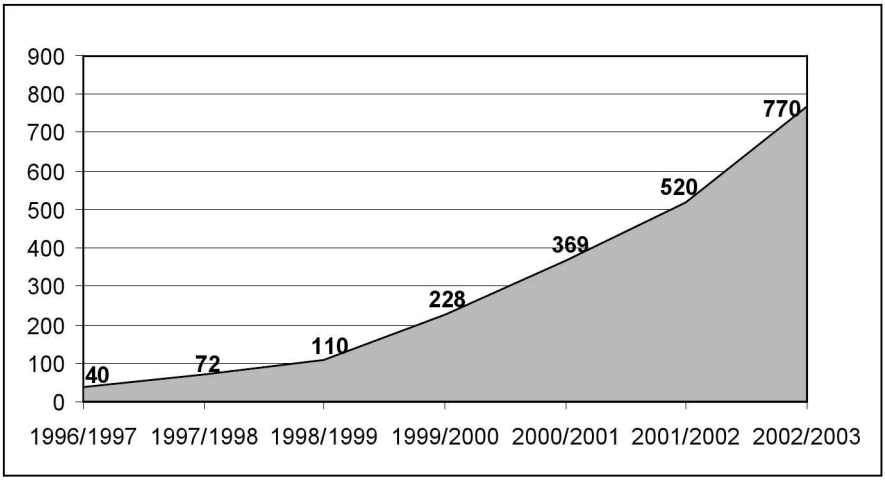

1. ábra A hallgatói létszám változása a KMF-en 1996 és 2003 között (Forrás: Orosz, 2006: 118.)

A kárpátaljai állami és megyei felsőoktatási intézményekben tanuló magyarok arányának növekedése 1998 és 2007 között nem érte el a 6%-ot, míg ez idő alatt a *KMF* hallgatói létszáma hatszor több lett. A 2006/2007-es tanévben a kárpátaljai felsőoktatásban tanuló magyar hallgatók száma 1 923 volt, közülük 1 021, vagyis több mint a fele a *KMF*-en tanult.[13]

A 2009/2010-es tanévben a *KMF* hallgatóinak száma 961 fő volt. Ebből nappali tagozatos hallgató 645 (67%), 316 fő (33%) pedig levelező tagozatos.

12 http://kiszo.hhrf.org/vitamin-plussz/101/050.html [Letöltés ideje: 2011. március 21.]

13 Molnár – Orosz, 2009: 47.

Digitized by Google

A *KMF*-en a 2008/2009-es tanév végéig 445 hallgató szerzett szpecialiszt minősítésű pedagógusi oklevelet. További 605-en szereztek baccalaureusi diplomát. A különböző tanfolyamokat 2 423-an végezték el sikeresen. Mindösszesen – valamennyi képzési formát figyelembe véve – a *KMF*-en 3 473 fő szerzett diplomát vagy valamilyen képzettséget, tudást igazoló oklevelet 2001 és 2009 között.[14]

Az elmúlt évtizedben az állami és megyei felsőoktatási intézményekben a hallgatói létszám jelentősen nőtt: míg az 1998/1999-es a kárpátaljai állami és megyei fenntartású felsőoktatási intézményekben 11 754 hallgató tanult, úgy a 2006/2007-es tanévben már 16 905, ami 43,8%-os létszámnövekedést jelent. A magyar nemzetiségű hallgatók aránya ebben az időszakban a következőképen alakult: az 1998/1999-es tanévben 658 magyar nemzetiségű hallgató járt a kárpátaljai állami és megyei felsőoktatási intézményekbe, míg a 2006/2007-es tanévben 902 tanult, vagyis a hallgatói létszám 244 fővel növekedett, ami 16%-os emelkedést jelent.[15]

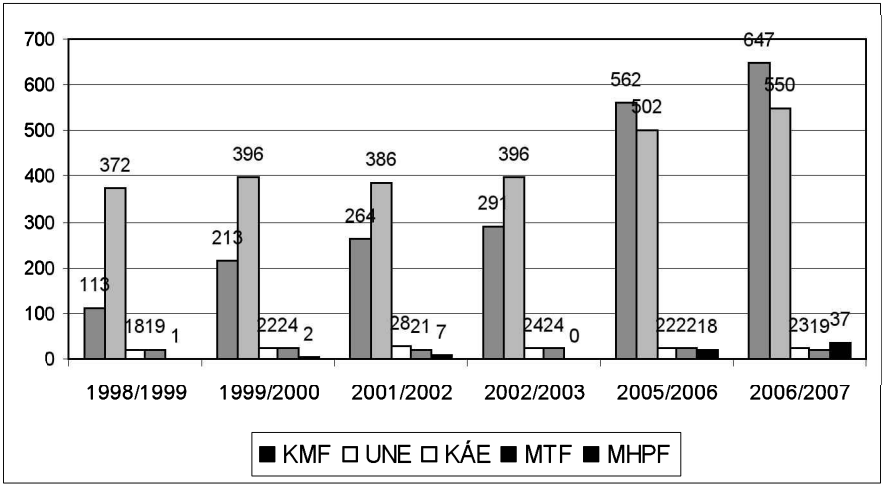

2. ábra A kárpátaljai felsőoktatási intézményekben nappali tagozaton tanuló magyar nemzetiségű hallgatók száma
(A diagramhoz felhasznált adatok: Molnár – Orosz, 2009: 48.,49.)

Az adatokból egyértelműen látszik, hogy Kárpátalján gyakorlatilag a *KMF* jelenti a magyar felsőoktatást.

14 http://kmf.uz.ua/hun114/index.php/tajekoztato-a-foiskolarol.html [Letöltés ideje: 2011. március 21.]

15 Molnár – Orosz, 2009: 47.

Digitized by Google

A *Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola* létrejötte

A magyar felsőoktatás megteremtésére való törekvések rendre meghiúsultak Kárpátalján. A többszöri megkeresések ellenére sem indítottak magyar csoportokat, alcsoportokat az *UNE* fakultásain. Az iskolákban tanuló magyar diákok számára beszűkültek a továbbtanulási lehetőségek. Ennek köszönhetően egy generáció tagjai szinte teljesen kiszorultak a felsőoktatásból. A kialakult helyzetet és a törvény által biztosított lehetőségeket figyelembe véve a *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség* (továbbiakban: *KMKSZ*) és a *Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség* (továbbiakban: *KMPSZ*) alapítványi főiskola megteremtését tűzte ki célul. A magyar nyelvű főiskola létrehozását olyan helyre tervezték, ahol addig soha nem folyt felsőfokú képzés[16]. A következő problémák megoldását vázolták fel: az intézmény jogi státusának rendezése, az anyagi bázis megteremtése, a szellemi háttér biztosítása.[17]

Önerőből egyik feladatot sem tudták megvalósítani. A jogi keretek kialakításához alapítványt hoztak létre. Feladata az anyagi bázis megteremtése és a főiskola létrehozása (alapszabályának kidolgozása, bejegyzése, akkreditációja) volt. Ukrajnában az akkreditáció két lépcsős: először az intézménynek, mint jogi személynek meg kell kapnia a licenciót[18], továbbá az első évfolyam kibocsátása előtt az akkreditációt[19].

A működéshez szükséges anyagi háttér megteremtését a következő lehetőségek felhasználásával tervezték: a magyarországi határon túli magyarok számára szánt anyagi támogatások, gazdasági tevékenység, szponzorok bevonása, tandíj bevezetése, nem állami intézménynek járó normatív támogatás.

A szellemi háttér biztosítását olyan magyarországi felsőoktatási intézmény tanárainak bevonásával képzelték, melyek fogadókészséggel rendelkeztek e terv végrehajtásában. Az évek során önálló tanári gárda kialakításával számoltak.

A főiskola profiljának kialakításakor a következő fő szempontok döntöttek: olyan szakok indítása, melyek nem tanulhatók az *UNE*-n, illetve más kárpátaljai felsőfokú intézményben; szakpárok indítása[20]. A következő szakok, szakpárok indítását tervezték:

- tanító,
- óvodapedagógia,
- angol-földrajz,
- angol-történelem.

16 Beregszász bizonyult a legmegfelelőbb helyszínnek.

17 vö. Orosz, 2007: 348.

18 Az oktatásra feljogosító működési engedély.

19 Az államilag elismert diploma kiadására feljogosító engedély.

20 Ez azért volt fontos, mert a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban kevés volt a tanulók létszáma és ezért az egyszakos diplomával rendelkező tanároknak képesítésük szerint nem tudtak teljes állást biztosítani.

Digitized by Google

A *KMF* indításakor tanító és óvodapedagógia szakon ugyan tanulhattak magyar nyelven a *Munkácsi Tanítóképző*ben, de csak az alaptantárgyakat oktatták magyarul. Földrajzképzés viszont nem volt Kárpátalján, angol és történelem szakra pedig kevés magyar hallgató nyert felvételt.[21]

Az alapítványi tanárképző főiskola szervezéséről a *KMKSZ* és a *KMPSZ* 1993. október 18-ai együttes elnökségi ülésén döntöttek. A kezdeményezők felkérték a *Kárpátaljai Református Egyház*at (továbbiakban: *KRE*), a *Római Katolikus Egyház*at és a *Beregszászi Városi Tanács*ot (továbbiakban: *BVT*), hogy csatlakozzanak az alapítókhoz. Elfogadták a felkérést, ennek eredményeként 1993 decemberében megalakult és bejegyezték a *Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítvány*t (továbbiakban: *KMFA*). Felkérték a *Határon Túli Magyarok Hivatalá*t a *Bessenyei György Tanárképző Főiskolá*t (továbbiakban: *BGYTF*) és a *Művelődési és Közoktatási Minisztérium*ot, hogy vizsgálják meg a *KMF*-en egy speciális képzés[22] indításának lehetőségét. Ennek létrehozásáról a *BGYTF* és a *KMFA* 1994. január 20-án aláírt egy megállapodást. A képzés tartalmi részét a *BGYTF* biztosította. A *Beregszászi Járási Tanács* 1994. május 12-én kelt 97. számú rendelete értelmében bejegyezték a *KMF* alapszabályát, amit még márciusban nyújtottak be. Közben megváltoztak az oktatási intézmények nyitásával kapcsolatos rendeletek, s az új rendelet értelmében az április után induló felsőoktatási intézményeknek be kellett szerezniük az *Ukrán Oktatási és Tudományos Minisztérium* mellett működő *akkreditációs bizottság* engedélyét még a tevékenységük megkezdése előtt. A *KMFA* beszerezte az ehhez szükséges űrlapokat és elkészítette a kellő dokumentumcsomagot. Az *Ukrán Oktatási és Tudományos Minisztérium* 1994 májusában bizottságot küldött a helyszínre. A bizottság a jelentésében javasolta a működési engedély megadását és az akkreditációs bizottság elé terjesztette. Az akkreditációs bizottság két ülésén foglalkozott a benyújtott dokumentumokkal. A végső döntést kimondó testület 1995. június 29-ei ülésén elnapolta az ügyet. A szervezők tudomására jutott, hogy az *UNE* és a *Kárpátaljai Területi Közigazgatás* vezetői befolyásukat felhasználva megakadályozták a bejegyzést.[23]

Több magas szintű találkozón is foglalkoztak ezzel az üggyel. Göncz Árpád és Leonyid Kucsma a pozitív hozzáállásukról biztosították egymást a főiskola működését illetően. Végül 1995. szeptember 27-én az *Ukrán Oktatási és Tudományos Minisztérium Kollégiumának* ülésén a működési engedély megadása mellett döntöttek. De mégsem került sor az okmány kiadására. Az értekezletet vezető miniszterhelyettes nem tudta aláírni a jegyzőkönyvet, mivel hirtelen leváltották. Ennek eredményeként a miniszter nem adott utasítást a licenció kiadására. Tehát kénytelenek voltak ismét speciális képzés keretein beül indítani az új évfolyamot.

21 vö. Orosz, 2007: 349.

22 Nem levelezős, de nem teljes nappali képzés: 3 nap, heti 30 órában folyt a képzés.

23 vö. Orosz, 2007: 350–351.

Digitized by Google

Kezdeményezték egy, a *KMF* bejegyzését elősegítő bizottság létrehozását. Ez a bizottság a területi adminisztráció, az *UNE*, a *BGYTF* és a *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei közgyűlés* képviselőiből állt volna össze. Ősszel a területi oktatási főosztály és az *UNE* képviselői bejelentés és egyeztetés nélkül a kialakult helyzetről való tájékozódás végett ellátogattak a főiskolára. Ezután, 1995. december 27-én került sor Ungváron az első ülésre, ahol a jegyzőkönyv szerint a magyarországi képviselők nem jelentek meg. Mint kiderült, nem kaptak meghívót és az időpontot sem egyeztették velük. A jegyzőkönyv alapján egyértelmű, hogy a helyi hatalom képviselői a főiskola kérdésével kapcsolatban ellenszenvesen viselkedtek. Az ülésen nevetséges és mondvacsinált problémákat vetettek fel.[24]

A következő ülésre 1996. február 8-án került sor Beregszászban. Az oktatási rendszer átalakulása miatt az *UNE* elvesztette monopóliumát a felsőfokú képzés terén, s a viták elkerülése érdekében javasolták az egyetem bevonását alapító tagként a *KMFA*-ba. Felmerült, hogy ha nem fogadják el ezt a javaslatot, megkérdőjelezik az *UNE* magyar programjának folytatását. Ezután további ülésekre került sor, ahol továbbra sem sikerült dűlőre jutni a feleknek. A *KMFA* képviselői újra megpróbáltak Kijevben tájékozódni. Közölték velük, hogy az eltelt idő alatt az akkreditáció folyamatát megváltoztatták, az elbírálási eljárás is változott és újra be kell nyújtani a dokumentumcsomagot a változások tükrében. Május végén be is nyújtották az új követelményeknek megfelelő dokumentumcsomagot. 1996. június 14-én ülésezett az *Állami Akkreditációs Bizottság*, s különösebb viták nélkül megadta a licenciót. Egy feltételük volt azonban, mégpedig az, hogy változtassák meg az intézmény nevét, mert a névben szereplő „magyar" szó arra utal, hogy magyarországi intézményről van szó. Az alapítvány képviselői elfogadták a feltételt, és újra benyújtották az alapszabályzatot, kérték az intézmény nevének megváltoztatását *Kárpátaljai Tanárképző Főiskola (magyar tannyelvű)* névre. Ezt a járási adminisztráció elutasított, azért mert az időközben megváltozott rendelet értelmében előbb az ukrán oktatási miniszterrel kell egyeztetni ezt. Végül hosszas huzavona és politikai háttéregyeztetések után 1996. szeptember 16-án a főiskola megkapta a hivatalos okiratot, amelyet mégis a *Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola* névre állítottak ki. A főiskola ünnepélyes tanévnyitóját 1996. szeptember 24-én tartották.[25]

2003. december 13-án a *Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola* felvette II. Rákóczi Ferenc nevét, és *II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola* néven működik tovább.[26]

Az évek folyamán a *KMF*-en tanulható szakok fokozatosan bővültek. Az új szakok mellett különböző tanfolyamok, képzések bővítik a *KMF* által nyújtott lehetőségek sorát.

---

24 vö. Orosz, 2006: 363–364.

25 vö. Orosz, 2007: 354–356.

26 http://kmf.uz.ua/hun114/index.php/a-foiskola-tortenetebol.html [Letöltés ideje: 2011. március 15.]

Digitized by Google

A 2010/2011-es tanévre tíz szakirányban hirdetett felvételt nappali és levelező tagozaton a *KMF*. Ezek a következők: tanítói, óvodapedagógia, ukrán nyelv és irodalom, magyar nyelv és irodalom, angol nyelv és irodalom, történelem, földrajz, biológia, matematika, valamint könyvvitel és auditálás.[27] Továbbá a *Budapesti Corvinus Egyetem Kertészettudományi Kar*a az 1999/2000-es tanévtől kezdve levelező kertészmérnöki képzést, illetve a *Nyíregyházi Főiskola* a 2000/2001-es tanévtől kezdve vállalkozásszervező, közgazdászképzést folytat a *KMF*-en hétvégeken, kihelyezett levelező képzési formában.[28]

Kutatásom során a kérdőíves felmérés alanyai a *KMF*-en matematika, biológia és földrajz szakon végzett hallgatók voltak. Ezért fontos pár szóban megemlíteni az érintett szakokat és tanszékeket.

A *KMF*-en megalakulásakor a *Matematika és Természettudományi Tanszék* keretén belül működő matematika szakcsoport munkatársai biztosították a matematika és informatika oktatását más szakokon. A 2004/2005-ös tanévben indult az első matematika szakos évfolyam. A *Matematika Tanszék* 2006-ban vált ki lett önállóvá. A szak oktatása jelenleg öt évfolyamon folyik. A 2009/2010-es tanévben elindult a szpecialiszt képzés is.[29]

A *KMF Biológia Tanszék*e 2007. szeptember 1-jén jött létre a *Matematika és Természettudományi Tanszék* biológia szakcsoportjának átszervezése eredményeként. A *Biológia Tanszék* biológia és biológai–földrajz szakon kibocsátó tanszék. A képzés eredményeként a hallgatók baccalaureusi és szpecialiszt szintű diplomát szerezhetnek, az első baccalaureusi szintű diplomák kiadására 2008-ban került sor.[30]

A *KMF Földtudományi Tanszéke* 2006 októberében jött létre. A tanszék kibocsátó a földrajz szakon. Előtte a *Matematikai és Természettudományi Tanszéken* működött földrajzi munkacsoport keretein belül folyt a földrajz szakosok kibocsátása.[31]

A kutatás kérdései, módszerei

Munkám célja átfogó képet nyújtani a *KMF*-en matematika, földrajz, biológia szakon végzett hallgatók életpályájának, karrierjének alakulásáról Kárpátalján. A

27 http://www.kmoa.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=337:ii-rakoczi-ferenc-karpataljai-magyar-fiskola&catid=30:koezhasznu-informaciok&Itemid=30 [Letöltés ideje: 2011. március 21.]

28 vö. Orosz, 2006: 117.

29 http://kmf.uz.ua/hun114/index.php/component/content/article/37-a-foiskola-egysegei/91-matematika-tanszek.html [Letöltés ideje: 2011. január 19.]

30 http://kmf.uz.ua/hun114/index.php/component/content/article/37-a-foiskola-egysegei/82-biologia-tanszek.html [Letöltés ideje: 2011. január 19.]

31 http://kmf.uz.ua/hun114/index.php/component/content/article/37-a-foiskola-egysegei/88-foeldtudomanyi-tanszek [Letöltés ideje: 2011. január 19.]

Digitized by Google

kutatatás egyik fő feladata, hogy felmérje, milyen kihatással van a főiskolán szerzett felsőoktatási oklevél, diploma a kárpátaljai fiatalok életpályájának, karrierjének, munka-erőpiaci esélyeinek alakulásában. A kutatással igazolni kívánom a *KMF* kárpátaljai magyarság szociális, gazdasági és kulturális fenntartása érdekében betöltött domináns szerepét.

A kutatás elősegíti, hogy a felvételi előtt állók, avagy az intézményben tanuló hallgatók általános képet nyerjenek a diplomájuk presztízséről, oklevelük és tudásuk felhasználhatóságáról, a Főiskolán végzettek jelenlegi helyzetéről.

Kutatásom során kétféle módszert alkalmaztam: fókuszcsoportos beszélgetéseket és kérdőívezést. A fókuszcsoportos beszélgetés félig strukturált kérdőív alapján történt, tehát a feltett kérdések és az azokra adható válaszok nem szigorúan követendők. Egy előre elkészített interjúvázlat alapján irányítottam a beszélgetéseket. A beszélgetések célja, hogy a felkért kutatási alanyok véleménye mellett feltárja érzéseiket, attitűdjeiket. A kutatatás eredményei nem reprezentatívak, illetve a szerzett információk nem statisztikai jellegű, számszerűsíthető adatok, hanem olyan vélemények, érzések, amelyek elemzésével mélyebb betekintés nyerhető a válaszadók gondolkodásába, érzelmi világába.

A kutatás folyamán három csoportos beszélgetésre került sor. A felmérés ezen szakaszán célszerű volt ezt a módszert alkalmazni, mivel a beszélgetések résztvevői a *KMF* 4. évfolyamos diákjai voltak, így a beszélgetések helyét és időpontját könnyen és mindeni számára – akik hajlandók voltak részt venni – alkalmasan meg tudtuk választani, illetve – kis létszámú csoportokról lévén szó – jobban el tudtunk mélyedni a témában és részletes, nyílt válaszok születtek.

A kérdőíves kutatást a már végzett hallgatók körében végeztem, ebből adódik, hogy ez esetben nagy létszámú csoporttól kellet információt kinyerni, ezért volt célszerű kérdőív formájában ezt megtenni.

Fókuszcsoportos beszélgetés a 4. évfolyamos matematika, földrajz és biológia szakos hallgatókkal

Mint már korábban említettem, munkám során három fókuszcsoportos beszélgetést végeztem, melyek alanyai a *KMF* 4. évfolyamos hallgatói voltak. A beszélgetésekre a *KMF*-en került sor. Az első csoport tagjait a matematika szakon tanuló hallgatók képezték, összesen nyolcan tanulnak ebben a csoportban, közülük egy diák nem volt jelen, egy pedig nem kívánt részt venni a beszélgetésben, s mivel én is ennek a csoportnak a tagja vagyok, ezért öt hallgató válaszait rögzítettem.

A második csoportba a biológiát tanuló hallgatók kerültek. Mivel a *KMF*-en lehetőség van szakpárok tanulására, így a biológia-földrajz, földrajz-biológia

Digitized by Google

és biológia csoportok tagjait kerestem fel. A beszélgetésben egy földrajz-biológia szakos, négy biológia-földrajz szakos és három biológia szakos hallgató vett részt.[32]

A harmadik csoport tagjai a történelem-földrajz és földrajz-történelem szakos hallgatók voltak. Összesen hárman vettek részt a beszélgetésben, közülük kettő történelem-földrajz, egy pedig földrajz-történelem szakos volt.[33]

A beszélgetések kérdései hat témakör köré csoportosultak. Ezen témakörök alapján szeretném bemutatni a 4. évfolyamos hallgatók válaszait, véleményeit a megkérdezett dolgokról.

Intézmény- és pályaválasztás, pályakép

Ahogy már volt róla szó, a kárpátaljai magyar nyelvű felsőoktatást lényegében a *KMF* jelenti, s nagy gond a kárpátaljai magyar fiatalság körében az ukrán nyelven való boldogulás. Sok esetben az ukrán nyelvtudás hiánya dönti el, hogy melyik felsőoktatási intézményt választják a magyar ajkú fiatalok. A *„Miért a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolát választottátok a tanulmányaitok helyszínéül?”* kérdésre a következő válaszokat kaptam:

> *„... én azért jöttem ide tanulni, mert itt a tanítás ingyenes és nem kell fizetetnem a tanulmányaimért... ” (földrajz-történelem szakos férfi)*
>
> *„... mert egyrészt magyar nyelvű a tanintézet és mind a matematika és mind az informatika érdekel és nyilván közel volt... ” (matematika szakos férfi)*
>
> *„... mert magyar és mert olcsó... ” (földrajz-biológia szakos nő)*
>
> *„... részben azért, mert nem beszélek ukránul és ott[34] ukránul is kellene tudni és a pénz és az anyagiak... ” (történelem-földrajz szakos nő)*
>
> *„... hát én azért, mert közel van, felvettek fizetetlen szakra, jelentkeztem az Ungvári Egyetemre is, viszont oda ukrán nyelv szükségeltetik, valamint fizetett szakra vettek fel... ” (matematika szakos férfi)*
>
> *„... én szintén a magyar nyelvből és az anyagiak miatt... ” (történelem-földrajz szakos nő)*

32 A második csoportos beszélgetésben részt vevő hallgatók nagyon szívesen vállalták a beszélgetést, nem feszélyezte őket, hogy diktafonra rögzítem az elhangzottakat. Véleményem szerint jó hangulat uralkodott a beszélgetés közben, nyíltan beszéltek csoporttársaik előtt.

33 A biológia szakos hallgatókkal ellentétben a történelem-földrajz és földrajz-történelem szakosok nem voltak segítőkészek, sokan nem mentek bele a beszélgetés elkészítésébe különböző elfoglaltságaikra hivatkozva és nem szerették volna, hogy hangfelvétel készüljön a tőlük elhangzott dolgokról.

34 Az „ott” alatt az *UNE*-t érti.

Digitized by Google

A kapott válaszokból kitűnik, hogy a főbb indokok a magyar nyelven való tanulás, az intézmény közelsége és az alacsony költségek. Mindezekből következik, hogy a *KMF* fontos szerepet tölt be a kárpátaljai magyarság életében, mert ha nem létezne, akkor sok magyar fiatal kiszorulna a felsőoktatásból Kárpátalján.

A szakválasztást illetően a következők hangzottak el:

„... megfelelő volt a földrajzzal a párosítás, mind a kettőt szeretjük és máshol ilyen nem volt..." (biológia-földrajz szakos férfi)

„... mindig is szerettem a matematikát..." (matematika szakos férfi)

„... azért is, mert az első tanulmányi verseny, amit nyertem az a földrajz volt..." (földrajz-történelem szakos férfi)

A beszélgetésben részt vevő hallgatók pedagógusképzésben tanulnak, ezért fontosnak tartottam megkérdezni, hogy tanári pályára készülnek-e, mit várnak ettől a pályától, mire számítanak. A megkérdezettek közül egy hallgató kivételével mindenki elvállalna egy tanári állást, s többségük szíve szerint is ezt csinálná. A következő válaszok születtek:

„... szakmaszerző és szakmahagyó leszek egyből..." (biológia-földrajz szakos férfi)

„... függ a fizetéstől is..." (matematika szakos férfi)

„... természetesen, hogyha arra lenne lehetőségünk, hogy korunk ellenére is kapjunk munkát, mivel a tanároknak a nagy részét az idősebbek töltik ki és a fiataloknak nem jut munkalehetőség..." (földrajz-biológia szakos nő)

„... ha azt nézed, egy gyárba dolgozik az ember reggel nyolctól, pláne este szmenázik[35], holott egy iskolába a tanár dolgozik délutánig, 45 percenként pihen és nem kell ilyen fizikai munkát végeznie... és az egész nyárja szabad..." (biológia-földrajz szakos nő)

„... vagy kicsit a fizetés méltóbb lenne a négy évhez, mert ugyan-annyi fizetést kap, mint aki elmegy 16 évesen dolgozni egy gyárba..." (biológia-földrajz szakos férfi)

A feltett kérdések között szerepelt az is, hogy befolyásolta-e a szülők, tanárok, ismerősök véleménye az intézmény-/pályaválasztást. A harmadik csoport tagjai közül mindenki a saját akaratából jött, a szülők véleménye nem befolyásolta őket. A matematikát tanulók között megfigyelhető a szülők befolyása ebben a dologban:

35 A szmenázás kifejezés a szláv nyelvjárásokból került be a kárpátaljai magyar nyelvjárásba, műszakokban való dolgozást jelent.

Digitized by Google

„… hát nekem részben igen, mivel megszabták, hogyha az Ungvári Egyetemre fizetettre vesznek fel, akkor azt a felsőfokú intézményt nem választhatom tanulás céljából…" (matematika szakos férfi)

„… én úgy felvételiztem, hogy anyám mondta, hogy be kéne fejezni a matekot…" (matematika szakos nő)

A biológia szakosoknál is önálló döntések születtek ezen a téren:

„… engem máshová küldtek például… fizika szakra küldtek elmondom, azért, mert tudták, hogy sokkal jobb lehetőségem lesz elhelyezkedni, valószínűleg igazuk is volt, mert fizikusnak kevés ember tanul, de az a szak engem nem érdekelt…" (biológia-földrajz szakos férfi)

„… én arra gondoltam, hogy mit szeretek a legjobban csinálni, és ezt a tantárgyat szeretem, a biológia csak földrajzzal van, na akkor jövök erre…" (biológia-földrajz szakos nő)

A tanulmányok finanszírozása

Az előző kérdésekből kiderült, hogy fontos befolyásoló tényező volt a hallgatók számára intézményválasztáskor, hogy alacsony költségekkel jár a *KMF*-en való tanulás. Az anyagi hátterük nem mindenki számára engedhetett volna meg más felsőoktatási intézményt. A többségnél nem jelent túl nagy problémát a taníttatás, de persze akadnak rosszabb anyagi háttérrel rendelkezők is:

„… Ungváron nem tudtuk volna finanszírozni… hármunk közül kettőnek nincs apja, és édesanyánk húzza az igát, és ő a kereső a családban, és örültünk, hogy ide eljöttünk…" (történelem-földrajz szakos nő)

„… tulajdonképpen a nagy része saját…" (matematika szakos férfi)

„… én saját pénzből látom el magamat… a férjemmel közös, és ha úgy vesszük az a saját…" (matematika szakos nő)

„… nekem is a szüleim finanszírozzák, igyekszek azért spórolni, ne le-gyen számukra megterhelő, és szeretnék egy idő után lassan, most már ötödik évre önállósodni, hogy saját magam legalább a tandíjra valót megteremtsem, csak az nem biztos, hogy össze fog jönni… nem igazán erős anyagi háttérrel rendelkező családból származunk mindannyian, mint aki mindent megengedhetne magának. Nem mondom, hogy hiányt szenvedünk sok dologban, de nem úgy élünk, ahogy szeretnénk…" (biológia-földrajz szakos férfi)

Digitized by Google

A matematikát tanulók közül mindenki, és az utolsó beszélgetésben résztvevő három hallgató szintén fizetetlen képzésben vesz részt, két biológus pedig fizetett képzésben tanul. A beszélgetésből kiderült, hogy többen is vállaltak munkát a hallgatók közül: volt aki alkalmi, volt, aki hosszabb távú állandó munkákat. Van, aki jelenleg is dolgozik.

„... igen, vállaltam munkát, először telefonos operátorként dolgoztam, most meg titkárként dolgozok főállásba..." (matematika szakos férfi)

„... alkalmi munka az nekem szokott lenni, de az ritkán van..." (földrajz-történelem szakos férfi)

„... igen, vállaltam. Volt, amikor igen..." (biológia szakos férfi)

„... Call Center-es telefonálás. A főiskola mellett nehéz... levelezősöknek könnyebb..." (földrajz-biológia szakos nő)

Akik nem vállaltak munkát, azok közül is akadtak, akik szívesen besegítettek volna a tanulmányaik finanszírozásába, de a szülők kérése és egyéb okok miatt ez nem valósult meg.

„... a kettőt szerintem nem lehet minőségesen csinálni, egyszerre tanulni magas színvonalon és dolgozni..." (biológia-földrajz szakos férfi)

„... nem vállaltam, a szakból kifolyólag rengeteg óráink voltak és nem nagyon fért volna bele egyrészt az órák mellett való dolgozás, másrészt nem is nagyon volt lehetőség..." (matematika szakos férfi)

További tervek

Mivel a beszélgetés résztvevői diplomaszerzés előtt állak, aktuálissá válik a kérdés, hogy milyen további terveik vannak. A *KMF*-en matematika és biológia szakon van lehetőség az 5. évfolyam elvégzésére, és ezáltal a szpecialiszt fokozatú diploma megszerzésére. Földrajzból Kárpátalján erre csak az *UNE*-n van lehetőség. A diákok többsége szeretne szpecialiszt fokozatú diplomát is szerezni, de mint minden esetben, itt is vannak kivételek:

„... részemről örülök, hogyha ezt befejezem..." (biológia szakos férfi)

Főleg a matematikusoknál megfigyelhető dolog, hogy inkább az *UNE*-n szeretnék elvégezni az 5. évfolyamot. Ennek fő oka, hogy elgondolásuk szerint az ott szerzett diploma nagyobb presztízsű, és hogy ezáltal jobban megtanulják az államnyelvet is:

Digitized by Google

„... hát én mondjuk Ungváron szeretnék..." (matematika szakos férfi)

„... kétesélyes..." (matematika szakos férfi)

„... szerintem én is Ungvár, mert itt nincsen levelező, és így egyszerűbb, nekem még pluszba az is, hogy család meg gyerek, meg stb. ..." (matematika szakos nő)

„... én szeretnék... az Ungvári Egyetemen földrajz..." (földrajz-történelem szakos férfi)

A hallgatók közül más szakirányban, egyéb fokú képzésekben csak pár személy akar tanulni:

„... ha a szükség rákényszerít, hogy nem kapunk ebbe a szakmába állást... olyat hallottam, hogy iskolába kapott munkát, de nem a saját szakmájába, és akkor át kellett neki képezni magát..." (biológia-földrajz szakos nő)

A megkérdezettek szerint egyértelműen hasznavehető lesz a főiskolán szerzett diploma, bár voltak, akik kicsit borúlátóbban vélekedtek:

„... talán a tudás inkább, mint a diploma..." (biológia-földrajz szakos férfi)

„... elhelyezkedni szerintem eltudnánk, de nagyon sok tanár van most..." (történelem-földrajz szakos nő)

„... a tanári pályán kívül másra nem igazán van lehetőségünk, tanári diplomát kapunk..." (biológia-földrajz szakos nő)

A szülők véleménye a további terveket illetően sem mérvadó:

„... bizonyos tapasztalatokkal rendelkeznek a szülők... van bizonyos saját tapasztalatuk, azt megosztják velünk, nekünk ezt nem kötelező megfogadni, ajánlatos persze, aztán tanulunk a saját hibáinkból, hogy úgy kellett volna, de..." ((biológia-földrajz szakos férfi)

A fiatal pályakezdőknek – nem csak a pedagógus szakmát tekintve – sok nehézséggel kell megküzdeni, hogy elhelyezkedjenek, beilleszkedjenek és belejöjjenek szakmájukba. Mondhatjuk, hogy az egyik legtöbb negatívum a pedagógus munkakezdésében lép fel, pedig számos pedagógus nagy elhivatottságot mutat szakmája iránt, kitartás, szorgalom jellemzi őket, és mégis újabb és újabb kihívásokkal kell szembesülniük munkájuk során. Rengeteg frissdiplomás pedagógus akad, aki szereti az általa képviselt ügyet, és még mindig tudnak lelkesedni annak ellenére, hogy rengeteg nehézséggel kell megküzdeniük, számos kudarc éri őket. A pedagógus szakmával kapcsolatos nehézségekkel kapcsolatban így vélekednek a megkérdezett hallgatók:

Digitized by Google

„... attól nem függ, hogy milyen az iskolának a hangulata, az ember mindenütt kibírja egy ideig. Akármilyen munkahely van, akkor is lesznek hátrányok, meg piszkálódások, ilyen az élet... ha kezdő tanár vagy még akarsz kezdeni valamit vele, s az, aki már hatvan éve a pályán van az meg már olyan unottá válik, hogy egyszerűen nem érdekli a dolog, csak leadja az anyagot és akkor hazament. Még egy kezdő tanárnak szerintem van lelkiismerete, meg lelkesedése, meg minden, és pont azért a kollektívából úgy kinézik, hogyha valami újat akarsz bevezetni, szerintem ez a legnagyobb nehézség..." (matematika szakos nő)

„... a legnagyobb nehézség szerintem elsősorba, hogy megleld magát a helyedet... ismeretség kell sokszor, hogy bekerülj valahova, nyílván a kezdő pedagógusokhoz a gyerekek, tanulók sem úgy viszonyulnak hozzá, mint egy százéveshez..." (matematika szakos férfi)

Elhelyezkedés

A 2004-es munkanélküliségi mutatók szerint a Bereg-vidéken a munkanélküliek aránya 2,77% volt, ami a jóléti államok bármelyikével felvehetné a versenyt. De ez valójában nem így van, mivel nem minden munkahellyel nem rendelkező személy jelentkezik a foglalkoztatási központban.[36] A beregszászi járásban kevés munkalehetőség adódik egy frissdiplomás számára, főként a pedagógusszakmát tekintve. Az ukrán nyelvtörvénynek köszönhetően egyre több magyar szülő adja gyermekét ukrán tannyelvű iskolába. Ennek köszönhetően csökkent a magyar iskolákban tanulók létszáma. Továbbá a szakma telítettsége miatt is romlanak a végzett hallgatók elhelyezkedési esélyei pedagógusként. A végzős hallgatók nem túl jó esélyeket látnak a főiskola utáni elhelyezkedésre:

„... igazából nem is érdeklődtünk... már ahol tudjuk, ott nincsenek állások... más lehetőség lenne, csak az nem tanári állás, más fizikai munka..." (biológia-földrajz szakos férfi)

„... gyár. Hát a ... gyárba már egész szalagok vannak ilyen diplomás történészek..." (történelem-földrajz szakos nő)

„... először próbálkoznék tanárként, de hogyha ott nem kapnék állást, akkor valami másat néznék addig, amíg nem jutnék tanári álláshoz..." (biológia-földrajz szakos nő)

36 vö. Orosz, 2007: 102.

Digitized by Google

Néhány hallgató számára már van konkrét munkahelyi lehetőség:

„... nekem, hogyha minden jól megy, akkor valószínűleg munkát is adnak magyar iskolába..." (földrajz-történelem szakos férfi)

„... egy osztálytársunknak van lehetősége egy történelmi szakkörre..." (földrajz-biológia szakos nő)

„... teljes állású titkárság..." (matematika szakos férfi)

Előbb-utóbb mindenki számára eljön az a pillanat, hogy dolgozni kell, de nem mindegy mikor találunk munkát. Ezért is tartottam fontosnak megkérdezni, hogy hogyan akarnak munkát keresni a beszélgetés alanyai, és hogy milyen nehézségek lépnek fel ekkor:

„... Google..." (matematika szakos férfi)

„... hát elvileg tanári állást úgy kell keresni, hogy van Beregszászban tanfelügyelőség, bemégy és küldenek ahova küldenek, Rákostól kezdve Isten tudja hova... Mindig azt kell tudni kinek kell fizetni az ezer dollárt..." (matematika szakos nő)

„... alacsonyak a bérek, nincsen munka és ukrán nacionalisták lehetetlenné teszik azt, hogy magyar intézmények működjenek..." (földrajz-történelem szakos férfi)

„... az a legnagyobb gond, hogy a főiskola konkrétan tanárokat képez. Hogyha valamilyen más szakirányú munkát is esetleg, vagy más lehetőséget biztosítana könnyebb lenne az elhelyezkedés..." (biológia-földrajz szakos nő)

A válaszok azt mutatják, hogy jelenleg tisztában vannak a diplomaszerzés után őket érintő elhelyezkedési nehézségekkel, viszont a matematikát és biológiát tanulók saját elmondásuk szerint a főiskolára való jelentkezéskor nem voltak ezekkel tisztában:

„... éppen azért jelentkeztünk, azt gondoltuk, hogy ezáltal könnyebb lesz..." (biológia-földrajz szakos férfi)

„... szerintem nem, mert amikor szerintem ti jelentkeztetek, meg mikor én is, még nem volt ez a nagy ukránosodás, meg, hogy minden gyereket ukrán iskolába kell iratni, meg ne beszéljünk az anyanyelvünkön, mert az már ciki, szerintem nem volt ilyen ennyire, talán ez volt a különlegesség Kárpátalján, hogy nem voltunk ennyire rákényszerítve arra, hogy ha-nyagoljuk ezt..." (matematika szakos nő)

Digitized by Google

Az ebben a témában szereplő kérdésekre adott válaszok alapján látható, hogy milyen nehéz magyarként a Kárpátalján való elhelyezkedés, s hogy milyen akadályokkal teli jövő vár az ifjú pedagógusokra.

Kárpátalján maradás kérdése

Az eddig elhangzott válaszok alapján felvetődhet a kérdés: nem lenne-e jobb külföldön szerencsét próbálni? Mégis inkább úgy tűnik, a diákok döntő többsége ragaszkodik a szülőföldjéhez, és magához a kárpátaljai magyarsághoz. Összesen két hallgató mondta, hogy külföldre menne:

„... én, ha sikerül szívesen megpróbálnám Magyarországot, vagy esetleg tovább Németországot..." (földrajz-történelem szakos férfi)

„... én csak azért mondom, hogy lehet, hogy magyarba mennék, mert bátyámék már kint vannak..." (matematika szakos férfi)

Mivel Kárpátalján akarnak maradni, fontos, hogy itt alapozzák meg az életüket. Felvetődik a kérdés: van-e lehetőség a jó életszínvonal megteremtésére a Kárpátalján adódó munkalehetőségekből? Lássuk, hogyan vélekednek erről:

„... egyértelműen nincs..." (matematika szakos férfi)

„... amiből nekünk nagy hasznunk lehetne, vagy érhetnénk el úgymond pénzügyi előrelépést, ahhoz befektetés kell..." (biológia-földrajz szakos nő)

„... nem, ha gyárba megyünk el... annyi, hogy élni tudsz belőle..." (történelem-földrajz szakos nő)

A Kárpátalján maradás szempontjából talán a legfontosabb dolog, hogy hogyan beszéljük az ukrán nyelvet. A hallgatók többsége egyáltalán nem, vagy gyengén beszéli az ukrán nyelvet, de akadnak kivételek is:

„... minimális szinten... de az, hogy egy órát tartsak ukránul, hát... a főiskola megadta azt, hogy fejlődjünk, csak közép és általános iskolában nem voltak meg az alapok, és így hiába építettünk... négy éven keresztül az ukrán oktatás keményen folyt, mi nagyon keményen tanultuk a szakmai ukránt, de ez mind kevés, már eleve egy olyan alap nyelvtudással kellett volna idejönnünk..." (történelem-földrajz szakos nő)

„... jól, mert én olyan családban nőttem fel, hogy mindkét nyelvet párhuzamosan hallgattam, úgyhogy nincs vele semmi probléma, meg

Digitized by Google

olyan környezetbe nőttem fel, például ukrán óvodába jártam, meg otthon is anyuval ukránul beszélek, a bátyámmal vagy magyarul, vagy ukránul, apuval magyarul, szóval így meg van ez a keveredés a nyelvek között…" (matematika szakos nő)

A beszélgetésekben résztvevő hallgatók szerint nagyban megkönnyítené az életüket az ukrán nyelv ismerete, ha beszélnének ukránul, többségük szívesen tanítana ukrán tannyelvű iskolában is.

„… persze, hogy könnyebb lenne, ha az államnyelvet tudod, akkor neked nagyon könnyű itt az élet Ukrajnában…" (földrajz-történelem szakos férfi)

„… szerintem előnnyel jár mindenképpen, mert Ukrajnában élünk és ugye az összes papír, vagy ha tanárnak megy valaki, akkor a tanterv is ukránul van, az oktatási minisztérium ukránul adja, nem magyarul…" (matematika szakos nő)

Távolabbi jövő

A beszélgetések végén megkértem a hallgatókat, hogy pár perc erejéig engedjék szabadjára fantáziájukat, felejtsék el az előttük álló nehézségeket. A *„Milyen munkát töltenétek be a legszívesebben?"* kérdésre a következőket válaszolták:

„… elnök…" (történelem-földrajz szakos nő)

„… rendőr…" (földrajz-történelem szakos férfi)

„… hát én valami informatikai téren akarok elhelyezkedni… akár valami üzletbe, akár valami szakiskolába…" (matematika szakos férfi)

„… szeretnék tanár lenni…" (biológia-földrajz szakos férfi)

„… hát én tanár szeretnék lenni, már nagyon régen eldöntöttem, és ezt szeretném…" (matematika szakos nő)

A válaszok alapján egyértelmű volt, hogy sok hallgatóban nagy az elhivatottság szakmája iránt, és valóban pedagógus szeretne lenni. Az utolsó kérdésre adott válaszok pedig azt tükrözik, hogy a beszélgetésekben résztvevők megvalósítható célokat tűznek ki maguk elé. Így képzelik el a jövőjüket 10 év múlva:

„… nem tudom, hát ez a munkától függ…" (matematika szakos férfi)

„… én mindenképpen úgy, hogy lesz egy szép családom és lesz egy tanári munkám…" (biológia-földrajz szakos nő)

Digitized by Google

„... megtanulom az ukrán nyelvet jól. Vagy tanár leszek, vagy valami hivatalban fogok dolgozni...” (földrajz-történelem szakos férfi)

„... én szerintem az, hogy elsősorban munkalehetőség, az anyagi háttér biztosítása és utána családalapítás és a magyarság fenntartása...” (biológia-földrajz szakos férfi)

Kérdőíves felmérés a *KMF*-en matematika, földrajz és biológia szakon végzett hallgatók körében

A felmérés során az adatfelvétel névtelenül, önkitöltős kérdőívek segítségével történt. A felmérés alanyai a *KMF*-en matematika, földrajz vagy biológia tanári diplomát szerzett hallgatók voltak. A cél az volt, hogy minél több e kritériumoknak megfelelő személy számára eljuttassam a kérdőívet. A kérdőívek továbbítása e-mailen keresztül és személyes vagy más személy által átadva, papír alapú kérdőív formájában történt. Az e-mail címekre ismerősök, barátok és különböző internetes közösségi oldalak segítségével tettem szert. Továbbá a személyesen felkeresett volt diákoktól is kaptam némely esetben volt csoporttársaikról, évfolyamtársaikról elérhetőségi adatokat. A válaszadási hajlandóság elég alacsony volt, sokan többszöri kérésre sem voltak hajlandók a kérdőív kitöltésére. Összesen 178 személynek juttattam el a kérdőívet, ebből 52-t kaptam vissza.

A felméréssel azt kívántam feltárni, hogy hogyan alakult az említett szakokon végzett, s Kárpátalján maradt személyek élete, karrierje; sikerült-e elhelyezkedni a szakmájukban, milyen munkakört töltenek be, mennyire elégedettek ezzel, milyen terveik vannak jövőjükre nézve, stb. A kapott eredmények egyfajta képet mutatnak a végzősök számára diplomájuk presztízséről, felhasználhatóságáról, elhelyezkedési esélyeikről.

Általános adatok

Az adatközlők száma, nem és kor szerinti megoszlása nem volt előre meghatározva. A nem szerinti megoszlás a következőképpen alakult: az 52 válaszadóból 35 személy férfi és 17 személy nő. A válaszadók születési év szerinti megoszlása nagy változatosságot mutat:

A megkérdezettek közül mindössze 1 személy vallotta magát ukrán nemzetiségűnek, míg 51 fő magyar nemzetiségű. Városban él az adatközlők közül 21 fő, faluban pedig 29 fő, ketten pedig nem adták meg, hogy milyen településen élnek. A városokban élők közül 14-en Beregszászt, 2-en Ungvárt jelölték meg

Digitized by Google

lakhelyükként, valamint 3 fő Budapestet és 1-1 személy Csapot, illetve Técsőt. A falvakban élők összesen 21 különböző település lakói, a válaszadók közül Nagyberegen és Jánosiban hárman, Benében, Somban és Váriban ketten élnek.

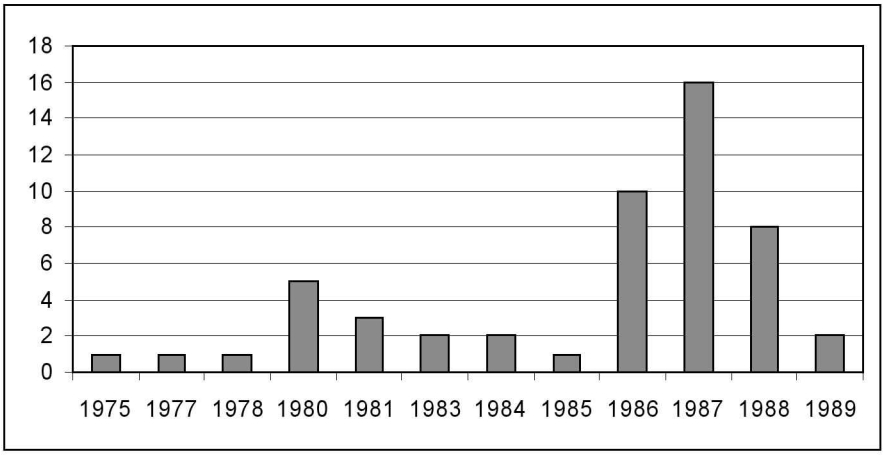

3. ábra A válaszadók születési évszám szerinti megoszlása

Szüleik legmagasabb végzettségét tekintve senki nem jelölte az elemi iskolát, az egyéb kategóriába pedig bekerült a technikum és a szakiskola. Az 1. táblázat alapján látható, hogy sok esetben rendelkeznek a szülők főiskolai vagy egyetemi végzettséggel.

	Általános iskola	Érettségi	Főiskola/ egyetem	Technikum	Szakiskola
Anya	1	27	12	5	7
Apa	0	12	27	3	10

1. táblázat A válaszadók szüleinek legmagasabb végzettsége

Családi állapotukat tekintve 33 fő hajadon vagy nőtlen, 18 fő házas és 1 fő elvált. Az adatközlők közül 37 személynek nincs gyermeke, 15-nek van, ebből 13 főnek egy és 2 főnek két gyermeke van.

Érettségit 13 fő városi középiskolában, 3 fő városi gimnáziumban, 1 fő városi líceumban, 18 fő falusi középiskolában és 16 fő falusi líceumban szerzett, illetve 1 fő pedig szakközépiskolát végzett.

Digitized by Google

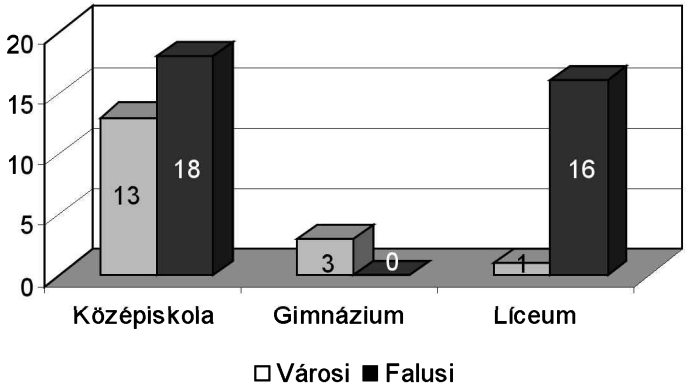

4. ábra Milyen iskolában szerzett érettségit?

Érettségikor a magyar nyelvet mindenki anyanyelvi szinten beszélte, míg az ukrán nyelvet csak 5 személy. Ebből is látható, hogy a magyar tannyelű iskolákban nem megfelelő az ukrán nyelv oktatása. (A kérdéssel kapcsolatos további eredmények a 2. táblázatban vannak összefoglalva.) Az egyéb kategóriában 9 fő megjelölte a német nyelvet és 1 fő a szlovákot.

	Magyar	Ukrán	Orosz	Angol	Német	Szlovák
Anyanyelvi szinten	52	5	2	0	0	0
Jól	0	6	6	3	1	0
Középszinten	0	7	5	15	2	1
Kicsit	0	27	10	20	6	0
Egyáltalán nem	0	7	29	14	0	0

2. táblázat Az adatközlők nyelvtudása érettségikor

Végzettség és pályakép

A válaszadók közül matematikából 7 fő szerzett baccalaureus képesítést, illetve 1 fő baccalaureus és szpecialiszt képesítést, földrajzból 21 fő szerzett baccalaureus képesítést, 12 fő szpecialiszt képesítést, illetve 1 fő baccalaureus és szpecialiszt

Digitized by Google

képesítést, biológiából 18 fő szerzett baccalaureus képesítést, illetve 1 fő baccalaureus és szpecialiszt képesítést. Továbbá a szakpároknak köszönhetően történelemből 1 fő kapott baccalaureus fokozatú diplomát, 6-6 fő szpecialiszt illetve baccalaureus és szpecialiszt fokozatú diplomát. Angolból pedig 1 fő kapott szpecialiszt fokozatú diplomát. A válaszadók összesen 84 diplomát kaptak a *KMF*-en. Évfolyamonkénti megoszlásuk is vegyes volt:

		2001	2002	2003	2006	2007	2008	2009	2010	Össz
Matematika	baccalaureus	-	-	-	-	-	3	-	5	8
	szpecialiszt	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Földrajz	baccalaureus	-	1	-	1	1	11	6	2	22
	szpecialiszt	1	2	6	1	3	-	-	-	13
Biológia	baccalaureus	-	-	-	-	-	1	5	13	19
	szpecialiszt	-	-	-	-	-	-	1	-	1

3. táblázat A megkérdezett végzettek szak, évfolyam és képesítés szerinti megoszlása

A diplomaszerzés évében való nyelvtudásról is tájékozódtam a kérdőívek segítségével. A következő eredmények születtek:

	Magyar	Ukrán	Orosz	Angol	Német	Szlovák
Anyanyelvi szinten	52	5	2	0	0	0
Jól	0	9	8	6	1	0
Középszinten	0	9	3	14	2	1
Kicsit	0	22	8	21	5	0
Egyáltalán nem	0	7	31	11	1	0

4. táblázat Az adatközlők nyelvtudása a diplomaszerzés évében

Ezt összehasonlítva az érettségi évében való nyelvtudással némi fejlődés tapasztalható az ukrán és angol nyelvek tekintetében, ami a *KMF*-en való nyelvoktatásnak köszönhető. Bár vannak olyan személyek is, akiknél saját állításuk szerint romlott a nyelvtudás.

Mint ahogy a fókuszcsoportos beszélgetések során, a kérdőívben is szerepelt az a kérdés, hogy miért a *KMF*-et választották tanulmányaik helyszínéül. Itt több válaszlehetőséget is megjelölhettek. A kapott válaszok alapján egyértelmű, hogy a magyar nyelv a legfőbb ok, amiért ezt az intézményt választották tanulmányaik

Digitized by Google

helyszínéül a volt hallgatók, hiszen az 52 válaszadóból 48-an jelölték meg ezt a válaszlehetőséget. Továbbá 28 főnél a közelség, illetve 26-26 főnél a költségek és a választható szakok is befolyásolták, hogy a *KMF*-et választották továbbtanulás céljából. Összességében az erre a kérdésre adott válaszokat az 5. ábra mutatja:

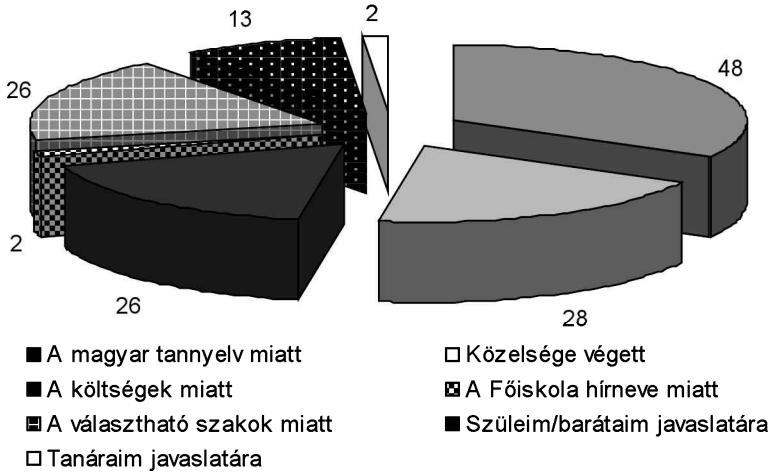

5. ábra Miért a KMF-et választotta tanulmányai helyszínéül?

Ha összevetjük ezeket az eredményeket a fókuszcsoportos beszélgetések eredményeivel, akkor látható, hogy ugyanazok az okok befolyásolták az intézményválasztást mind a volt főiskolásoknál, mind a jelenlegi végzősöknél. Tehát még egyszer hangsúlyozom, hogy a *KMF* nagyon fontos szerepet tölt be a kárpátaljai magyar fiatalság életében.

A szakválasztást illetően is hasonló eredményeket kaptam, mint a beszélgetések során. Szintén több válaszlehetőséget megjelölhettek a válaszadók. A legtöbben az *„Ez érdekelt a legjobban"* válaszlehetőséget jelölték, szám szerint 45-en. Továbbá 16 fő azért választotta az általa tanult szakot, mert abból voltak jó eredményei. A többi válaszlehetőség nem sok esetben volt befolyásoló tényező. A felsorolt lehetőségeken kívül 3 fő jelölt meg egyéb indokot, ezek a következők:

„Kizárásos alapon ez maradt." (matematika szakon végzett nő)

„Ez állt a legközelebb hozzám a matematika mellett!" (földrajz szakon végzett férfi)

„Ide jelentkeztek a legkevesebben." (földrajz szakon végzett férfi)

Digitized by Google

A kapott válaszokat a 6. ábra foglalja össze:

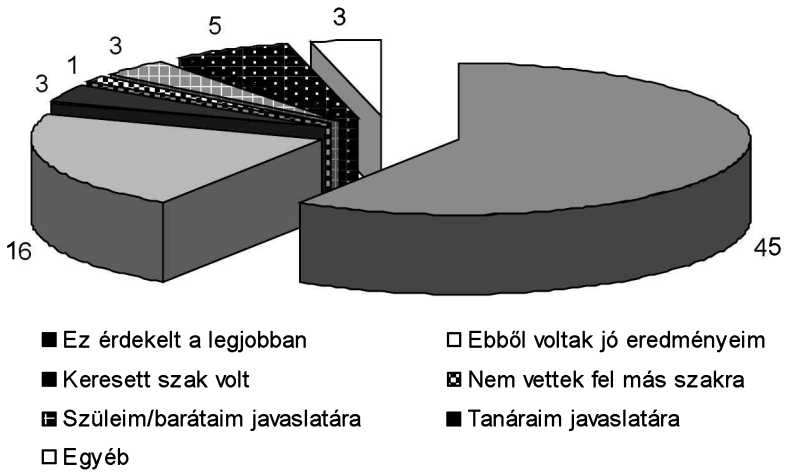

6. ábra Miért az adott szakot választotta?

A válaszadók közül 40 főnek nem volt konkrét szakmai elképzelése, terve a Főiskola elvégzése előtt, míg 12 esetben volt. A legtöbb esetben a *„Tanár akartam lenni”* választ adták meg, s jellemzők még a következő válaszok is:

„Diploma szerzése.”; „További tanulmányokat végezzek.”

24 esetben az elképzelések, tervek változtak a Főiskola elvégzése után, és 28 esetben nem. Legjellemzőbb válaszok:

„Szeretnék tanár lenni.”; „Minél hamarabb elhelyezkedni tanárként.”; „Tovább szeretnék tanulni.”; „Tanítási lehetőség vagy továbbtanulás.”

Az adatközlők többsége, 43 fő tartja a kapcsolatot valamilyen formában a Főiskolával, 9 fő pedig nem. A kapcsolattartás e-mailen, telefonon keresztül vagy személyesen történik, a legtöbben volt tanáraikkal tartják a kapcsolatot, sok esetben szakmai segítségnyújtás, tanácsadás céljából. Vannak, akik jelenleg a *KMF*-en dolgoznak, s néhányan jelenleg is tanulnak itt valamilyen formában.

A kérdőívet kitöltők közül 12 fő szerzett más felsőoktatási intézményben is diplomát, 39 fő nem. Egy személy pedig nem válaszolt erre a kérdésre. Az 5. táblázat tartalmazza, melyik intézményben, miből, melyik évben és milyen fokozatú diplomákat szereztek a megkérdezettek.

Digitized by Google

Intézmény neve	Szak	Év	Fokozat
Budapesti Corvinus Egyetem	-	2005	MA
Ungvári Nemzeti Egyetem	Földrajz	2010	szpecialiszt
Debreceni Egyetem	-	2002	Master
Volodimir Hnatyuk Ternopoli Nemzeti Pedagógiai Egyetem	Földrajz, közgazdaság tanár	2009	szpecialiszt
Budapesti Corvinus Egyetem	Kertészmérnök	2010	Bsc
Debreceni Egyetem	Történelem	2010	PhD
Ungvári Nemzeti Egyetem	Matematika-informatika	2009	szpecialiszt
Ungvári Nemzeti Egyetem	Földrajz	2010	szpecialiszt
Ungvári Nemzeti Egyetem	Matematika-informatika	2009	szpecialiszt
Volodimir Hnatyuk Ternopoli Nemzeti Pedagógiai Egyetem	Földrajz	2009	szpecialiszt
Pécsi Tudományegyetem	Turizmus szakértő	2005	egyetemi

5. táblázat Másoddiplomával kapcsolatos adatok

Jelenleg 45 személy tevékenykedik a válaszadók közül Kárpátalján, 7 pedig Magyarországon. Ez a 7 fő azért hagyta el Kárpátalját, hogy továbbtanuljon, közülük 1 fő pedig dolgozik is. A Kárpátalján maradtak közül 33 fő állandó munkahelyen dolgozik, 1 fő alkalmi munkákat vállal, 1 fő munkanélküli és 13 fő továbbtanul.

A további kérdések csak azokra vonatkoztak, akik jelenleg Kárpátalján tevékenykednek.

Elhelyezkedés

Munkahely keresésekor az volt a jellemző, hogy a válaszadók nagy többsége, 29 fő, ismerősei, rokonai, barátai által keresett munkát, míg munkaközvetítő által 3 fő, álláshirdetés alapján pedig 2 fő. A felsorolt válaszlehetőségeken kívül 2 fő egyéb módszert jelölt meg, ezek a következők:

„magam" (földrajz és biológia szakon végzett nő)

„engem kerestek meg és kértek fel" (földrajz szakon végzett férfi)

Digitized by Google

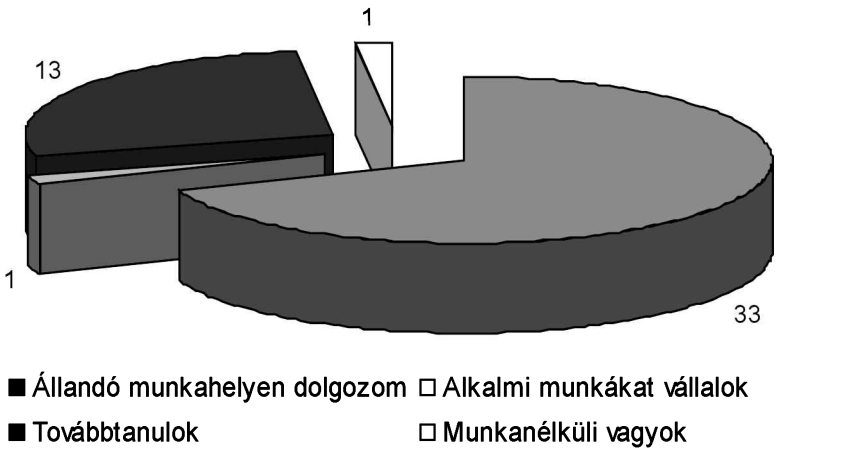

7. ábra Milyen tevékenységet folytat?

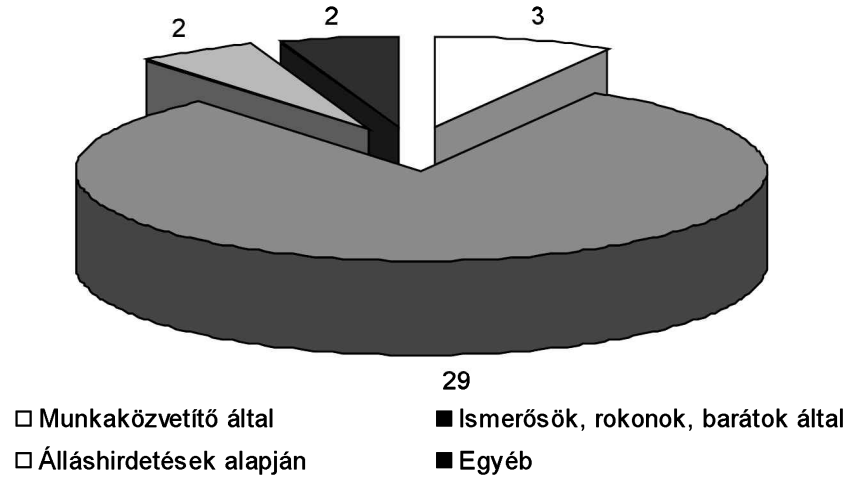

8. ábra Hogyan keresett munkát?

A 33 főből, aki jelenleg Kárpátalján, állandó munkahelyen dolgozik, 25 fő szakmájában helyezkedett el. Ez tehát a kérdőíveket kitöltők 48%-a, ami jó aránynak számít. A *KMF*-en 2002-ben 41 hallgató végzett nappali tagozaton, ebből 28-an

Digitized by Google

(68%) helyezkedtek el pedagógusként Kárpátalján.[37] Összevetve ezeket az adatokat látható, hogy jelenleg is jól hasznosítható a *KMF*-en szerzett diploma.

Az állandó munkahelyen dolgozók közül 24 személynek eddig egy munkahelye volt, 5-nek több, 3 főnek jelenleg is két munkahelye van, 2 fő pedig nem adott meg munkahellyel kapcsolatos adatokat.

A *KMF*-en tanultak hasznosnak bizonyulnak a végzett hallgatók jelenlegi munkájában, mivel nagy részük pedagógusként helyezkedett el.

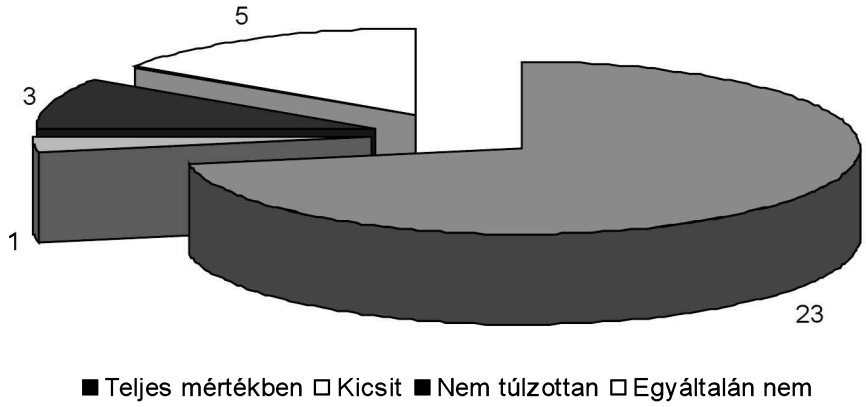

9. ábra A Főiskolán tanultak mennyire hasznosíthatók a jelenlegi munkájában?

Az adatközlők közül 11 fő vett részt valamilyen továbbképzésben, ebből 3 fő a *KMF* által szervezett Nyári Kölcsey Akadémián, 4 fő Atesztációs Előkészítő Tanfolyamon Ungváron, és 1-1 fő Nyári Akadémián a *KMPSZ* szervezésében illetve az *ELTE Földtudományi Doktori Iskola* továbbképzésén vett részt, 2 fő nem nevezte meg a továbbképzést. 21-en pedig nem vettek részt ilyesmiben, és 1 fő nem válaszolt erre a kérdésre. 22-en azon a településen dolgoznak, ahol élnek, 11 fő beutazik a munkahelyére.

27 fő számár nem jelentett semmiféle hátrányt, hogy a *KMF*-en szerzett diplomát, viszont 6 fő állítása szerint hátránnyal járt, ebből 1 fő nem jelölte miben nyilvánult ez meg:

> *„Az igazgató nem ismerte el úgy, mint az UNE diplomáját." (földrajz és biológia szakon végzett nő)*

37 vö. Orosz, 2006: 119.

Digitized by Google

„Nem tanultam meg ukránul, nem szerezhettem meg a főiskolán földrajzból a szpecialiszt diplomát." (földrajz és biológia szakon végzett nő)

„Az ukrán nyelvtudást a Főiskolán sem tudtam megszerezni, ellenben az Ungváron végzett kollégákkal." (földrajz szakon végzett nő)

„Hiányos ukrán nyelvtudás." (földrajz szakon végzett férfi)

„Hiányos volt a főiskolán az ukrán terminológia oktatása, amire később nagy szükség van." (földrajz szakon végzett férfi)

Mint látható 4 esetben a hátrány magából az ukrán nyelvtudás hiányából fakad, de viszont mind a 4 főnek így is sikerült pedagógusként elhelyezkedni.

A diplomája 16 fő számára nem jelentett előnyt, viszont 17 főnek igenis előnyt jelentett, hogy a *KMF*-en szerzett diplomát:

„... anyanyelven szerzett ismeret, jó felkészítettség." (földrajz és biológia szakon végzett férfi)

„Mivel a képzés nyelve magyar volt már önmagában előny! A megszerzett tudás is ennek köszönhető!" (földrajz szakon végzett férfi)

„Módszertanilag és tudásbélileg nagyon jól felkészítettek minket az oktatásra." (földrajz szakon végzett nő)

„Jó szakmai tudást kaptam, de csak magyar nyelven tudom magam teljesen kibontakoztatni." (földrajz szakon végzett férfi)

„... széleskörű, stabil végzettség." (földrajz szakon végzett férfi)

„Magyarországon honosítás nélkül elfogadták." (földrajz szakon végzett férfi)

Kárpátalján nagyon fontos dolog a nyelvtudás kérdése. Mint kiderült, a Főiskolán végzettek többsége nem rendelkezik jó ukrán nyelvtudással és magát az intézményválasztást is legfőbbképpen a magyar nyelven való tanulás befolyásolta. A 33 állandó munkahellyel rendelkező válaszadó közül 24-nek elhelyezkedésekor is nagymértékben előnyt jelentett a magyar nyelv ismerte, s az ukrán nyelvtudás 15 esetben előnyt jelentett. Egy fő nem válaszolt erre a kérdésre. Részletesen a 6. táblázatban látható, hogy hány fő esetében milyen szinten befolyásolták a különböző nyelvek az elhelyezkedést:

Digitized by Google

	Magyar	Ukrán	Orosz	Angol	Német	Szlovák
Nagymértékben	24	4	2	2	0	0
Előnyt jelentett	2	11	3	4	0	0
Nem jelentett előnyt	3	3	7	4	0	0
Egyáltalán nem	3	14	20	22	6	1

6. táblázat Mennyire befolyásolta a nyelvtudása az elhelyezkedést?

Mint kiderült sok esetben sikerült a szerzett szakmában elhelyezkedni a válaszadóknak, de a munkahely magában még nem minden. Fontos, hogy olyan dolgot csináljunk, amit szeretünk is, s a közeg, ahol dolgozunk is megfelelő legyen. A megkérdezettek közül a munkakörével 8 fő elégedett teljes mértékben, munkahelyi kollektívájával 16 fő, míg fizetésével mindössze két fő. A további kapott válaszokat a 7. táblázat mutatja.

	Munka-körével	Munkahelyi kollektívájával	Munkahelyi előmeneteli lehetőségekkel	Munkakörül-ményeivel	Fizeté-sével
Teljes mértékben	8	16	9	12	2
Nagyjából	17	13	8	9	10
Nem túlzottan	5	4	11	9	8
Egyáltalán nem	3	0	5	3	13

7. táblázat Mennyire elégedett a következő dolgokkal?

Jövőbeli tervek

A kérdőív utolsó szakaszában jövőbeli terveikről, elképzeléseikről kérdeztem a volt Főiskolás hallgatókat. A Kárpátalján maradtak közül 16 fő szeretne valaha még továbbtanulni, 28 fő nem, 1 fő pedig nem kívánt erre a kérdésre válaszolni. A továbbtanulni vágyók közül 7-en szeretnének Magyarországon tanulni, ebből 3-an Debrecenben, 4-en Budapesten, közülük 4 fő szeretne PhD képesítést szerezni. 1 fő biológiából szpecialiszt fokozatú képesítésre akar szert tenni a *KMF*-en. Továbbá van aki kémiát, számvitelt, alkalmazott matematikát tanulna. A többi válaszadó nem jelölte mit és hol szeretne tanulni.

Digitized by Google

Mint kiderült, a válaszadók közül 7 személy tanul vagy dolgozik jelenleg Magyarországon, és mindössze 6 ember szeretne a közeljövőben külföldön letelepedni, 28-an további életüket is Kárpátalján képzelik el, 1 személy pedig még nem tudja, hogy mit is akar. A 6 főből, aki a külföldi életet választaná, 5 Magyarország mellett döntene, 1 fő pedig valamely nyugat-európai országban élne legszívesebben.

A *„Hol és milyen munkakört töltene be legszívesebben?"* kérdés kapcsán a 45 Kárpátalján maradt személy válaszaiból a következő eredmények születtek: 9 fő nem válaszolt a kérdésre, 7 fő meg van elégedve jelenlegi munkájával és továbbra is ezt csinálná, 5 fő tanári állást szeretne kapni a szakjának megfelelően, lehetőleg azon a településen ahol él, 5 fő felsőoktatási intézményben tanár vagy kutató lenne, 4 fő tanári szakmában, 3 fő tanári állást vagy valamilyen kutatómunkát töltene be, 2 fő nem tudja. Továbbá még a következőket válaszolták:

„Tanári vagy irodai munka valamilyen cégnél."; „Irodai munka."; „Gamestar főszerkesztő."; „Németország, autótervezés";„Amely fizetésével el tudnám tartani a családomat, és nem lenne magterhelő számomra."; „Mérnök, bárhol."; „Magyarország, project menedzser."; „Nyugat-Európában, valamilyen szellemi munkát."; „Természetesen Kárpátalján és bármi másat a tanárin kívül, amihez kell kreativitás, kihívás és szervezőkészség."; „Rendszergazda valamilyen vállalatnál."

A válaszokból kitűnik, hogy összesen 25 esetben szeretnének pedagógusként dolgozni.

Az utolsó kérdés az volt, hogy *„Hogyan képzeli el a jövőjét 10 év múlva?"* Szintén érdekes és színes válaszokat kaptam. 8 fő nem válaszolt a kérdésre, 12 fő elképzelése szerint jó munkahelye és boldog családi élete lesz, 5 fő még nem tudja. A további válaszadók többsége tanárként látja magát a jövőben, s jellemző még a bizonytalanság is:

„Családalapítás, tanítás."; „Tanárként dolgozom, tudományos fokozatot szerzek.", Tapasztalt tanárként."; „Megbecsült pedagógus nagy fizetéssel."; „Nagy Magyarországon élek."; „Még nem gondolkoztam rajta."; „Túl sok a véletlen, felesleges ezen gondolkodni."; „Nincsenek 10 éves terveim."; „Sötéten."; „Akár így is jó."

Digitized by Google

Összefoglalás

A fókuszcsoportos beszélgetések és a kérdőíves felmérés során szerzett adatokból sok hasznos információt kaptam. Mind a beszélgetések, mind a kérdőívek alapján kiderült, hogy a tanintézmény kiválasztásakor fő indokok a magyar nyelven való tanulás, az intézmény közelsége és az alacsony költségek voltak. A jelenlegi végzősök többsége pedagógusként szeretne a jövőben elhelyezkedni. A kérdőív adatai azt támasztják alá, hogy a végzett hallgatóknak sok esetben sikerült szakmájukban elhelyezkedni és igenis versenyképes a kárpátaljai munkaerőpiacon a diplomájuk. A volt főiskolások jól boldogulnak Kárpátalján, csak páran élnek közülük külföldön, ők is továbbtanulás céljából. A jövőben is csak néhányan szeretnének külföldön letelepedni a végzősök és a már végzettek közül.

Szintén hasonló a helyzet a fókuszcsoportos beszélgetések alanyai és a kérdőívet kitöltők között a nyelvtudás terén. Nehezen boldogulnak ukrán nyelven, ennek ellenére láthattuk a kapott adatokból, hogy ragaszkodnak szülőföldjükhöz, Kárpátaljához. Az ukrán és angol nyelvtudásban némi fejlődés volt tapasztalható a *KMF*-en töltött évek folyamán. A Főiskolán tanulás hátrányaként azt említették meg, hogy nem tanultak meg ukránul, viszont ez a közép és általános iskolában történő rossz nyelvoktatásnak köszönhető. Hasznot jelentett viszont a megszerzett tárgyi tudás és a szakmával kapcsolatos jó felkészültség.

Összességében jól boldogulnak a *KMF*-en diplomát szerzett személyek, és ami a legfontosabb: sok esetben sikerült pedagógusként elhelyezkedniük, hivatásuknak tekintik ezt a szakmát, szívesen foglalkoznak ezzel.

Felhasznált irodalom

Babbie, 2003 — Babbie Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Balassi Kiadó, Budapest 2003.

Fábri, 2001 — Fábri István: *Magyar nyelvű felsőoktatás és tudományosság a Kárpát-medencében.* In: Régió 2001/4.

Fábri, 2003 — Fábri István (szerk.): *Kisebbségi lét és érvényesülés – Az ezredforduló munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében.* Kisebbségkutatás könyvek. Lucidus Kiadó, Budapest 2003.

Digitized by Google

Héra – Ligeti, 2006 Héra Gábor – Ligeti György: *Módszertan. A társadalmi jelenségek kutatása.* Osiris kiadó, Budapest 2006.

Horváth – Kiss – Nyegres – Roberts Horváth Tamás – Kiss László – Nyerges Andrea – Roberts Éva (szerk.): *Diplomás pályakövetés. Kézikönyv.* Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. é.n.

Molnár – Orosz, 2009 Molnár Eleonóra – Orosz Ildikó: *Oktatásügy határon.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár 2009.

Orosz, 2006 Orosz Ildikó (szerk): *Felsőoktatási támogatások és hasznosulásuk Kárpátalján.* PoliPrint Kft. – KMF, Ungvár – Beregszász 2006.

Orosz, 2007 Orosz Ildikó: *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005).* PoliPrint, Ungvár 2007.

Szabó – Bauer – Laki – Nemeskéri, 2002 Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László – Nemeskéri István (szerk.): *Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében.* Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest 2002.

Digitized by Google

Kállai Imre

A kárpátaljai teológusok jövőképe

Az 1990-es évek óta a kárpátaljai fiataloknak ismét lehetőségük nyílt Magyarországon folytatni tanulmányaikat hittudomány területén is. Az eltelt idő alatt ezek közül a fiatalok közül sokan befejezték teológiai tanulmányaikat és Kárpátalján helyezkedtek el, előbb mint segédlelkész, később mint gyülekezeti lelkészek. A hazatérés momentuma illetve a Kárpátaljára való visszailleszkedés példaértékű lehet más nem hittudományi képzésben végzett hallgatók esetén.

A témaválsztásom motivációja kettős jellegű. Egyrészt szakmai kihívást éreztem ilyen jellegű tanulmány elkészítéséhez, másrészt, mint teológus hallgató, nagy érdeklődéssel tekintek azon személyek felé, akik egyetemi tanulmányaikat befejezve gyülekezeti szolgálatba álltak, és munkájukat meggyőződéssel, hittel és alázattal végzik nap, mint nap Isten szolgálatában. A lelkészi pálya nem mindennapos elhívatás. Ezzel tisztában vannak a teológián oktató (kutató) szakemberek is. Ezért tollukból már megjelent néhány írás, amely a lelkészre, mint személyre és annak magatartására irányul. Az egyik ilyen beszámolóban egy ilyen kérdéssel találkozunk: „Milyennek kellene lennie egy református lelkésznek ma? "[1] Túlhaladva a lelkészi magatartáson magával az egyházzal is foglalkozni kell, mássá, valódibbá kell tenni.[2]

E tanulmányban nyomon követem a Kárpátaljáról származó és Magyarországon teológus-lelkész diplomát szerzett fiatalok hazatérési folyamatát illetve a hivatalba állás körülményeit, továbbá szándékomban áll feltárni a lelkészi pálya kezdeti szakaszának azon fordulópontjait, melyek a legfontosabb hatással voltak a szakmai életre. Belelátni abba, hogy mi a vonzó a hazatérésben.

Lelkészek esetében lehet-e karrierről beszélni? Hiszen az a munka, szolgálat, amelyet végeznek, lelki indíttatású kell, hogy legyen; ha már a karrier, az anyagiak és a hatalmi harc áll eme hivatás mögött, akkor problémák vannak. Mégis, egy másik szemszögből lehet karrierként említeni a lelkészi munkát. Majdnem minden más szakma esetében külső karrierként fogalmaznám meg az előrehaladást, míg a lelkészek esetében inkább egy belső, lelki karrier fedi a szakmai előremenetelt. Ha megvan ez a belső karrier, előrehaladás egy lelki vezető életében, akkor megvan az előrehaladás a gyülekezetben, a szeretetszolgálatban, sőt az egyházban is. Hasonlattal élve: a lelkész külső és belső karrierét lehetne egy pedagógushoz

1 Dr. Gál Botond: Minister Doctus. A lelkipásztor mint kultúrember, szakember és tudós. Előadás. In: Orando et laborando, A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2003/2004. évi értesítője. 466. tanév. Debrecen, 2004.

2 Dr. Fazekas Sándor: „Láthatóbb" egyházat! Elhangzott 2006. szeptember 10-én a Debreceni Református Hittudományi Egyetem 469. tanévének nyitó ünnepségén.

Digitized by Google

hasonlítani, aki kezdőként nem úgy oktat, mint tapasztalt tanárként. Egy belső fejlődést lehet megfigyelni, amelyet nem lehet kvantitatív módszerekkel mérni, csak tapasztalni növendékként. A lelkészi munka esetében fontos megtalálni a külső és belső karrier közötti egyensúlyt. Gyakorlati szempontból nem tagadható, hogy a magasabb munkabérnek jobb munkára ösztönző szerepe van. Az egyéni, erkölcsi döntésnek azonban mindig elsőbbsége van a munkahely és munka megválasztásánál éppúgy, mint a változtatásnál. A hamis Mammon itt is félrevezetheti az embert. Egyrészt olyan árat követelhet (egészségben, családi, emberi kapcsolatokban), amely pénzen nem vehető meg. Másfelől ellentétbe kerülhet a hivatással is. A csak az anyagiakon tájékozódó lelkész „béressé válik" (Biblia, János evangéliuma 10. rész 12. vers) és nem lelkipásztor. Másfelől azonban, éppen a munkabér alakításával, egy gyülekezeti közösségnek igyekeznie kell azon, hogy túlontúl ne tegye próbára a hűséget és állhatatosságot. A mennyiben a pásztor és a béres jézusi képét idéztük, ne felejtkezzünk meg arról, hogy ez elsődlegesen a lelkipásztorságra vonatkozik. Az anyagias lelkipásztor béressé válik. De a lelkipásztori tiszt méltóságát anyagiakban is meg nem becsülő gyülekezet maga is méltatlanná válik az Igére és a lelkipásztor munkájára. A követendő pásztor elve valami ilyen lehet: ha a lelkipásztor jobban él, mint gyülekezetének többsége, az az ő szégyene, ha rosszabbul, az a gyülekezeté.[3]

A kutatás egyik fő mozgatórugója a „külső" és „belső" karrier identifikálása. Úgy gondolom, eme fogalmak valamilyen szinten szubjektívek maradnak, de meghallgatva az interjúk által nyilatkozó lelkészeket, megpróbálok egy objektív definíciót megfogalmazni a tanulmány végére, amely megfoghatóvá teszi a megfogalmazásokat. Persze nemcsak erről lesz szó, sok minden előkerült az interjúkban, amelyekről nagyon érdemes említést tenni. Óvakodom attól, hogy statisztikai adatokat közöljek, hisz az esetszám és a kutatási módszer ezt nem teszi lehetővé. Kvalitatív módon dolgozva inkább típusalkotásra törekedem.

Történeti kitekintés

A reformáció kezdete óta a *Kárpátaljai Református Egyház* a *Magyarországi Református Egyház Tiszántúli Egyházkerület*ének része. Önálló múltja az első világháború után kezdődött.

Az első világháború után, a Trianoni Békeszerződés értelmében, sok magyarlakta terület, így Kárpátalja is, elszakadva az anyaországtól idegen fennhatóság alá került. A Csehszlovák Köztársaság részeként volt kénytelen élni a kárpátaljai magyarság. Az akkori politikai irányzat értelmében az államhatalom az ateizmust sulykolta az emberekbe, illetve célul tűzték ki a kis népek beolvasztását a csehszlovák

3 Szűcs, 1993: 187..

Digitized by Google

közösségbe. Az egyháznak így nagy nehézségekkel kellett szembenéznie, amiben testvéri segítséget nyújtottak a nyugat-európai hittestvérek (Svájc, Hollandia). Így jött létre Losonc központtal a teológiai képzés, iskolák, szeretetintézmények megszervezése, fenntartása. Ebben az időben különös veszélyt jelentettek az egyház számára a szekták (főképpen a Jehova tanúi). Mivel az ateista szemlélet a szekták megerősödésében az egyház megsemmisítésének eszközét látta, ezért támogatta őket. Az egyház nem tudta kezelni a kialakult helyzetet a szektákkal szemben, megoszlottak a vélemények. Ekkor alakult meg Kárpátalján a *„Napkeleti Baráti Kör”,* mint ébredési mozgalom. Célja a református nevelés volt az egyházon belül. A mozgalom célját csak részben érte el, a kárpátaljai reformátusságot nem sikerült megszilárdítani. Ellenállás mutatkozott a mozgalom felé lelkészek részéről, illetve félreértelmezés a mozgalom célkitűzései felé, aminek az lett az eredménye, hogy az ateizmus és a szekták sok tagot kiszakítottak az egyházból. Ez a szomorú tény nemcsak a reformátusokra volt igaz, hanem a görög- illetve római katolikus egyházakra is. Ennek következményeként az egyházak tekintélye, lehetősége csökkent. Egyre több egyházi intézményt államosítottak. Ebben a nehéz helyzetben is a református egyháznak kilencven temploma, és több mint száz lelkipásztora volt.

Fordulópontot jelentett az 1938-as év, amikor is a „Müncheni Egyezmény következtében Kárpátalja magyarlakta része újból az anyaországhoz került és 1939 márciusában az egész Kárpátalját visszacsatolták Magyarországhoz”. A második világháború kezdetével az embereken a félelem uralkodott, az egyházi élet is szinte megbénult a szovjet fennhatóság alatt. A lelkészek közül is sokan feladták hivatásukat, elhagyták a gyülekezetet. A fent említett száz lelkész közül negyven elhagyta gyülekezetét. Kárpátalján nem volt vezető ember az egyház élén. A lelkészeket megfélemlítették, közülük hármat le is tartóztattak. A szorongó helyzetet a *Baráti Kör* igyekezett oldani, az embereknek vigasztalást, reményt nyújtani. Evangelizációs alkalmakat[4], házi bibliaórákat szerveztek. Az államhatalom, az eseményeket figyelemmel követve, a lelkészeket megfigyelés alatt tartotta az általuk felbérelt emberek által. Ebben az időben az államhatalom összehívta a református lelkészeket Bátyúba, mivel a *Moszkvai Baptista Egyház* felszólította a *Kárpátaljai Református Egyház*at a csatlakozásra. A szövetséget elutasították a lelkészek (bár a döntés nem volt egyhangú), mivel tudták, hogy ez a református egyház teljes beolvadását eredményezné. Utólagosan derült ki, hogy a második világháború után dr. Ravasz László püspök kérte az *Amerikai Baptista Egyház*at, hogy a szovjetunióbeli baptista egyház legyen segítségére a kárpátaljai reformátusoknak.

Az egyházi életet 1948 nyaráig nem akadályozta különösképpen az állam (néhány kivételtől eltekintve, ahol a parókiákat és egyéb egyházi tulajdonokat lefoglalták). 1947-ben a *Baráti Kör* vezetősége, felmérve az akkor uralkodó helyzetet, levelet írt Sztálinnak, melyben a Biblia alapját, kérésüket és figyelmeztetésüket

4 Az „örömhír” hirdetése. Ezt az örömhírt a Szentírás lapjain lehet megtalálni.

Digitized by Google

fogalmazták meg. Levelükre válaszként letartóztattak az írók közül két lelkészt, majd 1949. március 19-én még hat lelkészt. A lelkészek elleni vád a szovjetellenes tevékenység illetve az emberek félrevezetése volt. Két hónapi vallatás után fogságra ítélték a lelkészeket, ahonnan csak 1956 májusában tértek haza. A fogságból hazatért lelkészek azt vallották, hogy ott volt az ő helyük is, ahol a nép ezreit ok nélkül elhurcolták. Később még letartóztattak több lelkészt is az a váddal, hogy az 1950-ben alakult kolhoz ellen agitáltak.

A történések után az egyház helyzete még nehezebb volt, a lelkészek száma az elhalálozás és az áttelepülés miatt huszonnégyre csökkent. Így a nyolcvanegy gyülekezetben csak vasárnap, vagy csak minden második vasárnap voltak istentiszteleti alkalmak, mivel egy lelkésznek több gyülekezetet kellett ellátnia. Minden templomban volt egy olyan személy, akinek jelentést kellett tennie a felsőbb hatalom felé, hogy a lelkész miről beszélt egy-egy alkalmon. Így folytak az alkalmak 1974-ig, amikor a református egyház engedélyt kapott két lelkész képzésére. 1977-ben újból két személy tanulhatott, majd 1981-ben, 1983-ban, 1985-ben, 1987-ben még két-két személyt képezhettek lelkésznek. Azonban ez idő alatt több idős lelkész is meghalt, így a létszámuk most sem haladta meg a huszonnégyet.

1989-ben visszaadtak 5 templomot a gyülekezetek számára, és közben még hat diák tanulhatott teológián. 1990. október 16-án az állam elismerte, hogy az egyház jogi személy.

1991-ben bővültek a lehetőségek, több Bibliát kaptak, lehetőség volt lelkészi összejöveteleket tartani, családlátogatást végezni. Lehetőség volt hitoktatók és diakóniai munkások képzésére. A templomokat a hívek felújították. A presbitériumokat újraválasztották, mert sokszor a beépített emberek a presbitérium tagjai voltak. Az egyházmegyéket visszaállították és megválasztották az egyházkerületi vezetőket.

1993-ban megnyitotta kapuit ez első református gimnázium Nagybereg községében. 1995-ben református gimnázium nyílt Nagydobronyban és Tivadarfalván.

Rendszerváltás után már lehetőség nyílt arra, hogy kárpátaljai fiatalok teológiára mehessenek. Maga a kutatás is eme emberek között folyt, így szükségesnek láttam felvázolni a történelmi helyzetet, hogy kicsit közelebb kerüljünk a Kárpátaljai Református Egyház múltjához és ennek fényében jobban érthetővé tudjuk tenni jelenét.

Digitized by Google

Számok

Kárpátalja magyarsága a legutóbbi népszámlálás alkalmával, 2001-ben, 151 533 magyart tett ki. 2010-ben a kárpátaljai magyarok közül 71 695 vallotta magát reformátusnak. Persze a két számadat között majdnem 10 év van, de talán e számok alapján fel lehet vázolni azt, hogy a kárpátaljai magyarság majdnem fele református vallású. Százalékos arányban szólva ez 47%-nak felel meg. Úgy gondolom, hogy ennél inkább kicsit magasabb arányt képvisel a valóság, hisz 9 év alatt inkább fogytak a magyarok Ukrajnában, viszont a reformátusok száma friss adat. Erdélyben valamivel magasabb ez a szám, több mint a fele a magyaroknak református. „A vallás látható, megfigyelhető jelenléte Erdélyben általánosabb, mint Magyarországon és Európa legtöbb más országában."[5]

A karrierről. Hazatérési motivációk

A tanulmány alapjában véve karrierkövetés, ezért szükségét érzem magának a karriernek, mint fogalomnak társadalomtudományi szempontból való megközelítését. A szó görög eredetű, jelentése: verseny, rohanás a kijelölt pályán. A „karrier" fogalom egyaránt sajátossága lehet az egyénnek és a társadalmi rendszernek, beszéljünk akár szervezetről, vagy munkaerőpiacról. Három kézenfekvő karrierdefiníciót hadd idézzek:[6]

- Egy embernek a munkában eltöltött ideje, fejlődése, szerencsés esetben önmegvalósítása, képességeinek maximális kifejlesztése, kiteljesítése;
- A munka világában betöltött szerepek társadalmilag elismert mintáinak a sorozata, általában növekvő presztízzsel, felelősséggel és anyagi elismeréssel;
- Egy személy élete során szerzett munkatapasztalatok és tevékenységek sora.

A karrier egy kulcseleme a munka világában való elhelyezkedés. Vajon ez hogyan történhet meg? Granovetter kimutatta, hogy a dolgozók többsége kapcsolatokon keresztül helyezkedik el. Ezek a kapcsolatok korántsem családi, hanem felszínes kapcsolatok. Az erős kötődésű kapcsolatokban a másik fél ismer bennünket, tudja mire vagyunk képesek, ismert számára többnyire minden jó és rossz tulajdonságunk. A felszínes, laza kapcsolatok úgy vezethetnek előre, hogy nem ismernek annyira, viszont esetlegesen szólnak egy jó ajánlatkor, egy jó munkalehetőség esetén.[7] Bourdieu hasonló módon gondolkodott, megalkotta a kapcsolati tőke fogalmát, amelyet társadalmi tőkének is nevezhetünk. Kapcsolati tőke azon aktuális és potenciális

5 Gereben – Tomka, 2001: 17.

6 http://www.erg.bme.hu/oktatas/tleir/gt521330/karrier.pdf [Letöltés ideje: 2011.05.15.]

7 http://www.weaklink.sote.hu/upload/konyv/02-granovetter.pdf [Letöltés ideje: 2011.05.15.]

Digitized by Google

erőforrások összessége, amelyek a kölcsönös ismeretségek vagy elismerés többékevésbé intézményesült viszonyai tartós hálózatának birtoklásához kapcsolódnak, vagy másként kifejezve, olyan erőforrásokról van szó, amelyek az egy csoporthoz való tartozáson alapulnak. Talán vizsgálati csoportunk hazatérésének hátterében is a kapcsolati tőke kárpátaljai megléte áll. A kapcsolati tőke nélkülözhetetlen, és mondhatjuk azt is, hogy felbecsülhetetlen, hiszen az előbb megfogalmazott társadalmi tőkét nem lehet pénzen megvásárolni.

A kárpátaljai magyar fiatalok munkaerő-piaci esélyeit egy felmérés szerint gyengíti az ország összlakosságához képest alacsonyabb iskolai végzetségük és az államnyelv biztos ismeretének hiánya. A vizsgálat kimutatta, hogy a középiskolai végzettséggel rendelkező magyar fiatalok többsége magyarországi felsőfokú tanulmányokat tervez.

Legtöbb esetben az igazi döntés, vagy az igazi választóvonal azok között, akik Magyarországon maradnak, illetve akik hazamennek tanulmányaik befejezése után, áttevődik egy személyesebb szférára, mégpedig a magánélet és a szakmai érvényesülés közötti dilemmára. Megfigyelhető, hogy a hazatértek túlnyomó többsége házas, családos, míg azok, akik Magyarországon maradtak, nagy arányban egyedülállók. Ez utóbbiak inkább a szakmai előmenetelben látják, illetve keresik a boldogulásukat, míg a hazamenők, a családi együttlétet részesítik előnyben. Ez nem azt jelenti, hogy az utóbbiak csoportja esetén a szakmai kihívások nem jelentenek annyit, mint az első csoportba kerülő fiatalok számára. A hazamenők körében talán több is a szakmáját hivatásként művelő fiatal, hiszen közülük sokan pedagógusok, teológusok.[8]

Egy tanulmány a kárpátaljai hallgatók hazatéréséről így fogalmaz: „A visszatérők legtöbb esetben tanári, hitoktatói, teológiai diplomával rendelkeznek. Tudatosul bennük, hogy abban a szakmában a magyar közalkalmazotti státuszban is alacsony a fizetés, amihez még hozzáadódnának a lakásgondok is. Gyakran, ha erős hivatástudat társul a szakmához, a megkérdezettek úgy érzik, hivatásukat legjobban szülőföldükön tudják teljesíteni, bár tudják, hogy ott nehezebb. A munkaerőpiacon jól konvertálható, magas anyagi körülményeket biztosító szakot végzett fiatalok

8 „Az 1998-ban és 1999-ben Magyarországon végzett határon túli magyar fiatalok életpályája" (röviden: „Karrierkutatás") a Márton Áron Szakkollégium Karrierirodájának szervezésével és vezetésével zajlott. Kutatásvezetők: Baranyi Emese és Szentannai Ágota. Szakmai tanácsadó: Gábor Kálmán (Oktatáskutató Intézet). A 2000-es év folyamán 99 életútinterjú készült az 1998-ban és 1999-ben végzett (abszolvált vagy oklevelet szerzett), Magyarországon tanult, határon túli hallgatók körében. „Az interjúalanyok kiválasztása hólabda módszerrel történt, mely az ismeretségi körök, baráti társaságok felgöngyölítését segítette. Minden egyes megkérdezett interjúalanytól a beszélgetés végén további személyek elérhetőségét kértük, mely kérésünket általában készségesen teljesítették. Az interjú alanyok szakok, állampolgárság, illetve felsőoktatási intézmény szerinti megoszlására felállított előzetes arányszámok figyelembevételével a hólabda módszer segítségével kerestük meg a végzett hallgatókat." Itt is példát láthatunk a kapcsolati tőke jelentőségére és hatásosságára. (Karrierkutatás, 2000. Kézirat)

Digitized by Google

közül rendkívül kevesen térnek vissza szülőföldjükre."[9] Jelen tanulmány is hasonló eredményre jutott, de talán az idézet fényében látható, hogy milyen csoportra jellemző a hazatérés.

Interjúelemzések

Miért?

Maga a lelkészi pálya nagyon speciális, mondhatjuk egyedi „szakmának" is. Nagyon érdekesnek találom a lelkészek, teológusok elhívatásának történetét. Próbálok választ találni arra, hogy miért választja egy fiatal ezt a pályát.

> *„Igazából kisiskolás koromban kezdődött ez az egész, akkor már úgy éreztem, hogy kezd mozgolódni bennem valami." (A1; férfi, teológus)*

> *„Villamosmérnöknek készültem, de ott belül zakatolt ez a dolog, hogy talán mégis ezt a pályát kellene választani. Hogy mi indított el? Akkor még nem voltak ambícióim, ha mondhatok ilyet, ott még teljesen Istent akartam szolgálni, nem mintha most nem. A célom az volt mindig, hogy Kárpátaljára visszatérve..." (A3; férfi, teológus)*

> *„Tartozom annak a Jézusnak, aki megváltoztatta az életemet, meg akit megismertem megváltómként, hogy elmondjam azt, amit megértettem, amit naponként megérthetek a Szentírásból. Úgy gondolom, hogy nagyvonalakban ennyi." (B2a; férfi, lelkész)*

> *„Életemben a legfontosabb dolog. Ez egy olyan hivatás, amely kitölti éj-jelemet, nappalomat. Úgy érzem, hogy ez az életemnek az alapja. Istentől kaptam az elhívást, Tőle kaptam a szolgálati területet, a lehetőséget, Tőle kaptam a családomat, ami ebben segít." (B1; férfi, lelkész)*

Mindenki, akit megkérdeztem a hivatás miértjéről, egyéni módon fogalmazta azt meg, amely színessé teszi ezt a kérdést, viszont meg lehet figyelni minden egyes interjúalany esetében, hogy magát a „miért" kérdést két oldalról közelíti meg: egyrészt Istennel kapcsolatos élmény, másrészt pedig az emberek felől jövő bíztatás tette véglegessé az életükben ezt a döntést.

> *„Röviden és egyszerűen megfogalmazva: kiváltság, méltóság, kegyelem, meg nem érdemelt kegyelem és az Isten kiválasztásának a*

9 Magyarországon tanuló határon túli magyar fiatalok hazatérési és letelepedési tervei, motivációi, stratégiái. Kutatási tapasztalatok. (2004-ben a Márton Áron Szakkollégium Kutatások Koordinációs Irodája szervezésében kérdőíves vizsgálatot végeztek a kollégisták körében itteni tanulmányaikkal kapcsolatos terveikről. (A felmérés vezetői Fodor Szabolcs és Kovai Melinda voltak, szakmai tanácsadó: Fábri István.)

Digitized by Google

dolga, amire én csak rá tudok csodálkozni, hogy úgy lát Ő engemet, aki hova tovább telnek az évek, egyre jobban látom, hogy méltatlan vagyok rá és mégis használni kíván. Számomra ez kegyelem, méltóság, kiváltság, amiért az egész élet is kevés, hogy megháláljam (…) Elsősorban az isteni oldal van emögött, és ez a legfontosabb. A második az emberi eszköz, de akkor ugye az emberi eszköz nagyon fontos volt az életemben. Tehát az, hogy én istentiszteletekre jártam, templomjáró fiatal voltam, ez a környezetemben is feltűnő volt, és egy kedves ismerős néni, aki az utcánkban lakott, látta ezt a fajta másságot az én életvitelemen, magatartásomon, hogy ilyen szempontból picit kilógok a fiatalok sorából, hogy nem megyek együtt velük diszkózni, futni a bölcstelenség útján, és megemlítette mamámnak, hogy Erzsi, ennek a fiúnak nem teológiára kellene menni? Mert úgy látom az életén, hogy Ő nagyon alkalmas lenne. És a mama elmondta nekem, hogy beszélt vele ez a szomszédasszony, és megmondom őszintén, az volt egy olyan indíttatás, legalábbis elgondolkodtatás." (B6; férfi, lelkész)

Az idézet alapján megfogalmazhatjuk azt, hogy a már lelkészek és leendő lelkészek elhívatásában van egy megmagyarázhatatlan *isteni oldal* és egy *emberi eszköz*. Először mindannyiuk életében az emberi eszköz tekinthető nagyobb jelentőségűnek, de ahogyan telik az idő, egyre jobban másodlagossá válik az emberi oldal. Egy belső fejlődés is megfigyelhető ilyen szempontból. A teológusok között nagyon sokan említették emberi oldalként a református gimnázium légkörét. Érthető is, mert az a teológus korosztály, amelyet megkérdeztem, leginkább a már létező kárpátaljai líceumok idején érettségizett. A lelkészek között ez már kevesebbet számít, hiszen az ő idejükben még nem voltak meg ezek az intézmények. A református gimnáziumokban a jó tanulók úgymond figyelmeztetve voltak a teológiára.

„A családi környezet tette rám a legmélyebb hatást, mivel a nagyszüleim mindig is bekapcsolódtak az egyház vérkeringésébe, s így közeli kapcsolatom volt a kulisszák mögött is az egyházzal. Nagyapám presbiter volt és nagymamám pedig hitét eléggé aktívan megélte és eléggé szociálisan érzékeny volt. Tehát, amit hallott, azt mindig alkalmazta másra is.(…) Én a beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnáziumban végeztem és ott kaptam meg a felkészítésemet. Ez annyiban volt pozitív közeg, hogy nem volt predestinálva a tanulók többsége a lelkészi pályára, s így a szabad választás joga jobban előjött, mint az egyházi líceumokban." (A4; férfi, teológus)

Aki nem egyházi intézményben végzett, szabadabbnak érezte a választás jogát. Ilyen esetekben, mint azt fentebb is láthatjuk, a család volt meghatározó

Digitized by Google

hatással a pályaválasztásra. Beszélhetünk akár családról, akár ismerősökről, akár egyházi intézményekről, az interjúk alapján könnyen látható, hogy csupán külső körülmények nem elegendőek ahhoz, hogy valaki véglegesen eldöntse, hogy lelkész akar lenni, legalábbis ezekben az interjúkban ez a tényállás. Kell lennie valamilyen megmagyarázhatatlan istenélménynek a szilárd döntéshez.

Hogyan?

A hivatás kérdése után egy kicsit beletekinthetünk a lelkészi pályába a megvalósítás szintjén. Miként kell egy lelkésznek a munkáját végeznie.

> *„Az ember legyen hívő, vegye komolyan a dolgát, amibe belekezd, és ha belekezd egy lelkészi pályába, akkor érezze, hogy ez az erőssége."(A1; férfi, teológus)*

> *„Katalizátor ember és Isten kapcsolatában. Istennek egy olyan eszköze legyen a lelkész, aki rásegíti vagy segíti az embereket abban, hogy minél jobb kapcsolatban legyenek Istennel."(A5; férfi, teológus)*

> *„Számomra a lelkészi elhívatás tulajdonképpen egy teljes életet odaszánó küldetést jelent, ami nemcsak egy munka, hanem sokkal több ennél. Meghatározza az életmódomat, meghatározza a gondolkodásomat, meghatározza az emberekhez való hozzáállásomat, szüntelenül erőt kell meríteni valahonnan, ez pedig az a lelki erő, amelyet a Szentírásból tudok meríteni és így próbálom betölteni ezt a küldetést, amely hiszem, hogy egy életre szóló küldetés."(B3; férfi, lelkész)*

Magával a megvalósítással kapcsolatban is kettős elvárásokkal találkozhatunk. Egyrészt a lelkésznek meg kell felelnie bizonyos kritériumoknak, másrészt pedig a tulajdonképpeni szolgálata abban áll, hogy hidat képezzen. Tolmácsolja Isten szavát. A *Kárpátaljai Református Egyház* sajátos történelmi helyzete, és ebből a történelmi helyzetből való születése melegágya lett annak, hogy a gyülekezetek mindent a lelkésztől várjanak el. Ez az ún. lelkészcentrikusság. A lelkész legyen minden mindenekben, neki kell minden munkát elvégezni, amely a gyülekezettel kapcsolatos, még talán azon túl is. Sokan ebbe bele is roppannak.

> *„Gyakran előfordul az emberben az a gondolat, hogy most megyünk és megváltoztatjuk a világot vagy megváltjuk, nem kell megváltani, meg van váltva. Csak be kell állni a megfelelő hozzáállással a szolgálatba és végezni kell azt a kicsi részt, amely ránk bizatik hűséggel, ha azt az ember megtette, akkor mindent tett, akkor a legtöbbet tette meg (...) A gyülekezetek gyakran a lelkész személyében látják minden gyülekezeti probléma megoldását. És fontos lenne valamilyen módon egy kicsit a lelkészi feladatokat másokra is helyezni. A lelkész a min-*

Digitized by Google

dent tudó, a mindenütt jelenvaló és a mindent elvégző. Vannak olyanok, akik ezt örömmel fogadják, s közben mártírként élik meg, hogy tönkremennek benne."(B3; férfi, lelkész)

Közvetett módon az fogalmazódott meg az interjúk alapján, hogy a lelkészi hivatásnak nincsenek szakmai elemei. Igazából egy szerteágazó folyamatot foglal magában az a „szakma". Sokan elmondták, hogy a lelkészi munkához nem közvetlenül kapcsolódó feladatok (azok a feladatok, amelyeket nem csak lelkészek végezhetnek, hanem a hívek is) leválasztásra kerülnek, és azokat vagy hivatásos, vagy önkéntes „személyzet" végzi. Ez jelenleg korlátozottan vagy egyáltalán nem valósul meg, még azoknál a nagyobb gyülekezeteknél sem, ahol lehetőség van alkalmazottak foglalkoztatására, illetve elegendő önkéntes végez gyülekezeti munkát.

A teológiára vezető út kárpátaljai sajátságai

„Jelentkezni kellett. Egyrészt a DRHE-re, másrészt a püspöki hivatalba. A püspöki hivatal egyfajta szűrőt jelent a teológia előtt és után, ezért el kellett mennem egy alkalmassági meghallgatásra. Az alkalmassági meghallgatásról pozitív eredmény érkezett, tehát megkaptam a püspöki ajánlást, hogy elmehessek a Debreceni Református Hittudományi Egyetemre. Elmentem a DRHE alkalmassági vizsgájára, és miután ott is megfeleltem, elkezdhettem a teológusi tanulmányaimat." (A4; férfi, teológus)

A teológiát egy kárpátaljai fiatalnak tulajdonképpen két akadály megtétele után lehet megcélozni. Egyrészt ki kell érdemelni a *Kárpátaljai Református Egyház* püspöki hivatalának támogatását és ajánlólevelét a felsőoktatási intézmény felé, majd meg kell felelni magának a magyarországi intézménynek a felvételi vizsgáján. A püspöki hivatalban történő meghallgatás elég összetett. Bibliaismeret, egyháztörténet, ének kerül megszólaltatásra és kikérdezésre, majd sor kerül egy személyes elbeszélgetésre, amely alapján odaítélik vagy nem a támogatásukat. Az egyházi vezetőség támogatása nélkül nem kezdheti el senki a teológus-lelkész szakpáron való tanulást, csak a teológust, amelyhez állampolgári joga van.

„Egészen más elvárásaim voltak a teológiával kapcsolatban. Nyilván ez az 5+1 év nem elég arra, hogy mindent, amit szeretne az ember megtanulni, azt megtanítsák vagy rálásson, de jó ajtót nyitottak afelé a tudományokban, ha ezt igénylem, akkor tovább tudjam magam képezni, ebből a szempontból meg voltam elégedve. A teológiának a lelkisége az, ami nem igazán tetszett. Számomra egy kicsit túl szabados, vagy túl modern. Ha összehasonlítjuk egy más, nem ilyen speciális karral, akkor nem látok nagy különbséget a diákok élete vagy némely tanár élete között, és ezt elfogadni nekem nehéz volt." (B1; férfi, lelkész)

Digitized by Google

„Nekem olyan nagy elvárásom nem volt. Éppen ez, hogy nem voltam olyan régen benne az egyházban, hogy megbotránkozzak dolgokon." (B5; férfi, lelkész)

Az interjúkban előkerültek az oktatási intézményekkel szembeni elvárások is. Érdekes megfigyelést lehet tenni, mert azok a személyek, akik református középiskolában szerezték meg az érettségijüket, nagy elvárásokkal voltak az egyházi felsőoktatási intézmény felé, de azok, akik nem ilyen helyen tanultak, nem támasztottak elvárásokat.

Karrierértelmezés

Ebben a speciális vizsgálódási körben nehéz a karrierről beszélni és a karriert értelmezni. A kérdésfeltevést követően sokan nem tudták értelmezni hivatásukban a karriert. Sokaknak teljes mértékben pejoratív értelmet takar a szó.

„A lelkészi karrier mozgató rugója nem a minél több, nem a minél hamarabb való meggazdagodás, hanem egy közösség összetartása, jelesül a gyülekezet közössége és még szélesebb körben az egyház összetartása, és ebben fejlődhet, és ebben lehet karrierista a lelkész."(A4; férfi, lelkész)

Akik nyilatkoztak a karrierrel kapcsolatban, azok az idézet szerinti módon a módszerekre utaltak vissza, a hogyan kérdésére. A karrier inkább a lelkészi munka megvalósítási szintjén jött elő.

Valamivel hasznosabb információk derültek ki a külső és belső karrier megfogalmazása terén. Kissé kényszernek érezték a megkérdezettek, hogy megfogalmazzák a külső és belső karriert, de. három modell mégis született a vélemények nyomán, melyek köré a megkérdezettek felsorakoztak, közel ugyanolyan arányban:

- a külső és belső karrier, mint látható és láthatatlan karrier. Látható, mint a ranglétrán való fellépés, anyagi sikerek. A láthatatlan pedig egy belső, lelki fejlődés.

„A külső karrier az világos, hogy bizonyos ranglétrán emelkedés. De hogy belső karrier, talán az ember lelki fejlődése, hogy mennyire tud fejlődni a társaival való kapcsolatban" (A9; férfi, teológus)

- Külső karrier, mint egyházon kívül folytatott tevékenység. Belső karrier pedig az egyházon belül elvégzett munka.

„Természetesen igen, beszélhetünk külső és belső karrierről. Nekem először az ugrik be külső és belső karrierről, hogy belső karrier az, amit a lelkész egyházon belül végez, speciális egyházi szolgálata, a hely, amit a lelkészek között betölt és a feladata a közösségen belül. A külső karrier az egyházból kifelé, ez lehet tudományos munka, akár

Digitized by Google

társadalmi szerepvállalás az egyház nevében, de ez a külső karrier mindig a belsőből táplálkozik."(A4; férfi, teológus)

- Külső karrier: mit várnak el tőlem és azt hogyan teljesítem. Belső karrier: mit várok el magamtól, és hogyan teszek eme elvárásnak eleget.

„Gondolom azt, hogy mit lát Ő maga karriernek és mit lát a külső ember. Másrészt meg épp ez a része a dolognak, lehet, hogy én úgy gondolom, ha én ezt ki tudom mondani, akkor ez az én karrierem és akkor nekem ez jó, de lehet, hogy az a növekedés, amiért én dolgozom, és amit én szeretnék elérni az nem most lesz, tehát a külső ember nem látja az én szolgálatomat egy sikertörténetnek" (A10; nő, teológus)

Hazatérés folyamata

A Magyarországon tanult kárpátaljai fiatalok közül a teológusok térnek vissza Kárpátaljára a legnagyobb arányban. A bevezetőben értekeztem erről pár gondolatban. Vajon mi lehet ennek a legnagyobb mozgató rugója? Kapcsolati tőke? Családi kötődés? Kötődés a kárpátaljai reformátussághoz? Nem lehetett az interjúk alapján megfogalmazni egy általánosan elfogadható érvet. Szinte minden lelkész és teológus eleve nem is gondolt, gondol másra, mint arra, hogy hazatérjen, és ott szolgáljon.

„Számomra ez sosem merült fel konfliktusként, hogy Kárpátalján vagy Magyarországon szolgáljak, nekem teljesen magától értetődő és természetes, hogy visszamegyek Kárpátaljára szolgálni... Minden gyökerem Kárpátaljához köt" (A4; férfi, teológus)

„Vágyom arra, hogy a sajátjaim között legyek" (A10; nő, teológus)

Ukrajnában az államvallás a keleti ortodox. Mind tradíciójában, mind liturgiájában egy teljesen más világot képvisel ez a vallás. Nem meggondolatlan azt mondani, hogy Kárpátalján a magyarok asszimilációjának egyik legnagyobb fékje a vallás. Túl nagy a felekezeti különbség ahhoz, hogy problémamentesen be tudjon olvasztani bennünket az ukrán társadalom. Az ember könnyen átveszi egy másik nép szokásait, akár még nyelvét is, de a vallást nehéz feladni. Talán ezt az évtizedeken át magyarságot megtartó erőt akarja erősíteni minden lelkész, aki hazatér Kárpátaljára szolgálni.

Teológusok jövőképe

A teológusok jövőképe nagyon hasonló. A megkérdezett tíz teológus közül csupán egy nem szeretne mindenképp hazatérni Kárpátaljára. Egy van közülük, aki esetlegesen tudományos munkával szeretne foglalkozni, de azt is inkább szülőföldjén végezné. Nem lehetett felfedezni „magas ambíciókat", mindenki szeretne megfelelni

Digitized by Google

lelkészként a gyülekezeti szolgálatban. Érezhető minden teológusban a vonzalom saját korosztálya felé, amely abban nyilvánult meg, hogy a teológusok zöme ifjúsági lelkészként képzeli el szolgálatát. Kárpátalján mozgalmas az ifjúsági munka, és a jelen teológusai ebből az élettel teli közegből kerültek ki, így nem meglepő, hogy ebbe a közegbe akarnak visszatérni és ott szolgálni. Sokan közülük új dolgokat szeretnének bevinni szolgálatukba és ezzel is színesebbé, kívánatosabbá tenni a gyülekezeti életet és mindennapokat.

Összefoglalás

A kutatási tervben megfogalmazott hipotézisek a következőek voltak:

- Hivatástudat és hivatásértelmezés gyökeres változásának végbemenése egy lelkész életében a tanulmányok elkezdésétől befejezéséig és a munkába állástól az aktív szolgálatig.
- A kárpátaljai hazatérés egyik fő motivációs tényezője: a belső karrier.
- A hazatérés másik fő meghatározója: a kárpátaljai reformátussághoz való kötődés.

Igazából minden hipotézis majdnem megdőlni látszik, egy kics részigazságot sikerült csak igazolni. A hivatástudat és hivatásértelmezés nem változik gyökeresen. Legyen lelkész vagy teológus, indulásának körülményei ugyanazok, és ugyanúgy tekint vissza rájuk lelkészként vagy teológusként egyaránt. Magában a megvalósulásban vannak eltérések, amelyek könnyen beláthatóak, hisz egy aktív szolgálatot betöltő lelkész kicsit másként látja a lelkészi pálya gyakorlati oldalát, mint egy teológus.

A hazatérés folyamatának és mozgatójának tárgyalása érdekes eredményt hozott. Egyszerűen hazatértek a lelkészek és egyszerűen otthon akarnak szolgálni a teológusok. Elhatározásuk hátterében bizonyára ott vannak a különböző kötődési pontok, a kapcsolati tőke, de egyikük sem fogalmazta ezt meg konkrétan. Nem tekinthetőek a hazatérésre vonatkozó hipotézisek sem megdőltnek, sem igazoltnak. Egyszerűen nem is gondolnak másra, mint arra, hogy Kárpátalján szolgálják Istent és népüket.

Felhasznált irodalom

BOURDIEU – WACQUANT, 1992 Pierre, Bourdieu – Loic, J. D. Wacquant in: *Reponses.* Seuil, Paris 1992.71–90.

Digitized by Google

FÁBRI, 2001 Fábri István (szerk.): *Kisebbségi lét és érvényesülés. A magyar lakosság munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében.* Lucidus Kiadó, Budapest 2001.

FÁBRI, 2010 Fábri István: *Lelkészi vélemények a gyülekezetépítésről az egyházstratégia tükrében. Következtetések és gyakorlati ajánlások.* Credo, Budapest 2010.

GEREBEN, 2003 Gereben Ferenc: *Vallásosság és egyházkép.* Kerkai Jenő Egyházszociológiai Intézet, Budapest 2003.

GEREBEN – TOMKA, 2001 Gereben Ferenc – Tomka Miklós: *Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálódások Erdélyben.* Teleki László Alapítvány – Corvinus Kiadó, Budapest 2001.

GULÁCSY, 2000 Gulácsy Lajos: *Mélységből a magasba.* KRE Sajtóosztálya, Beregszász 2000.

MOLNÁR – MOLNÁR D., 2005 Molnár József, Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében.* A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász 2005.

SOÓS, 2010 Soós Katalin: *Templom, magyar istentisztelet – a megmaradás záloga.* Kálvincsillag (2010 reformáció hava)

SZŰCS, 1993 Szűcs Ferenc: *Teológiai etika.* Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest 1993.

Digitized by Google

Ágyas Réka

Vajdasági tanulók Magyarország vonzásában

Kutatásom célja a határon túli magyarok, pontosabban a vajdasági magyar fiatalok továbbtanulási döntéseinek, munkával kapcsolatos attitűdjeinek, munkavállalási esélyeinek valamint jövőterveinek a migrációs tervekkel, döntésekkel való összefüggésének vizsgálata.

A szerbiai magyarság egyik aktuális társadalmi problémája, hogy alulreprezentáltak a felsőoktatásban, illetve ennek következtében a munkaerőpiacon.[11] A problémát még jobban súlyosbítja a jelenlegi szakemberek, értelmiségiek, illetve a jövendőbeli értelmiségiek kivándorlása, ugyanis „a Magyarországon továbbtanuló vajdasági hallgatók között legmagasabb az értelmiségi családból származók aránya"[22]. Köztudott, hogy Szerbia gazdasága ingoványos talajon áll, így feltételezhető, hogy a migrációs szándékot fontolgatók köre egyre jobban szélesedik. A vajdaságiak elégedettségi szintje egyre alacsonyabb, minek következtében más országokban keresik a boldogulási lehetőségeket. Szerbiának komolyan számba kellene vennie, hogy főképp a magas iskolai végzettségű egyének, a jövendőbeli értelmiség elvesztése súlyos következményekkel járhat.

„Hazatérő idegenek"[3]

Szerbia területéről a külföldre távozás több évtizede tart. A hatvanas években indult el a külföldi munkavállalás – a Vajdaságból külföldön dolgozók 27,5%-a magyar volt.[4] Egészen a nyolcvanas évekig gazdasági migrációról beszélhetünk, az áramlás Ausztria, a Német Szövetségi Köztársaság, valamint Franciaország felé irányult.[5] A kilencvenes években változott az ok, a vándorlás inkább politikai és pszichológiai motívumokra vezethető vissza. A célország választásában is változás történt. Akkoriban Magyarország is hajlandó volt menekültként, politikai illetve gazdasági bevándorlóként befogadni a Szerbiából érkező imigránsokat. Sokan aggódtak a magyar elit külföldre távozása miatt, ugyanis nem csupán szakembercseréről vagy ideiglenes munkavállalásról volt szó, sokkal hosszabb távú tervekről, külföldi letelepedésről beszélhetünk.

1 Gábrity Molnár, 2006: 115.

2 Erdei, 2005: 339.

3 A cím idézve Feischmidt Margit és Zakariás Ildikó: *Hazatérő idegenek. Az etnikai migráció formái, okai és hatásai a Kárpát-medencében.* In: Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet.* MTA Etnikai – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2010: 57.

4 Gábrity Molnár – Mirnics, 2001: 404.

5 Gábrity Molnár, 2001

Digitized by Google

Manapság jellemző az úgynevezett ideiglenes migráció, ami főként a fiatal korosztályra jellemző, akik munkavállalási vagy tanulási céllal érkeznek Magyarországra.[6] Ám sok esetben ez végleges letelepedéshez vezet. Ma már nem a háborús fenyegetettségtől tartanak az emberek, viszont a stagnáló gazdaság, a vele járó munkanélküliség, a válságok okozta kiszámíthatatlanság hatásai érzékelhetőek.

A vándorlás etnikai jellege

Sajátos helyzet jellemzi a határon túli magyarok – és ezen belül a vajdaságiak – Magyarországra irányuló migrációját. Annak ellenére, hogy a határon túli magyarok migrációja országhatár átlépéssel párosul, mégis különbözik a nemzetközi vándorlás jelenségétől, „valahol a belföldi és a nemzetközi migráció között helyezhető el, sajátos értelmezési keretben, amely figyelembe veszi a közös történelmi gyökereknek, az etnikai identitásnak, a nyelvi azonosságnak és a kulturális közelségnek a folyamatban lejátszott szerepét".[7] E vándorlók úgymond saját hazájukba vándorolnak vissza, ahol a fogadó népességgel azonos nyelvi és kulturális jellemzőkkel bírnak, így a vándorlás tulajdonképpen a kisebbségi státuszból való kilépésüket jelenti, amennyiben nyelvi és kulturális szempontból nézzük. Gödri kutatási eredményeiből láthatjuk[8], hogy a Jugoszláviából érkezettek között jelentős volt az etnikai migránsok aránya. A többi vizsgált szomszédos ország közül (Románia, Szlovákia, Ukrajna) a legmagasabb arány a Jugoszláviából érkezettekre volt jellemző (36,5%), ezután Ukrajna következett (20,1%), Románia (17,7%) illetve Szlovákia (3,3%) Feltételezésem szerint a háborús helyzet valamint az azt követő kilátástalanság miatt volt ebben az időszakban ennyire jelentős a Jugoszláviából származó etnikai migránsok aránya. Vajdaság nem tartozott a háborús övezetbe, viszont sokan vándoroltak el a megtorlások, katonai mozgósítások miatt; ők külföldön szerették volna megvárni a háborús zavargások végét.

Kutatásomban nem az „etnikai migránsok" csoportjával foglalkoztam, hanem a „karrier" illetve a „gazdasági migránsokra" helyeztem a hangsúlyt.[99]

6 Gödri, 2005

7 Gödri, 2010a: 32.

8 Gödri, 2005: 104.

9 Gödri, 2005: 100-104.

Digitized by Google

A tanulási célú migráció, avagy a „magasan képzettek" mobilitása

Szerbiában a többségi nemzet fiataljaihoz képest, alacsonyabb továbbtanulási hajlandóságot figyelhetünk meg a vajdasági magyarok körében, hiszen tény, hogy ez a részarány sosem volt magas az összes vajdasági hallgatók számában.[10] A nyolcvanas években még 10% körül mozgott a részarányuk, de ezután drasztikusan csökkent az arányuk. A magyar hallgatóknak kevés lehetőségük van arra, hogy anyanyelvükön tanuljanak Szerbiában, ugyanis „a délvidéki magyarság nem tudja anyanyelvén bejárni a teljes oktatási vertikumot".[11] 2000-ben a Vajdaságban történő továbbtanulási hajlandóságra pozitívan hatott az akkori politikai rendszerváltás, ám a magyarok részaránya az egyetemi képzésben még mindig nem volt kielégítő.[12] A Kárpát Panel 2007[13] empirikus kutatási eredményeiből kiderült, hogy a vajdasági magyarok 90%-a magyarul fejezte be az általános iskolát, viszont az oktatás magasabb szintjein, például szakiskolában már csupán a válaszadók 65,9%-a, a gimnáziumot pedig 75,6%-a tudta befejezni magyarul.[14] A Vajdaságban jelentkező alacsony továbbtanulási hajlandóság oka az is, hogy a vajdasági egyetemisták, főiskolások 35%-a tanul Magyarországon.[15]

A 2005/2006-os adatok alapján a Magyarországon tanuló külföldiek majdnem kétharmada a szomszédos országok állampolgára. Nagy valószínűséggel az anyanyelvi homogenitás miatt ők tekinthetők a legmozgékonyabb csoportnak. Főként Romániából illetve Szlovákiából érkeztek a bevándorlók tanulási céllal, viszont a Szerbiából érkezők száma sem elenyésző, a 2005/2006-ban Magyarországon tanuló külföldiek 8%-át tette ki a Szerbia és Montenegróból érkezők száma.[16] Ez a szerbiai magyarságra nézve hátrány, ugyanis az egyre fogyó magyar népességnek[17] továbbra is kedvezőbbek az anyaországi lehetőségek, annak ellenére, hogy az akkori törvények értelmében a Vajdaságból származó magyar hallgatók csak nagyon korlátozott számban kerülhettek be állami finanszírozásba. Szerbia esetében a külföldön tanuló diákok 11%-ának jelentett célországot Magyarország.[18] Magyarország vonzerejét

10 Ld. 1. melléklet.

11 Takács, 2010: 6.

12 Gábrity Molnár, 2006

13 A Kárpát Panel nemzetközi kutatásban a kérdőíves vizsgálatot során Vajdaságból 380 fős mintát vettek, 17 vajdasági községből (ez Szerbiában településcsoportot képvisel). Összesen 26 település tartozott a kutatási terület alá: Bácska illetve Bánát, Szerémség körzetét kihagyták az alacsony arányú magyarság miatt. (Gábrity Molnár – Rác, 2007: 120-184.)

14 Gábrity Molnár – Rác 2007: 143.

15 Gábrity Molnár, 2003: 16.

16 L. Rédei, 2008, Ld. 2. melléklet.

17 Vajdaság tartományban élő magyar népesség aránya 1961-ben érte el a csúcsot (442 561 fő), de attól kezdve folyamatos csökkenést tapasztalhatunk, a 2002-es népszámlálás szerint 290 207 fő volt. (Gábrity Molnár, 2008: 9- 15.)

18 Ezt a romániaiak, illetve a szlovákiaiak előzik meg. (Románia: 18,9%, Szlovákia: 18,4 %.) Szemerszki, 2005

Digitized by Google

mutatja az is – ahogy a Kárpát Panel 2007 empirikus kutatási eredményeiből kiderül – hogy a potenciális migránsok körében Magyarország jelenik meg az első helyen, mint ideiglenes és mint letelepedési célország is. A kilencvenes évekhez viszonyítva az időszakos migráció tekintetében a Vajdaságból történő emigráció mérséklődött, ugyanis „az elkövetkező két évben a délvidéki magyar népesség 9 százaléka kíván tanulni vagy ideiglenesen munkát vállalni külföldön".[19] Figyelembe véve a jelenlegi politikai változásokat, pontosabban azt, hogy a határon túl élő magyarok kedvezményesen, egyszerűsített honosítási (és visszahonosítási) eljárásban szerezhetik meg a magyar állampolgárságot, a Vajdaságból érkező imigráció mégsem mérséklődik.

A határon túli magyarok emigrációja több szempontból is eltér a többi európai migrációs modellektől, illetve a bolognai folyamat részeként végbemenő tanulmányi migráció tekintetében is több különbséget tapasztalhatunk.[20] Az első eltérés abban nyilvánul meg, hogy a kilencvenes évek közepéig Magyarország nagy erőkkel támogatta a határon túli magyar értelmiségi réteg megerősödését, elsősorban azzal, hogy lehetőséget nyújtott számukra a Magyarországon történő továbbtanulásra – ez tekinthető a határon túli hallgatók első mobilitási korszakának. Későbbiekben, a második korszakban, a 90-es évek közepétől az ösztöndíjasok számát jelentősen korlátozták. Ettől kezdve sokan csupán költségtérítéses képzésben vehettek részt.[21] Szlovákia, majd Románia Európai Uniós csatlakozása, amely már a harmadik korszak kezdetét jelentette, kedvezően hatott azokra a fiatalokra, akik Magyarországon szándékoztak továbbtanulni, ugyanis ők azonos jogokkal tanulhattak a magyarországi felsőoktatásban, mint magyar állampolgárságú társaik. A vajdasági magyarok anyaországbeli továbbtanulása továbbra is problematikus volt, ugyanis rájuk ezek a „kedvezményes" jogszabályok nem vonatkoztak, mint ahogy a kárpátaljai magyarokra sem. Ennek ellenére „a kárpátaljai és vajdasági magyarok számában összesen több mint 300 fős növekedés tapasztalható".[22] A vajdasági magyar fiatalok körében 35%-os azok aránya, akik Magyarországon folytatják tanulmányaikat, ez 1 655 főt tesz ki. Ebből csupán 500 hallgató tanul állami ösztöndíjjal Magyarországon, közel 70%-uk költségtérítéses képzésben vesz részt. Ahogy a korábbi kutatásokból kiderül, a hazatérési ráta alacsony, körülbelül 20%. Ez azt jelenti, hogy Vajdaságnak évente átlagosan 300 diplomás értelmiségről kell lemondania.[23] A határontúliak tanulmányi célú migrációjával kapcsolatosan különbséget tapasztalhatunk egy olyan viszonylag „zárt földrajzi környezetben" is, mint a Kárpát-medence. A Kárpát-medencében élő, azonos etnikumú hallgatók egyirányú mobilitása figyelhető meg

19 Gábrity Molnár – Rác, 2007: 164.

20 Erdei, 2005

21 Erdei, 2005

22 L. Rédei, 2009: 101.

23 Gábrity Molnár, 2003: 16.

Digitized by Google

Magyarországra, ugyanis ebben a folyamatban az anyaországi fiatalok nem vesznek részt.[24] Az alapvető célokban is eltérést tapasztalhatunk, ugyanis amíg az Európai Unió tagországai azért ösztönzik hallgatóikat, hogy serkentsék a munkaerő-migráció folytonosságát, addig a szomszédos országokból érkező egyirányú mobilitás célja a magyar társadalmi közösség gazdasági fejlődésének támogatása, valamint az értelmiségi réteg utánpótlása. A Magyarország által kiépített ösztöndíjrendszer elsődleges feladata és célkitűzése az kellene hogy legyen, hogy a határon túli magyar fiatalság tanulmányaik végeztével szülőföldjükön kamatoztathassa a megszerzett tudását.[25]

A vajdasági magyar fiatalok körében a továbbtanulás egyértelműen migrációs csatornaként jelenik meg, ugyanis Vajdaságban „a magyar nemzetiségű, újgenerációs értelmiségi elit „eltűnésének" mértéke jelentős, megközelítőleg 50%-ra tehető azon fiatalok aránya, akik Magyarországon szereznek felsőfokú végzettséget".[26]

A kutatási kérdések és az alkalmazott módszer bemutatása

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a vajdasági magyar fiatalok körében befolyással volt-e a munkával kapcsolatos attitűdökre, a munkavállalási esélyek megítélésére, valamint a jövőtervekre az, hogy a továbbtanulás kapcsán valaki az emigráció vagy pedig az otthonmaradás mellett döntött. Ennek érdekében egyfelől a Vajdaságban tanuló magyar fiatalok, másfelől a Magyarországon tanuló vajdasági magyar fiatalok (akik már „ideiglenes emigránsok"-nak tekinthetők) attitűdjeit is vizsgálom. Kutatási kérdéseim a következő főbb témakörökre koncentrálódtak:

- Milyen tényezők befolyásolták a vizsgált csoportot abban, hogy szülőföldjén vagy pedig az „anyaországban" folytassa tanulmányait?
- Milyen mértékben tudott megvalósulni a beilleszkedés az egyetemi életben, illetve a mindennapokban a vajdasági magyar kisebbségből származó fiatalok körében - Magyarországon illetve Szerbiában egyaránt?
- A munkával kapcsolatos attitűdök illetve a munkavállalással kapcsolatossal tervek feltérképezése során milyen különbségeket tapasztalhatunk az „anyaországban", illetve a szülőföldön tanuló vajdasági magyar fiatalok körében?
- Milyen jövőképpel rendelkeznek a Magyarországon tanuló, illetve a szülőföldön maradt vajdasági magyar egyetemisták?

A célcsoportom a gazdaságtudományi és közgazdasági tanulmányokat folytató egyetemisták, akik a legközelebb állnak a munkaerőpiacra való kilépéshez. Célom

24 Erdei, 2005: 334.

25 Erdei, 2005

26 Kincses, 2010: 77., idézi: Fercsik, 2008

Digitized by Google

az összehasonlítás, ezért olyan egyetemet választottam, amely több városban jelen van, ezért vizsgálom tehát a közgazdasági–gazdasági végzettségűeket. Négy városban tanuló vajdasági egyetemistákkal készítettem interjúkat: Magyarországon Budapesten és Szegeden, Vajdaságban pedig Újvidéken és Szabadkán[27]. A korábbi kutatásokból kiderült, hogy ezek azok a városok, amelyek leginkább vonzzák a vajdasági tanulókat és a munkát vállaló fiatalokat.[28]

Az interjúalanyok felkutatása során a hólabda módszert alkalmaztam, viszont egy-két alkalom után szinte mindig megakadt a „hólabdám" – csak Szeged és Szabadka városában tudtam gördülékenyen alkalmazni ezt a módszert. Ezért új, alternatív módszert próbáltam alkalmazni a másik két városban tanuló csoport felkutatásában. A Márton Áron Szakkollégium rendelkezésemre bocsátotta a 2006-tól miniszteri ösztöndíjban részesült hallgatók listáját, melyből ki tudtam szűrni a Magyarországon tanuló, szerb állampolgárságú, közgazdasági illetve gazdasági tanulmányokat folytató hallgatókat. Ez jó elindulási pont volt, viszont a Magyarországon tanuló diákok csupán egy része vesz részt állami finanszírozásban, emiatt azon hallgatók névsora nem állt rendelkezésemre, akik költségtérítéses képzésben vettek részt. Ezután a Budapesti Corvinus Egyetem segítségét kértem, viszont adatvédelmi okokra hivatkozva nem kaphattam ki a szerb állampolgárságú hallgatók névlistáját, viszont a Neptun internetes vonalon keresztül továbbították nekik levelemet. Sajnos ebből a forrásból egyetlen visszajelzést sem kaptam. Mivel ez a módszer sem bizonyult alkalmasnak, a közösségi oldalak segítségét vettem igénybe, körleveleket indítottam ismerőseimen keresztül. Ez a módszer sikeresnek bizonyult, viszont meglehetősen sok időt vett igénybe.

Annak érdekében, hogy az egyéni motivációkra, magatartásokra fény derülhessen, félig strukturált interjúkat alkalmaztam. Összesen tizenkilenc interjút sikerült megvalósítani, tizet Magyarországon, illetve kilencet Szerbiában tanuló fiatalokkal. Az egyéni motivációk illetve döntések feldolgozása során törekedtem arra, hogy modellezhető kategóriákat fogalmazzak meg. Az interjúszövegek értelmezésekor elsődleges szempontom az volt, hogy valóban a megkérdezettek álláspontjai tükröződjenek vissza, az ő megfogalmazásaik, „hangjaik" jelenjenek meg.

27 „A Szabadkai Közgazdasági Kar 1960. május 18-án alakult, a Belgrádi Egyetem keretein belül, a Szabadkai Közgazdasági Kar alapításáról szóló törvénynek a Szerb Köztársaság Képviselőháza általi elfogadásával. Ugyanebben az évben létesült az Újvidéki Egyetem is és a Szabadkai Közgazdasági Kar ezt követően az Újvidéki Egyetem alkotó részévé vált." (Forrás: http://www.ef.uns.ac.rs/hungarian/faculty.htm)

Tehát gyakorlatilag, közigazgatásilag egy egyetem, viszont kutatásomban két különálló egyetemként kezelem, ugyanis már maga a városok jellemzői miatt eltérő munkaerő-piaci esélyekkel szembesülhetünk.

28 Gábrity Molnár, 2006: 117-121.; Kincses, 2010: 29-30.

Digitized by Google

A vajdasági magyar egyetemisták továbbtanulásának motivációs háttere

Mivel a munkavállalás egyik előszobájának tekinthetjük a továbbtanulással kapcsolatos terveket, ezért fontosnak találtam annak vizsgálatát is, hogy melyek voltak azok a legfontosabb tényezők, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy mely felsőoktatási intézményt választották a fiatalok. A megkérdezettek két csoportba különíthetőek el (Szerbiában maradt vajdasági magyarok és a Magyarországon tanuló vajdasági magyarok csoportja), annak függvényében, hogy a továbbtanulásukkal kapcsolatban a belső, vagy a nemzetközi migráció mellett döntöttek. Az alábbiakban azokat a taszító illetve vonzó tényezőket tekinthetjük át, amelyek hatással lehettek e döntések meghozatalára.

Magyarország vonzó tényezői az ideiglenes emigránsok körében

Azoknál, akik a Magyarországon való továbbtanulás mellett döntöttek, egyértelműen körvonalazódott, hogy milyen összetett folyamatot jelent is a migrációs döntés meghozatala. Összesen tíz olyan hallgatót kérdeztem meg, aki Magyarországon folytatta tanulmányait. Már fiatal korban is jellemző a tanulási célú vándorlás, ugyanis négyen voltak olyanok, akik már középiskolába is Magyarországon, Szegeden jártak. Azt tapasztaltam, hogy valóban tudatos és célirányos döntések voltak a jellemzőek, annak érdekében, hogy szellemi képességeiket kibontakoztassák.

Mindkét csoport esetében – tehát akik már középiskolai, illetve egyetemi tanulmányokat folytattak Magyarországon – hangsúlyosan jelen volt az *anyaország nyelvi vonzása*. Legtöbben elsődleges, vonzó tényezőként a magyarul tanulás lehetőségét említették, tehát feltételezhetően a kisebbségi nyelvi hátrányok is motiválták őket abban, hogy az „anyaország" mellett döntsenek. Ezért felfogható kudarckerülő magatartásának is a vándorlás, azaz nem kívántak azokkal a nehézségekkel megküzdeni, amit a szerb nyelv megtanulása igényel. Ebből látható, hogy az etnicitásnak[29] fontos szerepe van, hiszen a nyelvi azonosságnak Magyarországon erőteljes vonzó hatása van az interjúalanyaim körében.

> *„Ugye a legfontosabb szempont az ugye mindig a nyelv marad." (20 éves, másodéves, férfi, Szeged)*

> *„Ez olyan egyértelmű volt, hogy maradok [a középiskola után], szóval nem is akartam volna hazamenni, meg mondjuk a másik, ami miatt*

29 A későbbiekben még kitérek még arra, hogy valóban beszélhetünk-e „etnikai tőkéről" – amelyet az azonos etnikai csoporthoz tartozás révén nyerhet el valaki (Gödri, 2010a: 33.) – a vajdasági magyarok beilleszkedési folyamatában.

Digitized by Google

még így [itt] maradtam az viszont, hogy magyarul tudok tanulni, mert ugye otthon nincs, meg végül is nem is terveztem visszamenni, mindenféleképp maradtam volna." (22 éves, harmadéves, férfi, Szeged - már a középiskolát is Szegeden végezte)

Az is megerősítést nyert, hogy sok esetben nem egyéni döntés volt az emigráció, hanem a családnak, a szülőknek is jelentős szerepe volt ebben: nem csak teljes mértékben támogatták gyermekeiket, hanem ösztönözték is. Beigazolódni látszanak L. Rédei tapasztalatai[30] a vajdasági magyar fiatalok körében is, hogy a szülők *nagyobb lehetőségeket látnak* gyermekeik számára külföldön.

„Ez nem teljesen saját döntés volt, én így nem tudtam eldönteni, hogy Szabadka vagy Szeged legyen, viszont a szüleim mondták, hogy inkább Szeged legyen, és akkor azért döntöttem úgy, így kicsit ilyen nyomásra is." (23 éves végzős, nő, Szeged)

Az *Európai Uniós diploma előnye* is megjelent, ami rámutat Magyarország tranzitország szerepére is. Azt tapasztaltam, hogy egyre inkább növekszik a humántőkébe való befektetési hajlandóság. A családok, háztartások egyre többet fektetnek be gyermekeik oktatási költségeibe, annak reményében, hogy olyan képzettséget, diplomát szerezhessenek, hogy esélyük legyen a boldogulásra, akár távol Szerbiától. Ez abban is látszik, hogy milyen nagy arányban vesznek részt vajdasági magyarok költségtérítéses képzésben Magyarországon.[31][31] Interjúalanyaim közül, akik 2006-ban kezdték el az egyetemet, költségtérítéses formában tudták csak elvégezni az alapképzést – viszont jelenleg a mesterképzésen lehetőségük van már állami finanszírozáson tanulni.

„Jelentkeztem [Szabadkára is], sőt bejutottam államira is, de aztán mégis Szeged lett belőle. Anyuék mondták, hogy inkább kifizetik, de ott nagyobb jövőt látnak, mint itt." (23 éves, végzős, nő, Szeged)

Több Szegeden tanuló interjúalanyom említést tett arról, hogy miután a Magyarországon való továbbtanulás mellett döntött, fontos tényező volt a választott *város közelsége, az ingázás lehetősége*. Interjúalanyaim szemében az „anyaországban" való továbbtanulás nem jelent végleges elszakadást az otthontól.

„Azért nem [vagyok] annyira messze, tehát azért ez egy kisebb távolság otthonról meg innen. Tehát azért bármikor haza birok menni." (20 éves, másodéves, férfi, Szeged)

30 L. Rédei, 2009

31 A Szerbiából Magyarországon tanuló diákok 70%-a költségtérítéses képzésben vesz részt. (Gábrity Molnár, 2003: 16.)

Digitized by Google

Szerbia taszító tényezői az ideiglenes emigránsok körében

A megkérdezettek emigrációs döntéseinek meghozatala során jelentős befolyása volt a *gazdasági tényezőknek* (Szerbia bizonytalan nemzetközi helyzete, rossz munkaerő-piaci esélyek).

> *„[Szüleimnek] igazából nem az egyetemmel volt problémájuk, hanem az egész szerbiai helyzettel. Tehát nem nagy jövőt láttak itt, sem munkahely tekintetében, se alapvetően az ország fejlődése szempontjából. Itt ők úgy látják, hogy csak visszafelé halad az ország, előre nem, viszont Magyarország nem feltétlen azért, mert az huu mennyire fejlődik, de mivel EU, ugye… nem is feltétlen kell Magyarországon maradnom." (23 éves, végzős, nő, Szeged)*

A legtöbb interjúalanyomnál a magyarországi továbbtanulás mellet felmerült az a lehetőség is, hogy szülőföldjén folytassa felsőfokú tanulmányait, sőt ez annyira erőteljes volt, hogy sokan mindkét országba beadták felvételi jelentkezésüket. Az interjúk során megjelent a *szerbiai illetve a magyarországi oktatás közötti különbségek minősítése*, ugyanis azáltal, hogy ismerősük, rokonuk már megtapasztalta a magyarországi közép- illetve felsőfokú oktatást, mérlegelni tudták, hogy mely ország felsőoktatási rendszere lenne a legelőnyösebb számukra. A legtöbb interjúalanyom ismerősei, családtagjai tapasztalatai alapján alakította ki ezt a képet, viszont az egyik alanyom első kézből szembesült mindkét felsőoktatási rendszerrel.

> *„Aztán így három év után rájöttem, hogy a szabadkai közgáz az nem annyira [jó], tehát színvonal szempontjából nem felel meg az elvárásaimnak, és hát ezután jelentkeztem át." (27 éves, elsőéves, mester szakos, Budapest – 3 évet Szabadkán tanult közgazdaságtant)*

A *kisebbségi lét* is befolyásolhatja a továbbtanulási terveket, illetve a munkával kapcsolatos attitűdöket és terveket. Emiatt érdekesnek találom a kisebbségi lét megnyilvánulását mindkét országban. A trianoni békeszerződést követően a Jugoszláviában/Szerbiában élő magyarokra asszimilációs nyomás nehezedett. Másrészt a Magyarországon tanuló vajdasági magyarok „külföldi magyarként" vannak jelen az anyaországban, a közös történelmi tudat, sőt az azonos nyelv ellenére is. Mivel mindkét országban bizonyos szinten sújtja a kisebbségi lét a magyarokat, ezért nehéz azt bebizonyítani, hogy valóban ennek a tényezőnek lenne-e hatása a munkavállalói attitűdökre, illetve a kilátásokra. Ezért azt is meg szeretném vizsgálni, hogy valóban előjön-e ez a szempont a munkaerő-piaci esélyek latolgatásában. Csupán egy interjúalanyom emelte ki a kissebségi létet, mint Szerbia taszító tényezőjét. A többi beszélgetés során egyáltalán nem jött szóba, hogy valaki azért döntött volna a Magyarországon való továbbtanulás mellett, mert Szerbiában hátránynak gondolta magyar nemzetiségét. Ennek egyrészt az lehet az oka, hogy Szerbia stagnáló gazdasági helyzetéből adódó kilátástalanság és munkanélküliség

Digitized by Google

sokkal erőteljesebb hatásként jelenik meg, másrészt pedig elképzelhető, hogy a megkérdezettek körében a munkavállalás szempontjából még előnyt is jelent a kétnyelvűségük.

Szerbia vonzó tényezői a szülőföldön maradt fiatalok körében

Összesen kilenc olyan vajdasági magyart kérdeztem meg, akik Szerbiában folytatták tanulmányaikat. Egy kivételével középiskolai tanulmányaikat is Szerbiában végezték el. Esetükben a továbbtanulással kapcsolatos döntések inkább mondhatók „kényszerdöntéseknek" – szemben a Magyarországon tanuló diákokkal – abban az értelemben, hogy sokan közülük egyetemi tanulmányaik alatt Szerbia határain kívül is el tudták volna képzelni magukat, mégis – anyagi megfontolásból – Szerbiában maradtak. Vonzó tényezőként jelent meg az, hogy Szerbiában lehetőségük volt *állami finanszírozáson tanulni*. A nagy többségüknél felmerült a Magyarországon történő továbbtanulás gondolata, viszont ennek gátat vetett a külföldi tanulás anyagi terhe, ugyanis azzal a legtöbb interjúalanyom tisztában volt, hogy abban az időben csupán néhány „kiváltságos" tudott állami finanszírozáson tanulni, tehát igazából sokuknak nem volt más választási lehetősége.

> *„Az volt a probléma, hogy állami támogatású egyetemre ott nem kerülhettem be ugye, mert nem sikerült elintézni a papírokat, és akkor idejöttem végül is. Ez volt az egyedüli ok, mert felvettek a közgazdaságira is és annyi pontom volt, hogy bekerültem volna ott is államin, viszont nem kaphattam állami támogatást az állampolgárság miatt és akkor itt is bekerültem államira és akkor persze logikus döntés volt, hogy akkor itt folytatom." (25 éves, végzős, nő, Szabadka)*

Azt többen jelezték, hogy mérlegelve családjuk anyagi helyzetét, úgy hozták meg a továbbtanulással kapcsolatos döntésüket, hogy az a legkisebb anyagi megterhelést jelentse szüleiknek. A megkérdezettek körében sajnos nem fordultak elő olyan tényezők, melyeket egyértelműen a szerb felsőoktatási rendszer vonzó tényezőinek tekinthetünk – azon kívül, hogy lehetőségük volt állami finanszírozáson tanulni. A vajdasági magyar fiatalok körében a nyelvi környezet miatt erősödött meg *Szabadka vonzáskör*e.[32]

> *"Tehát így ketten jöttünk Magyarországra, tehát közgazdasági szakra. A többiek azok meg, ugye [nekik] egyértelmű volt, hogy Szabadka, tehát még a többi választási lehetőség között se [válogattak], és ez elsősorban a nyelvnek a problémája miatt, mivel hogy senki nem tudott annyira szerbül, hogy belevágjon egy ilyen teljesen újba, vagy*

32 Ld.: Gábrity Molnár, 2006: 117-121.

Digitized by Google

nem akart. És ugye Szabadka az meg olyan köztudott, hogy ott ugye van pár tantárgy, ami ugye magyarul van, tehát később igazából már nincs, csak az első egy évben, ott még van." (20 éves, másodéves, férfi, Szeged)

Volt néhány olyan interjúalanyom is, akiknél kezdetben egyáltalán nem merült fel annak a gondolata, hogy más országban tanuljanak tovább. Ők azok, akik már tanulmányaik elején úgy tervezték, hogy szülőföldjükön szeretnének a későbbiekben is érvényesülni, sőt volt olyan válaszadó is, aki szerint előnye származhat *kisebbségi létéből*, sőt abból, hogy sok magyar fiatal a magyarországi továbbtanulást részesíti előnyben.

„Azért döntöttem úgy, valójában, hogy itt maradok, mert épp azért is, mert mindenki elment és tudtam, hogy ez egy lehetőség lesz számomra, hogy magyar kétnyelvűként hogyha befejezem – mert tényleg ketten voltunk magyarok az egész évfolyamon, sose látok magyar neveket – tehát ennek szerettem volna kihasználni az előnyét, hogy elszökött innen a magyarság." (25 éves, végzős, férfi, Újvidék)

E csoport esetében Magyarország taszító tényezői nyíltan nem kerültek szóba, viszont az egyértelműen megállapítható, hogy a külföldön tanulás anyagi terhe olyan ok volt, amely egyértelműen negatív tényezőként jelent meg a magyarországi továbbtanulás alternatívájában.

A továbbtanulási döntésekkel kapcsolatos elégedettség

A Magyarországon tanuló interjúalanyaim közül mindenki elégedett volt a továbbtanulással kapcsolatos döntésének meghozatalával. Egy-egy interjúalanyomnál merült fel az egyetemi rendszerrel illetve az oktatással kapcsolatos elégedetlenség. Összehasonlítva a Magyarországon tanuló diákokkal, nagyobb elégedetlenséget tapasztaltam a Szerbiában maradt fiatalok körében. Összességében elmondható, hogy részben elégedettek, hogy lehetőségük volt továbbtanulni, hogy a kezdeti nagy nehézségek ellenére végül is sikerült elsajátítani az állam nyelvét, viszont többségüknél szóba kerültek a szerbiai oktatási rendszer hiányosságai.

„Ez egy szükségdöntés volt, úgyhogy ilyen szinten... attól függ, hogy hogy nézzük. Ha úgy nézzük, hogy örülök, hogy egyetemre járhattam, akkor elégedett vagyok. Hogyha azt nézzük, hogy milyen szakmai tudást szereztem, akkor abszolút nem vagyok elégedett." (25 éves, végzős, nő, Szabadka)

Digitized by Google

A Szabadkán tanuló interjúalanyaim az oktatással kapcsolatos hiányosságok közé sorolták a túl elméleties oktatást, azt, hogy semmi gyakorlatiasság nincs benne, többen említették a szervezetlenséget is, valamint a legtöbb interjúalany megjegyezte, hogy képzeletbeli falat éreznek a tanárok és a diákok között – véleményük szerint ez a tömegképzés hátrányának tudható be. Viszont jelenleg a mesterképzésen – a diákok kisebb száma miatt is – változást tapasztaltak interjúalanyaim. Az Újvidéken tanuló diákok főképp a tanárok hozzáállásában illetve magában az egyetemi rendszerben csalódtak, volt olyan diák, aki emiatt váltott szakirányt.

> *„Csalódtam maga az egyetemnek a hozzáállásában a diákokhoz. Valójában nem lenne ezzel problémám, hogyha nem látnám, hogy a másik egyetemeken [milyen]. Tehát itt minden tanár késik, sosincs ott, amikor kell, ilyen felelés az teljes káosz... mintha ezeknek az embereknek nem ez lenne a primáris munkahelyük, hanem tudod ide így [bejönnek], hogy [lerázzák] a vállukról a gondot és akkor megyünk tovább. Ez egy idő után kiábrándító tud lenni." (25 éves, végzős, férfi, Újvidék)*

A vajdasági magyar egyetemisták beilleszkedése, kapcsolatépítése

Kutatásomban interjúalanyként két célcsoport vett részt: a Vajdaságban és az anyaországban tanulók csoportja. Mindkét csoportom esetében fontos megvizsgálni a beilleszkedés sikerességét, ugyanis egyrészt a szülőföldjükön maradt diákoknak továbbra is kisebbségiként kell megtalálniuk az érvényesüléshez vezető utat. Másrészt a Magyarországon tanulók esetében – bár valóban nem egy idegen kultúrába való „beolvadás" esetleges nehézségeivel kell számolniuk, – viszont nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a bevándorló még az azonos nyelvi, kulturális és történelmi adottságok ellenére is szembesülhet a fogadó társadalom idegenellenességével[33] A szülőföldön maradt fiataloknak a saját országuk többségi nemzetiségű társadalmába kell beilleszkedniük, a Magyarországon továbbtanulóknak pedig a saját nemzeti közösségükbe, ám „idegen" országban.

Magyarországon „külföldi magyarként"?

A külföldre vándorolt egyének körében fontos szerepe van a már befogadó országban jelen levő kapcsolati hálónak. Interjúimban arra is kíváncsi voltam, hogy a migránsoknak vajon voltak-e korábbi kapcsolataik Magyarországon. Mindegyik válaszadó említett legalább egy olyan rokont, vagy közeli ismerőst, aki

Digitized by Google

már hosszabb– rövidebb ideje Magyarországon tartózkodott. Egyetlen egy ember emigrációs döntésében volt ennek kulcsszerepe – ő párkapcsolata miatt döntött az emigráció mellett –, viszont a többi interjúalanyom körében az előbb említett kapcsolatoknak nem volt domináns szerepük a döntés meghozatalában.

A Magyarországon tanuló vajdaságiak beilleszkedése a kezdetekben nem volt zökkenőmentes. Egyik interjú során sem jött szóba, hogy a Magyarországra történő vándorlást úgy élték volna meg az interjúalanyaim, mint egyfajta „hazatérő" migrációt. Ez főleg azoknál jelentkezett, akik középiskolai tanulmányaikat Magyarországon, vagyis Szegeden folytatták. Annak ellenére, hogy azonos nyelvi és kulturális jellemzőkkel bírnak a „külföldi magyarok", mégis felbukkan az anyaországi magyarok idegenellenessége. Volt olyan, aki csoporttársai körében tapasztalta ezt, viszont volt olyan is, aki tanárától kapott megjegyzéseket. Akik felsőfokú tanulmányaik alatt tartózkodtak Magyarországon, többségükben kevésbé tapasztalták hátránynak azt, hogy vajdaságiak, a csoporttársak is befogadóbbak voltak. A középiskolához képest az egyetemen kevésbé szembesültek a származásukból adódó nyílt konfliktusokkal.

> *„Az egyetemen volt pár ilyen megnyilvánulás, amikor hallottam így a liftbe, hogy milyen már, hogy a vajdaságiak állami finanszírozású képzésre jelentkezhetnek, merthogy elveszik a helyet tőlünk, merthogy ők nem is magyarok. Meg tehát tapasztaltam így, de velem konkrétan, így azért nagyon kevés ilyen visszajelzést [kaptam] az utóbbi időben. Tehát annyira nem tapasztalok olyan szintű ellenszenvet, mint amit úgy éreztem az elején, mikor átjöttem Szegedre." (24 éves, végzős hallgató, nő, Szeged – a középiskolát is Szegeden végezte)*

Elmondható, hogy a Magyarországon tanulóknak sikerült olyan baráti kapcsolatokat kialakítani az egyetemi társaikkal (vajdasági magyarokkal illetve magyarországi magyarokkal egyaránt), amelyek nem csak az egyetem falai között voltak jellemzőek. Összegezve, sikeres volt az „anyaországba" való beilleszkedés, mégis több interjúalanyom fontolgatja hazatérési szándékát, amelynek részletes vizsgálata a következő fejezetekben olvasható, a munkavállalással és a jövőtervvel van szoros kapcsolatban.

Szerbiában kisebbségi magyarként

Szabadkán, a Közgazdasági Karon tanuló diákok nehézkes és hosszas beolvadási folyamatról tettek említést. Ehhez többek között az is közrejátszott, hogy első évben „könnyítésképp" magyar csoportokat hoztak létre, annak érdekében, hogy segítsék

Digitized by Google

őket a szerb nyelv fokozatos elsajátításában.[33] Interjúalanyaim szerint ennek is meg volt a hátránya, méghozzá az, hogy kezdetben a szerb és a magyar diákok között nem alakult ki a kommunikáció.

> *„Egy-két közös óránk volt a szerbekkel, de ott is mindig megvolt, hogy hol ültünk, az volt a magyar sarok, és az rossz is volt, mert jobb lett volna már rögtön elsőben mindjárt elvegyülni." (24 éves, végzős, férfi, Szabadka)*

A kilenc Szerbiában tanuló interjúalanyom közül hárman állították azt, hogy egyetemi tanulmányaik előtt sem volt problémájuk a szerb nyelvvel, az ő esetükben sokkal pozitívabb kép rajzolódott ki az egyetemi környezettel, kollégákkal kapcsolatos első benyomásokról, szemben azokkal, akiknek jelentős nehézséget jelentett az állam nyelvének nem megfelelő szintű ismerete. A Szabadkán tanuló diáklány elmondása szerint már a gimnáziumban is sok tantárgyat szerb nyelven hallgatott, így nem voltak nehézségei a nyelvvel, mint ahogy az Újvidéken (szerb környezetben) született hallgatóknak sem.

Egy beszélgetés alkalmával sem került szóba, hogy a magyar-szerb diákok közötti esetleges távolságtartás nemzetiségi problémákból adódna. Azok a diákok, akik Szabadkán tanultak tovább, általában a környező falvakból származnak, és ennek egyik velejárójaként említették, hogy nem volt lehetőségük megfelelő szinten elsajátítani a szerb nyelvet. A vizsgált csoportomban – a Szerbiában tanuló magyarság körében – a részben sikertelen beilleszkedés kommunikációs nehézségekre vezethető vissza, vagyis a szerb nyelv hiányos tudásából fakad.

> *„Nincs olyan, hogy te magyar vagy és akkor ki vagy közösítve, hanem próbáltak szerintem segíteni, csak tényleg a kommunikáció hiánya miatt ők se nagyon mertek közeledni, meg mi se nagyon hozzájuk, és akkor megvolt az a fal." (24 éves, végzős, férfi, Szabadka)*

Arról többen is említést tettek, hogy a mesterképzésen sikerült már közelebbi viszonyt kialakítaniuk a szerb egyetemi társaikkal, viszont mindegyik interjúalanyomnál az volt a jellemző, hogy az egyetemen kívüli szabadidejüket inkább magyar ismerőseikkel, barátaikkal töltik.

> *„Annyira nem tudnék beszámolni ilyenről, hogy most elmentem volna szerb barátnőkkel valahova, nem is emlékszem nagyon ilyenre, inkább magyarokkal." (25 éves, végzős, nő, Szabadka)*

33 A magyar diákok többsége a szakiskolát illetve a gimnáziumot is magyar nyelven végzi el. (Gábrity Molnár – Rác, 2007) Ennek következtében sokan úgy kezdik felsőfokú tanulmányaikat, hogy minimális szinten beszélik az oktatás nyelvét.

Digitized by Google

A vajdasági magyar egyetemisták munkával kapcsolatos attitűdjei illetve a munkavállalással kapcsolatos tervei Szakmai kapcsolatok kiépítettsége

A beszélgetésekből kiderült, hogy a kapcsolathálók jelentősége meghatározó tényező a munkakeresés világában, Szerbiában és Magyarországon egyaránt, ezért egyrészt emiatt tartom fontosnak ennek vizsgálatát, másrészt a tudatos, célirányos jövőtervezéssel is szoros kapcsolatban áll.

Az ideiglenes emigránsok nagyobb hangsúlyt fektettek a szakmai kapcsolatok kiépítésére. Ez valószínű abból is adódhatott, hogy mivel ők egy teljesen új környezetbe érkeztek, úgy kellett felépíteniük egy másik országban a „jövőjüket", hogy hátrahagyták az addig esetlegesen kiépített kapcsolataikat (a szülőföldön meglévő kapcsolatokra gondolok, amelyeket szüleik, ismerőseik birtokoltak). Másrészt pedig többségüknek kötelező volt egyetemi tanulmányaik alatt szakmai gyakorlatot teljesíteni – többen szóba hozták, hogy a kötelező időn túl (3 hónap)[34] tovább maradtak gyakorlaton az adott cégnél, banknál.

> *„Nem túl erős [szakmai kapcsolataim vannak], mert én azért azt látom, hogy azzal, hogy egyrészt a szegediek, vagy akik itt éltek alapból, [azoknak] már ugye itt van az egész család meg minden, azoknál sokkal ugye erősebb kapcsolatrendszer van. Gondolok arra, hogy most szülőknek az ismerőse, meg barátja, meg a stb.. Nekem ez nincs meg, tehát nekem otthon van édesanyám itt semmiféle rokonunk, ismerősünk nincsen. Úgyhogy én ezt saját magamtól [alakítottam ki]. (24 éves, végzős, nő, Szeged – a középiskolát is Szegeden végezte)*

Többségük[35] olyan kapcsolatokról beszélt, amelyekre valóban számíthatnak a közeljövőben. Legtöbben eddigi – illetve ketten jelenlegi – munkájuk, szakmai gyakorlatuk során építettek ki kapcsolataikat, amelyeket jelenleg is ápolnak.

Ezzel szemben azok, akik Szerbiában, a szülőföldön tanultak tovább, kisebb számban rendelkeznek olyan kapcsolatokkal, mint Magyarországon tanuló kollégáik. Náluk inkább előtérbe került a szülők kapcsolati hálója. Kevésbé voltak jellemzőek az önerőből felépített kapcsolatok, tehát az olyan típusúak, amelyek a másik csoportnál voltak jelen (szakmai gyakorlat során kiépített kapcsolatok). Ez annak is köszönhető, hogy nincs kötelező szakmai gyakorlat sem a Szabadkán, sem az Újvidéken tanuló diákoknak – egy interjúalanyom említette, hogy az ő szakirányán körülbelül egy hetes szakmai gyakorlat volt kötelező.

34 Az interjúkban konkrétan nem tértünk ki arra, hogy az egyetemek hány órás szakmai gyakorlatot tettek kötelezővé, viszont aki említette, az három hónapot mondott.

35 Kivétel a két másodéves interjúalanyom, mivel ők tanulmányaik elején járnak, nem is foglalkoztak szakmai kapcsolatok kiépítésével.

Digitized by Google

„Mondhatom, hogy az egyetemünk, ami a szakmai kapcsolatokat meg az ilyen praxát [gyakorlatot] illetőleg nem nyitott nekünk semmilyen ajtót. Tehát az öt év alatt egyetlen egy cégbe nem vezettek el bennünket, vagy bankba, hogy megnézzük, hogy hogy is van igazán, [hogy] ne csak könyvek alapján tanuljunk." (24 éves, végzős, nő, Szabadka)

Több hallgató is jelezte a szakmai tapasztalat fontosságát, viszont egyrészt nagyon nehezen tudták volna összeegyeztetni az egyetemmel, másrészt többen is említették, hogy Magyarországhoz képest sokkal kevesebb a diákmunka-lehetőség.

Munkakeresési stratégiák

Látható, hogy a két csoport esetében jelentős eltérést tapasztalhatunk a szakmai kapcsolatok kiterjedtségében, ennek következtében más-más munkakeresési stratégiákat feltételezek, valamint a munkakeresés aktualitásának megítélése is eltérően jelentkezik a vizsgált csoportjaim körében.

A szakmai gyakorlat útján kiépített kapcsolathálók kulcsfontosságúak, kiváltképp a frissdiplomások esetében. Ennek jelentősége a munkakeresési stratégiában is megnyilvánul, ugyanis a legtöbb Magyarországon tanuló interjúalanyom tisztában van azzal, hogy ha jól teljesít a szakmai gyakorlaton, a későbbiekben lehetősége nyílhat arra, hogy munkát kapjon azon a helyen. Többen a diplomázás utáni munkakeresés során a szakmai gyakorlatuk folyamán kiépített kapcsolati tőkével próbálkoznak először – ezt a fajta utat azok is megemlítették, akik majd a közeljövőben fognak menni gyakorlatra. Emellett a különböző internetes álláshirdetésekre való pályázást említették a legtöbben, valamint az ismerősök, a potenciális tanárok felkeresését. Többen megemlítették, hogy a munkakeresés folyamatában az egyetem is nagy segítséget nyújt nekik, állásbörzék megrendezésével, iskolai levelezőrendszeren keresztül álláshirdetések, gyakorlati helyek kínálatával.

„Az első dolog amit meg fogok próbálni az biztos, hogy ahol voltam banknál, ott fogok informálódni, hogy van-e esély vagy lehetőség, vagy lesz-e a közeljövőben." (23 éves, végzős, nő, Szeged)

A Magyarországon tanulókra (kivéve a két másodéves és a harmadéves hallgatót)[36] jellemző, hogy már egyetemi tanulmányaik alatt aktívan nézegetik az álláshirdetéseket, sőt utolsó évben, félévben már jelentkeznek is egy-egy állásra – közülük voltak olyanok is, akik egyetem mellett dolgoznak.[37]

36 Az ő esetükben nem volt releváns ennek a kérdésnek a vizsgálata, ugyanis már korábban jelezték, hogy tovább szeretnének tanulni mesterképzésen, tehát az ő körükben a munkakeresési stratégiák még túlságosan távol állnak.

37 Az egyik phd hallgató, a másik interjúalanyom pedig az egyetem mellett dolgozik, ugyanis már munka mellett felvételizett a mesterképzésre.

Digitized by Google

> *„Én úgy gondolom, hogy már időben, tehát nem diplomálás után fogom kezdeni, hanem még néhány hónappal előtte, mert szerintem nem könnyű munkát találni." (23 éves, végzős, nő, Szeged)*

Ezzel szemben a Szerbiában maradt hallgatók lehetőségei sokkal korlátozottabbak. Mint ahogy az előző részben is kifejtettem, számukra nem adottak olyan lehetőségek, mint a kötelező szakmai gyakorlat, hogy azon keresztül kapcsolati tőkét építhessenek ki. Ebből adódóan ők elsődlegesen az internetes álláshirdetésekre való jelentkezés módszerét említették. Az ő esetükben is megjelenik egy olyan kapcsolati tőke, amely az elmondásuk szerint „alapkövetelmény" Szerbiában, ha végzettségüknek megfelelő állást szeretnének kapni. Ez eltér az előzőekben jellemzett kapcsolati tőkétől, ugyanis ebben az esetben a megkérdezetteim nem az „önerőből" kiépített, hanem a már meglévő, szülők, ismerősök által birtokolt „csatornákat" veszik igénybe.

> *„Ha nincs ismeretséged, akkor nem tudsz egyszerűen munkába állni, vagy tudsz, viszont nagyon rossz feltételek mellett, rossz fizetéssel, nem olyan munkát, amit te szeretnél. Tehát a jó munkák már el vannak kelve, vagy el lesznek." (24 éves, végzős, férfi, Szabadka)*

Az előző csoporthoz képest csupán néhány hallgató említette meg azt, hogy az egyetem, illetve a tanárok segítséget nyújtanának a munkakeresés folyamatában.

A Magyarországon tanuló vajdaságiakkal szemben az otthon maradtak munkakeresése időben kitolódik. Igaz, hogy már az utolsó félévben nézegetik az álláshirdetéseket, ismerősöknél érdeklődnek, ám többségüknél a diploma „kézbevétele" után válik aktuálissá a munkára való pályázás, amit azzal magyaráznak, hogy a munkáltatók általában diplomásokat keresnek.

Munkával kapcsolatos attitűdök

A munkával kapcsolatos attitűdök terén nem határolódnak el élesen egymástól a vizsgált csoportjaim. Az ideiglenes emigránsok és az otthon maradtak körében egyaránt fontos a munka anyagi vonzata. Azt tapasztaltam, hogy a Magyarországon tanuló diákok, amint megemlítették a fizetést, szinte minden alkalommal kihangsúlyozták: tisztában vannak azzal, hogy frissdiplomásként nincsenek abban az alkupozícióban, hogy válogathassanak. A munkával kapcsolatos elvárások „rangsorolása" során nem volt jellemző, hogy a fizetés jelent volna meg, mint a legfőbb motivációs tényező.

Digitized by Google

„Nyilván a legkézenfekvőbb a fizetés, tehát egy normális fizetés. Ne érts félre nem a pénz a mindenem, viszont úgy gondolom, hogy a 21. században nem lehet kiiktatni a pénzt a mindennapjainkból, hiszen ez nélkül nem lehet meglenni, szóval egyrészről a fizetés, másrészről a megbecsültség és lehet, hogy ezt helyezném első helyre." (24 éves, végzős, férfi, Szeged)

A Magyarországon tanulók körében a fizetés mellett legtöbbször előforduló elvárás a jó munkahelyi légkör, hogy jól tudják érezni magukat az adott munkahelyen, megbecsüljék őket, közvetlen kapcsolat legyen a munkatársak között. Többen megemlítették azt is, hogy olyan munkahelyet szeretnének, ahol lehetőségük van csapatban dolgozni, illetve, hogy a munka hordozzon magával legalább némi kreativitást. Emellett meglepően alacsony volt azoknak a száma, akik fontosnak tartanák a szakmai fejlődést, ezt csupán egy interjúalanyom említette meg.

A Szerbiában maradt interjúalanyaim körében minden beszélgetés alkalmával konkrét pénzösszeg is szóba került a kezdő fizetés behatárolására. Viszont jellemző volt, hogy emellett talán ugyanolyan fontosnak tartják a szakmai fejlődés és az előrehaladás lehetőségét – az ő esetükben majdnem minden beszélgetés során felmerült ennek fontossága, szemben a Magyarországon tanuló vajdaságiak csoportjával. Emellett néhányan azt is szóba hozták, hogy olyan munkahelyen szeretnének dolgozni, ahol lehetőségük van összehangolni a munkát a magánélettel, a családdal, tehát előtérbe került a családbarát munkahely fontossága. Ez az előző csoport esetében, egyetlen egy interjúalanyom se hozta ezt szóba. Több beszélgetés alkalmával szóba került az is, hogy nem reális az, ha valaki túl nagy elvárásokat tűz ki pályája kezdetén, ami szoros összefüggésben áll azzal, hogy Szerbiában a rossz gazdasági helyzet miatt nagy a munkanélküliség.

„Én mindig azt mondtam, hogy nem szeretnék napi 8 órát csak ott ülni és valami egyhangú munkát csinálni, viszont az a baj, hogy most már azt nem lehet így nézni. Örül az ember, ha kap valami munkát és normális fizetést érte. (24 éves, végzős, nő, Szabadka)

A vajdasági magyar egyetemisták jövőképe, munkaerő-piaci esélyeik megítélése

A jövőképpel kapcsolatban egyrészt kíváncsi voltam arra, hogy milyen terveik vannak az interjúalanyaimnak a tanulmányaik befejezése után, másrészt, hogy meglátásuk, esetleg tapasztalataik szerint milyen esélyekkel indulnak az adott ország munkaerőpiacán illetve, hogy a csoportok – a Szerbiában maradtak, illetve a Magyarországon tanulók – hogyan is ítélik meg egymás esélyeit.

Digitized by Google

Egyetem utáni tervek

Az egyetem utáni munkával kapcsolatos tervek mellett arra is rákérdeztem, hogy vajon felsőfokú tanulmányaik kezdetén gondolkodtak e már a pályakezdésről, így meg tudom figyelni, hogy az egyetemi évek alatt változtak-e a terveik. Arra a kérdésre: *„Mikor elkezdte az egyetemet, gondolt-e arra, hogy a későbbiekben hol szeretne munkát vállalni?"* igen eltérő válaszokat kaptam, szinte az összes lehetséges válaszlehetőséget megemlítették a Magyarországon tanulók csoportjába tartozó interjúalanyaim. Egy részük úgy emlékezett vissza, hogy diplomázás utána haza fog térni szülőföldjére; sokan úgy, hogy mivel Magyarországon szerzik meg az egyetemi végzettségüket, akkor az már magával vonja azt, hogy az „anyaországban" keresnek majd munkát; illetve voltak olyanok is, akik úgymond ugródeszkának tekintették a Magyarországon való továbbtanulást, és külföldön terveztek érvényesülni. Tehát az utóbbi esetben láthatjuk, hogy Magyarország már tranzitországként is helyet kap a megkérdezetteim körében. Itt is látható, hogy mennyire összetett folyamatról van szó, és, hogy az interjúalanyaim szemében sem tűnik végleges döntésnek az emigráció, vagyis attól, hogy ők Magyarországon fejezik be az egyetemet, egyaránt gondolkoznak a hazatérésen, illetve a további vándorláson is.

Arra is kíváncsi voltam, hogy így az évek múlásával, közel a tanulmányaik végéhez, közel a munkaerőpiacra való belépéshez, milyen jövőtervekkel is rendelkeznek a megkérdezetteim. Azt tapasztaltam, hogy még mindig nem foglaltak végleges álláspontot azzal kapcsolatban, hogy hosszútávon hol is szeretnének érvényesülni, viszont abból, hogy többen megemlítették, hogy már az utolsó szemeszterében nekikezdenek a munkakeresésnek, illetve néhányan már jelenleg is dolgoznak, arra következtettem, hogy a többségük diplomázás után Magyarországon tervez maradni.[38]

> *„Szeptemberben indul az utolsó félévem és hát, hogy utána mi lesz?! Arra gondoltam igazából, hogy ugye nem könnyű azért munkát szerezni, még egyetemmel sem, úgyhogy szeptembertől már azért elkezdek valamit keresni, próbálkozni." (23 éves, végzős, nő, Szeged)*

A Szerbiában maradt fiatalok körében arra a kérdésre: *„Mikor elkezdte az egyetemet, gondolt-e arra, hogy a későbbiekben hol szeretne munkát vállalni?"*, a válaszok között nem tapasztaltam akkora szóródást, mint az előző csoport esetében. Akik valóban elgondolkodtak ezen a kérdésen, azok körében azt tapasztaltam, hogy ők hosszútávon is úgy gondolták, hogy Szerbiában, vagyis Vajdaságban szeretnének élni és dolgozni. Viszont az ő esetükben az évek folyamán teljesen megváltozott ez

38 Ez azon interjúalanyaim körében is megfigyelhető, akik még csak az alapképzésük vége felé járnak, ugyanis ők a mesterképzést továbbra is Magyarországon szeretnék folytatni. Mivel még távol állnak a munkaerőpiacra való belépéstől, körükben nem tartottam relevánsnak ennek a kérdésnek a feltevését.

Digitized by Google

a terv, ugyanis mindegyik válaszadóm megemlítette, hogy gondolkodik a külföldi munkavállaláson is. Elsősorban Magyarországot említették célországként, de voltak olyanok, akik Nyugat- illetve Észak- Európában látják az érvényesülés esélyét.

„Gondolkoztam, és nagyon erősen kitartottam amellett, hogy én itt fogok maradni ebben az országban. És én nézegettem, hogy miért mondják ezek a politikusok, hogy jajj megy a fiatalság el innen – mondom, amikor itt is milyen jó. De most, amikor kicsit tágabbra nyíltak a szemeim, látom, hogy miről beszélnek az emberek. Tehát megfordult mostmár a fejemben, hogy nem itt folytatnám tovább az életemet. Nem a Balkánon." (25 éves, végzős, férfi, Újvidék)

Eltérést tapasztaltam annak tekintetében is, hogy amíg a Magyarországon tanuló fiatalok már egyetemi tanulmányaik alatt el szeretnének kezdeni dolgozni, addig a Szerbiában maradt fiatalok körében szinte egyöntetűen olyan válaszokat kaptam, hogy ők majd csak diplomázás után kezdenek neki az álláskeresésnek, és jelenleg az információgyűjtés fázisában vannak. Tehát az ő esetükben az egyetem utáni tervek között szerepel a tényleges munkakeresés, illetve munkára, gyakorlatra való jelentkezés, míg az előző csoport esetében ez a folyamat már korábban, egyetem alatt, pontosabban az utolsó szemeszterekben elkezdődik.

„Információt gyűjteni el kell kezdeni minél előbb, azt már most, meg hát én folyamatosan tájékozódok, hogy mit érdemes, hol érdemes, mit lehet. Tehát a vágyakat meg a lehetőségeket összehangolni. Viszont még nem védem meg a diplomamunkámat, addig nem érdemes nagyon jelentkezni sem. De ahogy megvan, másnap rögtön lehet." (25 éves, végzős, nő, Szabadka)

Elhelyezkedési lehetőségek, esélyek megítélése

Az elhelyezkedési lehetőségek tekintetében nagyobb esélyeket látnak az anyaországban tanuló interjúalanyaim Magyarországon, mint Szerbiában, ami a jelenlegi gazdasági helyzetre, illetve az ebből következő munkanélküliségre vezethető vissza.

„Hát szerintem [Szerbiában] még rosszabbak, mint Magyarországon. Tehát egyrészről munkanélküliség van, kettő szakmában szinte biztos, hogy nem tudnék elhelyezkedni, akkor a fizetésről nem is beszélve." (24 éves, végzős, férfi, Szeged)

Több Szegeden tanuló diák kihangsúlyozza, hogy Szegeden „telített a piac" és pályakezdőként nem egyszerű a jelenlegi nehéz gazdasági helyzetben elhelyezkedni. Többen meg is említették, hogy nagyon nagy szakadék jelent meg a

Digitized by Google

munkavállalók elvárásai és az oktatási szféra között, pontosabban, hogy az egyetem mit enged meg, illetve mit tud nyújtani a hallgatóinak. Ennek ellenére bizakodnak a megfelelő munkalehetőség tekintetében, ugyanis az országhatár közelsége miatt, egyre több magyar-szerb kapcsolatokat ápoló vállalat, cég jelent meg a piacon, így előnyben részesülhetnek a szerb nyelvtudásuk miatt. A legtöbb megkérdezett szerint diplomázás után rövid időn belül munkát fog kapni, átlagban kettő, illetve hat hónapos várakozási időre számítanak.

A legtöbb interjúalanyom fejében megfordult a hazatérés gondolata, vagyis kisebb számban voltak azok, akik nem tervezik, hogy visszatérjenek Vajdaságba. A legtöbb interjúalanyomnál ez nem a közeljövőben következhetne be, hanem abban az esetben, ha változna Szerbia gazdasági helyzete, illetve ha úgy tudna hazatérni szülőföldjére, hogy munkahely várja. Emellett beigazolódni látszik az, hogy a szülőföldön meglévő kapcsolatok valóban kulcsfontosságú tényezők a hazatérési szándék fontolgatásában.

> *„Megfordult, de nem a munka és a karrier miatt, hanem csak a család miatt. Ha nem is idős koromba, de x év után esetleg [hazamennék]. Tehát nyilván, hogyha meglátnánk, hogy hogyan alakulnak a dolgok, a gazdasági helyzet hogyan alakul, esetleg egy vállalkozást is lehet, hogy megérné előbb-utóbb indítani Szerbiában. Tehát nem mondtam le arról, hogy valamikor visszatérjek, és [Vajdaságban] hasznosítsam a tudást. Tehát nem csak arra gondolok, hogy a klasszikus úgymond vendégmunkás, hogy kimegy és akkor nyugdíjra hazajön, hanem még az aktív éveimben is elképzelhetőnek tartom, hogy visszajöjjek." (24 éves, végzős, férfi, Szeged)*

Többen is tervezik azt, hogy diplomázás után más külföldi országban próbáljanak szerencsét, viszont kevés interjúalanyomnál vettem észre azt, hogy már konkrét, kiforrott tervvel rendelkezne ennek megvalósítása érdekében. Ez talán amiatt is van, mert a legtöbben már egyetem alatt elkezdik a munkakeresést, annak érdekében, hogy diplomázás után azonnal munkába tudjanak állni, tehát a közeljövőben ők Magyarországon tervezik elkezdeni a karrierjüket.

A Magyarországon tanuló vajdaságiaktól megkérdeztem, vajon hogyan vélekednek otthonmaradt kollégáik munkaerő-piaci esélyeiről Szerbiában, illetve Magyarországon. A legtöbb interjúalanyom úgy ítélte meg, hogy a Magyarországon végzett vajdasági magyarokkal szemben előnyben vannak a szerb munkaerőpiacon azok, akik Szerbiában fejezték be tanulmányaikat. Annak következtében, hogy magyarul és szerbül is jól beszélnek, Vajdaságban előnyt élvezhetnek a szerb anyanyelvűekkel szemben is, viszont eddigi információik, tapasztalataik szerint megfelelő kapcsolatok nélkül nekik is nehéz érvényesülni Szerbiában.

Arra is kíváncsi voltam, hogy véleményük szerint szerb diplomával milyenek az esélyek a magyarországi munkaerőpiacon. A néhány válaszadó szerint előnyben részesülnek azok, akik Magyarországon végezték el az egyetemet, másrészt viszont

Digitized by Google

többen is kihangsúlyozták, hogy pont a kétnyelvűségükből adódóan, akár még előnyt is élvezhetnek a magyar munkaerőpiacon a Szerbiában végzettek. Azt többen is megemlítettek, hogy nagymértékben a munkaadótól függ, hogy inkább előnyben részesíti-e a magyar állampolgárokat.

A szülőföldön maradt interjúalanyaim többsége szerint jelenleg Szerbia gazdasági helyzete miatt korlátozottak a munkaerő-piaci lehetőségek, viszont több interjúalanyom megemlítette, hogy bizakodóak az ország jövőjét illetőleg, és remélik, hogy az elkövetkező években változások következnek be. A Magyarországon tanulók csoportjához képest nagy eltérést tapasztaltam annak kapcsán, hogy az egyetem végeztével vajon mennyi időt kell várniuk munkahelyükre, ugyanis összességében 1-től 2-éves várakozási időt határoztak meg.

> *„Kiábrándító. Sehol semmi. Nagyon sok ember tényleg nem azt dolgozza, amit befejezett. Egyik napról a másikra élnek. Nem épp fényes ez a helyzet, tehát mondhatni, azt hogy nagyon kilátástalan." (25 éves, végzős, férfi, Újvidék)*

Csupán két, Újvidéken tanuló interjúalanyom vélekedett pozitívan munkaerő-piaci helyzetükről, annak ellenére, hogy tisztában vannak Szerbia stagnáló gazdasági helyzetével.

> *„Szerintem van lehetőség, tehát én mindig azzal vagyok, hogy aki keres az talál is, tehát nem vagyok megijedve attól, hogy pillanatnyilag krízis van, meg hogy ilyen nagy a munkanélküliség, szerintem aki akar dolgozni, annak lesz is munka." (24 éves, végzős, nő, Újvidék)*

Mivel csupán három, Újvidék városában tanuló magyar egyetemistát volt lehetőségem megkérdezni, emiatt túlzás lenne ebből olyan következtetéseket levonnom, hogy Újvidék és Szabadka között eltérő munkaerő-piaci lehetőségek érvényesülnének. Ennek bebizonyítására további vizsgálatok lennének szükségesek. Azt több interjúalanyom is szóba hozta, hogy Újvidéken és Belgrádban pozitívabban látják a munkaerő-piaci lehetőségeket, viszont az ő esetükben a munkavállalást nagymértékben befolyásolja a nemzetiségi hovatartozás, s emiatt jellemző, hogy közelebb áll hozzájuk a magyarországi karrier.

> *„Újvidékre próbálkoznék persze, [viszont] most így azt mondom, hogy lehet, hogy előbb mennék Pestre, mint Belgrádban - úgy azért jobban tetszik. Tehát úgy vajdaság területén, meg Magyarországon." (24 éves, végzős, nő, Szabadka)*

Mivel több interjúalanyom megemlítette, hogy foglalkoztatja a magyarországi munkavállalás gondolata, ezért azt kérdeztem, hogy vajon ott hogyan ítélik meg esélyeiket. Összességében az állapítható meg, hogy több munkalehetőséget látnak Magyarországon, mint Szerbiában, ám Magyarország piacán sokkal több frissdiplomás jelenik meg, emiatt szerintük ők hátrányból indulnak, egyrészt a szerb végzettségük, másrészt a szerb állampolgárságuk miatt.

Digitized by Google

„Magyarországon meg csak akkor lenne előnyöm, hogy ha szerbül is kellene tudni." (24 éves, végzős, nő, Szabadka)

Volt akinél „ugródeszkaként" jelent meg a magyarországi munkavállalás, néhányan fontolgatják azt is, hogy akár távolabb is elmennének – Nyugat- illetve Észak-Európába – viszont többségüknél ez akkor következne be, ha egyszerűen nem látnának megélhetési lehetőséget Szerbiában. Azt tapasztaltam, hogy a szülőföldön meglévő kapcsolatok erős visszatartó hatást jelentenek a Szerbiában tanuló magyarok körében.

„Magyarországon sem olyan fényes a helyzet, és gondolom, hogy még egy jó ideig nem is lesz, és akkor ott hosszútávon... szóval ott sem olyan a helyzet, ahol úgy maradnék sokáig, hanem az egy olyan ugródeszka lenne." (24 éves, végzős, nő, Szabadka)

„Nagyon rossznak kell, hogy legyen itt, hogy messzire menjek, hogy elmenjek teljesen." (24 éves, végzős, férfi, Szabadka)

Kíváncsi voltam arra is, vajon hogyan ítélik meg a Szerbiában maradt fiatalok a Magyarországon végzett hallgatók lehetőségeit a szülőföldön. Legtöbben úgy vélekedtek, hogy Szerbiában nehezebben tudnának érvényesülni, hátrányban vannak a „szerb diplomával" szemben – a szerb nyelv hiányos ismerete miatt, a diplomahonosítás miatt. Viszont azt többen is kiemelték, ha jól beszélik az állam nyelvét és megfelelő kapcsolatokkal rendelkeznek, és megelégednek az alacsonyabb fizetéssel, akkor jó esélyük van az érvényesülésre. Látható, hogy Szerbia rossz gazdasági helyzet miatt a hazatérési szándék hajlandóságát csökkentheti a bérarányok különbözőségei.

Arra is rákérdeztem, hogy a Szerbiában tanuló egyetemisták véleménye szerint milyen esélyekkel indulnak az „anyaországban" tanuló vajdasági magyarok Magyarország munkaerőpiacán. Többségük pozitívan ítélte meg helyzetüket, csupán két megkérdezettem említette azt, hogy a szerb állampolgárság miatt megkülönböztetett helyzetben vannak a vajdaságiak a magyar munkaerő-piacon.

„Meglehet, hogy több [esélyük van] mint nekünk, akik itt Szerbiába fejezték be, és oda szeretnénk kimenni. Előnyben vannak azzal, hogy ott fejezték." (23 éves, végzős, nő, Szabadka)

Interjúelemzés összefoglalója

Összességében megállapítható, hogy azon interjúalanyaim körében, akik a Magyarországon való továbbtanulás mellett döntöttek, elsődleges vonzó tényezőként jelent meg a magyar nyelven való tanulás lehetősége, illetve Szeged esetében a város

Digitized by Google

közelsége. Meghatározó volt a szülők szerepe a döntés meghozatalában is, ugyanis a legtöbb esetben a szülők „erőltették" a Magyarországon való továbbtanulást, mivel ott több lehetőséget láttak, mint a szülőföldön. Az „anyaország" erőteljes vonzása mellett a szülőföld taszító tényezői is hangsúlyosak voltak, elsősorban Szerbia bizonytalan gazdasági helyzete illetve az ebből adódó munkanélküliség, másodsorban pedig rosszabbnak ítélt felsőoktatási rendszere. A Szerbiában tanuló vajdasági magyarok esetében sajnos nem beszélhetünk olyan vonzó tényezőkről, amelyek a „menni vagy maradni" dilemma megoldását elősegítették volna, ugyanis a Szerbiában való továbbtanulás igazából „kényszerdöntés" volt, ami az anyagi nehézségekre vezethető vissza. Elsődleges szempontot az állami finanszírozás és az olcsóbb tanulási lehetőség jelentett. Ez a kényszerdöntés szoros összefüggésben áll azzal, hogy a Szerbiában maradt fiatalokkal készített interjúk során inkább elégedetlenséget tapasztaltam a továbbtanulási döntésükkel kapcsolatban.

A Magyarországon tanuló fiatalok esetében sikeres beilleszkedést tapasztalhattunk: olyan kapcsolatok, barátságok épültek ki az anyaország „őslakosai"-val, melyeket már nem csak az egyetemi gondok tartanak össze. Ezzel szemben a Szerbiában tanuló vajdasági magyarok esetében az egyetemi kollégákkal való kapcsolatkiépítés hiánya volt megfigyelhető, ami kommunikációs nehézségekre vezethető vissza.

Azáltal, hogy a magyarországi egyetemek előtérbe helyezik a szakmai gyakorlatok fontosságát – szemben a szerbiai egyetemekkel –, nagy eltérés mutatkozott a szakmai kapcsolatok kiépítettségében is. Ennek jelentősége a munkakeresési stratégiákban is szerepet játszik, ugyanis míg a Magyarországon tanulók többségükben a szakmai gyakorlat útján kiépített erőforrásokat veszik igénybe pályakezdőként, addig a Szerbiában tanuló fiatalok ilyen típusú erőforrása korlátozottabb. Az utóbbiakkal készült interjúk alapján megállapítható, hogy a Szerbiában való érvényesülés útja a szülők, ismerősök által birtokolt kapcsolati tőke. Tehát mindkét csoport a munkakeresési stratégiák során hasonló erőforrásból – a kapcsolati tőkéből – táplálkozik, viszont mégis hatalmas eltérés van aközött, hogy valaki ezeket a kapcsolatokat önerőből építi ki, vagy a szülők, ismerősök kapcsolati tőkéjére támaszkodik.

A munkával kapcsolatos attitűdök terén nem tapasztaltam éles különbséget a vizsgált csoportjaim között, ugyanis mindkét csoport esetében megállapítható, hogy a fizetés rendkívül fontos szempont, viszont nem ez az elsődleges. A Magyarországon tanulók körében fontos még, hogy olyan munkahelyen dolgozzanak, ahol jó a légkör, ahol megbecsülik őket. A szülőföldön maradt vajdaságiak körében a fizetés után a szakmai fejlődésnek és az előmenetelnek van jelentősége, ám több interjúalanyomnál szóba került, hogy sajnos Szerbiában jelenleg olyan a helyzet, hogy „örül az ember, ha munkát kap, nem pedig az elvárásai alapján válogat".

Digitized by Google

A jövőtervekkel kapcsolatban az anyaországban tanulóknak többnyire még nem volt végső álláspontja, viszont azáltal, hogy többségük diplomázás után, illetve még előtte Magyarországon próbál munkát keresni, így arra következtethetünk, hogy – legalábbis rövidtávon – Magyarországon terveznek érvényesülni. A szülőföldön meglévő kapcsolatok erőteljes hatása figyelhető meg a hosszútávú tervekkel kapcsolatban, ugyanis szóba kerül a hazatérés gondolata több interjúalanyomnál is, ám esetükben ez akkor következne be, ha Szerbia gazdasági helyzete változna. Ugyanis elmondásuk szerint ez nem a „karrier", hanem a család, barátok miatt történne meg. A Szerbiában tanuló magyar fiatalok kezdeti hosszútávú tervei között szerepelt az, hogy diplomázás után a szülőföldön keresik majd az érvényesüléshez vezető utat, ám jelenleg szinte mindegyik interjúalanyom tervei között megjelent a külföldön történő munkavállalás. Elsődlegesen Magyarországot említették célországként. Az elhelyezkedési esélyeket illetően a Magyarországon tanulók is több lehetőségeket látnak az anyaországban, annak ellenére, hogy tisztában vannak a piac telítettségével.

A Szerbiában maradt fiatalok – annak ellenére, hogy minden beszélgetés alkalmával szóba jött Szerbia stagnáló, sőt romló gazdasági helyzete – saját helyzetüket, munkaerő-piaci lehetőségeiket mégis pozitívan ítélik meg, bíznak a szerencsében, a kapcsolatokban. A Szerbiában maradt interjúalanyaim többsége a magyar nemzetiségére nem minden esetben úgy tekintett, mint hátrányra. Többen megjegyezték azt is, hogy pont a kétnyelvűségükből adódóan látnak nagyobb reményt mind a vajdasági, mind a magyarországi munkaerőpiacon.

Következtetések

Összességében elmondható, hogy a vajdasági magyarok helyzete sajátos, ugyanis a lakóhelyváltoztatás nem a különböző kultúrák iránti kíváncsiságból adódott, hanem alapvetően a tannyelv határozta meg a Magyarországon való továbbtanulási és érvényesülési törekvéseket. Ugyanakkor a jobb életminőség, a több érvényesülési lehetőség miatt fogalmazódott meg bennük az anyaországba való vándorlás gondolata. Mindkét csoport (a Szerbiában maradt hallgatók, illetve a Magyarországon tanuló fiatalok) esetében felszínre tört a szülőfölddel kapcsolatos elégedetlenség, ami szoros kapcsolatban van az ország társadalmi, gazdasági, politikai folyamataival. Tehát a vajdasági magyarok is folyamatosan törekednek a szellemi képességeik fejlesztésére, kibontakoztatására, viszont ha azt tapasztalják, hogy az adott országban erre nincs lehetőség, vagy éppen nem értékelik kellőképpen tudásukat, tevékenységüket, „az egyéni fejlődésre fordított anyagiak nem térülnek meg", akkor a nagyobb lehetőségek, a jobb megélhetés reményében a migráció mellett döntenek.[39]

39 L. Rédei, 2008: 4.

Digitized by Google

Véleményem szerint a jelenlegi egyszerűsített honosítási (és visszahonosítási) eljárás hatalmas befolyással lehet a továbbtanulási célú vándorlásra, illetve a „magasan képzett" egyének emigrációjára, ugyanis egyrészt Szerbiában továbbra se következett be a remélt politikai és gazdasági változás (Európai Uniós csatlakozás), másrészt – ahogy interjúalanyaim körében is láthattuk – annak ellenére is kívánatos a Magyarországon való továbbtanulás, hogy az jelentős költségekbe verheti a családokat, háztartásokat. Ennek tükrében úgy gondolom, hogy a továbbtanulási célú migráció még erőteljesebb kibontakozása figyelhető meg a közeljövőben. Célcsoportom olyan egyénekből állt, akik már nem tartoztak közvetlenül a balkáni háborúk sújtotta generációkhoz, illetve tanulmányaik megkezdésekor még nem vehették igénybe a jelenlegi visszahonosítási könnyítéseket, ami alapján úgy gondolom, hogy ez az a csoport, amely valóban racionális megfontolások alapján hozhatta meg a továbbtanulással kapcsolatos döntéseit. Tehát nem a háború okozta fenyegetettség vagy éppen a magyar állampolgárság nyújtotta kedvezmények hatására döntött a migráció mellett. Érdemesnek tartom a későbbiekben folytatni ezt a kutatást, amikor már a kettős állampolgárságra vonatkozó jogszabályok hatásai érezhetőek lesznek, és feltételezhetően befolyásolják a továbbtanulással, illetve a munkavállalással kapcsolatos migrációs döntéseket.[40]

Felhasznált irodalom:

ERDEI, 2005 — *Erdei Itala*: *Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében*. Educatio 2005. 2. sz: 334–359.

FEISCHMIDT – ZAKARIÁS, 2010 — Feischmidt Margit és Zakariás Ildikó: *Hazatérő idegenek. Az etnikai migráció formái, okai és hatásai a Kárpát-medencében*. In: Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. MTA Etnikai – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2010. 54–86.

GÁBRITY MOLNÁR, 2003 — Gábrity Molnár Irén: *Anyanyelvű felsőoktatás feltételei a Vajdaságban*. In: *A vajdasági magyar felsőoktatási konferencia*. Szabadka 2003. Kézirat. Elérhető: http://felkol.org.rs/common/webolvas/GMI-felsookt.pdf [Letöltés dátuma: 2011.04.06.]

40 Az eddigi munka során nyújtott segítségért köszönet illeti tutoromat, Gödri Irént, és konzulensemet, Gábrity Molnárt Irént.

Digitized by Google

GÁBRITY MOLNÁR, 2001 Gábrity Molnár Irén: *A jugoszláviai magyarok vándormozgalmának okai és méretei*. In: Gábrity Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Fészekhagyó vajdaságiak*. 4. köt. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka 2001.

GÁBRITY MOLNÁR, 2008 Gábrity Molnár Irén: *A régió jellegzetességei*. In: Barlai Jenő és dr. Gábrity Molnár Irén (szerk.): *Hazaérsz – Esély és egyenlőség a Vajdaságban*. Vajdasági Módszertani Központ, Szabadka 2008. 9–15.

GÁBRITY MOLNÁR, 2006 Gábrity Molnár Irén: *Oktatásügy – a tudásalapú társadalom felé*. In: Gábrity Molnár Irén és Ricz András (szerk.): *Kistérségek életereje*. RTT, Szabadka 2006. 103-130. Elérhető: http://gabritymolnariren.com/kistersegek2006.html [Letöltés dátuma: 2011.04.06.]

GÁBRITY MOLNÁR – RÁC, 2007 Gábrity Molnár Irén - Rác Lívia: *Vajdaság (Szerbia)*. In: Papp Z. Attila - Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Gyorsjelentés. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2007. 120–184.

GÖDRI, 2005 Gödri Irén: *A bevándorlók migrációs céljai, motivációi és ezek makro- és mikro strukturális háttere*. In.: Gödri Irén – Tóth Pál Péter (szerk.): *Bevándorlás és beilleszkedés: A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón*. KSH NKI Kutatási Jelentései 80, Budapest 2005. 69–126.

GÖDRI, 2010a Gödri Irén: *Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és a kapcsolathálók jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban*. KSH NKI Kutatási Jelentései 89, Budapest 2010. 32–35.

Digitized by Google

GÖDRI, 2010b Gödri Irén: *Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában*. In: Hárs Ágnes és Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2010. 87–124.

KINCSES, 2010 Kincses Áron: *A Kárpát-medence ezredforduló utáni migrációs hálózatának vizsgálata magyar nézőpontból*, PhD Értekezés. 2010. Elérhető: http://teo.elte.hu/minosites/ertekezes2010/kincses_a.pdf [Letöltés dátuma: 2011.04.10.]

L.RÉDEI, 2008 Langerné Rédei Mária: *Tanulmányi célú mozgás*. REG-INFO KFT Budapest 2008. Elérhető: http://real-d.mtak.hu/87/1/Redei_Maria.pdf [Letöltés dátuma: 2011.04.16.]

L.RÉDEI, 2009 Langerné Rédei Mária: *A tanulói migráció és a munkapiac*. In: Illés Sándor (szerk.): *Magyarország vonzásában. (=KSH NKI Kutatási Jelentései 85.)* KSH NKI, Budapest 2009. 67–120.

SZEMERSZKI, 2005 Szemerszki Marianna: *Külföldi hallgatók Magyarországon*. Educatio 2005. 14. (2): 320–333.

TAKÁCS, 2010 Takács Zoltán: *Egyetemalapítási lehetőségek a Vajdaságban*. Kézirat, 2010 Elérhető: http://www.htmtop.mtaki.hu/palyamunka_pdf_2010/Takacs_Zoltan.pdf [Letöltés dátuma: 2011.04.06.]

Digitized by Google

Melléklet

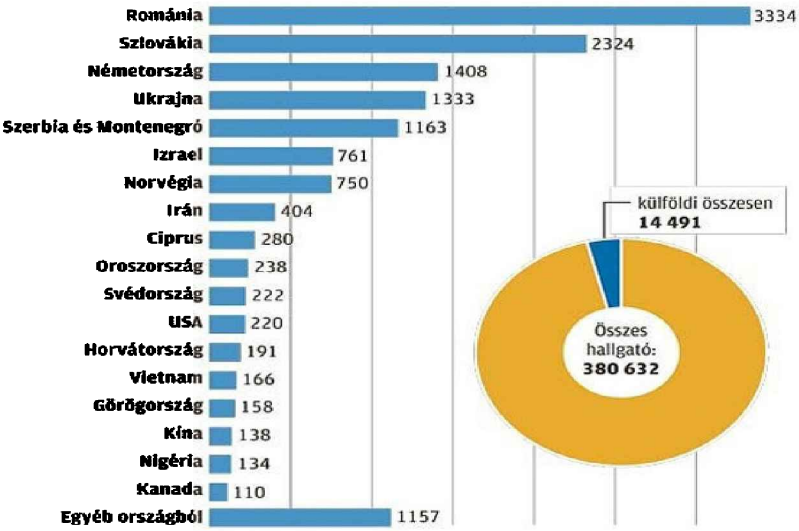

1. melléklet Magyarok a felsőoktatásban - Vajdaság

Forrás: Tartományi Oktatási Titkárság adatai alapján készítette Gábrity Molnár Irén

Digitized by Google

Egyetemi képzésben részt vevő magyar hallgatók száma	2006/2007. tanév		2007/2008. tanév		2008/2009. tanév	
	Összesen	Magyarok	Összesen	Magyarok	Összesen	Magyarok
Mezőgazdasági	3340	**140**	3476	**144**	3417	**141**
Bölcsésztudományi	3984	**166**	4267	**320**	4332	**295**
Technológiai	1169	**38**	1083	**42**	997	**50**
Jogi	5079	**180**	5169	**197**	5358	**147**
Orvostudományi	3192	**156**	3122	**169**	3238	**188**
Műszaki tudományok	8186	**291**	9051	**208**	9259	**243**
Közgazdasági	6223	**533**	5990	**465**	5582	**417**
Természettudományi-matematikai	4351	**261**	4408	**306**	5333	**384**
Művészeti akadémia	772	**85**	952	**111**	778	**58**
Építészeti	628	**139**	619	**136**	584	**152**
Mihajlo Pupin TK	2869	**129**	2780	**123**	2643	**113**
Testnevelési Kar	1201	**37**	1316	**49**	1192	**46**
Pedagógiai	698	**20**	717	**26**	808	**27**
Tanítóképző	174	**171**	211	**211**	226	**226**
Összesen	**41866**	**2346**	**43161**	**2507**	**43747**	**2261**

2. melléklet A Magyarországon tanuló külföldi hallgatók száma, 2005-2006

Forrás: Langerné Rédei Mária (2008): Tanulmányi célú mozgás. Budapest: REG-INFO KFT, 91. o.

Digitized by Google

Göncöl Csilla

A kisebbségi lét és a érvényesülés összefüggései

Tanulmány négy vajdasági településről

Valahol a demokratizálódás útján és az *Európai Unió* küszöbén, eltévedve a nemzetállami eszme és a multikulturális valóság között található Vajdaság, kutatásom helyszíne. Szerbia autonóm tartománya az ország északi részén fekszik, 21 500 km²-es területe több nemzetiségnek ad otthont. Ennek a sokszínűségnek vitathatatlan szerepe van a térség egyedi kulturális életének kialakításában, azonban ez a társadalmi élet más színterein nem feltétlenül jelent egyértelmű előnyt. Az alábbi kutatásban arra tettem kísérletet, hogy bemutassam ennek egy megnyilvánulási formáját, a munkaerő-piaci érvényesülést a magyar kisebbség szemszögéből.

A munkaerőpiac fogalmát és tendenciáit sokáig csak közgazdasági megközelítésben ismertük, azonban ahogy Marx, Weber és Pollányi is rámutatott, a gazdaság és a társadalom egymástól elválaszthatatlan. „*… a gazdaságot és a társadalmat nem helyes egymástól elszakítva vizsgálni, mert a gazdaság működésének és változásának megértéséhez látni kell a társadalmi környezetét és annak változását, a társadalom megértéséhez pedig ismernünk kell a gazdaság működését.*”[1]

Fokozottan indokolttá teszi a téma társadalomtudományi megközelítését, ha figyelembe vesszük, hogy a munkaerőpiac kisebbségi szempontból történő megközelítése a cél.

A vizsgálódás környezete egy olyan gazdasági helyzet, amelyet egyrészről a félresikerült privatizációs folyamatok[2], másrészről a globális gazdasági válság alakít. Az 1990-es évek ingatag politikájára még ingatagabb gazdasági struktúra épült, ami meggátolta a külföldi tőke nagybani beáramlását az országba, nehezítve ezzel a háborús körülmények utáni talpra állást. Kisebbségpolitikai szempontból kedvező változásokat hozott Szerbia új alkotmánya, azonban figyelembe kell venni azt is, hogy számos esetben a törvényben előírtak nem teljesülnek. Halmozottan igaz ez az állami intézményekben.[3]

Kutatásomban arra vállalkoztam, hogy személyes életutak alapján fessek képet arról, hogy a magyar kisebbség tagjai a többségi nemzet tagjaihoz képest milyen esélyekkel indulnak a munkaerőpiacon. További célom megvizsgálni a kisebbségekkel kapcsolatos autosztereotípiákat, a kihívásokkal szembeni alkalmazkodás módozatait, és a témával kapcsolatos attitűdjeit.

1 Andorka, 2006: 462.

2 Ld. erkölcsi kár, anyagi haszon.

3 Gábrity, 2008

Digitized by Google

A munkaerőpiacot, mint a társadalom egyéb alszféráit, nem vizsgálhatjuk elkülönülve. A munkába állás esélyénél azt is figyelembe kell vennünk, hogy milyen képzettségekkel, kompetenciákkal, tulajdonságokkal vannak felvértezve a kisebbségi kandidátusok, minthogy ez is meghatározza azt, hogy milyen pozíciókra pályázhatnak. Ennek érdekében a továbbiakban bemutatásra kerülnek a munkaerő kereslet-kínálat dimenziói, mint az oktatás és továbbtanulással kapcsolatos tendenciák, a szükséges képességek, mint a rutin, tudás, rugalmasság, tanulékonyság, valamint a területi mobilitás és a migráció, mint lehetséges alternatíva. A vizsgálat során figyelembe veszem a munkavállalást befolyásoló változókat, úgy mint a nem, a kor, illetve a nemzetiség.

Ehhez négy település munkavállalóit és szakértőit kérdeztem meg személyes tapasztalatukról és véleményükről. Ezek Újvidék, ami szórványnak minősül a magyar lakosok száma alapján, Szabadka, ahol a magyarok relatív többségben vannak, és Magyarkanizsa, ami a magyarok lakta tömbhöz tartozik. A negyedik település Kishegyes, ami nem a magyar lakosok aránya alapján érdemelte ki a mintába történő bekerülését, hanem azzal a ténnyel, hogy az egyik legrosszabb gazdasági helyzetű település ma Vajdaságban.[4] Ezzel kapcsolatban érdekes témának bizonyult annak vizsgálata, hogy ilyen rossz gazdasági feltételek esetén, ahol a lakosság közel fele munkanélküli, hogyan alakulnak a nemzetiségi viszonyok. A kutatás nem összehasonlító vizsgálat, célom a vajdasági valóság több szemszögből történő megközelítése, félig strukturált interjúvázlattal biztosítva a konzisztens metodológiát, de figyelembe véve a helyi sajátosságokat, teret nyitva az alaposabb ismeretszerzésnek.

A kutatás tárgya, a kisebbségek munkaerő-piaci érvényesülése, a térség valamennyi országa számára stratégiai fontosságú kérdés. A munkaerő-piaci lehetőségek romlása, valamint a nem megfelelő szakpolitika a munkahelyi migráció hullámát indíthatja el. Különösen megnőtt erre az esély azóta, hogy Szerbia az úgynevezett fehér schengeni listára került, és megnyíltak a határok az *Európai Unió* felé. Hasonló hatással lehet a magyar állampolgárság egyszerűsített honosítási eljárással történő megszerzésének lehetősége. Amennyiben a környező országok migrációs politikája nyomán kedvezőbb munkavállalási feltételek keletkeznek, mint Szerbiában a kisebbségi törvények, valamint a Gazdasági és Regionális Minisztérium döntései nyomán, abban az esetben lényegesen lecsökken a migráció (materiális és immateriális) költsége, és megapadhat Szerbia és egyben Vajdaság aktív korú népessége, valamint az itt élő magyarok aránya.

Az alábbiak alapján levonható a következtetés, hogy szükség van a munkaerőpiac átfogó feltérképezésére, amely a politikai döntéshozatal alapja lehet.

4 CESS 2009

Digitized by Google

Tekintve, hogy Vajdaságot közel 35%-ban[5] különböző nemzetiségű kisebbségek lakják, a vizsgálatok fókuszpontjába kell helyezni a kisebbségiek munkaerőpiaci lehetőségeit és érvényesülését. A témával kapcsolatban történtek vajdaságszintű felmérések, azonban ezek mindegyike kvantitatív technikák alkalmazásával készültek. Ehhez nyújt kiegészítést ezen kutatás, amelynek célja a vizsgált jelenség mélységi vizsgálata.

A kutatásról

A kutatás arra próbált választ adni, hogy hogyan hat a kisebbségi léthelyzet a munkaerő-piaci érvényesülésre a vajdasági fiatal felnőttek körében. Ennek fényében a vizsgálat négy fő hipotézis köré épül:

1. A kisebbségi léthelyzet befolyásolja a munkaerő-piaci érvényesülést.
2. Léteznek olyan szakmák, ahol az egyes munkakörökbe a kisebbségiek bekerülésének lehetősége és valószínűsége a többségi nemzet tagjainál jobb vagy rosszabb.
3. A munkaerőpiacon történő előbbre jutásának záloga a megfelelő kapcsolathálózat kiépítése, és ennek egyik megvalósulási módozata valamely politikai pártokhoz való kötődés. Ezek a kapcsolatok nemzetiségen belül erősebbek, és ezek kihatnak a munkaerőpiacra.
4. A vajdasági magyarok rendelkeznek bizonyos elképzelésekkel azzal kapcsolatban, hogy hol (mely településeken, régiókban) jobbak, hol rosszabbak a munkaerő-piaci erőviszonyok. Munkavállalási migráció esetén ezekből indulnak ki.

Az első két hipotézisnél figyelembe vettem a munkaerő-piaci kihívásokat és azt, hogy a kisebbségek bizonyos mutatók tekintetében (iskolai végzettség, nyelvismeret) mennyire felelnek meg ezeknek a kihívásoknak. A harmadik hipotézis a kapcsolati tőke fontosságának feltérképezését célozza meg, míg a negyedik hipotézisben a munkaerő-piaci lehetőségek földrajzi eloszlásáról alkotott konstrukciók képezik a vizsgálódás tárgyát.

Annak érdekében, hogy a munkaerő-piaci lehetőségekről teljes képet kapjunk, lekérdezésre került a munkaerőpiac szereplőinek két csoportja, a munkavállalók és a munkavállalási kérdésekben szakértőknek minősülő kutatók és önkormányzati szereplők. A cél a minél alaposabb feltáró ismeretszerzés volt, ezért félig strukturált interjúk lekérdezése mellett döntöttem.

Összesen tizenhat interjú készült négy vajdasági településen, három-három munkavállalóval és egy-egy szakértővel. Annak érdekében, hogy többféle vélemény

5 2002. évi népszámlálás.

Digitized by Google

képviseltethesse magát, a minta tartalmazott szakmunkás végzettségű, érettségizett és diplomás személyeket, egyenlő arányban nőket és férfiakat. Mivel a téma a fiatal felnőttek munkaerő-piaci helyzete, ezért a korhatárt 18-30 évben határoztam meg, ez a szakértőkre nem vonatkozott. Esetükben elsősorban a szakmai hozzáértés és a térség gazdasági ismereteiben való jártasság volt a döntő szempont. Kiválasztásuknál a *Magyarságkutató Tudományos Társaság* elnöke, dr. Gábrity Molnár Irén volt a segítségemre, aki a térség kitűnő ismerője és kutatója.

Az interjú munkavállalókkal kapcsolatos kérdései a demográfiai és képzettségi jellemzőkről, munkanélküliségről szerzett tapasztalatokról, szakképzettségről, egyéni érvényesülési stratégiákról, a kisebbségi lét és a munkaerő-piaci érvényesülés összefüggéseiről, mobilitási stratégiákról szóltak. A szakértőkkel kapcsolatos főbb kérdések a munkaerőpiac, mint intézmény működésével kapcsolatos információkra, általános munkaerőpiaci tendenciákra, a munkaerőpiaci kereslet és kínálat főbb jellegzetességeire és a magyar lakosság és általában a nemzeti kisebbségek munkaerő-piaci helyzetére kérdeznek rá.

A mintába került települések közül Szabadka és Újvidék nagyváros, Magyarkanizsa kisváros, Kishegyes pedig falu. A négy választott település közül Magyarkanizsa, Szabadka és Újvidék a magyar lakosok aránya alapján került a mintába (tömb, relatív többség, szórvány), Kishegyes kiválasztását pedig a – már említett – kiemelkedően rossz gazdasági helyzete indokolta.

A települések községszintű általános jellemzőit az alábbi táblázat mutatja be:

	MAGYAR-KANIZSA	SZABADKA	ÚJVIDÉK	KISHEGYES
Lakosság[1]	27.510	148.401	299.294	13.494
Magyarok aránya %[2]	86.52%	38.47%	5.241%	55.92%
Munkanélküliségi ráta [3,4]	28,53 %	19,11 %	16,72 %	47,08 %
Település jellege	urbánus-rurális	urbánus	urbánus	rurális

1. táblázat A mintába került települések általános jellemzői
Forrás: 2002-es népszámlálás és a SIEPA 2009-es adatai alapján[6]

6 A munkanélküliségi statisztikák nem egyértelműek, egyazon éven belül különböző adatokat közölt a *Szerb Nemzeti Foglakoztatási Hivatal*, valamint a *Serbia Investment and Export Promotion Agency.*

Digitized by Google

A munkavállalás előszobájában: az oktatásról

A munkaerőpiacon történő érvényesülés egyik fontos tényezője az iskolázottság. Annak érdekében, hogy megértsük a magyar kisebbség foglalkoztatási státusát és a munkaerőpiacon elfoglalt helyét Vajdaságban, figyelembe kell vennünk a képzettségüket is. Ez összefügg az oktatási rendszer sajátosságaival, mint például azzal, hogy milyen szinteken, mely szakterületeken és milyen nyelven érhető el az oktatás, mennyire alkalmazkodik a gazdasági elvárásokhoz, és hogy mennyire kiépült az oktatáshoz szükséges infrastruktúra. Olyan szubjektív tényezőket is figyelembe kell venni az iskolázottság vizsgálatánál, mint a továbbtanulási hajlandóság és az iskolaválasztási preferenciák.

Vajdaság-szerte jellemző tendencia, hogy egyre kevesebb diák kezdi meg az általános iskolai oktatást magyar nyelven. Ennek oka egyrészt a csökkenő gyermekszám, másrészt a 90-es évek nagy migrációs hulláma, harmadrészt pedig a magyar nemzetiségű gyermekek szerb osztályba történő beíratása. Az utóbbi ok többnyire az előbbiekből következik, az alacsony gyermekszám következtében egyre több iskola nem indít magyar tagozatot, így sok szülő, főleg a szórvány területén, szerb osztályba íratja gyerekeit. A 2006/2007-es adatok szerint a magyar diákok 79,16%-a tanul anyanyelvén, ebből közel 70%-ék a tömbben él.[7] Vagyis a szórvány településein nem megoldott a magyar nyelvű képzés.

Hasonló tendenciát találhatunk a középfokú képzés tekintetében is. A középiskolai végzettségű magyarok száma 9%-kal alacsonyabb, mint a szerb nemzetiségűeké. A többségi nemzethez viszonyítva a magyar fiatalok továbbtanulási hajlandósága alacsonyabb szintű, valamint középiskolai szinten még kevésbé megoldott az anyanyelvi oktatás.[8]

A felsőoktatás tekintetében a főiskolát végzett magyar ajkú hallgatók száma alapján kisebb a lemaradás a szerb társaikhoz képest, mivel a magyar diákok továbbtanulás esetén gyakrabban választják a főiskolákat. Az egyetemi végzettségű magyarok száma azonban aggasztóan kevés a többségi nemzethez viszonyítva.[9]

> *„Az újvidéki egyetemen, a magyar lakosság százalékos arányához viszonyítva, messzemenően alulreprezentált a magyar diákok aránya. Korhecz úr[10] 5-6%-ot emlegetett egy múltkori interjú kapcsán, én viszont 3-4%-ról tudok. Közben ma Vajdaságban a magyar nemzetiségűek aránya 17%." (Újvidék, szakértő)*

7 Gábrity, 2008

8 Szügyi, 2010

9 Gábrity, 2008

10 ifj. Korhecz Tamás, a *Magyar Nemzeti Tanács* elnöke

Digitized by Google

Fontos kérdés, hogy a továbbtanuló fiatalok mely képzéseket preferálják. Mint ahogy az oktatási statisztikákból, valamint az elkészült interjúkból kiderült, a magyar fiatalok döntő többsége a szabadkai *Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar*t, a *Műszaki Szakfőiskolá*t valamit az *Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék*ét választják. Ennek oka, hogy ezekben az intézményekben az oktatás magyar nyelven is elérhető, és ez döntő jelenőséggel bír a magyar nemzetiségűek, főként a tömbben élők körében, ahol a szerb nyelvet a fiatalok nagy része nem sajátította el kellő mértékben. A másik fontos szempont a választott felsőoktatási intézmény közelsége. Az észak-vajdasági régió preferált egyetemei az előbb felsorolt két intézmény mellett a *Közgazdasági* illetve kisebb arányban az *Építőmérnöki Kar*. A dél-vajdasági régióban nagy húzóereje az *Újvidéki Egyetem*nek van. Mindkét esetben gyakori, hogy a diákok naponta ingáznak a lakóhely és az egyetem között, vagy valamely kollégium lakói lesznek. Úgy látszik tehát, hogy a felsőoktatási intézmény választásánál nem tisztán az érdeklődési kör a döntő érv, hanem egyéb költséghatékonysági megoldások és kudarckerülő magatartások[11] is számottevő jelentőséggel bírnak.

Továbbtanulásnál a fiatalok igyekeznek minimalizálni a költségeiket mind az anyagiak, mind pedig a befektetett energia terén (a szerb nyelven történő tanulás nagyobb energiabefektetéssel jár, mint az anyanyelven történő tanulás), így gyakran választják a fentebb vázolt szakokat, főként a *Tanítóképző*t és a *Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék*et. Azonban a csökkenő (magyar) gyermekszám iskolabezárásokkal és tanerő elbocsájtásokkal jár, így téve feleslegessé ezen képzések bővítését. Az elkészült interjúk tanulsága alapján azt a konklúziót vonhatjuk le, hogy a főiskolai-egyetemi képzések közül, ezen diplomák tulajdonosai halmozottan nagy eséllyel válnak munkanélkülivé, megnehezítve a magyar nemzetiségűek boldogulását. Ezt orvosolná a Tanítóképző Kar kezdeményezése, mely szerint az osztálytanítói képzést felváltaná a két szakos tanári képzés, mellyel meg lehetne oldani azt a problémát, hogy sok az osztálytanító, viszont kevés a természettudományi és nyelvi tantárgyakat oktató szaktanár.

> *„Mint tanítónő próbálkoztam elhelyezkedni. Nagyon nem egyezek a Tanítóképző Kar vezetőségével hogy folyamatosan 25-30 hallgatót vesznek fel, akik szerintem az első napjuktól kezdve potenciális munkanélküliek, nem még az egyetem végére. Miért? Látjuk, hogy egyre kevesebb magyar gyermek van, egyre több magyar osztályt zárnak be, és egyre gyakrabban összevonják a magyar és a szerb osztályokat." (Szabadka, civil szervezetben dolgozó, 28 éves nő)*

Optimizmusra ad okot, hogy a műszaki végzettségűekre, ami szintén gyakori a magyar fiatalok körében, van megfelelő szintű kereslet. Megoldást jelentene továbbá

11 Gábrity, 2008: 54.

Digitized by Google

az is, ha újabb kihelyezett karok nyílnának meg Szabadkán – akár az *Újvidéki Egyetem* kihelyezett tagozata, akár valamely magyarországi egyetem akkreditált központja révén – amelyek befoltoznák Vajdaság magyar értelmiségi és szakmai palettáján tátongó űröket.

Az oktatás tárgyalása kapcsán még figyelembe kell venni a külföldön, főleg Magyarországon tanuló határon túli fiatalokat. A 2009-es adatok szerint ebben az oktatási évben közel 1 400 szerb állampolgárságú diák tanult az anyaországban, ennek legnagyobb része valószínűleg határon túli.[12] Az interjúk tanulsága szerint igen sokan közülük munkát is Magyarországon vállalnak, azonban a fiatalok egy része, aki hazatér, a Vajdaságban kíván elhelyezkedni. Esetükben a munkavállalást nehezíti a szerb (szak)nyelv elsajátításának hiánya, más oktatási profil, a helyi gazdasági folyamatok hiányos ismerete, valamint a szakmai kapcsolathálózat, amely gyakran az egyetemi ismeretségekre épül.

> *„Akik most hazajöttek Magyarországról, nem tudják szerbül a szakkifejezéseket, illetve nagyon különbözik a magyarországi és szerbiai oktatási program." (Szabadka, civil szervezetben dolgozó, 28 éves nő)*

Emellett a külföldön megszerzett diploma honosítása is gyakran komoly akadályokba ütközik.[13] Előnyt jelenthet azonban számukra a szakma újfajta, nyugatorientált megközelítése, a magyar nyelv és emellett idegen nyelvek ismerete, valamint magyarországi helyismeret és kapcsolatháló, ami főleg Vajdaság északi részén, és elsősorban a magánszektorban előnyként jelenhet meg.

Amiről eddig nem esett szó, az az általános iskolai és középfokú végzettségű fiatalok kilátásai. A középiskolai végzettséggel rendelkezők kevésbé előnyös munkerő-piaci esélyeiről a munkanélküli statisztikák tanúskodnak, azonban még ennél is rosszabb a helyzet a nyolc vagy ennél kevesebb osztályt végzett lakosság körében. Ahogy az interjúkból is kiderül, az ő esélyeik a legkilátástalanabbak. Mivel nem rendelkeznek bejelentett munkahellyel, olyan kompenzáló mechanizmusok lépnek életbe, mint a szürke és a feketegazdaságban való részvétel, vagyis a „maszek" munka.

> *„Kanizsa kicsi város, itt egy-két piktor cég van, aki direkt azzal foglakozik, de nem versenyképesek az árak miatt. Mert ugye nekik mennek rá a terhek, és a kis emberek kénytelenek megfizetni. Elhívják azokat a munkásokat, akik megcsinálják olcsóbbért." (Magyarkanizsa, szobafestő, 27 éves férfi)*

A középfokú végzettséget adó intézmények hiányossága, hogy az elmaradozó reform híján még mindig a '80-as évek gazdasági szükségleteihez vannak

12 Felsőoktatási Statisztikai Adatok, 2009

13 Ezzel kapcsolatban már történtek előrelépések a *Magyar Nemzeti Tanács* kezdeményezése nyomán.

Digitized by Google

igazítva, valamint nem nyújtanak kielégítő gyakorlati tudást az adott szakma önálló elvégzéséhez.[14] Az egyetemi képzések esetén hiányzik a gyakorlat-orientált alaptanterv, amely felkészíti a tanulókat a munkaerőpiac kihívásaira, valamint a pezsgő tudományos élet, amely becsatornázza a tehetséges fiatalokat a K+F szektorba, mind állami, mind pedig nemzetközi szinten. Hiányzik továbbá az oktatási intézmények és az állami- és magáncégek közötti együttműködés, melyet részben a beruházások alacsony száma von maga után.

> *„Annak ellenére, hogy létrejött Szabadkán a Loher (szélerőmű-generátorokat gyártó cég) hát azért nem igazán látjuk azt, hogy az oktatási intézmények ráálltak volna olyan végzettséget adni a fiataloknak, ami esetleg lehetőséget biztosít nekik arra, hogy oda elhelyezkedjenek. (...) Útászokra is hatalmas szükség lenne és mégis az urbanisztikai szakot bezárták, igaz azért, mert nem volt megfelelő szakkáder, akivel tudták volna akkreditálni a szakot. De ha már erre van szükség, akkor foggal-körömmel kellene harcolni érte! Hozni kell egy magyarországi vagy ausztriai előadót honorárisan, aki itt dolgozna, csak azért hogy akkreditálhassuk a szakot." (Szabadka, civil szervezetben dolgozó, 28 éves nő)*

> *„Kifogásolható a diákok által megszerezhető használható tudás szintje. Habár az elmúlt három évtizedben, amióta én az oktatást kísérem minimum 7-8 olyan reformot igyekeztek végrehajtani, ahol egyfelől csökkentenék a felesleges tananyag számát, másfelől pedig növelnék a gyakorlati oktatás hatékonyságát, ezen a téren azonban meglátásom szerint jelentős előrelépés nem történt. Kezdve az általános iskolai programoktól a középiskolákon át az egyetemig, egyre több felesleges tananyag kerül bele a megvalósítási programba, az óratervekbe, ugyanakkor a gyakorlati tudás megint háttérben marad, kiszorult." (Újvidék, szakértő)*

Az oktatás expanziója, amely világszinten jellemző tendencia, az utóbbi tíz évben Szerbiába is elért, s ennek hatása most válik igazán érezhetővé. A felsőoktatásban résztvevők száma az utóbbi években folyamatosan gyarapodott. Míg 2005-ben 27 537 hallgató diplomázott, 2008-ban ez a szám már 40 330-ra növekedett.[15] Az állami intézmények mellett megjelentek a magánegyetemek is, melyek akkreditált diplomát biztosítanak, főleg gazdasági, management, jog és turizmus munkakörben. Az állami egyetemek mind általános, mind szakmai megítélése még mindig kedvezőbb privát társaikhoz viszonyítva, többre becsült diplomát biztosítanak, derült ki az interjúkból. Gyakori asszociáció, hogy a tandíjon gyakorlatilag a diplomát veszik

14 Gábrity, 2008

15 A tudósok száma alapján érettek vagyunk az *Európai Unió*hoz.

Digitized by Google

meg. Azonban megfigyelhető, hogy egyre többen végeznek el (könnyebbnek vélt) magánegyetemeket. Ez részben annak köszönhető, hogy a felsőoktatási végzettség presztízzsel és magasabb fizetéssel jár, valamint ez alapvető követelményként jelenik meg az állami pozíciók betöltéséhez, ahol a végzettség gyakran másodrangú, és a munkába állást számos esetben a politikai hátszél biztosítja. Másrészről a magánegyetemek választása is a kudarckerülő magatartás egy alternatívája.[16]

> *„Itt jelentkezik ez a második kérdés, hogy manapság mi ér többet, egy jó ismeretség vagy egy jó oklevél. Hát a jelek szerint a jó ismeretség első lépésként legalábbis messzemenően többet ér, persze hogy szakmai tudásra is szükség lenne, de hamarabb jut munkához valaki olyan, aki valamilyen formán közelebb van a tűzhöz, vagy pedig valamilyen ismerőse, esetleg saját párthovatartozása is hozzásegíti ahhoz, hogy egy zárt körön belül valamilyen elhelyezkedéshez jusson. (...) Konkrétan tudok egy halom ilyen magyar ajkú fiatalt is, aki kizárólag ilyen párthovatartozás alapján juthatott arra a munkahelyre amit pillanatnyilag betölt." (Újvidék, szakértő)*

Azonban nem csak az állami pozíciók betöltéséhez szükséges a felsőfokú végzettség. Az oktatás expanziójához hozzájárul az a tény is, hogy egyre több munkakör betöltéséhez elengedhetetlen a főiskolai/egyetemi végzettség. Ezt nevezi Miller és Roby „papírkórságnak", vagy a „papírok inflálódásának".[17] Ez azt vonja maga után, hogy az egyetem már nem a szűkebb értelemben vett tudományos elit képzésének színhelye, hanem egy „mesterségesen felduzzasztott"[18], demokratikusabb intézménnyé válik, amely immáron szélesebb tömeg előtt nyitja meg kapuit. Azonban ez azzal jár együtt, hogy mivel mindenki rendelkezik ezekkel a papírokkal – ebben az esetben egyetemi diplomával – az már kevesebbet ér. Így további papírok megszerzése válik szükségessé. Miller szerint számos esetben egy adott munka elvégzéséhez valójában nincs is szükség a megkívánt iskolai végzettségre.[19]

> *„Az idősebbik fiam az ősszel befejezte az informatikai mérnöki szakot, ötéves egyetemről van szó. Újvidék meg szélesebb környékén, nem volt igény tényleges mérnöki munkára. Inkább deklaratív módon hangoztatják a munkaadók, hogy ilyeneket szívesen foglalkoztatnának, de amikor van pályázó, akkor kiderül, hogy bizonyos formán túlképzett, nekik ilyenre nincs szükség. Mikor kiderül, hogy milyen munkakört kellene betölteni, akkor kiderül, hogy valójában középiskolai szintű emberekre gondolnak." (Újvidék, szakértő)*

16 Szügyi, 2010

17 Miller – Roby, 1974

18 A fejkvóta alapú finanszírozási rendszer lényege, hogy az állami pénzeket az oktatási intézmények a hallgatószám alapján kapják, vagyis az egyetemek érdeke, hogy minél több diákot vegyenek fel. Ez együtt jár az oktatási színvonal csökkenésével.

19 Andorka, 2006

Digitized by Google

Viszont aki kimarad az egyetemi képzésből, halmozottan hátrányos helyzetbe kerül, mert leszakad a többségtől, nem feltétlenül tudás, hanem papírok tekintetében. Ennek veszélye fennáll a vajdasági magyarok körében is, mivel az egyetemi végzettségű magyarok aránya a társadalomban elmarad a többségi nemzet tagjaihoz képest.

Ahogy láthattuk, a magyarok oktatása tekintetében, amely a gazdasági aktivitás előszobájának nevezhető, nyílt diszkriminációról nem beszélhetünk, azonban a mobilitási esélyek között számos különbséget találunk. Ilyen probléma az, hogy nincs kiépítve az általános, közép, és felsőfokú oktatás infrastruktúrája (felszerelt iskolák, iskolabuszok) az összes magyar lakta területen, különös tekintettel a szórványra. Továbbá hiányzik a képzett szakkáder réteg, amely biztosítaná a magyar nyelvű oktatás színvonalát. Hiányoznak a továbbtanulást motiváló tényezők (ösztöndíjak, kollégiumok), valamint az oktatási intézmények és a nemzeti gazdaság aktorainak a viszonya, amely egyrészről gyakorlati tudást biztosítana a tanulóknak, másrészről biztosítaná a tanulmányok befejeztével a munkába állás lehetőségét. Végezetül hiányzik az államnyelv minőségi oktatása, amely elősegítené az esetleges szerb nyelven történő továbbtanulást és a munka világába történő könnyebb beilleszkedést.

Azonban ennél komplexebb a probléma. Nem szabad megfeledkeznünk a megkülönböztetés másik formájáról, méghozzá a pozitív megkülönböztetésről. A magyar tannyelvű osztályok számának növelése azzal is együtt jár, hogy – elsősorban a szórványban – kevés számú diák jut több oktatási intézményre, és ezzel kiesik a szelekció lehetősége.

> *„A Svetozar Markovic gimnáziumban az elmúlt évek során egyetlen egyszer sem volt teljes az osztálylétszám. Ez azzal járt, hogy bárki bekerülhetett az általa választott intézménybe, függetlenül attól, hogy a minősítő vizsgák során 1-1 pontot, vagy 40 pontot (maximum pontszám) valósított meg. Eleve gyenge tanulók kerültek be, mivel nincs szelekció, mert a 30 helyre nem 60-an pályáznak, hanem 20-an. Meglátásom szerint az egyetem eleve nem kaphat olyan, jó alapú (magyar) tanulót, aki később bizonyítani tud az egyetemi tanulmányok során is, mint mondjuk a szerb tagozatok esetében, ahol egy-egy attraktívabb szakra, ahol szintén 30-at vesznek fel, több százan jelentkeznek. Ez már itt is valamilyen formán hátrányunk, bár ugye a kisebbségi jogok megvalósítása szintjén, ez pozitív diszkrimináció, de hátulütője ott van, hogy menet közben egyrészt sokan nem is fejezik be a középiskolát, másfelől pedig nem fejlődnek megfelelően a kitűnő tanulók sem gyengébb környezetben." (Újvidék, szakértő)*

Ennek következtében a szórványban élők közül sok szülő szerb tannyelvű osztályba íratja a gyermekeit annak érdekében, hogy erősebb képzésben részesüljön, és később könnyebben adaptálódjon a munkaerőpiac kihívásaihoz.

Digitized by Google

Tehát a magyar diákok színvonalas oktatásának, és a munkaerőpiacon történő egyenlő esélyének problémamegoldása nem olyan egyszerű feladat.

Kisebbség és munkavállalás a gazdaság tükrében

A munkaerőpiac egy olyan gazdasági intézmény, ahol a munkaerő-piaci kereslet és kínálat találkozik. Meghatározó tényezői az általános gazdasági és politikai helyzet, területi adottságok, demográfiai mutatók, úgy mint az aktív korú népesség aránya, valamint a migráció. Továbbá figyelembe kell venni az oktatás általános szintjét és a társadalmi kirekesztés mértékét.[20]

A fentiekben már esett szó arról, hogy Vajdaság gazdaságát a jelenleg végbemenő sikertelen privatizációs folyamatok és a globális gazdasági válság által megrekesztett fejlődés jellemzi. Alapvető problémája, hogy a 1990-es évek ingatag politikájának hatására Szerbia lemaradt a modern gazdaságszervezésben, nem kapcsolódott be a nemzetközi gazdasági véráramba, így elmaradt a külföldi tőke beáramlása, késleltetve indult meg a háborús körülmények utáni gazdasági felépülés. Az utóbbi évek tendenciái bizakodásra adnak okot, azonban a nagyobb gazdasági beruházások és fejlesztések a fővárosra és környékére koncentrálnak, és elkerülték Vajdaságot.

Az interjúkból kiderült, hogy az alapvető probléma a centralizált gazdaságszervezés, amely nem hagy teret a régiók önrendelkezésének. A szubszidiaritás elve, ami alapvető stratégia az *Európai Unió*ban, Szerbiában nehezen veti meg a lábát. Több kezdeményezés is volt ezzel kapcsolatban, de az állam regionális újraszervezése több akadályba ütközött.[21] Vajdaság, mint autonóm tartomány helyzete pedig kényes téma egy olyan ország jogutódjának, amely az utóbbi húsz évben fokozatosan vesztette el tagköztársaságait.

> *„Én úgy látom, hogy ez az egész fölépítmény egy hibás politikum. A 90-es évek óta nyomta a központi államigazítás, nagyon törekszik a centralizálásra, tehát mindent központosítani akar. (...) Le kellene rövidíteni ezt az információs visszacsatolást. Kell az, hogy a régiós önrendelkezés meglegyen, és csak akkor lehet elérni azt, hogy hogy normalizálódjon akár a korrupció, akár a reálgazdaság, akár a munkaerőpiac. A befektetők idevonzása is csak így lehetséges." (Magyarkanizsa, közgazdász, 28 éves férfi)*

A centralizáltság a munkaerőpiac tekintetében is megjelenik. A belügyhöz tartozó szervek, mint a rendőrség és tűzoltóság, valamint az igazságügy keretén belül dolgozók zömében szerb nemzetiségűek, még az olyan településeken is, mint

20 Csákó, 2003

21 Takács, 2008

Digitized by Google

Kanizsa, ahol a magyarok aránya meghaladja a 80%-ot. Az interjúk megítélése alapján a közvállalatokban is nagyobb arányban dolgoznak szerb nemzetiségűek.

> *„Azt lehet mondani, hogy állami szektorban, például a belügyben elhelyezkedni gyakorlatilag szinte lehetetlen magyar nemzetiségűek számára. Ha pontos az adat és 50 alkalmazottja van a belügyi osztálynak Kishegyesen, akkor három a magyar nemzetiségű. Hogy mennyire diszkriminatív a rendszer, ebből lehet következtetni. Az Önkormányzatban, iskolában, egészségügyben ez az arány teljesen más, kedvezőbb, hiszen ezeken a helyeken nagyon sokat jelent, hogy valaki magyar és szerb nyelven is tud. (…) A belügyhöz tartozó tűzoltóságról tudom hogy milyen nehéz elhelyezkedni magyarként, még önkormányzati támogatással se. Számtalanszor volt olyan, hogy írtunk egy támogató levelet jelölteknek, megkerestük a Belügyminisztériumot. Mégiscsak egy nagy százalékban magyarlakta a közösség összetétele, ezt valahogy próbálják meg átvetíteni praktikus szempontból. (…), ilyen kérések ellenére sem sikerült senkit munkába állítani." (Kishegyes, szakértő)*

Arra a kérdésre, hogy milyen munkaterületen jellemzőbbek a magyar munkások alkalmazása, változatos válaszokat kaptam. A tömbhöz tartozó területeken, mint Kanizsa és Kishegyes, nem jeleztek különbségeket a különböző munkatípusok között nemzetiségi alapon, kivéve a már említett belügyhöz és igazságszolgáltatáshoz tartozó intézményeket.

A relatív többségben magyarok lakta Szabadkán a vélemények egy része azt emelte ki, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségű szakmákban jellemzőbbek a magyar munkások, úgy mint a szemétszedő, utcasöprő, kőműves, építkezési munkás, földműves. Ebben joggal felfedezhetünk némi autosztereotípiát, azonban figyelembe kell vennünk az utóbbi fejezetben taglalt tényt is, miszerint a magyar kisebbségieknek komoly lemaradása van a felsőoktatás terén. A válaszadók más része előnyösebb véleményen volt: úgy vélték, hogy a magyar határhoz közel eső településeken sokan dolgoznak olyan vállalkozásokban, amelyeknek kapcsolata van Magyarországgal. Továbbá az önkormányzatokban[22] és a szolgáltató szektorban is sok helyen alapkövetelmény a szerb nyelv mellett a magyar nyelv ismerete, pl. a kereskedelmi és vendéglátói intézményekben, és itt nagyobb arányban helyezkednek el/vesznek fel magyar nemzetiségűek(et).

Itt akár pozitív megkülönböztetésről is beszélhetnénk nemzetiség szerint, azonban ez nagy tévedés lenne. Ki kell emelni, hogy az elhangzott esetek nagy részében a hangsúly a magyar/szerb nyelvtudáson, és nem a nemzetiségen van. Ezt

22 Határozat a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának *Vajdaság Autonóm Tartomány* területén való hivatalos használatával kapcsolatos egyes kérdések részletezéséről, 2003

Digitized by Google

figyelhetjük meg a szórványhoz tartozó Újvidéken is, ahol szinte minden magyar nemzetiségű személy anyanyelvi szinten beszéli a szerb nyelvet, és itt interjúalanyaim nem számoltak be bármiféle különbségről a munkavállalás tekintetében.

Fontos észrevenni, hogy sok esetben nem nemzetiségi kérdésről van szó a munkához való hozzájutás egyenlőtlensége esetében, hanem arról, hogy sok fiatal nem tudja használni megfelelő szinten a környezet nyelvét. Halmozottan igaz ez a tömbben élőkre. Ennek hatása már a felsőoktatási intézményválasztásnál megjelenik, és befolyásolja a további munkaerő-piaci lehetőségeket. A szerb nyelv ismerete nélkül az alapvető adminisztratív feladatok ellátása is nehézségekbe ütközik helyi szinten is, de a munkahelyi mobilitásnak is gátját képezi. Szabadkán is hasonló problémákkal találkozhatunk.

> *„Ha tudod az állam nyelvet és a magyar nyelvet, akkor lehet hogy Szabadkán könnyebben el tudsz helyezkedni, főleg hogy egyre több magyarországi befektető jön Szabadkára, egyre több kisebb cégről hallok aminek magyarországi tulajdonosa van. Tehát ha tudod az állam nyelvet, kisebbségi nyelvet, lehetőséged biztos hogy sokkal jobb, mint aki csak az állam nyelvet tudja." (Szabadka, civil szervezetben dolgozó, 28 éves nő)*

Ami azonban jellemző tendencia a kisebbségiek munkahelyi érvényesülésével kapcsolatban, hogy a szerb vállalkozó szerb munkavállalót foglalkoztat, a magyar pedig magyart.

> *„Megint csak hangsúlyoznám, egy nemzeti közösséghez tartozó egyén a sajátjából próbál választani első körben, ha ez nem jön össze, akkor viszont nem veszélyezteti a cége likviditását azzal, hogy de megerőszakolja azt a közösséget és onnan választ, tehát ha nincs megfelelő paraméterű munkavállaló, akkor nem a saját közösségéből választ. (...)Tehát nem abból indul ki, hogy én magyarral, vagy horváttal, vagy szlovákkal, vagy bosnyákkal nem fogok dolgozni, abból indul ki, hogy jó, iskola, nyelv, számítógép, kommunikáció, megfelelsz nem felelsz meg, ha nem akkor jön a következő. Ez az alap kiindulópont, és ez után majd lehet azon, biztos vagyok benne, ha egy szerb nemzetiségű igazgatónak választania kell egy ugyanolyan képzettséggel rendelkező magyar és szerb között, és nem Magyarországra szállít ki, és nem Magyarország stratégiai partnere akkor biztos a szerbet fogja választani. De abban is biztos vagyok, hogy a magyar igazgató meg biztos a magyart fogja választani. Ebből adódóan ilyen jellegű megkülönböztetés nincs." (Magyarkanizsa, szakértő)*

Digitized by Google

A fentiek alapján itt sem beszélhetünk kirekesztésről, hanem ezekben az esetekben a nemzetiségek önvédő mechanizmusa, és a kapcsolathálózatok szerepe nő meg.

A magyar nyelv ismerete egyértelmű előny a határmenti területek esetében, és az esetleges európai uniós csatlakozás esetén a nemzetközi, interregionális fejlesztés kulcsa lehet, valamint fontos munkaerőt jelenthetnek a magyarországi befektetésekben. Azonban ez csak úgy működhet, ha a munkavállaló a szerb nyelvet is magas szinten műveli. Enélkül már az oktatás esetében is deficittel indul minden magyar fiatal, és a későbbiekben nehéz ezt a hátrányt leküzdeni.

A munkaerőpiaci érvényesülésnél a képzettségek és nyelvtudás mellett fontos az, hogy milyen munkakultúrával rendelkeznek a jelentkezők, mennyire aktívan keresnek munkát. Az interjúk tanulsága szerint ebben is különböznek a magyarok a többségi nemzet tagjaihoz képest.

„Az emberek nem flexibilisek, ebből adódóan nem képezi át magát, nem tanul autodidakta módon semmit pluszban, nem akar mást csinálni, mint amit egyszer megtanult és nem rugalmas a munkavállaló igényeivel szemben, mert hogy úgysem tudja azt megfizetni." (Magyarkanizsa, szakértő)

„Valahogy a vajdasági magyarok sokkal visszahúzódóbbak, nem annyira merészek mint pl. a szerbek. Ők (szerbek) valahogy elébe mennek a dolgoknak, mi meg kivárjuk, hogy majdcsak valaki felfigyel ránk, csak nehogy unalmas legyek és azért utasítsanak el. És mondjuk a szerbeknél ez meg nem így van. Ők inkább unalmasak lesznek, ők nem törődnek ezzel. (...). És mondjuk a szerbek ugye akaratosabbak, alapból, természetből, mindegyik. Lehet, hogy ők egy kicsit jobban akarnak mint mi, mert mi meg valahogy akarjuk is meg nem is." (Szabadka, civil szervezetben dolgozó, 28 éves nő)

Ez is egy alapvető probléma a munkavállalásnál, ami negatívan befolyásolja az érvényesülést. A megfelelő képzettség mellett szükség lenne karrier-tanácsadásra, önéletrajzíró és állásinterjúra felkészítő képzésekre, ahol a potenciális munkavállalók megtanulnák, hogyan kell hozzáfogni az álláskereséshez, és milyen módon lehet előnyösebb pozíciót elérni. Emellett szükség van átképzésekre, és az életfogytig tartó tanulásra, ami korunk társadalmának alapvető elvárása. Mindez részben megoldott a munkaközvetítő által, de a munkanélküliek csupán kis százalékának képzésére van jelenleg kapacitás.

A következő gyakori jelenség, amely megfogalmazódott az interjúk során, az informális, szürke és feketegazdaságban való részvétel. Szerbiának az *EU-*

Digitized by Google

csatlakozások feltételeként csökkentenie kellene a feketegazdaság mértékét.[23] Ennek ellenére 2010-ben Szerbia lakosságának közel 10%-a dolgozott bejelentetlenül. A kormány nagy erőkkel próbálja visszaszorítani az informális gazdaság minden megnyilvánulási formáját, azonban az adott gazdasági helyzetben sokaknak ez az egyetlen megélhetési forrása. Javulás nehezen várható a gazdasági válság uralta helyzetben.[24]

> *„Hogy az mondjuk hogy 30 %-os a munkanélküliség, de az emberek nagy százaléka a szürkegazdaságban talál munkát magának. És az így néz ki, hogy, vagy hogy saját maguk próbálnak valamilyen szolgáltatást eladni másoknak, vagy az hogy csencselnek vagy a határon áthozzák a különböző árukat még mindig az van, hogy aki adót nem fizet és van egy jó szakmája a kezében, próbál túlélni. Itt csak túlélési forgatókönyv van, nincs az hogy a szakmának becsülete lenne" (Magyarkanizsa, közgazdász, 28 éves férfi)*

Sokan vállalnak idénymunkákat, jellemzően mezőgazdasági munkakörben és építkezéseken. Az úgynevezett „feketézés", vagyis külföldről, a vámkötelezettség megkerülésével áthozott áruk illegális forgalmazása is hasonló népszerűségnek örvend. Emellett akik megfelelő szakmai tudással rendelkeznek, önfoglalkoztatás helyett bejelentetlenül dolgoznak, mivel a vállalkozásindítás terhei aránytalanul nagynak bizonyulnak a bevételekhez képest, és jelentősen megnövelnék a nyújtott szolgáltatás költségét is.

> *„Mondjuk Kanizsán, ha el tudsz helyezkedni a Keramikában ha van egy kis ismerettséged. Az átlafizetés 20-25.000 dinár, tehát ha belegondolsz, nálunk az nem olyan sok. Piktorkodással, ha dolgozol reggeltől estig, megkeresed a kétszeresét, de feketén, nem megy a munkaéved." (Magyarkanizsa, szobafestő, 27 éves férfi)*

Munkavállalás térben

A munkaerő-piaci lehetőségek területileg változnak. Vajdaságban is jellemző tendencia az urbanizáció, ennek hatására sokan, főleg a fiatalok, a kisebb falvakból a városokba költöznek a jobb megélhetés reményében. Ez részben annak köszönhető, hogy a falvakban jellemző mezőgazdasági munka kevésbé prosperáló, és kevésbé vonzó munkalehetőség. Emellett azok, akik továbbtanulásuk helyszínéül valamely környező várost választották, nagyobb eséllyel ott vállalnak munkát. Fontos még

23 Adatok, melyeket az *Európai Bizottság* kér a szerb kormánytól annak érdekében, hogy előkészítse véleményét Szerbia uniós csatlakozásával kapcsolatban.

24 Global Crisis ‚Fuelling Serbia's Black Economy'

Digitized by Google

kiemelni azt a tényt is, hogy a (félresikerült) privatizáció, a mezőgazdasági területek magánosítása és az ehhez társuló agrárpolitika még nehezebb helyzetbe sodorja a falvakat.[25]

A kisebb városoknak is a falvakhoz hasonlóan csökkenő lélekszámmal és gazdasági potenciállal kell számolniuk. Ez a munkavállalást is befolyásolja. A nagyobb településeken, mint Belgrád, Újvidék és Szabadka több vállalkozás, és ezzel együtt több munkahely is található.

> *„Az apró vagy közepes nagyságú falvakban mint Kishegyes, nincs igazán termelés. Ahol könnyebb, az a városok, és nagyobb települések ott mindenféleképp könnyebb munkát kapni." (Kishegyes, eladó háztartási berendezéseket forgalmazó cégnél, 25 éves férfi)*

Ezzel szemben azonban több esetben is panaszkodtak a kisebb településeken megkérdezett szakértők, hogy munkaerőhiány van képzett szakemberekből. A felsorolt hiányszakmák között volt az orvos, könyvtáros, művelődésszervező, reklámügyi szakember, pszichológus valamint matematika-, fizika- és nyelvtanár. Az alacsonyabb végzettséget igénylő szakmák közül hiány van építkezési és mezőgazdasági fizikai munkásokból. Alapvető problémák vannak egyrészről a munkaerő-piaci elvárások és az oktatási intézmények által adott tudás között, másrészről a munkaerőkereslet és -kínálat térbeli eloszlásával. Ezen csak helyi igényeknek megfelelő, helyi szintű, összehangolt oktatás- és gazdaságpolitikával lehetne változtatni.

> *„Mi most egy fordított játszmát játszunk, felülről delegálják azt és diktálják azt hogy a befektető hova menjen. (...) Annyira központosított az egész ország, főleg a pénzügyi tevékenységek, a bankszektor, minden központosítva van és onnan funkcionál, és azért a befektető Belgrádot fogja választani, mert ott talál mindent egy rakáson. Nincs gond azzal hogy kell üzemmérnök, vagy egy technológus, vagy kell magasan képzett ember neki, a szomszédban egy bank, vagy kell neki egy consulting cég, azokat mind ott megtalálja. De itt nem találja meg, mert a rurális térségeknek nincs saját önrendelkezésük és nincs saját regionális helyi elitjük." (Kanizsa, közgazdász, 28 éves férfi)*

A térbeli egyenlőtlenség kiküszöbölését segítené a megfelelő gazdasági és regionális politika, amely biztosítaná az ország minden térségének helyi igényekhez és adottságokhoz mért fejlesztését. Fontos lenne még az infrastruktúra kiépítése – többek között a rendszeres busz- és vonatjáratok, kedvezményes jegyek és bérletek a lakhely és a munkahely között –, hogy a meglevő munkahelyek is könnyen megközelíthetőek legyenek. További gond, hogy számos esetben a munkáltatónak nem érdeke más településről származó munkavállalót felvenni, mivel az útiköltséget

25 A falusi idill vége.

Digitized by Google

meg kell térítenie. További szubvenciókkal és támogatásokkal kell ösztönözni a munkavállalási mobilitást.

Hasonló probléma a munkahelyi migráció. A magyarlakta közösségekben jellemző, hogy a fiatalok Magyarországon, vagy távolabb terveznek munkát keresni, bízva a jobb megélhetésben és a könnyebb boldogulásban. Sokan már a középiskolai és egyetemi tanulmányaikat is külföldi intézményben végzik, és közülük sokan nem térnek vissza Vajdaságba, ami nagy érvágás a helyi magyar kisebbségnek, mivel kvalifikált magyar fiatalok nélkül nem épülhet ki egy magyar értelmiségi elit, ami a magyar kultúra és identitás letéteményese lehetne. Ha mégis visszatérnek a külföldön tanuló fiatalok, számos nehézséggel néznek szembe, pl. a diploma honosítása, valamint a szaknyelv ismeretének hiánya. Optimizmusra ad okot, hogy történtek kezdeményezések, amelyeknek célja a külföldön tanuló magyar fiatalok visszacsábítása, illetve munkaerő-piaci integrálása. Erre példa a szabadkai és zentai tehetséggondozó gimnázium, ahol nagy számban helyezkednek el Magyarországon végzett frissdiplomások. Hogy ezt előnynek vagy hátránynak könyveljük el, ez már egyéni megítélés függvénye.

> *„Nagyon sokan, akár a generációmból is vagy más generációból, bevállalták azt, hogy Magyarországon tanultnak azért, hogy a saját ízlésük, vagy saját kapacitásukhoz megfelelő szakot, szakmát tudjanak tanulni, és mindannyian tudjuk, hogy ez azzal jár, hogy ott fog maradni, illetve nagyon kis, 30% az, aki visszatér. A magyar lakta területeknél, mint Zenta Ada, Magyarkanizsa látok egy olyan tendenciát, hogy visszajönnek páran, pl. tanárok. Tehát nekik is megfelelő munkaközeget kell biztosítani. A tehetséggondozó gimnáziumban például szinte csak a Magyarországról összeverbuvált csoportot alkalmazzák. Ezt ki kell mondani, erről van szó. Politikai erő volt arra, hogy megteremtsenek egy munkahelyet, úgymond, és oda hoztak Magyarországról munkaerőt." (Magyarkanizsa, közgazdász, 28 éves férfi)*

Gyakori jelenség, hogy a szerb nyelv hiányos ismerete korlátozza a vajdasági munkavállalást, és jobb lehetőségek reményében inkább vállalják a migráció költségeit is.

> *„Aki olyan körökben szeretne mozogni, rá van kényszerítve, hogy megtanuljon magyarul vagy szerbül, vagy átmennek Magyarországra. Tudok olyat is aki szinte fanatikus, nem akar megtanulni szerbül mert nagy magyarnak tartja magát. Akkor jobb, ha átmegy Magyarországra, mert itt nem fog boldogulni." (Kishegyes, Ifjúsági Iroda koordinátora, 24 éves férfi)*

Olyanok is akadnak szép számmal, akik nem Magyarországon, hanem még távolabb terveznek munkát vállalni, számolva a migráció költségeivel (új nyelv

Digitized by Google

elsajátítása, lakhatási feltételek megteremtése, új kultúrához és környezethez történő alkalmazkodás, valamint a biztonsági hálóként funkcionáló rokonsági-ismeretségi háló hiánya). Az interjúk során a munkavállalók szerint azok, akik útra kelnek, általában olyan fiatal szak- és segédmunkások, akik nagyobb fizetés reményében vállalkoznak hosszabb-rövidebb ideig tartó kinttartózkodásra. Gyakori célpont Németország, Ausztria és Anglia. A szakértők inkább a tehetséges, diplomás fiatalok elvándorlását emelték ki, akik az agyelszívás nyertesei/áldozatai lesznek.

> *„Nem zárkózom el attól, hogy külföldre menjek dolgozni. Dolgoztam már Magyarországon, de elmehetnék Németországba vagy akár Londonba, de meg kell nézni milyenek a lehetőségek. Nem észtelenül kimenni, mert sokat tudok, aki kiment és pórul járt." (Magyarkanizsa, szobafestő, 27 éves férfi)*

A munkaközvetítés és kapcsolatok szerepe a munkakeresésnél

A vizsgált négy település mindegyikén működik a *Nemzeti Foglalkoztatási Hivatal* munkaközvetítője. Céljuk a munkanélküliek nyilvántartása és összekapcsolásuk a munkaerőt kereső vállalkozásokkal, állami intézményekkel, továbbá a szaktanácsadás és a közhasznú munkák megszervezése. Munkájukkal kapcsolatban valamennyi interjúalany az elégedetlenségét fejezte ki. Ennek ellenére elengedhetetlen lépés bejelentkezni a munkaközvetítőbe, hiszen ez a szociális juttatásokhoz való jogosultság feltétele. Továbbá a bejelentkezett munkanélküliek számára ingyenes álláskereső hetilap jár, valamint elérhetőek ingyenes szakmai továbbképzések és a városi közmunka-programban történő munkavállalás.

> *„Eszükbe nem jut elmenni a munkaközvetítőbe. Tudom, hogy az esetek nagy százalékában nem kapnak munkát, de viszont ez egy szükséges feltétel ahhoz, hogy esetleg valahol valaha is találjon olyan lehetőséget, hogy munkába álljon. Nem beszélve arról, hogy a különböző szubvenciók, amiket a munkáltatóknak ad az állam meg az Önkormányzat az attól függ, hogy az, akit alkalmaznak azt a munkanélküliek listájáról veszi-e le." (Kishegyes, szakértő)*

Az említett szubvenciókra példa az *„Első esély" (Prvašansa)* elnevezésű program, melynek célja a fiatal munkanélküliek munkahelyi integrációja. Ez oly módon valósul meg, hogy az állam szubvenciókkal támogatja azokat a magánvállalkozókat, akik 30 éves kor alatti, az első munkahelyükre pályázó munkanélkülieket foglalkoztatnak. A programban lehetőség nyílik a fiatalok foglalkoztatására egy háromhónapos önkéntes szakmai gyakorlat, valamint egy egyéves gyakornoki állás keretén belül. Mindezt állami támogatással, mivel a *Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat* megtéríti a gyakornokok fizetését, valamint a törvényben előírt szociális járulékokat.

Digitized by Google

„Fontos a megfelelő képzettség azokra a szintekre, ahova keresik az embereket, de ami nagyon fontos szintén, az a gyakorlat, amit azonban nehéz megszerezni. Viszont a különböző támogatások, amit a Nemzeti Foglalkoztatási Hivatal végez, gondolok itt az egy éves gyakornoki programokra, meg egyebekre, az nagyon jó kezdeményezések. Én például kihasználtam ezt a lehetőséget, három embert is felvettem az elmúlt évben. Akit fölvettünk, mindenki itt maradt, és azóta is működik, mert ha az ember beletesz egy csomó időt és energiát, hogy megtanítsa a munkavállalót, akkor kihasználja a további lépéseket. (...) Én nagyon sok embert tudok, aki így került munkahelyre. Mondom, ezek közül sokan nem maradtak ott, mert amikor lejárt a támogatás, akkor a munkaadó kitette őket, de ezek már nem pályakezdők." (Szabadka, szakértő)

Ahogy elhangzott, sok esetben a vállalkozások kihasználják a lehetőséget, hogy a felvett gyakornok egy évi fizetéséből a vállalkozó 2 hónapot, az állam pedig a maradék 10 hónapot fizeti. Az egy év leteltével pedig új munkást keres. Nyilván ez azokra a vállalkozásokra igaz, ahol a gyakornok olyan munkakört tölt be, ami könnyen betanulható, illetve a munkája könnyen pótolható új pályakezdőkkel. Vitathatatlan azonban, hogy számos előnnyel jár ez a kezdeményezés, mivel a munkáltatók gyakran támasztanak olyan elvárást a pályakezdő fiatalok esetében is, hogy a munkavállalónak minimum 1-2 év szakmai gyakorlata legyen.

„Gyakorlatilag ezekkel a programokkal sem sikerült ténylegesen csökkenteni a munkanélküliséget, ehhez persze hozzájárul az a társadalmi körülmény is, hogy számos vállalat még mindig tönkremenő félben van, csődeljárások és az aránylag szerencsétlen privatizáció miatt, sokan kerülnek az utcára (...) Ami talán pozitívum, és valamilyen formában serkentő lehet a fiatalok viszonylatában, hogy egy-két éves gyakorlati tapasztalatuk lesz, még ha felmondást is kapnak idővel. Mert sok helyütt szintén az elsődleges feltételek közé tartozik, hogy valamilyen tapasztalatuk, munkagyakorlatuk legyen. Ha még ilyen formában sem tudnak munkába állni meghatározott időre, akkor semmiféleképpen sem juthatnak megfelelő tapasztalathoz." (Újvidék, szakértő)

Az állami munkaközvetítő intézmények mellett több helyütt is megfigyelhetőek magán- és civil szervezetek keretein belül működő munkaközvetítő irodák, melyeknek célja – a központosított szervvel ellentétben – a helyi jellegű törekvések összefogása, a munkaerőkereslet és -kínálat csatornázása, valamint a megfelelő szak- és átképzések, illetve a munkavállalást segítő tréningek megszervezése.

Összességében megállapítható, hogy a munkaközvetítő irodák szintjén nem jelenik meg a diszkrimináció. A civil szervezetek intézményei esetében sokszor a

Digitized by Google

magyar kisebbség igényeire és lehetőségeire kihegyezett munkaközvetítés folyik. Ami viszont megnehezíti, hogy az ehhez hasonló szervezetek a munkaerő-piaci kereslet-kínálat egyetlen, szabályozott platformjai legyenek, az a kapcsolatok szerepe a munkakeresésben.

A munkakeresésnél a közvetítő csatornák közül a személyes kapcsolatok szerepe kiemelkedő jelentőségű. Az interjúk során kiderült, hogy minden megkérdezett ezt tartja elsődleges fontosságúnak. Mi több, a személyes kapcsolatok sokszor többet számítanak, mint egy jó diploma.

> *„A kapcsolati háló borzasztóan fontos, ha munkanélküli vagy az aktív munkakereséshez ez is hozzátartozik. A barátnak, rokonnak, söröző havernak, mindenkinek elmondom, hogy én munkanélküli vagyok, és milyen jellegű munkát keresek. Az, hogy utána azután valóban megkapod –e a munkát, arra természetesen hab a tortán ha van valamiféle közvetlen szál, rokon, családi barát, ismerős, apuka anyuka, tehát valamilyen szál fűz a munkáltatóhoz. Akkor egyértelmű. De ahhoz hogy te tudjál arról a munkáról és jelezd a munkaadónak, hogy te létezel és jók a munkaképességeid, ahhoz nem kell rokoni háló, vagy valami nagyon közeli ismeretség. Ahhoz hogy megkapd a munkát, ahhoz már lehet hogy belejátszik. (…) A munkaadó részéről is előnyösebb ha szórja az információkat és keresgél kapcsolatokon keresztül." (Magyarkanizsa, szakértő)*

A kiterjedt kapcsolatháló fontos a szociális biztonság megteremtésében, és ahogy láthatjuk, a munkavállalás elősegítésében is. Így aki nagyobb ismeretségi hálóval rendelkezik, az halmozottan előnyös helyzetbe kerül, aki viszont alacsony mértékű társadalmi tőkével van felvértezve, az még depriváltabb helyzetbe kerül. Ebből következik az is, hogy akinek magasabb körökben, hatalmi pozíciókban vannak ismerősei, könnyebben talál munkát. Ez elvezet minket a kapcsolathálózatok következő szintjére, a politikai pártokhoz történő kapcsolódásra.

> *„Fontosak a kapcsolatok, de ami még fontosabb az a politika. Nekem ez a tapasztalatom. Az állami körök kialakításánál nem is a végzettség, hanem a politikai hatalom az, ami eldönti ezeket a dolgokat." (Magyarkanizsa, Oktatási és művelődési intézményi koordinátor, 29 éves nő)*

A politikai párttagság egy kölcsönösen előnyös helyzetet hoz létre. A párt aktív, lojális emberekkel tudja bővíteni a körét, biztosítva szavazóbázisukat, cserébe a bevont személyek számíthatnak politikai támogatásra, akár munkakeresés esetén is. Ez főleg az állami munkahelyek megpályázásánál elsődleges, de az interjúk során kiderült, hogy a privát szférába is átnyúlnak ezek a kapcsolatok.

A kapcsolatokon keresztüli munkakeresés hátulütője, hogy ez a politikum ördögi körét hozza létre, ahol a párttagságon kívül megnehezül a boldogulás. Érdekvezérelt

Digitized by Google

lakosokkal duzzad fel a politikai élet, akik nyilvános állásfoglalásra kényszerülnek, akkor is, ha adott esetben az a politikai törekvések irányával nem is egyezik. Ez jellemző a vajdasági magyar pártokra, de a *Szerb Demokrata Párt* is említésre került az interjúk során, mint gyakori opció.

> *„Amíg központilag ennyire irányított és centralizált államberendezésünk van, és politikailag ennyire fragmentált, nagyon szerteágazó a hadszíntér, addig csak az az előrehaladási lehetőség alacsonyabb képzettségűek esetében is, hogy ha politikailag angazsálja magát, és valamelyik politikai párton keresztül találja meg a számítását. (Magyarkanizsa, közgazdász, 28 éves férfi)*

> *„Aki már túlvan jó pár munkaerő csalódáson azok egész biztos, hogy megfontolják ezt a lépést is. Hogy így talán egy kicsit könnyebben tudnak majd érvényesülni." (Újvidék, informatikus 28 éves férfi)*

Mind a magasan képzett, mint az alacsonyabb végzettséggel rendelkezők közül is voltak néhányan, akik említették, hogy nem ők találták a munkát, hanem a munka találta meg őket. Ez a kapcsolathálózatoknak a munkakeresésnél történő erős hatását igazolja. Ezt bizonyítja az is, hogy arra a kérdésemre, hogy munkanélküliség esetén hogy kezdene neki a munkakeresésnek, az összes megkérdezett az elsők között említette, hogy az ismerősökön keresztül próbálna munkát keresni. Ez alól még a szakértők sem voltak kivételek.

Konklúzióként levonható, hogy a munkakeresés alapvető problémái a nem hatékony állami munkaelosztó, az átképzési lehetőségek szűkös volta, valamint a munkaerőpiaci kereslet-kínálat informális csatornáinak, mint amilyen a kapcsolathálózat bevetése a munkakeresésnél, domináns mivolta. Utóbbi természetes jelensége a munkaerő-piaci folyamatoknak, de ha ez bizonyul a legeredményesebb, egyes esetekben az egyetlen járható útnak, akkor megnő az olyan közvetítő személyek, intézmények jelentősége, akik a kapcsolathálózati struktúra gócpontjai, az átlagosnál több ismerősük van és érdekérvényesítő képességük meghatározó. Az ilyen emberek, intézmények a vizsgált esetben a politikusok valamint a politikai pártok, amelyekhez való kapcsolódás a legtöbb interjúnál a legkönnyebb/egyetlen esélyként jelent meg, és ezt a megkérdezettek többsége problémaként határozta meg. Ilyen úton főleg az állami intézmények meghirdetett pozíciói kerülnek kiosztásra, de kisebb mértékben megjelenik a magánvállalatok esetében is.

Fontos még kihangsúlyozni, hogy a munkaerő-elosztó intézményekben nem jelenik meg nemzetiségi alapú diszkrimináció, azonban mivel a munkakeresésnél elsődleges csatorna a személyes kapcsolat, ez pedig sokkal erősebb a nemzeti közösségeken belül, mint nemzeti közösségek között, megfigyelhető az a tendencia, hogy a magyar vállalkozó magyar munkást vesz fel, a szerb vállalkozó pedig szerbet. Ezt azonban nem írhatjuk fel a kisebbségi létből fakadó hátrányok számlájára.

Digitized by Google

Összegzés

A kutatás folyamán arra próbáltam választ találni, hogy milyen eséllyel indulnak a vajdasági magyar kisebbség tagjai a munkaerőpiacon. A vizsgálat fókuszában a fiatal felnőttek álltak, tekintve, hogy őket tartják – a munkanélküliségi mutatók alapján – az egyik legveszélyeztetettebb csoportnak. Mindennek kerete egy olyan multietnikus és multikulturális tér (*Vajdaság Autonóm Tartomány*), ahol a kisebbségek alkotják a lakosság 35%-át, és amelynek gazdaságát a privatizációs folyamatok, az erőltetett centralizáció és a gazdasági válság alakítja.

A vizsgált minta két csoportja, a munkavállalók és a szakértők hasonló véleményen voltak a kutatás kérdéseivel kapcsolatosan. Míg a munkavállalók a személyes tapasztalataikon keresztül fejtették ki véleményüket a témáról, addig a szakértők igyekeztek egy makroszintű képet adni a vajdasági helyzetről. Nem lehet elmenni azon tény mellett, hogy a kisebbség tagjai az esetleges nehézségeket sokszor hajlamosak a kisebbségi léthelyzet, valamint a kirekesztő többség számlájára írni. Ezek a képzetek sokszor nem saját tapasztalatok eredményei, hanem a véleményvezérek és a média keltette autosztereotípiák realizálódásai. A sablonos vélemények között kellett megtalálni az önálló, valós vélekedéseket.

A vizsgálat során négy hipotézis fogalmazódott meg. Ezek mindegyike bebizonyosodni látszódik, azzal a megkötéssel, hogy sokszor egyéb háttérváltozók határozzák meg a helyzetet. A kisebbségi léthelyzet valóban befolyásolja a munkaerőpiaci érvényesülést, azonban ennek hátterében a legtöbb helyen nem a nyílt munkahelyi diszkrimináció áll, hanem oktatási és képességbeli lemaradások, valamint hiányos nyelvtudás, amelyet felzárkóztató és motivációkra épülő oktatáspolitikával orvosolni lehetne. Erre történő kezdeményezések a kutatási folyamat alatt történtek a *Magyar Nemzeti Tanács* részéről.

Két szektor domborodott ki az interjúk alatt, melyek esetében a nemzeti összetétel szerint ténylegesen kisebb arányban képviseltetik magukat a magyarok, ez pedig az igazságügy és a belügy. Ennek hátterében az állhat, hogy a centralizált államszervezés kevésbé veszi figyelembe a regionális és lokális igényeket, és munkába állás esetén előnyben részesítik a szerb nemzetiségűeket. Ezzel a vizsgálat következő hipotézise, ha fenntartással is, de beigazolódni látszott, miszerint léteznek olyan szakmák, ahol az egyes munkakörökbe a kisebbségiek bekerülésének lehetősége és valószínűsége a többségi nemzet tagjainál jobb vagy rosszabb. Itt kell megjegyezni, hogy a magyar határhoz közel eső területeken, valamint a Tiszamentén sok esetben előnyként jelenik meg a magyar nyelv, főleg az önkormányzati és a szolgáltatóipari szektorokban, valamint olyan vállalkozások esetén, amelyek magyarországi kapcsolatokkal rendelkeznek. Az *Európai Unió* felé történő közeledés során, valamint a nemzetgazdasági kereteket meghaladó gazdasági és állami kezdeményezések esetén egy szerbül és magyarul is tudó értelmiségi réteg aduászt jelenthet Vajdaság és Szerbia számára.

Digitized by Google

A kutatás továbbá arra is kitért, hogy a vajdasági magyarok rendelkeznek-e képzetekkel azzal kapcsolatban, hogy hol jobbak, és hol rosszabbak a munkaerő-piaci erőviszonyok. Feltételezésem szerint ezzel magyarázható az esetleges munkavállalási mobilitási és migrációs hajlandóság. Az interjúk alapján azt a következtetést szűrhettük le, hogy általában a nagyvárosokat találják a munkavállalók vonzó célpontnak a munkaerő-piaci esélyek tekintetében, azonban az ingázás, költözés költsége sokszor túl nagy, és ha a munkaadó ezeket nem téríti meg (márpedig sokszor ez e helyzet) a munkavállalónak ez nem kifizetődő. Vajdaság-szerte jellemző folyamat az urbanizáció, és a falvak elnéptelenedésével megnehezül az ott maradtak helyzete, mivel a vállalkozások sok esetben a frekventáltabb, jobb infrastruktúrával és helyi munkaerővel rendelkező területeket részesítik előnyben. Ehhez társul a centralizált gazdaságszervezés.

A negyedik hipotézis a munkakeresési stratégiákat, ezen belül a kapcsolathálók szerepét volt hivatott feltérképezni. Megállapítható, hogy a munkaerő-piaci kereslet-kínálat jól működő munkaközvetítők és formalizált viszonyok híján egyéb informális csatornákra terelődik, úgy mint a megfelelő kapcsolathálózat. Ennek egyik megvalósulási módozata valamely politikai pártokhoz való kötődés, amely gyakori jelenség a Vajdaságban. Ennek hatására „elpolitizálódik" a gazdaság és a közélet, amely gátolja a politikailag független gazdasági és értelmiségi réteg kialakulását. Ennek hosszú távú hatása, hogy azok, akik politikailag nem érvényesítik magukat, leszakadnak, elmaradhatnak a többségtől.

Vajdaság multietnikus léte számos lehetőséget rejt magában. Annak érdekében, hogy ezek érvényre juthassanak megfelelő regionális gazdaságszervezésre, oktatási politikára és gazdasági beruházásokra lenne szükség. A szerb nyelv magas szintű ismerete elengedhetetlen feltétele a térségben való boldogulásnak. Nyelvtudással és szakértelemmel felvértezett versenyképes munkavállalókkal, valamint nemzeti és külföldi tőkével dúsított gazdasággal Vajdaságból prosperáló térség jöhet létre, így megőrizve a magyar és az egyéb kisebbségeket a beolvadástól és az elvándorlástól.

Felhasznált irodalom

ANDORKA, 2006 Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába.* Osiris Kiadó, Budapest 2006.

BARLAI – GÁBRITY, 2008 Barlai Jenő – Gábrity Molnár Irén (szerk.): *Hazaérsz. Esély és esélyegyenlőség a Vajdaságban.* Vajdasági Módszertani Központ, Szabadka 2008. 174. http://hazaersz.eu/documents/HazaeRsz_Esely_es_eselyegyenloseg.pdf, [Letöltés dátuma: 2011. 02. 25.]

Digitized by Google

BARLOVAC, 2010 Bojana Barlovac: *Global Crisis 'Fuelling Serbia's Black Economy' Serbia's black economy now accounts for more than a third of the country's gross domestic product because of the global economic crisis, officials have said.* http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-to-combat-gray-economy BALKAN INSIGHT 2010. 09. 30. [Letöltés dátuma: 2011. 04. 10.]

ČEKIĆ, 2011 V. Čekić: *Po broju naučnica zreli smo za EU* (A tudósok számát tekintve alkalmasak vagyunk az EU csatlakozásra.) Internet portal novosadskog lista Dnevnik, Novi Sad. 2010. 09. 02. http://www.dnevnik.rs/sr-lat/node/22158 [Letöltés dátuma: 2011. 03. 28.]

CESS MAGAZIN, 2010a Privreda na putu oporavka. *Ekonomska predviđanja za Srbiju za 2010. i 2011.* (Szerbia gazdasági kilátásai a 2010 és 2011-es évre) Cess Magazin 23-24: Centar za strateško ekonomska istraživanja "Vojvodina-CESS" 2010. Novi Sad http://www.vojvodina-cess.org/index.php?baseaction=content&mediumid=1&pagid=241&stukid=866 [Letöltés dátuma: 2011. 03. 05.]

CESS MAGAZIN, 2010b Tržište rada u Vojvodini (Vajdasági Foglalkoztatás) Rezimei rezultata istraživanja Cess Magazin Novi Sad http://www.vojvodina-cess.org/document.php?fileid=920&m=1&f=cc4c515515168b3a099d88b012fb7d51&attachment=1&c=757&preview=1&previewcode=5c64a1c822bb9805026f6e47421d3887

CSÁKÓ, 2003 FÁBRI István (szerk.): *Kisebbségi lét és érvényesülés. Az ezredforduló munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében*. Lucidus Kiadó, Budapest 2003.

Digitized by Google

FÁBRI, 2003 Fábri István (szerk.) *Kisebbségi lét és érvényesülés. A magyar lakosság munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében.* Lucidus Kiadó, Budapest 2003.

FELSŐOKTATÁSI STATISZTIKAI ADATOK, 2009 Nemzeti Erőforrás Minisztérium: *Felsőoktatási statisztikai adatok 2009* http://db.okm.gov.hu/statisztika/fs09_fm/Default.aspx [Letöltés dátuma: 2011. 03. 25.]

FRIEDRICH, 2011 Friedrich Anna: *Erkölcsi kár, anyagi haszon* 2011, http://www.vajma.info/cikk/rozsautca/101/ Vajdaság Ma délvidéki hirportál [Letöltés dátuma: 2011. 04.12.]

GÁBRITY, 2008 Gábrity Molnár Irén (szerk.): *Képzetteké a jövő. A felnőttképzés háttere Észak-Bácska iskolahálózatában.* Regionális Tudományi Társaság, Szabadka 2008. 264. http://www.mtt.org.rs/publikaciok/tanulmanyok/kepzetekejovoRTTSzabadka2008.pdf [Letöltés dátuma: 2010. 12. 28.]

KUTATÁSI ZÁRÓJELENTÉS, 2007 MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Max Weber Társadalomtudományi Központ, Beregszászi Magyar Főiskola, Vajdasági Magyarságkutató Tudományos Társaság: *Karrierutak vagy parkolópályák? Friss diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei a Kárpát medencében.* http://www.mtaki.hu/docs/mandel_kinga_all_in_one/mandel_kinga_karrierutak_vagy_parkolopalyak_zarojelentes.pdf [Letöltés dátuma: 2010. 12. 28.]

MIAVECZ, 2009 SZALMA József (szerk.): *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2009: Tudományos tanácskozás.* MIAVECZ Béla: *Kisebbségi nyelvhasználati jogok a gyakorlatban – Bevezető*

Digitized by Google

http://www.vmtt.org.rs/mtn2009/Miavecz.pdf Vajdasági Magyar Tudományos Társaság – Verzál Kiadó, Újvidék 2010.

MILLER – ROBY, 1974 Miller, S. M.– P. Roby (1974). *A papírkórság csapdája.* In: FERGE Zsuzsa .– HÁBER Judit. (szerk.): *Az iskola szociológiai problémái.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1974.

NSZ, 2010 Nacionalna Služba za zapošljavanje Republika Srbija: *Izveštaj o radu nacionalne službe za zapošljavanje za 2009. godinu* (A nemzeti Fogalkoztatási Hivatal jelentése a 2009-es évre) Beograd 2010. http://www.nsz.gov.rs/page/info/sr/izvestaj_o_radu.html [Letöltés dátuma: 2011. 03.05.]

PAPP, 2011 Papp Imre: *A falusi idill vége* Magyar Szó napilap, 2011. április 16-17. VIII évfolyam 15. szám 24 oldal http://www.magyarszo.com/fex.page:2011-04-17_A_falusi_idill_vege.xhtml [Letöltés dátuma: 2011. 04. 16.]

SIEPA, 2009 Serbia Investment and Export Promotion Agency: *Prosečna stopa nezaposlenosti u Republici Srbiji u 2009 godini (po opštinama)* Beograd http://www.siepa.gov.rs/files/pdf/Stope_nezaposlenosti_u_2009_godini.pdf [Letöltés dátuma: 2011. 04. 22.]

SZLÁVITY, 2008 Szlávity Ágnes: *Állásvadász. kézikönyv diplomás pályakezdőknek.* Vajdasági Módszertani Központ, Szabadka 2008. http://hazaersz.eu/allasvadasz/index.htm [Letöltés dátuma: 2010.12.28.]

SZÜGYI, 2010 Szügyi Éva: *A vajdasági fiatalok kar- és szakválasztá-sát befolyásoló tényezők szerbiai/magyarországi diplomások és hallgatók körében.* In: FÁBRI István - KÖTÉL Emőke

Digitized by Google

(szerk.): *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig.* Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2010.

TAKÁCS – GÁBRITY – MIRNICS, 2008 Gábrity Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Regionális erőnlét. A humánerőforrás befolyásolása Vajdaságban.* MTT Könyvtár 13., Szabadka 2008. http://www.mtt.org.rs/publikaciok/mtt_konyvsorozatok/13_Regionalis_eronlet.pdf, [Letöltés dátuma: 2011. 02. 25.]

VAT HIVATALOS LAPJA, 2003 *Határozat a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának Vajdaság Autonóm tartomány területén való, hivatalos használatával kapcsolatos egyes kérdések részletezéséről* http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/Madjari/Jogszabalyok/hatarozat.pdf Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos lapja Újvidék 2003. május 22. 8. szám 1-6.
[Letöltés dátuma: 2011. 04. 12.]

Digitized by Google

Bajcsi Ildikó

Identitásváltozatok és változások Észak-Komáromban

Munkám az észak-komáromi szlovák–magyar vegyes házaspárok évek folyamán kialakult etnikai-nyelvi gyakorlatát, a nyelvválasztást és a kulturális orientációk kialakulását, illetve a fontos élethelyzetekhez – pl. iskolaválasztáshoz, hivatalos bejegyzésekhez – kötődő döntések motívumait vizsgálja. A magyar többségű, de egyre inkább vegyes településűségű délnyugat-szlovákiai régió egyik meghatározó városaként Komáromhoz sokféle jelentés kötődik. A dél-szlovákiai szlovákság, illetve a szlovák–magyar együttélés szempontjából a városnak, az ott történteknek igen nagy jelentőséget szokás tulajdonítani. A helyi magyar többség és a szlovák kisebbség helyi viszonyának kérdései ugyanis gyakran kapnak országos visszhangot. A város így sok szempontból optimális kutatási terepnek számít az interetnikus folyamatok és az identitásváltozások vizsgálatában is.

Kutatásom a komáromi szlovák-magyar vegyes házasságok mindennapjaira, a magyar és szlovák házastársak egymás közötti nyelvi, kulturális interakcióira, közösen kialakított „etnikai stratégiáikra" irányult. Azt vizsgáltam, hogy az általam megismert házaspárok milyen nyelvi-kulturális mintákat, rutinszerű megoldásokat, modelleket alakítottak ki. Meg akartam ismerni ezek működési elveit az etnikailag releváns mindennapi helyzetekben, illetve a kiemelten fontos nagy döntéshelyzetekben tanúsított magatartásformákat. Vizsgálatom végső soron az ezekben a házasságokban élők önértelmezésére, az általuk nem annyira vegyességként, hanem szintézisként megélt együttélési tapasztalatokra irányult.

Az észak-komáromi szlovák–magyar (magyar–szlovák) vegyes házasságokon belül az identitásváltozások irányába mutató jelenségeket témakörökre bontva elemeztem. Ez alapján készítettem el strukturált interjúimat is a kiválasztott házaspárokkal, melyeket a munka gyakorlati részében elemzek. A három házaspár hat tagjával készített strukturált mélyinterjúim feldolgozása és elemzése alkotja dolgozatom súlypontját.

Digitized by Google

Észak-Komárom, az együttélés városa
Nemzetiségi (át)alakulás a 20. században

Észak-Komárom városa a Duna és a Vág- Duna összefolyásánál, az erősen magyar túlsúlyú Csallóköz délkeleti sarkában helyezkedik el. Excentrikus fekvése ellenére a dél-nyugat-szlovákiai régió természetes gazdasági, kulturális központját alkotja.

1918 végéig az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó város 1919 első napjaiban Csehszlovákia részévé vált. A Duna mentén a város kétparti fejlődése új irányt kapott.[1] Komárom déli része ma tehát Magyarországhoz tartozik, míg a történeti város 1919 óta Szlovákia része.[2] A város új, hivatalos nevében így változott: Komárno/Komárom.[3]

A város 1945 után újabb változásokon ment keresztül. Ezt jelentékenyen előmozdította az új hajógyár építése. A hajógyár a többi kisebb üzemmel együtt vonzotta a városba a dolgozókat, akik lakásokat is igényeltek. A lakóházakkal együtt új közlekedési, ipari, kereskedelmi, egészségügyi, közoktatási, illetve kulturális és sportlétesétmények is épültek. Komárom iskolahálózata is nagy változásokon ment keresztül.[4]

A város a legutóbbi közigazgatási reform óta a többségében szlovák Nyitrai kerület része. Egyben járásközpont, az ugyancsak magyar többségű Komáromi járásé.

Komárom az 1900-as népszámlálás eredményei szerint egy túlnyomóan magyar anyanyelvű város volt, a népesség 82,7%-a vallotta magát magyarnak, míg 8,1%-a tótnak (szlováknak) és 7,3%-a németnek.[5] Az 1910. évi népszámlálás szerint 19 391

1 Azaz a történeti városmaggal szemben a jobbparton, Szőny és Ószőny településekre támaszkodva kiépült egy új város, amely Magyarországon szintén a Komárom nevet kapta. (Vajda, megjelenés előtt.)

2 A dél-komáromi rész valójában a trianoni határnak köszönheti várossá fejlődését, hiszen a mai város alapját jelentő Szőny, Ószőny települések egyesülésével, a két világháború között felgyorsított urbanizációs folyamattal, ipartelepítésekkel jutott el a városi rang megszerzéséig. Komárom jobbparti részeinek 1918 előtt jórészt kiegészítő funkciói voltak. Erre vonatkozóan ld. a dél-komáromi *Klapka György Múzeum* kiadványait: Számadó Emese (szerk.): Komárom és településrészeinek egyesülése. Szőny és Koppányomonostor története. Kezdetektől 1977-ig. Klapka György Múzeum, Komárom 2009.

3 Észak-Komáromot megfosztották megyeszékhely funkciójától, majd az 1930-as években csődbe is jutott. A jobb parti várost – együtt a magyar többségű dél-szlovákiai területekkel – 1938-ban az első bécsi döntéssel később visszacsatolták Magyarországhoz. Így 1938 őszén Komárom ismét egy várossá lett úgy, mint Komárom vármegye központja, Északnyugat-Magyarország fontos települése. Ez az állapot azonban csak 1945 tavaszáig állt fenn, ekkor ugyanis a város északi része ismét Csehszlovákiához került.
(Vajda, megjelenés előtt.)

4 Az államosítások után az 1950-es évektől magyar iskolák is nyílhattak a városban. E mellett az 1945/46-os évben a szlovák gimnázium is megnyitotta kapuit, majd az 1950/51-es évben pedig a magyar gimnázium, később pedig a magyar pedagógiai gimnázium. Majd az alapiskolák átszervezésére is sor került. E mellett a városban új óvodák is létesültek.

5 Kovács, (megjelenés előtt)

Digitized by Google

fő élt Komáromban, ebből 88% volt a magyarok aránya, 4% a szlovákoké és 6% a németeké.[6]

Az államhatárok megváltozása a város etnikai szerkezetében jelentős, de a többségi viszonyokat nem befolyásoló változásokat hozott. Észak-Komáromban az 1921. évi csehszlovák népszámlálás szerint a magukat magyar nemzetiségűeknek vallók aránya 76,4% volt, ami 12,8%-kal kisebb, mint az 1910-ben magukat magyar anyanyelvűekként regisztrálóké. Jelentős csökkenést mutatott a németek száma és aránya. A szlovákok viszont megsokasodtak: 1910-ben még csupán 768 szlovák anyanyelvű személyt számoltak össze, az 1921-es csehszlovák népszámlálás már 2 411 szlovák nemzetiségűt regisztrált.

Az 1930. évi népszámlálás adatai 21 158 lakosról adnak számot, melynek 60%-a volt magyar, 25%-a pedig „csehszlovák".[7] Az etnikai átrendeződés a népszámlálási adatokban több politikai és társadalomfejlődési hatás eredményeképpen jött létre. Egyrészt az etnikailag homogénnek látszó társadalom valójában többnyelvű közösségekből épült föl már az Osztrák-Magyar Monarchia idején is. Másrészt a kor asszimilációs politikai gyakorlata is a magyar anyanyelvűség vállalását preferálta akár olyan esetekben is, amikor az nem járt tényleges magyar nemzeti identitással. Így a csehszlovák állam megalakulásakor a bizonytalan vagy többes identitású népesség az államhatalomhoz való lojalitás kifejezéseképpen csehszlováknak vallotta magát, függetlenül az anyanyelvétől, hiszen a népszámlálás ekkor már nem az anyanyelvi, hanem a „nemzetiség" kritérium alapján állapította meg a lakosság etnikai viszonyait.[8]

Az 1941-es népszámlálás 21 982 lakost írt össze, melynek 96%-a vallotta magát magyarnak, s mindösze 1%-a szlováknak.[9]

---

6 Az 1900-as népszámlálás adataihoz képest az 1910-es népszámlálás adatai az elmagyarosodás/elmagyarosítás tendenciáit mutatják: 1910-re az anyanyelvi arányok az előbbi sorrend szerint 89,2%–3,4%–5,6%; a tót (szlovák) és német anyanyelvűek arányának csökkenése nagyjából a magyar anyanyelvűek arányának növekedését teszi ki, ami egyfelől a kor jellemző asszimilációs folyamatait tükrözik. E változások már az 1880-as években megjelentek, és épp az első világháború előtti időszakban „tetőztek". Másfelől azonban érdemes kihangsúlyozni, hogy a látszólag etnikailag homogén népesség többnyelvű kultúrában élt: *„1910-ben a komáromi magyar anyanyelvűek csaknem negyede, 24,0%-a többnyelvű volt, s csak magyarul mindössze a népesség 68,3%-a beszélt. Mindebből arra következtethetünk, hogy noha a komáromi nem magyar etnikumú népesség az asszimilációban egyre inkább előrehaladt, és magyar anyanyelvűnek vallotta magát, a korábbi kultúrához való kötődését még nem veszítette el: a mindennapi élet színterein a többnyelvűség még 1910-ben is meghatározta a város arculatát."* Uo.

7 1930-ra (Észak-)Komáromban a magyar népesség csökkent, illetve stagnált, a szlovák lakosság ugyanakkor megkétszereződött. A Komáromban 1910-ig megfigyelhető magyarosodási/magyarosítási folyamat Komárnoban megszakadt, ennek helyébe erőteljes szlovákosítás lépett. Uo.

8 Nem voltak ritkák az atrocitások sem. Gyakran éltek vissza hatalmukkal a népszámláló biztosok, azért, hogy az adott településen mind több csehszlovák számláltasson össze Egyúttal az 1921-es népösszeírásnál vezették be a „zsidó nemzetiség" kategóriáját is. Uo.

9 Szlovákiai Magyar Adatbank. A Fórum Kisebbségkutató Intézet internetes oldala.
http://www.foruminst.sk/index.php?p=&t=a&xp=&w=&Data_Id=7&MId=&Lev=&Ind=11&P=index,hu

Digitized by Google

A szlovákiai, azaz északi Komárom lakossága az 1991-es népszámlálás szerint 37 346 főt tett ki. Nemzetiségi arányai húsz évvel ezelőtt a következőképp alakultak: 12 680 fő, azaz 34% volt a szlovákság aránya a városban. A magyarság száma 23 745 fő, azaz 64% volt. A 2001-es népszámlálás szerint a város népessége 37 366 főt számlált. Ebből 60% magyar nemzetiségűnek, 35% szlovák, 1-1 százalék roma, illetve más nemzetiségűnek vallotta magát. A megkérdezettek 3%-a pedig nem jelölte meg nemzetiségét.[10]

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint tehát még mindig magyar többségű, de mára már jelentős, 40% körüli szlovák kisebbséggel rendelkező határváros magyar–szlovák etnikai szerkezete egyúttal azt jelzi, hogy a városon belül is jelen van az etnikai határkijelölés, illetve az interetnikus kapcsolatok egymással párhuzamos mindennapi gyakorlata. A magyar és szlovák nyelv külön-külön és a városlakók kétnyelvűségében együtt éppúgy jelen van, mint ahogy az intézmények egy része etnikailag különválik, de többségük mindkét nyelvi közösséget kiszolgálja.

Fogalmak, módszerek, terepadottságok

A szlovák–magyar együttélés sajátos gyakorlatához és a vegyes házasságok helyének meghatározásához érdemesnek tartom kiemelni néhány meghatározó fogalom tisztázását.

Az ember sok tényező alapján folyamatosan alakuló, saját helyzetéhez, nyelvi, kulturális, szocializációs adottságaihoz, készségeihez és másokhoz (családjához, környezetéhez) képest állandó változásban lévő nemzeti önazonossága, azaz nemzeti identitása az azonosulások és elhatárolódások, azaz a nemzeti identifikációs folyamat eredménye.[11]

A nemzeti identitás többszörösen összetett bonyolult jelenséget takar. Lampl Zsuzsa megfogalmazásában: *„A nemzeti identitás egy bizonyos tér- és időbeli kereten belül lejátszódó történelmi, nyelvi és kulturális azonosság. A nemzeti identitás tehát nem velünk született, egyszer s mindenkorra adott tartozékunk, hanem élő, mégpedig velünk és bennünk élő, formálódó folyamat.“*[12] A nemzeti identitást formáló tényezők közé tartoznak a szocializációs minták, tapasztalatok, a családi kapcsolatokon belüli etnikai viszonyok, a vegyes házasságokon belül a más nemzetiségű házastárssal,

10 Uo.

11 A nemzeti identitás fogalmát munkámban értelmezési, elemzési fogalomként használom. A szakirodalomban ma már az egyes tudományterületek szerint önálló életet élő meghatározások léteznek. A magyar nyelvű kulturális antropológiai munkák közül Bindorffer Györgyi kettős identitásról készült munkáit használtam. Az identitás-fogalom körül kialakult helyzetről ld. Murányi István: A Google nemzeti identitása, www.csepeli.com/kotet/csepeli60_muranyi_istvan.pdf. A nemzeti identitás fogalmának összetettségéről; ld. még Lampl, 2009

12 Lampl, 2009: 42.

Digitized by Google

illetve a partnerrel kialakított etnikai magatartásformák, „identitáspolitikai" döntések.[13]

A nemzeti identitás tehát komplex fogalomnak számít, amelyet sokan sokféle módon definiálnak. Jan Assman az identitás kulturális emlékezést és a kollektív önelképzelést erősítő szerepével kapcsolatosan egyértelművé teszi: *„Az identitás a tudat ügye."*[14] Azaz az identitás olyan tudati képződmény, amelyet az egyes ember és a körülötte lévő világ belső és külső értelmezései, reflexiói teremtenek. Az identitás kategóriáját pszichológiai értelemben pedig elsősorban az emberi szubjektivitás különböző mutatók alapján leírható viszonyaiként határozhatjuk meg. A komáromi egy- két- vagy többnyelvű magyarok, szlovákok, romák számára szociális, nyelvi, jogi, vagyoni, foglalkozási, életkori, nemi helyzetük mellett a szlovák és a magyar államhoz, nemzethez, a szlovákiai magyar kisebbséghez, a dél-szlovákiai régióhoz, a Csallóközhöz és természetesen a városi közösséghez való viszonyuk, előtörténetük és városlakó múltjuk („tősgyökeres", „betelepült", ingázó stb.) mind-mind fontos eleme nemzeti identitásuk kialakulásának, működésének, változásainak.

A problémakör behatóbb vizsgálata azonban azt igazolja, hogy nem létezik elszigetelt identitás, hiszen az ember mint közösségi lény, önmagát is csak csoportjának értékei, illetve elvárásai mentén képes meghatározni, méghozzá a csoport által használt kommunikációs formák segítségével.[15]

Több kutatási eredmény, különösen Bindorffer Györgyi munkái alapján elmondható, hogy a kettős identitás a természetes identitás szintjén minden kisebbség, így a szlovákiai magyarság életében is jelen van.[16] Ha abból indulunk ki, hogy a kettős identitás esetében az egyén számára a két nyelv, két kultúra tudáskészletének leválogatása gyakran egymást kölcsönösen kiegészítve történik, azaz a két nyelvhez, kultúrához való identifikáció esetenként más-más szinteken történik, ennek eredménye olyan kettős identitás, amely a két kultúra közti köztes pozíciók kialakítását teszi lehetővé. Ezek a köztes identitásúak magyar identitásúak, az eltérés az identitás összetevők folytonossága révén jelentkezik.[17]

A kétnyelvűség egy komplex megnevezés. Pontosan az sem meghatározható hogy kire is vonatkozik.[18] Le kell azonban szögezni, hogy valamilyen értelemben minden szlovákiai magyar kétnyelvű, a szlovákul nem beszélők is kiigazodnak a szlovákul megjelölt térben, illetve ismerik a szlovák nyelvű feliratok jelentését, s

13 Ezt igazolja az a 2007-ben végzett vizsgálat is, melynek eredményei kimutatták, hogy a vegyes házasságban élő magyarok csupán 20%-a járatja gyermekét magyar iskolába. Uo.

14 Újvári, 2009 http://mek.oszk.hu/08200/08200/08200.pdf

15 Uo.

16 Bindorffer, 2007: 8.

17 Lampl, 2009: 45.

18 Leegyszerűsítve, például a nyelvtudomány álláspontja szerint a kétnyelvű családban lehetőség nyílik két egyenértékű nyelvi kódrendszer elsajátítására, de ez gyakran nehezen megvalósítható. Mirnics, 1994. http://epa.oszk.hu/00000/00036/00020/pdf/08.pdf [Letöltés ideje: 2011. 02. 17.]

Digitized by Google

maguk is számos szlovák szót használnak magyar megszólalásaikban. Ez a komáromi szlovákok esetében is így van. A régi, több generáció óta Komáromban élő magyarok és szlovákok döntő többsége így valamilyen szinten kétnyelvűnek tekinthető.

A nyelvcsere fogalma szintén fontos, ami a kérdés kutatói szerint a kétnyelvűség átlépéséből létrejött végső állapotot jelöli.[19] A gyakorlatban ez egész annyit jelent, hogy az egyén egyszerűen lecseréli a nyelvét. Hozzá kell tenni, hogy a nyelvcsere ma erősen az államnyelv felé mutató tendenciákat mutat.

Bartha Csilla véleménye szerint a kétnyelvű nyelvhasználók nyelvük feladását, és áttérésüket a többségi nyelvre mindig történeti, ideológiai és gazdasági szempontú döntésekkel indokolják. A nyelvi folyamatokkal kapcsolatban a politikai döntések behatása is megfigyelhető.[20]

A komáromi kétnyelvűségen túl a sajátos komáromi kettősnyelvűség fogalma azt jelenti, hogy Komáromban nemcsak az emberek kétnyelvűek, hanem a nyilvános és a családi, intézményi kommunikáció is gyakran párhuzamosan, illetve egymást váltogatva két nyelven zajlik. Az oktatási intézmények többsége, a kulturális intézmények egy része pedig egynyelvű, azaz ezek az intézmények az egynyelvű szlovák, illetve az egynyelvű magyar művelődés ápolását tekintik feladatuknak. Ez is tartósítja a kettős nyelvűség jelenlétét, éppen úgy, mint pl. a vasúti és postai forgalomban máig tapasztalható kizárólagos szlovák nyelvűség.

Az etnikai vegyesség ezzel együtt egyre erősebben jelen van. Ez főleg a sajátos keveréknyelvűség megnyilvánulásaiban jelenik meg. Árendás Zsuzsa erre a jelenségre alkalmasnak tartja a nemzetközi szakirodalom „hibriditás" fogalmának alkalmazását is.[21] Eriksen megfogalmazásában a hibriditás fogalma *„(...) rávilágít a változásra, folyamatokra, egyéni stratégiákra, a deterritorializálódásra, a nyitottságra."*[22] Azaz két vagy több nyelv, kultúra tartós együttélése Eriksen szerint nem értelmezhető csakis az egyik vagy másik csoport kategóriáiban, nemzeti értelmezési kereteiben. A köztességnek, vegyességnek egyre nagyobb szerepe van, s ezt a kutatásokban sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Az etnikai kutatásokban egy-két évtizede jelen lévő „hibriditás" fogalmát azért tartom alkalmasnak a komáromi helyzet leírására, mert nem egynyelvű magyarok és szlovákok rövid ideje tartó együttéléséről van szó, hanem olyan, immár több generáció óta működő kétnyelvűségi gyakorlatról, ahol mind a két csoport valamilyen mértékben elsajátította, ismeri és aktívan használja a másik nyelvet és kultúrát, s közösen létrehozták a Komáromra jellemző kettős – és gyakran kevert – nyelvűséget.

19 Gal, 1991. http://epa.oszk.hu/00000/00036/00005/pdf/05.pdf [Letöltés ideje: 2011. 02. 25.]

20 Bartha Csilla munkájában kifejti, hogy a politikai átalakulások új nyelvpolitikai döntésekkel járnak. Így a kétnyelvűvé válás kényszerű formái alakulnak ki, melyek katonai megszállás, békeszerződések, határrendeződések, stb. által jönnek létre. Ezek a nyelvi változások természetükben konfliktushordozók. Magyarország tekintetében ilyen volt az 1920. évben aláírt trianoni szerződés és annak nyelvi vonatkozásai. Bartha, 1999: 41- 44.

21 Árendás, 2009: 103.

22 Eriksen, 2008: 209-210.

Digitized by Google

A vegyes házasságok ebben a sajátos komáromi közegben otthonosan érzik magukat, hiszen minden élethelyzetben – baráti, rokoni, munkahelyi, utcai, templomi stb. környezetben – visszajelezve látják a maguk szlovák, magyar, illetve összetett vagy „vegyes" identitását.

A városban természetesen ennek ellentéte is megfigyelhető, amikor is az itt élők egy része igyekszik éles választóvonalakkal elhatárolni a maga magyar és a szlovák nyelvét, és identitását. Ezt a különválasztott, párhuzamos nyelvi-kulturális gyakorlatot elsősorban a magyar és a szlovák tannyelvű iskolák, a színház és általában a „magas kultúra" intézményei képviselik. A város közéletében, hétköznapi kommunikációjában, a nyilvános nyelvhasználat többi színterén, a munkahelyeken, kereskedelemben, mind a két modell jelen van.

Az elméleti, módszertani és fogalmi alapozás mellett munkám gyakorlati részében a strukturált interjú módszerét és elemzési szempontjait használom. Interjúimat egy-egy fiatal, idős és középkorú komáromi szlovák-magyar házaspár tagjaival készítettem. A hat házastárssal készített strukturált mélyinterjúk feldolgozásában természetesen nem kvantitatív vizsgálatokra, statisztikai adatgyűjtésre, még csak nem is a komáromi vegyes házasságok típusainak az elkülönítésére törekedtem, hanem a magyar–szlovák házasságok működését meghatározó nyelvi-kulturális sajátosságok kvalitatív elemzésére, a mindennapi működés, a választási és döntéshelyeztek elveinek megismerésére, elemzésére koncentráltam.

Az észak-komáromi szlovák–magyar (magyar–szlovák) vegyes házasságokon belüli identitásváltozásokat tehát az alábbi témakörökre bontva elemeztem: a vegyes házasságok nyelvi működése, kulturális fogyasztási szokásai, a családokon belüli nyelvhasználat és a gyermeknevelésben, iskolaválasztásban követett gyakorlat.

Ezen kívül azt is vizsgáltam, hogy a házastársak környezetében, rokonságában mennyiben jelent ma elfogadott gyakorlatot, esetleg mintát a vegyes házasság, vagy éppen milyen mértékben utasítják azt el. Mindezt Komárom nyelvi, nemzetiségi viszonyainak, nyelvhasználati szokásainak figyelembe vételével tettem, azaz igyekeztem leírni a vegyes házasságok családi színtéren kívüli komáromi tapasztalatainak a sajátosságait és elfogadottságát is.

Komárom: magyar-szlovák együttélés, vegyes házasságok

Komárom a magyar történelemnek és a kisebbségi magyar jelenlétnek éppúgy szimbolikus helye, mint a „szlovák Dél"-nek. A település egyúttal – a magyar többségű délnyugat-szlovákiai régió vezető városaként – kiemelkedő központja a szlovákiai magyar kultúrának és oktatásnak.[23] A helyi magyar többség és a

23 Az első világháború végéig a Duna bal partján elterülő Komárom városában ma is jelen lévő középkori és koraújkori maradványok, a kikötő, az iskolák, templomok (katolikus, református, evangélikus, ortodox, zsinagóga) stb. a város

Digitized by Google

szlovák kisebbség viszonyának, kapcsolatainak kérdései gyakran találnak országos visszhangra, legtöbbször anélkül, hogy a lokális gyakorlatokról, mintákról, tartós és átmeneti megoldásokról bármilyen rendszeres vizsgálatok készültek volna. Ilyen körülmények közt mindkét részről egyfajta készenléti állapot a jellemző: a szoborállítások, iskolai beiratkozások, a képviselőválasztások rendre egyfajta etnikai rivalizálás képét is mutatják, miközben az elmúlt két évtizedben érezhetően stabilizálódott a két fő nemzetiség közti viszony.

A hétköznapok formalizált színterein az intézményesített helyzetekben az erős magyar és az erős szlovák identitás továbbra is meghatározza az etnikai, etnopolitikai diskurzusokat. Ugyanakkor a közbeszédben, az informális helyzetekben a lojalitás, tolerancia, a kettős, illetve szituatív identitások, kétnyelvűség, illetve a folyamatos nyelvi kódváltások, a vegyes pozíciók erős jelenléte figyelhető meg.[24] A mindkét nyelvben és kultúrában való jártasságban, a két nyelv együttes használatában, a „tiszta magyar" és a „tiszta szlovák" képletektől elváló magatartásformákban jelen lévő „hibriditás" jelenségei tehát szintén megfigyelhetőek.[25] A kulturális-oktatási szférában azonban a hagyományosan párhuzamos magyar–szlovák intézményi szerkezetek, a politikai életben pedig egyre inkább a megosztó, elválasztó tendenciák jellemzik az etnikumok közti viszonyt. Így érdemes vizsgálni a kérdést, hogy etnikai rivalizálásról vagy az interetnikus viszonyok stabilizálódásról van-e szó.

A több generáció óta Komáromban élő magyarok és szlovákok döntő többsége valamilyen szinten kétnyelvű. A város mai népességének valószínűleg relatíve legnagyobb részét a szélesebb környék falvaiból beköltözött magyarok adják. A szlovákok körében a kétnyelvűség már nem ilyen egyértelmű. A város iparüzemeibe, hivatalaiba, oktatási intézményeibe távolabbról, esetenként Észak-Szlovákiából vagy éppen Magyarországról érkezettek esetében pedig akár teljes mértékben is hiányozhat a másik nyelv ismerete. A kétnyelvűségben és a nyelvismeretben kimutatható sokszínűség természetesen tükröződik a különböző csoportok kapcsolati, ismeretségi hálózataiban, kulturális fogyasztási szokásaiban stb.

A házasságok vegyessége mögött szinte családonként változó szokások, megoldások, rögtönzések, szerepek, privát történetek és családi stratégiák, ideológiák fedezhetőek fel. Különösen fontosak lehetnek a családi előzmények, a házassághoz vezető életutak, a rokonsági, ismerősi kör mintái. A vegyességet

kulturális gazdagságára hívják fel a figyelmet. A településnek törvényhatósági városként fontos szerepe volt a magyar közigazgatásban is, hozzá kapcsolódó adminisztratív és katonai hivatalaival, illetve erődrendszerével. (Vajda, megjelenés előtt)

24 A „nyelvi kódváltás" a kétnyelvűség természetes velejárója, mely történhet külső, de belső okok miatt is. A külső okok miatt történtek szituativívak, a belső okok miatt történtek pedig kontextuálisak. A kódváltást megelőzi a kódválaszтás, ami arra utal, hogy a diskurzusban a beszédpartnerek melyik kódot tekintik a beszélgetés alapkódjának. Sándor, 2000:126.

25 A szlovákiai magyarok nemzeti identitásának három típusát különböztették meg a kilencvenes évek végén: a szilárd magyar, a köztes és a szlovák identitás. Lampl, 2009:45.

Digitized by Google

legtöbbször alapvetően értékként, értékhordozó tényezőként határozzák meg, ami azt jelzi, hogy többségi-kisebbségi viszonyrendszerben ezt a fajta vegyességet nem annyira „hibrid" pozícióként, hanem kiegyenlítő, közbülső, közvetítő megoldásként, kompromisszumként határozzák meg. Természetesen nagyon sok függ attól is, hogy melyik házastárs a domináns, ki „uralja" az otthoni családi élet irányítását.

A kisebbségi magyar értelmezésben a vegyes házasságot elsősorban az „etnikai fogyás", az „etnikai veszteség", az identitásváltás és asszimiláció forrásának tekintik, merthogy a vegyes házasságban élő felnőttek és gyermekek statisztikailag kimutatható nagy többsége a többségi hálózatok és intézmények irányába gravitál. Mindez a szlovákiai magyarlakta területek, így Komárom etnikai térképének az átrendeződésében is nagy jelentőséggel bír. Maguk a vegyes házasságban élők azonban ezt az „asszimilációs" olvasatot általában elutasítják, helyette a két kultúra együttélését, a folyamatos kulturális átvételeket hangsúlyozzák.

Köztes pozíciók és asszimiláció

Vegyes házasságok – köztes pozíciók

Szlovákiában ma a magyarok körülbelül 20%-a él vegyes házasságban, melynek több, mint 90%-a szlovák–magyar vegyes házasságot jelent.[26] A vegyes házasságok az országos gyakorlathoz hasonlóan Komárom városában is egyre nagyobb arányban vannak jelen. Ez pedig Komárom város etnikai térképének az átrendeződésében is nagy jelentőséggel bír. Ezek a vegyes házasságok ugyanis a nemzetváltási folyamatokban nagy szerepet játszanak, az ilyen családokban ugyanis tényleges az asszimilációs nyereség.[27] A folyamatosan növekvő vegyes házasságok száma – azzal, hogy az identitásváltás a többségi etnikum lélekszámát gazdagítja – a nemzetváltási, asszimilációs folyamatok egyik kiindulópontját adja, amely meghatározó szereppel bír a népességfogyásban a szlovákiai magyarság körében.[28]

26 Szlovákiában az 1980-as népszámlálás adatai alapján a vegyes házasságok aránya 15,5% volt, 1991-ben pedig 17,8%. A 2001. évi népszámlálást követően már nem közöltek adatokat a házaspárok etnikai hovatartozás szerinti összetételről, de valószínűsíthetjük, hogy a magyarok körében a vegyes házasságok aránya 2001-ban 20% körül lehetett. A népmozgalmi adatok azt mutatják, hogy Szlovákiában a magyarok által évente megkötött exogám párkapcsolatok aránya az 50-es évektől (1951-53: 16,3%) a rendszerváltást követő évekig csaknem folyamatosan növekedett (1991-1993: 28,1%). Az utóbbi években a vegyes házasságok aránya inkább stagnálást mutat. Gyurgyík – Horváth – Kiss, 2010 (kéziratban)

27 *„A nemzetiségváltás (...) elméletileg két-irányú lehet, s kisebb-nagyobb mértékben mindkét irányban előfordul, de statisztikai adatokkal is alátámasztható tényleges asszimilációs nyereség csak a többségi nemzetnél mutatható ki.*" Gyurgyík, 1999

28 Nagyon fontosak ebből a szempontból Csepeli György, Örkény Antal, Székely Mária és Gyurgyík László vizsgálatainak eredményei is, akik azt bizonyították be, hogy a homogén magyar házasságokból származóknak csak egy töredéke vált nemzetiséget. Ezzel ellentétben a nemzetiségileg vegyes házasságokból származóknál viszont nemzedékről-nemzedékre növekedik a többségi etnikumhoz köthetők aránya. Csepeli – Örkény – Székely, 1999. http://www.hhrf.org/

Digitized by Google

A vegyes házasságokban – mivel a homogám házassággal szemben olyan szocializációs közeget jelentenek, ahol különböző jellegű kulturális gyakorlatok élnek együtt – még inkább adott a köztes vagy „hibrid"-identitások lehetősége. Ezekre a házasságokra általában a vegyes pozíciók a jellemzőek, az elválasztó tendenciák pedig háttérbe szorulnak. Hisz a vegyes házasságok működésének alapvető feltétele az a fajta „etnikai rugalmasság", amelyre a házaspároknak házasságuk fenntartása, működőképességének biztosítása érdekében szükségük van. Ennek ellenére a kutatási tapasztalatok azt mutatják, hogy a vegyes házasságokból kikerülő személyek életútja nagyobb eséllyel gravitál a többségi hálózatok és intézmények irányába.[29] Az is kimutatható, hogy a vegyes házasságban felnőtt személyek 80%-a a szlovák, 20%-a a magyar nemzetiséggel azonosul.[30]

Az asszimiláció mint értelmezési keret

Az asszimiláció és ezáltal a vegyes házasságok sokszor egyoldalú megítélésével kapcsolatban érdemes kiemelni Kovács Éva érdekes felvetését. Kovács másfajta nézőpontból világít rá a vegyes házasságok által elősegített asszimilációra: *„(...) úgy vélem, hogy a különféle nemzetiségi csoportokhoz tartozók között kötött házasságok mindkét házas fél szempontjából „asszimilációs kreativitást" jelentenek. Még akkor is, ha ez az egyik fél esetén anyanyelve feladását, korábbi etnikai identitásának háttérbe szorulását (szorítását) jelenti. Az „asszimiláló fél" is másnak számít saját közösségében attól, hogy más(félét) választ házastársul."*[31] A vegyes házasságokban élő, tehát etnikailag vegyes pozícióba került, vagy vegyes identitás irányába elmozduló személyek pozíciója ugyanakkor mindenkor komplexebb a homogén házasságoknál. Ez a komplexitás, amely egyik oldalról természetesen értéktöbbletet biztosít, másfelől azonban olyan problémákkal jár, amelyek a homogén házasságokat nem érintik, ugyanakkor azt is jelenti, hogy a vegyes házasságok belső és külső megítélésekben egyaránt eltérő elbíralás alá esnek a homogén házasságokéhoz képest.[32]

Ezeknek a házasságoknak minden bizonnyal meghatározó szerepe van a magyar nemzetiségű és a magyar anyanyelvvel rendelkező lakosok számbeli eltérései között. Míg ugyanis Komáromban a magyar nemzetiségűek száma a 2001. évi népszámlálás adatai szerint 22 452 fő volt, addig a magukat magyar anyanyelvűnek mondó lakosoké 23 782.[33] A település vegyessége, illetve a vegyes házasságok aránya kölcsönösen

kisebbsegkutatas/kk_1999_04/cikk.php?id=148 [Letöltés ideje: 2011. 02. 21.], Gyurgyík, 2004: 91.

29 Gyurgyík – Horváth – Kiss, 2010 (kéziratban)

30 Szlovákiában a vegyes házasságokon belüli szocializációról survey adatok tudósítanak. Gyurgyík, 2010 (kéziratban)

31 Kovács, (megjelenés előtt)

32 *„A szlovák-magyar multietnikus közegben a köztes etnicitású egyéntől környezete »magyar« és »szlovák« magatartásokat, azonosulásokat egyaránt elvár, miután a köztességet legitim pozícióként nem ismeri el."* Árendás, 2009: 149.

33 A népszámlálás adatai ugyanakkor 12 960 szlovák nemzetiségűt és 11 589 szlovák anyanyelvvel rendelkező lakost

Digitized by Google

egymásra erősít, a vegyes házasságok ugyanis az asszimilációs folyamatok egyik fő okát adják a dél-szlovákiai térben. Komárom esetében ez azt is jelenti, hogy a város a magyar többségű települések irányából még inkább a vegyes települések felé mozdul el.

Egy 2007-ben elvégzett vizsgálat alapján a szlovákiai magyarok többsége kulturális és anyanyelvi alapon identifikálja magát és nem jellemző rájuk a nemzeti önbesorolás. Nagy részük hazájának Szlovákiát tartja. Legtöbbek szerint az önbesorolás és az anyanyelv a magyarsághoz tartozás legfőbb feltételei.[34] A szlovákiai kisebbség életében tehát központi szerepet játszik az anyanyelv, a nemzeti identifikáció kapcsán is. Lanstyák István erről a következőképpen fogalmaz*: „Azok a szlovákiai magyarok, akik feladják nyelvüket, egyben meg is szűnnek magyarok lenni.“*[35]

Ezért is fontos megvizsgálni, hogy vajon a vegyes házasságok a kultúraváltás legfőbb központjai, és ezáltal gyakran a kulturális konfliktusok fő hordozói is? Vagy olyan kettős kulturális minta kialakítói, ahol a két kultúra egyenrangúan jelen tud lenni. Vagy az a meghatározó folyamat, hogy az ilyen családokban egyfajta keverékkultúra, vagy kétkultúrájúság alakul ki.

A vegyes házasságokhoz közelítve nézzük meg a család szerepét a kétnyelvűségben. Fontos, hogy a vegyes házasságoknak a nyelvcsere-folyamatokban kifejtett hatása a nem anyanyelven történő iskoláztatás mellett a leginkább meghatározó.

A kétnyelvű, illetve a vegyes nemzetiségű családokban egyrészt jelen van az ideális kétnyelvűség lehetősége. Ez alapján fordulhat elő, hogy az ilyen családban felnövő gyermek két anyanyelvvel, tehát kettő első nyelvvel rendelkezhet. Az ilyen családokban azonban a nyelvi folyamatok rendszerint mégis az egyik nyelv dominanciájának irányába hatnak, ami általában a többségi nyelvet jelenti. Ez különösen a szlovák többségű településeken igaz, illetve olyan környezetben, ahol a magyar nyelv presztízse alacsony, a magyar oktatási és kulturális intézmények nem versenyképesek. A vegyes házasságok többsége tehát olyan módon gyakorol hatást a kisebbségi nyelv életére, hogy az adott közösségben a kisebbségi nyelv visszaszorulását idézik elő.[36] A vegyes házasságoknak ez a fajta „nyelvváltó“ modellje

mutattak ki a településen. Sčítanie domov a bytov. Výsledky za SR, NUTS2, kraje okresy a obce. Formát xls. SUSR Bratislava 2003.

34 Lampl, 2007: 10.

35 Lanstyák, 2001. http://www.hhrf.org/netpansip/ungparty/docu/interju/lanstyak.htm [Letöltés ideje: 2011. 03. 06.]

36 Ehhez az is hozzájárul, hogy míg a hasonló vagy azonos státusú nyelveknél a kétnyelvűség kiegyensúlyozott típusú kétnyelvűség kialakulásának kedvez, addig a nyelvek státuskülönbsége esetén a nyelvi asszimilációs folyamatok felgyorsulása figyelhető meg. A Szlovákiában is tapasztalható státuskülönbségek a nyelvi előítéletesség fennmaradásához, átöröklődéséhez, esetenként felerősödéséhez is vezethetnek. *„A státusbeli egyenlőtlenségek nem a nyelvek belső értékbeli eltéréseiből fakadnak. A számbeli, politikai, jogi, gazdasági, intézményi dominanciaviszonyok által meghatározott nyelvi státuskülönbségek tehát így válhatnak a minden méltányolható szempontból egyenlő értékű anyanyelvek közötti*

Digitized by Google

azonban elsősorban ott jelenik meg leginkább, ahol a magyar nyelv és kultúra már kiszorult a nyilvános társadalmi terekből.[37] Ez pedig a vegyes házasságon belüli szocializáció kiegyensúlyozatlanságát (a többség irányába mutató végkifejletét) fokozza. Komárom esetében azonban a helyi kettős nyelvűség, a magyar kultúra, kulturális, oktatási intézmények erős jelenléte miatt alapvetően más a helyzet, mint Dél-Szlovákia sok más régiójában és városában.

Vegyes házasságok a gyakorlatban

Módszerek és körülmények

Kutatásom gyakorlati részében az oral history módszerével, strukturált mélyinterjúk segítségével dolgoztam.[38] A házastársakkal magyarul, vagy szlovákul készítettem interjúmat. Először is házasságuk előzményeinek történetét igyekeztem megtudni, életüket nyomon követve a gyermekkortól kezdve egészen a megismerkedésükig. A házasságkötés utáni életüket az interjú segítsével elsősorban a házaspárok identitásváltozása szempontjából vizsgálta.

Kutatásom interjúalanyait komáromi szlovák-magyar vegyes házaspárok közül ismerőseim ajánlása, illetve előzetes beszélgetések alapján, többféle megfontolás alapján választottam.[39] Három házaspár életét vizsgáltam, amelyek egymástól eltérő korosztályt képviselnek.[40]

---

különbségtétel, diszkrimináció forrásaivá. Ez különösen érvényes a nyelvi kisebbségek helyzetére. Aligha véletlen, hogy a világ veszélyeztetett nyelvei szinte kizárólag kisebbségi nyelvek." –fogalmazza meg Szarka László. Szarka, 2009. www.matud.iif.hu/09nov/09.htm [Letöltés ideje: 2011. 02. 21.]

37 Gyurgyík – Horváth – Kiss, 2010. (kéziratban)

38 Az oral history az 1920-as évektől kezdve jelent meg, új forrásként az interjút beemelve a történeti kutatásokba. A kvalitatív kutatási módszerként elismert oral history-nak vannak korlátja is. Ez az interjús módszer ugyanis sem teszi lehetővé, hogy válaszoljunk arra a kérdésre, hogy a valóságban mi is történt. Figyelembe kell venni például, hogy amikor emlékezünk, az „emlékezetre méltó" eseményeket választjuk ki. A korábbi élményeket a jelen perspektívájából szelektáljuk, és újra meg újra interpretáljuk, vagyis semmiképpen sem az egykori „objektív" valóságot idézzük fel. Kovács, 2008. http://www.hermes.btk.pte.hu/letoltes/ijen/bib/kozossegtan/KT_2jav_kiad_15_Kovacs.pdf [Letöltés ideje: 2011. 02. 26.]

39 Igyekeztem tipikusnak mondható komáromi házaspárokat találni, azaz életük nagyobbik részét ott eltöltő, helyben élő és dolgozó párokat kerestem. A válással végződő vegyes házasságokat eleve kihagytam, mint ahogy nem kerestem olyan házaspárokat sem, ahol az egyik házastárs egyáltalán nem beszéli a másik nyelvét. Elképzelhető, hogy léteznek ilyen vegyes házasságok is Komáromban, de tapasztalataim alapján nem tekinthetőek általános vagy tipikus jelenségnek.

40 Az első interjúmat a fiatal korosztályt képviselő V. Laura és férje, V. Tamás alkották. Velük magyar nyelvű interjút készítettem.. Következő interjúalanyaimmal, M. Božena nénivel szlovák, férjével, M. Lajos bácsival magyar nyelven beszélgettem. A harmadik házaspárral, a középkorosztályt képviselő F. Katalinnal és férjével, F. Lászlóval készített interjúban mindketten magyarul beszéltek.

Digitized by Google

Interjúelemzések

„Én (…) embernek tartok mindenkit…"

V. Laurával és férjével, V. Tamással 2011. február 13-án készítettem el interjúmat. Laura 24, Tamás pedig 27 éves. Laura szlovák nemzetiségűnek, míg férje, Tamás magyar nemzetiségűnek vallja magát. Három éve házasok és egy hároméves kislányuk van. Mindketten komáromi származásúak. Laura szülei szintén vegyes házasságban élnek. Édesanyja szlovák, míg édesapja magyar nemzetiségű. Laura házasságkötése előtt és utána is szlovák nemzetiségűnek tartotta, illetve tartja magát. Elmondása alapján gyermekkorában édesapjával magyarul, édesanyjával szlovákul beszélt. Anyanyelvének is a szlovákot tartja. Iskoláit szlovák nyelven végezte. Fiatalkorában inkább a szlovák kultúra felé orientálódott. Barátai magyar, illetve szlovák nemzetiségűek voltak.

Laura, miután megismerkedett férjével, magyarul beszéltek, és ez sohasem jelentett gondot számára, hiszen amit nem tudott magyarul, azt szlovákul közölte vele.[41] Tamással a mai napig magyar nyelven beszél. Elmondása szerint azonban korántsem tudott tökéletesen magyarul. Ma már sokkal jobban és választékosabban beszéli a magyar nyelvet és ebben sokat segített neki a férje.[42] Laura ezt egyértelműen kulturális gazdagodásként éli meg, amit ki is emelt. Nem csak a nyelvhasználatában történt változás házassága által, hanem a baráti köre is megváltozott. Elmondása szerint mára már jóformán csak magyar barátai vannak.[43]

Ugyanakkor egyformán eljárnak a magyar és a szlovák kulturális rendezvényekre. Hároméves kislányukkal ő szlovákul, férje viszont általában magyarul beszél. A kislány megérti mindkét nyelvet, viszont általában a szlovákot használja, így válaszol a szülőknek. Ez Tamás számára sem okoz gondot, sőt fontosnak tartja, hogy a kislány mindkét nyelvet beszélje.[44]

Ez alapján nyilatkozták mindketten, hogy saját házasságukat inkább szlovák dominánsnak tartják, a nyelvhasználat tekintetében. A kislány nemzetisége egyébként szlovák, automatikusan kapta édesanyja után. A férj ugyanis nem kívánta felrúgni azt az általános gyakorlatot (legalábbis ők ketten annak tartják Komáromban), miszerint a gyermek az anyja után örökli a nemzetiséget. A férj számára ennek nincs valódi

41 *„Hát, amit nem tudtam magyarul megmondani, megmondtam szlovákul. Megértette."* (V. Laura)

42 *„Mert azért ők is besegítettek nekem, meg hát valamit nem tudtam mondani, akkor azt is segítettek nekem. Úgyhogy írásban is segített nekem a Tomi, úgyhogy ő mellette tanultam meg ilyen dolgokat."* (V. Laura)

43 *„Magyarok. Csak magyarok, igen. (…) Akik voltak, a volt osztálytársaim, többnyire mindenki kiment külföldre, úgyhogy nem is nagyon találkozunk." (…) Úgyhogy csak a férjemnek a barátaival találkozunk."* (V. Laura)

44 *„De viszont azt fontosnak tartom, hogyha két nyelven megtanul, annál több ember, vagy nagyobb ember. És én részemről meg inkább magyarul beszélek vele, de nem azt mondom, hogy nem szokok szlovákul is vele beszélni. Tehát szokok vele szlovákul beszélni vele is."* (V. Tamás)

Digitized by Google

jelentősége. A kislányt iskolába is szlovákba tervezik beíratni,[45] hisz elmondásuk szerint az édesanyja fog vele foglalkozni. E téren pedig számára elsősorban az a lényeges, hogy felesége tudjon neki segíteni mindenben:

> *„Iskolát, hát iskolában, megmondom őszintén, gondolkodtam én azon, hogy mi volna, ha magyar iskolába menne, mert mink itthon beszélünk vele szlovákul is, magyarul is. Tehát szlovák nyelvvel nem lesz problémája, de viszont a feleségem azt mondta, ha tanulásról van szó, akkor (...) ő fog vele tanulni többet, vagy ő fog vele foglalkozni, és ha olyan van, olyan dolgok vannak, amit ő nem ért esetleg, meg akkor nem tud neki segíteni."*[46]

A tanulást női dolognak tartó gondolkodás gyakran előkerül a vegyes házasoknál az iskolaválasztás indoklásakor. Jellemző, hogy nem is gondolnak arra, hogy a szlovák vagy a magyar iskola választása a gyermekek identitásában nagy valószínűséggel meghatározó tényező lehet, s hogy a két nyelv ismerete, „használati értéke" közötti különbség a magyar vagy a szlovák tannyelvű iskola választásával tartóssá válik.[47]

Tamás egyébként szintén nyitott házastársa szlovák nemzetisége irányába, ebből adódóan eltérő igényeire a gyermeknevelésben, barátok választásában, iskolaválasztás és a médiaválasztás terén is. Bár családtagjai magyar nemzetiségűnek vallják magukat, nagybátyjával már fiatalkorában használta a szlovák nyelvet.[48] Elmondása szerint soha sem volt gond számára a szlovák nyelv használata. Nyitottnak érzi magát a más nemzetiségűek, más nyelvűek irányába és szerinte ez mindenképp nagyon fontos tényező a nyelvtanulás sikerességében.[49] Tamás egyébként, Laurához hasonlóan, jól beszéli házastársa nyelvét, bár elmondásuk szerint a nehezebb kifejezésekkel nem boldogulnak.

---

45 *„Jó, jó persze hogy. Hát szlovák, én nekem is legalább, mert a kisleánnyal is inkább szlovákul beszélek, mert azért szlovák suliba akarom, meg szlovák óvodába tenni, úgyhogy megértse."* (V. Laura)

46 (V. Tamás)

47 *„A gyerekek iskolaválasztásánál a vegyes házasságban élő családoknál gyakran meghatározó az a szempont is, hogy a falubeli társadalmi, nemi viszonyok szerint az oktatáson és a tanuláson keresztüli érvényesülés támogatása a családban női feladatként tételeződik fel. Így az édesanya tanul otthon a gyerekkel, ő ellenőrzi a feladatait és ő tartja a kapcsolatot is a tanári karral. értelemszerűen amennyiben az édesanya szlovák anyanyelvű – akkor is, ha beszél magyarul – jobban tudja biztosítani a gyerek számára a segítséget szlovák nyelven."* Bakó, 2010: 97.

48 *„Szüleimmel,vagyis így gondolom, hogy a szüleim családján belül is magyarul beszéltem, hát a a körösztanyumnak a, nagybátyám, ő,ő teljesen szlovák volt, ő, mellettünk tanult meg úgy, ahogy magyarul, én övele majdnem mindig szlovákul beszéltem. Tehát én gyerekkoromtól így mondom, hogy nem volt probléma, hogy magyarul vagy szlovákul kell beszélni, de kilencven százalékban egymás között magyarul beszéltünk a családba."* (V. Tamás)

49 *„Főleg nem voltak előítélim, előítéleteim ezzel kapcsolatban, sőt kis koromtól vannak is, és meg voltak is szlovák és magyar barátaim is és ugyanolyan embernek tartottam őket is."* (V. Tamás)

Digitized by Google

A férj nyitottságában, illetve a szlovák nyelvvel való boldogulásában segítségére volt, hogy mivel kiskorában lakhelyükhöz közel nem volt magyar óvoda, ezért Tamást szülei szlovák óvodába íratták.[50] Az alapiskolát magyarul, míg a középiskolát újra szlovákul végezte. A szlovák nyelvet azonban, mielőtt megismerkedett volna feleségével, leginkább hivatalos helyeken használta.[51] Mindemellett Tamásnak már kiskorától kezdve egyaránt voltak magyar és szlovák barátai. Ez ma is így van. Bár saját bevallása szerint „igazi" barátai köréhez ma is azok tartoznak, akik magyar nemzetiségűek vagy legalábbis magyar nyelven beszélnek. Tehát érzelmileg inkább azokhoz az ismerőseihez áll közelebb, akikkel a magyar nyelvet használja.[52]

Tamás lojális Szlovákia irányában, és elfogadja a szlovák nyelv hivatalos voltát. Számára ez olyan evidencia, amelynek a bolygatása inkább csak felesleges bonyodalmat jelent, és semmi haszon nem származik belőle. Az ő kétnyelvűsége a komáromi magyarok többségéhez hasonlóan elérte azt a szintet, amikor a szlovák nyelvű nyomtatványok kitöltése, a szlovák megszólalások már nem jelentenek komoly problémát.

> *„Tehát, én úgy vagyok vele, hogy hát, hát azt lehet mondani, hogy Szlovákián élünk, tehát a hivatalos nyelv a szlovák. Viszont itt Komáromba lehet, hogy a hetvenhét üzletből hetvenhatban magyarul beszélnek, egy van, ahol esetleg nem tudnak magyarul, de, de mivel ha azt veszed, hogy akármit el akarsz intézni, a nyomtatványok kezdve minden szlovák nyelvű, tehát szlovák nyelven van, az nem sűrűn érdekel senkit se, hogy te most értesz magyarul, vagy, vagy értesz szlovákul."*[53]

Elmondása szerint a szlovákiai politika is sokkal jobban érdekli, mint a magyarországi, ezt pedig azzal indokolta, hogy ez az, ami igazából rólunk szól és számára az a lényeges, hogy velünk, szlovákiai magyarokkal mi történik.[54]

---

50 *„Hát, amikor én mentem óvodába, akkor hogy minél közelebb tegyenek vagy helyezzenek el, akkor a legközelebbi óvoda az csak szlovák nyelven működött, majd mikor már, mit tudom én két éve oda jártam, akkor nyitottak magyar osztályt, és akkor áttettek magyar osztályba, mert tudták, hogy magyar iskolába fogok menni, tehát hogy azért valamit tudjak. De egyébként otthon meg magyarul beszéltünk."* (V. Tamás) Egy más logika elemeként jelenik meg gyakran az a gyakorlat, miszerint a gyereket a szülők váltakozva magyar és szlovák iskolába, vagy óvodába adják a nyelvtanulás érdekében.

51 *„(...) igaz, hogy nagyrészt magyarlakta városban lakok, de, de legtöbb helyen szlovákul fogadnak, vagy szlovákul beszélek, akárhová mehetek hivatalokba. Tehát, többször beszélek inkább szlovákul, ha valamit elintézni megyek (...)."* (V. Tamás)

52 *„Vannak szlovák és magyar barátaim is. De akiket így igazi barátnak tudok tekintetni, azok inkább ma- nem is, hogy magyar nemzetiségűek is. Lehet szlovák. nemzetiségű, de a magyar nyelven beszélünk (...)."* (V. Tamás)

53 (V. Tamás)

54 *„Jobban a szlovák politikai helyzetet, de meghallgatom a magyart is Igaz, hogy nem vagyok egy nagy politikai rajongó,de azér, hát ha minimálisan is, de azér, azér érdekel, hogy mi történik így a házunk táján. De sokszor vannak olyanok is, hogy azon kívül nem szeretem, hogy azér föl tudom idegesíteni magamat, úgyhogy mind a kettő érdekel, megmondom őszintén. (...), jobban érdekel, megmondom őszintén (...) a szlovák, mert az mégiscsak mi rúlunk szól."* (V. Tamás)

Digitized by Google

Arról nyilatkozva pedig, hogy ő magát minek tartja, úgy vallott, hogy szlovákiai magyarnak. Ugyanerre a kérdésre saját bevallása szerint a házasság előtti időszakban valószínűleg azt válaszolta volna, hogy magát magyarnak vallja.

Tamás ugyanakkor többször is megfogalmazta készségét más nemzetiségek elfogadására, nyitottságát az általános emberi értékek irányában:

> *„Én úgy vagyok vele, hogy bármilyen nemzetiségű legyen az ember. Én, én konkrétan embernek tartok mindenkit. Az, hogy mostan mit tudom én, fekete a bőre színe, vagy-vagy mit tudom én milyen, vagy magyarul, vagy oroszul, vagy horvátul beszél, az ugyanolyan ember, mint mink vagyunk, csak éppenséggel máshogyan beszél. Tehát sohasem ítéltem el az embert a nyelve miatt, nem is fogok, tehát."* [55]

Ez a befogadó magatartás egyszerre jelzi az élettapasztalatokat és a nacionalista beszédmód elutasítását. A vegyes házasságban élők számára ez minden esetben alapvető felismerés és vállalt magatartás, amit ráadásul a város közvéleménye is legtöbbször visszaigazol. Tamás a politikusokat tartja felelősnek a nemzetiségi konfliktusok kapcsán. A kisebbségi többes vagy köztes látásmód, az úgynevezett multiperspektivitás szempontjai is megjelennek értékítéleteiben, amikor az egymással vitatkozó szlovák és magyar politikusok egyikének sem ad igazat, mondván, hogy az igazságot valahol a valóságos emberi érdekek és értékek mentén kellene keresni, nem pedig az egymással szembenálló nemzeti, nemzetállami pozíciók túlhangsúlyozásában:

> *„Az egyik, egyik nemzet a másik ellen, így gondolom, hogy egymás ellen uszítsák a, egymást uszítsák egymás ellen, tehát. Egyik a másikra beszél egymás háta mögött, meg össze-vissza beszélnek, holott szerintem egyiknek sincsen igaza, mert, mert így sose a sem lesz, ahogy ők viselkednek. Ezt normális emberi módon meg lehetne vitatni, hogy mit szeretnének, és azután lépni. De az, hogy az egyik gondol valamit, a másik is gondol valamit, a másikat lehülyézi, mert, mert nem fogadja el, hogy őneki milyen (…) akkor így nem lehet soha semmit.* [56]

Tamás úgy értékelte saját történetét, hogy sok mindenben gazdagodott vegyes házassága által, aminek kifejezetten örül. Fontos felismerést fogalmazott meg akkor, amikor a tartós együttélés során megtapasztalt egymáshoz igazodás, együttműködés során megismert és elfogadott „másik" pozíciójának önmagára gyakorolt hatását, saját korábbi énjének változását hangsúlyozza. A vegyes házasság ebben az egymáshoz csiszolódásban olyan különleges élethelyzet, családi keret, ahol a másikkal szembeni önmeghatározást párhuzamosan kiegészíti a közös önmeghatározás, etnikai-nemzeti identitásunknak részévé válik a másik nyelv és kultúra értékeinek elismerése,

55 (V. Tamás)

56 (V. Tamás)

Digitized by Google

elsajátítása. Ily módon a kettős identitás konstrukciója helyett egyfajta közös identitás kezd körvonalazódni.

> *„Én szerintem annyiból gazdagodtam ő mellette, hogy, hogy lehetséges, hogy egy tíz évvel ezelőtt valaki megkérdezett volna, akkor teljesen más véleményem lett volna, de hát szerintem azon, hogy egy kicsit máshogyan látom a világot. Már így ha jobban belegondolok. A másik dolog, hogy szerintem többet tudtam meg a szlovák kultúráról, mind amennyit tudtam eddig. Meg van egy-két, azt lehet mondani, hogy ilyen, hát ilyen kulturális személyeket, vagy ilyen híresebb személyeket is jobban megismertem a szlovák nemzettel kapcsolatban, vagy élettel kapcsolatban, mind amennyit ismertem. Tehát annyi, hogy így a, így a kulturális téren fejlesztettem jobban magamat."* [57]

Tamás ez alatt a gazdagodás által a kulturális élet területén elsajátított ismereteit érti. Elmondása alapján látóköre bővült és házasságának köszönheti azt is, hogy másként látja a világot. Az ő esetükben tehát visszaigazolva látjuk Kovács Éva *asszimilációs kreativitás* fogalmát, amennyiben kettőjük kapcsolatában, különböző színtereken, különböző mértékben, egymást kiegészítve, egymás kulturális szokásait, tudását átvéve, illetve átadva jóval mélyebb tudással rendelkeznek a másik kultúráról, mint általában jellemző.

Összegzésként elmondható, Lauráék házasságukat nyelvhasználatában szlovák dominánsként határozták meg. Ezt pedig az alapján tették, hogy gyermekükkel elsősorban a szlovák nyelvet használják. Házasságukban egymással ennek ellenére mégis a legtöbbször magyarul beszélnek.

A gyermeknevelés terén tehát a szlovák nyelv dominál tehát házasságukban. Az óvoda-, illetve az iskolaválasztás területén is a szlovák nyelv a meghatározó. Ugyanakkor a magyar nyelv dominál a család több más, alapvetően fontos kommunikációs szintjén. Ez a funkciók szerint megoszló kétnyelvűség hasonlít a városban kialakult sajátos kettősnyelvűséghez, azzal a különbséggel, hogy itt a kétféle – szlovák domináns, illetve a magyar domináns – kétnyelvűség kettős, párhuzamos jelenlétét figyelhetjük meg, hiszen a gyermeknevelésben sem tiltott a magyar nyelv.

E mellett mindketten nyelvi, illetve kulturális gazdagodásként élik meg vegyes házasságukat. Laura elsősorban nyelvtudása fejlesztése által, míg Tamás kulturális ismeretiben gazdagodott házassága által. A másik nyelvét és kultúráját nem egyszerűen csak elfogadják, hanem azt aktívan gyakorolják. Baráti közösségüket nem nyelvi, etnikai szempontok, hanem emberi kapcsolatok, értékek alapján választják. A házastársak közti majdnem kizárólagos magyar nyelvhasználat, és a gyermeknevelésben domináns szlovák nyelvhasználat kettősége azonban arra

57 (V. Tamás)

Digitized by Google

is felhívja a figyelmet, hogy a vegyes házasságok asszimilációs potenciálja nem kizárólag a házasság vegyességével függ össze. Arra legalább ugyanolyan mértékben a házasságon kívüli, szélesebb társadalmi feltételek és hatások gyakorolnak befolyást. Ezek közé tartozik a két nyelv dél-szlovákiai státuszkülönbsége, a többségi társadalom magyar nyelvűséggel szembeni elhatárolódó magtartása, a családi stratégiákat alapvetően befolyásoló tapasztalatok, meggyőződések, tévhitek makacs jelenléte stb.

Végül Laura és Tamás döntései jól láthatóan mindezek alapján legtöbbször spontán módon vagy ösztönösen dőlnek el. Ezek gyakran igazodnak bizonyos íratlan vagy vélt szabályok követéséhez (pl. hogy a gyermek az édesanya nemzetiségét örökli), más vegyes házasságokban kialakult minták átvételéhez (mindkét közösség kulturális rendezvényeit illik látogatni) vagy egyszerűen csak praktikus szempontokhoz (iskola közelsége, a férj részéről megörökölt baráti társaság elfogadása).

„Itt születtem, ide tartozok…"[58]

Az idős házaspárt képviselő interjúalanyaim a szlovák nemzetiségű M. Božena és a magyar nemzetiségű M. Lajos voltak. Mindketten túl vannak már a hetvenedik életévükön. Míg Lajos bácsi Komáromban (Kabátfaluban) született és nőtt fel, addig Božena néni egy Trencsén mellőli faluból, Turecból származik.

Božena édesanyja és édesapja szlovák nemzetiségű volt. Gyermekkorában szlovák környezetben nőtt fel.[59] Mindössze néhány német nemzetiségűt ismert, akikkel együtt járt iskolába. Sohasem került kapcsolatba gyermekkorában magyarokkal, elmondása szerint, bár ő nem tudott magyarul, édesanyja valamilyen mértékben bírta a magyar nyelvet, mivel ő még magyar iskolába járt.[60] Božena így ekkor csupán szlovák kulturális rendezvényeken vett részt, szlovák nyelven írt és olvasott. A más nemzetiségűek azonban – saját bevallása alapján – sohasem zavarták, nem voltak ellenérzései azokkal a németekkel szemben sem, akik a szomszéd faluban éltek és akikkel alkalmanként együtt töltötte szabadidejét.[61]

Férjével, a komáromi származású és magyar nemzetiségű M. Lajos bácsival tizennégy évesen ismerkedett meg, amikor az munkára érkezett falujukba a többi magyarral együtt, akik idénymunkára jártak a környékre dolgozni.[62] Barátaival a

58 M. Božena nénivel és M. Lajos bácsival 2011. február 19-én készítettem.

59 *„Minden, na, szlovákok vótak. A szüleim, meg nagyszüleim, no mind szlovákok."* (M. Božena)

60 *„No mama volačo vedela po maďarsky, lebo ona ešte chodila do maďarskej školy."* (M. Božena)

61 *„U nás to bolo jedno, alebo aj tí, čo boli tam Nemci, aj s nimi sme sa kamarátili. S tými dievčatami, aj chalanmi, s chalanmi sme hrali futbal, všetko možné."* (M. Božena)

62 A munkahely az iskolával, az egyházközséggel és a szórakozóhelyekkel együtt azokhoz az *lokális házassági piacokhoz* tartozik, melyek azokat a tényleges társadalmi tereket, találkozási pontokat jelentik, ahol a párválasztás sok esetben megtörténik. Gyurgyík – Horváth – Kiss, 2010 (kéziratban)

Digitized by Google

helyi kocsmába indultak, ekkor találkoztak Božena nénivel, aki barátnőivel együtt egy padon ült. A lányok így provokálták a fiúkat: *Maďari, Maďari!*[63] Erre Lajos bácsi is felbuzdult.[64]

Božena néniék ekkor még jóformán egyáltalán nem beszélték egymás nyelvét, ezért kapcsolatuk elején nehezen értették meg egymást, de ez sohasem jelentett számukra áthidalhatatlan akadályt. Már megismerkedésük után közvetlenül elkezdték tanítani egymást saját nyelvükre.[65]

Később Lajos bácsi visszatért Komáromba és bevonult katonának. Egy ideig leveleztek, majd megszakadt kettejük között a kapcsolat. Mivel azonban Lajos bácsit rokoni szálak is fűzték a környékhez, nem volt nehéz újra találkozniuk.[66] Azt, hogy általában a vegyes házasságok esetében már a felmenők közt is gyakori a vegyes házasság, kutatások eredményei igazolják.[67] Ebben az esetben a családban előforduló – bár nem felmenők általi – vegyes pozíciók szintén hatást gyakorolnak a többi családtagra.

Miután tehát Božena néniék döntöttek arról, hogy összekötik életüket, nem volt kérdéses számukra, hogy házasságkötésük után hol fognak lakni. Komáromban ugyanis sokkal több munkalehetőség volt, mint Boženáék környékén és ez döntött a kérdésben. Božena néni özvegy édesanyja is lányával tartott. Elmondása szerint ez abszolút nem okozott gondot sem ő, sem édesanyja számára. Ebben valószínűleg az is közrejátszott, hogy özvegy édesanyja magára volt utalva és nehéz volt megélhetéshez jutnia a környéken. Emellett édesanyja számára a magyar nyelv ismerete is segített a beilleszkedésben. Božena néni szerint édesanyjának pont emiatt könnyebb volt megszoknia a várost. A házasságkötés és a lakhely kiválasztása tehát Komáromra esett.

Házasságkötésük után mindketten sikeresen elsajátították egymás nyelvét. Božena néninek ebben nagy segítséget nyújtott a külső környezet, illetve azok a kétnyelvű sajtótermékek, beszélgetések, ahol óhatatlanul is el kellett sajátítania a magyar nyelvű kifejezéseket.[68] A házaspár tagjai mindketten látogatják a szlovák és

63 (M. Lajos)

64 *„Ja, mentünk cigit venni, mert háromszáz méterre volt ilyen kocsmaféle. De csak úgy, hogy odamentünk a pulthó, hogy esetleg nagyon ritkán, ha egy kis sört, ha megittunk, de cigin nőttünk föl. Füstölni valóér. (…) Hát ezek meg ott ültek mindig a padon, a úton, a pataknak a másik felin. Vígig a padon. Kiabáltak: Maďari, Maďari! Egyik nap (….) Na, majd visszafelé adunk nektek." /:nevetés.* (M. Lajos)

65 *„Aztán odamentünk hát szélhámoskodni a leányokkal, aztán már este felé, szállingóztak haza. Ő meg ott lakott, akkor én voltam a gyerekek közül a legidősebb, én is maradtam. Aztán akkor tanítottam magyarul, ő meg szlovákul."* (M. Lajos)

66 Lajos bácsi lánytestvére is Božena néniék környékére ment férjhez. Öccse pedig szintén a környéken dolgozott. (M. Lajos)

67 Gyurgyík, 2004:58 Egyébként Boženáék lánya szintén szlovák-magyar vegyes házasságban él.

68 *„Ako som sa naučila, ani neviem, (…) deti chodili sem do susedov, tam sa hrali, lebo jej mala štyri dcéri, tak tie boli maďarský, no, slovensky nevedeli. No, a tak oni sa tam hrali, aj deti sa naučili tam po maďarsky. (…) stále učiteľkou. Tak im rozkázala, to máte toto počítajte, keby že aj do školy chodili. No a jedno, lebo keď to je napísané, ze desať, desať je to*

Digitized by Google

magyar kulturális rendezvényeket is, olvasnak magyarul és szlovákul is. Házasságuk gyakorlatában mindkét nyelvet használják.[69]

Gyerekeikkel is beszélnek mindkét nyelven, bár Božena néni általában szlovákul beszél velük. Ő egyébként is szlovák dominánsnak tartja családjukat, nyelvhasználatuk alapján. Bár Lajos bácsi kérésére a gyermekek hivatalosan magyar nemzetiségűek, anyanyelvük azonban szlovák és szlovák iskolába is jártak.[70] Ezzel kapcsolatban valószínűleg náluk is az volt a meghatározó, hogy Božena néni tudott a gyermekekkel foglalkozni. Ő ugyanis mindvégig otthon volt és házasságkötése után nem keresett munkát.[71]

Božena néni elmondta még azt is, hogy számára fontos, hogy Szlovákiában élnek, ehhez az államhoz tartoznak, így ennek az országnak a szabályaihoz alkalmazkodnak és ehhez az államhoz lojálisak. Szerinte a szlovák-magyar konfliktusok kezdeményezői a politikusok. Azt is kihangsúlyozta, hogy szerinte régen, a szocializmusban nem voltak ilyen nemzetiségi problémák, mint mostanában.[72] Božena néni, ahogy fiatalkorában, úgy ma is szlovák nemzetiségűnek vallja magát.

Lajos bácsi – magyar nemzetisége ellenére – szintén teljes mértékben lojális Szlovákiához és nincsenek előítéletei a szlovákokkal szemben. Ezt többször ki is hangsúlyozta interjúmban: *„Itt is születtem, ide tartozok!"*[73] Azt például, hogy gyermekkorában szüleivel együtt Csehországba deportálták, nem értelmezte úgy, mint egy rossz emléket a szlovák-magyar viszonyról. Lajos bácsinál, úgy tűnik, sokkal meghatározóbbak pozitív tapasztalatai a szlovák nemzetiséggel kapcsolatban – amibe boldog házassága is beletartozik –, mint régi rossz emlékei. Ebben a Csehországban töltött időszakban ismerkedett meg a cseh nyelvvel. S bár ezáltal

---

po slovensky, napísali, čo je to po slovensky, a ona hovorila, že toto je dvadsať, a čo ja viem. A ja potom som sa potom, čo ja viem. Noviny som, sme dostávali nejaké Dunatáje, alebo čo, Dunaj, Dunaj to bolo, alebo aké, tam bolo po slovensky, aj po maďarsky. Tam ešte on ked robil v JRD, tak boli nejaké hospodárske noviny, a niekedy boli aj maďarské, niekedy slovenské. A tak hovorím, toto je čo, toto je čo, a potom som sa naučila čítat po maďarsky." (M. Božena)

69 Nyelvhasználatában megtalálhatóak az általa kreált keverékszavak, mint például az, ahogy szólítja: *„Én úgy hívom, hogy manyu.(...) A mami, a gyerekek mamainak hívták, aztán én meg már, akkor nem lesz mami, hanem manyu lesz."* (M. Lajos)

70 Lajos bácsi egyébként az interjúban nem tudta megmondani pontosan, miért is ragaszkodott hozzá, hogy gyermekei magyar nemzetiséget kapjanak. Abban a tévhitben volt ugyanis, hogy a gyermekeknek az apjuk után kell kapni nemzetiségüket.

71 Előző interjúmhoz hasonlóan itt is valószínűleg az a sablonos gondolkodás jön elő, mely a tanulást női dolognak tartja. Ld. Bakó, 2010: 97.

72 Erre adhatnak magyarázatot az következők: *„Az ideológiai és hatalmi-politikai makrostruktúrák lebomlásával Közép- és Kelet-Európa országaiban egy kettős folyamat, egy kettős térfelfogás jelentkezett: az integráció és renacionalizáció. A szovjet birodalmi politika korábban igyekezett izolálni ezeket az országokat a polgári világtól, a modernizáció főáramától, és megkísérelte eltörölni, egy osztályalapú internacionalizmusban feloldani a nemzeti identitás kollektív tudatát. A szovjet befolyás megszűnése után természetes rekonstrukciós törekvés jelentkezett (...)."* Olasz, 2008. http://mek.oszk.hu/08200/08200/08200.pdf [Letöltés ideje: 2011. 04. 15.]

73 *„Mondjuk én itt, ahol, ahhoz csak annyit szólnák, hogy ehhő a nemzetiségnek semmi köze ilyesmihő, ilyen a házassághó, nem volna szabad, hogy valami köze lenne."*. (M. Lajos)

Digitized by Google

közelebb került a szlovák nyelvhez, az jórészt még ekkor is idegen maradt számára. Valószínűleg ez annak tudható be, hogy tiszta magyar családból származott, ahol csak a magyar nyelvet használták. Mára már neki sem okoz gondot felesége nyelve. Bár ő maga magyarul beszél gyermekeivel, az ellen, hogy gyermekei szlovák iskolába járjanak, neki sem volt kifogása. Ez alapján saját maga is úgy nyilatkozott, hogy családja nyelvhasználatában a szlovák nyelv a domináns.

Lajos bácsi ma is magyar nemzetiségűnek vallja magát. Gyermekei is magyar nemzetiségűek, s erről ő döntött így. Döntését azzal indokolta, hogy szerinte a férfi személye a meghatározó a gyermekek nemzetisége kapcsán. Bár ez itt is inkább szimbolikus jelentőséggel bír. Ezt bizonyította az is, hogy míg Božena néni jól emlékezett arra, hogy Lajos bácsi úgy íratta át gyermekei eredeti szlovák nemzetiségét, addig Lajos bácsi erre nem tért ki, mintha teljesen elfelejtette volna, és arról beszélt, hogy a gyerekeknek az apa után kell a nemzetiséget kapni. Neki tehát ez az érv – aminek az alapja egyébként tévhit – volt a döntő. Az interjú végén határozottan megfogalmazta azt is, hogy a házasságnak igazából nem szabadna függenie a házaspárok nemzetiségétől.

Összegezve: házasságukban a személyhez kötődő kettős nyelvűség jelentette a kiindulópontot, azaz a férj inkább a magyar nyelvet preferálta, a feleség pedig a szlovákot és ez a kettősség a gyermeknevelésben is megmaradt. A családi „nyelvi modell" azonban ezzel együtt szlovák dominanciát mutat. Ezt az ő esetükben is inkább praktikus szempontok alakították így. A vegyes házasságok többségére jellemző döntést hoztak gyermekük iskolaválasztása kapcsán, azaz a többségi nyelven oktató iskola mellett döntöttek. Emellett azonban a magyar nyelvi, kulturális készségek az ő házasságukon belül is átöröklődtek.[74]

Mindenestre az elsődleges kulturális jegyek terén inkább a szlovák nyelv a meghatározó, a magyar nemzetiség, illetve nyelv dominanciája pedig inkább azokban a másodlagos jegyekben nyilvánulnak meg, amelyek csak szimbolikus jelentőséggel bírnak. Ez tükröződik abban a szimmetrikusnak gondolt megoldásban, hogy a gyermekek nemzetiségeként a magyar, anyanyelveként viszont a szlovákot jelölték meg, emlékezetük szerint például a szlovák iskolai bizonyítványban.

Természetesen a két nyelv családon belüli kölcsönhatásának teljes körű felméréséhez szükség lenne hasonló interjúra a gyermekekkel is, ez azonban meghaladta volna a rövid távú kutatás lehetőségeit. A feleség távoli, Komáromon kívüli származása, erős szlovák identitása, az 1989 előtt rögzült kisebbségi magyar lojalitási és szocializációs minták egymást felerősítve hatottak ebben a házasságban.

Mindkét házastárs számára a családon belül adott volt a saját nemzetiségéhez való ragaszkodás lehetősége, annak szimbolikus és tényleges megerősítése,

74 A magyar-nyelvi kulturális késszségek a felvidéki vegyes házasságokon belül minden bizonnyal átöröklődnek. Gyurgyík – Horváth – Kiss, 2010 (kéziratban)

Digitized by Google

ugyanakkor a gyermeknevelés, az iskoláztatás nyelveként kölcsönösen elfogadták az állam hivatalos nyelvét. Ezt a nyelvi döntést a helyi, komáromi magyar többségi közeg részben folyamatosan korrigálta, részben felülírta: a gyermekek kétnyelvűsége nem mozdult el véglegesen a szlovák egynyelvűség irányában.

A vegyes házasságokkal kapcsolatban, az idős házaspár szerint egyáltalán nem az a fontos, hogy milyen párjuk nemzetisége. A kölcsönös szeretet, vonzalom, szerelem még a nyelvi akadályokat is legyőzi, amint megismerkedésük és kapcsolatuk korai szakasza is bizonyítja. A házasságban tehát szerintük nem a nyelvi-kulturális adottságok a meghatározóak, azokat egymást segítve külcsönösen gyorsan el lehet sajátítani. A másik nyelv megtanulása, a másik kultúra ismerete nem jelenti a sjáat kultúra és nyelv feladását. Fontos, hogy a családon belül mindkét nyelvnek, nemzetiségnek megmaradjanak azok a szimbolikus és praktikus szerepei, amelyek a két házastárs egyenjogúságát vagy annak érzetét biztosítják.

E tekintetben a vegyes házasság – szemben a jelenlegi dél-szlovákiai entopolitikai modellel – nem az engedmények és restrikciók logikájára, hanem a két fél lehetőség szerint minél teljesebb egyenjogúságára épül. Csakis ez alapozhatja meg a tartós együttélés keretei közt azt a fajta „asszimilációs kreativitást", amely a felcserélő kétnyelvűség helyett az additív, hozzáadó kétnyelvűség modelljének alapja. A másik nyelv és kultúra ebben az esetben nem veszélyforrás, hanem egymás kölcsönös gazdagodásának forrása.

Azoknak a nemzetiségi problémáknak az okait pedig, melyek a szlovák-magyar viszonyt mérgezik, ez a házaspár is a politikai életben, a politikusok nemzetállami és egymást eleve ellenfélnek tekintő refelexeiben keresték. A dél-szlovákiai magyar-szlovák házasságok belső stratégiáinak és modelljeinek ezzel együtt óhatatlanul szembesülniük kell környzetük nemzetiségi megosztottságával, szembenállásaival. Minthogy például Szlovákiában az óvodai és általános iskolai szinteken legfeljebb csak kivételesen, egy-két intézményben létezik kétnyelvű oktatási modell, az iskolaválasztás egyszersmind tannyelvválasztás is. A vegyes házasságok ezt a nem könnyű döntéshelyzetet is megpróbálják beépíteni saját családi nyelvi-kulturális stratégiájukba. Nem érzékelik vagy megpróbálják figyelmen kívül hagyni az iskolalválasztásból adódó asszimilációs következményeket.

„ Ha van egy kis szeretet, mindent lehet…"[75]

A szlovák nemzetiségű F. Katalinnal és férjével, a magyar nemzetiségű F. Lászlóval 2011. február 27-én készítettem el interjúmat. Ők a középső korosztályt képviselik munkámban. Mindketten komáromi származásúak.[76] Két gyermekük van, egy lány és egy fiú. Mindketten huszonévesek. F. Katalin szülei szlovák nemzetiségűek.

75 A fiatal házaspárok típusát F. Katalin és F. László képviseli.

76 Ugyanúgy, ahogy előző interjúalanyaimnál, Katalinék családjában is megfigyelhetőek a „hibrid", vegyes, köztes nyelvi, kulturális helyzetek, készségek és pozíciók.

Digitized by Google

Őket 1947-ben Magyarországról, a Békés megyei Nagybánhegyesről telepítették Szlovákiába.

Katalin elmondása szerint szülei bírják a magyar nyelvet, gyermekkorában mégis tiltották neki és testvéreinek, hogy magyarul beszéljenek. Azokra a negatív tapasztalatokra hivatkoztak, melyeket akkor szenvedtek el, amikor még Magyarországon éltek:

> *„Nem, nem, csak az, csak akkor mikor kicsik voltunk, akkor volt ilyen, de ahogyan fölnőttünk, és akkor már látta, hogy, hogy egyszerűen saját életünket élünk. Úgyhogy ő, ő, az , hogy ő amit átélt, akkor, mikor ő pici volt valahol, az, avval nem tud hatni a gyerekeire. Mert én sem hiába mondom, hogy neked, hogy, hogy jaj, ne beszéld ezt az nyelvet, de nem kényszeríthet senkit sem, hogy beszéljen más nyelven. Hogyha kimész a utcán, ha orosz tank lenne itten és mellette meg lennének, akkor oroszul megtanulnál, mert akarnál valakivel beszélgetni vagy akarnál vele kommunikálni, mert tetszik vagy jó pofizás. (...) Az ember, ha akar, akkor megtanulja. Én akartam tanulni németül és akkor elkezdtem tanulni németül. Hát tudok egy ezer szavat (...) akarattúl függ (...). Le akarsz menni üzletbe, és akarsz magadnak venni valamit. Vagy-vagy ha eltörik a lábad, vagy a kisujjadat hogy segítséged kérjél. Az a nyelv az, aszongyák, hogy minél több nyelvet tudsz, annál többön vagy ember."*[77]

Katalint tehát arra hívta fel a figyelmet, hogy szülei azzal, amit valamikor régen átéltek, nem tudtak hatni gyermekeire, főként abban a komáromi környezetben, ahol a magyarokkal együtt élnek.[78]

Szülei tiltása ellenére, testvérei hozzá hasonlóan mind magyar párú kapcsolatban élnek. Katalin fiatalkorában mindössze külső környezete által tudott kapcsolatot teremteni a magyar nyelvvel.[79] Mire férjével megismerkedett, minimális szinten már beszélte a magyar nyelvet. Megértették egymást, ám csak később, kapcsolatuk által sikerült jobban elsajátítania a magyar nyelvet:

> *„Milyen szinten, nagyon rossz szinten, mert alig tudtam magyarul. /: nevetés. Amit akartam, megmondtam neki. (...) Hát iparkodtam, mert hát ő is valamit azért konyított szlovákul, én is magyarul, úgyhogy hát, mint fiatalok, tizenkilenc évesek, szerelmesek, azoknak*

77 (F. Katalin)

78 Egy település nemzetiségi összetétele kikerülhetetlenül befolyással bír az ott élők nyelvhasználatára és a párválasztásra is.

79 *„(...) idősebb nővérem, az is magyar férje volt, a húgomnak is magyar férje, ez olyan büntetés a családnak, mert ők nem akartak magyarul beszélni otthon a mieink. (...) Csak kint az utcán, amit beszélgettem barátokkal. Úgyhogy én nem is tudtam magyarul, mikor megismertem a Lacit. (...) Alig tudtam valamit."* (F. Katalin)

Digitized by Google

olyan tökmindegy, hogy milyen nyelven beszélnek. Hogyan beszéltük? (...) Így is úgy is. /: nevetés. Ami nem jött szlovákul, az magyarul."[80]

Megismerkedésük után lassan elsajátították egymás nyelvét.[81] Katalin elmondása szerint családjuk nyelvhasználata magyar domináns, férjével egymás között magyarul beszélnek. Ezzel együtt Katalin ma is szlovák nemzetiségűnek vallja magát. Katalin gyermekeivel is magyarul beszél és csak néha szlovákul. Arról is beszélt, hogy előfordul, hogy „szlovák-napot" tartanak otthon, és akkor szlovákul beszél a fiával, hogy többet gyakorolja a nyelvet.

Gyermekei magyar iskolába jártak, kivéve lányát, aki helyszűke miatt szlovák óvodát látogatott és most szlovákul végzi az egyetemet is. Katalin azt mondta, azért íratta gyermekeit magyar iskolába, mert ott oktatják mindkét nyelvet, úgy a magyart, mint a szlovákot. A gyerekek tehát elsajátíthatják azokat. Ez az érv is arra hívja fel a figyelmet, hogy a vegyes házasságok a kétnyelvűséget alapvető értéknek tekintik és keresik azokat az intézményi megoldásokat, amelyek a két nyelv elsajátítását és fejlesztését lehetővé teszik. Ebből a szempontból a kisebbségi magyar iskolák sokkal többet nyújtanak, mint a magyar nyelvet idegen nyelvként sem oktató szlovák tannyelvű oktatási intézmények.

Katalinék mindenesetre nem tudtak egyértelmű és határozott választ adni a lakodalmukon előforduló énekek nyelvére. Ugyanúgy az esküvői szertartás nyelvére sem. A gyermekek nemzetisége kapcsán pedig szintén bizonytalanságok léptek fel. Ez pedig véleményem szerint részben arra utal, hogy Katalinék nem tulajdonítanak komoly jelentőséget a nyelv és a nemzetiség szimbolikus funkcióinak házasságukban. A két nyelv és kultúra sajátos egyensúlyhelyzete ebben a házasságban is kialakult. A magyar, vagy más esetben a szlovák nyelv túlsúlyát azonban nem lehet csak az iskolaválasztáshoz kötni, hiszen a kulturális orientáció, a nemzeti identifikáció folyamata sok más, gyakorlati tényezőtől is függhet.

Az előző két házaspárhoz hasonlóan az ő esetükben is éppen ezek a praktikus szempontok dominálnak. Valamiben mégis különböznek: gyermekeit azért íratták magyar iskolába, hogy mindkét nyelvet elsajátíthassák.[82] Az anya szerepének primátusát nem is említette a tanulásban.[83] Elmondta, hogy férje ugyanúgy segített gyermekeinek a tanításban, mint ő, bár mindketten dolgoztak.

Katalin ma már magyar kulturális rendezvényekre is eljár férjével, magyar könyveket és sajtót is olvasnak, magyar televíziót néznek, míg régebben kizárólag szlovák nyelvű könyveket olvasott s a televízióban is csak a szlovák adásokat követte. Férjével való megismerkedése előtt, szülei negatív hozzáállása miatt, az egyetlen lehetőséget a magyar nyelv elsajátítására magyar nemzetiségű barátai jelentették.

80 (F. Katalin)

81 *„Én mondtam neki szlovákul, és ő meg nekem meg fordította magyarra."* (F. Katalin)

82 *„Mert ottan mind a két nyelv van, magyar is, szlovák is, (...) mind a két nyelven tudjanak írni is, meg olvasni is."* (F. Katalin)

83 Vö. Bakó, 2010: 97.

Digitized by Google

Ma a szlovák nyelvet szülei társaságán kívül főként a hivatalos szférában használja. Hivatalokban és az orvosokhoz szlovákul szól. De hozzátette, itt sem okoz gondot számára, hogy esetleg magyar nyelvre váltson.[84]

Katalin emellett érdekes fejtegetésbe bocsátkozott a kisebbségi kérdésről szóló napi vitákra reagálva, ahol egyértelműen megfogalmazta, hogy ha az egyszerű emberek között szeretet és béke van, akkor nem lenne szabad, hogy akadályt jelentsen a nyelvhasználat:

> *„Mert tényleg, hogy olyan mindegy, hogy milyen nyelven beszélsz. Csinálod a dolgodat, elvégzed a munkádat, ha van egy kis szeretet, akkor lehet még a csillagokat is lehozni, angolul is, magyarul is, szlovákul is."*[85]

Végül, más interjúalanyaimhoz hasonlóan, Katalin azt is megfogalmazta, hogy elsősorban a politikusokat hibáztatja a szlovák-magyar viták kapcsán:

> *„És a sok marha meg vitatkozik, és közbe ezek az egyszerű emberek meg fizetnek rája, mert odafigyelnek a politikusokra, úgyhogy ez olyan huncutság én szerintem. Ez olyan, mind a színpadi jelenet, hogy nézzétek, hogy mi van, mit csinálok, és közben ottan hátul (...) azt meg nem vesszük észre." (...) Politikusok. Egyszerű emberek nem csinálják. Csak a politikusok."*[86]

Tapasztalataim azt mutatják, hogy ez a – mindenért a politikusokat kárhoztató – narratíva, az előző interjúalanyaimhoz hasonlóan, a vegyes házasságok többségénél megjelenik. Ez persze nem csak a vegyes házasságokban élőkre jellemző beszédmód, hiszen ma a közbeszédben mindenki a politikusokon „veri el a port". Az azonban egyértelmű, hogy a dél-szlovákiai kisebbségpolitikai modellbe bekódolt aszimmetriák, az egyirányú kétnyelvűséget favorizáló nyelvtörvények logikája élesen szemben áll a vegyes házasságokon belüli nyelvi egyenjogúság filozófiájával és gyakorlatával.

Katalin, mint áttelepített szülők gyermeke ráadásul saját eredeti családjában is szembesülni kényszerült a szlovákiai kisebbségpolitika történeti rétegeivel is. Az 1947–1948. évi magyar-szlovák lakosságcsere magyarországi szlovák résztvevői úgy kerültek haza „szlovák szülőföldjükre", hogy az elhagyott alföldi településeikhez képest is magyarabb környezetbe jutottak. Ennek az ellentmondásnak a feldolgozásában a hivatalos szlovák politika éppúgy nem adott számukra segítséget,

84 *„Hát általában szlovákul, de hogyha már köszönésnél valaki köszön magyarul, akkor már automatikusan magyarul válaszolok. (...) Ha szlovákul köszön, akkor már úgy, úgy gondolom, hogy a szlovákot követeli, vagy jobban tudja és akkor szlovákul beszélek. Néha az ember észre veszi, hogy az a valaki hiába is akar annyira szlovákul beszélni, lehet hallani, hogy nem tudja, akkor rámegyünk a magyar nyelvre, és akkor folytassuk magyarul."* (F. Katalin)

85 (F. Katalin)

86 (F. Katalin)

Digitized by Google

mint ahogy a szlovák történeti feldolgozásokban is mindmáig a történeti igazságtétel motívuma dominál a korabeli események értékelésében.

Katalinnal ellentétben férje, László, magyar nemzetiségű családban nőtt fel. Fiatalkorában és ma is magyarnak vallja magát. Szlovákokkal elsősorban külső környezete által került kapcsolatba ebben az időszakban. László nem zárkózott el a szlovák kultúra elől. Nem jelentett gondot számára a szlovák kulturális rendezvények látogatása vagy a szlovák televízió programok megnézése. Munkahelyén szintén kapcsolatba került a szlovák nyelvvel, ahol a nyelvhasználat terén mindig alkalmazkodott a körülményekhez. Ezt a nyelvet azonban mindaddig nem nagyon sikerült elsajátítania, míg házastársával meg nem ismerkedett. A szlovák nyelvvel ezen kívül katonaként volt alkalma kapcsolatba kerülnie, ahol sérelmek is érték magyar nemzetisége miatt. László azonban emiatt nem általánosított, és nem neheztel a szlovákokra. Mára már, elmondása szerint, 80%-ban beszéli a szlovák nyelvet, 90%-ban pedig megérti azt.[87]

Gyermekeivel és házastársával mégis inkább magyarul beszél. Nyelvhasználatában családjukat, feleségéhez hasonlóan, ő is magyar dominánsnak tartja. Rokonságban – alkalmazkodva azok nyelvéhez – magyarul is, szlovákul is beszél, de az is előfordul, hogy átvált a beszélgetés során.[88] Mindkét nyelven olvas könyveket, sajtót, és látogat kulturális rendezvényeket.

Kérdésemre, hogy gyermekei az általános szokással ellentétben miért az apjuk után kapták nemzetiségüket, ő sem tudott pontosabb információval szolgálni. Azzal ellentétben, hogy valószínűleg az ő döntése alapján változtatták meg azt a bevett szokást, miszerint az anyja után kapták volna a gyerekek a nemzetiségüket, elmondta hogy nem tartja fontosnak az ilyen dolgokat és nem is emlékezett, hogy történt a gyermekek nemzetiségének kiválasztása.[89]

Összegzésképp elmondható, hogy Katalinék házassága magyar dominanciát mutat a nyelvhasználat terén.[90] Számukra is a praktikus szempontok voltak a döntőek, de náluk a fő szempont az volt, hogy gyermekeik mindkét nyelven művelődhessenek. Ezt pedig a magyar iskola biztosítja véleményük szerint. Ők maguk mindkét nyelven kulturálódnak, szlovák és magyar barátaik is vannak és mára egyiküknek sem jelent problémát a másik nyelvén való kommunikáció.

87 *„Megy a szlovák, hát olyan 80%-ban (…) /:nevetés. Majdnem 100 %-ban értek mindent, csak nem tudom magam kifejezni. (…) Értem azt a 90%-ot biztos, csak még ilyen szakszavak. Főleg ilyen orvosi szakszavakat."* (F. László)

88 *„De van mikor elbeszélek jó 10 percet szlovákul (…), aztán magyarul, aztán megint szlovákul. Mert ők is tudnak magyarul."* (F. László)

89 *„Az, az, az csak úgy jött, az csak úgy jött, vagy nem is tudom, mi alapján. (...)Magyar, szlovák, nem tudom. (…) Így jött. (…) 25-26 éve volt lassan, ki emlékszik.* (F. László)

90 Katalin ugyanúgy, mint fiatalkorában, ma is szlovák nemzetiségűnek vallja magát. Férje, László pedig magyarnak, ugyanúgy, ahogy azt fiatalkorában is tette.

Digitized by Google

Egyöntetűen értéktöbbletnek tartják vegyes házasságuk kettős nyelvűségét. Távol áll tőlük mindennemű sovinizmus, amit el is ítélnek. A szlovák-magyar viták okait ők is a külső világban, főleg a politikusok megnyilvánulásaiban jelölték meg.

Összegzés

Dolgozatomban Dél-Szlovákia legnagyobb magyar többségű, de etnikailag vegyes városában, Komáromban vizsgáltam a vegyes házasságok működését. Komárom szimbolikus és gyakorlati értelemben egyaránt vezető szerepet tölt be a szlovák-magyar kapcsolatok terén Szlovákiában. Ezért ideális terepnek tekinthető a vegyes házasságok keretei közt folyamatosan zajló identitásváltozások vizsgálatában, hiszen a város etnikai viszonyainak (át-)alakulásával párhuzamosan a szlovák-magyar vegyes házasságok aránya is megnőtt a városban.

A városból egy fiatal, egy középkorú és egy idős korosztályt képviselő szlovák-magyar vegyes házaspárt választottam ki, hogy a velük készített interjúkkal, az interjúk elemzésével az elméleti részben tárgyalt jelenségeket a gyakorlatban is megvizsgálhassam. Az interjúk anyaga egyúttal módot adott arra, hogy a szlovák-magyar etnikai problémák mindennapi dimenzióját módszeresen vizsgáljam.

A szlovák-magyar konfliktusok hétköznapjaiban a vegyes házasságok Komáromban a három vizsgált család történetei alapján inkább a „béke szigetét" mutatják, s ők maguk inkább a külső világban – a politikusok megnyilatkozásaiban, a médiában, és a szélsőségesek tevékenységében – keresték és jelölték meg a békétlenség okait.

Komáromból származó interjúalanyaim kivétel nélkül már ifjú korukban kapcsolatban álltak házastársuk nyelvével és kultúrájával, s mindnyájan ismerték azt már házasságkötésük előtt. Számukra nagy segítség volt tehát a nyelvtudás és a másik nemzettel való előzetes kapcsolataik.

Érdekes ellentmondása a vegyes házasságok értelmezésének, hogy miközben ezekben a házasságokban a többes, vegyes identitások lehetőségét alapvető értékként, értékhordozó tényezőként határoznak meg, a külső kisebbségi magyar értelmezés mégis elsősorban az asszimiláció és a nemzetváltási folyamatok forrásának tekinti. Ez az értékelés főként az iskolaválasztásban, a népszámlálási önbevallásoknál megfigyelhető nyelv-, illetve nemzetiségi önbesorolásban megfigyelhető szlovák idenfikáció adataiból indul ki. Ugyanakkor jól látható, hogy a döntéshelyeztekben a vegyes házasságok ugyanúgy a külső adottságok, körülmények, feltételek mérlegeléséből indulnak ki, s csak közvetve, legtöbbször utólagos magyarázatként használják a különbözőképpen értelmezett íratlan szabályokat. Így például az általunk vizsgált egyik házaspár szerint az édesanya nemzetiségét, a másik szerint viszont az édesapa nemzetiségét „öröklik" a gyermekek.

Digitized by Google

A házaspárok nemzetiségüktől függetlenül nyitottak a más nemzetiségűek felé, lojálisak Szlovákiához és számukra nem okoz gondot házastársuk eltérő nemzetisége és anyanyelve. Főbb döntéseiket inkább automatikusan hozzák meg és elsősorban a praktikus, pragmatikus szempontokat veszik figyelembe a gyermeknevelésben. Az iskolaválasztás terén inkább az anya szerepe a meghatározó, de a kétnyelvűség, illetve a kiegyensúlyozott vagy ideális kétnyelvűség igénye is fontos tényezőnek számíthat.

Családjuk fő nyelvét, bevallásuk szerint, elsősorban a gyermekekkel való kommunikáció határozza meg, s nem a házastárak egymás közötti nyelvhasználata.

A dél-szlovákiai szlovákok és magyarok egymás közti viszonyát meghatározó történeti háttér, politikai és jogi adottságok éppúgy befolyásolják, mint az egyének és lokális közösségek mindennapi tapasztalatai. Jellemző például, hogy az 1947–1948. évi lakosságcsere történetéből a szlovákok számára a magyarországi szlovákok „hazatérése" a meghatározó történeti emlék. Ez a sok szempontból feldolgozatlan, vagy ambivalens módon feldolgozott történet máig erős érzelmi fenntartások forrása. Hasonlóan a magyarok által kitelepítésként megélt lakosságcsere családi emlékképeihez és történeti emlékezetéhez.

A két nemzeti közösség az egymástól való fenyegetettség érzését éppen az 1945-1948 közötti kényszertelepítések és a reszlovakizáció történetén keresztül látja ma is igazolhatónak. A dél-szlovákiai magyar többségű környezetbe „hazatelepült" magyarországi szlovákok felemás hazatérési tapasztalata és a homogén nemzetállam megteremtését célzó intézkedések kisebbségi magyar emlékezete bizonyos élethelyzetekben, ilyen tapasztalatokkal rendelkező családokban sokkal könnyebben feldolgozható, mint a közbeszédben vagy szimbolikus politizálásban. Ez történt az idős házaspár férfi tagjának csehországi deportálás-emlékei, illetve a középkorú házaspár szlovákiai hazatérés-emlékei esetében. Igaz, ez utóbbi esetben csak a második generációban.

A vegyes házasságok komáromi gyakorlatában a 21. század elején már nem igen lehet találkozni a magyar-szlovák házasságkötések negatív megítélésével. Az elmúlt húsz, illetve ötven évben a vegyes házasságokkal szembeni „társadalmi szankciókkal" – családi, rokonsági kiközösítésekkel, a nyilvános elítélés formális vagy informális megnyilvánulásavial – egyik megkérdezett interjúalanyunk sem találkozott. Az idős házaspárok elsősorban a szocializmus „pozitív" hozadékát hangsúlyozták. A csehszlovák pártállami nemzetiségi politika – kétségtelen teljesítményei mellett – nem számolta fel a két kultúra, két nyelv közötti megkülönböztetés minden formáját. A szocialista internacionalizmus ideológiája azonban eleve kizárta annak lehetőségét, hogy a társadalom részéről a házasságokat vegyességük miatt bármilyen látható társadalmi szankció érje. A középkorosztályt képviselő házaspárok pedig már teljesen természetesnek tekintik Komáromban a vegyes házasságok, a kétnyelvűség, a két nyelv „hibrid" pozícióinak jelenlétét. Úgy érzik, hogy ebben a térben vegyes házasságuk által könnyen integrálódnak.

Digitized by Google

Megfigyelhető ugyanakkor az is, hogy bár egyénként többüket érték sérelmek a másik nemzetiség részéről, a másik nemzetiséggel való együttélés pozitív tapasztalatai felülírják negatív élményeiket. Sérelmeiket nem a vegyes házsságuk miatt szenvedték el, hanem a többségi-kisebbségi együttélés más konfliktusterületein.

S bár ezekben a házasságokban valóban ténylegesen kimutatható a szlovákok aszimmilációs nyeresége, a résztvevők mégsem vonhatják ki magukat és zárkózhatnak el a másik fél „mássága" elől. Éppen ellenkezőleg, igyekeznek beépíteni saját kulturális tudáskészletükbe a másik nyelv és kultúra számukra hasznos vagy fontos információit, értékeit. Ez a szakirodalomban „asszimilációs kreativitásként" jelölt jelenség a három házasság mindkét térfelén megfigyelhető volt. Bár sokszor csak a másodlagos kulturális jegyekben jelenik meg, melyeknek szimbolikus jelentőségük van, de a mindennapi kettős nyelvhasználat, illetve kétnyelvűség primér identifikációs szintjein is folyamatosan jelen van.

A fentiek alapján elmondható, hogy aligha véletlen, hogy ezeket a házasságokat interjúalanyaim kivétel nélkül mindnyájan fontos értékek kölcsönös közvetítésére alkalmas, értéktöbbletet termelő közegnek, nem pedig az asszimilációs veszteségek forrásának tartják.

Felhasznált irodalom

ÁRENDÁS, 2009 — Árendás Zsuzsanna: *Etnicitás és hibrid pozíciók.* Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Kommunikációs Program 2009.

BAKÓ, 2010 — Bakó Boglárka*: „Nekünk magyarnak számít... " Szlovák-magyar házastársi együttélés a két Szeliben.* In: SZARKA László – TÓTH Károly (szerk.): *Alsó- és Felsőszeli a 20. században. Lokális és regionális monográfiák 6*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja – Komárom 2010. 87–98.

BINDORFFER, 2007 — Bindorffer Györgyi: *Etnikai, nemzeti, és kétnemzeti identitás.* In: BINDORFFER Györgyi (szerk.): *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi*

Digitized by Google

horvátok, németek, szerbek, szlovákok és szlovének körében. Gondolat Kiadó - MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2007. 7–15.

BLAIVE, (megjelenés előtt) Blaive, Muriel: *Identitás és etnicitás a szlovák magyar határon.* Ludwig Boltzmann Institut, Bécs (kéziratban)

CSEPELI – ÖRKÉNY – SZÉKELY, 1999 *Nemzeti etnikai identitás változatlansága és átalakulása.* Kisebbségkutatás, 1999 (4) Magyar Emberi Jogok Alapítvány internetes Dokumentuma. http://www.hhrf.org/kisebbsegkutatas/kk_1999_04/cikk_nyomtatas.php?id=148 [Letöltés ideje: 2011. 02. 21.]

ERIKSEN, 2008 Eriksen Hylland, Thomas – *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai perspektívák.* PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Gondolat Kiadó, Budapest-Pécs 2008.

GAL, 1991 Gal, Susan: *Mi a nyelvcsere és hogyan történik?* Regio – Kisebbségtudományi Szemle. 1991 (1) 66-76p. http://epa.oszk.hu/00000/00036/00005/pdf/05.pdf [Letöltés ideje: 2011. 02. 25.]

GYURGYÍK, 1999 Gyurgyík László: *A szlovákiai vegyes házasságok demográfiai vonatkozásai 1949-től napjainkig.* Fórum Kisebbségkutató Intézet – Publikációk – Fórum Társadalomtudományi Szemle, 1999 (1) 131–149. p.

GYURGYÍK, 2004 Gyurgyík László: *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 2004.

Digitized by Google

GYURGYÍK – HORVÁTH – KISS, 2010 — *Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és ársadalmi reprodukció*. in: BITSKEY Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században. Konferenciasorozat Sándor-palotában 2006–2008.* Tanulmánykötet, Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal 69. (kéziratban)

KOVÁCS, (megjelenés előtt) — Kovács Éva: *A határ és a „házassági piac" Komáromban 1900–1940.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest (kéziratban)

KOVÁCS, 2008 — Kovács Éva: *Interjús módszerek és technikák.* In: KOVÁCS Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet.* Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, h. n. 2008. 2. jav. kiadás. http://www.hermes.btk.pte.hu/letoltes/ijen/bib/kozossegtan/KT_2jav_kiad_15_Kovacs.pdf [Letöltés ideje: 2011. 02. 26.]

LAMPL, 2009 — Lampl Zsuzsa: *A nemzeti identitás, avagy a magyar márka megőrzése.* In: TÓTH Károly (szerk.): *Hatékony érdekérvényesítést.* Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2009. 41–50.

LAMPL, 2007 — Lampl Zsuzsa: *Magyarnak lenni. A szlovákiai magyarok értékrendje.* Nostra Tempora 14. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2007.

LANSTYÁK, 2001 — Lanstyák István: *A szlovákiai magyarok kétnyelvűségének tanulságai.* A Magyar Emberi Jogok Alapítvány internetes dokumentuma. http://www.hhrf.org/netpansip/ungparty/docu/interju/lanstyak.htm [Letöltés ideje: 2011. 03. 06.]

MÁCZA, 1985 — Mácza Mihály: *Komárom fejlődése képekben.* Duna Menti Múzeum, Komárno 1985.

Digitized by Google

MIRNICS, 1994 — Mirnics Károly: *Kétnyelvűség a vajdasági Vegyes házasságokban.* Regio Kisebbségtudományi Szemle 1994 (4) 17-127 p. http://epa.oszk.hu/00000/00036/00020/pdf/08.pdf [Letöltés ideje: 2011. 02. 17.]

RUS FODOR, 2007 — Rus Fodor Dóra: *Nyelvi és etnikai folyamatok néhány magyar-román tordai vegyes házasságban.* Az ELTE BTK magyar tanszékének internetes dokumentuma. 2007. http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk07/rusfodor_KA_VA_T.pdf [Letöltés ideje: 2011. 03. 02.]

SÁNDOR ANNA, 2000 — *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi Magyar beszélőközösségben, Kolonban.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 2000.

SČÍTANIE DOMOV A BYTOV, 2003 — Sčítanie domov a bytov 2001.*2001*. 2007 Výsledky za SR, NUTS2, kraje okresy a obce Formát xls. SUSR Bratislava 2003.

SZARKA, 2009 — Szarka László: *A szlovák és a magyar nyelv státusa a dél-szlovákiai kétnyelvűség gyakorlatában.* Magyar Tudomány, 2009 (11) www.matud.iif.hu/09nov/09.htm [Letöltés ideje: 2011. 02. 21.]

SZLOVÁKIAI MAGYAR ADATBANK — *Szlovákiai magyar adatbank: A Fórum Kisebbségkutató Intézet internetes oldala.* http://www.foruminst.sk/index.php?p=&t=a&xp=&w=&Data_Id=7&MId=&Lev=&Ind=11&P=index,hu [Letöltés ideje: 2011. 03. 17.]

ÚJVÁRI, 2009 — Újvári Edit: *A kulturális identitás kérdésköre és Kutatásának lehetséges irányai.* A SZTE JGYPK Felnőttképzséi intézetének programja. In: SZIRMAI Éva – ÚJVÁRI Edit (szerk.):

Digitized by Google

Nemzetiségi – nemzeti – európai identitás. Konferencia kiadvány. A SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézetében 2008. november 12-13-án tartott konferencia előadásai. A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Felnőttképzési Intézetének Kiadása. Felelős kiadó: T. Molnár Gizella intézetvezető, Szeged, 2009. http://mek.oszk.hu/08200/08200/08200.pdf [Letöltés ideje: 2011. 04. 15.]

VAJDA, (megjelenés előtt) Vajda Barnabás: *Hidegháború és szomszédságkép Dél-Komáromban egy 2008-as oral history kutatás alapján.* Selye János Egyetem, Történelem Tanszék, Észak-Komárom/Komárno (kéziratban)

Digitized by Google

Hires-László Kornélia

A kárpátaljai magyarság identitása szociológiai dimenziók mentén

„A föld a tárgyi alapot szolgáltatja, a harc és a munka porondját; a lelket az ember szolgáltatja."

(Ernest Renan)

A tanulmányunk bevezetőjét összefoglaló idézetnek Ernest Renan gondolatát szántuk és nem véletlenül. A kárpátaljai magyarság nemzeti identitását jellemző tételek felsorakoztatására vállalkozunk, kiemelten a lokális és regionális identitás meglétének elemzését. Renan értelmezésében „a nemzet szellemi princípium" és nem köthető mindenféle határokhoz és földrajzi egységekhez[1]. A helyhez kötött, regionális identitás értelmezésünkben nem közvetlenül egy földrajzi egységhez fűzött emocionális kapcsolatot jelent, hanem azokkal az etnokulturális sajátosságokkal és viselkedési formákkal való azonosulást, melyek a területhez fűzött jelenlegi és múltbéli nemzeti csoport ismérveihez köthetőek.

Gereben az azonosságtudatot tudati kapcsolathálónak tartja, a nemzettel való azonosulást ebben a tekintetben elemzi[2]. Értelmezésünkben is egy ilyen tudati kapcsolathálón keresztül vizsgáljuk a regionális identitást, melynek alkotóelemei (továbbiakban: tényezők) folytonos és körkörös kölcsönhatások halmaza. A nemzeti érzés csak akkor válik teljessé, ha az egyénben kialakul az individuum, és tisztában van azzal, hogy az egyén saját élete és a nemzet élete közötti határok egybefolynak, mégis körülhatárolhatóak[3]. Egy input-output hatásként – oda-vissza csatolásként – értelmezzük a személyi és kollektív identitás tárgykörét. Jelen tanulmányban ennek mélyebb vizsgálatára nem térünk ki, ám olykor elkerülhetetlenné válhat a fogalmak használata a kölcsönhatások értelmezésénél.

A kárpátaljai magyarság nemzeti identitása

A kárpátaljai magyarság identitásvizsgálatának bővebb tipológiai elemzéséhez először tisztáznunk kell a nemzet és a kisebbség fogalmát. Jelen tanulmányban a

1 Renan, 1995: 184.

2 Gereben, 2005

3 Hires-László, 2010:9; Csepeli, 2002.

Digitized by Google

nemzetet úgy interpretáljuk mint „gyűjtőnévvel összefoglalt közösségi érzések”[4], valamint kiegészítve Renan meghatározásával, mely szerint az akarat végső soron a legfontosabb tényező, amely az egyén nemzeti hovatartozását meghatározza[5]. A valamihez való kötődés érzetét egy nemzeti kategórián keresztül vizsgálva, egy kisebbségi környezetben olykor nagy kihívásokat állíthat a vizsgálatot végzők elé. Az egyének, mindennapi tevékenységük során, nem fontolgatják, hogy melyik nemzeti kategóriával írnák le önmagukat, csak ha olyan szituációt gerjesztenek a kívülállók (kutatók, politikusok stb.), melyeknél a korábban kevésbé fontosnak vélt momentumot átértékelik. Egy kisebbségi helyzetbe szorult nemzet tagjainál ennek a tényezőnek a hétköznapi életben is olykor nagyobb hangsúlyt tulajdonítanak.

> *„Szerintem fontos, hogy az ember tudja, hogy kicsoda, mert a legtöbben, ha azt kérdezik, hogy ki vagy, mi vagy, akkor mit tudom én, én azt mondom, hogy magyar vagyok, de viszont kárpátaljai, én itt születem Kárpátalján, nem azt mondom, hogy magyarországi vagy ukrajnai, én azt mondom, hogy kárpátaljai (...)” (192_Verbőc_1983_nő)*[6]

A fent idézett interjúrészletből is látható, hogy a kárpátaljai magyarság életében kiemelt szerep jut a nemzettel, mint csoporttal való azonosulásnak, konkretizálva az egy régióhoz kötött nemzetrésszel való azonosulást (a többi vizsgálat konklúziója is ezt támasztja alá). A regionális identitás vegyítése nemzeti karakterrel egy sajátos identitásformát jelent a kárpátaljai magyarság körében.

Az elemzésbe bevont vizsgálatok

A 90-es évek elejétől indultak el a határon túli magyarsággal kapcsolatos vizsgálatok. A feltáratlanság és ismeretlenség miatt több olyan kutatást terveztek és végeztek el[7], melyek több szempontból próbálták megismerni a még ismeretlennek vélt és tartott nemzetrészeket.[8]

Az elemzésünk fő gondolatmenetébe bevont vizsgálatok kiválasztásánál fontos momentumnak tartottuk, hogy:

- az egész kárpátaljai magyarságra vonatkozó következtetéseket vontak le;
- területileg lefedett legyen, vagyis az összesen magyarok lakta releváns település képviseltetve legyen a kutatásban[9];

4 Weber, 1996: 107.

5 Renan, 1995: 181.

6 Hires-László, 2010: 43.

7 Kárpátalján végzett kutatások: Csernicskó, 1998 [1996]; Gereben, 1999 [1992/93], Csernicskó – Soós [MOZAIK2001]; Orosz, 2007 [2003].

8 Molnár – Orosz, 2007 [KárpátPanel 2007]; Csernicskó – Hires-László – Márku, 2008 [ANyTR 2003-2008].

9 Ennek részletes értelmezését ld. a továbbiakban, valamint Molnár D. – Molnár, 2005.

Digitized by Google

– a vizsgálati tényezők között nagy volumenként
jelen van a nemzeti identitás vizsgálata.

Teljes mértékben kizártuk azokat a vizsgálatokat, melyek csak bizonyos területeket (települések csokrát) érintettek az identitás vizsgálatánál, ellenben nem hagytuk figyelmen kívül azokat a vizsgálatokat, amelyek az általunk vizsgált tényezőket érintették. Annak ellenére hivatkozunk egyes kutatások eredményeire, következtetéseire, hogy azok nem teljes területi lefedettséget takarnak. Az ilyen jellegű kutatásoknál jellemző, hogy egy bizonyos tényfeltáró és új momentum vizsgálatát tűzték ki célul. Megpróbáltuk tehát mindezen szempontok szerint felkutatni a kutatások eredményeit. De itt szeretnénk leszögezni, hogy célunk nem a kutatások felgyűjtése volt a vizsgált tárgykörben, hanem a tipológiánk alátámasztása, melynek fő pontja a dimenzionális elemzés (ennek kifejtését ld. a következő fejezetben). Valamint nem célunk az összehasonlítás, csupán az elméletünk alátámasztására szolgálnak a kutatások eredményei.

A regionális identitás dimenzionális elemzése

A dimenziók esetünkben olyan „identitástípusok" fogalmainak tükrét képezik, melyek alkalmazhatóak a vizsgált csoport nemzeti identitására. Identitástípusokként fémjelzett összefoglaló terminust azokból a szakirodalmakból merítettünk, melyek valamilyen aspektusból vizsgálták a nemzettel való azonosulást. Korábbi interjúk elemzésénél már használt fogalmakkal és módszerrel kívánunk dolgozni[10]: a dimenziók az említett kutatásban csupán egy vizsgálatot érintettek, jelen munkában a dimenziók tárgykörét bővítve alkalmazzuk, és a többi vizsgálatra is kiterjesztve elméletünket próbáljuk alátámasztani. Az azt a formai vázat próbáljuk igazolni, hogy egy speciális, jellegzetes identitástípussal állunk szemben, melyet strukturált formában lehet a legjobban értelmezni. Hogy mit értünk speciális alatt? Azt a sajátosságot, mely a kisebbségi identitás által alkotott regionális identitást foglalja magába. Tehát a kisebbségi identitásnak köszönhetően felerősödött a régióhoz, mint térhez való erős ragaszkodás. Ennek vizsgálatára szolgálnak a továbbiakban vázolt dimenziók, melyek lényegét tekintve ezt a speciális vázat, struktúrát próbálják alátámasztani.

A dimenzió, ahogy a választott fogalom jelentéstartalma is jelzi, csupán csak más megvilágítást szintetizál, a nemzeti identitást szociológiailag releváns nézőpontok kialakításával. Az egyes felsorolt tényezők nem alkotnak külön „kategóriát" – arra szeretnénk összpontosítani, hogy valamelyest felvázoljuk a legfontosabb tényezőket, melyek segítenek megérteni azt a folyamatot, ami a kárpátaljai magyarságban

10 Hires-László, ui,

Digitized by Google

végbement.[11] Egyik tényezőről sem mondható, hogy csupán a választott dimenzió eleme, viszont fő jellegzetességeik szerint talán kijelenthetjük, hogy a megjelölt identitástípushoz sorolható. Minden dimenzió, az elméleti kitekintés mellett, egy összefoglaló gondolatmenetet próbál felvázolni, majd a korábbi részeredményekkel alátámasztva igazolni azokat.

A feltüntetett dimenziókba sorolt tényezőket olyan aspektusból emeltük be elméletünkbe, mely talán alátámasztást nyújt annak a feltételezésünknek, mely arra fókuszál, hogy felderítse a regionális identitás kialakulásának, meglétének igazolását szolgáló elméleteket, kutatási eredményeket. A dimenziókba emelt tényezőket tehát olyan releváns kutatási eredményekből szűrtük ki, melyek az identitás tárgykörét is érintették. Konklúziójukban megfogalmazott tendenciák alapján járjuk végig a dimenziók sorrendjét, vagyis a legkevésbé és a leginkább jellemzőig haladva tárgyaljuk az csoportra jellemző identitásformákat.

Állampolgári/polgári identitás

Vizsgálódásunkban az állampolgári identitás nem közvetlenül állampolgári státuszt feltételez, hanem törvénykezések, rendeletek hatására módosított viszonyrendszert, mely ezáltal az országhoz – államformához – fűzött attitűdöt alakítja. Az állampolgárság és az állampolgári identitás két külön fogalom, de koherensen hat a másik tudattartalomra.

Fontos dimenziójává válhat az a tényező, hogy az államok közül (értsd Ukrajna és Magyarország) melyikkel kapcsolatban alakul ki a polgári identitás, és fellelhető-e a többszörös identitás az államok szerint. A polgári identitást tehát két ország függvényében vizsgáljuk, annak ellenére, hogy a szakirodalmakban határokkal konkretizálják a (állam)polgári identitást arra a területre, melyben az egyén az adott állam polgára. A korábbi (státusztörvény) és a kettős állampolgárságról szóló politikai tevékenységek közvetlenül hatnak a kárpátaljai magyarságra, így a lehatárolt terület esetünkben Magyarországot és Ukrajnát jelenti.

Bár nem államhoz köthető, de az érdekérvényesítés elemei azok a *magyar pártok/szervezetek*, melyek Kárpátalja magyarságának érdekérvényesítése céljából jöttek létre és mind Ukrajna, mind Magyarország irányába közvetítik azt. A két legfontosabb szervezet a *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség* és az *Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség* (továbbiakban: *KMKSZ* és *UMDSZ*); ezek az identitás alakításában – a szervezethez fűzött viszony és véleményrendszer szempontjából – fontos tényezővé válhatnak. Az identitást megcélzó kutatásoknál ez a momentum nem került be az elemzési egységek körébe, annak ellenére, hogy feltehetően az érdekérvényesítő szervezetek fontos szerepet töltenek be a nemzeti identitás alakításában a vizsgált közösség bizonyos tagjai számára. Egy szervezethez

11 Csernicskó – Soós, 2002; Molnár – Orosz, 2007, Hires-László, ui.

Digitized by Google

fűződő viszony, és a benne vállalt szerepek markánsan befolyásolják a szervezettel kialakított viszonyrendszert.. Ebben a nézőpontban tehát egy ilyen érdekvédelmi szervezetbe való integrálódás a közösséget érvényesítő szerepeket szintetizál. A két szervezet radikálisan megosztva végzi az ezen szerepekhez fűződő feladatokat. Mivel nem állnak rendelkezésünkre kutatási eredmények, csupán feltételezzük, hogy a szervezetek életében aktívan részt vevőknél a regionális identitás olyan elem az azonosságtudatban, melyet a szervezetben betöltött szerepek markánsan befolyásolnak.

Az önmeghatározás esetében az államnemzeti determináció a legkisebb hangsúlyt kapja, és ennek ellensúlyozásaként az erős szülőföldhöz való ragaszkodás tapasztalható. Ha időrendben sorra vesszük a vizsgálatokat[12], láthatjuk, hogy az önmeghatározások között az ukrán állampolgár a MOZAIK 2001 kutatásnál az elsősorban fontosak között 2%-os válaszarányban szerepel, és a másodlagosan definiált válaszoknál csupán 16% vallotta magát ukrán állampolgárnak[13] (ld. 1. táblázat).

Csoportmegnevezés	*Elsősorban (N=498)*	*Másodsorban (N=496)*
ukrajnai/kárpátaljai magyar	**56,8**	**26,4**
magyar	**35,2**	**40,2**
európai	1,8	4
ukrán állampolgár	1,6	**16,4**
ukrán	1,4	3,4
kelet-európai	1,2	4
közép-európai	0,6	3,6
nyugat-európai	0,2	0,2
német	0,2	0,4
roma (cigány)	0,2	0,2
zsidó	0,2	-
nincs ilyen csoport	0,2	0,4

1. táblázat Önmeghatározás csoportkategóriákkal a MOZAIK 2001-es vizsgálatban (%-os eloszlásban)

12 Időrend alatt azokat a kutatási eredményeket értjük, melyeket a korábban vázolt kritériumok alapján beemelünk az elmélet alátámasztásához: Gereben, 1992/93; MOAZIK 2001; Kárpát Panel 2007; ANyTR 2003-2008. A továbbiakban is az itt vázolt időrendiséget használjuk.

13 Csernicskó – Soós, 2002: 130-131.

Digitized by Google

A Kárpát Panel 2007-ben hasonló eredmények születtek: ebben a kutatásban a kárpátaljai meghatározás két csoport-meghatározáshoz is kapcsolódott (ennek elemzését ld. a következő fejezetben).[14] Az állampolgári, államiságot valamelyest kifejező csoportorientáció kevésbé kapott olyan prioritást, mint azok a meghatározások, melyekben a régió, vagy a nemzetiséget tartalmazó fogalmak szerepeltek. Az államiságot, tehát egy állami mivoltot legtöbben csak másodsorban jelölték meg olyan jelentéstartalommal gazdagítva, mely az anyanyelvet is tartalmazza.

Csoportmegnevezés	*Elsősorban (N=344)*	*Másodsorban (N=333)*
kárpátaljai magyar	**43,9**	**25,0**
kárpátaljai	**21,8**	**12,2**
magyar	**18,0**	**30,5**
magyar anyanyelvű ukrán állampolgár	9,0	**16,9**
ukrán	2,6	4,1
európai	1,7	1,2
ukrajnai	1,7	4,4
közép-európai	0,6	0,9
kelet-európai	-	0,6
német	-	0,3
egyéb	-	0,6

2. táblázat Önmeghatározás a Kárpát Panel 2007-es adatai alapján (%-ban)

Ahogy a tanulmányunk elején leszögeztük, nem célunk az összehasonlítás, csupán arra szeretnék felhasználni az adatokat, a kutatásokból kapott eredményeket, hogy az identitás tárgykörében végzett kutatásokkal alátámasszuk elméletünket, ami nem más, mint a regionális identitás megléte Kárpátalján.

Az államformától elidegenedés és valamihez való kötődés hiánya vonja tehát magával azt a következményt, mely az erős lokális identitás kialakulásához vezet.

Az Ukrajnához fűzött attitűdöt nemcsak az önmeghatározás oldaláról közelíthetjük meg, hanem a *politikai szocializációs* szintér irányából. Az államnemzeti polgári identitás összefüggésben áll azzal a ténnyel, mely a politikai események nyomon követését illeti. Nézőpontunk szerint egy állam berendezkedéséhez való igazodás és azonosulás akkor tud kiteljesedni, ha széleskörű információval, naprakész politikai nézetekkel rendelkezik az adott állammal kapcsolatosan. A kárpátaljai magyarok politikai jártasságáról tudomásunk szerint ez idáig nem készült elemzés – értjük alatta az ukrajnai politikai életet.

14 Molnár – Orosz, 2007: 192.

Digitized by Google

Új argumentumnak tekinthető a *honosítási* kérelmek benyújtásának lehetősége, mely a Magyarországhoz fűződő polgári identitást markánsan befolyásoló tényezővé válhat. A kettős állampolgárság igénylésének megítéléséről vizsgálati eredmények még nincsenek, csupán feltételezhetjük, hogy két marginális csoport alakulhat ki: akik szélsőségesen elutasítják, valamint akik emocionálisan fontosnak tartják a nemzeti önmeghatározást és az állampolgárság kiegyenlítését elősegítő lépések elindítását. Az anyaországból érkező politikai lépések megítélésével kapcsolatban már születtek korábban eredmények: például a *státusztörvény* esetében[15]. A MOZAIK 2001 eredményeit bemutató táblázatban jól látható, hogy a gesztus – mint anyaországból tett politikai lépés – megítélése nem került be a megítélt és értékelt vélemények sorába. Ám a felsorolt vélemények olyan következményeit tükrözik a politikai lépésnek, melyekből árnyaltan következtethetünk annak megítélésére. Az átlagolt eredmények arra engednek következtetni, hogy mind pozitív mind negatív vonzatait látták a lépés lehetőségei között[16].

	Átlagok
hatására olyanok is magyarnak vallják majd magukat, akik nem is magyarok	4,2
elősegíti a magyarországi munkavállalást	4,1
erősíti a különböző államokban élő magyarok összetartozását	4,1
elősegíti az ukrajnai/kárpátaljai magyarok kulturális gyarapodását	3,9
elősegíti az ukrajnai/kárpátaljai magyarok szülőföldön maradását	3,5
elősegíti az ukrajnai/kárpátaljai magyarok anyagi gyarapodását	3,5
felerősíti a kivándorlást Magyarországra	2,8
rontja az ukrajnai/kárpátaljai magyarok viszonyát az ukrán többséggel	2,8
rontja Magyarország és a szomszédos államok viszonyát	2,3
nincsen tényleges hatással az ukrajnai/kárpátaljai magyarok helyzetére	2,0
hátráltatja Magyarország európai integrációját	1,9

3. táblázat Vélemények a státusztörvényről a válaszadók arányában (1 – egyáltalán nem ért egyet 5 – teljesen egyetért)

15 A 19 és 25 év közötti kárpátaljai magyarok vizsgálata egységesen Kárpát-medencére kiterjedő kutatás részeként (Csernicskó – Soós, 2002).

16 A lehetőségek megítélésénél a megkérdezett kárpátaljai fiatalok jól érzékelték és előre látták a visszaélés aspektusát. A magyarigazolvány igénylők közül 2010 júliusáig Kárpátalján 165 ezren kaptak a státusztörvényt fémjelző igazolványból, szemben azzal a ténnyel, hogy a 2001-es népszámlálás adatai alapján ez a szám mintegy 50 ezerrel több, mint az igazolvány kiváltására jogosult 14 évnél idősebb kárpátaljai magyarok száma, akik nagyjából 100-120 ezren lehetnek. A visszaélések fő oka a schengeni vízum könnyített megszerzése volt (ld. bővebben sajtóhírként http://hvg.hu/itthon/20100708_tobb_a_magyarigazolvany_Karpataljan).

Digitized by Google

Véleményünk szerint az anyaországból érkező nemzetpolitikai lépéseket a kisebbségi magyarság morális tényezőnek tartja, mely az összmagyarsághoz fűzött emóciót alakítja. Ha Ukrajna tekintetében úgy tekintünk az állampolgári identitásra, hogy az attól való elzárkózás a lokális identitás erősítését szorgalmazza, akkor az összmagyarság érzésétől való elzárkózás szintén azonos hatást érhet el[17]. Egy láncszemként értékeljük a politikai lépéseket, és a további hatásmechanizmusokra építve megpróbáljuk feltárni az egyéb tényezőket, melyek a regionális identitás boncolgatásához szükségesek.

A Magyarország által kihelyezett *Beregszászi* és *Ungvári Konzulátus* a hivatalos politika leképezését jelenti a kárpátaljai magyarság felé. Egy közvetítő szál, mely segítő kezet nyújt az anyaországgal fenntartott kapcsolat kiépítésében. A konzulátusok kiépítése és működtetése nem ment zökkenőmentesen, több konfliktust és ellenszenvet gerjesztett a helyi magyarság körében[18]-[19].

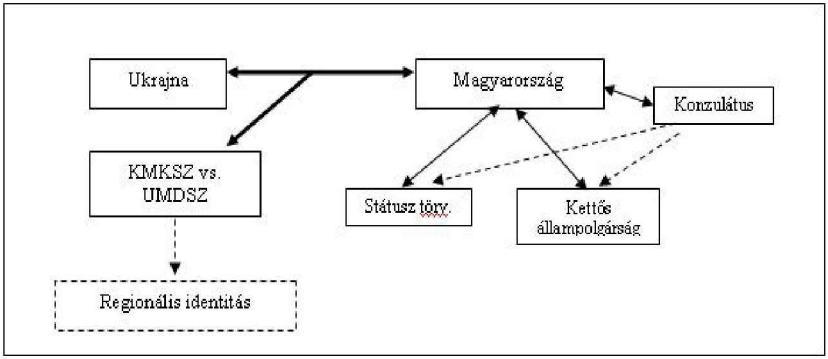

1. ábra Államnemzeti identitás-dimenziót alakító tényezők regionális identitásra kivetítve

Gereben Ferenc kutatásaiban (1992/93 és 1999)[20] az identitást érintő problémákat ideológiamentes színezettel vizsgálta. Amennyiben az itt felvázolt ideológiával is felruházott tényezőket nem vesszük figyelembe a további vizsgálatoknál sem,

17 Az anyaországi magyarsághoz fűződő viszonyt külön elemezzük, mint a hatásmechanizmus további részeleme.

18 Hires-László, 2010: 67.

19 A korábbi sérelmek és a jelenlegi helyzet feltárására szükséges lenne egy vizsgálat megtervezése: kiemelten arra fókuszálva, hogy egy pillanatnyi sérelemnek tűnt-e esetleg az akkori tapasztalat (ahogy az interjúelemzéseknél tapasztaltuk), vagy időt állóan még mindig rossz emlékként él tovább.

20 Gereben, 1999; 2005

Digitized by Google

értelmezési gátakat vonnak magukkal, melyek a teljes körű megismerés ellen hathatnak. Az eddigi vizsgálatokból az állampolgári/polgári identitás színezet kikerült a nemzeti identitást érintő vizsgálatokból. De mindemellett szeretnénk leszögezni, hogy csak a tárgyilagosság szintjén – vagyis csak abból a szempontból, ahogy a kárpátaljai magyarok nézetében visszatükröződik – tartjuk relevánsnak és a fentebb vázolt fővonal mentén érdemlegesnek a polgári identitás vizsgálatát a kárpátaljai magyarság regionális identitásának feltérképezéséhez.

Nemzeti/etnikai identitás

Jelen tanulmányban a nemzetet úgy operacionalizáljuk mint „gyűjtőnévvel összefoglalt közösségi érzések"[21] valamint kiegészítve Renan meghatározásával, mely szerint az akarat végső soron a legfontosabb tényező, amely az egyén nemzeti hovatartozását befolyásolhatja[22]. A dimenzióhoz kapcsolódó tényezők vizsgálatában, az előző meghatározás kibővítéseként, a következő nemzetiség-fogalom meghatározás nyújthat segítségett: „közös történelmi múlttal, hasonló kulturális és pszichológiai jegyekkel, közös nyelvvel és viselkedési mintákkal, értékekkel és normákkal rendelkeznek" (Tóth 2004:9). A tényezők az említett fogalmak körül csoportosulnak.

Az első tényező, amit kiemelünk, az *önazonosság* – az egymást követő időegységekben a dolgok megőrzik önmagukat[23]. Az idősávban elhelyezett kutatások mind azt mutatják, hogy a kárpátaljai magyarok elsősorban jelzős szerkezettel, kárpátaljai magyarként határozzák meg elsősorban önmagukat, ezt sorrendben a jelző nélküli magyar követi, de találkozhatunk ukrajnai magyar, magyar anyanyelvű ukrán állampolgár párosításokkal is – a főként másodlagosan megjelölt – önazonosságnál[24] (lásd pl. az 1. és 2. táblázatot).

Az idősávban legfrissebb adatokkal a Kárpát Panel bír. A 2. táblázat alapján az első két helyen szerepel két, számunkra fontosnak vélt elnevezés: kárpátaljai magyar és kárpátaljai, melyek csupán annyiban térnek el szerkezetileg, hogy az utóbbi nem tartalmazza a magyar meghatározást. Tehát a vizsgálati eredmények a regionális identitást a második (kárpátaljai) gyűjtőnévvel is alátámasztják, annyi eltéréssel, hogy a nemzeti meghatározottság ezekben a válaszokban kevésbé bizonyult fontosnak. Ellenben azok az adatközlők, akik kárpátaljaiként írták le elsősorban magukat (73 fő), másodsorban már legtöbben mint magyar (26 fő) és mint kárpátaljai magyar (27 fő) írná le magát[25]. Tehát bár elsősorban csupán a régiós meghatározás tartják

21 Weber, 1996: 107.

22 Renan, 1995: 181.

23 Balázs, 1995: 39.

24 MOZAIK 2001: elsőként úgy határozza meg magát mint kárpátaljai magyar=57%, magyar=5%. Kárpát Panel 2007: kárpátaljai magyar =45%, magyar=30%.

25 Köszönet a kutatásvezetőknek és a szervezőknek az adatbank használatáért.

Digitized by Google

relevánsnak, a másodsorban fontosnak vélt önbesorolásnál már nagyobb hangsúllyal szerepel a jelzős, valamint az azt nem tartalmazó nemzeti hovatartozás feltüntetése.

A református magyar szerkezettel az interjúelemzéseknél találkoztunk: ennek kiemelése az egységesen szerkesztett kérdőívekből kimaradt, így a válaszadók csak a konstruált válaszlehetőségek segítségével sorolták be önazonosságukat.

A Kárpát Panel 2007 című kutatás kárpát-medencei elemzése arra mutat rá, hogy a határon túli magyarok elhatárolják maguktól a magyarországi magyarokat és a többségi nemzethez tartozókat, annak ellenére, hogy legtöbben a magyar nemzet tagjának nyilvánították magukat (ennek értelmezését lásd a kisebbségi identitásnál)[26].

Az önmeghatározás után térjünk ki a *csoport-meghatározásra*: milyen értelmi mező alapján rajzolódik ki a csoporttudat kritériumrendszere?

Elsősorban emocionális és kulturális jegyeket tartanak fontosnak, amibe beletartoznak az alábbiak: magyarnak tartsa magát, jól beszéljen magyarul, magyar legyen az anyanyelve, ismerje és szeresse a magyar kultúrát, tisztelje a magyar nemzeti jelképeket, egyik szülő magyar legyen[27]. A legtöbb vizsgálatban a nyelvi/anyanyelvi kitétel szerepel az első helyen a kritériumoknál[28]. Az időrendbe emelt vizsgálatok eredményei azt a tényt támasztják alá, hogy a nyelv az identitást fémjelző szimbólummá válhat[29]. A tanulmányunk elején kiinduló feltételezésünknek megfelelően a regionális identitást tehát olyan aspektusból értelmezzük, mely a helyhez köthető kulturális jegyekkel való azonosulást jelöli. „A nyelvvel szemben tanúsított magatartás implicit ítélet a nyelv által fémjelzett csoportról, tevékenységéről, és az összetartás vagy az erő társadalmi kapcsolatairól" – írja Susan Gal[30]. Tehát a nyelv, és itt gondolunk a magyar nyelv használatára, olyan megtartó erő a kisebbségi sorsba kerülteknél, ami felfokozott értékkel bír[31]. Ennél a pontnál tehát meg is állhatnánk a kérdőíves vizsgálatok eredményei alapján. A terület, és a zömében magyarok lakta települések reprezentativitására törekvő kutatásoknál a szórvány helyzetű magyarság kisebb hangsúllyal vehet részt. A szórványhelyzet a kisebbségi helyzet felfokozott állapota[32], ahol a nyelvhasználati színtereknél a magyar nyelv használata alacsonyabb presztízsszinttel rendelkezik. Az interjúelemzések arra mutatnak rá, hogy

26 Veres, 2008

27 A kategóriákat a kérdőíves vizsgálattokból emeltük át: MOZAIK 2001 Csernicskó – Soós, 2002:131.; Kárpát Panel, 2007:189.; Molnár – Orosz, 2007:193. Valamint hasonló eredmények más kategóriákkal 1999-ben végzett kutatásnál: Gereben, 2005: 59. Az 1992/93-ban végzett kutatásból a rendelkezésre álló forrásokból nem tudtuk kideríteni a Kárpátaljára vonatkozó adatokat.

28 1-től 5-ig terjedő skálán a Mozaik 2001 „jól beszéljen magyarul" 4,5 értékkel; Kárpát Panel 2007 „ magyar legyen az anyanyelve" 4,4; A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. sz. végén (Kárpátalja – 2006) „magyarnak tartsa magát" 4,7, „jól beszéljen magyarul" 4,6, „magyar legyen az anyanyelve" 4,5 értékkel bír (Csernicskó, 2010: 140. Az 1999-ben végzett kutatásnál az értéket nem tudjuk, de az első helyen állt az anyanyelv. Gereben, 2000: 166.

29 Gereben, 1999: 91.

30 Gal, 1991:128

31 Erről szóló kutatási eredmények összefoglalását ld. Csernicskó, 2010:139-145.

32 Gereben, 2005: 24.

Digitized by Google

a nemzeti önmeghatározásnál az anyanyelvnek kevésbé jut olyan fontos szerep, mint a zömében magyarok lakta területeken. Ezt *alkotott* identitásnak minősítettük, ami alatt szituációhoz igazított önmeghatározást értünk, és az anyanyelv mint kritérium a csoport-meghatározásnál kikerül a legfontosabb tényezők közül, illetve az emóciós tényező kap nagyobb hangsúlyt.[33] Felételezzük tehát, hogy a nyelv kiszorulása nem feltétlenül vonja magával a nemzeti önmeghatározás feladását.

A csoport-meghatározásoknál olyan elemek szerepelnek, melyek az egész nemzetrészre vonatkozóan érvényesek. A kérdőívekben találkozhatunk olyan blokkal, ahol a két csoportra (kárpátaljai és magyarországi) jellemző tulajdonságok megítélésére kérik az adatközlőket, hogy felderítsék azt a sajátosságot, ami a *'magyarság'*-fogalom kettős jelentését illeti. Az eredmények alapján kijelenthetjük, hogy csoportközi elzárkózással állunk szemben, melyet az etnocentrizmusként definiált fogalommal lehet interpretálni (az erre vonatkozó adatokat ld. a 4. ábrán).

Az etnocentrizmus értelmezésünkben olyan fogalom, amelyben „az egyén számára saját csoportja mindennek a középpontja (…) az etnocentrizmus arra vezet, hogy egy nép eltúlozza és felfokozza saját szokásaiban mindazt, ami sajátos és megkülönbözeti másoktól"[34]. Valamint, ahogy Sumner is érvel, a felmagasztalás a saját csoporton belül, és a kívülállókkal szembeni megvetés mutatkozik meg legjobban: a kárpátaljai-magyarok pozitívabb jegyekkel ruházzák fel a saját csoport tagjait (bővebben a kisebbségi identitásnál). A kárpátaljai és a magyarországi magyar külön nemzeti alkategóriát jelent a kárpátaljai magyaroknál, melynek kulcsfogalma, hogy az anyaországbeli magyarok kevésbé élik meg úgy a magyarságukat, ahogy ezt a kárpátaljai magyarok teszik: „teljes átéléssel". Ennek alátámasztására nemzeti szimbólumokká emelt fogalmakat és jelenségeket hívnak segítségül[35]. Ezzel mintha kirajzolódni látszana az, hogy a kárpátaljai magyarság a lokális identitásával egy zárt közösséget alkot, annak ellenére, hogy részét képezik a magyar nemzetnek[36]. Nem pusztán egyszerű regionális identitásról van tehát szó? Ahogy kiinduló elméletünk is ezt célozta meg – az eredmények arra engednek következtetni, hogy a földrajzi egység csupán segédeszköz ahhoz a csoportközi elzárkózáshoz, ami a két releváns kontrollcsoporttól való elzárkózást szolgálja. Ennek vizsgálatára egy széleskörű, jól átgondolt, nagy elemszámú kérdőíves vizsgálat adhat választ.

A csoporttagság pozitív megélését – a nemzethez tartozás emócióját – a *nemzeti büszkeség* megélésével mérik[37]. „A kisebbségi magyar közösségekben a magyarság megélése pozitív szociális identitással társul, ami a csoportidentitás fennmaradásának

33 Hires-László, 2010: 4.7; 51.

34 Sumner, 1978: 38.

35 Hires-László, 2010: 64-69.

36 Kárpát Panel, 2007: 199. (78% szerint a kárpátaljai magyarok részét képezik a magyar nemzetnek és csupán 15% -uk szerint nem.)

37 Veres, 2008:47.

Digitized by Google

feltétele."[38] A „Mit ér az ember, ha magyar?" kérdés a magyarországi nemzetrésztől a kisebbségi nemzetrészig vizsgált tényező. Gereben Ferenc arra mutat rá, hogy az „azonosságtudat emocionális túltöltöttsége az építő cselekedet gátjává válhat"[39]. Az előző tényezőnél feltételezett állításunk alátámasztására szolgálhat ez a tendencia is: az emocionális túltöltöttség a közösség összetartó erejévé válhat, és egyúttal a tettleges, építő elemek gátló tényezőjévé is.

A *történelmi múlt* a jelek szerint igen fontos szerepet játszik az identitás vizsgálatánál, „az identitástudatnak vissza-visszatérő eleme volt a történelmi múlt"[40]. Assman kétféle emlékezést említ: a kulturális emlékezetet – a múlt szilárd pontjaira irányul, csak az emlékezetes, nem a tényleges múlt számít, a tényszerű múltat emlékezetes múlttá, így mítosszá alakítja. A kommunikatív emlékezet a közelmúltra vonatkozó emlékeket öleli fel; olyan emlékek, melyekben az ember kortársaival osztozik – ezt nevezi oral historynak, a mindennapok történelmének[41]. Elemzésünkben csak a kommunikatív múltat vesszük figyelembe, mellyel a történelem nagy idősávját lehatároljuk. Vagyis a kárpátaljai magyarok emlékezéseire építünk, és nem mélyedünk bele az összmagyarság történelmi múltjának vizsgálatába. A *történelmi traumáknak* nevezett összefoglaló terminust használjuk azokra a történelmi eseményekre, melyek a kárpátaljai magyarság emlékezésében mély sebet ejthettek[42]. Az oral history elméletet kiegészítettük, azokra a generációkra vonatkozóan is értelmezzük, akikre a traumák átöröklődnek, így a fogalomban a közvetlen leszármazottakban megmaradt emlékezéseket is értjük. Az ANYTR kérdései kialakításának fő gondolatmenete erre épült[43]. Kiemelendő múltbéli eseményeknek tartjuk: II. világháború okozta nehézségek, 1944-es deportálás, kolhozosítás, 1956-os forradalom, rendszerváltással járó anyagi nehézségek[44].

A 3. ábrán megpróbáltuk összefoglalni azokat a momentumokat, melyeket fontosnak véltünk a nemzeti identitás szempontjából. A kulturális identitás itt nem különül el a nemzeti identitástól, csupán külön részelemként kívánjuk tárgyalni. Úgy véljük, eme részelemnek fontosabb szerep jut, így a továbbiakban erre szeretnénk kitérni részletesebben.

38 Veres, 2008: 49. (Kárpát Panel, 2007: *Az, hogy magyarnak születtem, büszkeséggel tölt el.* – Teljesen egyetért 55,8%, többnyire egyetért 25,3%.)

39 Gereben, 1999: 85.

40 Gereben, 2005: 151.

41 Assman, 1999: 51.

42 Csepeli, 1993.

43 Csernicskó, 2005; Hires-László, 2010: 35.

44 Hires-László, 2010: 86-94.

Digitized by Google

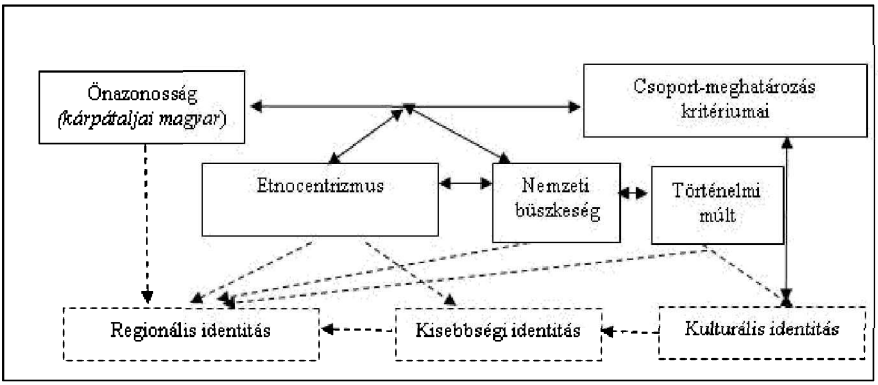

3. ábra A nemzeti identitást alakító tényezők a kárpátaljai magyar identitás szemszögéből

Kulturális identitás

A határon túli magyarság nemzeti önmeghatározását a kultúrnemzeti identitás jellemzi – állapítja meg több, a témában vizsgálatot végző szerző[45]. Kultúrnemzeti identitás, ami magába foglalja az etnikai, kulturális és emocionális töltetet, s szemben áll a vérségi leszármazást és összetartozást hangsúlyozó jelentéssel[46]. A dimenziók elválasztásánál a kulturális identitást nem tartjuk külön dimenziónak, csupán annak markánsan elkülönülő hatáselemének. Tehát a kulturális identitást a nemzeti identitásból kiemelve próbáljuk meg összefoglaló tényezőkkel/indikátorokkal bemutatni.

A nemzeti ünnepek megtartása a megemlékezés, múltbéli felelevenítés szimpóziumai, ahol fontosnak tartjuk a beleélés és az aktív részvétel szétválasztását. Ennek vizsgálatára eddig nem került sor. A nemzeti ünnepek rituálissá válása a nemzeti szimbólumok alkalmazását jelenti. A legfontosabbnak tartott szimbólumot 2007-ben a nemzeti lobogó jelentette (42%) 1999-ben a *Himnusz* volt az első, és ezt követte a trikolor[47]. Az interjúelemzéseknél arra mutattunk rá, hogy a magyarigazolvány is egyfajta szimbólumi töltettel van felruházva.

A Weber által használt *kultúrkincsek* fogalom alatt az etnikai jellegzetességeket értette[48]. A fogalmat specializáljuk és igazítsuk a vizsgált közösséghez. Kultúrkincseknek tekintjük azokat a kulturális sajátosságokat, amelyek a kárpátaljai

45 Veres, 2008; Gereben, 1999; Hires-László, 2010. Csernicskó, 2010: 140.

46 Gereben, 1999: 76-77.

47 Molnár – Orosz, 2007: 198.; Gereben, 2000: 167.

48 Weber, 1996

Digitized by Google

magyarságra jellemzőek. Feltételezzük, hogy a kultúrkincsek ládájában egyaránt jelen vannak magyar és ruszin etnikai sajátosságok, melyeket az idő során annyira elsajátítottak, hogy fel sem tűnik azok használata. A két etnikum hagyományainak keveredése módosulást eredményezhet az eredeti etnikumi jellegzetességekben. Egy sajátos kultúrkincs-kavalkád egy kisebbségi környezetben, melynek forrása a két releváns kontrollcsoport.

Sumner egyik legfontosabb művében, a *Népszokások*ban[49] arra hívja fel a figyelmet, hogy minden társadalmi változást, tényt a népszokások idéznek elő és tartják fenn. Ezzel egyetértve arra a következtetésre juthatunk, hogy a kultúrkincsek a népszokások segítségével tartják fenn önmagukat, és ezek a kultúrkincsek, szokások a vizsgált csoport sajátosságait hordozzák, mely egyben a régióhoz kapcsolt identifikációt is magában foglalja.

A kulturális elemek közül a vallásosság identifikációs energiáját Kárpátalján tudatosítják leginkább[50]. A rendszerváltás utáni szabad vallásgyakorlás a történelmi egyházak felerősödését jelentette. Kárpátalján a magyarok nagy része (megközelítőleg 51%) református, ezt követi a római katolikus vallás (szintén csak megközelítőleg 31%) majd a görögkatolikus kisebb részarányban (körülbelül 9%)[51]. Az egyházi szertartásokon való részvételi arány korcsoportonként, településtípusonként, felekezetenként változó eredményeket mutathat – ezekről kimutatás nincsen, csupán a korcsoportokra vonatkozólag. A Kárpát Panel-nél a 10-es értékelő skálán 1 pont értékkel nőtt Isten szerepe a hétköznapi életben az 55 év fölöttiek körében (9,5). Általánosabban fogalmazva azonban azt megállapíthatjuk, hogy a kárpátaljai magyarok vallásgyakorlása és egyháztagsága relatíve aktívnak nevezhető.

Kisebbségi identitás

Az identitás vizsgálatának dimenziójában a kisebbségi identitást Balázs Sándor szerint értelmezzük. A fogalmat alkotó két terminust külön-külön értelmezi: az identitástudat nemzeti hovatartozásunk érzésének vagy egyenesen elméleti kifejeződésének jelenlétével azonos; a kisebbség arra utal, hogy a nemzeti mivoltot sajátos társadalmi viszonyhálózatban hordozza[52]. Ezt úgy értelmezzük, hogy a nemzeti identitás (kultúrnemzeti) és az állampolgárság nem azonos. Ennek következményeként léphet elő a *kognitív disszonancia*, melynek gerjesztő ereje az állam nemzetépítő

49 Sumner, 1978

50 Gereben, 2005: 53.; Gereben, 1999: a mellékletként között táblázat adatai szerint vallásos, az egyház tanítását követi 24%, vallásos vagyok a magam módján 63%. A fiatalokat érintő MOZAIK 2001 kutatásban hasonló eredmények születtek. KárpátPanel2007 vallásos ember az egyház szertartása szerint 39,5%, vallásos ember a maga módján 55,3%, nem vallásos 5%, meggyőződéses ateista 0,3%. Homa 2010.

51 Molnár–Molnár 2008: 235-236.

52 Balázs 1995:35.

Digitized by Google

törekvésében rejlik[53]. A kérdőíves vizsgálatok ennek kimutatására, alátámasztására nem minden esetben voltak alkalmasak. Az interjúelemzéseknél egy véleményben azt olvashatjuk, hogy nem okoz gondot a nemzetiség és az állampolgárság összeegyeztetése, amit a 2007-ben végzett Kárpát Panel eredménye is alátámasztott: a kárpátaljai magyarok 44,5%-ának nem jelent gondot az ukrán állampolgárság és magyar nemzetiség összeegyeztetése. A többi kérdőíves vizsgálatok csupán indirekt módon, a hátrányos megkülönböztetés formájában tértek ki a kisebbségi helyzet összeegyeztethetőségének problematikájára[54].

A kisebbségi identitás vizsgálatánál meg kell említenünk azt az összefoglaló fogalmat – *etnocentrizmust* – mely egyértelműen kimutatható az időrendben sorban elvégzett kutatásokban. (ld. 4. ábra)

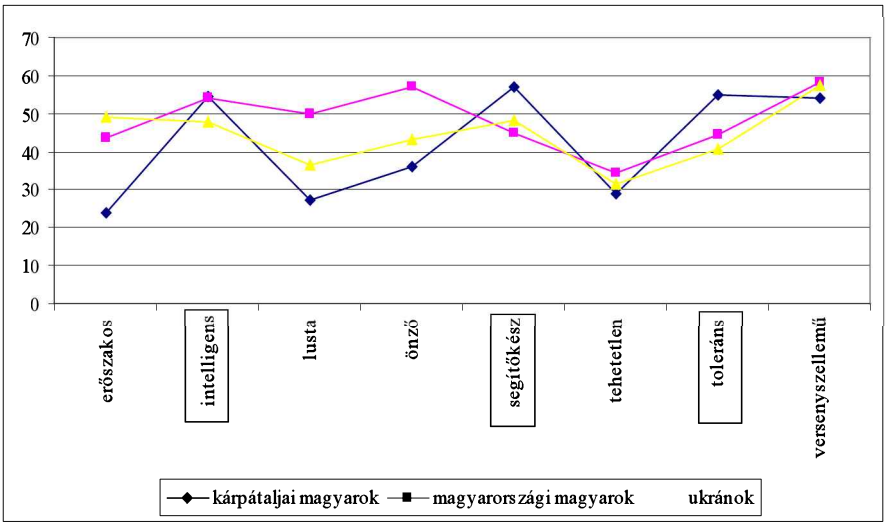

4. ábra Csoportokra jellemző tulajdonságok a Kárpát Panel adatai alapján (%-os adatok)[55]

Etnocentrikus logika a társadalmi jelenségek oksági összefüggéseit leegyszerűsíteni, oksági mechanizmusokat kiépíteni – az önigazolás, kivetítés, bűnbakképzés, szelektív összehasonlítás mind ezt szolgálja[56]. Weber

53 Veres 2008: 44.

54 Kárpát Panel 2007 milyen gyakran érte hátrányos megkülönböztetés a nemzetiségi hovatartozása miatt? soha: 49,4%, ritkán: 41%.

55 Orosz-Molnár 2007: 201.

56 Csepeli 2002: 18.

Digitized by Google

gondolatmenetében a „szembetűnő különbségek nemcsak a más fajtájúakkal szembeni ellenérzésre adhatnak okot, hanem – mintegy ennek pozitív visszahatásaként – felébreszthetik az összetartozás tudatát az egyívásúakban”[57] . Tehát az elzárkózás a többségi nemzettől, valamint a magyarországi honfitársaktól a kárpátaljai magyarság érzetét táplálja.

Ukrajna elnöke 2008. március 20-án N 244/2008. számú rendeletének 8. pontja értelmében a kisebbségi nyelven oktató iskolákban bizonyos tárgyakat ukrán nyelven kell oktatni[58]. Az ukrán oktatáspolitika által felerősödött az a tendencia, hogy a magyar szülők körében egyre többen választják gyermekeiknek a nem magyar nyelven oktató iskolákat. Csernicskó István összehasonlító elemzéseiben rámutatott, hogy Ukrajnában a többi nemzetiséghez viszonyítva mennyire releváns tényező a magyarságnál az *anyanyelv tannyelvként* való használata a nemzeti azonosságtudat megtartásánál. Egy 2006-os vizsgálat eredményeinek elemzése is ezt támasztja alá: „a magyar tannyelvű iskolákban végzettek magasabb arányban érzik a magyar nemzethez tartozónak magukat, illetve kevésbé kötődnek az ukrán nemzethez, és jóval kevésbé érzik ukrán állampolgárnak magukat, mint azok, akik orosz vagy ukrán tannyelvű általános iskolába jártak”[59]. Kérdésként fogalmazódhat meg bennünk, vajon a tendencia változatlansága azt támasztja-e alá, hogy az anyanyelv kiszorításával a nemzethez tartozás emóciója megváltozik, átvált? Vagy esetleg stratégiai cselekvési formák alakulnak ki, melyek a szórványmagyarságéhoz hasonlóak? Ennek megválaszolása – jelen tanulmányban – nem áll módunkban.

A kisebbségi létbe szorult csoport számára a *jövőkép* és a hozzá fűzött tervek jelenthetik a csoport fennmaradásának egyik szegmensét. Ha abból a kérdésből indulunk ki, hogy „Ha ma jó magyarnak lenni, az elkövetkezőkben is jó lesz-e?”[60], akkor az 1992/93-ban végzett vizsgálatban a *jövőkép* megítélésében rétegspecifikus különbségeket konstatálhatunk az összes régióra vonatkozóan: a derűlátók főként a kvalifikáltabbak, tájékozottabbak, jobb kulturális fedezettel rendelkező rétegekből kerültek ki, a csüggedt magatartást az alacsony kvalifikációs szint, tájékozatlanság, információs kiszolgáltatottság fokozza[61]. Az asszimilációs formák és stratégiák vizsgálatára nem találtuk vizsgálati eredményeket, csupán utalásokat, melyek az oktatási modellekből indulnak ki[62].

57 Weber 1992:94.

58 Указ Президента України про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні. № 244/2008 від 20.03.2008 р.

59 Molnár, 2010: 195.

60 Lampl, 2007: 61.

61 Gereben, 1999: 128.

62 Molnár, 2010: 187. idézi Göncz, 1985, 1995, 1999, 2004.

Digitized by Google

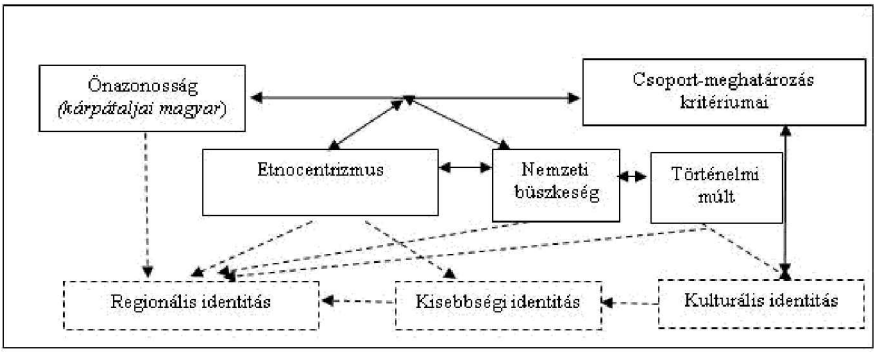

5. ábra A kisebbségi identitás dimenziót alakító marginális tényezők

A *kettős* vagy *többszörös identitást* ezidáig a vizsgálatok csak nagyon ritka esetben konstatálták a kárpátaljai magyarok körében. Az egyszerre több nemzethet tartozás látszólagos ellentmondás, aminek melegágya a kisebbségi helyzet. Brubaker ezt három ideológiai forrásra vezeti vissza: többségi állam, a kisebbségi közösség vezetői és a kultúrnemzeti külső anyaország államának ideológiai összhatásaira[63]. Egy 1999-ben végzett vizsgálat eredményeiben azt olvashatjuk, hogy az adatközlők 8%-a magyar és ukrán, valamint 3% egyéb és magyar nemzetiségűnek vallotta magát[64]. Előrevetítésként feltételezzük, hogy ez a tendencia továbbra is uralkodni fog, vagyis a többszörös identitás megélése kevésbé lesz jellemző, radikális változásra nem számítunk. Ezt arra alapozzuk, hogy az elzárkózás a többségi nemzettől több tényezőn keresztül látszik kirajzolódni, s a csoportkohézió erős gátjainak felbomlása, radikális változása esetében alakulhat csak ki kettős vagy többszörös identitás.

Transznacionális identitás

A Niedermüller által elemzett transznacionális identitás azt a fogalmat takarja, mely a modern társadalmakban alakult ki egy új hullámnak köszönhetően, s ez a mobilitás. A több hely közötti állandó mozgás ennek megfelelően egyidejűleg több helyhez való tartozást is jelent. A helyváltoztatás alatt nem a turizmust érti, hanem azokat az okokat sorolja ide, melyek a globális világ megjelenésével járnak, illetve amelyek kényszerhelyzetből adódnak: szegénység, üldöztetés, etnikai és vallási konfliktusok. Ezek hatására eltűnik a territóriumhoz való kötődés, és a tér nem mint földrajzi egység él tovább a nemzet tagjaiban, hanem szélesebb értelmet kap[65]. A transznacionális identitást két aspektusból vizsgáljuk a kárpátaljai magyarság körében: az *emigrált kárpátaljai magyarok* esetében azokra fókuszálva, akiknél a célországot

63 Brubaker, 1996: 60-89. idézi Veres, 2008: 45–46.

64 Gereben, 2000: 166.

65 Niedemüller, 2005.

Digitized by Google

Magyarország jelentette; valamint azokat, akik *idénymunkák*/huzamosabb idejű – jövedelemszerzés céljából „kiszakadnak" a megszokott közösségi berendezkedésből.

Az interjúk egyes témaköreinél többen említették azt a hazavágyási magatartást, amit az anyaországba átköltözött, korábban kárpátaljai magyarok részéről tapasztaltak. Már Webernél is találkozunk ennek a gondolatnak a boncolgatásával: „az ember ugyanis oly mértékben alkalmazkodik a megszokotthoz, hogy ennek utóhatásaként a kivándorlókban még akkor is az ifjúkori emlékek keltik az „otthonosság érzését", ha olyan tökéletesen alkalmazkodtak az új környezethez, hogy elviselhetetlen lenne számukra a hazatérés"[66]. Weber gyarmatosító országok honfitársait említi, akik teljesen más etnikumú környezethez adaptálódtak. A kárpátaljai magyarok a magyar etnikumú, nemzeti érzetüknek teret adó anyaországban a helyi kulturális és személyi kapcsolataikat nem minden estben tudták kielégíteni[67]. Az ilyen esetek az erős lokális identitás alátámasztására alkalmasak, a kárpátaljai magyar emóció tehát tovább él, mint „ifjúkori emlék". Ennek alátámasztására egyéb vizsgálati eredményekkel nem rendelkezünk.

A másik aspektus: a munkavégzés miatt mobilitást végző kárpátaljai magyarok huzamosabb időn keresztül tartózkodnak más területeken – ezeknek a területeknek megnevezésére jelen tanulmányban nem teszünk kísérletet.[68] Az identitás, regionális kötődés tárgykörére fókuszálva olyan vizsgálati eredményekkel nem rendelkezünk melyből megállapíthatnánk, hogy a regionális kötődésnél a huzamosabb idejű távollét következtében módosulás tapasztalható, vagy továbbél más szegmenssel színezve, netán teljes mértékben átalakul.

Regionális identitás

Utolsó dimenzióként vesszük szemügyre a regionális identitást, mely lényegében az előző dimenziók által már körvonalazódni látszik. Több megvilágításban is ugyanaz a fogalom, mely a helyhez kötöttséget próbálja meg azonosság szempontjából összefoglalni. Két fogalom áll rendelkezésünkre: a lokális és a regionális identitás. A két fogalom egyes esetekben egybeolvadhat. Jelen tanulmányban a regionális identitást alkalmaztuk, melynek megalapozását arra vezethetjük vissza, hogy a kultúrkincsek, melyek sajátossá alakították a csoportkohéziót régió szinten – legtöbb esetben – egységesnek tekinthetők.[69]. Bár a terminus a helyhez kötöttséget sugalmazza, a regionális identitás értelmezésünkben nem közvetlenül egy földrajzi egységhez fűzött emocionális kapcsolatot jelenti, hanem azokkal az etnokulturális sajátosságokkal és viselkedési formákkal való azonosulást, melyet a területhez fűzött jelenlegi és múltbéli nemzeti csoport ismérveihez köthetünk.

66 Weber, 1992.

67 Hires-László, 2010: 69–71.

68 Hárs – Tóth, 2010; Juhász – Csatári – Makara, 2010

69 Gereben Ferenc ezt tájföldrajzi identitásként definiálja. Gereben, 2000: 167.

Digitized by Google

A tájegységekhez való kötődésnél a legnagyobb prioritást a kárpátaljai magyaroknál a régiós szerkezeti forma jelentette, vagyis első sorban ezzel a csoportfogalommal azonosulnak. A lokális identitás alatt jelen esetben egy kisebb településhez való ragaszkodást értjük, mely szintén erős vonásként jelen van a vizsgált csoport körében.

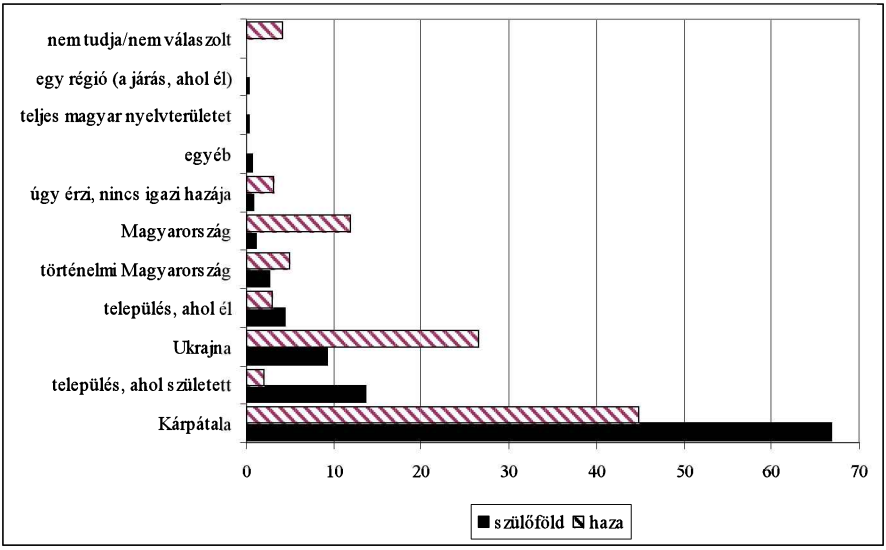

6. ábra A szülőföld és haza meghatározása a Kárpát Panel adatai alapján

A MOZAIK eredményeit foglalja össze a 7. ábra. Mindkét kutatásnál Kárpátalja kapta a fogalom-párnál a legkiemelkedőbb értékeket. Kárpátalja mint a régió sajátos, szimbolikus jelentéssel felruházott hazafogalom, virtuális hazaként jelenik meg. Az interjúelemzéseknél is hasonló eredményeket kaptunk, azzal a színezettel, hogy hazájának, olykor otthonának, szülőföldjének nevezi az alany azt a települést, ahol él, s melyet ugyanakkor rossz infrastrukturális jegyekkel jellemez[70].

Az állampolgári identitásnál tárgyalt ukrajnai kötődés tisztázását és az állampolgári identitás tárgyalásának alátámasztását láthatjuk az Ukrajnát preferált adatok között. A vizsgálódások elkerülték a polgári identitás tárgykörét és csupán a tornyosuló regionális, kulturális identitásra fókuszáltak. Véleményünk szerint ez a hazafogalom, mely kialakult Ukrajnával szemben, a hontalanság érzésének csökkenéséből alakulhatott ki.

70 Hires-László, 2010: 47-49.

Digitized by Google

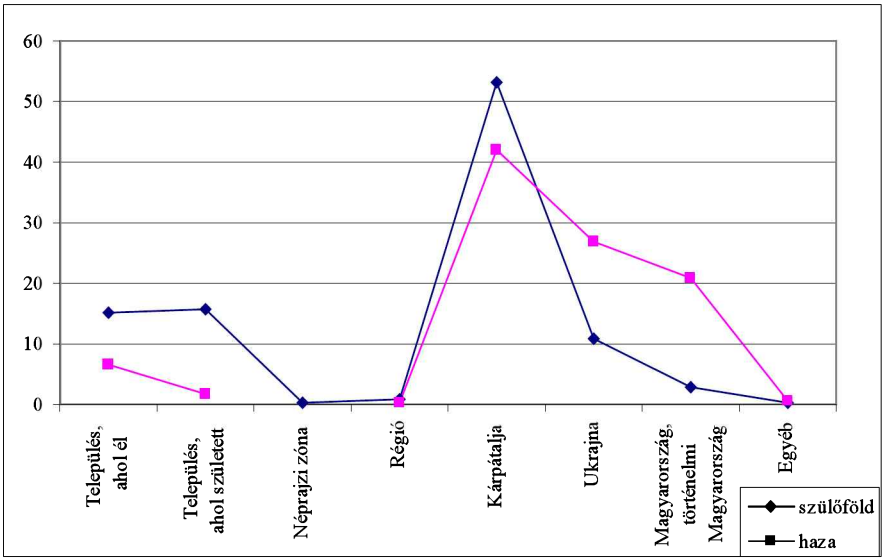

7. ábra. A szülőföld és haza meghatározása a MOZAIK adataiban

A nemzeti identitás, vagyis a magyar nemzeti karakterológia ezek fölött áll – ebben a struktúrában lokális–regionális–nemzeti identitás egymásra épülése jellemző, mely nem egyediként, nem sajátosan csak Kárpátalján él. A kárpát-medencei magyar kisebbségi helyzetben élők körében kisebb-nagyobb eltéréssel szintén fellelhető sémaként van jelen. A kárpátaljai magyarságra vonatkozó regionális identitással kapcsolatos tényezőket a 8. ábrán foglaltuk össze.

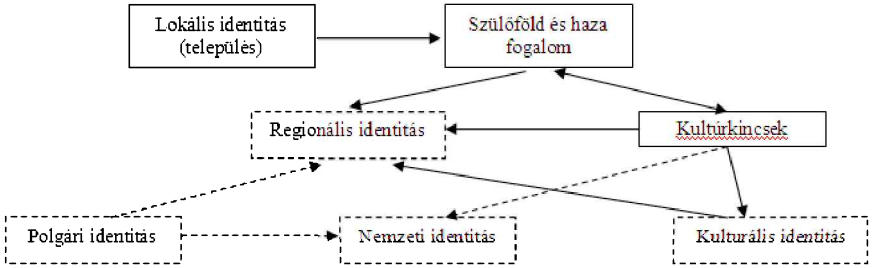

8. ábra A regionális identitásra ható tényezők és annak elhelyezése a többi dimenzió szerint

Digitized by Google

Összefoglalás

A regionális identitás sajátosságait és az azt alakító tényezők bemutatására vállalkoztunk különböző dimenziók mentén. Azok a tényezők, melyek a regionális identitást létrehozzák(ták) és alakítják, több dimenzió alapján is megragadhatóak, de mégis minden elemnek vannak olyan sajátosságai, melyek sajátosan egy összefoglaló fogalom körül összpontosulnak. Ezeket a fogalmakat identitástípusonként próbáltuk meg elkülöníteni, melyek lényegében a dimenziókat jelentették, s a megvilágításait adták a regionális identitás vizsgálatához. Az identitástípus fogalom használatát szándékosan próbáltuk kerülni, és helyette a dimenzió terminus használatára hagyatkoztunk. A típus szóval elhatárolt eseteket mutatnánk be, a dimenzió ezzel szemben csupán a megközelítés egyik formáját foglalja magában.

Minden felvázolt dimenziót arra vezettük vissza, hogy a regionális identitást milyen oldalról táplálja az adott tényező. A regionális identitás tényét korábbi vizsgálati eredmények alapján tartottuk fontosnak kiemelni és részletesebben foglalkozni kialakulásával. Külön szempont volt elemzésünkben, hogy rávilágítsunk azokra a hiányosságokra, melyek a korábbi vizsgálati módszerek és eredmények miatt a regionális identitás (kárpátaljai identitás) megértése és levezetése terén, a helyspecifikusság megkerülése miatt, hiányos képet mutatott.

A vizsgálatokból kiemelt adatokat nem volt célunk összehasonlítani, valamint az sem volt célunk, hogy feltárjuk az összes vizsgálati eredményt, csupán a fő gondolatmenetnek megfelelő eredményekre összpontosítottunk. Ezeket a vizsgálatokat egy időrendi sorrendben próbáltuk kiértékelni, amennyiben érintették a vizsgált, kiemelt tényezőt.

Összefoglalásként minden dimenzióhoz igyekeztünk egy-egy olyan séma, hatásmechanizmus felvázolását adni, amiben jól láthatóan, szembetűnően előtérbe kerül a regionális identitás mint központi elem, s melyeknél a vázolt tényezők vissza-vissza térő momentumként szerepelnek.

Felhasznált irodalom

Assmann, Jan 1999 — Jan Assmann: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1999.

Balázs, 1995 — Balázs Sándor: *Identitástudatunk zavarai*. Kriterion, Bukarest 1995.

Digitized by Google

Csepeli, 2002 Csepeli György: *A nagyvilágon e kívül... Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon 1970–2002.* Jószöveg Műhelykiadó, Budapest 2002.

Csernicskó – Soós 2002 Csernicskó István – Soós Kálmán: *Mozaik 2001. Gyorsjelentés – Kárpátalja.* In: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében.* Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest 2002. 91–135.

Csernicskó, 1998 Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* MTA Kisebbségkutató Műhely – Osiris Kiadó, Budapest 1998.

Csernicskó, 2004 Csernicskó István: *Kárpátaljai magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: előzetes a Kárpátaljai Magyar Hanganyagtár adatbázisából.* In: BEREGSZÁSZI Anikó – PAPP Richárd (szerk.): *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok.* Budapest – Beregszász MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest – Beregszász 101–114.

Csernicskó – Hires-László – Márku, 2008 Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Márku Anita (szerk.): *„hogy a magyarság ne vesszen el nyomtalanul ezen a vidéken". A kárpátaljai magyarság 20. századi története és mai helyzete mélyinterjúk tükrében.* PoliPrint, Ungvár 2008.

Csernicskó, 2008a Csernicskó István: *A nyelv szerepe a kárpátaljai magyarság azonosságtudatában.* In: CSÁSZÁR Melinda – ROSTA Gergely (szerk.): *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára.* Pázmány Társadalomtudomány 10., Budapest–Piliscsaba 2008. 101–113.

Csernicskó, 2008b Csernicskó István: *Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben.* In: FEDINEC Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók*

Digitized by Google

a magyarságkutatásban. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest 2008. 153–170.

Csernicskó, 2009a Csernicskó István: *Az ukrajnai oktatáspolitika a nyelvi asszimiláció szolgálatában.* Korunk 2009/ február 33–40.

Csernicskó, 2009b. Csernicskó István: *Nyelv, oktatás és azonosságtudat összefüggései Ukrajnában.* In: KARMACSI Zoltán és MÁRKU Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. Században.* PoliPrint, Ungvár 2009. 26–33.

Csernicskó, szerk. 2010 Csernicskó István: *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról.* MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet, Budapest – Beregszász 2010.

Gal, Susan 1991 Susan Gal: *Kódváltás és öntudat az európai periférián.* In: Kontra Miklós (szerk.): *Tanulmányok a határokon túli kétnyelvűségről.* Magyarságkutató Intézet, Budapest 1991.

Gereben, 1999 Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében.* MTA Kisebbségkutató Műhely – Osiris Kiadó, Budapest 1999.

Gereben, 2000 Gereben Ferenc: Nemzeti és kulturális identitás Kárpátalján. Pro Minoritate 2000/tavasz 166–170.

Gereben, 2005 Gereben Ferenc: *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata.* Lucidus Kiadó, Budapest 2005.

Digitized by Google

Hires-László, 2010 Hires-László Kornélia: *„Az öreg fát már nagyon nehéz kivágni". A nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben.* PoliPrint Kft., Ungvár 2010.

Hárs – Tóth, 2010 Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, *Budapest 2010.*

Homa, 2010 Homa Katalin: Kárpátaljai magyar fiatalok nemzeti önmeghatározása. Kisebbségi identitást védő tényezők. In: FÁBRI István és KÖTÉL Emőke (szerk.): *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig.* Ballasi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2010. 13–40.

Juhász – Csatári – Makara, 2010 Juhász Judit – Csatári Ferenc – Makara Eszter: *Ukrán állampolgárok munkavállalása Magyarországon. Zárótanulmány.* Panta Rhei Társadalomkutató Bt., Budapest 2010.

Molnár D. – Molnár, 2005 Molnár D. István – Molnár József: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében.* Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász 2005.

Molnár, 2010 Molnár Anita: *Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján.* In: FÁBRI István és KÖTÉL Emőke (szerk.): *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig.* Ballasi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2010. 186–213.

Digitized by Google

Molnár – Orosz, 2007 Molnár Eleonóra – Orosz Ildikó: *Kárpát Panel – Kárpátalja. Gyorsjelentés.* In: PAPP Z. Attila – VERES Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés.* MTA Etnikai–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2007.

Munch, 2001 Richard Munch: *Nation and Citizenship in the Global Age*. Palgrave, New York 2001.

Olson, 1997 Mancur Olson: *A kollektív cselekvés logikája. Közjavak és csoportelmélet.* Osiris Kiadó, Budapest 1997.

Renan, 1995 Ernest Renan: *Mi a nemzet?* In: BRETTER Zoltán – DEÁK Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus.* Tanulmány Kiadó, Pécs 1995.

Sumner, 1978 William Graham Sumner: *Népszokások*. Gondolat Kiadó, Budapest 1978.

Veres, 2008 Veres Valér: *A Kárpát-medencei magyarok nemzeti és állampolgári identitásának fő sajátosságai.* In: FEDINEC Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest 2008. 35–61.

Weber, 1992 Max Weber: *Gazdaság és Társadalom: a megértő szociológia alapvonalai 2/1.* Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest 1992.

Digitized by Google

Miklós Alpár

Sóhagyományból „sóbiznisz” – identitáskeresés a sóvidéki Parajdon –

Bevezetés

Parajd[1] az erdélyi turizmus egyik fontos színtere, ahol a só és a bányászat jelenléte, valamint az ezeken alapuló lokális hagyomány jelentős turisztikai potenciált képvisel – napjaink idegenforgalma is döntően ezeken nyugszik. A turizmus spontán szerveződése két alapvető kérdést fogalmaz meg: milyen szereppel rendelkezik a turizmus, és milyen szereppel rendelkeznek a parajdi turizmus számára egyediséget kölcsönző sóhagyományok a lokális identitás alakulásában? A turizmus jelensége, annak rendkívüli reprezentációigénye új kontextusokat teremt a település számára. Ennek kapcsán vizsgáljuk a parajdi identitás működését: egyrészt a parajdiak saját magukról festett képeiben, másrészt olyan mutatókban, melyek tulajdonképpeni cselekvésekben, gesztusokban ragadják meg a lokális identitást.[2]

Módszertan

A kutatásról

Parajdiként az évek során figyelemmel követhettem a helyi lakosság turizmus felé való nyitását, a turizmus térhódításának negatív és pozitív vonzatai az én hétköznapjaimat is meghatározzák. Helybeliségemből adódóan van rálátásom arra, hogy kik a főszereplői Parajd mai turizmusának, és ugyanennek köszönhető a velük folytatott beszélgetések közvetlensége, gördülékenysége is. A tanulmány nyersanyagát mély- és félstrukturált interjúk biztosítják: összesen 22 darab beszélgetés, nagyjából 22 órányi hanganyag került rögzítésre, egyes felvételeken több válaszoló hozzászólásával. Az alapsokaságot Parajd falu lakossága képezte, a mintában szerepeltek mind az idősebb, mind a fiatalabb korosztály képviselői. Közöttük egyrészt az irányításban játszott szerep, másrészt a turizmustól való távolság szempontjából tehetünk különbséget. Az előző megközelítésében beszélhetünk döntéshozókról, akik státusból adódóan meghatározhatják a parajdi turizmus alakulását (pl. *Parajd Község Önkormányzatá*nak, vagy az *Országos Só Betéti Társaság*nak képviselői), és beszélhetünk „szenvedőkről”, akik a döntéshozók

1 Praid.

2 Köszönettel tartozom tutoromnak, Szabó Árpád Töhötömnek az építő kritikáért, valamint Csata Zsombornak a módszertani útbaigazításért.

Digitized by Google

által alakított feltételek mellett kereshetnek helyet és formát a saját elképzeléseiknek. A turizmustól való távolság szempontjából beszélhetünk közvetlen érintettekről (panziósok, szállodaműködtetők, turisztikai irodák működtetői, alkalmazottjai, stb.), valamint közvetett érintettekről (kifejezetten turisztikai irányultságú tevékenységek nélkül). Habár a minta kiválasztását a relevancia, és nem a reprezentativitás határozta meg, fontosnak tartottam az ellentétes nézőpontok megjelenítését. Ez a sóhagyományok tekintetében is így történt: az interjúalanyok között vannak, akik életét erőteljesen meghatározza a sóhagyományok legdominánsabb képviselőjének, a sóbányának a jelenléte, és vannak, akik esetében ez kevésbé jelentős tényező. Iskolázottság szempontjából valamelyest túlsúlyban vannak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők. Ennek egyik magyarázata, hogy a döntéshozói funkciók alapvető képzettségi feltételekkel járnak, a másik pedig az, hogy a szabad szobák kiadását meghaladó turizmus-vállalkozások többnyire ahhoz a fiatal és középkorú réteghez köthetők, amelyik átlagosan magasabb szintű képzettséggel rendelkeznek, mint az idősebb korosztály. Ezek mellett említendő, hogy az idegenvezetés olyan ismeretek birtoklását feltételezi, amely a helyiek közül rendszerint az értelmiségiek esetében adott.

Konceptualizálás: sóhagyományok és turisztifikáció

A római jogban a hagyomány („traditio") a magántulajdon átruházásának egyik módja volt. Edward Shils tartalomtól és intézményes keretektől függetlenül bármit hagyománynak tekint, ami átadás segítségével fennmarad, illetve visszatér.[3] A tanulmány *sóhagyomány*ként[4] értelmezi egyrészt a fizikai teret, melynek a helyi lakosság minden tagja helybelisége révén „gazdájává" válik, másrészt minden szellemi és tárgyi produktumot, vonzatot, mely a só jelenlétére vezethető vissza. Ilyenként sóhagyománynak minősül például: a hétköznapi sóhasználat, a bányászok által használt specifikus köszönésmód, a faluban megmaradt régi bányatelep fényképe, a bányászhimnusz, a bányászat jelképe (a két kalapács), a régi bányatelep lovasfelvonója, a *Nemzeti Sótársaság Rt.* helyi kirendeltsége által használt logó (a bányászvakond), a Bányásznapok (meghatározott helyen, minden évben ugyanabban az időszakban), maga a sóbányászat, a sókereskedelem, a „Só útja", a fürdőzés, a só felszínén kialakult formák (sókarszt), de a sós levegőre alapozott gyógykezelés és turizmus is. Ezeknek nyilván csak szegmensei tudatosulnak a helyiekben, és a turisták is csak szegmensekkel találkoznak.

Michael Picard szerint a turizmus fogadó milliőre gyakorolt hatása helyett helyesebb a *turisztifikáció* folyamatáról beszélni, amely során a fogadó társadalom turisztikai termékké válik. Ennek folyamán elmosódik a „miénk" (saját kultúra)

3 Shils, 1987: 37.

4 A fogalom általam létrehozott, a helyiek nem használják.

Digitized by Google

és „övék" (turisták tudása, sztereotípiái az adott kultúráról) közötti határ, nem egyértelmű, hogy mi tartozik a kultúrához és mi a turizmushoz.[5] Fontos ugyanakkor, hogy Picard Bali érett turizmusáról ír, ahol a turizmus tárgyát a helyiek identitása képezi – tulajdonképpen a helyi kultúra szellemi termékeit (így a szakrális táncokat) bocsátják áruba. Természeti erőforrásra alapozott turizmuspéldák esetében is változik a társadalom, amely az adott turizmust a helyszínen működteti, de közvetettebb módon kapcsolódik a turizmusba – nem a tulajdonképpeni vonzerőt, illetve nem az elsődleges vonzerőt képezve, így a társadalom maga csak annyiban válik turisztikai termékké, amennyiben pl. a vendégszeretetet a termék részeként értelmezzük, vagy amennyiben a lokális kultúra egyes elemei beépülnek az adott desztináció turisztikai képébe. Szóhasználatomban a turisztifikáció elsősorban az a folyamat, amely során a helyi lakosság berendezkedik a turizmusra. Ennek részét képezi például a tér sajátos jegyeinek a termékké alakítása (megjelenítés, áruvá tétel, termékvédelemmel való ellátás), a desztináció szerepének a felvállalása, az infrastruktúra turizmusigények szerint való fejlesztése, vagy a fogyasztó-(turista-)centrikus gondolkodásmódra való átállás.

Parajd és turizmusa

Parajd elhelyezkedése, népessége

Parajd a szovátai, székelyudvarhelyi és gyergyószentmiklósi utak találkozásánál fekszik, központja az azonos nevű községnek, s része a Korond és Sóvárad között elterülő kistájnak, Sóvidéknek. Az Erdélyi-medence keleti szegletén való elhelyezkedés a múltban tényleges perifériát jelentett,[6] napjainkra viszont (az országutak kiépülésének egy újabb stádiumára) ez valamelyest megváltozott és hangsúlyosabbá vált Parajd közlekedési csomópont-jellege. A 2002-es népszámlálási adatok szerint a falu 6 837 főt számol, amiből 6 622 magyarnak, 156 cigánynak és csupán 59 vallja magát románnak, összességében tehát a lakosság szinte teljes mértékben magyar.[7]

Turizmuspillérek és szegmensek, mutatószámok

A Parajd, Alsósófalva és Felsősófalva háromszögébe zárt terület egyike annak a néhány pontnak, ahol az Erdélyi-medence szélén feltüremkedő só felszínre ért, s egyike annak a néhány helyszínnek, ahol a són mélybányászatot is kezdtek. Napjainkra a termelés melletti gyógykezelés, valamint az ettől elhatárolódó

5 Picard, 2007: 177.

6 Sófalvi, 2005: 9., 33.; Miklós, 2010: 6–7.

7 *Parajd Község Önkormányzata* által kiadott adatok,

Digitized by Google

szabadidős turizmus rendkívül jelentőssé vált.[8] Arányaiban nézve a bukaresti *Nemzeti Sótársaság Rt.* 2009-ben 21,44 milliárd lejre a termelésből, 8,6 milliárd lejre pedig a gyógyulni vágyók és turisták díjaiból tett szert.[9] A 2009-es év leforgása alatt a bánya több mint 460 000 látogatót számlált, amiből 225 000 gyógykezelésre, 235 000 pedig szabadidő eltöltésére jöttek Parajdra.[10] Ezek Parajd kb. 7 000 fős lakosságához viszonyítva hatalmas számok. A bánya mellett a parajdi turizmus fontos kiegészítőjeként említhető a fürdőzés lehetősége: nyári csúcsidényben a szabadtéri strandot naponta kb. 1 000 ember látogatja,[11] emellett 2011 őszére tervek szerint már a fedett termálvizes fürdőkomplexum is megnyílik. Alapvetően ez a két tényező, de elsősorban a bánya az, ami alapján napjaink parajdi turizmusát gyógyturizmusként, a helyiek megfogalmazásában „betegturizmusként" definiálhatjuk. Ehhez hozzá kell járulnia annak is, hogy a bányában megforduló több ezres tömeg majdnem fele csak átutazó, tehát rendkívül erős a tranzitjelleg. Parajd turizmusának az életképessége annak tulajdonítható, hogy a só a test fizikai jóllétéhez járul hozzá, tehát sokkal fundamentálisabb szükségletet elégít ki, mint például a kalandturizmus.

2010 nyara volt az első idény, amikor a *Korond-Parajd Természetvédelmi Gondnokság* szervezett túrái a Sószorosban elindultak. A több mint 12 000 jegyet[12] kiváltó turisták közül sokan több napon át visszatértek a szoros „iszapferedőjéhez", mely a gyógyturizmus egy újabb színfoltját képezi. Az említetteken kívül az Áprily Lajos-emlékház (bányához képest elenyésző látogatottságával), valamint a *Nemzetközi Töltöttkáposzta Fesztivál* az, amely teljessé teszi a parajdi turizmus képét.

Manifesztáció és desztináció státus

A manifesztáció által teszi egy csoport láthatóvá magát más csoportok és saját maga számára: „a mindenki színe előtti nyilvános megnevezés által létrehozott tárgyiasulás és hivatalossá válás kiragadja a partikularitást az elgondolatlanból, sőt az elgondolhatatlanból" (pl. egy megnevezhetetlen „tájnyelv" nyilvánosan használható nyelvnek jelenti ki magát).[13] Turizmusban gondolkodva ez egy település turisztikai desztinációvá válásának folyamatát juttatja eszünkbe, mely során a település felvállalja a desztináció-szerepet, azonosul vele (desztinációként határozza

8 *„Itt minden a sóbányán múlik csak... Volt két hét, amikor be volt zárva a sóbánya... beszűrődött a víz, s le kellett betonozni... a neten is meg volt hirdetve, két hétig tényleg senki nem volt, se aki kezelésre jön, se turista, se átutazó nem állt meg, tudták, hogy be van zárva... na akkor látszott, hogy mi van Parajdon... nulla, abszolút semmi..."* Jelzésértékű ugyanakkor, hogy az egyik interjúalanyom 70 éves kora ellenére iratkozott be a vendéglátói tanfolyamra, melynek elvégzése feltételként szerepelt a vendégfogadói engedély megszerzésében.

9 Uo.

10 Lázár, 2007: 2.

11 Információ a *Nemzeti Sótársaság Rt.* kihelyezett igazgatójával, Seprődi Zoltánnal készített interjúra alapozva.

12 A *Korond-Parajd Természetvédelmi Gondnokság* statisztikája alapján.

13 Bourdieu, 1985: 12-13.

Digitized by Google

meg magát, a lakosok szolgáltatókként viselkednek és gondolkodnak[14], a vezetők jövőképének és fejlesztési stratégiáinak fő szempontját a turizmus képezi), a település reprezentációjára döntően nyomja rá bélyegét a turizmus, az intézményesülést pedig a helységnév melletti cím jelzi („helyi érdekeltségű turizmus-zóna"[15]), melyre a kérvényező település elbírálás után tehet szert. A beszélgetések alapján elmondható, hogy a helyi lakosok turizmushoz való közelségtől függetlenül fontos tényezőként látják a turizmust Parajd jövőképében, a falu értékelésében a turizmus szempontjai játszák a kiindulópontot. A turizmus intézményesülése a helyi vezetőség szintjén, s felsőbb szinteken is támogatott. A befektetések nagyságrendje érzékelteti a turizmusnak szánt előkelő pozíciót: a fürdőkomplexum 3,5 millió eurós költségét 90%-ban a *Turisztikai Minisztérium* fedezi.[16] A polgármester szavaival élve *„akkor lesz vészhelyzet Parajdon, amikor nem tudunk teremteni a turisták nagy tömegének látványosságot, jó élményeket, a visszatérés óhaját, (...) ha mi nem azok tudnánk lenni, amik még óhajtunk lenni továbbra is. (...) Turizmusban rejlik Parajd jövője".*

Sóhagyomány és közösség

A közösség szerepe az identitás alakulásában

A társadalom teremtője és közvetítője az identitásnak[17], így a közösségi kötelékeket az identitás meghatározójaként, a közösségi hovatartozás felvállalását a lokális identitás alapvető mutatójaként kezelhetjük. Ennek fényében figyelnünk kell a közösségi eseményekre, az együttesen Parajd társadalmát képező közösségi csoportosulásokra. Egy társadalom kisebb közösségekre bontása komplex kritériumrendszer alapján valósulhat meg, melynek szűrőjét képezheti például a felekezeti hovatartozás, egy településen belüli kisebb téregység (pl. utcák, telepek), vagy akár egy bizonyos foglalkozás, munkahely: meglátásomban a lokális identitás a településnél kisebb társadalmi egységek szintjén jelentkezik leginkább. Ezen egységek Parajddal való címkézése néha tárgyiasult, máskor ki nem mondott, de a helyiek beszédében legtöbbször evidenciaként mutatkozik. A következőkben azokat emeljük ki, amelyek szorosabban kapcsolódnak Parajd turizmusához és sóhagyományaihoz – először

14 *„Na most, az van Parajdon, hogy jön a vendég... az előbb ahogy mondtam, fogadja a parkoló s a cigány* [parkolóőr, aki jegyet ad, s a kéregetők]. *Kiszáll... tájékoztatás nulla. Nem tudja, hogy hova legyen el. Érdeklődik, hogy hát hol lehetne megszállni... ahhoz a panziósnak kellene tudni románul, s legalább... az se ártana, hogyha angolul is egy kicsit beszélget... Mikor ez is le van rendezve, (...) 10 napig itt ül. Délig benn van a bányában... bányába' megebédel, kijön... akko' hova lesz el? Nincs szolgáltatás. Te hogyha eljönnél mondjuk Kolozsvárról... hazajössz. Csak vedd úgy, mintha nem parajdi lennél..."*

15 „zonă turistică de interes local" – Parajd címe.

16 Szász, 2010.

17 Assmann, 1992: 132.

Digitized by Google

a bányához, mint munkahelyhez, majd a régi bányatelep tere által meghatározott közösséghez fűződő aspektusok kerülnek megvilágításra.

Sóbányászat és közösség

A parajdi mélybányászat kezdete 1762-re, az első földalatti akna nyitására tehető.[18] Sok parajdi öreg emlékezetében él még, hogy a múltban a bányászat nem örvendett túlságosan nagy népszerűségnek, a föld mélyére csak a szegényebb családokból ereszkedtek le azok, akik nem találtak más megélhetési lehetőséget. A bányászathoz való viszonyulásban a szocializmus hozott alapvető fordulatot: a '40-es évek rendszerének szorításában egyre többen menekültek a sóbánya alkalmazásába, a parajdiak évszázadok után először próbáltak a sófalviak rovására bejutni.[19] Az '50-es évek – jövedelmező termelés hiányában – ismét a bánya bezárásával fenyegettek, amíg Telegdy Károly bányamérnök Parajdra helyezésével új korszak nem köszöntött Parajdra és bányászatára. Irányítása alatt ugrásszerűen nőtt a kitermelt és értékesített tonnák, valamint a bányai alkalmazottak száma, modern sószállítási és termelési technikák honosultak[20], de az ő nevéhez fűződik a szervezett gyógykezelés, a jelenlegi kádfürdőzés[21] és a *Fúvószenekarok Találkozójá*nak a kezdete is. Ettől az időszaktól beszélhetünk jelentős bányához kapcsolódó közösségi életről: a munkások egymás gyerekeit keresztelték, közösen ünnepeltek, mulattak, a folyamatos élcelődések, viccelődések mellett segítették egymást a munkában, kitartottak egymás mellett és ismerték egymást: közösségként éltek együtt, „*majdnem család*ként". A bányászok közösségéről beszél a vezetőség és az alkalmazottak kapcsolatának a jellege is. 2002-ben a bánya 40 ember elbocsátására kényszerült: ekkor az alkalmazottak szakszervezetének létrehoztak egy vállalkozást, mely szolgáltatóként a korábbi bányaalkalmazottakkal fedte le a turizmus által teremtett munkahelyeket – az említett szakszervezet érdekvédelmet, s egyfajta biztonságérzetet nyújtott és nyújt a bányászok számára. Érthető tehát, hogy ezen közösségi tagok életében a bánya meghatározó identitástényező. Ennek mutatója a Mi-tudat[22], melynek felbukkanása[23] a közösségi meghatározottságnak egy magasabb szintjére utal.[24] Assmann fiktívnek

18 Horváth, 2006: 142.

19 Csiki, 2006: 79.

20 Csiki, 2006: 77–82.

21 Horváth, 2006: 393., 398.

22 „A kollektív identitás *azonosulás kérdése* a résztvevő egyének részéről: «önmagában» nem létezik, hanem mindig csak annyiban, amennyiben egyesek hitet tesznek mellette. Ereje attól függ, mennyire él elevenen a csoporttagok tudatában, mennyire képes motiválni a gondolkodásukat és a cselekvésüket." (Assmann, 1992: 13.1)

23 *„...hogy állami segítségre szorultunk volna... soha nem volt ilyen"; „Nekünk a talajvízzel van bajunk"; „tudunk termelni, lehetőség van"; "mi, állami cég, nem tudunk pályázni"; "az egy olyan év vót, hogy még most is emlegessük a bányánál"; „az igazgató, vagy főmérnök, vagy akárki hív... látom, hogy belső hívás, hogy a miénk... akko' „jó szerencsét".*

24 A kultúra és társadalom által létrehozott identitás mindig személyes, de nem feltétlenül jelent kollektív identitást.

Digitized by Google

nevezi a kollektív identitást, mivel olyasmire vonatkozik, ami maga is fikció: tagnak lenni merőben szimbolikus valóság.[25] Ez különösen igaz az iménti példa esetében, amikor egy egyszerű munkás érzi sajátjának az egész vállalat problémáit, lehetőségeit, stb. – intézményként is interpretálva a bányát. A bánya identitásszerepének mutatói változatosak: a legidősebb interjúalanyom nyugalmazott bányász, aki szenvedélyes gyűjtőként egyedülálló fénykép- és újságanyagot halmozott fel – hangsúlyosan Parajd bányászatához kapcsolódóan; van, aki bányászati találkozók kupáit őrzi otthon, s van, aki az autója orrán helyezi el a bánya emblémáját. A faluban jelen vannak még azok a generációk, amelyek számára valóban *„elit munkahely"* volt a bánya, s amely generációk Parajd- és énképében meghatározó szerep jut a bányászatnak. Napjainkban viszont a gépesítés következtében egyre kevesebb dolgozóra van szükség (a bánya 160 állandó alkalmazottat és 40 bedolgozót foglalkoztat, a parajdiak kb. 70%-ot tesznek ki), Parajd közvetlen érintettsége tehát a falu összlakosságához viszonyítva csekély. A munkahely átalakulása hozzájárul a kapcsolatok megváltozásához, s így a közösség átalakulásához is. Az egyik beszélgetőtársam 1990 júniusában nyert felvételt a bányához, harmadszori kérvényezés után – elmondása alapján a vezetőségnek akkoriban még figyelni kellett arra, hogy a két Sófalváról és Parajdról arányosan vegyenek fel új munkásokat, egyik falu se kerüljön hátrányba. Az általa bejárt pálya jól szemlélteti a bánya turizmus felé való nyitását: egyszerű munkásként került a bányához, majd váltásvezető és „kasszás" lett; pincér/báros-képzettség birtokában 2001-ben a bánya strandjához, 2002-ben a bánya felújított teke-klubjához, 2006-ban pedig a bánya borpincéjéhez helyezték át. A bánya újabb szint megnyitását tervezi, mellyel megoldható a gyógykezelés és turizmus szétválasztása. Ez valószínűleg újabb turizmus-munkahelyeket teremt, míg a gépesítés következtében a bányászok száma egyre csökken. Így a bánya ma is szerepet vállal Parajd közösségeinek formálásában, de ennek a só kitermeléséhez egyre kevesebb köze van. A bánya szerepe újraértelmeződik,[26] a bányászlétet pedig már a bányászok sem úgy élik meg, mint régen.[27] Mára a „régiek" többnyire kicserélődtek, akik meg maradtak, azok *„nem tudják tartani a szokást, mer' nincs akivel"*. A leírt változásról árnyaltabb képet a fúvószenekar, *Bányásznap*ok, közösségi terek és szokások megvilágításával nyerhetünk.

Parajd első fúvószenekara 1898-ban alakult.[28] 1957-től a zenekart Telegdy, az új bányaigazgató karolta fel, ekkortól beszélhetünk bányászzenekarról. Telegdy szabadtéri előadásokat szervezett, a sósfürdő napozóján vasárnaponként

(vö. Assmann, 1992: 132–133.)

25 Assmann, 1992: 132.

26 *vö.* Peterdi – Szojka, 2000

27 *„Most mindenki bemegy, hat órát elvégezte, ül a buszra, s megy haza. Azt se tudja, hogy a másik ki az... ki a felesége, ki a rokona, milyen összefüggések vannak, nem is érdekli...".*

28 Kacsó, 1998: 5–6.

Digitized by Google

a zenekar szórakoztatta a fürdőzőket.[29] A zenekar nagyon szoros kapcsolatok kialakulásának adott keretet, akadtak olyan barátságok, amelyekhez muszáj volt a bányai munkabeosztást is igazítani, ellenkező esetben a munkások *„szöktek el"* egymáshoz. Telegdy kezdeményezésére szervezték meg a mára hagyományossá vált „Zúg a fenyves" elnevezésű fúvósfesztivált is. A zenekar „Parajd község életéhez nőtt"[30], ma is jelen van a falu minden jeles napján: a templom előtt, a régi főtéren köszönti az új évet éjfélkor, zenél a *Falunap*okon, a *Fúvószenekarok Találkozóján*, a *Káposztafesztivál*ok alkalmával zenés ébresztőt biztosít, gyászzenét fúj a temetéseken, felvonul a *Bányásznap*okon, nemzeti ünnepeken, de a zenekar tagjaiból kerültek ki azok is, akik esküvők alatt zenét szolgáltatnak. Ezek alapján a zenekar kettős funkciót lát el: egyrészt közösségi, másrészt reprezentációs feladatokat. Ez utóbbiak tere rendkívül széles, díjak és emléklapok sokasága tanúsítja mind a külföldi, mind a belföldi szereplések sikerét. A zenekar 1998-ban ünnepelte első nyilvános szereplésének 100. évfordulóját, amely egybeesett a XX. fúvószenekari találkozóval: emléktáblát lepleztek le, zenekari zászlót adtak át és emlékfüzetet nyomtattak a zenekar történetéről.[31] Ezek ellenére az utánpótlás mára kétségessé vált, újak kevesen csatlakoznak, s a meglévő tagokat is inkább csak jelentős szereplések alkalmával sikerül összegyűjteni. Ma a zenekar „a falué", a „kultúrházé", nem a „bányáé", ugyanis jelenleg a Művelődési Ház biztosít próbatermet a zenekarnak és segít a hangszerek, egyenruhák beszerzésében, javíttatásában. A bánya részéről a szoros kapcsolat és az utánpótlás is hiányzik.

Hasonló módon alakult át a *Bányásznap* is, mely minden augusztus második vasárnapján kerül megrendezésre. Ez régebb igazi ünnep volt, mely a bányászok és családjaik számára zenés együttlétet, közös étkezést, italozást, beszélgetést, játékot jelentett. A fúvószenekar által vezetett felvonulás egyenruhában történt: a bányászok büszkék voltak arra, hogy ők bányászok. Ma *„ötön-tízen kullognak a fúvószenekar után"*, a bányászok nem vesznek részt a *Bányásznap*on: a prémiumot előre felveszik, a kiosztásra vásárolt ételadagot pedig inkább hazaviszik, s otthon fogyasztják el. Azok számára, akik tudják, hogy régen mit jelentett a *Bányásznap*, dilemmát okoz a mai bányászok közönye, a közösség és *„szakma iránti tisztelet"* hiánya. Erről tanúskodik a bányaigazgatónak tett javaslat is: a prémium és ételadag kiosztására kizárólag a *Bányásznap*on kerüljön sor, a bányászok legyenek ott, *„legyen együtt a csapat"*. A *Bányásznap* az egész falu zenés ünnepségét jelentette (*„civilek"* általában többen vettek részt, mint bányászok), de mára az egész ünnep megváltozott.

A közösségi események megszűnése mögött a közösségi kapcsolatok megváltozása állhat, a bányászok esetében viszont a közösségi tér beszűkülése is rájátszik erre. A sóhivatal épületével szemben elhelyezkedő teke-bár jellemzően a

29 Horváth, 2001: 92.

30 Kacsó, 1998: 12.

31 Horváth, 2001: 94.

Digitized by Google

bányászok tere volt. A nyári turistatömeg megnyerése érdekében 2003-ban sor került ennek a felújítására: jelenleg korszerű berendezés várja az érdeklődőket, akik ma már többnyire nem a parajdiak, hanem idegenek – *„külföldiek, vagy románok”*. A helyiek *„elszoktak”*, a *Teké*nek *„már nem az a hangulata”*.

Ami látszólag túléli a közösség korszakváltását, az nem más, mint a bányászok jellegzetes köszönésmódja („Jó szerencsét!”). Ennek a használata egy hét után már reflexszerű minden bányában dolgozó esetében, ugyanakkor meg is osztja a bányai alkalmazottakat: ez a köszönésmód azoknak sajátja, akik a *„föld alá mennek”*, a bányaműhelyben dolgozók, a „felszíniek” sosem használják. A bányászhimnuszból („Szerencse fel, szerencse le...”) eredeztetett köszönés azok számára, akik nem *„kívülállók”*, cseppet sem furcsa: része a hétköznapoknak, ahogy a bányászattal járó veszély is minden nap jelen van. A korszerű technológiának köszönhetően ma a kifejtés biztonságosnak mondható, a múltban viszont ennek sokkal nagyobb súlya volt: a bányászok leereszkedtek a mélybe, de addig sóvágáshoz nem fogtak, míg minden bányász maga elé nem tette a gyertyáját, a bányászok imája és a Miatyánk el nem hangzott, s jó szerencsét nem kívántak a munkához. Régen a felszínen, a faluban is ezt a köszönésmódot használták a bányászok, ma viszont már csak a régiek közül üdvözlik így egymást páran. A bányán belüli telefonos beszélgetések továbbra is ezzel a köszöntéssel indulnak (a bánya sötétjében a „jó napot”, vagy „jó reggelt” köszönésformák értelemszerűen nem használhatók).

A „Bánya”

Míg a Parajd, Alsó- és Felsősófalva közé ékelődő bányatelep Orbán Balázs felvételén még egy kisebb falu képét mutatja, az 1970-es évekre jóformán mindegyik épület eltűnt innen. A megmaradt, Korond-patakától nyugatra eső, egykori bányatiszti lakások iskolaként, óvodaként és lakóházként nyertek új funkciót. Sóvidék e történeti szeglete érdekes és egyedi módon fejlődött: a bányatelepre önálló egységként, „egyéb lakhelyként” a Magyar Korona helységnévtárai közül csak egy kiadásban, az 1898-asban találunk utalást, más években vagy nem történik említés, vagy a falvak egyikéhez csatolva szerepel.[32] Ma a „Bánya” a teleppel átellenben fekvő házak térségét jelöli, önállósága pedig még kevésbé egyértelmű: Parajd és Alsósófalva ezen a szakaszon teljesen összenőtt, az adminisztratív határ a két falu között az új fürdőkomplexum mentén húzódik. Ennek ellenére a helyiek beszédében a Bánya kis szigetként ékelődik a két falu közé: az itt élők kelet fele „Parajdra”, dél fele pedig „Alsóra” mennek, külön iskolával, óvodával és temetővel, a „Máriskóval” rendelkeznek, *„mind egy kicsi település”*. Ennek a *„különálló világ*nak” emblémája a bányatelep régi haranglábja: a harangot meghúzták *„mikor mentek le”*[33], mikor

32 Miklós, 2010: 14.

33 ti. a bányába

Digitized by Google

haláleset volt, mikor misézés volt, *„úgy hozzánőtt"* a bányaiak életéhez. A bányatelep épületeinek felszámolásával a harangláb a bányaóvoda közelébe került, és ott állt egészen addig, amíg az új fürdőkomplexum építése el nem kezdődött. A létesítménynek területet kellett biztosítani, így – miután kiköltöztették az ott élő családot – lerombolták az útban levő bányatiszti épületet, s vele együtt a régi haranglábat is. A bányaiak reakciója többszörös felszólalás volt mind a sóbánya, mind a helyi önkormányzat vezetőségénél. A harang *„hiányzott mindenkinek"*, *„hiába, hogy szólt a nagy harang mikor temettek valakit, de az kellett szóljon ott lenn nekik"*, *„az az övék vót"*. A javaslatot, hogy a jelenlegi bányabejárat előtti parkban állítsák fel újra a haranglábat, elutasították a bányaiak.[34] A felszólalás eredményeként a harangláb visszakerült a régi bányatelepre, s kisebb újítások ellenére *„adja azt a régi formáját"*, ha valaki meghal, *„ugyanúgy meghúzzák ott is"*. A harang jelentőségét érzékelteti a hasonlat, melyben egyik oldalon a harangláb, másik oldalon pedig a templom áll. A templom összeomlik, de lebontásra sose kerül: a harangláb is a helyén kell álljon, *„annak hagyománya, kultúrája van"*. [35]

A lokalitás által felülírt etnikai határok – Bakó Boglárka kifejezésével élve – „közös etnikai teret"[36] eredményeznek. A Bánya belső egységére utal az is, hogy ezen a kis területen az etnikai kapcsolatok is másként rendeződtek, mint általában Parajdon. *„Régebb ott a lenti cigányok, azok úgy benne voltak a közösségbe"*, a bányai cigányokért ugyanúgy meghúzták a harangot, mint a magyarokért, bizonyos bányai cigánycsaládok pedig generációról generációra kizárólag közeli magyarokat hívtak (és kaptak) keresztszülőnek.[37]

Turizmusközösségek és -szereplők

Parajd egységes fejlesztési terve 2008-ban elkészült, de az önkormányzati alkalmazottak beszámolója alapján a gyakorlatban legtöbbször mellőzve van. Így a turizmus irányítása részben az önkormányzati lépések, részben pedig az alulról, vállalkozók szintjéről építkező kezdeményezések által valósul meg, egyfajta

34 *„...főnök, mondom, az nem olyan... az nem Parajdé az a harang... az a Bányáé az a harang... annak ott van helye, mondom... annak idejin akik öntötték, akik csinálták... leélték az életüköt annak a harangszója mellett... azt te nem tudod elvenni tőlük... azokból az öregekből még most is sokan élnek... akik akarják hallani ott a harangot... azt a harangot maximum 50 év múlva lehet elköltöztetni onnan... vagy 40 év múlva, amikor az a két generáció kimegy, aki már nem tudja, hogy mit jelent az a harang. Addig nem lehet hozzanyúlni."*

35 *„...az legyen ott, s annak ott a helye, ott ne bolygassa senki, me'... ezeknek ilyen hagyományai vannak, hogy... régebb is, hogyha... például templomot nem bontottak le... a templom össze kellett romoljon. (...) Kaptál volna te egy mesterembert, hogy a keresztet letörje? Annak jelentősége vót... nem úgy működött a dolog, hogy nekimenyünk egy templomnak, me most nem jó helyt van, s elhordjuk... nem kaptál volna egyetlen egy napszámost, hogy odamenjen dolgozni... S itt is az van, hogy... lehetett volna harangot venni, lehetett volna mást csinálni... de ne... tegyék azt vissza... ami oda jár... me' annak hagyománya, kultúrája van..."*

36 Bakó, 2003: 15.

37 Az egyik interjúalanyom is keresztszülő.

Digitized by Google

spontaneitást hordozva. A turisztifikáció során új szereplők is megjelennek, akik befolyásolják Parajd képének, s a helyiek énképének a formálódását. A gondnokság intézményén keresztül 2011-től a kolozsvári *Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság* szervezi meg a Sószoros védelmét, tanulmányozását, s fenntartható turizmusát.

Habár a földrajzi tér nevek általi alakítása csak elméleti, közvetetten hathat akár a (látható) kultúrtájra is: egy régió lakói adott esetben kötelezve lehetnek, hogy házaikat csak a régióra jellemző stílusban építsék.[38] A sóvidéki falukép megőrzése jelenleg látszólag nem képez prioritást Parajd számára, az viszont felismert, hogy a térség promoválása sokkal hatékonyabb, amennyiben összefognak a sóvidéki települések, s nem különállóan, hanem egységes Sóvidékként hirdetik magukat. A Sóvidéki Kistérségi Egyesület önkormányzati kezdeményezés: létrejötte a turizmus egyfajta intézményesülését jelenti. A Sóvidéki Vendégfogadók Egyesülete lentről építkező kezdeményezése a parajdi vállalkozóknak: ahogy a nevében is tükröződik, az előzőhöz hasonló elvek alapján hozták létre ezt is.

Sóhagyomány és kultúrtáj

A kultúrtáj szerepe az identitás alakulásában

Egy kultúra specifikus elemeit a kultúrtáj tükrözi. Ahogy egy templom stílusa a felekezet beazonosítását teszi lehetővé, úgy a nyelvet és írást a reklámok, üzletnevek, táblák, a helyi történelmet pedig műemlékek és múzeumok hordozzák.39 A kultúrtáj alakítója mind a személyes, mind a kollektív identitásnak: egy bizonyos kultúrtájban nevelkedve (szocializálódva) egy bizonyos építészettel, tájjal, vegetációval, klímával, tipikus hangokkal és szagokkal kerülünk kapcsolatba, megtanuljuk interpretálni a folyamatokat, megfejteni az adott tér szimbólumait és kódjait. A rendszeresség és természetesség biztonság és kiszámíthatóság érzetét kelti40 – a megszokott élettérben való biztonságos mozgás az, ami kintről nézve helybelivé tesz valakit.

Általános változások a kultúrtájban

A turizmusra való berendezkedés során az érintettek elkezdik átalakítani a személyes életterüket, a saját életüket, ami összességében a falu egész arculatának a változását eredményezi. Megváltozik az épületek mérete, szerkezete: egyre több szobához épül külön fürdőszoba, sokszor látunk olyan udvarokat, kerthelyiségeket kialakítva, amelyek csúszdát, homokozót, hintát és a szabadtéri étkezés kényelmét biztosító szerkezeteket foglalnak magukba – vagyis olyan elemek együttesét, amelyet a

38 Jordan, 2009: 36-37.

39 Jordan, 2009: 34.

40 Jordan, 2009: 35.

Digitized by Google

család csak maga számára Parajdon általában nem, vagy nem ilyen komplexitásban igényel. A panziók, kulcsosházak felbukkanása mellett említhető továbbá, hogy a faluközpont a nyári hónapokra a szálloda és posta környékéről a Bánya útra kerül át. Ennek a résznek az arculatát döntően a turizmus határozza meg: mivel az átutazó vendégeket többnyire csak ezen a rövid szakaszon lehet elérni, itt próbál minden árus helyet találni. Reklámok szempontjából is forró pontot képez a Bánya út: a feliratok és bannerek mellett bányásznak öltöztetett báb, s csillék formálják Parajd imázsát, melynek alapot a bánya bejárata, a sómalom épülete, az alakjáról „buglyaháznak" nevezett bányahivatali épület, s a parajdi sóbánya mindegyre felbukkanó logója, a bányászvakond biztosít.

Nevek, szövegek, feliratok

A nevek minden más felirattal együtt alakítói a kultúrtájnak, a kultúrtáj részeként pedig formálói az identitásnak. Fontos figyelmet fordítanunk az *önmegnevezések*re és önjellemzésekre,[41] hiszen ezek az identitás tükrözői lehetnek, akár panziók, üzletek nevéről, akár ezek internetes címben megjelenő másáról van szó: a lokális identitás sajátos mutatóiként ma már számtalan felületen és formában hirdetik a parajdiak vendégszeretetét és Parajd egyediségét. A falu panzionevei legtöbb esetben a tulajdonos család- vagy keresztnevéből erednek, a kivételt képező nevek viszont többnyire a só jelenlétére, vagy más lokális jegyre utalnak (pl. Sóbánya, Sóvirág, Sóháztur, Sókristály, Só-haj, Parajd, Küküllő). Az (éttermek, hotelek, ételfélék, újságok, stb. nevében) ismételten feltűnő helynevek megerősítésként hatnak az identitásra.[42] Ugyanakkor ez nem kizárólag a helynevek jellemzője: Parajd esetében minden só jelenlétére utaló név lokalitást hordoz. Habár jellemzőbb az általános névhasználat (pl. TransTur), turisztikai irodák esetében is akad hasonló példa (Salt-Zone). Egyesületek közül a ProSal, a Sóvidéki Vendégfogadók Egyesülete, vagy a Sóvidéki Kistérségi Egyesület említhető. Ez utóbbi működtetője a Sóvidék nevét viselő honlapnak (www.sovidek.ro), mely a tervek alapján turizmusigények kielégítése mellett közösségi lapként is funkcióba lép a jövőben.

A helynevek identitásban játszott szerepe több szempontból tárgyalható. Mind egyének, mind csoportok esetében identitásépítő szereppel rendelkeznek,[43] „szociális konszenzusként", egyfajta egyezségként működnek, mely generációról generációra fennmarad[44] – ezt a konszenzusjelleget erősíti, hogy a helynevek többnyire dialektusként élnek egy közösségben.[45] Helynevekhez érzelmi kötődés a helyiek, vagy a térrel szoros kapcsolatban állók esetében alakul ki: számukra a

41 vö. Bakó, 2002: 89.

42 Helleland, 2009: 27., vö. Jordan, 2009: 36.

43 Jordan, 2009: 7.

44 Lars Hui-Dent idézi Helleland, 2009: 30.

45 Helleland, 2009: 30.

Digitized by Google

név az adott tér „feelingjének" erősítésében, az otthon érzésének kialakításában játszik szerepet[46] (a helynevek a teret otthonná, „hellyé formálják").[47] Helleland viszont a helynevek történeti jellegét emeli ki, amikor egy tér (szóbeli vagy írott) történeti szövegeként tekint a helynevekre.[48] A nevek megjelenése szükségszerűen térhez és időhöz kötött. Beszélnek a jelzett tárgyról, és beszélhetnek azokról, akik alkotói a névnek: lingvisztikai, kulturális és szociális hagyatékról. Történeteket mesélhetnek egykori mesterségekről, vagy például az adott tér vegetációjáról.[49] A só névhagyománya gazdag, jelenleg viszont csak egy névre, a Só útjára térünk ki. A szekereken szállított só értékesítése még a XVIII. században is a környék falvainak egyik fő megélhetési forrását jelentette. A parajdi Sóhátról Gyergyószentmiklós fele tartó Só út mellett Sófalvi András azonosít egy másikat is, amely Sófalváról délkelet fele haladt.[50] A só szállítása és kereskedelme ma már teljes mértékben átalakult: a Só útjának eredeti funkciója gyakorlatilag megszűnt. Ma mégis irányjelző táblák utalnak az egykori szekeres sószállításra, a helyiek megélhetési forrására: a Só útja ma turistaútvonalnak kölcsönöz nevet, a jelzés Marosszentgyörgytől Parajdig halad, majd Gyergyószentmiklós fele tart.[51]

A szövegek minden formában meghatározói a kultúrtájnak. Parajdon román feliratot még ma is jóformán csak adminisztrációs kontextusban találunk (pl. a településtáblán, hivatali épületek falán, vagy a sóbánya bejárata fölött[52]). Ami ezen kívül van, az döntően a turisztifikáció következménye: a „cazare"-, „pensiune"-felirat[53] legtöbbször a magyar név kísérője, de már olyan példát is láthatunk, ahol a magyar név teljesen mellőzött. Mivel a parajdi turizmus alapvetően román és magyar fogyasztókkal rendelkezik, így ezek a nyelvek exponáltabbak. A bannerek, cégtáblák, prospektusok, reklámfüzetek és egyéb promóciós felületek többnyelvűsége fontos turisztifikációs termék. Az a néhány német és angol szöveg, ami van, még ma is anakronizmus érzését kelti – utalva Parajd turisztifikációjának kezdeti stádiumára. Ennek példája egy sóhoz kapcsolódó bibliai idézet[54], amely magyar, román, angol és német nyelven is nyomatékosítja Parajd és a só elválaszthatatlanságát.

46 Jordan, 2009: 28.

47 Jordan, 2009: 7.

48 Helleland, 2009: 28.

49 Brozović Rončević, 2009: 118.

50 Sófalvi, 2005: 180.

51 Az utóbbi szakasz kijelölése most van folyamatban.

52 „Noroc bun! Jó szerencsét!"

53 szállás, panzió

54 „Ti vagytok a földnek savai; ha pedig a só megíztelenül, mivel sózzák meg? Mt. 5:13 a"

Digitized by Google

Ajándék- és emléktárgyipar

Parajd turisztifikációjának legnyilvánvalóbb mutatója az ajándék- és emléktárgyipar megjelenése, mely egyrészt kínai és korondi termékekre, másrészt sótermékekre alapozott. A sótermékek létrehozásának első és legfontosabb szempontja az értékesíthetőség, nincs eszmei vagy érzelmi háttér a megalkotása mögött: ennek tulajdonítható a kínai termékek tömeges jelenléte, s ennek köszönhető a pakisztáni gyártású sólámpák forgalmazása is – gyógyhatás szempontjából ez nagyon gyenge, de látványos, így igénylik a vásárlók. A sótermékek esete komplex kérdést jelent.55 Habár a kezdeményezés nem tudatosult, a parajdi fürdősó márkásítása elkezdődött. Ennek első lépése a termékvédelem biztosítása. A márka neve Kristal, ami utal a sókristályra, a vízre, a tisztaságra, valamint az üvegre, amelyben a színezett sót árusítják. A termék eredetiségét védjegy biztosítja („Salt from PRAID, from Heart of TRANSYLVANIA"), melynek rajzos eleme a csákány, valamint a Sóhegyre, sósziklákra utaló fehér vonal. Az autenticitást a turizmus rendszerint szakemberek, intézmények, vagy az előállítók jótállásával biztosítja címke, vagy pecsét formájában.[56] Hasonló megnyilvánulásról van szó ebben az esetben is. A reklámanyagok ezeken kívül szlogent is tartalmaznak román és magyar nyelven: „A mélység titka – a fürdősó varázsa". A sóban rejlő márkásítási lehetőség ugyanakkor más vállalkozók számára is nyilvánvaló. A „Gyógynövényes fürdősó" kísérőszövege a természetes összetevők kizárólagosságát, a szintetikus színezékek, adalékanyagok hiányát hangsúlyozza. Amint a beszélgetések során kiderült, maga a bánya sem parajdi sóból készíti a fürdősóját, mivel a dési só fehérebb. A Kristal gyártója mind a két féle sót használja: az üvegbe zárt és színezett só dési, mivel szebbek lesznek a színek, a fürdősó viszont parajdi, még akkor is, ha vékony iszapot hagy a kádban – ennek a gyógyhatása jobb. A fürdősó mellett széles a termékpaletta: a sótégla, sómécses, sószappan, sólámpa, sókabin és a sószobák előállítása is jogvédett már. A vállalkozás kiindulópontja elsősorban a profitszerzés, majd a minőségi fürdősó gyártása: ezekben az üzletekben képeslapon, hűtőmágnesen kívül már csak sótermékek vásárolhatók. Maga az „autenticitás" nem okoz dilemmát a termelőknek, s látszólag a fogyasztóknak sem[57] – az autenticitás egyébként sem eleve elrendelt adottsága a termékeknek, hanem alkotók és fogyasztók közötti konszenzusnak az eredménye.[58] Az ajándék- és emléktárgyipar megjelenése a kultúrtáj alakításában is részt vesz, de a turizmus identitásban játszott szerepének szempontjából jelentősebb, hogy a turizmusipar termékeit a helyi lakosság alkalmasnak találja Parajd reprezentálására:

55 Helyiek számára a só ajándéktárgyként a múltban is adott volt. Visszaemlékezés szerint az átlátszó sókockákat „üvegsónak" hívták: *„Ajándékba adtuk sokszor, még így rearagasztottuk egy kicsi deszkadarabra... úgy disznek kitették ide-oda... ajándékba, ha jött egy más vidékről valaki, s no hát itt ugye, hogy a sóbánya itt van, hát... vigyen egy darab sót. Még Pestre is vittünk."*

56 Schouten, 2006: 195-196.

57 vö. Schouten, 2006

58 Fejős, 2000: 243.

Digitized by Google

mióta van, a fürdősót lokális specifikumként ajándékozzák a helyiek. Ez tükrözi és megerősíti az idegenek Parajdról kialakított képét, sztereotípiát épít.[59]

Turizmus mint tükör

A múlt és megjelenítésének szerepe az identitás alakulásában

„A társadalmaknak elsősorban önmeghatározás végett van szükségük a múltra", egységük és páratlanságuk tudatát a csoportok jellemzően múltbeli eseményekre alapozzák.[60] A kollektív identitás a közös tudásban és emlékekben való osztozáson nyugszik, mely közös szimbólumrendszer használata révén valósul meg: szavak, szövegek, rítusok, emlékművek, képek, bármi az összetartozás kódját képezheti. Assmann a szimbólumok által közvetített közös vonások együttesét nevezi kultúrának, pontosítva „kulturális alakulatnak". Ezáltal teremtődik és reprodukálódik a kollektív identitás, ez a kollektív identitás nemzedékeken át való fenntartásának közege.[61] A lakóhelyhez kapcsolódó nyelvhasználat a közösséghez való tartozás tudatát erősítheti, más nyelvi világokhoz tartozó csoportokkal szemben „szövetségként" léphet fel.[62] A lokális múlt[63] ismeretét hasonló kohéziós erőnek, szövetségnek tarthatjuk, amennyiben a múlt jegyeihez a közösség tagjai olyan tartalmakat társítanak, amelyek a „külvilág" számára ismeretlenek, vagy magyarázatra szorulnak.

A turizmus különböző módszereket alkalmaz a kultúra, történelem és hagyományok feldolgozására: kiemelheti, kombinálhatja, változtathatja és manipulálhatja a különböző múlt-elemeket.[64] Petrisalo szerint az interpretálásában a nyugati kultúra értékrendje, gazdasági haszna, valamint a sztereotípiák játszanak nagy szerepet: az „újraszerkesztett" történelem és hagyomány általában hűbb a jelen múlt-elképzeléseihez, mint a valós múlthoz. Az interpretációk és adaptációk identitástényezőkké,[65] a kiválasztott múlt-elemek sztereotípiákká válhatnak, hatva a helyiek énképére, s az idegenek „elvárásaira". Parajd sóbányászati múltja a bánya múzeumában, valamint a bányászati múzeumban bemutatásra kerül, turisztifikáció és lokális identitás szempontjából viszont érdekesebbek azok az elképzelések, amelyekben a bányászati múlt egy-egy kiragadott eleme játsza a főszerepet.

59 vö. Schouten, 2006: 199.
60 Assmann, 1992: 131.
61 Assmann, 1992: 138.
62 *vö.* Bakó, 2002: 89.
63 Mint egyedi, specifikus ismérve egy teret betöltő közösségnek.
64 vö. Pusztai, 2004: 127-128.
65 Petrisalo, 2004: 103–104.

Digitized by Google

Emblémák a bányászati múltból

A bányászati múltról folytatott beszélgetések közös nevezőjét két reprezentatív elem képezi: a bányatelepről sót szállító kismozdony, valamint a sót felvonó szerkezet, a gépely épülete. A szóban forgó bányatelep jelenleg kopárnak mondható: a ma is sokak által „Képe" néven emlegetett gépelyházat 1953-ban szállították a bukaresti technikai múzeumba.[66] Elevenen élő emléke különleges alakjának, hosszú életének (a XVI. században már mélyművelést folytattak, a sót 1787-ben kezdték bivalybőrben felvonni, a Képe viszont csak 1864-ben épült)[67], valamint annak köszönhető, hogy a működtetése nem csupán bányászokat érintett: a gépezetet 4 pár ló hajtotta, melyet a falusi gazdák „adtak be". A felvonó visszaszerzéséért elkezdődött a lobbizás: a bánya vezetősége szeretné végérvényesen visszahozni, s kiállítani a szerkezetet, mely szimbóluma lehet Parajd sóbányászatának.

Az emlékezések másik visszatérő motívuma a negyvenes évek elejétől a Bánya-úton sót szállító mozdony, helyi nevén a „Muki".[68] Abból adódóan, hogy ennek az emléke él az itteni közösségek tagjaiban, egyedülálló tényezőjét képezi a parajdi múltnak – és csak annak, egyben a lokalitás meghatározójává is válik. Önmagában az különlegességnek számít, hogy megszemélyesített formában volt és van még mindig jelen. A mozdonynak eddig csak egy-egy csilléje vált dekorációs elemmé, de már a Muki felkutatásának és turizmusba építésének a gondolata is felmerült.[69]

E két (bányászatra nézve) emblematikus elem mellett említhetők azok a kincstári épületek, amelyek egyre kisebb számban vannak jelen a faluban. Ezek esetében nem evidens a turizmusban értékesíthető potenciál, s mivel műemlékvédelmi program ezeket nem óvja, a falu legrégibb épületei közé tartozó kincstári házak lerombolásra vagy átépítésre kerülnek.

A turizmus szelektíven kezeli a múlt-elemeket, ennek fő szempontját pedig nem a bemutatott elem eszmei értéke, vagy történeti relevanciája, hanem inkább az határozza meg, hogy például mennyire építhető hatékony reklám rá, mennyire egyedi, mennyire sztereotipizálható az adott elem. Így a turizmus céljainak megfelelően formált és promovált múlt meghatározhatja a turisták ismereteit, de a helyiek múlt-képét is befolyásolhatja.

66 Horváth, 2006: 130.

67 Horváth, 2006: 129–130.

68 l. Horváth, 2006: 130.

69 *„Akartam Mukit is megkeresni. Muki tudod kicsoda? Az a mozdony, aki húzta ki régebb a sót a bányából... mert, csilléim, azok vannak... s azt akartam, hogy... minden nap, egy bizonyos időbe végigmenjen az a vonat... zenével, s akkor 3-4 bányász mögötte, vagy mellette vonulva, s ilyen indulót énekelve – ez csak egy ilyen turista... ilyen érdekességnek..."*

Digitized by Google

Tükröző felületek szerepe az identitás alakulásában

„Önmagunk megtapasztalása mindig közvetett, csak másoké közvetlen. Arcunkhoz hasonlóan belső önmagunkat sem láthatjuk másként, mint tükörben."[70] Személyes identitásra, önmagunkra csak kommunikációban és interakcióban tehetünk szert, „a másokkal való érintkezés egyúttal érintkezés önmagunkkal".[71] Az identitás nem eleve „adott", hanem – többek között – a más etnikumokkal való interakció folyamatában változik, mégpedig állandó jelleggel.[72] Bourdieu is kulcsfontosságúvá teszi a „más" fogalmát, amikor az identitást olyanként határozza meg, ami „a mások által való észrevétetés és elismerés által létezik". Társadalmi értelemben létezni szerinte nem más, mint észrevéve lenni, méghozzá különállóként.[73] A „más" az egyének és a közösségek szintjén is tükörként funkcionál: az interakció következtében megfogalmazódott hasonlóságok és különbözőségek egyik oldalán a „más", a másikon viszont mi állunk. A „mással való találkozás" pedig nem más, mint a turizmus egyfajta meghatározása.

A múlthoz viszonyítva ma sokkal több információ, sokkal gyorsabb információáramlás, valamint a tér relativizálódása is jellemző. Így a „mást" már nem a szomszédfalu, nem a szomszédközség, hanem az egész világ jelenti – akár a való világról, akár annak a virtuális másáról beszélünk. A világháló mellett a turizmus az, ami tükörként funkcionál az identitás alakításában: kontextusát képezi az interakciónak, mely során a „mástól" való különbözőség, vagy a „máshoz" való hasonlóság megfogalmazódása a helyiekben önmagukra vonatkozó információt eredményez. Ez vagy megfelel, vagy eltér az „idegenek" reflektálásaitól, melyek tovább alakítják a helyiek énképét.[74] A turisztikai kereslet és a reprezentáció ilyenként is szoros kapcsolatban áll. A turizmusnak sajátjai az elvárásminták, a turisták kész képeket vagy a kép összeállításához fogódzókat kapnak kézhez a meglátogatandó idegen területekről, a helyi lakosság pedig kénytelen valamiképpen viszonyulni a kialakult elvárásokhoz, igényekhez – ugyanakkor bizonyos szintig képes befolyásolni, irányítani is azokat.[75] Sokatmondó a kultúra bemutatási aktusának „mi vagyunk nektek" formulával történő kifejezése.[76] Az elvárásminták rokoníthatóak a sztereotípiákkal, melyek „az identitás kulturális «címkéi»", és jelentősen megkönnyítik a csoportok elkülönítését, kapcsolatait és érintkezését.[77]

70 Assmann, 1992: 134.
71 uo.
72 Bakó, 2002: 89.
73 Bourdieu, 1985: 12-13.
74 vö. Assmann, 1992: 134., Bakó, 2002: 89.
75 Donald V. L. MacLeodot idézi Wilhelm, 2000: 231.
76 Stanleyt idézi Fejős, 2000: 245.
77 Bakó, 2002: 88.

Digitized by Google

Parajdiak a turizmus tükrében

A parajdiak kapcsolatba kerülnek az idegen turistákkal, s folyamatosan figyelemmel követhetik azok benyomásait, véleményváltozásait, igényeit, s ezeknek megfelelően alakíthatják a kínálatot. Olyan értékek tudatosulhatnak bennük, amelyeknek korábban nem tulajdonítottak különösebb figyelmet, s olyan hiányosságok fogalmazódhatnak meg, amelyek korábban nem okoztak különösebb problémát. Függnek a turizmusból származó jövedelemtől, ez pedig kiszolgáltatottságot jelent. Más felkínálható szálláshely hiányában nagyon sokan közvetlenül a saját élettérbe engedik be a turistákat.[78] Ennek következtében sokkal szorosabb a kapcsolat a két fél között, az igényekkel és elvárásokkal sokkal többször, sokkal több formában szembesülhetnek a helyiek, ugyanakkor sokkal tisztább kép alakul ki arról, hogy őket hogyan látják az idegenek. A megfelelés érdekében szükséges változtatások már nem turizmusigényként, hanem saját hiányosságként fogalmazódnak meg. A turizmus általánosan magas szintre emeli a helyiek empátiakészségét és hangsúlyos szerepet biztosít az önreflektálásnak.

A turisztifikáció negatív vonzatai

A beszélgetések alapján a helyiek alapvetően lehetőséget látnak a turizmusban, veszélyt nem. Mégis kirajzolódtak azok a negatívumok, amelyek kétségkívül turisztifikációs vonzatok. Parajd román piac fele való nyitása ellentmondásos helyzetet szül. Mint tisztáztuk, Parajd szinte teljes mértékben magyar falu, így a román turisták, vállalkozók és területvásárlók megjelenése megbontja a falu egységét: a turizmus olyan identitáskérdést hoz előtérbe, amely a hétköznapokban (turizmusidényen kívül) nem exponált – a parajdiak magyarságtudatát. Emellett általánosabb problémaként fogalmazódott meg a tömeg növekedése által okozott elidegenedés a helyiek között. A közösségi léttől való távolodásnak Parajd egyébként is ki lenne téve, az aktivizált turisztikai potenciál megléte viszont az egész folyamatot új pályára tereli. Ahogy evidens az idény és holtidény közötti törés, úgy osztható két részre az év, mely folyamán Parajd inkább falu, „magában" van, majd inkább város, elárasztják az idegenek, s felgyorsul minden.[79] Ezt a helyiek negatívumként,

78 vö. Maccannell, 1973

79 *„...a falu kategóriából kivette Parajdot a turizmus. (...) Az én gyerekkoromhoz viszonyítva, miko' mindenki mindnekit ismert, mindenki mindenkinek köszönt. (...) Nyáron a bányától felmegyek a templomig, s majdnem senkinek nem kell köszönjek. (...) Télen köszönünk egymásnak, s nyáron nem köszönünk, ebből adódik. Még két év eltelik, vagy 3 év eltelik, s akkor már télen se kell köszönni. Szóval... megváltozik az összetétele... me' hogyha van mondjuk 80 vikkendház itt, akik nem itt élnek, de itt van vikkendházuk... ha ők nem jönnek, akkor valakinek odaadják a kulcsot... s az mind idegen személy. S adott pillanatba odakerulsz, hogy... mész... s sok-sok idegen, de jön, közbe' egy ismerős is elmegy, vagy egy haver, s nem*

Digitized by Google

s egyben a turizmus velejárójaként könyvelik. Az idegen vállalkozók megjelenése újabb konfliktusforrást jelent: a helyiek semmilyen prioritást nem élveznek az idegenekkel szemben, az Önkormányzat nem biztosít „védelmet" számukra.[80] Turizmusszervezői vélemény szerint Parajd hatalmas nyomás alatt van. Mint láttuk, a kb. 7 000 lakosra jutó több mint 400 000 turista évente nem csak a kanalizálás teljes leterhelését jelenti a nyári hónapokban. A turizmust nyáron nem kezelni kell, hanem *„ki kell bírni"*, nyáron a pihenés tere megszűnik. Problémát jelent az önfeladás kérdése is: a vendéglátók *„nem tudják meghúzni, hogy hol van a szolgalelkűség és a szolgálatkészség között a határ"*.[81]

Záró gondolatok

Parajd teljesebb identitásképének a megrajzolására a jelen tanulmány terjedelmi korlátai lehetőséget nem adtak. Ennek ellenére olyan parajdi identitás-aspektusok kerültek megvilágításra, amelyek érzékeltetik a kérdés rendkívüli komplexitását. Bár többször szükségesnek bizonyult egy-egy rövid történeti felvezetés csatolása, a tanulmány keresztmetszetnek tekinthető, amely a turizmusfolyamatok rendkívül gyors alakulásának csak egy stádiumát ragadja meg. A turisztifikációval járó kontextusváltozás magával vonja a sóhagyományok újraértelmeződését. A bányászat a közösségformálás – s így az identitásalakítás – szempontjából is háttérbe szorul, a turizmus térnyerése viszont új közösségek kialakulását eredményezi. A bányászati múlt emblematikus elemei, valamint a könnyen sztereotipizálható térjegyek kulcsfontosságú marketingtényezőkké válnak, alakítva Parajd imázsát, s alakítva a helyiek önképét. A turizmusra való berendezkedés magának a turizmusnak az identitásba épülését jelenti: hagyománya lesz a vendéglátásnak, a turizmus a helyi kultúra részévé válik, kialakul egy szolgáltatói réteg, amely a saját egzisztenciáját a turizmushoz köti – meghatározva egyben az egész település profilját. A turizmusban felerősödnek a meglévő sztereotípiák, de a turizmus reprezentációigényének kielégítésére újak is kialakulnak – Parajd esetében továbbra is a sóra épülve. E reprezentáció mozgatórugójaként viszont sokkal kevésbé az önmeghatározás, mint a „biznisz" azonosítható be.

---

veszed észre, mer' a tömegbe belé van olvadva..."

80 *„Az a legnagyobb baj, hogy rengeteg idegennek odaadják a helyeket, amire a parajdi is igényt tartana... most nem lenne jó az, hogy az a parajdi keresse meg azt a havi 10 millió lejit, s elköltse az itteni üzletekbe? – hogy ugyancsak a parajdi emberé legyen, vagy pedig megkeresi a korondi, aki elviszi Korondra a pénzt..."*

81 *„Ugye nem vagyunk egyformák... vannak pofátlanok is, akik rongálnak, nem kímélik se fádot, se a fürdőbe... mit-tudom én, falat... vagy ajtót csattogtat, vagy ilyen apró bosszúságokot okoznak, de hát ez vele jár.. mű má az ilyent nem... evvel számolunk. Jó vendég is van, s van rossz is. De hát a pénzér el kell tűrni mindent, s mindig a vendégnek van igaza. Ezt így kell felfogni. Me, ha neked van, akkor is neki át kell engedni csak azé', me' a pénzt ő adja. S ő diszponál. S te csak ki kell szógád őt, s ugye, lehetőleg... elvárja a tisztaságot, s a rendet..."*

Digitized by Google

Felhasznált irodalom

ASSMANN, 1999 Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1999.

BAKÓ, 1998 Bakó Boglárka: *Az érdekességeket kereső turisták és a turistákat kereső érdekességek.* In: FEJŐS Zoltán (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer. Tanulmányok.* Néprajzi Múzeum, Budapest 1998.

BAKÓ, 2002 Bakó Boglárka: *Együttélési viszonyok és etnikai identitás.* In: KOVÁCS Nóra – SZARKA László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből,* Akadémia Kiadó, Budapest 2002. 87–111.

BAKÓ, 2003 *Bakó Boglárka: Az interetnikus kutatásokról.* In: BAKÓ Boglárka (szerk.): *Lokális Világok. Együttélés a Kárpát-medencében.* MTA – Társadalomkutató Központ, Budapest 2003.

BOURDIEU, 1985 Pierre Bourdieu: *Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez.* In: BÉKÉS Ferenc (szerk.): Szociológiai figyelő, 1.évf., 1.sz., 1985. 7–22.

BROZOVIĆ RONČEVIĆ Dunja Brozović Rončević: *Croatian place names as a reflection of regional and national heritage and identity.* In: Peter JORDAN – Hubert BERGMANN – Catherine Cheetham – Isolde HAUSNER (szerk.): *Geographical Names as a Part of the Cultural Heritage.* Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie, Volume 18. Institut für Geographie und Regionalforschung der Universität Wien Kartographie und Geoinformation, 2009.

Digitized by Google

CSIKI, 2006 Csiki Zoltán: *Társadalmi tagozódás, foglalkoztatottság*. In: CSIKI Zoltán – HORVÁTH István – OZSVÁT Pál – VÉCSEI András: *Rapsóné öröksége. Tanulmányok Parajd község múltjából.* Corvin Kiadó, Déva 2006.

FEJŐS, 2000 Fejős Zoltán: *Múzeum, turizmus. A kulturális találkozás és reprezentáció rendszerei.* In: FEJŐS Zoltán – SZIJÁRTÓ Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció. Tanulmányok.* Osiris Kiadó, Budapest – Pécs 2000.

HELLELAND, 2009 Botolv Helleland: *Place names as a means of landscape identity.* In: Peter JORDAN – Hubert BERGMANN – Catherine Cheetham – Isolde HAUSNER (szerk.): *Geographical Names as a Part of the Cultural Heritage.* Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie, Volume 18. Institut für Geographie und Regionalforschung der Universität Wien Kartographie und Geoinformation, 2009.

HORVÁTH, 2010 Horváth Alpár: *A területi turizmusfejlesztés lehetőségei a Székelyföldön. Doktori értekezés.* Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs 2010.

HORVÁTH, 2001 Horváth István: *A székely sóbányászat rövid története*. Lyra kiadó, Marosvásárhely 2001.

HORVÁTH, 2006 Horváth István: *A sóvidéki (parajdi) sóbányászat rövid története.* In: CSIKI Zoltán – HORVÁTH István – OZSVÁT Pál – VÉCSEI András: *Rapsóné öröksége. Tanulmányok Parajd község múltjából.* Corvin Kiadó, Déva 2006.

Digitized by Google

HORVÁTH, 2006 Horváth István: *A sóvidéki (parajdi) sóbányászat történetének rövid kronológiai összefoglalása.* In: CSIKI Zoltán – HORVÁTH István – OZSVÁT Pál – VÉCSEI András: *Rapsóné öröksége. Tanulmányok Parajd község múltjából.* Corvin kiadó, Déva, 2006.

HORVÁTH, 2006 Horváth István: *A parajdi sósfürdő – múlt és jelen.* In: CSIKI Zoltán – HORVÁTH István – OZSVÁT Pál – VÉCSEI András: *Rapsóné öröksége. Tanulmányok Parajd község múltjából.* Corvin Kiadó, Déva 2006.

HORVÁTH, 2006 Horváth István: *Szpeleo- és klimatoterápia a parajdi sóbányában.* In: CSIKI Zoltán – HORVÁTH István – OZSVÁT Pál – VÉCSEI András: *Rapsóné öröksége. Tanulmányok Parajd község múltjából.* Corvin Kiadó, Déva 2006.

JORDAN, 2009 Peter Jordan: *Preface.* In: Peter JORDAN – Hubert BERGMANN – Catherine Cheetham – Isolde HAUSNER (szerk.): *Geographical Names as a Part of the Cultural Heritage.* Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie, Volume 18. Institut für Geographie und Regionalforschung der Universität Wien Kartographie und Geoinformation, 2009.

JORDAN, 2009 Peter Jordan: *Place names as ingredients of space-related identity.* In: Peter JORDAN – Hubert BERGMANN – Catherine Cheetham – Isolde HAUSNER (szerk.): *Geographical Names as a Part of the Cultural Heritage.* Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie, Volume 18. Institut für Geographie und Regionalforschung der Universität Wien Kartographie und Geoinformation, 2009.

KACSÓ, 1998 Kacsó László: *100 éves a Parajdi Fúvószenekar.* Demaco nyomda, Székelyudvarhely 1998.

Digitized by Google

LÁZÁR, 2007 Lázár Emese: *Teljes fordulatszámon a parajdi sófejtés. Interjú Seprődi Zoltán bányaigazgatóval.* Hargita Népe Gazdaság, a Hargita Népe napilap tematikus melléklete. In: Hargita Népe, XXII. évf., 33. (5692.) sz., 2007. 2.

MACCANNELL, 1973 Dean MacCannell: *Staged Authenticity: Arrangements of Social Space in Tourist Settings.* In: *The American Journal of Sociology*, vol. 79., No. 3., The University of Chicago Press, 1973. 589 – 603.

MIKLÓS, 2010 Miklós Alpár: *Szabadtéri bányamúzeum Parajdon* – Bsc. Szakdolgozat, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Földrajz Kar, Turizmusföldrajz szak, Kolozsvár 2010.

OLÁH, 2003 Oláh Sándor: *Székelyzsombor, 2000.* In: BAKÓ Boglárka (szerk.): *Lokális Világok. Együttélés a Kárpát-medencében.* MTA – Társadalomkutató Központ, Budapest 2003.

PETERDI – SZOJKA, 2000 Peterdi Vera – Szojka Emese: „Hogyan is állunk ma a pusztával?" Kunpuszta régió (Felső-Kiskunság) pusztai turizmusának etnográfiai megközelítése. In: FEJŐS Zoltán – SZÍJÁRTÓ Zsolt (szerk.): Turizmus és kommunikáció. Budapest–Pécs 2000. 129–152.

PETRISALO, 2004 Katriina Petrisalo: *Folk Tradition in Tourism.* In: CSERI Miklós – FEJŐS Zoltán – SZARVAS Zsuzsa (szerk.): *Touristic Construction and Consumption of Culture(s),* Budapest – Szentendre 2004. 101 – 107.

PICARD, 2007 Michael Picard: *From Turkey to Bali: Cultural Identity as Tourist Attraction.* In: Dennison NASH (szerk.): *The Study of Tourism. Athropological and Sociological Beginnings.* 2007. 167 – 184.

Digitized by Google

PUSZTAI, 2004 Pusztai Bertalan: *Authenticity, Rivalry and Branding. Using Invented Traditions in Tourism.* In: CSERI Miklós – FEJŐS Zoltán – SZARVAS Zsuzsa (szerk.): *Touristic Construction and Consumption of Culture(s),* Budapest – Szentendre 2004. 121 – 135.

SCHOUTEN, 2006 Frans Schouten: *The Process of Authenticating Souvenirs.* In: Melanie K. SMITH – Mike ROBINSON (szerk.): *Cultural Tourism in a Changing World. Politics, Participation and (Re) presentation.* MPG Books, Great Britain 2006. 191 – 203.

SHILS, 1987 Edward Shils: *A hagyomány. Bevezetés.* In: HOFFER Tamás – NIEDERMÜLLER Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás.* Budapest 1987. 15 – 67.

SÓFALVI, 2005 Sófalvi András: Sóvidék a középkorban. Fejezetek a székelység középkori történelméből. Székelyudvarhely 2005.

SZÁSZ, 2010 Szász Csaba: Parajd: rekordot döntött az eladott sómennyiség. Interjú Bokor Sándor parajdi polgármesterrel. http://www.szekelyhon.ro/hirek/gazdasag/parajd-rekordot-dontott-az-eladott-somennyiseg, [Letöltés ideje: 2010.02.24.]

WILHELM, 2000 Wilhelm Gábor: Az út vége? Turizmus, kultúra és identitás Lijiangban (Kína, Jünnan tartomány). In: FEJŐS Zoltán – SZIJÁRTÓ Zsolt (szerk.): Turizmus és kommunikáció. Tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest – Pécs 2000. 236–255.

Digitized by Google

Molnár Ferenc

A máramarosi görög katolikus papság 1848–1849-es magyarbarátságának főbb okai és bizonyítékai

Az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc oldalán részt vett görög katolikus (továbbiakban: *gör. kat.*)[1] lelkészek szerepének tisztázása történetírásunk egyik nagy adósága. Pedig a szabadságharc központjának 1849 eleji Debrecenbe való költözésével különösképpen felértékelődött az északkelet-magyarországi vármegyék[2] stratégiai szerepe. E közigazgatási egységek közé tartozott a több mint 80%-ban görög katolikusok lakta Máramaros megye, melyben az egyesült szertartásúak 60%-át a ruszinok, 40%-át pedig a román nemzetiségű hívek tették ki.[3] Míg a románok rendelkeztek a megye közigazgatásában is részt vevő nemesi elitréteggel, addig a ruszinoknak csonka társadalmuk volt, azaz ez utóbb nevezett nemzetiség egyetlen vezető rétege a helyi görög katolikus lelkészekből állt. A *Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye* (továbbiakban: *MGKE*) kötelékében működő máramarosi lelkészek az elit szerepét töltötték be a túlnyomórészt írástudatlan ruszin és román parasztság, zsellérség számára. Ezért a nemzetiségi lakosság kontrollálása, olykor lecsendesítése céljából rendkívül fontos volt e fent nevezett klerikális réteg megnyerése a magyar forradalom ügyének.[4]

Témaválasztásunkat több tény is indokolta. Egyrészt a Balassi Intézet kutatói szakkollégium keretei között a 2009–2010-es tanévben folytatott munkánk eredményeként megszülető, a máramarosi ruszinokkal foglalkozó tanulmányunk[5] keretében – levéltári forráshiány miatt – akkor csak érintőlegesen sikerült kitérnünk a megyei *gör. kat.* papság 1848–1849-es tevékenységére. Másrészt, a máramarosi unitus papság 1848–1849. évi tevékenységének részletes és pontos szakirodalmi feldolgozottsága a mai napig nem történt meg. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy

---

1 A görög katolikus vallásra vonatkozó szinonimaként használja még a szakirodalom az unitus és az egyesült szertartású megjelölést.

2 Északkelet-Magyarország térsége alatt rendszerint a következő négy vármegye területét értjük: Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros. Vö. Solymosi, 2009: 4–5.; Molnár, 2010: 306.

3 Máramaros megye 176 615 főnyi népességéből 13 463 magyar, 7 268 német, 56 811 oláh (azaz román), 89 454 orosz (azaz ruszin), 9 619 zsidó nemzetiségű volt. A megye vallási megoszlása a következőképpen alakult: római katolikus 11 617 fő, görög katolikus 147 997 fő, evangélikus 95 fő, református 7 287 fő, zsidó 9 619 fő. Fényes, 1847: 371.; Solymosi, 2009: 16.

4 Erre a tényre hívta fel a figyelmet például Asztalos Pál máramarosi főszolgabíró 1848. április 19-ei, a pénzügyminisztériumhoz küldött beadványa is. Solymosi, 2009: 42.

5 A tanulmány bibliográfiai adatait ld. Molnár, 2010: 306–325.

Digitized by Google

az egyesült szertartású egyház lelkészeinek 1848–1849-es szerepvállalását illetően született néhány publikáció, de e munkák nem kifejezetten a máramarosi eseményekre koncentrálnak.[6] Az eddig megjelent szakirodalmakra jellemző, hogy azok regionális keretek között – főként az *MGKE* történetének szempontjából – térnek ki a görög katolikus egyház papjainak Máramarosban betöltött tevékenységére.

Jelen munka célja, hogy a fentebb említett korábbi kutatásunk tapasztalatait olyan szakirodalmi és újabb források feldolgozásával egészítse ki, amelyek segítenek rávilágítani a máramarosi egyesült szertartású papság 1848–1849-es magyarbarátságának okaira és bizonyítékaira. Ebből kifolyólag döntöttük a *Kárpátaljai Területi Állami Levéltár* (továbbiakban: *KTÁL*) beregszászi részlegének a 151. fondjában található *MGKE* – eddig nagyrészt publikálatlan – iratainak feldolgozására. Választásunk jogosságát bizonyítja, hogy sikerült felkutatnunk a munkácsi püspökség vezetőihez címzett levelezéseknek, és az arra adott válaszoknak, valamint az egyházmegyei szentszék üléseinek[7] rövid, kivonatolt jegyzékét. Meg kell említenünk továbbá, hogy a máramarosi *gör. kat.* papság 1848–1849-es magyarbarát szerepének történetét vizsgáló tanulmányunkban különös hangsúlyt helyeztünk a forráscentrikus szemléletmódra, illetve a levéltári iratok betűhív közlésmódjára.[8]

A kongrua-rendezés mint a (máramarosi) görög katolikus papság magyarbarátságának fő okai

A máramarosi ruszin és román nemzetiségi lakosságra leginkább hatni tudó és képes *gör. kat.* papság magyar ügynek való megnyerésének egyik módja volt az az opció, hogy a magyar vezetés anyagi szempontból is érdekeltté kívánta tenni őket a magyar forradalom támogatásában. Ennek egyik eszköze volt a papi fizetésrendszer, az ún. kongrua (congrua)[9] ügyének eredményes rendezése. A kérdés felvetését annál

6 Ilyen munkák például: Pirigyi, 1990; Hodinka, 1992: 27–34.; Bendász, 1997; Botlik, 1997; Pirigyi, 1998: 149–164.; Bendász, 1999

7 Az *MGKE* központja vizsgált korszakunkban Ungvár volt. Itt ülésezett a püspökség legfőbb tanácskozási és döntéshozó szerve, az ún. szentszék is, mely testület tagjai rendszerint az egyházmegye legfőbb papi méltóságai voltak. Az ungvári szentszék ülésein 1848–1849-ben Popovics püspök elnökölt, annak távollétében pedig helyettese, Csurgovics János nagyprépost. Az egyházmegyei közgyűlés fő funkciója volt döntést hozni azoknak a leveleknek és folyamodványoknak az ügyében, amelyeket az *MGKE*-hez címeztek. Popovics Bazil munkácsi püspökről ld. bővebben 13. sz. lábjegyzet.

8 A *KTÁL* forrásdokumentumait a Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiumának gondozásában megjelent, Határhelyzetek III. című tanulmánykötetben publikált munkánkban használt módszerrel hivatkoztuk le. Ld. Molnár, 2010: 306–326.

9 A kongrua papi javadalmak évi illetményének minimuma, amelyhez egy adott parókia belső jövedelemének kiegészítését mérték. Sarnyai, 1999

Digitized by Google

is inkább jogosnak érezhetjük, mivel 1848-ban már minden egyesült szertartású egyházmegyének, még a legifjabb eperjesi püspökségnek is rendezve volt az évi illetménykiegészítése.[10]

Általában a kongrua első megállapítását az 1806-ban kelt királyi leirat kezdeményezte. E leirat alapján a munkácsi püspökségben is foganatosítva lett, a lelkészi jövedelmek összeírása[11], mely munka fel lett terjesztve a Helytartótanácshoz. Az egyházmegyei kormány azonban 42 éven keresztül eredménytelenül sürgette a munkácsi püspökség valóban mostoha körülmények között tengődő papjainak fizetésrendezését.[12]

A kongrua-ügy további rendezése kapcsán meg kell említenünk, hogy a pozsonyi országgyűlésről visszatérő Popovics Bazil püspök[13] elnökletével 1848. április 8-i Ungváron tartott szentszéki ülés[14] olyan határozatot fogadott el, amely kimondta a megyei klérus körlevélben való értesítését arról, hogy remény mutatkozott a *gör. kat.* lelkészek – felelős minisztérium általi – állami támogatás-rendezésére.[15] Az országgyűlésről visszatért munkácsi megyéspüspök a felsőtábla tagjaként tisztában volt azzal a ténnyel, hogy a magyarországi egyházi vezetés ekkor arra törekedett, hogy az alsópapságot közvetlenül az állami költségvetésből támogassa.[16]

1848-ban a Batthyány-kormány állami kármentesítéssel történő kongrua-rendezése egyrészt biztos megélhetési alapot teremett volna a *gör. kat.* alsópapság számára, másrészt csökkentette volna e klerikális réteg híveiktől való anyagi függését. Mindezen törekvésekkel összefüggésben fogalmazódott meg Csurgovics János püspöki helyettes 1848. május 31-i püspöki körlevele, amelyet a munkácsi egyházmegye papságához címzett: „Vallás és közoktatási miniszter, br. Eötvös József úr legközelebb ideküldött levelében kijelentette, hogy legfőbb gondjainak egyike az alsóbbrendű papság sorsának javítása. És mivel jól tudja, miképp az alsórendű

10 Az eperjesi egyházmegye papjai a Helytartótanács rendelete nyomán már 1845. november 1-től élvezték a kongruát. Bendász, 1997: 34.

11 Az 1806-os összeírások elsődleges céljának az egyházmegye vezetése azt tekintette, hogy felmérje: az egyes parókiákon mekkora összegekkel kell kiegészítenie a lelkészpénztárból a 100 ezüst forintban meghatározott kongruát. Ez egyébként – a felmérés szerint – olyan hatalmas összeget tett volna ki, ami jóval meghaladta a lelkészpénztár lehetőségeit. Így azt nem is fizették ki. 1848-ban a *Vallás- és Közoktatási Minisztérium* által tervezett osztályozás a parókiális jövedelmeket városokban 600, mezővárosokban 400, falvakban 300 forintra kívánta kiegészíteni. Botlik 1997: 43.; Sarnyai, 1999

12 Bendász 1997: 34.

13 Az 1848–1849-es események idején az *MGKE* vezetője Popovics Bazil (1796–1864). Munkácsi *gör. kat.* megyéspüspökként lett a magyar országgyűlés felsőházának tagja, ahol 1849 március végétől már nem jelent meg. Popovics püspök 1848–1849 folyamán végig lojális volt a magyar vezetéshez. Pirigyi, 1998: 149–155.; Solymosi, 2009: 26.; 32.

14 A szentszék funkciójáról ld. bővebben 7. sz. lábjegyzet.

15 Pirigyi, 1998: 150.

16 A kongrua-ügy állami kárpótlással történő megoldását később bonyolította az a tény, hogy1848 végére a központi kormányzat pénzügyi forrásai egyre szűkebbek lettek. Sarnyai, 1999

Digitized by Google

papság osztályában az egyesült orosz és oláh papság állapota nyomasztóbbnál is nyomasztóbb, különösen felhívja ezen megyei kormányt (t.i. a püspökség vezetését), hogy azon módok iránt, melyekkel ezen sorsán enyhíteni lehetne, értesíttessék, addig pedig, míg a kormány szándékai ez irányban tettleg foganatba mehetnének, azok határozott megállapodásáról a megyei papság kellőleg biztosíttassék. Mely valóban örvendetes miniszteriális leiratból, melyben szegénységünk és nyomasztó állásunk elismertetik és reménység nyújtatik, hogy ezen szükségen az álladalom segíteni akar és fog, uraságtok azon felszólítással tudósíttatnak, hogy illető alesperesi úton nyilatkozzanak, hogy … a javadalmak illő ellátása iránt a minisztériumnak kimerítő értesítvényt adni lehessen".[17]

Az általunk elvégzett levéltári kutatások alapján kijelenthetjük, hogy az Eötvös leirata nyomán szerkesztett püspöki körlevél Máramarosban nagy visszhangra talált. Ezt bizonyítják azok a Máramarosi Vikariátus[18] – legmostohább körülményei között élő – lelkészeitől származó válaszfeliratok, amelyek egyben betekintést adnak az itteni papság társadalmi-gazdasági helyzetébe.

A fent nevezett levéltári iratok vizsgálata előtt meg kell említenünk, hogy a máramarosi parókiák 1806. évi összeírásának – elsősorban a lélekszámra vonatkozó – adatait a szakirodalom nem tartja hitelesnek, mivel a nevezett megye területén nem kellő részletességgel és pontossággal végezték el ezt a munkát.[19] Az 1848-as kongrua megállapításánál az 1806-os összeírás semmiképpen sem bizonyulhatott megbízható rendezési alapnak. Főleg akkor nem, ha figyelembe vesszük azon parókiák vagyoni állapotát hátrányosan érintő gazdasági-társadalmi változásokat[20], amelyek a 19. század közepére már éreztették hatásukat.

Az 1806. évi összeírás felülvizsgálata tehát mindenképpen szükséges velejárója volt az új kongruarendezésnek, mely korrekciós szándékot belefoglalták a már említett 1848. május 31-i püspöki körlevélbe: „Egyházi Megyénk Kormányának f. é. 1669. szám felszólítására, hogy … kik nintsenek megelégedve az 1806ik évi összeirással 's mi oknál fogva?".[21] Ez utóbbi idézet egy máramarosi alesperes, Glágola Lukács válaszleveléből származik, aki 1848. július 18-án így értesítette püspökét a taracközi esperessége alá tartozó lelkészi javadalmak helyzetéről: „Miután az egész kerületre[22] való nézve általános kifogást az 1806. évi összeirás ellen tiszta lelkiismerettel lehetne tenni, azon oknál fogva, hogy mindenütt a keserűség nem pedig bizonyos jövedelem tulságosan beiratott, tsak egynéhányat megnevezni kénteleníttetek:

17 Hodinka, 1992: 28.

18 Máramarosi Vikariátus – Máramaros vármegye *gör. kat.* egyházi esperességeit egyesítő nagyobb egyházkerületi igazgatási egység, amelynek élén 1848–1849-ben Anderkó Péter máramarosi vikárius állt.

19 Vö. Udvari, 1990: 60.; Botlik, 1997: 44.

20 Ilyen változások voltak: a ruszin és román jobbágyságot sújtó, feudális jellegű terhek növekedése, a parasztság földtől való megfosztása, valamint a nagyfokú zselléresedés folyamata. Ács, 1996: 26–27.

21 *KTÁL*, F. 151, op. 1, od. zb. 2480, lap 44.

22 A Máramarosi Vikariátus alá tartozó taracközi esperességről van szó.

Digitized by Google

a) Brusztura ez fenyves közt, minden szántás vetés nélküli legborzasztóbb Marmarosi helyen fekvő vadhely, a hól minden dupla áron veendő, leginkább figyelembe 's pártfogásba ajánlható.
b) Alsó és Felső Neresznicze mindkettő igen tsekély 's sovány határú a legpontosabb 's legszigorubb jövedelmek behajtásával sem felérő összeírási összveget.
c) Nyágova és Taraczköz silány, motsaras, rossz termőképességű föld".[23]

Glágola Lukács püspökének írt alesperesi jelentését a hozzá tartozó parókiák lelkészeinek leveleire alapozta. A továbbiakban ezen alesperesség (azaz taracközi kerület) görög katolikus papjainak Glágolához címzett iratait vesszük vizsgálat alá, mely munka indokolt voltát bizonyítja az is, hogy a lelkészi jelentésekből lényegesen több információt megtudhatunk azok társadalmi-gazdasági helyzetéről, mint az elsősorban összegző szándékkal szerkesztett alesperesi feliratból.

Időrendben az első jelentés Fankovics Sándor alsó-neresznicei paptól származik, aki 1848. június 30-án küldte el levelét a Gányán szolgálatot teljesítő Glágola alesperesnek. Fankovics feliratából megtudjuk, hogy ő is kifogásolta az 1806. évi összeírást, mivel 300 pengőforintba írták össze javadalmát, holott az a „legboldogabb üdőkben is … alig 200 pengő forintot" jövedelmezett. A forrásból kiderült, hogy az alsó-neresznicei lelkész nem tudta ugyan az akkori összeírás pontatlanságának az okát, de mindenképpen szükségesnek vélte annak korrekcióját: „ha valaki valoban én részemről igen, azon összeirasnak mielőbbi reformját szivemből ohajtanám".[24] Az előbbihez hasonló észrevételt fogalmazott meg az 1806-os munkálatokkal kapcsolatban, alesperesének Medveczky dombói lelkész: lehet, hogy „… azon időben a hívek tehetősebbek lévén, lelkészének bővebben adakozhattak, de jelenleg az ide való nép el szegényedvén, a stoláris jövedelem igen csökkent, ahoz[25] képest mostan az érintet stoláris jövedelmet Domboi lelkész bizonyos jövedelmének számítani nem lehet".[26]

Figyelemre méltó Papp András széleslonkai lelkész 1848. július 14-én írt jelentése is, aki így számolt be Glágola Lukácsnak: „Mi illeti az 1806. évi öszveírást. Ezzel én mint öszveírással meg vagyok elégedve, de mint jövedelmével nem".[27] Ez a forrás rámutat arra, hogy akár helytállóak az 1806-os munkálatok adatai, akár nem, de az azóta eltelt 42 év során bekövetkezett társadalmi-gazdasági változások[28] mindenképpen szükségessé tették a papi illetmény kiszámolásának alapjául szolgáló javadalmak újabb felértékelését. Volt olyan eset azonban, amikor a 19. század

23 *KTÁL*, F. 151, op. 1, od. zb. 2480, lap 44.
24 Uo. lap 46.
25 1806-ban a dombói *gör. kat.* pap stoláris jövedelme 132 pengő forint volt.
26 *KTÁL*, F. 151, op. 1, od. zb. 2480, lap 52.
27 Uo. lap 50–51.
28 Ezeket a változásokat ld. 20. sz. lábjegyzet.

Digitized by Google

eleji parókia-rendezési munka eredménye nem a fent említett változásoknak volt köszönhető, hanem éppenséggel egy olyan – egyébként nem a lelkészi javadalom belső jövedelméből származó – számítási hibának, amelynek kiküszöbölése 1848-ig aktuális maradt. Gorzó Dénes bruszturai paptól tudjuk, hogy 1806-ig a Máramarosi Kincstári Kamara ugyanazon javadalomnak „100 forintbul álló ideiglenes segélyt juttatott, mely segélypénz, hogy 1806ik évbe az öszve irásba becsuszott … így hát a bruszturai javadalom a rendszeresites beáltátul olta évenként 100 forintokban hiányt jövedelmeiben szenvedni kénytelen".[29] Gorzó 31 alkalommal írt panaszt a parókiáját ért hátránnyal kapcsolatban „az illető helyekre és egyéneknek", de ügye nem nyert pártolást, sőt az egyik helyről kifejezetten tudtára adták, hogy „mi kötelesebbek vagyunk a kamara érdekeit pártolni mint a magányosok ügyét".[30]

A taracközi esperességen kívül sikerült egy másik máramarosi görög katolikus kerület, a felső-verhovinai[31] esperesség két, ugyancsak az 1848. május 31-i püspöki körlevél felszólítására adott válaszát felkutatnunk. Az egyik levélben Jaromisz Bazil hidegpataki lelkész jelenti Musztyánovics István felső-verhovinai helyettes alesperesnek, hogy „az 1806. évi összeirás szerént 221 pfkat javadalmom jövedelmezne, és ahoz congrua 300 pengő forintig kegyesen megadódnék, nem 300 de 600 pengő forinttal is Hidegpatakon majd égbenyúló bérczek és 8. hónapig minden évben hó lepte hegyek közt mint vad rengeteg amiben lelkész lelkészi hivatalban el nem élhet".[32] A hidegpataki lelkész által javasolt 600 pengő forintos illetmény-megállapítás a minisztérium által tervezett osztályozás szerint a városi plébániák jövedelem-kiegészítésének felelt volna meg.[33]

Musztyánovics István kongrua-kiegészítésre tett javaslata némileg eltér Jaromisz felvetésétől, hiszen attól összetettebb számítási módszert vetett fel. Ez utóbbival kapcsolatban a felső-verhovinai alesperes július 16-i címzett feliratában ugyanis két dolgot javasolt püspökének:

1) „ha nem többet bizonyosan papi jövedelmünket [Musztyánovics pilipeci és Jaromisz hidegpataki paróchiáinak jövedelmei] egy negyedét veszendőnek tekintve az összeirásból kihagyni méltányosság kívánja";

2) Az „élelmiszerekre fordítni szokott nagy kiadásokat tekintetbe véve kerületünkbeni javadalmakra congrua fejében, vagy dotatióként legalább is száz pfttal többet kellene kivetni, és jutalmazni mint más javadalmakra".[34]

A fentiekből kitűnik, hogy Musztyánovics István egyrészt a parókiák belső

29 *KTÁL*, F. 151, op. 1, od. zb. 2480, lap 48.

30 Uo.

31 A Verhovina elnevezés az Északkeleti-Kárpátok magyar-galíciai határvidék mentén húzódó legmagasabb, ruszinok által lakott területeit jelenti. Máramaros verhovinai régióján tehát a megye északi, hegyvidéki részét kell érteni. Kobály, 1998: 207.

32 *KTÁL*, F. 151, op. 1, od. zb. 2480, lap 56.

33 Vö. 11. sz. lábjegyzet.

34 *KTÁL*, F. 151, op. 1, od. zb. 2480, lap 54–55.

Digitized by Google

jövedelmeinek egynegyed résszel csökkentett összegének újraértékelési javaslatával, másrészt az államilag megszabott kongrua 100 forinttal növelt kiegészítésével (400 forint) akarta gyarapítani a felső-verhovinai kerületben szolgálatot teljesítő *gör. kat.* papság „szabályos illetményét". A kerületi alesperes által felvetett parokiális jövedelem-kiegészítési javaslat a mezővárosok lelkészeinek szánt miniszteriális juttatástervezettel egyezett meg.[35]

A teljesség kedvéért érdemes még említést tenni azokról a tényekről, amelyek Musztyánovics a kongrua-kiegészítési ötletét inspirálták. Ezek egyrészt a 19. század első felében, a Felső-Verhovinán végbement demográfiai, gazdasági, valamint társadalmi jellegű okokra vezethetők vissza.[36] Másrészt a pilipeci javadalom igazgatását is ellátó alesperes mintegy tervezete megerősítéseként – Jaromisz Bazil fentebbi jelentéséhez hasonlóan – hivatkozott kerülete zord természetföldrajzi adottságaiból adódó hátrányos helyzetére: „kerületünk megyénk legéjszakibb zordon hegyei közt fekvő legmostohább videkeket foglal, … ezért a legszükségesebb első élelmi czikkeket is messze tőlünk egész nyolcz mérföldnyire tőlünk lévő Munkácsi, Huszti, vagy Galicziai piacokról rossz veszedelmes öt napnyi uttal…nagyobbára lóháton … vagy drága fuvarral beszerezni kintelenítetünk".[37]

Az 1848. évi munkácsi egyházmegye papi javadalmait érintő kongrua-ügy rendezésével kapcsolatos munkálatok utóéletével kapcsolatban meg kell említenünk, hogy azok feldolgozása a háborús események miatt nem készült el. Így amikor az *Országos Honvédelmi Bizottmány* (továbbiakban: *OHB*) Debrecenbe való költözésével felértékelődik a – ruszin és román nemzetiségű – többségében unitus vallású hívek által lakott máramarosi hátország és határvidék szerepe, a Kossuth által példátlan gyorsasággal újra elindított kongrua-rendezés az 1806-os összeírás adataira kénytelen alapozni. A szakirodalomból ismert tény, hogy az *OHB*-elnök 1849. január 24-én arról értesítette Popovics püspököt, hogy „habár az iratok még meg nem érkeztek, nehogy azonban a derék papság addig is mostoha helyzetükben enyhítés nélkül hagyassanak", kiutalt 5000 pengő forintot.[38] Majd február 8-án Kossuth személyesen közölte a munkácsi püspökség küldötteivel (Szabó György hajdúdorogi és Karczub András nagykállói alesperesek) az *OHB* azon határozatát, amelynek értelmében a kormány ideiglenesen 63 590 pengő forint 17 és ½ krajcárt ítélt meg a papok kongruája címén.[39]

---

35 Vö. 11. sz. lábjegyzet.

36 Az okokat ismertető Musztyánovics idézet a következő: „Felső-Verchovinai kerületben én alólírt Pilipeczi Javadalmam, és Hideg Pataki Lelkész Úr a maga javadalma 1806iki összeirassal meg elégedve nem vagyunk részint hogy a legközelebbi múlt igen szük években népünk a nagy halandóság, és kivándorlás által számba nagyon csökkent, és vele együtt papi jövedelmünk is, kilátásunk nincs, hogy a gazdák volt régi mennyiségre szaporodjanak, az üres telkek zsidók által elfoglalva lévén: részint továbbá azért, a mennyiben Hiveink elszegényedvén papi tartozásokat soha ki nem fizeti…". *KTÁL*, F. 151, op. 1, od. zb. 2480, lap 54–55.

37 Uo.

38 KLÖM XIV. köt.,1952–1953: 217.; Bendász, 1997: 34–35.; Solymosi, 2009: 67.

39 *KTÁL*, F. 151, op. 10, od. zb. 1, lap 130; 133–134.

Digitized by Google

Az eseményeknek a magyar szabadságharc szempontjából kedvezőtlen alakulása következtében a munkácsi egyházmegye *gör. kat.* papsága csak egy évnegyedre (január, február és március) részesülhetett a szabályos illetékből.[40] Ennek ellenére a kongrua-ügyben tett előremutató lépéseket a máramarosi unitus klérus nagyra értékelte, melynek egyértelmű bizonyítéka, hogy Anderkó Péter máramarosi vikárius 1848. májusában a „hatósága alatt lévő papság nevében, Méltóságos Megyés Püspök Urnak a ki eszközlött pótlék pénzért hála nyilatkozatot" küldött.[41]

A máramarosi görög katolikus klérus az 1848–1849-es forradalomért és szabadságharcért folytatott tevékenységének bizonyítékai

A kongrua-ügy rendezésének ígérete, majd részbeni teljesítése – ahogy már fentebb is említettük – a magyar szabadságért vívott küzdelem támogatása szempontjából, komoly érvként hatott a mélyszegénységben élő máramarosi egyesült szertartású papság számára. Mindazonáltal fontos megjegyeznünk, hogy a papi illetmény rendezésének ügye a ruszin és román lakosság helyzetén is segített volna, hiszen papjaik fizetésrendszerének állami forrásból való kiegészítése jelentős terheket vett volna le a hívek válláról. A nagyrészt írástudatlan ruszin és román népesség azonban nem tudta olyan perspektivikusan végiggondolni a polgári átalakulás szellemében megfogalmazott magyar törvényeket és intézkedéseket, mint például a magyar nyelvet jól beszélő papjaik. Ennél fogva a fent említett két nemzetiség zömére sokkal nagyobb mértékben tudott hatni egy esetleges ellenforradalmi propaganda vagy lázítás, kiváltképp akkor, ha az a helybeli nemzetiségi lakosság elégedetlenségével is találkozott, illetve ha azt a császári-királyi (továbbiakban: *cs. kir.*) katonaság fegyveresen is „megsegítette". A máramarosi *gör. kat.* klérus magyarbarát szerepvállalása önmagára nézve további feladatok ellátását (az 1848-as áprilisi törvények magyarázata és a helyi lakosság pacifikálása), majd ebből adódóan különböző konfliktushelyzetekbe való belekeveredést vont maga után.

A máramarosi unitus papság szerepe aromán mozgalmak pacifikálásában

Máramarosban a *gör. kat.* papság a kezdetektől fogva tisztában volt azzal, hogy magyar ügyet képviselő álláspontjukból kifolyólag szembe kerülhetnek híveik bizonyos csoportjával. Ez a helyzet legelőször a kiváltságaikat az 1848-as

40 *KTÁL*, F. 151, op. 10, od. zb. 2, lap 114.

41 *KTÁL*, F. 151, op. 10, od. zb. 3, lap 49.

Digitized by Google

törvények értelmében elvesztő román nemesség kapcsán került előtérbe. 1848. április 12-én a püspöki szentszék tárgyalás alá vette Anderkó Péter máramarosi vikárius azon jelentését, melyben báró Sztojka Imre[42] helybeli nemes „a mostani nagyszerű események szerencsés kifejlődéséért hálaadó Isteni tisztelet megtartását" indítványozó ötletének elvetését kérte püspökétől, mondván „legalább a Máramarosi vicariatusban hálaadó Isteni tisztelet boldogabb időre azért halasztassék, nehogy az ottani számos görögszertartású nemességben nagyobb ingerültséget szüljön, ugy is elég keserű kifakadások eddig is történtek már".[43] Az Ungváron ülésező püspöki szentszék megfontolandónak találta Anderkó érveit és lényegében elfogadta azt.[44]

Solymosi József munkájából ismert, hogy – az aknasugatagi román sóvágók lázadását[45] leszámítva – 1848 őszéig, a forradalom szabadságharccá realizálódó szakaszáig, Máramarosban nem került sor a nemzetiségek magyar hatóságokkal való szembefordulására. Más volt a helyzet 1848 októberétől, amikortól kezdve a megye nyugalmát rendre megzavarták az annak déli részéből érkező nyugtalanító hírek. Máramaros ezen részén, amely Erdéllyel volt határos, egymást érték a kisebb népmozgalmak, lázadások, melyeket a 17. (2. román) határőrezred[46] közelben állomásozó alakulatai szítottak a főként nemzetiségek lakta területen.

Az események ilyetén alakulása nem kerülte el Popovics Bazil munkácsi püspök figyelmét sem. Az 1848. október 17-i máramarosi vikáriusnak és alespereseknek[47] címzett körlevelében az erdélyi román bujtogatások hírének hallatán arra kéri az ottani lelkészeket, hogy „a gondjuk alá rendelt népet békességre, 's felsőbbség eránti engedelmeskedésre komolyan intsék és buzdittsák; egyszersmind őt egy részről arra, miként ki a felsőbbségnek nem engedelmeskedik, az az Isten rendeletének szegül

42 Báró Sztojka Imre (1776–1858), máramarosi főnemes család sarja, jogi végzettséget szerzett és táblabírói tisztséget viselt az 1820–30-as években. A reformkori országgyűléseken Máramaros megye alsótáblai követeként, valamint a főrendiház örökös tagjaként vett részt. Aktívan bekapcsolódott az ellenzék munkájába. 1848-ban a felsőház korelnöke volt, egészen 1849 áprilisáig részt vett az üléseken. Ekkor birtokaira vonult vissza. Pálmány, 2002: 1049–1050.; Solymosi, 2009: 31–32.

43 *KTÁL*, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, lap 50.

44 Az ungvári szentszék határozata Anderkó feliratával kapcsolatban: „Ezen jelentés azon nyilvánítás mellett tudomásul vétetik, hogy olly helyeken, hol számos nemesség lakik, kik az uj törvények által eddig gyakorlott jogaiktól megfosztattak, következőleg az ingerültség 's kitörésektől félni lehet, 1094:848. szám alatt megrendelt hálaadó Isteni tisztelet vagy igen vigyázva tartassék meg, vagy pedig egy átaljában mellőztessék el." Uo.

45 1848 nyarán, Máramaros megye területén a fentebb már említett aknasugatagi sóvágók lázadása mondható a legkomolyabb eseménynek. Ennek során az új törvényeket hirdető és a nemzetőrség összeírására kirendelt megyei küldötteket támadtak meg és súlyosan bántalmazták őket, még Miksa császár által adott kiváltságaikra hivatkozva. A megye közelben állomásozó nemzetőröket rendelt ki megfékezésükre, akik hamar rendet tettek, majd további féken tartásukra katonaság és törvényszék kirendelése történt. Vö. Solymosi, 2009: 48.

46 A Habsburg Birodalomban 1848 tavaszán létező 18 határőr gyalogezredből mindössze a két székely határőr gyalogezred zászlóaljai álltak magyar szolgálatban a szabadságharc során. A 17. határőrezred parancsnoka, Urbán alezredes 1848. szeptember 4-én mondta fel az engedelmességet a magyar kormánynak. Hermann, 1996: 145.; Solymosi, 2009: 60.

47 A püspöki körlevél főleg a románok lakta kerületek alesperesei részére íródott; Máramaros tekintetében az izai, a kaszói, a szigeti és a visói eperességeket említi meg.

Digitized by Google

ellen, mivel minden hatalom Istentől van, ismételve figyelmeztetni, más részről pedig afelől meggyőzni iparkodjanak, hogy a Felsőbbségnek nem hiában adatott kezébe a hatalom, következőleg az, a békezavarókat, és engedetleneket annak idejében kétségtelenül gonoszságuk fokozata szerint sujtani fogja."[48]

Popovics püspök aggodalmainak jogosságát a borsai lakosság lázadása bizonyította. 1848 októberének végén a Naszódon állomásozó *cs. kir.* határőrökhöz küldött román többségű község képviselői által a falu a Habsburg–ház védelmére esküdött fel. Miután a vármegye részéről a békés meggyőzés taktikája kudarcot vallott, Péterffy Endre nemzetőr őrnagyot küldték ki szigeti és szabolcsi nemzetőrökkel a lázadás megfékezésére. Október 28-án a borsaiak megtámadták a falu közelében állomásozó nemzetőrcsapatokat, azok azonban benyomultak a faluba és az ellenszegülőket elkergették. A rögtönítélő bíróság itt öt embert ítélt kötél általi halálra és végeztetett ki a helyszínen.

A borsaiak lázadásáról részletes információkat sikerült megtudnunk Mihály János visói alesperes Anderkó vikáriushoz küldött 1848. november 7-i tudósításából. Mihály szerint a fellázadt falu lakosságának tettei egyrészt Borsa polgári vezetőjének tekintélycsökkenésére, másrészt a község *gör. kat.* lelkészének, Szálka Mihálynak a hívek általi megvetésére vezethető vissza. A visói alesperes szerint Szálka Mihály személyének döntő jelentősége volt abban, hogy e román falu lakossága a lázadók oldalára állt, mivel a helybeliek vele kapcsolatban úgy éreztek, hogy „olly lelkész kormánya alá kerültek, ki iránt a borsaiak egyáltalában rokonszenvvel nem viseltettek, kik szüntelen olly lelkész után sóvárogtak, ki velök rokoni visszonyban is legyen; mert e nép ismert jelleménél fogva, csak ollyantól képes valamelly capacitatio elfogadására, és csak az ollyan irányában viseltetik bizodalommal, kivel érdeke is közös".[49] A borsaiak lázadása ugyanakkor rámutatott arra a tényre, hogy a magyar szabadságharccal való szembefordulásnak oka lehetetett – a román határőrök bujtogatásai és hamis ígéretei mellett – az a tény, hogy a helyi lakosság csak az előttük erős tekintéllyel rendelkező polgári és egyházi vezetők útmutatásait volt hajlandó követni, ellenkező esetben alkalmas eszközeivé válhattak az ellenforradalomi propagandának.[50]

December 3-án az újra betörő román határőrcsapatok egy másik máramarosi községben okoztak felfordulást. A már említett borsai események és a mostani szacsali támadás között volt egy fontos különbség: Szacsal lakossága nem lázadt

---

48 *KTÁL*, F. 151, op. 9, od. zb. 2564, lap. 1. Popovics körlevelét teljes terjedelmében ld. 1. sz. melléklet.

49 *KTÁL*, F. 151, op. 9, od. zb. 2614, lap. 28–29. Mihályi visói alesperes jelentését teljes terjedelmében ld. 2. sz. melléklet.

50 Az ellenforradalom borsaiakra gyakorolt hatásáról így írt Mihályi alesperes: „…a reactionak egyik fő eszköze az erdélyi oláh ezredbeli határőrvidéki tisztikar alattomos sőt nyilvános utakon is bujtogatta a népet az alkotmányellenességre, bujtogatta a törvényes hatalommali ellenszegülésre és segítette, legfőképpen katonai erőt adván, a nép a felebbi bujtogatásoknak engedett annál is inkább, mivel az uj alkotmány által sok érdekeiket sértve lenni hitték, mellyek orvoslasa, - s helyreállitásával az erdélyiek kecsegtették…". Uo.

Digitized by Google

fel a magyarok ellen, sőt Szaplonczay Zsigmond máramarosi helyettes alispán tudósításából[51] ismert, hogy a román hatőrség közeledésének láttán „többen a lakosok közül felszaladtak a helybeli lelkész úrhoz, hogy tőle tanácsot kérjenek, hogy ily körülmények között mitevők legyenek?". De mielőtt Gyenge János görög katolikus pap útmutatást tudott volna adni híveinek, a támadók rátörtek lakására, őt, nejét és az ott tartózkodó Rednik Mihály esküdtet „agyba-főbe verték és kínozták… Ezek után a lelkészt és Rednik Mihály esküdt urat, és több erőszakkal öszveszedett szacsali lakosokat fegyver között a majorhoz, ki a hegyoldalba maradott, kísérték".

Az inkább vallatáshoz hasonlítható kihallgatás során az őrnagy felszólította Gyenge Jánost, hogy „a lelkész igazán vallja meg, hogy mire esküdt ő és a szacsali lakosok, mire miután lelkész úr azt felelte, hogy V. Ferdinándnak és a hazának hűséget esküdtek, úgy a major mint a többi tisztek lelkész urat gúnymosollyal, újra kutyának, kálvinista és lutheránus papnak nevezték. Többek között azt is mondák, hogy a kutya papok az urakkal zavarták öszve az országot. Ezután a major kemény rendeletéből mindnyájokat első Ferdinánd[52] hűségére feleskették". Nyilvánvaló, hogy a szacsali pap személyének hívei előtt való megszégyenítésére a magyar szabadságharc és az azt támogató klerikális vezetés lejáratásának szándéka miatt került sor. A megrémült és összezavarodott lakosság megnyugtatása céljából Szacsalra érkezett a megye több prominens polgári és katonai vezetője mellett, a kerületi alesperes [Mihály János] is, aki „rövid de velős beszédébe azon eskü alól, melynek letételére az ellenség által törvénytelenül erőszakoltattak felmentette, s a hazai törvényekhezi ragaszkodásra és kellő engedelmességre felhívta [őket]". Mintegy megerősítve az alesperest, Szaplonczay Zsigmond máramarosi helyettes alispán beszédében megyei pártfogást ígért az összehívott szacsali lakosságnak.

Máramaros pacifikálása és a román határőrök visszaszorítása főleg az *OHB* és Bem intézkedéseinek köszönhetően történt majd meg 1848 végén – 1849 elején.[53]

A máramarosi görög katolikus papság és a verchovinai ruszinok lázadása

Az 1848-as borsai és szacsali események rámutattak arra a tényre, hogy a belső lázadások és a külső támadások idején mennyire felértékelődött az ott szolgálatot teljesítő, a magyar szabadságharcot képviselő *gör. kat.* lelkészek szerepe. Bem

51 Szaplonczay tudósítását teljes terjedelmében ld. Solymosi, 2002. valamint 3. sz. melléklet.

52 Királyként V. Ferdinánd (1835–1849), osztrák császárként I. Ferdinánd (1835–1848) néven uralkodott.

53 Kossuth december 11-i levelében igyekezett megnyugtatni a megye közönségét, hogy megtette a szükséges intézkedéseket Urban visszaszorítására. Ugyanezen nap kelt utasításában a november 29-én kinevezett új parancsnok, a lengyel Józef Bem feladatául szabta ugyanis, hogy a szükséges erősítések beérkezése után „Urbánt megfélemlítve, a nagy aggodalomban lévő máramarosiakat némileg megnyugtassa". Solymosi, 2009: 65.

Digitized by Google

sikeres erdélyi hadjárata következtében 1849 elejétől kezdve Máramarosban nem kellett tartani az Urbán vezette román csapatok támadásától. Az unitus papságot is érintő újabb veszély fenyegetett azonban a megye északi része, az ún. Verhovina felől, amely az osztrákokhoz lojális Galíciával volt határos.[54]

A magyar szabadságharc szempontjából a verhovinai területen szolgálatot teljesítő *gör. kat.* papság szerepe két ok miatt értékelődött fel. Egyrészt meg kell említenünk, hogy a máramarosi–galíciai határszakasz mindkét oldalán többségében ruszin lakosság élt, másrészt Máramaros – az 1848 decemberében meginduló *cs. kir.* támadás következtében – a Debrecenbe szorított magyar kormányzat közvetlen hátországává vált.

A máramarosi–galíciai határvonal magyarországi oldalához tartozó községeiben való lelki szolgálatteljesítés és a magyar szabadságharc melletti nyílt kiállás 1849 tavaszán egyre veszélyesebbé vált az ottani egyesült szertartású papságnak. 1849 elején ugyanis magyar területek ellen Galícia irányából több támadás is történt az osztrákok részéről.[55]

Az *MGKE* jegyzőkönyvének egy, 1849. március 26-án keletkezett bejegyzése szerint a püspöki kormányzat tudomására jutott: „mintha a Máramarosi Verchovinai nép, melly eddig tsendesen és engedelmesen viselte magát, holmi honkivöli bujtogatások által némelly részben elámittatva, olly tetteket követett volna el, mellyeket sem az úrbéri terhektőli felszabadulás hála érzetével, sem pedig a haza szeretetével, sem végtére azon népre várakozó szép jövendővel öszve egyeztetni nem lehet".[56] E forrásból kitűnik, hogy a püspöki kormányzat azért támogatta a Kossuthék által képviselt magyar szabadságharcot, mivel abban egy olyan fejlődőképes és haladó szellemű átalakulást látott, amelyben nemcsak a klérus, de a hívek jövőjét is biztosítottnak érezte. Ezzel összhangban reagált a püspöki vezetés a verhovinai hírekre is, illetve arra utasította a felső- és alsó-verhovinai kerületek papjait, hogy azok az ottani lakosságot békére, illetve vallás- és hazaszeretetre intsék.[57]

---

54 Az ung–bereg–máramarosi határvonal védelmét ellátó osztrák egységek egyébként a galíciai és bukovinai főhadparancsnokság ellenőrzése alá tartoztak. A főhadparancsnok, Hammerstein altábornagy, Barco vezérőrnagyot jelölte ki e határvonal védelmére. Solymosi, 2009: 96–97.

55 Az osztrákok határ menti kisebb portyázásai (február 20., március 10.) után az *OHB* Mann Józsefet nevezi ki Máramaros megye segédkormánybiztosának. Feladata Mihályi Gábor alárendeltségében, annak tehermentesítésével, a Toronya környéki határ védelme volt. Mann meg sem érkezett Toronya vidékére, amikor az osztrákok újabb portyázást (március 16–17.) indítottak a máramarosi határközség ellen. Ez utóbbi támadás méreteiben jelentéktelen volt ugyan, de a magyar csapatokat mindenképpen nyugtalanította. *KTÁL*, F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 4, 6.; *KLÖM XIV. köt.*, 1952–1953: 648.; Lehoczky, 2000: 94.; Solymosi, 2009: 69.

56 *KTÁL*, F. 151, op. 10, od. zb. 1, lap 201–202.

57 A bejegyzés e része így hangzik: „Annál fogva tehát mind a két verchovinai kerület lelkészei oda utasíttatni fognak: hogy a népet, az elébbeni rendeletek nyomán, nem tsak beltsendre, és engedelmességre lelkesen oktassák és buzdítsák, hanem egyszersmind arra is intsék, hogy a bujtogatók tsalfai ígéreteit meg vetve, egyedül azt tselekedjen, mit tőle a vallás, a hazának szeretete, és fentartása az ő mostani szabad állapotjából kifolyó hála érzete és jövendőjének meggondolása igényel; mert, ha másképen tselekedni fog, akkor azon nyomort, mellynek örvényébe süllyedend, ön magának tulajdonítsa."

Digitized by Google

Az osztrák sereg verhovinai portyázásai közül kiemelkedett a máramarosi Toronya falu környéke ellen intézett március 20–21-i *cs. kir.* offenzíva, mely támadás következtében a hidegpataki és a toronyai lakosság egy jelentős hányada a térség falvaiban szolgálatot teljesítő *gör. kat.* papság ellen fordult. A feldühödött lakosság különböző mértékű atrocitásokat intézett Toronya, Hidegpatak, Kelecsény, Lyuchovec, Újholyatin [Novoszelica, Tarújfalu] máramarosi községek papjai ellen. A hidegpatakiak a felső-verhovinai alesperest, Musztyánovics Istvánt [Irineuszt] is Galíciába hurcolták, ahonnét csak a pilipeci hívek közbenjárására engedték szabadon.[58] A „verhovinai lázadásról" a püspöki szentszéket Musztyánovics István 1849. április 7-én íródott jelentése értesíti, melyet Ungváron folyó hó 19-én vettek jegyzőkönyvbe.[59] Musztyánovics e jelentésében még főleg a támadás eseménytörténetére koncentrálva mutatta be a Toronya környéki zendülést. Az okok szempontjából jóval értékesebb az ugyancsak a püspöki székhelyre címzett május 5-i levele.[60] E panaszos hangvételű írásában a felső-verhovinai alesperes a nép lázadásának egyik fő okaként a papi tekintély süllyedését említette meg, mely utóbbi tendenciát csak tetézte az ottani lelkészek egy-egy megüresedő javadalomért folytatott belső rivalizálása: „az üres javadalmakra azonnal tollják magokat a Lelkészek, egyik Lelkész másnak a nyakába jön, és kergeti Előznökét a javadalomból, a honnan népünk közt közmondás: Єдна сорока из млота, десять на млот[61]". Mindezek mellett Musztyánovics arra kérte Popovics püspököt, hogy járjon közben a polgári hatóságoknál a verhovinai lázadásban részt vett bűnösök szigorúbb felelősségre vonásának érdekében, „hogy a föllázadt nép által Hazánk ügyéért üldözött itteni papságnak tekintélyét a bűnösök példás megbűntetésével vissza állítani igyekezzen, – papok befolyása nélkül jelen időken a világi hatalom siker nélkül fáradozni fog". A május 5-i levélből világosan kitűnik, hogy Musztyánovics elégedetlenségének egy másik oka is volt, nevezetesen, hogy a verhovinai papság „törvényes rendet föntartani" igyekvő munkájáért és tekintélyének visszaállítására nem kapott megfelelő mértékű támogatást Máramaros vármegyétől, és ez – a panaszos sorokat író alesperes szerint – a jövőre nézve nem sok jóval kecsegtetett.

A szakirodalom és forráskutatásaink eddig még nem adtak választ arra a kérdésre, hogy Musztyánovics kérvénye milyen visszhangot kapott a püspöki kormányzatnál. Az azonban bizonyos, hogy az ún. határszéli *gör. kat.* esperesi kerületek – köztük négy máramarosi kerület[62] – lelkészei egy olyan nyilatkozatot küldtek fel a *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium*ba, amelyben felajánlották szolgálataikat a közelgő orosz betörés idejére is. E nyilatkozatra válaszolva, Horváth

58 *KTÁL*, F. 151, op. 10, od. zb. 59, lap 1–2. Musztyánovics jelentését teljes terjedelmében ld. 4. sz. melléklet.

59 Uo.

60 *KTÁL*, F. 151, op. 10, od. zb. 59, lap 3–4. Musztyánovics 1849. május 5-i levelét ld. 5. sz. melléklet.

61 Jedná szoroká iz plotá, deszjáty ná plot. A ruszin közmondás a szerző fordításában: egy szarka eltűnése a tutajról, tíz másik felbukkanásával jár.

62 E máramarosi *gör. kat.* kerületek voltak: a visói, a bocskói, valamint a felső- és alsó-verhovinai esperességek.

Digitized by Google

Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter 1849. május 29-én Popovics Bazilnak küldött levelében megköszönte a munkácsi egyházmegye „határszéli lelkészeinek nyilatkozatát, melyben ügyünk igazsága érzetétől áthatva a hon 's szent vallásunk iránti kötelességeik teljesítésére az oroszok betörése esetében hazafias készségöket ajánlják fel".[63] Június 14-én Popovics püspök arról határozott, hogy „ezen ministeri leirat tudomásul vétetik, annak tartalmáról azomban a határszéli alesperesek, ugy mint: Visói, Bocskói, két Verchovinai, Vereczkei, Stánnai, és Zanasztaszi értesítetni fognak".[64]

A tábori lelkészi szolgálat mint az unitus máramarosi papság magyar szabadságharcért folytatott tevékenységének és lojalitásának bizonyítéka

Máramarosban az előző vázlatpontokban említett belső lázadások és külső támadások miatt az 1849. elejétől egyre több ruszin és román nemzetiségű katonát toboroztak a verhovinai határvidék védelmére és az északkelet-magyarországi hátország biztosítására. A fentebb nevezett két nemzetiség magyar hadseregben történő sikeresebb alkalmazásának, valamint a csapatokon belüli harci kedv és kohéziós szint emelésének érdekében mindinkább felvetődött a *gör kat.* tábori lelkészek[65] alkalmazásának lehetősége.

A munkácsi püspökség székhelyén (Ungvár) ugyanis 1849. március 2-án vették jegyzőkönyvbe Anderkó Péter máramarosi vikárius azon levelét, amelyben „Mihály Gábor Galíczia és Bukovinai határ széli Kormánybiztos Úr[66] felszólítására egy önkéntes zászlóalj részére[67] olly Tábori papot kér, ki román, és orosz nyelvet

---

63 *KTÁL*, F. 151, op. 10, od. zb. 60, lap 1–2. Horváth Mihály miniszteri köszönőlevelét ld. 6. sz. melléklet.

64 *KTÁL*, F. 151, op. 10, od. zb. 3, lap 72.

65 A tábori lelkészi szolgálatot elsősorban a katonák lelki gondozása érdekében hozták létre, osztrák minta alapján. A magyar hadsereg tábori papjainak (a *cs. kir.* hadseregéhez hasonlóan) nem volt katonai rangjuk, de valamennyi katonának kellő tiszteletet kellett tanúsítani irántuk. 1848-ban csak katolikus lelkészeket alkalmaztak, 1849-ben viszont rövid idő alatt kialakultak az országos felekezeti viszonyoknak megfelelő arányok. Zakar, 1997: 222.; Hermann, 2001: 86–87.

66 Mihályi Gábor (Mihali, Gabriel, 1807–1875), Máramaros megye felsővisói kerületének képviselője ősi román nemesi családból származott. Jogi tanulmányai után közéleti pályára lépett. Al- és főszolgabírói, valamint táblabírói tisztségek után 1845-től a megye másodalispánjává választották. Az 1839–40. és az 1843–44. évi országgyűléseken, mint megyei követ vett részt. 1848. június 21-én választották népképviselővé. A ház munkájában 1848. szeptembertől nem vett részt, mert augusztus 24-én kormánybiztossá nevezték ki nyolc északkeleti és partiumi megye, valamint a 17. (2. román) határőrezred területére. Nemsokára azonban újabb helyi kormánybiztosok kinevezésére került sor és az általa felügyelt terület gyakorlatilag Máramaros megyére korlátozódott, ahol Mann Józseffel közösen tevékenyen részt vett a helyi népfelkelés és a honvédség ellátásának megszervezésében, valamint a határvédelemben. Hermann, 1998: 35.; Pálmány, 2002: 564–566.; Solymosi, 2009: 29.

67 Máramaros megye 1849 februárjában állított fel egy önkéntes nemzetőr zászlóaljat, amely többségében román,

Digitized by Google

bírja".[68] A püspökség tanácskozó testülete, az ún. szentszék, másnapi ülésén elrendeli, hogy „ezen jelentés következésében T. Nagy Miklós tanulmányi felügyelő, továbbá T. Gulovics János Szathmári, T. Molnár Illés Nagy Tarnai, és T. Vajda Bazil (olvashatatlan szó) Lelkészek … mielőbb nyilatkozzanak, vallyon a Máramaros megyében alakult önkénytes zászlóaljhoz megkívánt, és havonkint főtiszti fizetéssel 's minden más járandósággal ellátandó tábori lelkészi állomást elfogadják e vagy sem? 's ha azt netalántán elfogadni hajlandók lennének, annak elnyerése véget magokat a fent tisztelt Kormánybiztosnál jelentsék".[69] Ezen felszólítás mellett az ungvári szentszék a máramarosi vikárius részére egy olyan utasítás megírását hagyta jóvá, amelyben Anderkó feladatául tűzték ki, hogy ő maga is – tábori lelkészi szolgálatra – keressen „a Máramarosi Főesperességben élő olly egyházi egyéneket, kik az érdeklett két nyelvet beszélik".[70]

Az 1849. március 3-i szentszéki felszólításban megnevezett személyek közül csak Gulovics János szatmári lelkész válaszáról tudunk, melyben a tábori szolgálat elvállalását „bizonyos feltételek alatt" fogadta volna csak el.[71] Ekkora azonban már a szentszéki jegyzőkönyvben a következő bejegyzést olvashatjuk: „Máramarosi Helyetnök Főtiszt. Anderkó Péter 847:849. szám alatti rendelet folytán jelenti, miként a Máramarosban alakult önkénytes nemzetőr zászlóalyjhoz tábori Lelkésznek, közös akarattal T. Mihályi Lőricz[72] választatott el."[73] Mihályi Lőrinccel kapcsolatban a *Máramarosi Önkéntes Zászlóalj* irányítója, Várady Gábor őrnagy igen kedvezően nyilatkozik egy, a 19. hadosztály 1. dandárjának parancsnokához címzett kérésében.[74] Várady ezen április 7-i levelében előadja, hogy a nagyrészt *gör. kat.* vallású csapatához nélkülözhetetlen kinevezni egy tábori papot, mely poszt betöltésére Mihály kormánybiztos „a Dandárparancsnokság jóvá hagyása

kisebb részben ruszin legénységből állt. Klapka helyettes hadügyminiszter 1849. május 12-én értesítette a *Máramarosi Önkéntes Zászlóalj Parancsnokság*át, hogy az önkéntes alakulat április 6-i felterjesztése folytán a *Magyar Hadügyminisztérium* jóváhagyta a fent nevezett csapat honvédzászlóaljjá való átalakítását, mely a 105-ös sorszámot kapta meg. E zászlóalj szervezését 1849 elejétől Várady Gábor őrnagy vállalta fel, aki 1849 nyarára ténylegesen is honvédzászlóaljjá fejlesztette önkéntes csapatát. Alakulatával a 19. hadosztály 1. dandárjában, majd a Kazinczy–hadosztályban szolgált. *KTÁL*, F. 1000, op. 1, od. zb. 4, lap 47.; vö. Solymosi, 2009: 60; Molnár, 2010: 311. A 19. hadosztály 1. dandárjáról bővebben ld. 74. sz. lábjegyzet.

68 *KTÁL*, F. 151, op. 10, od. zb. 1, lap 156–157.

69 *KTÁL*, F. 151, op. 10, od. zb. 2, lap 19–20.

70 Uo.

71 Ezeket a feltételeket és Gulovics életrajzát ld. Bendász, 1997: 96–97. Gulovics kérelmének elutasításáról: *KTÁL*, F. 151, op. 10, od. zb. 2, lap 46.

72 Mihályi Lőrinc életéről és tevékenységéről ld. Bendász, 1997: 116–117.; Bagu, 2010: 135.

73 *KTÁL*, F. 151, op. 10, od. zb. 2, lap 46.

74 A Szatmár-Ugocsa-Máramaros megyékben toborzott reguláris csapatok első nagyobb szervezési egysége a 19. hadosztály 1. dandárja volt. Ez utóbb nevezett katonai egység vezetője, Zurics Ferenc őrnagy dandárparancsnokságát, Máramaros vármegye központjában, Máramarosszigeten állította fel 1849 februárjában. Solymosi, 2009: 86.; Molnár, 2010: 308.

Digitized by Google

reményében ideiglenesen is – a mi óhajtásunk következtében Mihály Lőrincz szép míveltségű lelkészt alkalmazta, – méltóztassék nevezettet e Zászlóaly lelkészéül folyó hó 1ső napjától számítandó illetménnyel – miután már több szolgálatokat tett, – kinevezni".[75] A „szép míveltség" a máramarosi román nemesi családból származó Mihályi Lőrinc szerfalvi[76] pap esetében azt is jelentette, hogy anyanyelvén kívül mind a magyar, mind pedig a ruszin nyelvet kitűnően beszélte. Ezenkívül Mihályi Lőrinc személye mellett szólt családjának a magyar szabadságharchoz való feltétlen lojalitása is.[77]

A szerfalvi lelkész tehát alkalmasnak látszott a neki szánt feladatra. Ennek ellenére május 25-én a hadügyminisztérium megtagadta a kinevezést az időközben *Máramarosi Önkéntes Zászlóalj*ból 105. honvédzászlóaljjá fejlődött csapat tábori papjától. 1849 nyarán még egyszer felterjesztették a zászlóaljhoz való kinevezés végett, de akkor (1849. július 24-én) a magyarországi hadlelkészeti osztály vezetője, Mednyánszky Cézár utasította el a kérelmet. „Minthogy egyes zászlóaljakhoz tábori lelkészek ki nem neveztetnek, a kérelem mellőztetik" – jegyezte fel az osztályfőnök az iratra.[78] Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Mednyánszky továbbra sem Mihályi Lőrinc megbízhatóságát és alkalmasságát vonta kétségbe akkor, amikor visszautasította a szerfalvi *gör. kat.* pap tábori lelkészi szolgálatra való felterjesztését. A kinevezés elutasításában az ekkor érvényben lévő csapatszervezési szabályok játszották a főszerepet.[79]

Unitus vallású tábori pap kinevezésének kérdése ezután csak az 1849. június 2-tól Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros megyék területének védelmét ellátó Kazinczy-hadosztályban szolgálatot teljesítő, *gör. kat.* vallású ruszin honvédcsapatok lelki gondozása kapcsán merült fel.

A fent említett hadosztály névadó parancsnoka, az önálló hadszervezési hatáskörrel felruházott Kazinczy Lajos ezredes,[80] valószínűleg a csapataiban

---

75 *KTÁL*, F. 1000, op. 1, od. zb. 4, lap 17.

76 Szerfalva – település Máramaros megyében.

77 Mihályi Lőrinc bátyját, Gábort a magyar vezetés Máramaros tejhatalmú kormánybiztossá nevezte ki. Mihályi Gábor kormánybiztos életrajzát ld. 66. sz. lábjegyzet.

78 Magyar Országos Levéltár, Honvédelmi Minisztérium, Általános iratok (továbbiakban: *MOL H 75*) 1849:16 506, 25 863. A forrásokat közli: Zakar, 1997: 210.

79 Az ügy hátterében a hadügyminisztérium katonai osztályának azon döntése áll, amely Mihályi Lőrinc kinevezésének megtagadása előtt egy nappal született. Május 24-én ugyanis a fent nevezett osztály arról értesítette az erdélyi főhadparancsnokságot, hogy tábori lelkészeket táborokba, hadtestekhez, teljes létszámú ezredekhez, várakhoz, illetve kórházakhoz neveznek ki. Ha minden zászlóaljhoz kineveznének egy tábori lelkészt, az az államot túlságosan megterhelné, ha pedig a zászlóaljakat ezredekké vonnák össze, a tábori lelkészek nagy része feleslegesség válna. *MOL H 75* 1849:16 401. A forrást közli: Zakar, 1997: 210.

80 Kazinczy Lajos honvéd ezredes (1820. X. 20. Széphalom – 1849. X. 25. Arad). Kisbirtokos nemesi származású, Kazinczy Ferenc fia. A tullni utásziskolában végez. Kilépett főhadnagy (1839–1847-ben a 9. huszárezredben szolgált). 1848 júniusától önkéntes a 10. honvédzászlóaljban. VIII. 27-től honvéd főhadnagy, Ivánka nemzetőrtáborának segédtisztje, IX. 13-tól százados. XI. 28 (16)-tól őrnagy, a 2. utászzászlóalj szervezője Pozsonyban és a 3.-é Győrben. 1849 január-

Digitized by Google

szolgálatot teljesítő, frissen toborzott ruszin katonaság harci morálját akarta emelni, amikor a munkácsi püspökségtől „egy orosz ajkú tábori lelkész" kinevezését kérte. A hadosztályparancsnok ezen ötletét a püspökség teljes mértékben felkarolta. Ennek következtében a munkácsi szentszék 1849. július 27-én a sógoránál Holubinán (Bereg megye) tartózkodó, a szolgálati helyét elhagyni kényszerült volt hidegpataki lelkészt (Máramaros megye), Jaromisz Bazilt[81] szólította fel, „hogy, ha a tábori lelkészetre kedve volna, összeszedvén holmiját azonnal ide Ungvárra jöjjön, jövendő alkalmazása eránt itten bővebb tudomást, és utasítást nyerendő".[82] Augusztus 2-án Jaromisz a szentszék fent nevezett felszólítására „jelenti, hogy Kazinczy Lajos Ezredes Úr által Tábori Lelkésznek kineveztetett, egyszersmind magának erre kellő felhatalmazást, valamint Templomi ruhákat, és szükséges szereket adatni esedezik".[83] Az Ungváron ülésező szentszék Jaromisznak adott válaszában támogatta a hányattatott sorsú volt hidegpataki görög katolikus pap tábori lelkésszé történő kinevezését, illetve biztosította számára a szolgálatához szükséges felszereléseket. Jaromisz Bazil a Kazinczy-hadosztály tábori lelkészeként egészen a csapat augusztus 25-i zsibói fegyverletételéig működött.[84]

Összegzés

Jelen tanulmány a máramarosi görög katolikus papság 1848–1849-es magyarbarátságának okait és bizonyítékait vizsgálta.

A témára vonatkozó szakirodalom és a *Kárpátaljai Területi Állami Levéltár* beregszászi részlegének forrásai alapján elmondható, hogy a máramarosi papság hátrányos anyagi helyzetéből való felemelkedésének útja az évek óta halogatott kongrua-rendezés volt. Így amikor a magyar vezetés 1848–1849-ben pozitív lépéseket tett a papi illetmény állami kompenzációjára, e klerikális réteg egyszerre válik motiválttá és együttműködővé a polgári átalakulásért, majd függetlenségért küzdő felelős minisztérium, illetve az *Országos Honvédelmi Bizottmány* felé.

---

jától alezredes, az 1. huszárezred parancsnoka, dandárnok Perczel seregében. Február közepétől hadosztályparancsnok az 1. hadtestben. Nagysallónál 3. osztályú katonai érdemjelet kap (IV. 19.). V. 25-től ezredes, hadosztályparancsnok a 8. hadtestben. VI. 2-tól az Ung, Ugocsa, Bereg, Máramaros megyékben levő csapatok főparancsnoka, ugyanitt egy gyalogos tartalék hadosztály szervezésével bízzák meg. Augusztus közepén 8 000 főnyi hadtestével Erdélybe indul Bem segítségére. A világosi fegyverletétel hírére az erdélyi hadsereg hozzá csatlakozott maradványaival Zsibónál feltétel nélkül leteszi a fegyvert a cári csapatok előtt. Aradon golyó általi halálra ítélik és kivégzik. Bona, 1987: 190–191.; Hermann, 2000: 39.

81 1849 márciusában, a verhovinai lázadás idején Jaromisz Bazil, Hidegpatak magyarbarát lelkésze elleni támadásról ld. *A máramarosi görög katolikus papság és a „verchovinai lázadás";* ill. 4. sz. melléklet. Jaromisz életéről és tevékenységéről ld. Bendász, 1997: 102–103.

82 *KTÁL*, F. 151, op. 10, od. zb. 3, lap 119.

83 Uo. lap 124.

84 Bendász, 1997: 102–103. A Kazinczy-hadosztály zsibói fegyverletételéről ld. Korányi, 1861: 165–184.; Gyalókay, 1941: 258–261; Pásztor, 1979: 83–85.

Digitized by Google

Nagyrészt e fent nevezett ok következtében a máramarosi unitus lelkészek több konkrét bizonyítékát is adták a magyar forradalom és szabadságharc iránti elkötelezettségüknek. Egyrészt e klerikális réteg – a magyar és a munkácsi egyházmegye érdekeinek megfelelően – képviselte a törvényes rendet, Máramaros területén. Másrészt kimutattuk, hogy a máramarosi egyesült szertartású papság a dél-máramarosi román, valamint a verhovinai részeket ért császári-királyi offenzíva, illetve az ez utóbbi támadást segítő ruszin mozgalmak idején, helytállásával és a pacifikációban való részvételével, hazafiságáról és megbízhatóságáról is tanúságot tett.

Munkánk utolsó részében bemutattuk, hogy 1849-ben a máramarosi területen működő Mihályi Gábor kormánybiztos és az újonnan sorozott ruszin és román katonákat is magába foglaló északkelet-magyarországi csapatok vezetői (Várady őrnagy és Kazinczy ezredes) az irányításuk alatt lévő alakulatokon belüli harci kedv és kohéziós szint emelése szempontjából szükségesnek látták görög katolikus tábori lelkészek foglalkoztatását. Meg kell említeni továbbá, hogy az itteni hátország területén toborzott mozgó honvédcsapatoknál, a munkácsi püspökségből csak két unitus pap teljesített tábori lelkészi szolgálatot. A sors úgy hozta, hogy mindketten máramarosi illetőségűek voltak. Kétségtelen, hogy kinevezésük minisztériumi szintű elismerése egyik esetben sem következett be, de ennek hiányában is folytatták hadlelkészi működésüket, mely tettel újabb bizonyítékát adták a magyar ügy melletti kiállásuknak.

A fentieket összegezve megállapítható, hogy a máramarosi ruszin és román paraszti tömegekre a legnagyobb befolyással rendelkező unitus papság egyrészt érdekelt volt a magyar polgári átalakulás ügyében, másrészt azonosult a magyar szabadságért folytatott küzdelem ügyének céljaival. Összességében véve, e klerikális réteg hazafias helytállása nagy részben hozzájárult ahhoz, hogy a túlnyomó többségében görög katolikus vallású, ruszin és román nemzetiségűek által lakott Máramaros megye 1848–1849 folyamán – néhány, már említett belső lázadástól és külső támadástól eltekintve – a magyar szabadságharc stabil hátországa tudott maradni.

Felhasznált irodalom

Ács, 1996 — Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1996.

Bagu, 2010 — Bagu Balázs: *Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc Kárpátalján.* Intermix Kiadó, Ungvár 2010.

Digitized by Google

Bendász, 1997 Bendász István: *Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye.* KMKSZ, Ungvár 1997.

Bendász, 1999 Bendász István: *Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből.* KMKSZ, Ungvár 1999.

Bona, 1987 Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49.* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1987.

Botlik, 1997 Botlik József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997).* Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 1997.

Fényes, 1847 Fényes Elek: *Magyarország leírása. I. rész. Magyarország általánosan.* Pest 1847.

Gyalókay, 1941 Gyalókay Jenő: *Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez.* Hadtörténelmi Közlemények, 246–261.

Hermann, 1996 Hermann Róbert (szerk.): *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története.* Budapest 1996.

Hermann, 1998 Hermann Róbert: *A kormánybiztosi rendszer 1848–49-ben.* Hadtörténelmi Közlemények 1998 (111) 1. 28–77.

Hermann, 2000 Hermann Róbert: *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc vértanúi – október 6.* Magyar Oktatási Minisztérium, Nyíregyháza 2000. http://www.okm.gov.hu/letolt/kozokt/libri/konyv_v.pdf, 1–85. [Letöltés ideje: 2010. november 29.]

Hermann, 2001 Hermann Róbert: *1848–1849 A szabadságharc hadtörténete.* Korona Kiadó, Budapest 2001.

Hodinka, 1992 Hodinka Antal: *Adatok a ruszinok 1848–49. évi történetéhez.* In: Udvari István (szerk.): *Hodinka Antal válogatott kéziratai.* Nyíregyháza 1992. 27–34.

KLÖM XIV. köt., 1952–1953 *Kossuth Lajos összes munkái. XIII–XIV. köt. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén.* I–II. köt. S. a. r. Barta István. Budapest 1952–1953.

Kobály, 1998 Kobály József: *Sine ira et studio.* KMKSZ, Ungvár 1998.

Digitized by Google

Korányi, 1861 Korányi Viktor: *A zsibói fegyverletétel. Honvédek naplójegyzetei.* 2. kiadás. Pest 1861.

Lehoczky, 2000 Lehoczky Tivadar: *Bereg megye és a munkácsi vár 1848–49-ben.* Hatodik Síp Alapítvány Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász 2000.

Molnár, 2010 Molnár Ferenc: *A máramarosi ruszinság 1849. évi története.* In: Fábri István – Kötél Emőke (szerk.): *Határhelyzetek III.* BI MÁSZ, Budapest 2010. 306–325.

Pálmány, 2002 Pálmány Béla: *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja.* Budapest 2002.

Pásztor, 1979 Pásztor Emil: *A tizenötödik aradi vértanú.* Kossuth Könyvkiadó-Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1979.

Pirigyi, 1990. Pirigyi István: *A magyarországi görög katolikusok története.* I–II. kötet. Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza 1990.

Pirigyi, 1998 Pirigyi István: *Görög katolikusok az 1848-as szabadságharcban.* In: Takács Péter (szerk.): *A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez.* Debrecen 1998. 149–164.

Sarnyai, 1999 Sarnyai Csaba Máté: *Források a szekularizációs törekvések 1848 végi püspökkari értékeléséhez.* In: Fazekas Csaba (szerk.): *Fiatal egyháztörténészek írásai.* Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, Miskolc 1999. http://mek.niif.hu/02000/02082/html/index.htm [Letöltés ideje: 2011. április 10.]

Solymosi, 2002 Solymosi József: *Adalékok Máramaros vármegye 1848-49-es történetéhez.* In: Lenkefi Ferenc (szerk.): *Ad Acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve 2002.* Hadtörténelmi Levéltár, Budapest 2003. http://mek.oszk.hu/04900/04930/html/index.htm [Letöltés ideje: 2011. április 10.]

Digitized by Google

Solymosi, 2009 Solymosi József: *Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–49-ben (Az Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék területén történt események).* Doktori (Phd) értekezés. Budapest: Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest 2009. http://doktori.btk.elte.hu/ hist/solymosijozsef/diss.pdf. 162 p. [Letöltés ideje: 2010. április 2.]

Udvari, 1990 Udvari István (szerk.): *A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása.* Nyíregyháza 1990.

Zakar, 1997 Zakar Péter: *A magyar hadsereg tábori lelkészeinek szolgálati viszonyai 1848–49-ben.* Hadtörténelmi Közlemények 1997 (110) 2. 207–227.

Dokumentumok, források a *Kárpátaljai Területi Állami Levéltár* beregszászi részlegéből, Ukrajna

A *Munkácsi Görög Katolikus Püspökség* iratanyaga (151. fond)
F. 151, op. 1, od. zb. 2480, lap 44., 46., 48., 50–51., 52., 54–56.
F. 151, op. 9, od. zb. 2520, lap 50.
F. 151, op. 9, od. zb. 2564, lap. 1.
F. 151, op. 9, od. zb. 2614, lap. 28–29.
F. 151, op. 10, od. zb. 1, lap 130; 133–134., 156–157., 201–202.
F. 151, op. 10, od. zb. 2, lap 19–20., 46., 114.
F. 151, op. 10, od. zb. 3, lap 49., 72., 119., 124.
F. 151, op. 10, od. zb. 59, lap 1–4.
F. 151, op. 10, od. zb. 60, lap 1–2.

A 19. hadosztály 1. dandárjának iratanyaga (1000. fond)
F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 4., 6.
KTÁL, F. 1000, op. 1, od. zb. 4, lap 17., 47.

Digitized by Google

Mellékletek

1. sz. melléklet

1848. október 17. Ungvár. Popovics Bazil munkácsi püspök körlevele, amelyben Szatmár és Máramaros görög katolikus papságának feladatául tűzte ki román nemzetiségű híveik figyelmeztetését az erdélyi bujtogatók által szított forradalomellenes lázadás lehetséges veszélyeire[85]

Kedvelt Fiam Nagytisztelendő Alesperes, és Tisztelendő Lelkészek!

Több okból felzaklatott hazánk jelen aggasztó állapotjában, egyedül az nyujtott némi vigasztalást, hogy megyém népei mindeddig példás békességben és a felsőbbség eránt kellő engedelmességgel viseltettek; most azonban fájdalom az jutot tudomásomra, hogy a Szathmár és Maramaros megyékben lakó Erdélyhez közelébb fekvő Román ajku nép, valami izgatók által nyilvános zendülésre felingerelve van, és illetőleg imit amot folytonosan ámíttatik; habár tehát megvagyok is győződve afelől, miszerint Kedveltségtek, az érintett izgatók czélját, melly csak iszonyatos belvillongásokat idézhetne elő, meghiusítani hivatásuknál fogva mindeddig se mulaszották el, nehogy azonban a csalékony csábok által élesztetni szokott ámitás megyémbe elharapódzván, felzendülés vészteljes örvényébe sodorja az ártatlan népet, és az, békeszerető jelleme ellenére is rosszlelkü bujtogatóinak martalékául essék; Kedveltségteknek a Király és a Hon eránti tántorithatatlan hivság érzetében, de a nép javának előmozdítása, 's a kiszámíthatlan szomoru következményeknek, mellyekbe az illyetén felzendülés által magát ejthetné, kikerülése tekintetéből ezennel meghagyom: hogy a gondjuk alá rendelt népet békességre, 's felsőbbség eránti engedelmeskedésre komolyan intsék és buzdittsák; egyszersmind őt egy részről arra, miként ki a felsőbbségnek nem engedelmeskedik, az az Isten rendeletének szegül ellen, mivel minden hatalom Istentől van, ismételve figyelmeztetni, más részről pedig afelől meggyőzni iparkodjanak, hogy a Felsőbbségnek nem hiában adatott kezébe a hatalom, következőleg az, a békezavarókat, és engedetleneket annak idejében kétségtelenül gonoszságuk fokozata szerint sujtani fogja, 's így követőiket is csak a legszomorubb sors érendi:

Izai – Kaszói – Szigeti – Vissói – Avassi – Felsőbányai – Nagybányai – Szathmári – Szinyérvárallyai – Turczi Alesperesi kerületeknek.

Egyéberánt püspöki áldás adása mellett maradok:

Ung Octób 17ik napján 1848.

Kedveltségetekk.

Krsban legszívesebb Atyja

85 *KTÁL*, F. 151, op. 9, od. zb. 2564, lap. 1.

Digitized by Google

2. sz. melléklet

1848. november 7. Ivód. Mihály János visói alesperes jelentése Anderkó Péter máramarosi vikáriusnak a borsai románok lázadásáról[86]

Tisztelendő Vicarius Úr!

Folyó évi 232. szám alatti Főtisztelendőségednek Borsa jelen állásáról körülményes tudósitást adjak, ezennel jelentem: miszerint én mind amellett is hogy Borsára felmentem annak jelen állását megtekintendő, olly jelentést melly Borsára nézve jövendőre is alkalmazható lenne, nem tehetek; mert Borsa most mintha nem is léteznék, az összeütközés alkalmával kevesen estek el ugyan helyben, de sebeik következtében, orvosi segélyt nélkülözvén, a széljel szaladtak közül talán többen is haltak meg: az életben maradtak elszéledtek, és pedig a főbűnösök, kikre ugy is élet, és vagyon vesztés vár, talán vissza nem térendök, a többiek pedig szintén, a nagy költségek megtéritések reájuk is sulyosodván, semmivel fognak maradni, és igy a jelen körülmények közt nem igen nagy számmal leendnek azok, kik egy hamarjába Borsán fognak megtelepedni. – Egyéberánt a helybéli lelkész jegyzése szerint az egyik javadalomban 358. a másikban, a mellyikhez a borsabányai handal[87] is tartozik 310. a gazdák öszves száma.

E rájok nézve igen nyommasztó körülmények leirása után, minek a leirás fontoságához egy megkivántatóbb, a borsaiaknak eme nyommasztó állását okozta okok leirásának szemügyre, és méltó figyelembe vételénél. A legfőbb ok, melly a borsaiakat illy vészteljes állapotba süllyesztette az ő előttük már régóta a polgári tisztviselők tekintélye csökkeni kezdett, és irányukban a legnagyobb bizalmatlansággal voltak, még pedig utoljára a legnépszerübbek irányában is, kik tudniillik azon helység javát szivükön hordozva, minden törvényes módokat, s eszközöket igénybe vettek, némelly jövedelmeknek – mellyek a közjóra czélzók lennének, millyen a kir. kisebb haszonvételek bérbe adatása is volt. – kieszközlésére, ám de azok ellenében, őket a legrosszabb szándokról vádoló bujtogatások szitogattattak részint az ottan helyben levő zsidók, – de főleg némelly megyei tisztviselők által kiknek érdekökben voltak, amazok tekintélyét is népszerűségét a borsai kiváltságos nép előtt csökkenteni közvetve is. Ezen bujtogatásokkal fejlődött egy 2ik ok, az egyházi személyek tekintélyének csökkenése is, amennyiben ezen tekintély érdekeiknek nem igen kedvező volt, ezen egyháziak tekintélyének csökkenése nagyobb fokra hágott.

3or az által, hogy olly lelkész kormánya alá kerültek, ki iránt a borsaiak egyáltalában rokonszenvvel nem viseltettek, kik szüntelen olly lelkész után

86 *KTÁL*, F. 151, op. 9, od. zb. 2614, lap. 28–29.

87 Borsabányán működött az ország akkori egyetlen kénbányája. Valószínűleg az ehhez tartozó kénkő kemencét nevezték a helyiek handalnak. vö. Solymosi, 2009: 91.

Digitized by Google

sóvárogtak, ki velök rokoni visszonyban is legyen; mert e nép ismert jelleménél fogva, csak ollyantól képes valamelly capacitatio elfogadására, és csak az ollyan irányában viseltetik bizodalommal, kivel érdeke is közös.

A dolgok e jelen állásában a nagy mozgalmak közepette, a reactionak fondorkodásai Erdélybe is elhatottak, a reactionak egyik fő eszköze az erdélyi oláh ezredbeli határőrvidéki tisztikar alattomos sőt nyilvános utakon is bujtogatta a népet az alkotmányellenességre, bujtogatta a törvényes hatalommali ellenszegülésre és segítette, legfőképpen katonai erőt adván, a nép a felebbi bujtogatásoknak engedett annál is inkább, mivel az uj alkotmány által sok érdekeiket sértve lenni hitték, mellyek orvoslasa, – s helyreállításával az erdélyiek kecsegtették, a lelkész irányában pedig bizalmatlanok voltak, és nem lévén a lelkészen kívül más értelmiséggel felruházott egyének, sőt akik azoknak tarthatók lettek volna is, azok iránt is, részint a lelkész iránt tanusitott hasonló bizodalmatlanság miatt, részint mivel azok által is, a reactio szellemébeni bujtogatások történtek, a rossz mindinkább harapódzott, mi ha nem történik, könnyen lehet elejét venni, az utobbi, és szomorúbb következményeknek, a felebb említett bizodalmatlanság a polgári és egyházi hivatalnokok irányában hasztalanná és sikertelenné tevék Főtisztelendőségednek is Borsán minden fáradozásival jövendő capacitatióját a többi polgári tisztviselőivel együtt, s ezek okozták a történészetben is olly nevezetes helység ugy szólván sírjait, és enyészetét erkölcsileg és anyagilag is.

Ezen okok leírása, melly már részint ismételtetik is, foganattal lesz talán jövendőre nézve hasonló állapotok kikerülése –, vagy orvoslására, és a mennyiben T. Szálka Mihály Urnak nem is lenne tanácsos ottan tovább maradni, minden esetre ohajtandó lenne Borsára az olly lelkészek kinevezése, kik a lelkészséghez egyéb megkivántató tulajdonokon kívül a népnek bizalmával is bírjanak.

Egyébiránt illő tisztelettel maradok Ivodon November 7ikei 1848.
Főtisztelendőségednek őszinte tisztelője:
Mihály János
Vissói alesperes

Digitized by Google

3. sz. melléklet

1848. december 14. Máramarossziget. Szaplonczay Zsigmond Máramaros megye helyettes alispánjának Mihályi Gábor kormánybiztoshoz küldött tudósítása a román határőrök szacsali betöréséről[88]

Másolat

Tisztelt kormánybiztos úr!

Hadvezéreink ügyességének és lelkes, vitéz nemzetőreink és vadászcsapataink bátorságának sikerült a folyó hó 9-dik napján Szacsal helységét a haza elleniektől minden vérontás nélkül visszafoglalni. Másnap, azaz 10-én e hónapnak, Szacsal helységéből 12 előbbkelő lakosok Dragumírba[89] a hadi főpont helyre [sic!], hol magam is jelen lévén, lejöttek arról bennünket biztosítani, hogy ők e hazának tántoríthatlan hív polgárai, és ők a haza elleniekkel soha kezet nem fognak, nem is fogtak, mit írásba is foglalni és az egész Szacsal helységéről kezességet vállalni nyilvánították.

Ezek után Péterffy őrnagy[90] és többek jelenlétében mind a 12-őt felszólítottam arra, hogy híven és környül állásosan beszéljék el, hogy a folyó hó 3-án a szomszéd erdélyi határőrvidékiek név szerint kiknek vezérlete alatt, mi tájban, mennyi számban, merről támadták és foglalták el Szacsal helységet, és ott minő törvénytelenségeket követtek el?

Mely felszólításomra Grád Togyer és Suska Péter nagyságos bírák, így mint következik beszélték el a történteket.

A folyó hó 3-án délután 3 óra tájban az úgynevezett Setrevről[91], mely a helység felett van, nagy számú néptömeg, mint egy fekete terhes felhő bocsátkozott két oldalról sebesen lefele. Sejdítvén mindjárt a lakosok, hogy azon néptömeg nem, mint jó barát, hanem mint ellenség látogatja meg a helységet, többen a lakosok közül felszaladtak a helybeli lelkész úrhoz, hogy tőle tanácsot kérjenek, hogy ily körülmények között mitevők legyenek?

De midőn az megtörténhetett volna, a kétségbe és rémülésbe esett helységet, zápor módjára hullott golyók között az ellenség körülvette és elfoglalta. Vezérök major[92] volt, de kinek hívják nevéről, a helységbeliek sem pedig ők nem tudják,

88 E forrást Solymosi József munkájában megjelent eredeti változatában közöltük újra. ld. Solymosi, 2002.

89 Máramaros megye déli részén található helység: Dragomérfalva.

90 Péterffy Endre (András) (1789 körül–1856) honvéd alezredes. Kilépett *cs. kir.* hadnagyként 1848 nyarán a Máramaros megyei nemzetőrség őrnagya lett, majd a Kazinczy-hadosztályban tábori térparancsnok volt.

91 Valószínűleg egy hegyről van szó.

92 Őrnagy.

Digitized by Google

mivel nem esmerték. A kapitányuk Dimbuj, a hadnagyok Miron volt, kikre többen reáismertek. Amint a helységre berohantak elsőbb is a honvédeket, kik ellenekbe lövöldöztek, elfogdosták, lefegyverkeztették, kettőt pedig agyonlőttek. De hány esett el bizonyosan a honvédek közül, minthogy a megszökötteket űzték és lövöldözték, nem tudhatják, úgy azt sem, hogy hányan lettek közülök foglyokká. Ezután a határőrök közül többen berohantak a lelkész, Gyenge János úr lakházába, hol úgy magát lelkész urat, mint nejét és Rednik Mihály esküdt urat, kik együtt voltak a szobába, illetlen szavakkal megtámadták, mind a hármokat agyba-főbe verték és kínozták. Másrészt pedig háza szekrényeit feltörvén, mire csak kezeiket tehették elrabolták.

Ezek után a lelkészt és Rednik Mihály esküdt urat, és több erőszakkal öszveszedett szacsali lakosokat fegyver között a majorhoz, ki a hegyoldalba maradott, kísérték. Oda érkeztekkel a major elsőbben is a lelkész urat szólítá föl, hogy vallja meg ki ő. Miután híven megmondotta, hogy ő a helység lelkésze, azt felelte a major, hogy az nem igaz, mivel nem lelkész hanem kutya, ki Mihályinak, mint király ellenségének törvénytelen parancsait a népnek publikálgatja, azoknak teljesítésére ösztönzi, s ne is mondja magát keresztyénnek, hanem kutyának, kálvinisták és lutranusok papjának. Egyszersmind arra is felszólította a major, a lelkész igazán vallja meg, hogy mire esküdt ő és a szacsali lakosok, mire miután lelkész úr azt felelte, hogy V. Ferdinándnak és a hazának hűséget esküdtek, úgy a major mint a többi tisztek lelkész urat gúnymosollyal, újra kutyának, kálvinista és lutheránus papnak nevezték. Többek között azt is mondák, hogy a kutya papok az urakkal zavarták öszve az országot.

Ezután a major kemény rendeletéből mindnyájokat első Ferdinánd[93] hűségére felesketék. Látván Grád Togyer nagyságos bíró, hogy lelkész úr a sok veréstől és ijedtségtől annyira elgyengült, hogy szinte már lábán nem állhatott, kérte haza bocsáttatását, mire az egyik tiszt kirántván kardját a nevezett nagyságos bírónak a lapjával egy néhányszor a nyaka csigájához vágott, és több gúnyoló beszédek után végtére csakugyan fegyver között a major mindnyájukat visszakísértette a helységbe, parancsolván, hogy étellel itallal úgy őket mint seregét jól ellássák. A seregnek, mint értették két órai rablás engedtetett meg a major által, akik is élvén az engedelemmel, a lakosok házaiba rohanván puskákat és pisztolyokat, kardokat, harisnyaposztókat, vásznokat, csizmákat, pokrócokat, élelemszereket, s egy szóval amire csak kezeket tehették elrabolták, az ellenszegülőket káromolták és verték.

Sloim nevű zsidótól, ki azelőtt a nemzetőrök számára a megye rendeletéből marhákat vágott, tíz bőröket elfoglaltak, azokat a major rendeléséből felvagdalták, s a sereg között azoknak kik mezítláb voltak, kiosztogatták.[94] Erőszakkal elfoglaltak

---

93 királyként V. Ferdinánd (1835–1849), osztrák császárként I. Ferdinánd (1835-1848) néven uralkodott.

94 Minden bizonnyal nem a *cs. kir.* határőr gyalogezred katonái voltak mezítláb, hanem az ekkor már hozzájuk csapódott, a két román határőrezred központja körül gyülekező román felkelők közül kerültek ki a „mezítlábasok", akik

Digitized by Google

3 marhát, melyeket a helységben lenyúztak, szekerekre raktak és a Setrev tetejére, hová a következő nap magok is felhúzódtak, felvitték anélkül, hogy ezekért egy aranyat fizettek vagy kínáltak volna.

Midőn útnak indultak, többek kérésére lelkész urat azon tekintetből, hogy sok apró neveletlen gyermekei vannak otthon a helységbe hagyták, de Rednik Mihály esküdt urat a lefegyverzett honvédekkel együtt bagnétos[95] fegyverek között, mint foglyokat Naszódra[96] kísérték.

Először: Miután mindezekről magunknak tudomást szereztünk, Péterffy őrnagy és Szaplonczay Imre százados[97] urak és a 12 szacsali lakosok kíséretébe, Mihályi János visókerületi alesperes úrral Szacsal helységbe utaztunk, hova miután beérkeztünk első teendőnk volt a szacsali lakosokat magunk eleibe öszvegyűjteni. Látván, hogy a rajtok elkövetett méltatlanságok miatt igen el vannak rémülve igyekeztünk őket megnyugtatni, azután Mihályi János esperes úr rövid de velős beszédébe azon eskü alól, melynek letételére az ellenség által törvénytelenül erőszakoltattak felmentette, s a hazai törvényekhezi ragaszkodásra és kellő engedelmességre felhívta [őket]. Magam is rövid beszédet tartván hozzájok és ígérvén nékiek a megyei pártfogást, a lakosokat megnyugtatva szétoszlattuk. Ezután magam mellé vévén [sic!], Péterffy őrnagy és Grád Togyer nagyságos bíró kíséretében kormánybiztos úr rendelete folytán [a] határőrök gyanús társát, Mojsza nevű zsidót, elfogattuk s azt nemzetőrök őrizete alatt Dragomérfalvára a hadi főpont helyére [sic!] lekísértettük. [Mojsza] lakóházát keményen megmotoztuk, egyik szekrényébe és a zsebébe talált 6 darab zsidó és két darab oláh nyelven írott irományokat, melyeket elolvasni egyikőnk se tudta, a helybeli zsidó lakosokkal pedig elolvastatni jónak nem látván, magamhoz vettem. Azokat kormánybiztos úrnak, további sikeres lépések megtétele végett magok eredetibe iderekesztve bemutatom. Találtunk házánál 2 beregszászi tele- és egy fél hordó bort is. Találtunk kevés mennyiségű búzát, málét és zabot is a hordóban.

Továbbá azt sem mellőzhetem el bejelenteni kormánybiztos úrnak, hogy egyesektől Szacsalra beérkeztemmel aziránt is értesítődtem, hogy a vad rabló csorda közül igen sokan találkoztak [sic!], kik megfelejtkezvén az emberiségről [sic!], több becsületes nőken erőszakoskodásokat követtek el. Mennyibe lehet igaz, ez hivatalos nyomozás útján világosodhatván ki.

Kelt: Szigeten, december 11-én 1848. Szaplonczay Zsigmond helyettes alispán.

Határozat

1059. Szolgabíráknak Szaplonczay Zsigmond 2-od alispán ezen jelentése, egész terjedelmében másolatilag kellő tudomás és a tekintetből helységről helységre

leginkább a zsákmány reményében vettek részt ezen a rajtaütésen.

95 Bajonettel ellátott, vagyis szuronyos puska.

96 A 17. (2. román) határőr gyalogezred állomáshelye Erdélyben.

97 Feltehetően nemzetőr százados.

Digitized by Google

személyesen történendő kimenetelükkel a nép előtt eszközlendő kihirdetés végett, hogy az abbani tények iszonyatossága által, a népben az erdélyiek irányában gyűlöletet és ellenszenvet költsenek, kiküldetik. A tapasztalandókhoz képest körülményes jelentésük haladéktalanul beváratván.

Kelt: Máramaros megye Központi Választmánya 1848-dik évi december 14-én Szigeten tartott üléséből.

Kiadta: Szabó József jegyző."

4. sz. melléklet

1849. április 7. Olvashatatlan helységnév. Musztyánovics Irineusz [István] felső-verhovinai alesperes levele Popovics Bazil püspöknek a verhovinai görög katolikus községek lelkészeket ért sérelmekről[98]

Méltóságos Püspök Úr,
Legkegyesb Uram!

Talán Méltóságod előtt a Verchovinai lázadás némelly részletekben tudva is van, mellyet a mennyiben az egyházi állapotba bevág, kötelességem lett volna bejelenteni, de ezt f. e. Martius 2$^{\underline{\text{atól}}}$ Aprilis 1$^{\underline{\text{ig}}}$ minden közlekedéstől, és magyar postától hermeuticai elzáratásunk miatt mind eddig nem tehettem, és csak most távol lakhelyemtől és Híveimtől, honnan kiszöktem alázatosan jelentem: ezen lázadás, és Verchovinai híveink a hazafiságtúl, és ebben buzgó eljárásunktól ismeretes papjait, kik az igazság, és üdvösség utján őket vezették, tanították, – üldözés, kinzás, guny, és áldozat tárgyává választottak – először is Toronyai hívek Gácsi pórnéppel, és ausztriai katonákkal tulajdon lelkészüket megtámadták, házában pedig nagy rombolást elkövettek, – ezután Hidegpataki, mint minden rosszban vezérkedő emberek a maga Lelkészöket bevádolván szuronyok közt Gácsországba elvitették, és minthogy minden nap uj vádakkal Lelkészük ellen felléptek a zsidókkal e gonoszságban kezet fogva, két hétig mint fogoly ottan tartatott, – ezután Kelecsényi Lelkészt, Szabad Antal Urat, ki hazafiságáról, szellemiségről és jó tapintatról mindenkor ajanlható, nejével együtt szuronyok, és kaszák közt két napi fogságra elhurcoltak, – ezután személyemre következet a sor, f. e. Martius 21$^{\underline{\text{ken}}}$ Hidegpataki lakosok, és néhány tulajdon híveim kaszákkal, vasvillákkal fölfegyverezve setét este a házamat megtámadtak vad dühöknek engemet áldozatul ejtendők, de minthogy kezökre, nem keríthettek, mert jó érzelmű Híveim által eleve erről tudósítva levén fiammal szaladással, és

98 *KTÁL*, F. 151, op. 10, od. zb. 59, lap 1–2.

Digitized by Google

idegeny istálokban életemet megmentettem, – más nap Galícziai előljáróságnak bevádolják, szuronyok, vagy kétszáz kaszás, vasvillas Hidegpataki, és Gallicziai nép közt Lengyelbe bekísérnek, más nap Pilipeczi Híveim utánnam jöttek Gácsországba, és vezérnagytól, ki pornép szavára sokat hajt, engemet kirimánkodtak, kikre ezért áldást kérni soha el nem mulasztom, többször hálás voltam s a fennmaradásomat a jó Istennek, és véletlennek, köszönöm, – ugy szinte Lyuchoveczi Lelkészt Kiss Jánost két napi fogságra elhurczolták; mink hát nagy bajjal fogságból kiszabultunk, de igen sajnáltunk egy paptársunkat Uj Holyatini Lelkészt Malczovszky Jánost, kit összeverve véresen, és kötözve egész Sztrÿbe elvittek, és ottan mai napig 3 sinlik, – a lázadás, és anarchia kiütésén, és a papok üldöztetésében különösen kitüntették magokat Hidegpataki, és Toronyai lakosok, az első merenylök dijját valamennyire megkaptak, mert f. e. Aprilis 1^{én} 35 Zrínyi Zászlóalj Hidegpatakra fölmenvén ennek felét először kiprédálták, azután felgyujtották; ezeknek fedezésök alatt, minthogy a Hidegpatakiak, és Gácsiak miatt életem mindennap nyilvános veszedelemnek ki volt téve Híveimet, kiket Iszkai Lelkészre bíztam, házamat vagyonomat otthagyva a rajtam levő ruhácskában fiammal együtt kimenekültem; jelenleg zarándok, földönfutó vagyok; élelem az, mit ismerősim, jó emberek, s irgalom nyujt, melly szerencsétlen állapotom eránt, várva elébb Verchovinai táborozásnak kimenetelét Méltóságodnak nem sokára könyörögni fogok.

Ki is Atyai Kegyeibe legmélyebb fiui hódolattal Szent Jobbjának csokolása mellett ajánlott vagyok. Olvashatatlan helységnév, Aprilis 7^{en} 1849.

Méltóságodnak.
Legendelmesb fia:
Musztyánovics Irineusz
Felsőverchovinai Alesperes

5. sz. melléklet

1849. május 5. Pilipec. Musztyánovics Irineusz [István] felső-verhovinai alesperes levele Popovics Bazilhoz, amelyben arra kéri püspökét, hogy a verhovinai lázadásban részt vett lakosság szigorúbb megbüntetésének ügyében járjon közben a polgári hatóságoknál[99]

Méltóságos Püspök Úr, Legkegyesb Uram!

A történet bizonyítása szerint a lázadásnak mindig czelja, és főszereplő oldala volt törvényes rendet fölforgatni, magány egyének ügyét, nézeteit többnyire magány érdekekből származattakat imádtatni, a zavarban piszkos lelkűek által halásztatni még

99 *KTÁL*, F. 151, op. 10, od. zb. 59, lap 3–4.

Digitized by Google

piszkosabb terveket. Illyenkor természetesen a lázadásnak egész sulya mind azokra nehezedik, kik a törvényes rendet föntartani igyekeznek, mellette buzgolkodnak. A törvényesség maga az igazság, kik illyenkor üldöztetnek, és szenvednek, az igazságnak, szent ügynek vértanúi, annál inkább méltóbbak mind azok részvétökre, kik a szent ügynek, az igazságnak igaz baráti – ezen a tapasztalásból önként felmerölt maximákat a tudva lévő verchovinai lázadásra alkalmazva mondhatom, hogy az itteni papság a fellázadt nép dühétől igen sokat szenvedett azért mert kormányi, vármegyei, és Méltóságodnak rendeleti szerint, és meggyőződésünk után a közügyet fölfogtuk, pártoltuk, és aztat a népnek papoltuk, – tellyesen tehát e részben minden oldalról fölhasználva voltunk; most pedig, midőn a keserűség napjai bekövetkeztek, midőn a föllázadt dühös nép mireánk legelőször is gyilkos kezét fölemelte, és kötelességünk tellyesítésért kemény számadással minket döngetni, most midőn az igazságnak vértanui, és földönfutók lettünk, minden oldalról elhagyatva látunk magunkat; mert a Vármegyétől noha 1ső Áprilistól a Verchovina Magyarok kezébe visszaesett; a bűnösök megbűntetésére /: vagy négy esetleges esetet kivéve :/ a papság tekintélyének csak nemüleges visszaallítására a felső Verchovinán mind idelig semmi lépések, nem tétettek, - borzasztó jövendőnek nézünk elibe, -

Néhány évek óta a nép irányában papi tekintélynek sülyedése szembe ötlő kezd lenni a mi Megyénkben is, ennek több okait, mint czélomon kívülieket itten elhalgatom egyet említve csak, hogy az üres javadalmakra azonnal tollják magokat a Lelkészek, egyik Lelkész másnak a nyakába jön, és kergeti Előznökét a javadalomból, a honnan népünk közt közmondás: Єдна сорока из млота, десять на млот[100], melly papi tekintély sülyedésével imitt amott mutatkozik a vallási közönyösség is, – ezeket röviden előrebocsátva következők eránt bátorkodok Méltóságodnak alázatosan könyörögni:

Bölcs lenne kegyes Mármaros megyét, vagy ennek kormányi Biztosát megkeresni, hogy a föllázadt nép által Hazánk ügyéért üldözött itteni papságnak tekintélyét a bűnösök példás megbűntetésével vissza álítani igyekezzen, – papok befolyása nélkül jelen időken a világi hatalom siker nélkül fáradozni fog, – 2or azon javadalmakba, mellyeknek Hívei papjok ellen fölkeltek Hazánk ügye miatt, ha Méltóságod jónak találja, legalább egy évig Lelkészt nem adni, a midőn tudni illik mostani Lelkészek onnan kimennek, – illyen javadalmak a következők: Hideg Patak, Pilipecz, Új Holyatin, Lyachovecz, Kelecsény.

Melly magány nézetemet Méltóságodnak figyelmébe fölajánlva Atyai kegyeibe legmélyebb fiui hódolattal Szent Jobbjának csókolása mellett ajánlott vagyok.

Pilipecz Majus 5én 1849.

Méltóságodnak legengedelmesb fia:

Musztyanovics István,

felverchovinai Alesperes

100 A ruszin közmondás fordítását ld. 61. lábjegyzet.

Digitized by Google

6. sz. melléklet

1849. május 9. Debrecen. Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter köszönőlevele Popovics Bazil püspöknek, amelyben örömét fejezi ki a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye határszéli lelkészeinek hazafias nyilatkozatával kapcsolatban[101]

887./M Vallás és Közoktatásügyi Ministertől

A munkácsi g: e: püspökének

Méltóságod egyházmegyéje határszéli lelkészeinek nyilatkozatát, melyben ügyünk igazsága érzetétől áthatva a hon 's szent vallásunk iránti kötelességeik teljesítésére az oroszok betörése esetében hazafias készségöket ajánlják fel, méltó örömmel fogadtam.

Mi pedig érdeklett lelkészek által felemlített harczosainak szítkait illeti, – ezeket mint a míveletlen kebel parlagkinövéseit, mellyek ez esetben csak hazánk zsarnokai ellen kitörő boszus elkeseredésnek lehetnek nyilatkozványai, – fokonkint a nevelés jótékony melege fogja elfonnyasztani. Egyébiránt a kormány nem kimélend erélyt, oda hatni intézkedéseivel, hogy a köznép nyelvét salakos jellemvonástól megtisztitsa, fenmaradván minden egyes részéről betöltendő ama nemes hivatás, hogy oktatva, felvilágositva, e részben a kormánnyal alkalmilag közremunkáljon.

Debreczen május 29. 1849.
Vallás 's Közoktatásügyi Minister
Horváth Mihály

101 *KTÁL*, F. 151, op. 10, od. zb. 60, lap 1–2.

Digitized by Google

A kötet szerzői

Ágyas Réka *(1988, Szabadka): Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia mesterképzés, hallgató.* **Tutor:** *Gödri Irén tudományos főmunkatárs, KSH Népességtudományi Kutatóintézet.*

A topolyai Dositej Obradović Gimnázium és Közgazdasági Középiskola befejezése után a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának szociológia szakán szerzett diplomát. Ezt követően a Budapesti Corvinus Egyetemen mesterképzésen Gazdaság- és Szervezetszociológia szakirányon folytatta tanulmányait. A mesterképzés befejezésével hazaköltözött Szabadkára, ahol jelenleg középiskolai tanárként oktat szociológiát, alkotmány- és polgárjogot, valamint filozófiát. Emellett fiatal, független kutatóként dolgozik.

Bajcsi Ildikó *(1985, Komárom): Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Magyarország története 1918-tól napjainkig program, PhD hallgató.* **Tutor:** *Szarka László történész, egyetemi docens, Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Történelem Tanszék.*

2012-ben szerzett diplomát a komáromi Selye János Egyetemen, majd kezdte el doktori tanulmányait még ebben az évben. Kutatási területe: A (cseh)szlovákiai magyar társadalom változásai élettörténetek tükrében (1920−2004)

Beszédes Árpád *(1987, Szabadka): Szegedi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Tanulmányok, hallgató.* **Tutor:** *Szabó Tibor egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Európa-tanulmányok Központ.*

Középfokú tanulmányait a szabadkai Bosa Miličević Közgazdasági Középiskolában végezte el, majd egy évig a Balassi Intézet Nemzetközi Felkészítő Intézetének volt hallgatója. Jelenleg a Szegedi Tudományegyetem Nemzetközi Tanulmányok szak végzőse. Részt vett a Norvég Kormány, a szegedi Biztonságpolitikai Központ és a Magyar Köztársaság Nemzeti Fejlesztési Ügynöksége által támogatott „From Europe to Europe" nemzetközi képzésben. Kutatási területe: szerb integráció, magyarság a Kárpát-medencében, kisebbségi és nyelvi jogok.

Ferenc Viktória *(1984, Palló): Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Alkalmazott Nyelvészet Doktori Program, doktorjelölt.* **Tutor:** *Csernicskó István habilitált főiskolai docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.*

Digitized by Google

2006-ban angol nyelv és történelem szakos tanári diplomát szerzett a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán, majd ugyanebben az évben doktori tanulmányokat kezdett a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájában. Disszertációját 2012-ben nyújtotta be. Kutatási területe az oktatás nyelve, a tannyelvválasztás, és az azt befolyásoló kisebbségpolitikai és nyelvi tényezők. Kutatómunkáját több nemzetközi és hazai ösztöndíjprogram támogatásával végezte (Nemzetközi Visegrád Alap, az MTA–Sasakawa Fiatal Vezetők Ösztöndíja Alapítvány, Márton Áron Szakkollégium, MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram).

Ferki Julianna *(1989, Hetyen): Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Néprajz szak, magiszteri hallgató.* **Tutor:** *Csernicskó István habilitált főiskolai docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.*

2007-ben a Beregszászi Magyar Gimnáziumban érettségizett. 2010-ben BA szintű néprajz szakos diplomát szerzett. Jelenleg muzeológia szakirányos egyetemi hallgató. 2011-ben a XXX. OTDK-n 3. helyezést ért el a kárpátaljai beregdédaiak és a faluba költözött telepesek 1940-es évekbeli együttélését vizsgáló tanulmányával

Gazdag Vilmos *(1984, Zápszony): ELTE BTK, Szláv nyelvészeti Doktori Program, III. éves PhD hallgató.* **Tutor:** *Bárány Erzsébet főiskolai adjunktus, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.*

2004-ben szerzett diplomát a Munkácsi Tanítóképző Főiskolán, majd 2010-ban a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar–ukrán szakát végezte el. Doktori tanulmányait 2010-ben kezdte. Kutatási területe: a szláv-magyar kontaktushatások vizsgálata. Doktori értekezését Szláv elemek a kárpátaljai beregszászi járási magyar nyelvjárásaiban címmel tervezi elkészíteni.

Gábor Emőke Blanka *(1987, Szászrégen): Babeş-Bolyai Tudományegyetem,* **Tutor:** *Fábri István szociológus, felsőoktatási szakértő, Educatio Nonprofit Kft.*

Diplomát 2009-ben szerzett a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok szakon. Jelenleg a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Jelenkor Történelme Intézetének másodéves MA hallgatója, s párhuzamosan a Szociológia és Szociális Munkásképző Karon harmad éves szociológus.

Digitized by Google

Göncöl Csilla *(1988, Szabadka): Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológia szak.* **Tutor:** *Lampl Zsuzsanna szociológus, egyetemi oktató, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem.*

Középfokú tanulmányait a szabadkai Svetozar Markovic Gimnázium társadalomtudományi szakán végezte. 2006–2009 között a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi karának szociológia szakos hallgatója. BA szakdolgozatát *A politikai pártpreferenciák és a kulturális fogyasztás kapcsolata* címmel írta. Kutatási területe: kisebbségszociológia, migrációszociológia, menekültügy, CSR.

Grabovac Beáta *(1983, Zenta): Budapesti Műszaki Egyetem Kognitív Tudományi Tanszék Pszichológia Doktori Iskola.* **Tutor:** *Zétényi Tamás kutató, Budapesti Műszaki Egyetem Kognitív Tudományi Tanszék.*

Az Újvidéki Egyetem Pszichológia karán diplomázott 2007-ben, majd a Budapesti Műszaki Egyetem Kognitív Tudományi Tanszék Pszichológia Doktori Iskolájába nyert felvételt. 2009 óta a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar oktatója.

Jelenleg *A magyar nyelv a többnyelvű Vajdaságban, a korszerű európai régiómodellben* és a *Vajdasági magyar irodalom–kontextusok–identitáskódok* című programokban vesz részt, s ezen túl Az érzelmi Stroop-effektus vajdasági vonatkozásainak vizsgálatát kutatja. Doktori témája a szerbiai kétnyelvű és egynyelvű személyek érzelemvilága és emocionális működése, melyeket különböző kérdőíves és kísérleti módszerekkel is vizsgál. Részt vesz a Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencia szervezésében, valamint Újvidéken három éve Tranzakcióanalitikus terapeuta képzésre jár.

Hires–László Kornélia *(1982, Beregszász): Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskola, PhD hallgató.* **Tutor:** *Kiss Paszkál, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar.*

2003-ban szerezte tanítói végzettségét a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán, melynek befejezése után a Debreceni Egyetemen folytatta tanulmányait szociológia szakon. Ezt követően 2010-ben felvételt nyert a Budapesti Corvinus Egyetemre, ahol jelenleg PhD hallgató.
2001-től a LIMES Társadalomkutató Intézetben zajló kutatások munkáiban vett részt. Az intézet 2004-ben átalakult és jelenleg fiatal kutatóként a Hodinka Antal

Digitized by Google

Intézet munkatársa. 2007-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola óraadó tanára. Kutatási területe: a nemzeti, lokális és kisebbségi identitás vizsgálata Kárpátalján, oktatáskutatás, kontaktológia.

Horváth Zoltán *(1990, Beregszász): II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, matematika-informatika szak.* **Tutor:** *Orosz Ildikó főiskolai tanár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.*

Középiskolai tanulmányait a Beregszászi 4. számú Kossuth Lajos Középiskolában végezte aranyéremmel. 2007-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatója. Az V. Kárpátaljai Területi Tudományos Diákköri Konferencia Matematikai és Természettudományi szekciójában 2. helyezést ért el.
Tagja a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán működő Zrínyi Ilona Szakkollégiumnak, melyben a „Felületek és azok Gauss-féle főmennyiségei. Formaprobléma, összefüggések az alapmennyiségek között" c. kutatással foglalkozik.

Járy Katalin *(1982, Csíkszereda): Babes–Bolyai Tudományegyetem, Pszichológia és Neveléstudományok Kar, egyetemi hallgató.* **Tutor:** *Roth-Szamosközi Mária pszichológus, tanszékvezető, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológiai Kar, Szociális Munkásképző Tanszék.*

A csíkszeredai Márton Áron Gimnáziumban érettségizett. 2005-ben a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Pszichológia és Neveléstudományok Karán végzett gyógypedagógia szakon, majd 2011-ben a Pszichológia és Neveléstudományok Kar Pszichológiai Tanácsadás szakán fejezte be tanulmányit. 2006 és 2011 között nevelési tanácsadóként dolgozott Csíkszentmártonban és Csíkkozmáson.

Kállai Imre *(1988, Tiszaágtelek): Debreceni Református Hittudományi Egyetem (teológus–lelkész), Debreceni Egyetem Általános Orvosi Kar, egyetemi hallgató.* **Tutor:** *Fábri István szociológus, felsőoktatási szakértő, Educatio Nonprofit Kft.*

Középiskolai tanulmányait a Nagydobronyi Református Líceum falai között végezte. 2006-tól a Debreceni Egyetem Általános Orvostudományi Karának hallgatója (általános orvos), majd 2007-től a Debreceni Református Hittudományi Egyetem tanulója (teológus-lelkész). Jelenleg a Ramocsaházi Református Egyházközség segédlelkésze. Kutatási területe: pszichiátria, pszichológia, szociológia, valláspszichológia.

Digitized by Google

Miklós Alpár *(1988, Székelyudvarhely): Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, PhD hallgató.* **Tutor:** *Szabó Árpád Töhötöm, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.*

Középiskolai tanulmányait a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnáziumban végezte. 2003 és 2007 között a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Földrajz Karán turizmusföldrajzi tanulmányokat folytatott, majd ugyanitt turizmus és területfejlesztés szakirányú mesterképzést végzett. Az egyetemi évek alatt a Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság szakkollégistája volt. A geomorfológiához, településtörténethez és területfejlesztéshez, valamint az imázs- és turizmustörténethez kapcsolódó munkásságát 2009-ben és 2010-ben I., 2012-ben II. helyezéssel jutalmazták az Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencián. Kutatási területe: az erdélyi Sóvidék utazás- és turizmustörténete, imázstörténete.

Molnár Ferenc *(1986, Zápszony): Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program, PhD hallgató.* **Tutor:** *Erdődy Gábor egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történelem Tanszék.*

2004-ben érettségizett a Beregszászi Magyar Gimnáziumban. 2009-ben az Ungvári Nemzeti Egyetemen szerzett diplomát angol nyelvből, 2010-ben a beregszászi főiskolán történelemből kapott egyetemi szintű tanári oklevelet. Kutatási területe: a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye és az északkelet-magyarországi nemzetiségek 1848–1849. évi története.

Roginer Oszkár *(1986, Újvidék): Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, II. PhD. hallgató.* **Tutor:** *Dr. Thomka Beáta, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola.*

2009-ben végzett az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. 2010–2013 között végzi doktori tanulmányait. Szakterülete a kisebbségi irodalmak valamint a közösségi identitások összefonódásának kutatása.

Digitized by Google

Séra Magdolna *(1987, Barkaszó): ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola Magyar nyelvészet doktori program, PhD hallgató.* **Tutor:** *Beregszászi Anikó nyelvész, főiskolai docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.*

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán szerzett magyar–történelem szakos diplomát 2010-ben. Még ez évben felvételt nyert az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Programjába. Kutatási területe: nyelvi tervezés, oktatáspolitika, iskolaválasztás.

Túri Gréta *(1987, Beregszász): II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, történelem–angol szakos hallgató.* **Tutor:** *Gönczi Andrea történész, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.*

2008–2009 folyamán a Márton Áron Kutatói Szakkollégiumban történő munkája eredményeként jelent meg a KárpátPanel szociológiai felmérésre alapozott, a kárpátaljai magyar fiatalok identitásával foglalkozó munkája *Törvényen innen, határon túl – a nemzeti identitás kérdései a kárpátaljai magyarok körében* címmel. A II. Kárpát-medencei Tudományos Diákköri Konferencián második, az V. Kárpátaljai Területi Tudományos Diákköri Konferencián harmadik helyezést ért el. Kutatási területe: a dualizmuskori Bereg és Ugocsa vármegyék nemzetiségi- és oktatásügyének tanulmányozása.

Digitized by Google

Név- és Tárgymutató

A

alapiskola 122, 125, 383, 396

Anderkó Péter 467, 471, 472, 473, 477, 478, 486

Andrássy György 11

Pavlenko, Aneta 173–174, 178, 181–184

Alcock, Antony 28–29

Anderson, Benedict 234

anyanyelvű oktatás 38, 45, 47, 49, 56

Árendás Zsuzsanna 387, 391

Assmann, Jan 444–446, 454, 456

asszimiláció 8, 18, 28, 34, 39, 76, 322, 333, 384, 390–392, 398–399, 403, 408, 410, 430

attitűd 39, 47, 65, 147, 163, 176, 186, 265, 287, 325, 329, 333, 339, 341, 348, 356, 418, 420

B

Babeş-Bolyai Tudományegyetem 48–49, 53, 254

Bachelard, Gaston 230, 232

Bakk-Dávid Tímea 51

Bakó Boglárka 395, 401, 405, 449, 451, 454, 456

Balázs Attila 227

Balázs Katalin 41

Balázs Sándor 428

Bárány Erzsébet 101

Barna Gergő 263

Beck, Ulrich 251

Bendász István 465–466, 470, 478, 480

Bender-B 152, 159–160, 166

Beregszász 80, 206, 210, 212, 283–85, 293–94, 297, 318, 422, 465, 480, 484, 490, 496, 498–99

Beregszászi Anikó 71, 89, 90, 115, 436

Beregszászi Ukrán Gimnázium 100

Besnier, Niko 174

Bialystok, Ellen 177

Bindorffer Györgyi 385–86

Bíró Gáspár 32–33

Blutman László 19

Bolzano 29–30

Bonkáló Sándor 206

Botlik József 219, 465–67

Bourdieu, Pierre 252–253, 271, 315, 443, 456

Brasnyó István 228

Bratinka József 35

Brozović Rončević, Dunja 452

Bukovina 205–206, 475, 477

C

Capotorti-jelentés 12

Charta 11, 14–15, 33, 35–36, 95

cigány 77, 80, 121–141, 145, 149, 238, 419, 442, 444, 449

cirill írásmód 21, 27

coping mechanizmus 149

Crystal, David 47–48, 55, 97

Cummins, Jim 177

Czibere Márta 46

CS

Csányi Erzsébet 238

Csata Zsombor 251, 254–255, 258, 262, 275, 440

Digitized by Google

Csatári Ferenc 432

Csepeli György 390, 415, 426, 429

Csernicskó István 46, 71, 73–79, 86, 88, 94–97, 101, 107, 121, 123, 126, 131, 139, 416, 418–19, 421, 424, 426–27, 430, 496

Csete Örs 45–46, 62, 76

Csiki Zoltán 445

Csíkkozmás 151, 158

Csorba Béla 228

Csurgovics János 465–66

D

Dániel Botond 254–55, 258, 275

Dávid László 51

Davies, Lynn 146

Delors–bizottság 13

délszláv háború 14

Dél–Tirol 10–11, 19, 24, 27–31, 40, 42, 44

Dewaele, Jean–Marc 181, 184

Diplomás Pályakövetési Rendszer 254–255

diszkrimináció 10–11, 14–15, 23, 26, 32, 36, 39, 140, 145, 151, 364, 373, 375–76, 393,

E

Ekman, Paul 171, 172

Eliade, Mircea 230–32

Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 11, 43

emóciófelfogás 175

Eötvös József 204, 210, 221, 466

erdélyi turizmus 440

Eriksen Hylland, Thomas 387

észak–komáromi 382–84, 388

etnikai migráció 325

etnocentrizmus 425, 429

etnocídium 39

Európa Tanács 11, 32–33, 36, 38, 42–43

Európai Unió 7, 11, 15, 20, 37–38, 40, 45–46, 57, 98, 234, 328–29, 332, 350, 355–56, 362, 365, 368, 376

F

Fábián Gyula 49

Fábri István 251, 317

Fankovics Sándor 468

Favin, Michelle 149

Fedinec Csilla 206

Feischmidt Margit 325

Fényes Elek 453

Feuerstein, Raphael S. 150, 152, 160–164

Forray R. Katalin 132–134

Foucault, Michel 230–232, 237

G, GY

Gábrity Molnár Irén 325, 327–28, 330, 332, 334, 338, 353, 358–60, 362

Gal, Susan 387

Gandhi iskola 146

Gauss–görbe 155–56,

Gereben Ferenc 315, 415–16, 419, 422, 424, 426–28, 430–32

Glágola Lukács 467–68

Glatz Ferenc 46

Gorzó Dénes 469

Gödri Irén 326, 321, 350

Göncz Lajos 79, 86, 94–97, 176

Digitized by Google

Gönczi Andrea 204, 206–209

Görömbei András 94

Granovetter, Mark 261, 315

Grosjean, Francois 178, 201

Gulácsy Lajos 324

Gulovics János 478

Gyalókay Jenő 480

Gyenge János 474, 489

Győri Szabó Róbert 12–13, 38–40

Gyurgyík László 390–91, 393, 399–400, 402

H

Habermas, Jürgen 234

Halics 206

Harbula Hajnalka 144–45, 147, 149

Hárs Ágnes 325, 432

Havas Gábor 126, 132–33, 136, 139

Helleland, Botolv 451–452

Heller Ágnes 175

Hermann Róbert 472, 477, 480

heterotópia 230–31, 243–44

Hidegpatak 469, 476, 480, 491–92

Hires–László Kornélia 101, 415–18, 422, 425, 426–27, 432–33

Hobsbawm, Eric 234

Horváth Alpár 460

Horváth István 251, 390–91, 393, 399, 402, 445, 447, 455

Hózsa Éva 240

I,J

inklúzió 149–50, 170

integráció 14, 37, 45–46, 78, 134, 146, 149–50, 233–34, 372, 401, 421, 495

Iskola–monitorizáló program 146

iskolaválasztás 76, 359, 382, 388, 395, 398, 402–03, 405, 408–09

J. Nagy László 20

Jordan, Peter 450–52

Juhász Hajnalka 12–14, 36

Jurátus Kör 49

K

Kacsó László 446–47

Karczub András 470

Karmacsi Zoltán 100

Kárpát Panel 2007 327–28, 419–20, 423–26, 428–29, 433,

Karpov, Yuriy 162

karrierutak 251, 254–55, 268

Katus László 204, 206–08, 217–18

Kazinczy Lajos 478–481, 488,

Kelemen Elemér 210, 214

Kelemen László 94

kétnyelvűség 29, 54–55, 57, 94–96, 100, 173, 176–178, 180, 185, 198, 218, 334, 346, 349, 385–387, 389, 392, 396, 398, 403, 405–06, 409–10

Kettley, Carmen 49

Kevéssé Használatos Nyelvek Európai Hivatala 38

Kincses Áron 329–30

kisebbségi jog 10–18, 27, 31, 35, 37–40, 45, 49, 364

Digitized by Google

Kiss Tamás 263, 390–93, 399, 402

kognitív disszonancia 428

Kokoly Zsolt 48–49, 53, 63–64

kollektív jog 14, 17, 27, 36

kongrua 465–67, 469–471, 480

Kontra Miklós 39, 45– 47, 55, 88

Korányi Viktor 480

Kovács Éva 391, 393, 398

Kozák Gyula 263

kulturális depriváció 148, 159, 162, 170

kulturális identitás 433, 101, 108, 226, 229–33, 235, 237–38, 242–43, 245–46, 426–427

kultúrtáj 450–453

Kurdi Krisztina 45

L

ladin 29, 31

Lampl Zsuzsa 385–86, 389, 392

Langerné Rédei Mária 327–28, 332, 349, 354

Lanstyák István 54, 94, 96, 101, 252, 392

Lázár Emese 443

Lazarus, Richard 175

Lehoczky Tivadar 475

líceum 79–80, 125–26, 298–99, 318

lingua franca 46

Liskó Ilona... 126, 132–33, 136, 139

Losoncz Alpár 228

M

Mirnics Károly 325, 386

Molnár Anita 430

Molnár D. István 416, 428

Molnár Eleonóra 279–282, 416, 428, 420, 424, 427, 429

Molnár József 121,123, 126, 131, 139, 416, 428

Moree, Dana 146, 149

MOZAIK 2001 419, 421, 423, 424, 428

MSSST teszt 154, 157

multikulturális tér 376

Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye 219, 223, 464, 494, 499

munkaerőpiac 46, 48, 57, 66–67, 251–256, 259, 265, 271, 272, 309, 315–16, 325, 329, 333, 342–43, 345–47, 355–59, 361–62, 364–65, 368, 375–76

munkakeresési stratégiák 340, 348, 377

munkanélküli 256, 293, 303–04, 326, 333, 342, 344, 346, 348, 356, 358, 360–61, 368–69, 372–76

Musztyánovics István 469–70, 476, 491–93

N, NY

Nádor Orsolya 14, 39

Nemzeti Foglalkoztatási Hivatal 372–73

nemzeti kisebbség 10, 13, 14–24, 27, 29–30, 32–34, 36–39, 79, 95, 358, 366,

nevelési stratégiák 133

nyelvi genocídium 39

nyelvpolitika 39, 47, 57–58, 66–67, 71–75, 80, 88, 387

O

oktatás minősége 51, 52, 77, 79, 88

oktatáspolitika 45, 67, 71–77, 80, 82, 88, 98, 376, 430

Digitized by Google

Orenstein, Mitchell A. 144, 146, 149

Orosz Ildikó 73–75, 78–79, 124–125, 279–286, 293, 305, 416, 418, 420, 424,427, 429

Országos Honvédelmi Bizottmány 470, 480

Osgood, Charles 173, 186, 188

P

Papp András 468

Papp Z. Attila 45–46, 52, 62, 79

Paradis, Michel 177–78

Pásztor Emil 480

Pataki Ferenc 174

Peterdi Vera 446

Petrisalo, Katriina 454

Pirigyi István 206, 465, 466

Pléh Csaba 174

Podólia 206

Polyák Mariann 212, 217

Pop Carmen 254–255, 258, 275

Popovics Bazil 465–66, 470, 472–73, 476–77, 485, 491, 492, 494

privatizációs folyamatok 355, 365, 370, 373, 376

R

Réger Zita 130, 135

regionális identitás 230, 234, 237, 245, 415–25, 432, 434–35

Renan, Ernest 415–16, 423

Ring Éva 45

RMDSZ 49

roma oktatás 144, 146

román nyelvi tőke 252, 268, 271

S

Sándor Anna 389

Sándor Klára 72

Sapientia 45–67, 251, 253, 256, 260, 271–73

Sarnyai Csaba Máté 465–66

Schouten, Frans 453

Séra Magdolna 71, 81–82, 86, 95–96

Setényi János 45, 46, 62, 76

Shils, Edward 441

Skutnabb–Kangas, Tove 39, 72, 81, 94–98, 177

Sófalvi András 442, 452

Solymosi József 464, 466, 470–478

Soós Edit 13

Soós Kálmán 416, 418, 419, 421, 424

Sorbán Angella 54, 63

státustervezés 72

státusztörvény 418, 421

statútum 10, 13, 19, 20, 21, 25–27, 29–31, 40, 42

SZ

Szabadka 17, 185, 198, 228, 239, 241, 330, 332–342, 346–47, 356, 358, 360–62, 366–68, 370–73

Szabó Árpád Töhötöm 440

Szabó György 470

szakosított iskola 125

Szálka Mihály 473

Szalma József 379

Szarka László 393

Szász Csaba 444

Digitized by Google

szegregáció 96, 144–46, 170

Szelényi Iván 142,

Szemerszki Marianna 327

Szenteleky Kornél 240

Szépe György 72

Szerbhorváth György 230,239, 241, 244

Szerbia 10–11, 14–17, 20–22, 36, 40, 43, 173, 185, 325, 327, 329–35, 338–350, 355, 365, 368–69, 376

Szilágyi István 10

Szirák Péter 249,

Szlávity Ágnes 380

Szoták Szilvia 94, 118

szubszidiaritás 18–20, 40, 365

Szűcs Ferenc 312

Szügyi Éva 359, 363

T

Tabajdi Csaba 14, 39

Takács Zoltán 327, 365

Takáts József 249

tannyelvválasztás 47, 53, 57, 71–73, 75, 81, 83, 86, 88, 94, 97, 403, 496

Tarújfalu 476

Tolcsvai Nagy Gábor 72

Trudgill, Peter 72

V, W

Varennes, Fernand de 13, 31, 35

Wardhaugh, Ronald 72

Wierzbicka, Anna 175.76

Wilkens, 144, 146, 149

Digitized by Google

HATÁRHELYZETEK
Sorozatszerkesztő: Szarka László

ISSN 2064-3918

A Balassi Bálint Intézet Márton Áron Szakkollégium
Kutatói Szakkollégiumának könyvsorozatában eddig megjelent kötetek:

HATÁRHELYZETEK I.
Külhoni magyar egyetemisták peregrinus stratégiái a 21. század elején
Szerkesztette: Kötél Emőke és Szarka László
Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2008
ISBN 978-963-87423-3-9

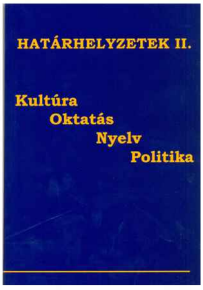

HATÁRHELYZETEK II.
Kultúra – Oktatás – Nyelv – Politika
Szerkesztette: Kötél Emőke és Szarka László
Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2009
ISBN 978-963-87866-6-1

HATÁRHELYZETEK III.
Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig
Szerkesztette: Fábri István és Kötél Emőke
Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2010
ISBN 978-963-88739-4-1

Digitized by Google

Emberi Erőforrások
Minisztériuma

ISBN 978-963-87423-7-7

Digitized by Google